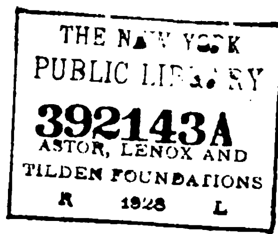

EARCH LIBRARIES
06661931 7

Historiskt

HISTORISKT BIBLIOTEK

UTGIFVET

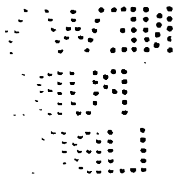
AF

CARL SILFVERSTOLPE.

— — —

TREDJE DELEN.

STOCKHOLM, 1877.
P. A. NORSTEDT & SÖNER.

HISTORISKT BIBLIOTEK.

III.

Innehåll:

HISTORISKT BIBLIOTEK

UTGIFVET

AF

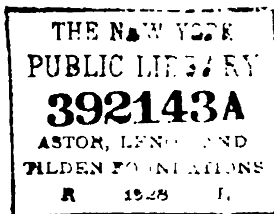
CARL SILFVERSTOLPE.

NY FÖLJD.

FÖRSTA DELEN.

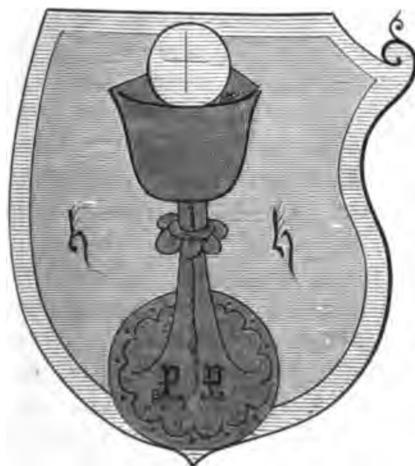
STOCKHOLM, 1877.
P. A. NORSTEDT & SÖNER.

MEDELTIDSGILLENA I SVERIGE.

AF

HANS HILDEBRAND.

Det ofta upprepade påståendet att menniskan är ett barn af sin tid tål vid ganska stora inskränkningar. Det kan ega giltighet med afseende på individen; hvad deremot en hel generation af menniskor beträffar, kan man med större skäl säga, att tiden är dess verk. Hvarje generation mottager som arf hvad dess föregångare erfarit och uträttat; utbildande och ombildande detta arf trycker hon på tidehvarfvet dess egendomliga prägel. En sådan verksamhet utöfvas icke allenast af de stora andarne, utan bidrager dertill snart sagdt hvarenda individ, hur obetydlig och passiv han kan synas, genom sina tycken, genom sitt görande eller låtande. Denna tiden bestämmande verksamhet tillhör, såsom sades, hela slägtet. Hvar enskild medlem deraf röner ständigt inflytande af sina medindivider; hans uppfattning och sträfvanden vinna styrka och bestämdare gestaltning genom inverkan af alla dem, som lefva samtidigt med honom, och sålunda blifver den enskilde ett barn af den tid, som hela slägtet och han med det gifvit dess karakter.

När man går tillbaka till ett förgånget tidskifte för att skärskåda några af de detaljer, som tillhöra detta, är det af synnerlig vigt att man aldrig lemnar ur sigte dessa menniskans dubbla förhållanden till den tid, i hvilken hon lefvat, hennes på en gång skapande och mottagande verksamhet. Om man lägger alltför mycken vigt dervid, att menniskan är ett barn af sin tid, skjuter man dermed de förgångna tidskiftena med dem som då lefde och med allt det som de uträttat, fjärran ifrån sig och afkläder sig det deltagande för allt menskligt, som den romerske skalden framhöll såsom för menniskan naturligt. Deremot ju mera man besinnar, att tiderna äro menniskans verk, att de fått sin karakter af den mensklighet, till hvilken äfven vi, det nittonde århundradets barn, höra, ju mer man förnimmer, hur den civiliserade mensklighetens till sin natur och till sina behof är väsentligen densamma genom århundraden och årtusen, desto mer lär man sig känna en viss solidarisk ansvarighet med sina föregångare, äfven de mer aflägsna, och desto mer finner man äfven i forn-

tidens art och verk sin egen personlighet afspeglad. Väsendet var i grunden detsamma, allenast sättet på hvilket det gjorde sig gällande var skiljaktigt och skiftande. Det är derföre, när man betraktar något som tillhör forntiden, icke tillfyllest, att man ställer det för sig såsom något skildt och frånvarande, utan måste man från början tillse hvad det kan vara för ett modernt behof och sträfvande, som fann sin tillfredsställelse i just den yttring af forntidens lif, med hvilken man för tillfället sysselsätter sig.

I Sveriges städer och på dess landsbygd fanns under medeltiden en mängd gillen. Det stora antalet visar att de uppfyllde något behof, som den tiden kändes djupt, och det är derföre icke mer än tillbörligt att vi åt dem egna vår uppmärksamhet. Tyvärr äro de materialier, som stå oss till buds, mycket ojämna, och detta torde i betydlig mon inverka på den följande framställningen. Allenast delvis kan den blifva en genomförd bearbetning, delvis måste vi nöja oss med att lemna materialier, som en framtid torde kunna komma att komplettera. Dock böra redan nu materialerna kunna gifva ökad vigt åt och i sin mon sprida ljus öfver den mera utförda delen af skildringen.

I de norska konungasagorna finna vi gillen omtalade tidigare än i någon annan nordisk urkund. Den norske konungen Olof, son af Harald Hårdråde, var en man med fredligt sinnelag och med lifligt intresse för landets inre förkofran och för kristendomens rotfästande i riket. Fridens verk bevarades fordom icke så lätt i de efterlefvandes minne och är derföre sagan om konung Olof den stillsammes tjugusex-åriga regering helt kort; vi se deraf, att man icke alltid får döma om ett tidsskedes vigt efter mängden af underrättelser, som häfderna lemna oss om det.

Det var den utländska medeltidsverldens sed inom kyrkligt och borgerligt område som af konung Olof infördes i Norge. Sagan berättar, att i hans dagar gingo Norges städer betydligt framåt och flera nya anlades. Så anlade konungen en köpstad i Bergen, hvarest rätt snart en mängd förmögne personer bosatte sig och kommo dit köpmän från andra land. Han började der uppföra den stora Kristkyrkan af sten och fullbordade den äldre Kristkyrkan, som var bygd af trä. *Han lät i Nidaros insätta det stora gillet och flere andra i köpstäderna; dessförinnan hade man haft der omskiftesdryckeslag* (hvirfingsdrykkjur); bybot

heter den stora hvirfvingsklockan i Nidaros. Hvirfvingsbröderna läto der uppföra af sten den heliga Margaretas kyrka [1]).

Gillena på hans tid voro således institutioner, som vinnlade sig om sällskapligt samlif och om gudstjensten och som derjämte uppträdde med en viss offentlighet, alldenstund ett gille kunde hafva en stor klocka, hvilken, när den ringde för gillets räkning, kunde höras af hela staden. Att förhållandet mellan gillesmedlemmarne skulle vara innerligt, antydes af deras officiela titel, bröder.

Men af det anförda stället i den norska sagan, framgår äfven med fullkomlig klarhet, att det icke var något alldeles nytt som nu infördes i det norska samhällslifvet, utan något gammalt, som erhöll en ny form. Om gillenas förelöpare hvirfvingsdryckeslagen erhålla vi likaledes upplysningar i de norska konungasagorna.

Konung Olof den helige sporde, berättas det i hans saga, att bönderna i det inre af Trondalagen hade vid midvintern, en af den nordiska hedendomens heligaste festtider, haft stora gästabud i gårdarne, vid hvilka man hade offrat åt de gamle gudarne och druckit deras minnen eller skålar. Bönderna, ställde till ansvar för deras brott mot kristendomspåbudet, genmälte, att de icke alls haft några offentliga gästabud, utan endast mindre samqväm i gårdarne; der hade visserligen åsagudarnes minnen druckits, men hvem kunde svara för hvad rusige företogo. Invånarne i bygder, som omslötos af berg och skog, som kanske alla härstammade från den, som allra först hade nedsatt sig der och som ibland utgjorde ett politiskt helt, kände mycket lifligt sin ursprungliga sammanhörighet och gåfvo ett uttryck åt denna gemensamhetskärlek i festliga lag, som höllos än hos den ena, än hos den andra vid årets heliga tider till ömsesidig förlustelse, till rådplägning i gemensamma angelägenheter och till gudarnes förherrligande. Likheten med de senare gillena är slående; olikheten ligger allenast deri, att den gudstjenst man firade var i det ena

[1]) Snorre Sturleson: Olof Kyrres saga, kap. 2. Kristkyrkan är ett egendomligt namn, då väl rätteligen alla kristendomens gudstjenstbyggnader skulle vara kristkyrkor. Namnet beror emellertid derpå att de flesta kyrkor vigdes visserligen till Guds ära, men ock vanligen till något särskildt helgons heder. Mot kristkyrkorna i Norge svara till namnet Drottens d. v. s. Herrens kyrkor i Söderköping och Visby, hvilkas namn man å båda ställena missförstått. I Söderköping har man af ordet Drotten gjort ett ortnamn Drotthem, och i Visby har man gjort Drotten till ett helgon, så att det talas om Sankt Drottens kyrka.

fallet heden, i det andra kristen, och deri att dessa lag voro ambulatoriska. Hednatiden kände dock äfven sådana lag, som höllos på fasta platser. Den nordiska hedendomen hade icke något eget preststånd, hvarje husfader var prest och kunde bygga sig på egen gård ett hof eller tempel, men de enheter af folket, som voro större än familjen, hade ock gemensamma hof, i hvilka bygdens främste man, vare sig han var mäktigast genom börd, klokhet, mannakraft och rikedom, eller i kraft af det mer eller mindre formela embete han beklädde, var blotens föreståndare. I ett sådant gemensamt hof samlades bygdens folk till offer och festligt lag, vid hvilket offerdjuren förtärdes, sedan bloden användts för gudstjensten, och der man i öfrigt förtärde hvad hvar och en hade fört med sig från hemmet. Allenast en storman som Håkan Ladejarl, hvilken var mon om folkets medhåll, tillät sig att af egna medel undfägna hela den till fest församlade menigheten; det ansågs af folket vara mycket stort och hederligt.

Man måste således, vid jemförelsen mellan den nordiska hednatidens offer- och bygdsamqväm, fasta eller ambulatoriska, och medeltidens gillen, känna sig benägen att anse de senare vara en direkt fortsättning af de förra — och en sådan uppfattning är i och för sig riktig. Det var likväl något nytt, som konung Olof införde, hvarigenom den gamla, inhemska institutionen undergick en förvandling i enlighet med ett utländskt mönster. Denna nyhet var väl icke egentligen den, som framhålles af sagan, att i stället för dryckesmöten vexelvis i dryckesbrödernas hus infördes seden att bilda samqväm i en särskild för gillets behof uppförd eller lämpad byggnad, utan torde snarare hafva legat deri att den gamla, ur folklifvet framsprungna institutionen på medeltidsvis underkastades inskränkningar genom snäfva och de minsta detaljer bestämmande stadgar. Gillet var en lagbunden institution, och namnet var ett tekniskt uttryck.

Namnet står i närmaste samband med orden *gäld* och *gälda*, som återfinnas t. ex. i tyskans *geld*, penningar; i den isländska litteraturen har ordet gille någon gång samma betydelse som gäld, d. v. s. afgift eller skatt, en betydelse som i öfrigt tillkommer det motsvarande ordet *gild* i Ulfilas' gotiska bibelöfversättning. Här liksom i andra fall har den ursprungliga betydelsen försvunnit och en under tidernas lopp tillkommen bibetydelse bevarats. Vi mena med gille helt enkelt ett festligt lag, begreppet

gäldande eller betalande, hvilket i forntiden låg till grund för ordet, är i våra seder och bruk förgätet. Att ordet blef tidigt en teknisk term synes deraf, att af de två beslägtade ordformerna gäld och gille fick den ena uteslutande betydelsen af betalning med bibegrepp af festligt lag.

Helt naturligt fråga vi, hvad det var för en betalning, som var så vigtig för gillena att de af denna lånade sitt namn. Du Cange uppgifver under ordet *Gilda*, att kamrat- eller brödraföreningarne *(fraternitates* och *sodalitia)* erhöllo sitt namn deraf att medlemmarne som ingingo i en sådan förening erlade en afgift "till gemensam nytta". Vigfússon upptager samma förklaring, men tillägger ett frågetecken. Det synes mig, att förklaringen är så till vida oriktig, att det icke egentligen var afgiften till *gillets* behof, som var den ursprungliga och som bestämde namnet, utan fastmer den afgift eller skatt *till högre makter*, andliga och verldsliga, med hvars gäldande man förenade en festlig glädje. Det fanns ett fall i det gamla nordiska lifvet, då gäldandet var i och för sig en fest, och det var när, enligt gammal sed och sedan efter skrifven lag, skatt erlades på det sätt att en bygd gaf ett gästabud för landets konung (eller hans ombud), som kom dit på ett besök. Tvifvelsutan låg detsamma till grund för offergillena. Ehuruväl gudabilderna, som från skymningen i salens ända blickade fram genom rökmolnen, hvilka spridde sig från härdarne på golfvet, icke kunde föra maten eller drycken till munnen, tänkte man sig de öfverjordiska makterna såsom deltagande i festmåltiden, och man gaf ett uttryck deråt genom att bestryka deras synliga representanter, de i trä skurna belätena, med djurens blod — liksom än i dag den svenska allmogen tilltror de osynlige förmågan att förtära den materiela föda, som ämnas menniskorna. Att denna sammanställning är berättigad synes i öfrigt deraf, att den undfägnad, som man gaf konungen som skatt, kallades *veitsla* (vetsla), af verbet *veita* (veta), som betyder hembära, gifva, och gillena i gudarnes hus och till deras heder buro likaledes namn af offer, *veitslor*. De gamla gillena, som icke ännu hade namnet som en teknisk benämning, voro således i och för sig en gäld och hade den allmänna bestämmelsen att förherrliga gudomen och bevisa konungen sin hyllning. Medeltidsgillena hade deremot för sig satta helt enskilda mål, icke blott att i allmänhet fira gudstjenst, utan att förherrliga

särskildt det eller det helgonet, det eller det heliga föremålet, den ena eller andra trossatsen. Först när denna förändring hade inträdt, kan man säga att afgiften gafs för gillets bohof, för att efter dess speciela stadgar användas. Detta var dock icke den enda förändringen, som följde med uppkomsten af medeltidsgillena och deras inrättande i städerna. Under det förut i allmänhet rådde inom landet husslöjd för åstadkommande af allt hvad man behöfde i huset, för det dagliga lifvet och för striderna, blefvo nu städerna härdar för handtverksmessigt arbete. Hvarje yrke utbildade sig särskildt och idkades af flere mästare med deras folk. Man kände då behof af sammanhållning, och småningom uppkom seden, att alla af samma yrke eller af beslägtade yrken bildade ett gille, äfven det med delvis religiös bestämmelse. I dessa senare gillen framträder särdeles tydlig en sida, som aldrig fattades hos medeltidsgillena i allmänhet, pligten af ömsesidigt bistånd.

Således, för att i korthet sammanfatta det föregående, hedentidens gillen voro föreningen af grannar afsedda att hembära deras hyllning åt föremål för deras dyrkan eller undersåtliga vördnad, med eller utan särskildt gillehus; med gillepligten voro förenade festliga samqväm, och det hela berodde på och befrämjade känslan af sammanhörighet och skyldighet att hjelpa den ena den andra. Medeltidens gillen voro föreningar af grannar eller af yrkesbröder eller af folk af olika stånd och olika hemvist, med bestämd reglementerad verksamhet, med uppgift att på ett mycket specielt sätt främja gudstjensten, och med noga stadgad föreskrift om gillesyskonens skyldighet att inbördes hjelpa hvarandra, icke så mycket i detta lifvet, som vid deras öfvergång till och under deras vistelse i det eviga lifvet med dess förgård skärselden.

Gillena bibehöllo således fortfarande sin förbindelse med det religiösa lifvet. De hedniska gillena voro i och för sig gudstjenst, de kristna främjade gudstjensten, stodo under presterlig uppsigt och hugnades med andliga förmåner. Att tillhöra ett gille var i den romerska kyrkans ögon något berömvärdt. Genom sin helgd gaf således kyrkan åt gilles-institutionen en större betydelse än hvad hon förhända annars haft.

Vi kunna således i Norge tidigare än i de andra nordiska landen uppvisa fullt utbildade medeltidsgillen; det är icke derföre

gifvet, att gillena der uppkommo tidigare än i Danmark och Sverige. Gillen funnos i Norge ända till dess reformationen gjorde en ända på dem liksom på så många andra kyrkliga stiftelser, men det synes, som om gillenas antal icke hade varit så synnerligt stort. De flesta upplysningarne om de norska gillena lemnas i Langes, De Norske Klostres Historia, men han uppräknar icke flera än det stora korsgillet i Nidaros, förmodligen det "stora gillet", som konung Olof hade stiftat, ett gille på en af Häröarna i Söndmöre, den hel. Edmunds gille i Bergen, hvilket höll sina sammankomster ofvanpå apostlakyrkan, den heliga Marias gille och det tyska Sankt Annas gille i samma stad, samt på landsbygden i Bergens stift ett Sankt Olofs gille, ett jungfru Marias och Sankt Olofs gille och ett Sankt Mikaels gille, ett Sankt Annas gille i Oslo, ett skomakare- och ett helgalekamagille dersammastädes, och ett Sankt Annas gille i Tönsberg. För Stavangers och Hammers stift känner han intet enda gille [1]).

Man har i behåll stadgarne för tvenne norska gillen. Den ena, för jungfru Maria och den hel. Olofs gille i Hardanger, innehåller hufvudsakligen följande: Gillet hölls en gång om året, sommartiden, till helsa, god årsväxt, frid och allsköns misskuud såväl i detta som det tillkommande lifvet; hvarje medlem skulle vid inträdet lemna malt, vax och ett tråg med två skedar; om barn äldre än tre år medtogos, skulle tillskott lemnas, för barn mellan tolf och femton år erlades full afgift, men de behöfde icke aflägga gilleseden; äldsta son ärfde fadrens medlemskap, äldsta dottern moderns, för andras inträde fordrades omröstning med absolut pluralitet; till stämmorna måste alla manliga medlemmar infinna sig, och kunde hvarje medlem fordra stämmas hållande; hvar och en erlade vid inträdet en penningeafgift, genom hvilken han blef delegare i gillehuset; ingen fick till stämman medföra vapen, under densamma tvista eller slå vad eller hindra andra bruka de husgeråd man sjelf medfört; man fick böta, om man på bordet spillde mera än att man kunde skyla fläcken med handen, om man hade in sin hund, sedan borden blifvit framsatta, om man icke var inne eller icke reste sig, då

[1]) Anf. arb., ss. 314, 409, 585, 587, 619. Det är troligt att man sedan dess i norska urkunder upptäckt namnen på flera gillen. Då jag allenast i förbigående omnämner de norska gillena, har jag ansett det vara onödigt att förvissa mig derom.

Kristi och jungfru Marias skål dracks, om man icke gick till ottesång och högmessa tillsammans med gillesyskonen; om en gillebroders hus brann upp, skulle de andra infinna sig med timmer och näfver och åter uppföra det, hvarvid den brandskadade hade rätt att rata timret, som skänktes honom; brann sädesladan upp för någon, skulle hvar gillebroder gifva honom ett visst mått säd; brann någons hölada upp, togo de andra hans kreatur till sig för att föda dem; miste någon genom olycksfall tre eller flera nöt, gåfvo de andra honom ersättning; om gillebroder, som var köpman, inom året efter sin affärd från landet och inom fredligt land miste genom skeppsbrott varor värda tre mark eller mer, skulle de andra gifva honom ersättning; blef en gillebroder fånge i främmande land, skulle de andra för honom erlägga den nödiga lösesumman; blef en gillebroder dräpt af en icke-medlem, skulle alla bröderna på bästa sätt bistå målseganden; en gillebroder, som drap en annan broder uteslöts från gillet och hölls för en niding och förrädare; behöfde gillebroder hjelp, kunde han uppmana hvilka och huru många som helst af bröderna att följa honom hvart han ville inom fylket, ingen fick undandraga sig, men den som sålunda kräfde de andras hjelp var skyldig att bestrida kostnaderna för färden; dog en gillebroder, voro de andra skyldiga att följa liket och att bekosta själamessor o. s. v.[1]).

Detta gille var således ett brand- och sjöförsäkringssällskap.

Den andra stadgan gäller den helige Olofs gille på Marheim i Söndhordeland. Det torde vara öfverflödigt att här uppräkna det som är för båda stadgarne gemensamt, och kan det derföre vara nog att nämna, att afgifterna till detta gille voro betydligt drygare. På den tidigare Olofsdagen (den 29 Juli) samlades gillesyskonen och voro samman, så länge de hade lust och mungåtten räckte. Hvar afton föreslogs jungfru Marias skål, derefter upplästes namnen på alla gillebröder och systrar som voro i lifvet, och presten, iklädd korkåpa, sjungande, svängande rökelsekaret i den ena handen, stänkte med den andra handen vigdt vatten rundt om i huset; efter skålen till den helige Olofs minne upplästes namnen på alla aflidne gillesyskon, man sjöng kyrkosångerna *requiem* och *de profundis* under det gillets ljus brunno. Om hjelpskyldigheten heter det allenast att hvar gille-

[1]) Stadgan finnes tryckt i Thorkelins Diplomatarium, del. II. s 258, i sammandrag återgifven i Munchs Det norske folks historia, del. 3, s. 443 anm.

broder skall hjelpa och styrka den andra till lag och rätt inom och utom landet; de vanliga föreskrifterna om ledsagande till grafven och om själamessor förekomma, men jämte dem äfven förordnandet, att till sjuk gillebroder eller syster, fick välfägnad hemtas ur gillets källare. Gillebroder, som blifvit så fattig, att han ej kunde erlägga afgiften, fick likväl deltaga i måltiden, och hvar dag lemnades till de fattige, för alla kristna själars skull, en half bolle mungått. På den senare Olofsdagen (den 3 Aug.) hölls en gemensam måltid. Som prof på de detaljbestämmelser, som man roade sig med att intaga i medeltidsstadgar och som visa huru cirkladt och bundet lifvet den tiden måste hafva varit, må nämnas, att den som vid in- eller utgången glömde att buga sig för den helige Olofs beläte skulle betala böter [1]). Denna gillestadga bär årtalet 1394.

Man känner icke när de äldsta gillena uppkommo i Danmark. I hufvudsak voro de de norska lika, men förete dock vissa egendomligheter. Så t. ex. synas de till de båda helgonens med namnet Knut, konungens och hertigens, ära i flera städer anlagda Knutsgillena hafva varit en yttring af och fortfarande gifvit näring åt fosterlandskänslan, och det tyckes, som om ett visst samband hade funnits mellan alla dessa Knutsgillen, utan att man likväl synes vara fullt berättigad att, såsom danske forskare varit benägne att göra, uppfatta samtliga dessa Knutsgillen som en sammanhängande institution, icke ens att noga afsöndra dem såsom kongliga gillen från de öfriga.

Då vi i det följande, för fullständighetens skuld, taga Sverige i dess nuvarande utsträckning (med tillägg af Finland), få vi framdeles tillfälle att tala om gillena i Skåne och deras stadgar. Som prof på de danska gillestadgarne kunna vi taga *Statuta conuiuii sancti Canuti regis et martiris* i Odense, hvilket hade erhållit kunglig stadfästelse, liksom i allmänhet i Danmark konungamakten synes hafva tagit befattning med gillena vida mer än i Norge och Sverige. Stadgan begynner med föreskrifter om mandråp. Om en gillebroder dödar en annan, skall han böta 40 mark till arfvingarne och 3 mark till gillet samt såsom niding uteslutas ur detta. Om en gillebroder slår en, som icke tillhör

[1]) Denna stadga finnes tryckt i Suhms Historia af Danmark, del. 14 s. 588 f.

gillet, och gillebröder äro närvarande, äro de skyldige att hjelpa dråparen, antingen att skaffa honom båt, åror och öskar samt eldstål och en yxa, eller att skaffa honom häst och följa honom till utkanten af skogen. Om en gillebroder, som af nödtvång slagit någon till döds, skall erlägga bötespenningar, äro hans medbröder i gillet skyldige att hjelpa honom. Om en gillebroder dödas af någon utom gillet, äro hans medbröder skyldige att hjelpa arfvingarne, så att de må af dråparen få de 40 marks böterna. I öfrigt föreskrifves, att bröder skola hjelpa hvarandra, att trätor mellan bröderna skola afgöras efter gillets stadga och om påföljd för den som icke aktar gillets dom. Den som i gillets hus eller gård slår sin medbroder med hammare, yxa, käpp eller annat tillhygge, så att han blir blodig och behöfver läkarehjelp, den som under gillet hårdrager, smädar eller groft förargar sin medbroder erlägger böter till den förorättade, till gillet och till dess ålderman. Den som med väpnad hand bryter sig in i en gillebroders hus och misshandlar någon af gårdsfolket, erlägger böter till den förorättade, till gillet och till åldermannen. Den som stämmer sin gillebroder inför "herrskap" utom eller inom landet, skall ersätta honom all skada och dessutom betala honom och gillet böter. Om någon utan gillets samtycke går med en, som icke är af gillet, in i en gillebroders hus och stämmer honom inför andlig eller verldslig domstol, och tillfogar honom skada, skall den stämmande ersätta skadan och erlägga böter till gillebröderna och till domstolen. Den gillebroder, som blir röfvare på sjön eller skogen, och tillfogar sin gillebroder orätt, han är en niding och alla hans penningar tillfalla gillet. Om en gillebroder skall stå för rätta, utväljes genom lottkastning de, som manligen skola stå med honom; den som då icke kommer med honom och låter sin broder mista heder och penningar, erlägger böter till brodern, till gillet och åldermannen. Om en gillebroder varder slagen och icke anmäler det för åldermannen eller bröderna, skall han till gillet och åldermannen erlägga böter. Den som finner sin gillebroder i hafsnöd, skall taga honom upp i sitt skepp, och om så är nödigt skall han kasta ut 1 pund af sitt gods af skeppet för att kunna hjelpa honom; vid hemkomsten skall den räddade, om han kan, ersätta skadan, i annat fall gillebröderna. Samma återbetalningsskyldighet egde rum när en gillesmedlem hade friköpt sin medbroder från fångenskap

hos hedningar. Om någon mister sina penningar, så att han ej har mera igen än en half mark, skola vid nästa gille hvar broder gifva honom efter godtycke. Då gillet skall hållas, skola de bröder, som sådant tillsäges, till stolbröderna (åldermannens bisittare) lemna honung och malt efter råd och lägenhet (till brygden). Ingen får, när honom tillsäges, undandraga sig att göra gillet, så vida han icke är sjuk eller fattig eller har utskift sitt gods och är på farande väg. Till gillet skola alla infinna sig; de som hålla sig undan utan laga förfall få erlägga det öfliga skottet, medlemsbidraget, och en summa penningar dessutom. Vid gillena gick ibland oroligt till, hvadan böter äro bestämda för den som bryter ljuset, slår sönder en stol, tappar kärlet med dryck i, kastar upp, gör oljud under det åldermannen talar, sofver, fast man tre gånger sökt väcka honom, eller som utan lof bär ut ett dryckeskärl. Gärdemännen (de som tillagat gillet) få böta om de gå ut alla på en gång, om ett ljus faller ned, om alla ljusen slockna, om drycken tager slut, om de gå sin väg när bröderna vilja sitta qvar och dricka; är det blott en som vill sitta qvar, få gärdemännen gå och lägga sig, sedan de satt fram för honom en spann öl och ett litet ljus. Så snart gillet är slut, skola alla infinna sig i kyrkan, hvarest messa läses för alla aflidna bröders och systrars själar. När något brödernas samtal utlyses i någon vigtig sak, måste en hvar vid vite infinna sig. Ligger en broder svårt sjuk, skola de andra vaka hos honom två och två; dör han skola alla följa hans lik till kyrkan och offra för honom i messan. Insamling göres för broder, hvars hus brunnit eller hvars skepp gått förloradt eller som vill fara i pilgrimsfärd. Om en främmande broder kommer ridande eller gående och behöfver hjelp, skall man göra en insamling åt honom, likaså åt en broder som blifvit lemlästad och är behöfvande. För svårare förbrytelser visades man ut ur gillet, för mindre erlades böter; så t. ex. skulle den som bryter ett med en gillebroder uppgjort köp, böta så mycket till den som förorättats som han skulle hafva betalat till konungens ombudsman derest han icke hade varit en gillebroder, och till alla gillebröderna tre gånger så mycket som han skulle böta efter stadsrätt. Den som vill hafva broderskapsbref, skall erlägga afgift till åldermannen, de två stolbröderna och stadsskrifvaren, som skrifver brefvet, och när brefvet skall beseglas skall han gifva en tunna öl. Ålder-

mannen och stolbröderna hade vissa förmoner, penningar, öl och rätt att medföra gäster [1]).

En närmare granskning af denna och andra danska gillestadgar visar, huru mycket större rol gillena spelade i Danmark än i Norge. Under tider af borgerlig oordning, sådana som medeltidens äldre skeden voro, kunde man visserligen behöfva sluta sig samman till gemensam säkerhet. Medvetandet att ega ett starkt stöd gaf den enskilde en lifvande känsla af trygghet och ökade hans verksamhetskraft, i synnerhet när medlemmarne af ett gille hade gemensam verksamhetskrets. Som en del af ett större helt kände hvar gillesbroder sig solidariskt ansvarig med alla de andra, skyldig att främja det helas anseende och makt såväl genom eget välförhållande som genom en fast hållning mot alla dem som stodo utanför. Som gillena företrädesvis uppkommo i städerna, kunde de på deras och på stadsnäringarnes utveckling utöfva ett stort och välgörande inflytande. I all synnerhet som det fanns ett visst samband mellan de åt samma helgon invigda gillen, ja, som det synes hafva åtminstone till en tid funnits ett broderskap, som omfattade de flesta af landets yppersta män, kan man lätt förstå, hvilken känsla af kraft en gillebroder skulle få vid tanken att här och der i landet hade han personer, som voro skyldige att taga hans parti, om sådant behöfdes.

Men denna känsla af sammanhörighet kunde gifva mer än kraft, den kunde ingifva öfvermod och medförde för samhället stora vådor. Det är redan betecknande, att den helige Knuts gillebröder i Slesvig reste sig och togo lifvet af Danmarks konung Nils, den svenske konung Inges måg (1134). Men vida farligare var den i smyg undergräfvande makt, som gillena hade inom samhället. Det var här icke nog med att gillesyskonen hade förpligtelser till ömsesidig hjelpsamhet eller att gillet utgjorde ett helt, hvilket i viss mon öfvertog slägtens rätt till den enskilde, så att t. ex. om en gillebroder hade dödats, den brottslige måste gifva äfven åt gillet ersättning för den förlust som detta hade lidit. Att vara medlem af ett gille, i synnerhet af ett af de förnämligare, innebar i och för sig en stor förmon; i tvister mellan en gillebroder och en som icke tillhörde något

[1]) Dessa stadgar finnas tryckta som bilaga till P. Kofod Anchers afhandling Om gamle Danske Gilder och deres Undergang (Köpenhamn 1780).

gille, hade alltid den förre ett bestämdt företräde, emedan han var tagen i konungens särskilda hägn. Så t. ex. skulle medlemmarne i den helige Knuts gille i Flensburg vara i konungens värn och frid på samma sätt som hans hirdmän. Ej heller kunde den vidsträckta domsrätt, som var gillena medgifven, på längden verka välgörande, alldenstund den framkallade en bestämd olikhet inför lagen, och i väsendtlig mon bidrog till att gifva åt gillesmedlemmarne en öfvermodig känsla af maktfullkomlighet. I Danmark voro gillena vida mer af verldslig än af andlig natur, och måste på grund deraf blifva föremål för regeringens omtanke, och ju längre tiden led, för ett visst återhållande inflytande från dennas sida. Drottning Margareta föreskref, att ingen fick i någon stad begynna ett nytt gille eller sällskap utan medgifvande af fogden, borgmästare och råd. Konung Kristofer af Baiern gaf denna myndighet rätt att upplösa ett gille, "som hade upptagit eller ville upptaga ett parti som var onyttigt eller staden till skada".

Af de nordiska landen är det intet, hvars gillen äro af så stort intresse som Danmarks, men här få vi icke inlåta oss i några studier af dem. Det tillkommer oss allenast att inledningsvis kasta på dem en flyktig blick för att antyda deras egendomliga utbildning.

Gille-institutionen utbildade sig sålunda i Norden — vi skola i det följande se att i detta afseende gjorde Sverige intet undantag — och på ett ganska skiljaktigt sätt. Men hon var icke uteslutande nordisk, icke ens egendomlig för de germaniska stammarne.

Vi återfinna gillen inom den klassiska forntiden, i synnerhet i den romerska verlden, der de förekomma under namn af *collegia* eller *sodalitates*. Deras bestämmelse var ursprungligen religiös, hvart collegium hade sina gemensamma offer; det var just delaktigheten i dem, som gjorde collegiets medlemmar till ett, till *sodales*. Detta var så litet tillfälligt, att det för gudstjensten erfordrades, att hvar gud hade sitt collegium, hvilket ock bar gudens namn (t. ex. sodalitas Æsculapii et Hygieæ, Larum, Isidis). Dessa religiösa collegia voro af tvenne slag;

dels gafs nämligen detta namn åt den samling af prester, som hade gemensam tjenstgöring, dels gafs det åt alla dem, såväl prester som lekmän, som förenade sig till samma gudomlighets speciela tjenst. Inom några collegia var medlemskapet ärftligt, alldeles som i det norska gillet, om hvilket talades s. 9; i öfrigt kunde nya medlemmar inväljas. Ingen hade rätt att frivilligt utgå ur ett collegium, men väl tillkom det ett sådant att från sig utsluta dem, som ej längre gjorde sig värdiga att tillhöra det. Samtliga collegia stodo under statens uppsigt, hvilket var så mycket nödigare som collegierna åtnjöto hvarjehanda förmoner, frihet från en del skyldigheter som annars ålågo medborgarne, ibland till och med frihet från krigstjenst. Collegierna voro af olika rang, hvilket var så starkt utprägladt i sammanhang med deras beroende af staten, att personer kunde till straff insättas i lägre collegier. Inom hvarje särskildt gille funnos ock olika grader, liksom hvart och ett hade flere embetsmän och dessutom en patronus, hvilken, när sådant behöfdes, åtog sig collegiets angelägenheter. De romerska collegierna innehade ofta betydande egendom, hvadan ibland vid vissa tider gåfvor utdelades till medlemmarne, liksom utgifterna för festmåltiderna som höllos i collegiets hus, i dess helgedom eller hos någon af dess medlemmar, ofta bestriddes ur den gemensamma kassan. Äfven efter döden höllo collegiets medlemmar i hop. Collegiet hade nämligen en gemensam begrafningsplats, i hvilken medlemmarne begrofvos på dess bekostnad, och bars då framför begrafningståget collegiets vexillum.

Den vigt, som de hedniska folken fäste vid begrafningen, gaf anledning till uppkomsten af särskilda begrafningsgillen; hvar ledamot erlade en viss afgift till den gemensamma kassan, hvilken i stället bestridde begrafningskostnaderna, ibland äfven åminnelsefester för de döda. Att äfven dessa gillen voro religiösa föreningar antydes redan deraf, att de gemenligen hade namn efter någon gudomlighet.

Slutligen funnos äfven *collegia opificum*, handtverksgillen. Liksom presterna bildade collegier, så slöto sig andra som arbetade med samma sak tillsammans till slutna korporationer af olika rang, alltefter deras yrkens större eller mindre betydelse för krigstjensten och gudstjensten. Främst stodo på grund deraf musikanterna och smederna Efter dem kommo i den ord-

ning de här uppräknas, guldsmeder, färgare, läderarbetare, garfvare, kopparsmeder och krukmakare. Alla de andra ingingo i ett stort gille, som stod lägre än de nyss uppräknade.

Dessa collegia tillhörde redan den romerska republiken och voro under kejsaretiden föremål för regenternas omsorg och lagstadganden. De fortlefde ända till det romerska rikets slut, och kunna derföre räknas med till det arf, som det kristnade Europas folk mottogo af den antika verlden.

Det är lätt att förstå, att gillena skulle under medeltiden, i synnerhet inom dess germaniska verld, få en synnerlig stor betydelse, då de i denna icke inkommo uteslutande som ett lån från den klassiska forntiden, utan då tvärtom genom ett sådant lån allenast stärktes en institution eller rättare fröet till en sådan, som var hos de germaniska folken kraftigt att åstadkomma en rik utveckling. Det nya som germanerna i detta afseende kunde få genom beröringen med den gamla verlden, var icke sjelfva saken, utan dennas mera formela sida, de noggranna lagstadgandena, med hvilka föreningarnes bestämmelser och medlemmarnes skyldigheter omgärdades. Det urgamla associations-behofvet och associations-begäret blefvo i följd deraf något ombildade, men denna reform kunde icke gerna försiggå annat än i de trakter, hvarest den begynnande medeltidens germaniska folk kommo i närmare beröring med den romerska kulturen. Sedan i sådana trakter gillena från att vara föreningar frivilligt sprungna ur folkets lif och i detta egande sin lag, blifvit verkliga institutioner, spridde sig denna förändring äfven till de folk som bodde mera aflägset från Romarnes verld och derföre icke hade med denna kommit i någon omedelbar beröring. Det är derföre lätt att förstå, att den äfven hos Nordens germaner urgamla seden att för religiösa ändamål bilda gillen blef, under inflytande mottaget från vestra Europas germaniska stater, ombildad. Det är derföre af vigt, att innan vi gå öfver till en redogörelse för de svenska gillena, egna någon uppmärksamhet åt de utländska gillen, som kunnat tjena dem till en förebild. Vi hafva då i främsta rummet att vända oss till England, och vi göra detta så mycket hellre, som för studiet af dess gillen föreligger ett synnerligen rikhaltigt material. Den om Englands äldre litteratur högst förtjenta Early

english text society har nämligen utgifvit en samling af engelska gillestadgar från 1300- och 1400-talen [1]).

I de olika inledningarne till denna samling af gillestadgar uttalas olika åsigter angående gillenas uppkomst.

"De urgamla engelska gillena", säger hr Toulmin Smith (s. XIV o. f.) "voro inrättningar för sjelfhjelp, som innan man hade kommit upp med någon fattigvårdslagstiftning, ersatte nutidens välgörande sällskap, men med ett högre syfte, ty i det de förenade alla klasser i omsorgen för de behöfvande och för allmännyttiga ändamål, försummade de icke utöfvandet af religion, rättvisa och sedlighet. Gillena voro föreningar af personer, som lefde i samma trakt och påminde sig att de som grannar hade gemensamma pligter. De voro något helt annat än nutidens bolag, ty de utmärkte sig förnämligast derigenom, att de gingo ut på något högre än personlig vinst och idel materialism; de skulle framställa läran att älska sin nästa ej som en tom sedolärande dogm, utan så att man kände henne vara en lifsvana. — Engelska gillen äro såsom ett system af vidt spridda praktiska inrättningar, äldre än några konungar i England. De omtalas i de böcker som innehålla de äldsta lemningarne af engelsk lag". Det heter vidare (s. XVI) att intet engelskt gille hade sitt ursprung från de gamla germanska stammarnes offerfester, och att det icke finnes ens en skugga af likhet mellan de engelska gillena och de föreningar som man finner omtalade i Roms äldre historia.

Hr Brentano säger (s. LXXIII): "När man från Södern bragte kristendomen till Norden, fann man der de hedniska offerföreningarne med de dem beledsagande festmåltiderna, och en sammansmältning uppkom mellan kristna religiösa föreningar och hedningarnes offersällskap med deras seder och bruk. Men om man till en början medgaf detta förlängda lif åt de gamla vanorna, i hopp att den kristna läran skulle derigenom vinna snabbare spridning, så började man sedermera, när hennes hemvälde syn-

[1]) English gilds. The original ordinances of more than one hundred early english gilds: together with the old usages of the city of Wynchestre; the ordinances of Worcester; the office of the mayor of Bristol; and the customary of the manor of Tittenhall-Regis. From original MSS. of the fourteenth and fifteenth centuries. Edited with notes by the late Toulmin Smith Esq. with an introduction and glossary etc. by his daughter Lucy Toulmin Smith and a preliminary essay in five parts on the history and development of gilds by Lujo Brentano. London 1870.

tes stadfästadt, både från andlig och verldslig sida en fejd mot de gamla bruken. Det är likväl obestridligt att associationsbegäret den tiden fick en kraftig impuls, och gillena spridde sig hastigt under inflytande af den kristna läran, men det synes mig dock som om gillenas kärna, bildandet af samfund för ömsesidig hjelp, så ofta den enskilde kände sig för svag att vinna ett åsyftadt mål, kan spåras redan i dessa gamla hedniska offersamqväm".

"Ehuru i urgammal tid familjebandet var starkt och af stor betydelse i flere afseenden, t. ex. för att upprätthålla rättvisan, bilda en nation och anordna dennas första bostäder, så kommo likväl efter bosättningen de förhållanden som denna framkallat att få öfvervigten. Det naturliga familjebandet blef allt slappare ju mer slägtingarnes antal ökades och särskilda intressen gjorde sig gällande hos enskilda medlemmar; särskildt med afseende på rättvisans upprätthållande förlorade det all betydelse. Dessutom måste det ständiga tilloppet af obeslägtade menniskor och af främlingar framkalla nya institutioner, ty staten ensam var icke i stånd att tillfredsställa sina medlemmars anspråk på lagligt skydd".

"Denna ändring egde framför allt rum i de angelsaksiska rikena, i följd af folkets uppblandning med Britter och Danskar. Här måste konstgjorda föreningar snart aflösa de naturliga" — "också omtalas mycket tidigt gillen i engelska lagar".

Hr Furnivall, medlem af det ofvannämnda sällskapets redaktionsutskott, hemställde till hr Brentano, om han icke kunde i någon mon modifiera sina ofvan anförda uttalanden, i den riktning, att han ännu mera betonade att England var gillenas fädernesland. "Jag förmodar", skrifver han, "eder åsigt vara att gillena utvecklade sig i en aflägsen forntid, på fastlandet, och fördes sedan öfver till England af de angelsaksiska invandrarne. Ni säger väl ej detta i tydliga ord, men hvad Ni yttrar om familjelifvets betydelse och om grannars samqväm vid offerfester synes mig hänvisa till lifvet i fastlandets saksiska ödemarker, till ett tidigare odlingsskede än invandringens tid". Härpå svarar hr Brentano, att han på det bestämdaste förklarar England vara gillenas fädernesland: hos Germanerna spelade familjelifvet en mycket betydande rol äfven sedan folket hade fått fasta bostäder; denna familjens betydelse för det borgerliga lifvet hade ännu icke försvunnit när angelsakserna bosatte sig i England.

Båda dessa åsigter — eller dessa tre, om vi taga med i räkningen äfven den som hr Furnivall antyder — förråda en betydande grad af ensidighet. Forskningens historia visar mången gång liknande fall, då den enskilde forskaren egnar så mycken uppmärksamhet åt ett litet område af sitt arbetsfält, att han icke får någon öfrig att egna åt återstoden, eller att personer med liflig fantasi och med lätthet att uppgöra en förslagsmening, envist hylla den, och ehuru de hafva den rätta förklaringen för ögonen, ja så godt som vidröra henne, likväl använda henne, delvis, allenast till ytterligare stöd för sina förut fattade meningar. Föreningen af personer, i främsta rummet af grannar, för religiösa ändamål, med hvilka man förenade sällskaplig glädje, en förening, som helt naturligt stärkte, just på grund af samlifvet, de gemensamma intressena och framkallade helt omedvetet känslan att man måste bistå hvarandra, eller den medvetna seden, att man sökte äfven efter döden en sammanhållning i en gemensam begrafningsplats, är helt mensklig, vi kunna vänta oss att finna denna sed så godt som allestädes; vi bekymra oss dock icke nu om samtliga yttringar af denna menskliga drift, det är nog att å nyo påminna derom huru detta drag återfinnes som ursprungligt hos flera af Europas indoeuropeiska folk. Att en sådan sammanslutning från början afsåg, att åt sammanlefnaden gifva en fasthet och ett stöd som familjelifvet ej mera skänkte, är nog mycket riktigt, men denna familjebandets otillräcklighet yppade sig öfverallt, och måste således äfven utom England framkalla utomordentliga åtgärder för att man skulle få det skydd som de för handen varande förhållande icke längre gåfvo. Offerföreningarne i Norden och offerföreningarne i Rom, särskildt på det senare stället, der den romerska statens lagstiftningsbegär hade framkallat detaljerade stadganden, hafva allt för mycket slägttycke med det väsendtliga i de engelska gillena för att vi skulle helt enkelt få lemna dem å sidan, och att gillena vindicera ett ensidigt engelskt ursprung. En annan sak är det om man påstår, att den hos Europas bildade folk allmänt förekommande seden att bilda föreningar med religiös uppgift men derjemte med bisyftemål, först fingo sin medeltidskaraktär utbildad i England. Detta är rimligare; huruvida det är fullt berättigadt skola vi framdeles söka pröfva. Hr Smiths åsigt torde icke behöfva efter den föregående framställningen någon utför-

ligare gendrifning. Han har tydligen till en början egnat sin uppmärksamhet uteslutande åt de engelska förhållandena och sedan han i eget land funnit gille-institutionen gå mycket långt tillbaka, till medeltidens tidigare århundraden, kände han icke behofvet att gå längre, och när man mot hans åsigt framhöll såväl de hedniska offergillena, som de romerska collegierna, nöjde han sig med att affärda dem med ett enkelt: de höra icke hit.

Bristen på naturlighet i uppfattningen af gilleväsendets uppkomst låter sig märka äfven i behandlingen af detaljfrågor. Hr Brentano talar om religiösa gillen, hrr Smith och Furnivall tilllägga dem namnet sociala. Den senare säger sig finna det orimligt att kalla dessa gillen religiösa, allenast derföre att de äro smyckade med ett helgons namn, och den förre anmärker: "de hade icke på något vis sin grund i vidskepelse, de hafva icke bildats som klostren för menniskor, som egnade sig åt hvad de ansågo vara religiösa öfningar. Prester kunde tillhöra dem, gjorde det ock mången gång, men allenast som menniskor, icke på grund af embetet. Gillena voro föreningar af lekmän och hade verldsliga syften, de skulle sätta medlemmarne bättre i stånd att uppfylla sina grannepligter som fria män i en fri stat. — Det är väl sant, att de gamla gillena ofta bekostade religiösa ceremonier, i hvilka alla gillets medlemmar hade del, men detta var allenast den naturliga följden af deras väsende och karakter. Det gjorde dem icke till vidskepliga föreningar". Det medgifves väl, att gillena mycket allmänt hade en religiös uppgift, men denna var allenast tillfällig, hvilket belyses af de stadganden som finnas för tre gillen i Cambridge; det ena bebådelsegillet, uteslöt alla kapellaner, bagare och qvinnor, de senare såvidt deras män icke redan voro medlemmar. Det andra, treenighetsgillet, mottog visserligen som medlemmar andlige, men dessa fingo icke hafva något embete inom gillet, icke vårda dess egendom eller på något vis inblanda sig i sådana saker, hvilka skulle handläggas uteslutande af lekmän. Det tredje gillet, den välsignade jungfru Marias vid torget, underhöll en kaplan, men allenast i det fall, att gillets inkomster öfverstego en viss summa; understego de denna, skulle de användas uteslutande till fattiga bröders understöd. Från hr Smiths sida erkännes visserligen att dessa stadganden äro undantag, men det är icke nog dermed,

stadgandena äro icke i miss Smiths inledning fullt samvetsgrant återgifna. Det är väl sant, att skylten af ett helgonnamn icke göra gillena till några religiösa korporationer, men det torde likväl böra uppmärksammas att dessa tre gillen, hvilka skulle förråda ett motstånd mot all kyrklig riktning, allesammans bära namn efter heliga föremål, att treenighetsgillets stadgar dels påbjuda kyrkliga festprocessioner, dels angifva skälet, hvarföre presterna skulle uteslutas från embeten inom gillet, det nämligen att det icke var dem värdigt att befatta sig med verldsliga angelägenheter, såsom t. ex. förvaltningen af gillets egendom, och slutligen att Maria-gillet, när det icke hade råd att hålla egen prest, skulle använda sina penningar icke allenast till understöd åt fattiga bröder utan ock till underhåll af brinnande ljus, d. v. s. till en kyrklig handling. För öfrigt torde det vara förhastadt att från en föregifven ovänlighet i dessa stadgar mot andlige — en sådan kan icke spåras annat än i bebådelsegillets — draga en slutsats angående gillenas syften i allmänhet, ty dessa stadgar tillhöra åtminstone i deras nuvarande form 1370- och 1380-talen, d. v. s. en tid då i England man såväl af religiösa som politiska skäl gjorde opposition mot den romerska kyrkan.

Herr Brentano framhåller särskildt inom de religiösa gillenas grupp de s. k. kalendegillena. De voro föreningar af prester, som tjenstgjorde vid samma kyrka eller i samma stad och sammanträdde till gemensamma öfverläggningar den första dagen i hvar månad (*calendæ*); sådana föreningar omtalas i det nionde århundradet (i Frankrike) såsom *presbyteri qui per calendas conveniunt*, i det femtonde (i England) som *fratres in calendis missas celebrantes*. Dessa föreningar stå således ganska nära de yrkesföreningar, med hvilka vi snart få sysselsätta oss, men visa derjämte flera öfvergångar till de vanliga, i det föregående omtalade religiösa gillena. De hade ibland eget hus och gillefester, och småningom fingo äfven lekmän tillträde till dem. I hr Smiths ofvan anförda samling af gillestadgar finnes en för ett kalendegille i Bristol eller som det fullständigt hette *the guild or brotherhood of the cominaltie, cleargy and people of Bristow*, hvilket uppgifves vara tillkommet redan under den angelsaksiska tiden och redan år 1318 var öppnadt för lekmän. Det är tydligt att kalendegillen, som blifvit på detta sätt uppblandade, icke

längre kunde uteslutande egna sig åt diskuterande af sådana frågor som gällde presterlig lära och verksamhet, utan behöfde åtminstone ett biändamål; så hade t. ex. det bristolska kalendegillet satt sig uppgiften att underhålla en skola för judar och andra främlingar.

De öfriga andliga och på samma gång sociala gillena, hvilkas stadgar äro upptagna i den nämnda samlingen, bära namn af följande helgon eller heliga ting: de hel. Katarina, Fabian och Sebastian, Maria, Botolf, Georg, Kristofer, treenigheten, Antonius, Thomas, Leonard, Johannes döparen, Johannes döparens födelse, Thomas af Canterbury, Petrus, Jakob, Helga korset, Marie aflelse, Marie rening, Laurencius, Edmund, Nicolaus, Marie himmelsfärd, corpus Christi, Helena, Benedictus, Christi uppståndelse, Michael och Clemens.

Enligt Hartwigs undersökningar (se i det följande) började man under det elfte århundradet att nedskrifva gillestadgar. Stadgar af denna höga ålder äro ännu i behåll för ett par engelska gillen. En vän till konung Knut den store stiftade ett gille i Abbotsbury till Guds och den helige Petri ära. Dess uppgift var att lemna understöd och vård åt sjuka gillebröder, att begrafva de aflidne och förrätta gudstjenst. Medlemmarne möttes den helige Petri dag och hade en gemensam festmåltid, vid hvilken mat utdelades åt de fattige, hvarföre alla gillebröderna skulle den föregående dagen aflemna bröd, som skulle vara väl bakadt. Gäster kunde, med vederbörligt tillstånd af gillets föreståndare, få deltaga i festmåltiden. Ett gille i Exeter hade stadgar af samma höga ålder, enligt hvilka bröderna samlades tre gånger om året, till gudstjenst och till måltid, hvartill hvar medlem lemnade sitt bidrag. För en död medlem lästes messor och om någon broder hade förlorat sitt hus genom eld, fick han af gillesyskonen bidrag.

De engelska gillestadgarne äro i allmänhet hvarandra ganska lika och röra sig uteslutande kring gillets enskilda angelägenheter. Någon politisk eller dömande myndighet märker man icke i dessa stadgar; det heter allenast någon gång, att en tvistefråga bör först framställas för gillets föreståndare och allenast i fall han icke kan slita henne, må man anlita lagens hjelp, liksom det någon gång heter: "äfven hafva alla bröder och systrar beslutat och fastställt, att hvarje stadgande som är gjordt eller skall

göras bland dem, skall lemna konungens rätt oförkränkt och icke strida mot hans lag".

Gillena stiftades, enligt dessa stadgar, ibland af *en* person, ibland genom samverkan af flere. Sedan en gång en uppsättning af bröder och systrar (derest, hvilket dock var vanligt, äfven qvinnor hade tillträde) var bildad, kunde andra personer få inträde, såvida de enhälligt invaldes. Vid inträdet erlades en afgift, och i de flesta gillen upptogos äfven årliga afgifter. Vissa gillen fordrade ingen afgift för hustrun, några läto söner och döttrar till äldre medlemmar fritt inträda. Andra vilkor för inträde omtalas icke än godt rykte; den som förlorade detta kunde ur gillet utskjutas. Gillenas inkomster i öfrigt utgjordes af gåfvor och testamenten. I stadgan för smedernas gille i Chesterfield hetèr det: "om en sjuk broder gör ett testamente, sedan han lemnat sin själ åt Gud, sin kropp åt grafven och altargåfvorna åt presterna, skall han icke förgäta att efter råd och lägenhet lemna något till gillet".

I de flesta gillen fordrades vid inträdet edlig förpligtelse att hålla stadgarne. Deremot var det i helgalekamagillet i York föreskrifvet: "de som inträda i gillet skola icke bindas af något slags ed, utan inträda af egen fri vilja, utan annat band än kärlekens, hvarvid de dock böra lägga på sitt samvete att efter råd och lägenhet vid inträdet laga så att de möjliggöra gillets utgifter och dess värderika gerningar". Några gillen stadgade hårdt straff (ibland utvisning) för den som för främmande röjde någon af gillets angelägenheter. Ibland föreskrifves att man skulle vid inträdet gifva alla äldre gillemedlemmar en kärlekens, vänlighetens och fridens kyss. I allmänhet betonas mycket i de engelska gillestadgarne den inbördes kärleken. "Detta brödraskap", heter det i stadgan för Garlekhith-gillet i London, "är stiftadt till förbättring af medlemmarnes lif och själar och till att nära större kärlek mellan bröderne och systrarna". De vanliga inbördes kärleksgerningarne anlitas. Till den sjuke eller nödlidande (ibland tillägges, såvidt han eller hon lider utan eget förvållande), till den oskyldigt fängslade, till den skeppsbrutne eller den som lidit förlust af eld, till den som ville anträda en pilgrimsfärd, lemnades gåfvor, oftast i penningar, åt de sjuke någon gång i öl. Några gillen gåfvo icke understöd åt andra än dem som i sju år varit medlemmar. Den heliga Katarinas gille i Alders-

gate, London, lemnade sina medlemmar lån ur gillekassan. I allmänhet voro medlemmarne tvungna att deltaga i alla gillets möten, såväl festliga lag som stämmor. Kyllyngholmsgillet i Lancashire visar en sällspord frikostighet: "om en broder (eller syster) har en vän i huset och vill icke, af kärlek till denna, gå till gillet, och han icke har något värdshus att köpa i, får han sända till gillet efter något af dess bästa öl. Men skulle det visa sig att han stannade hemma af idel lättja, får han betala böter". Som vanligt skulle gillesyskonen hedra en broders eller systers begrafning och bekosta messor för den döde; äfven om den döde aflidit 7, 8 eller 10 mil utom staden hade gillet begrafningsskyldighet. Ibland utöfvades en storartad barmhertighet utom gillet, som t. ex. när köpmansgillet i Coventry underhöll tretioen fattiga män och qvinnor; också skulle dessa hafva en särskild drägt, så att man kan icke säga att gillet utöfvade sitt kärleksverk i det fördolda. Det var mycket vanligt att gillesyskonen vid kyrkliga tillfällen uppträdde i likformad och likfärgad drägt.

Allmosegifvandet hörde till fromhetens pligter. Man tillgodosåg dessa äfven genom att underhålla en prest att läsa messan vid något altare i en närbelägen kyrka, eller, om tillgångarne icke medgåfvo det, åtminstone att underhålla ett ljus, som brann framför ett altare eller en bild under det messan sjöngs. Ett och annat gille hade till åliggande att göra trägna förböner. Så t. ex. hette det i Marie himmelsfärdsgillets i Wyggenale (Norfolk) stadgar för år 1394: "Vi bedje Jesu Kristi barmhertighet för den heliga kyrkan och allt som till henne hörer, likaledes för vår konung Richard af England och för drottningen och för all adel och för alla till dem höra, att de må få nåd att öfvervinna sina fiender, likaledes för påfven i Rom och patriarken i Jerusalem och för hela den heliga kyrkan med hvad dertill hörer, likaledes för det heliga landet, att Jesus Krist, af stor nåd, må bringa det under kristet herravälde, likaledes för frukten på jorden, att Gud sänder sådan väderlek att kristna män må deraf få gagn, likaledes för sjömän och för alla dem som resa till lands och vatten, och för alla dem som grundade och för dem som längst uppehålla detta brödraskap".

Hvarje gille hade en årsfest, vid hvilken man höll dels gudstjenst, ofta förbunden med processioner, dels gilledrickande.

Ingen af bröderna fick på egen hand gå ut i ölkällaren; böter voro faststälda för den som somnade eller icke lät ölkannan gå vidare.

Gillenas angelägenheter styrdes än af fyra wardeins eller maisters, än af en ålderman, fyra skeuaynes, en dean och en clerk (skrifvare), än af en ålderman, en kamrerare och åtta medhjelpare o. s. v. Den som valdes till någon af dessa förtroendeposter hade icke rättighet att undandraga sig. För gillets angelägenheter hade man vanligen tre eller fyra sammanträden om om året.

Ett gille af ganska egendomlig natur var Herrans böns broderskap i York. Derom berättas i en från gillet sjelf utgången redogörelse, att en gång uppfördes i staden York ett skådespel som framhöll förträffligheten af Herrans bön, i hvilket skådespel dessutom framhöllos laster och synder till tadel och dygder till lof. Skådespelet vann så mycket bifall att mången sade: "tänk om detta skådespel kunde fortfarande hållas här i staden, till själarnes helsa, till borgrarnes och grannarnes hugnad". Då blef upprätthållandet af detta skådespel, till såväl alla brödernas som åskådarnes själagagn, den enda orsaken till detta brödraskap, och dess främsta uppgift är att upprätthålla skådespelet till Guds ära som lärt oss denna bön, och för brännmärkande af synder och laster. Och eftersom de som dröja qvar i sina synder icke kunna kalla Gud för fader, äro gillebröderna allra först förbundne att undfly allt sällskap och alla sysselsättningar som äro ovärdiga, och att hålla sig till goda och värdiga sysselsättningar, och de äro förpligtade att bedja för gillets bröder och systrar, både lefvande och döde, att de lefvande skola kunna uppehålla gillet så att de må få rätt att kalla Gud sin fader, och att de döde må få sina plågor lättade. — — Bröderna äro skyldige att anskaffa en krona med sju ljus, att beteckna de sju bönerna i Fader vår, hvilken krona skall hänga i Yorks' katedral och skola ljusen tändas sön- och helgdagar, till den allsmäktige gudens, som gjort denna bön, till den herrlige bekännaren sankt Peters, den helige Vilhelms och alla helgons ära och heder. Äfven äro de skyldige att göra och, så ofta det befinnes nödigt, förnya en tafla, framställande meningen i och nyttan af Fader vår, hvilken tafla skall hänga på en pelare i nämnda katedral i närheten af kronan. Äfven äro bröderne skyldige, så ofta vår Herres böns

skådespel uppföres i York att fara med aktörerne genom stadens förnämsta gator, hvarvid de böra alla vara klädda i likformiga kläder. Några bröder äro skyldiga att rida eller gå med spelmännen så länge skådespelet varar, till att upprätthålla god ordning. I gillet fick ingen inträde som icke kunde visa sig hafva fört ett rättrådigt lefverne. Gillet hade inga jordagods, utan bestod all dess egendom i tillbehören för spelet och en kista, i hvilken dessa förvarades. De som uppsatte detta gilles första stadgar, visade en icke ringa grad af förtänksamhet och liberalitet, i det de till sist skrefvo: "Närhelst vi eller våra efterkommande, föreståndare eller bröder af gillet, blifva visare än vi nu äro, skall ingen af oss eller dem räknas som en upprorsmakare eller motståndare till våra önskningar eller våra efterföljares, derest vi eller de framkomma med nya stadgar som mer äro egnade att höja Guds ära och gillets välfärd".

Smaken för teatraliska framställningar synes hafva varit mycket allmän i York. När helgalekamagillet derstädes å helga lekama dag år 1415 företog sin högtidliga procession genom staden, åtföljdes det af 96 yrken, som under processionens gång framställde femtiofyra olika skådespel, af hvilka elfva hade ämnen ur det gamla, de öfriga ur det nya testamentet. Ett prestgille i samma stad uppförde likaledes årligen skådespel.

För att undvika omsägningar, skall jag först senare yttra några ord om de engelska köpmanna- och handverkaregillena i sammanhang med antydningarne om de likartade föreningarne i Tyskland och Frankrike.

I den tyska forskningen angående gillena under medeltiden gjorde Halle-professorn W. E. Wildas arbete Das Gildenwesen im Mittelalter epok, och är ännu ett verk till hvilket man med mycken fördel går tillbaka vid behandlingen af detta ämne. Hans åsigt om gilleväsendets uppkomst är i hufvudsak densamma som jag i det föregående framhållit. Han urskiljer ett hedniskt och ett kristligt element; det förra återfinner han i nordbornas festliga lag såväl vid offren som vid alla vigtigare tilldragelser i lifvet, det senare ser han, på grund af gillenas ofta förekommande benämning af brödraskap *(confraternitates)*, i den kristna brödrakärleken. Yttringarne af denna voro under medeltiden ganska allmänna och han hänvisar exempelvis till

den tidigt förekommande seden att två kloster slöto sig nära intill hvarandra, så att mellan samtlige deras medlemmar skulle råda så stor och brinnande kärlek som om de vistades alla på samma ställe; om någon i ettdera klostret dog, skulle samtliga qvarlefvande bröderna i båda inom en månad hafva, till båtnad för den hädangångnes själ, genomläst hela psaltaren. Denna sed att åt andra, såväl personer som stiftelser gifva, medelst vänskaps- och broderskapsbref, andel i sina andliga skatter, behålla klostren ända mot medeltidens slut; de utöfvade den kanske allramest då, emedan vid den tiden begäret att erhålla de förmoner, med hvilka ett dylikt brödraskapsbref köptes, var mycket lifligt. I enstaka gillestatuter framhålles framför allt annat denna pligt till kristlig inbördes kärlek; så heter det i en dansk gillestadga af år 1404: "Veten, bröder och systrar, att gillet blifvit bildadt icke för dryckenskaps eller begärelsers skuld, utan till inbördes hjelp, understöd och vänskap, och på det en broder ej må vägra att bistå en broder som är stadd i nöd". En senare tysk forskare i samma ämne, Hartwig, framhåller [1]) äfven föreningen af kristna och hedniska element, men hänvisar med afseende på det senare, till de romerska begrafningshjelps-föreningarne, hvilka, när kristendomen utbreddes inom det romerska riket, inom detta förekommo nästan allestädes. I de nybildade germaniska rikena väcktes, till en del i följd häraf, benägenheten att förena sig till gemensamt fullgörande af goda verk eller, under tider af starkt öfvervåld, till gemensamt värn och till bevisande af inbördes kärlek.

I grunden äro de olika meningarne icke svåra att förena. Begäret att åstadkomma en förening mellan på ett eller annat vis sammanhörande personer är, såsom vi sett, allmänt europeiskt, och kunde icke gerna undgå att erkännas och i någon mon ombildas af kristendomen. Detta kunde hafva skett allestädes, hvarest den kristna brödrakärleken fann, vid kristendomens införande, före sig de gamla hedniska föreningarne. Det kunde hafva skett alldeles sjelfständigt i Norden, men eftersom kristendomen tidigare hade vunnit insteg i andra riken, hade i dem tidigare dessa hedniskt-kristna brödraskap uppkommit, och på grund häraf fingo de nordiska gillena, när de blefvo föremål för

[1]) I första delen af Forschungen zur deutschen Geschichte.

lagstiftande verksamhet, i viss mon låna det skick som hade utbildat sig i utlandet, i synnerhet i England, med hvilket land de nybildade nordiska kyrkorna stodo i synnerligen liflig förbindelse. Denna allmänt rådande benägenhet att gifva bevis för sin kärlek, framkallade en mängd olikartade yttringar, hvilka icke stå i direkt förbindelse annat än genom sitt ursprung. Det synes mig vara onödigt besvär att söka sätta alla de olika kärleks-, hjelp- och samqvämsföreningarne i något inbördes tids- och filiations-förhållande, såsom t. ex. Wilda gjort i det han antager, att inom den kristna verlden uppkommo allraförst föreningar mellan de andlige, och att först senare lekmän drogos in i dem, och att ännu senare uppkommo föreningar mellan idel lekmän.

Inom det frankiska riket synes man från början hafva lagt an på en fast sammanhållning mellan dem, som slutit sig samman till ett gille eller en förening af samma slag som de senare gillena; man svor en ed vid inträdet i föreningen, och denna kallades derföre en sammansvärjning *(conjuratio)*. Ordet har visserligen i vår tids språkbruk en dålig klang, men denna saknades till en början; det betecknade allenast en med ed stadfäst förening. Men dessa föreningar fingo inom det frankiska riket temligen tidigt en betänklig karakter; man förenade sig visserligen för hvarjehanda goda och lofliga syftemål, men begagnade sedan föreningen till andra syften, som icke kunna få samma börd sig tillagda. Derföre utfärdade också tidigt regeringarne förbud mot de edsvurna gillena. Redan Karl den store förböd år 719 i ett bihang till den longobardiska rätten, att bilda några gillen af edsvurna medlemmar; man fick väl bilda sällskap för att gifva allmosor, eller lemna understöd i händelse af vådeld eller skeppsbrott, men man fick icke dervid taga eller gifva någon ed af medlemmarne. Ungefär vid samma tid utfärdades från kyrkans sida förbud mot de dryckeslag, med hvilka gillena eller confratrierna plägade fira sina samqväm, dryckeslag vid hvilka man berusade sig och ibland begick mandråp.

Mellan Hartwigs och de flesta andras åsigter råder hufvudsakligen den skilnaden, att han låter föreningar af det hedniska och kristna elementet i gillena försiggå tidigast inom det frankiska riket; allmänna meningen har annars varit för England. Det är vanskligt att yttra sig med bestämdhet om en institutions allra första uppträdande, emedan derom nästan alltid saknas de

nödiga historiska vittnesbörden. Vi hafva sett att medeltidsgillena kunna hafva uppstått lika väl inom det ena som inom det andra af de nämnda rikena, och att de kunna hafva uppstått samtidigt, allenast med den skilnad, att inom Frankrike kunna gillena vara för-frankiska, i det att, som Hartwig antager, det hedniska elementet lånades från den romerska verlden, under det i England det hedniska elementet torde vara taget från de germaniska inbyggarnes lif och vanor.

Wilda indelar gillena i två stora grupper, de *andliga*, hvilkas medlemmar voro andliga eller hvilka hade kyrkliga syften, och *verldsliga*, hvilka senare han indelar i *skyddsgillen* och *yrkesgillen*, hvilka åter sönderfalla i två grupper, *köpmannagillen* och *handverkaregillen*. Det torde dock ej sällan vara svårt att skilja mellan de olika slagen; yrkesgillena voro om icke alltid, dock oftast afsedda att vara skyddsgillen, äfven medlemmarne i de andliga gillena voro förpligtade till inbördes bistånd, och för så vidt en del af dem, prest- och kalendegillena, så länge dessa höllos oblandade, bestodo af män, som hade samma yrke, kunde man känna sig benägen att räkna äfven dessa till yrkesgillena.

Det är hvad han kallar de andliga gillena, som hittills sysselsatt oss. Sådana voro i norra Tyskland mycket vanliga; för Lübeck omtalas ungefär sjutio, för Köln ungefär åttatio, för Hamburg mera än hundra. Ehuru således äfven inom Tyskland gilleinstitutionen tydligen spelat en stor rol, har hon tyvärr blifvit föremål för ytterst få studier, hvadan jag här kan, till jämförelse med de svenska gillena, allenast framhålla efter Wilda, några hufvuddrag.

Gillena hade stundom en helt tillfällig upprinnelse. En dag mot slutet af 1300-talet suto några köpmän och skeppare i Flensburg tillsammans vid ett festligt lag. När de voro färdiga och öfverräknade penningarne, som hvar och en hade lemnat till bestridande af kostnaden, visade det sig att de hade i behåll sex skilling lybska. De beslöto då att använda dem till inköp af ett ljus, som skulle brinna framför ett åt vår fru helgadt altare. Man nöjde sig emellertid icke med detta första ljus, utan förenade sig till att för all tid underhålla ett ljus framför det nämnda altaret, och så uppkom ett af stadens mest betydande gillen.

Att hålla tända ljus till helgonens förherrligande var en vanlig bestämmelse äfven för de tyska gillena. I öfrigt användes deras inkomster till läsande af messor, eller medlemmarne förbundo sig till vissa andaktsöfningar, så t. ex. rosenkransgillet i Slesvig, som bildades år 1484. Hvarje medlem betalade vid inträdet en helt obetydlig afgift och förband sig att dagligen läsa tre rosenkransar; någon edlig förpligtelse afkräfdes dock icke medlemmarne, på det icke en försummelse skulle tillräknas dem som synd. Andra gillen hade till uppgift att underhålla kyrkor eller delar af kyrkor, t. ex. *fraternitas ad ædificandum capellam sancte Gertrudis* i Hamburg, eller att understödja behöfvande eller andliga. Så t. ex. fans vid klostret Harvestellunden nära Hamburg ett gille, som bar evangelisten Johannes namn, och hade till uppgift att förse klostrets nunnor med mat till deras gemensamma bord; vid domkyrkan i Hamburg fanns en *fraternitas choralium* eller *pauperum scholarium*, som hade att lemna understöd åt korgossar och skolbarn. Sådana gillen som afsågo vägfarandes och pilgrimers understöd, kallades ofta *fraternitates exulum*, på tyska Elendsgilden, i hvilket fall ordet elände tages i dess ursprungliga betydelse af att vara skild från sitt land.

Gillena af dessa slag bibehöllo naturligtvis i allmänhet de gamla hedniska gillenas egenskap att tillhöra en viss ort, men de omslöto ingalunda alla som i orten voro bosatta, hvarjämte mången gång andra, understundom boende långt bort, kunde upptagas i ett gille; det som det oaktadt gaf ett sådant dess lokala karakter var den i de flesta fall förekommande förpligtelsen att bidraga till gudstjensten vid ett visst altare i en viss kyrka. Denna lokala karakter hafva i väsendtlig mon äfven de egentliga prestgillena, föreningar af prestmän, som tjenstgjorde på samma ort. De senare voro gemenligen tvungna, derest ett prestgille fanns på stället, att inträda deri. I öfrigt berodde det på en hvars godtycke att söka inträde i ett gille.

Men seden att sluta förbund och bilda gillen på grund af nabolag hade en ännu vidare omfattning. Det hände nämligen ofta, att när borgarne i en stad slöto sig samman till handläggning af sina inre angelägenheter och för att möta fiender, denna sammanslutning icke var allenast den rent naturliga mellan

borgrarne i ett och samma samhälle, utan fick rent af karakteren af ett gille eller, hvilket måhända är rättare, namnet af gille eller något snarlikt. Skilnaden är nämligen i grunden icke betydande mellan de olika formerna för stadssamhällena: gemensam lag, gemensam skyldighet att bistå den ena den andra, gemensamma inkomster och utgifter, gemensam styrelse funnos hos båda delarne, men det hände att man, på grund af särskilda angelägenheter slöt ett särskildt förbund och gaf detta ett särskildt namn. Detta är väl icke i fullaste mening hvad man i öfrigt måste förstå med gillen, ty med sådan utsträckning af begreppet skulle alla invånarne i en by eller alla menniskor i ett land på grund deraf att de hade hvarjehanda saker gemensamma räknas, för att bilda gillen — men det står dock gillena ganska nära. År 1070 bildade borgrarne i den franska staden Mans ett med ed stadfäst förbund att med enad kraft sätta sig emot främmande förtryckare, ett förbund hvilket de gåfvo det sedan ödesdigra namnet *commune.* I andra nordfranska städer bildade sig dylika förbund, hvilkas stadgar sedermera af de regerande myndigheterna erkändes och fingo giltighet som stadslagar. I staden Aire i Artois bildade borgarne en förening, hvilken fick namnet *Amicitia;* dess medlemmar voro med ed förbundne att hjelpa hvarandra i allt, så vidt rätt och sed medgåfvo, icke blott i försvar utan äfven i alla andra svårigheter, vid brandolycka eller i fångenskap. Stadens herre, grefve Filip af Flandern godkände år 1188 föreningens stadgar, hvilka derigenom blefvo stadens lag. Staden styrdes af en præfectus eller castellanus, tillsatt af grefven, af en gillets ålderman samt af tolf judices, valde af gillet, hvilka voro bisittare såväl åt grefvens ombud som åt gillets. Så gick äfven annorstädes, ehuruväl vi icke få på grund deraf antaga, att vid hvarje tillfälle då en stad fick mottaga privilegier och, såvidt förhållandena det medgåfvo, allenastyrelse, stadslagens utfärdande föregicks af upprättandet af ett gille, i hvilket alla borgare voro medlemmar. Liknande föreningar af alla personer boende inom ett visst område förekommo någon gång äfven på landsbygden, t. ex. i Ditmarschen, hvarest hvar socken utgjorde ett förbund, brödraskap eller *kluft,* hvars medlemmar voro förbundne att alltid bistå hvarandra. Främlingen, som kom till en socken och bosatte sig inom denna, kunde vinna inträde i brödraskapet, så framt han kunde förete

bevis om god frejd, och skulle efter detta räknas som en af de närmaste fränderna.

Vida större likheter med gillena kunna vi uppvisa i de fall, då icke alla borgarne i en stad utgjorde den förening, hvars stadga blef stadens lag, utan då makten låg i händerna på en grupp af personer, vare sig dessa voro förbundna genom börd eller annat. I Paris hade köpmännen som fraktade varor på Seinen fått en så stor betydelse inom sitt samhälle, att de ansågos till sist vara de egentliga representanterna för borgerskapet; i privilegierna talas det om hvart annat om burgenses, mercatores eller mercatores per aquam; år 1204 kallas de mercatores hansati, af ordet hansa, hvilket användes som liktydigt med köpmansgille. År 1220 fick gillet, mot en årlig afgift, rätten att handhafva torg- och handelspolisen och att döma i vissa lägre mål. De inkomster som härigenom vunnos, användes i allmänhet till stadens förskönande. Detta liksom alla andra gillen i Paris upplöstes emellertid år 1382 af regeringen. I London förenade sig alla gillen, för att bättre kunna verka för sina föresatta mål, till ett stort gille, hvilket fick stadens styrelse i sina händer. Rådmännen i London bibehöllo den titel de buro som styresmän i gillet eller *aldermen*, och rådhuset kallades gillesalen, *guildhall*. På 1280-talet förenade sig alla gillena i staden Berwick-upon-Tweed till ett stort gille, hvilket styrde staden; flere fall kunde anföras. Alla dessa gillen, som sålunda blefvo allena rådande i städerna under förra delen af medeltiden, voro i allmänhet köpmansgillen; handtverkarne behandlades som en lägre klass, hvilken icke fick taga någon befattning med de allmänna angelägenheterna. I de skottska städerna kunde en handtverkare upptagas i ett köpmansgille allenast om han upphörde med att drifva sitt handtverk.

Det styrande köpmansgillet i en stad kallades ofta det högsta gillet, *summum convivium*, ibland hade det äfven andra namn. Så kallades det styrande gillet i Köln vid Rhen *Richerzeche*, de rikas sällskap, i Speier *Hausgenossenschaft*, i Lübeck trefaldighetsbrödraskapet, *cirkelsällskapet* (efter ett för sällskapet utmärkande tecken) eller junkerkompaniet, hvars medlemmar voro fördelade i tre grupper, herrar, bröder och gesäller. Sällskapets stadgar hafva mycken likhet med de redan omnämnda gille-

stadgarne: föreskrifter om sammankomster på vissa tider med öfverläggningar, festmåltider och dans, egen gudstjenst i ett kapell i den heliga Katarinas kyrka, skyldighet att följa en afliden broder till grafven o. s. v. Samtliga dessa gillen voro, om man så vill, kotterier med stark sammanhållning, hvilka utöfvade ett stort politiskt inflytande hvart och ett i sin stad, och som, äfven om deras välde ej var obestridt, åtminstone täflade med de andra borgarne om den högsta makten. Så t. ex. i Lübeck, hvarest under loppet af 1400-talet .tillkommo tvenne andra patriciska gillen, *Greverade-gillet*, så kalladt efter en af hansestadens främsta köpmansslägter, af hvilken medlemmar för öfrigt voro bosatta i Stockholm, och *köpmansgillet*. Dessa stora köpmansgillen hade således en ansenlig politisk betydelse.

En sådan tillkom deremot icke i allmänhet handtverkaregillena; handtverkarne i utlandet spelade länge i de stora handelsstäderna en mycket underordnad rol, hvilket till en del berodde derpå att mångenstädes idkades handtverket från början af de ofrie inbyggarne i en ort, hvilka stodo under en noggrann uppsigt. Frie handtverkare funnos visserligen äfven, men deras delaktighet i de ofries yrke drog öfver dem ett visst ringakt, så mycket mera som de rikare och mera högborne borgarne sökte för sig förbehålla all makt, på bekostnad af alla andra. Associationsbegäret, som hade förenat de rike köpmännen i gillen och kompagnier, fattades icke hos handtverkarne; äfven de fingo sina gillen, embeten eller lag. Man kan för att förklara deras uppkomst hänvisa till flera skiljaktiga förhållanden, som dock alla verkade i samma riktning. De ofrie handtverkarne stodo under uppsigt af några sin herres tjenstemän, och det synes mycket rimligt att dervid de som sysselsatte sig med samma yrke, bildade en grupp för sig. Vidare behöfde mången gång handtverkarne bilda föreningar till gemensamt skydd mot köpmännens förtryck. Under medeltiden bildade sig i öfrigt sådana föreningar mellan likställda äfven när icke ett yttre tryck dertill tvang, utan allenast i känslan af att enighet ger styrka. Det visade sig äfven snart, när handtverkareföreningar bildat sig, att de kunde vara af stor betydelse. Skulle enighet upprätthållas mot alla utanför stående, måste man vara angelägen om inbördes sammanhållning, och till den ändan infördes stadgar, som begrän-

sade mästarnes ömsesidiga rättigheter och bestämde deras förhållande till arbetarne. Äfven kräfde upprätthållandet af föreningens anseende och goda förstånd med det öfriga folket ett noggrannt aktgifvande på föreningsmedlemmarnes vandel och arbete. Såväl för att bereda skydd som för att kunna utöfva nödig kontroll, yrkades tidigt, att alla som inom samma ort idkade samma handtverk, skulle inträda i gillet. För så vidt staden, sedan gillena hade blifvit erkända som lagliga korporationer och myndigheter, åt dem öfverlåtit ransaknings- och domsrätten i allt som rörde handtverket, var det för upprätthållande af god ordning rent af nödvändigt att ingen yrkesidkare höll sig afsöndrad. Häri låg icke från början något af hvad man i senare tider blifvit van att kalla skråtvång; rättigheten att idka ett handtverk var icke fästad vid gillet, för att till förmon för några få utestänga de många från rätten att arbeta, utan tvärtom afsågs dermed det gemensamma bästa.

Alltid förblefvo dock förhållandena icke sådana. Handtverkaregillena började i vestra Europa uppkomma mot slutet af 1000-, men i synnerhet under loppet af 1100-talet och vunno erkännande af myndigheterna i och öfver staden. Handtverket var väl i de flesta fall ämnadt att fylla hvar särskild orts behof, men mången gång kändes mera gemensamheten i arbetet än gemensamheten i boningsort, och handtverkarne af samma slag i ett lands olika städer bildade stora föreningar. Vissa land utmärkte sig äfven framför andra genom fabriksidkande städer, och de gillen som förenade idkarne af det hufvudsakliga handtverket, vunno tidigt ett afgörande framsteg före de öfriga. Så var det i England och Flandern med väfvarne.

Ju mer handtverksskickligheten ökades samt handtverkarne vunno i anseende och välstånd, desto mera ovilliga blefvo de att böja sig för de rike köpmännen och patricierna. Spänningen mellan de olika partierna utbröt ofta i öppen och våldsam strid. Detta gäller framför allt 1300-talet, under hvars början i allmänhet borgerskapets lägre afdelningar tillkämpade sig herraväldet. Men en revolution i demokratisk anda drager oftast andra efter sig. Det ökade anseende, som handtverket hade fått och som satte handtverkarne i stånd att vinna denna seger, gjorde också stora massor af menniskor benägne att egna sig åt handtverket, och det gamla förhållandet, att hvar och en af de många mästarne

arbetade med ytterst få gesäller började försvinna. Det blef nu småningom en stor olikhet mellan stora och små mästare, och på samma gång blef skilnaden mellan mästare och arbetare af större betydelse: på samma gång som flertalet af handtverkarne fingo stanna vid att vara simpla arbetare, begynte dessa att trots sin underordnade ställning, väcka hos mästarne en viss oro. Särskildt sedan digerdöden förtunnat de arbetandes led, fordrade de efterlefvande drygare arbetslöner, hvilket mångenstädes framkallade stadsmyndigheternas påbud att allt skulle förblifva vid det gamla. Ej heller nöjde sig mycket längre gesällerna att tillhöra, såsom osjelfständiga medlemmar, de allmänna gillena, i hvilka mästarne hade uteslutande herravälde; från och med början af 1400-talet voro de så många och hade de förstått att tillvinna sig så stort anseende, att stadsmyndigheterna medgåfvo upprättande af gesällgillen. Så bildade år 1403 bagaregesällerna i Köpenhamn med tillstånd af rådet och bagaregillet ett eget åt den heliga Katarina invigdt gille.

De utländska gillestadgarne innehålla bestämmelser om medlemmarne och deras arbete samt om deras inbördes förhållande. För inträde fordrades god frejd, mången gång äfven äkta börd, en viss afgift samt arbetsskicklighet, hvilken mångenstädes måste styrkas medelst framlemnande af ett mästareprof. Öfver utbildningen af handtverksskickligheten vakades, i det nybörjaren upptogs som lärling med skyldighet att genomgå en viss pröfvotid.

Om en person var medlem af ett gille, ansågs i allmänhet hela hans hus vara i detta intaget, hvadan son eller dotter åtminstone på billigare vilkor än andra blef verklig medlem af gillet och enka fick fortsätta mannens rörelse. Öfver arbetet och öfver de för detta använda råämnena och redskapen vakades med mycken noggrannhet, hvadan äfven stadganden härom pläga vara mycket detaljerade; så mycket mera kunde man behöfva öfvervaka varorna, som i äldre tider handtverkaren ofta handlade med de varor som behöfdes för hans handtverk. I spetsen för gillet stod vanligen en ålderman, som i den äldsta tiden plägade nämnas af stadens herre, men sedermera oftast utsågs af gillesmedlemmarne sjelfva. I stadgarne för handtverkareföreningarne förekomma äfven de föreskrifter som vi förut uppmärksammat med anledning af de religiöst-sociala gillena, om gemensamma

måltider, gemensam gudstjenst, om vård af nödlidande bröder och om hjelp åt de döde.

Ingen kunde naturligtvis tillhöra mera än ett handtverkaregille; men det hände på sina ställen att flera slag af handtverkare voro förenade till ett gille. Mellan dessa olika slag af handtverkare fanns då gemenligen någon likhet i arbete, så att den ene lätt kunde gripa in på den andres område. I Flensburg tillhörde målare, guldsmeder och glasmästare samma gille.

I utlandet har således gillle-institutionen i sina mångskiftande former spelat en ganska stor rol och gripit djupt in särskildt i städernas lif och i deras politiska förhållanden. En sådan betydelse erhöllo gillena aldrig i Sverige.

Vi ega tyvärr icke samma rika upplysningar om vår äldre medeltidshistoria, som de norska konungasagorna gifva och det är oss derföre omöjligt att inom vårt land följa gille-institutionen så långt tillbaka som i Norge. För så vidt hos våra fäder funnos samma förutsättningar, samma mått af urgammal hednisk sed och nyinkommet kristet bruk, samma behof af sammanslutning mellan likställde till gemensamt skydd, kunna vi vara förvissade att äfven hos oss förekommo gillen ganska tidigt, om än förmodligen icke lika tidigt som i Norge, hvarest man underhöll lifligare förbindelser med vesterlandet och fortare upptog dettas sed.

Att ordet *gille* förekommer först sent i svenska urkunder är helt naturligt, då man först jemförelsevis sent kom sig till att använda det svenska språket för offentliga handlingar. Det torde bero allenast på en tillfällighet att de motsvarande latinska uttrycken *convivium*, *fraternitas* o. d. knappt finnas i någon äldre urkund än en af år 1303, för det gamla Sverige. För ett skånskt gille hafva vi årtalet 1256. Det torde få anses berättigadt att i den följande framställningen upptaga äfven de gillen som funnits i de landskap, som nu tillhöra men icke under medeltiden räknades till Sverige. Det är icke mer än billigt, att deras inbyggare, sedan de blifvit svenskar, få se sin forntid behandlad i sammanhang med det gamla Sveriges framfarna öden, om än man måste åt de f. d. danska och norska landskapens historia

egna en särskild behandling. Detta medför dessutom fördelen af ytterligare jämförelse mellan de svenska förhållandena och grannlandens.

Sedan kristendomen väl vunnit insteg i Sverige och med honom de allmänt europeiska bruken, började äfven i vårt land associationsbegäret att visa sig ganska lifligt hos likstälda personer af olika stånd. Inom kyrkans verld finna vi tidigt något som mer än annat förtjenade namn af *convivium* eller sammanlefnad, ehuru det icke gemenligen innefattas under detta ord i dess tekniska betydelse, hvilket icke betecknar en ständigt fortgående sammanlefnad, utan allenast ett sammanträffande på vissa tider och ett fortlefvande broderligt sinnelag — jag menar seden att prester, som tjenstgjorde vid samma kyrka och vid samma fromma stiftelse bodde i samma hus, åto vid samma bord o. s. v. Under början af medeltiden höll man mycket på denna sammanlefnad *ad regulam canonicam*. Redan konung Sven Estridsson i Danmark insatte vid Dalby kyrka i Skåne ett konvent af *canonici regulariter viventes*, och i Lund inrättades snart ett annat konvent i *claustrum sancti Laurencii*, hvars stadgar ännu finnas bevarade i den vigtiga handskriften *Memoriale fratrum* (sc. sancti Laurencii), nu tillhörig Lunds universitet och oftast kallad efter en del af sitt innehåll Necrologium lundense. Stadgarne hvilka röra sig hufvudsakligen kring gudstjensten och fromma öfningar (t. ex. fotatvagning) äro af dr A. Hammar aftryckta i Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning 1868—1869 s. 1—28. De tillhöra, enligt dr Hammars bevisning, början af 1100-talet.

Sedan domkyrkornas prester, under det de kyrkliga stiftelserna ständigt riktades med gåfvor och köp, erhållit skilda bostäder, blifvit i stället för regulära kaniker s. k. canonici seculares, vidhöll man föreställningen om den stora nyttan deraf, att de prester som hade gemensam förrättning bodde och lefde tillsammans, hvilket vi se af de ständigt återkommande bestämmelserna derom i sammanhang med bildandet af nya stiftelser. Så t. ex. när konung Erik af Pommern ifrade för en ständig läsning af psaltaren i Nordens kyrkor, bildade han vid Vadstena stadskyrka ett collegium bestående af tretton prester, som skulle hafva icke blott gemensam tjenstgöring utan och gemensam bostad. Flere andra fall kunde anföras, men de skulle föra oss för långt

från vårt ämne, alldenstund det icke är föreningarne för ständig samlefnad (till hvilka för öfrigt äfven klosterstiftelserna höra), utan föreningarne för sällskapligt umgänge m. m., som för närvarande skola sysselsätta oss.

Skilnaden mellan dessa två slag af institutioner visar sig allra bäst om vi med hvarandra jämföra de regulära kanikernas konvent och likartade institutioner med prestgillena, *convivia* eller

1. Parti af Kalende-strædet i Malmö med det föregifna gilleshuset.

sodalitia sacerdotum eller ***kalende-gillena*** (sedermera förvrängdt till ***kalands-*** och ***galte-gillen***) såsom de äfven, kallades på grund deraf att de sammanträdde ***in calendis*** d. v. s. den första dagen i månaden; äfven om någon gång lekmän fingo tillträde till dessa gillen, voro de från början och nästan alltid uteslutande afsedda för de inom samma ort tjenstgörande presterna. Gillen med

namn af *calende*-sammankomsterna har jag dock inom Sverige kunnat anteckna allenast för Gotland och Skåne. Wallin omtalar i sina Gothländska samlingar s. 135 ett gille som benämnes *calende sacerdotum*. I Malmö fanns under senare delen af 1400-talet och intill reformationen ett calende-gille som dock äfven hade namn af *Convivium sancte Birgitte*, hvars hus säges ännu finnas qvar (fig. 1) och hvars anseende var så stort att gatan vid hvilket detta låg fick namn af calende-stræde. Ett annat calende-gille blef senare stiftadt i samma stad under namn af *Sancte Anne Kallente loug*, hvars medlemmar läste messan vid ett af byfogden Olof Persson till den heliga Annas ära instiftadt altare[1]). I Lund funnos tvenne *sodalitia sacerdotum*, ett *mindre*, som uppgifves hafva varit helgadt den heliga Birgitta, och ett *större* kalladt *stora prestagillet* eller *prestacalenten*, helgadt jungfru Maria, S. Laurentius och S. Birgitta, som fanns åtminstone år 1379 och ännu fortlefver, i det tre prestmän i Lund äro genom sina embeten sjelfskrifna medlemmar. I ett bref af år 1538 omtalas detta gilles gård vid den helige Nicolai kyrkogård under benämningen Vicariernes (d. v. s. komministrarnes) kalentegård [2]). I Stockholm fanns ett prestgille (se längre fram) hvilket dock, liksom det stora prestgillet i Lund, äfven upptog lekmän. I Upsala fanns år 1337 ett *gillde saluatoris* (*Diplomatarium Svecanum* IV nr 3331) eller *convivium saluatoris*, i hvilket alla kyrkoherdar och altarprester (*curati et altariste*) i hela Upsala stift voro skyldige att vara medlemmar och hålla gillets skrifna lag. Gillets prebendatus innehade gillets gård, vanligen kallad *curia saluatoris* och var skyldig att hvarannan vecka läsa dagligen messa, söndagen om den heliga treenigheten, måndagen för de döde, tisdagen om den helige konung Erik, onsdagen för de döde, torsdagen om den heliga anda, fredagen om det heliga korset och lördagen om vår fru (?, *sabbato de domina*) [3]). Förmodligen är det detta *convivium salvatoris* som af flere författare (Flensburg, Rhyzelius, Fant) omtalas under namnet *convivium sacerdotum* eller *preste-gillet*; man kan dock tänka sig, att då gillde saluatoris var afsedt för

[1]) Flensburg, Kort Berättelse om det så kallade S:te Knuts Gilldet (Lund 1743), s. 14.
[2]) Sjöborg, Anteckningar om medeltidens andliga inrättningar och brödraskap i Lund. Lund 1819. Om detta gille se mera längre fram.
[3]) Efter ett synbarligen illa återgifvet utdrag ur ett testamente af år 1444 i Fants Dissertatio historica de Conviviis in Svecia, Upsala 1782, p. 17.

curati et altariste, det funnits ett annat gille för prester af andra grader.

Till de gillen som räknade andliga medlemmar få vi kanske äfven räkna *jungfru Marie psaltares brödraskap* i Strengnäs, omtaladt i handlingar af åren 1507 och 1509.

De uppgifter som våra urkunder lemna om prestgillena äro af så knapphändig och tillfällig natur, att man icke med deras tillhjelp kan lemna någon utförlig redogörelse. Ej heller synas gillena uteslutande för prester hafva i det egentliga Sverige haft samma betydelse som utom vårt land; redan frånvaran af namnet kalendegillen synes i detta afseende vara betecknande, så mycket mera som vi finna detta namn i Skåne, liksom här och der i Danmark och öfver hela norra Tyskland. Äldre tyska författare, (t. ex. Blumberg) anse kalendegillena hafva uppkommit inom Sachsen. Detta torde dock näppeligen kunna bevisas; de hvila på en mycket vidare bas. Seden att presterna sammanträdde den första i hvar månad är, såsom redan blifvit framhållet, inom den kristna kyrkan ganska gammal. Från det nionde århundradet finnas ännu bevarade förordningar, utfärdade af erkebiskop Hincmar af Rheims och biskop Gautier af Orleans, angående det sätt på hvilket det borde tillgå när presterna samlades *in consortiis et conviviis* eller *quando per kalendas inter se conveniunt* [1]). Då det således var sed att en orts prester sammanträdde den första i månaden till öfverläggning, kunde mer än väl kalendegillen uppkomma inom hela det stora område, inom hvilket gillen i öfrigt förekommo. Detta hindrar icke att inom detta område enstaka delar mottogo i detta afseende inverkan från andra, så t. ex. Norden, der kristendomen och medeltidens sed infördes först senare. Det är då ganska eget, att det egentliga Sverige, som annars mottog så stark inverkan från Tyskland, aldrig derifrån hemtade seden att bilda kalende-gillen eller åtminstone icke deras namn.

I det föregående är visadt, hvilken genomgripande betydelse inom Tyskland, Nederland o. s. v. de stora köpmansgillena hade. I Sverige fanns allenast ett köpmansgille, *Convivium thevtonicorum Gotlandiam freqventantium*. Denna brist i Sverige, om den

1) Citater i English Gilds, p. LXXXVIII.

sammanhålles med rikedomen annorstädes i denna del af medeltidens lifsyttringar, låter oss inse huru väsendtligen olika betydelse städerna hade hos oss och i utlandet. Man kan visserligen märka i en och annan småsak att man äfven i Sverige gjorde skilnad mellan den förmögne köpmannen och handtverkaren — det var nästan alltid den förre, åtminstone i de större städerna, som kunde räkna på att blifva medlem af stadens råd eller borgmästare, och det fans i våra större handelsstäder, särskildt i Stockholm, inflyttade köpmän, hvilka tillhörde de tyska städernas patriciska familjer, hvadan man äfven inom Sverige stundom får se borgaresigill med sköld och heraldiska tecken. Men den skiljaktighet som sålunda icke saknades och som väl således gjorde sig gällande i det dagliga lifvet, var icke nog mäktig att åstadkomma en bestämdt utpräglad söndring af borgerskapet. Hos oss fingo derför aldrig köpmännen en så stor öfvermakt som i Tyskland och derföre blefvo ej heller under loppet af 1300- och 1400-talen våra städer skådeplatsen för sådana revolutionära rörelser i demokratisk riktning, som snart sagdt öfverallt annars var händelsen. Det enda som under den nämnda tiden framkallade oro, var förhållandet mellan svenskar och tyskar.

I Visby voro en mängd köpmän från främmande land bosatta; de naturaliserades icke, uppgingo icke i stadens inhemska befolkning, utan bildade grupper, en för hvart hemland. Tyskarne som voro mäktigare än de andra främlingarne, hade redan under förra delen af 1200-talet byggt sig en egen kyrka, som vigdes till jungfru Marias heder. Det är denna helgedom, som nu användes som stadens kyrka. Då således de tyska köpmännen hade gemensamma intressen, grundande sig på härkomsten och på deras lifs verksamhet och då de således äfven åt sin gemensamhetskänsla gifvit ett religiöst uttryck, hade det varit mer än underligt om de icke hade bildat ett gille: alla de i gillena ingående elementen voro ju i rikt mått tillstädes. Det är mycket möjligt att äfven de andra nationerna i Visby hade egna gillen; minnet deraf är dock försvunnet.

Tyskmannagillet i Visby hade ett ganska prydligt sigill, hvilket är afbildadt pl. 1 fig. 1.

Något mera känna vi om vår medeltids handtverkaregillen, ehuru äfven med afseende på dem vår kännedom tyvärr är mycket bristfällig. Vi kunna t. ex. icke ens uppgifva huru många handt-

verkaregillen funnos t. ex. i Stockholm. I urkunderna och i stadens böcker omtalas visserligen en hel mängd handtverkare af högre och lägre slag, men vi kunna icke *a priori* antaga att gillena voro lika många som de olika slagen af handtverkare, alldenstund det hände att flera slag af hantdverkare voro förenade i samma gille, liksom det å andra sidan visserligen hände, att man fordom på flera händer och på olika gillen fördelade handtverk, som nu anses kunna utöfvas af en och samma mästare. Exempel på det samma finna vi ofta t. ex. i de tyska städerna. Ett bevis på det förra kunna vi hemta redan deraf, att en af 1400-talets yppersta svenska konstnärer, Albert, hvilken genom gifte fick ett hus vid den nuvarande Stadssmedjegatan, i urkunderna kallas än Albertus pictor (målare) än Albert perlastickare eller broderare. Då en handtverkare icke fick gripa in på ett annat gilles område — och målarne räknades under medeltiden bland handtverkarne — torde vi få taga för gifvet att inga gillestadgar skilde målare från dem som prydde lärft och andra tyger med perlor och konstrika broderier, ett yrke som var så ansedt, att de som idkade det plägade utmärkas med hederstiteln mästare. De flesta perlstickare i Stockholm mot medeltidens slut synas hafva varit af utländsk, ofta af flandrisk börd.

Då handtverksgillena hade en väsendtlig betydelse för det praktiska lifvet, och således icke nöjde sig med allenast sociala och religiösa uppgifter, måste de framför alla andra hafva haft noggrant formulerade stadgar eller som de kallades *skrån*, hvilket namn sedermera kommit att användas, ehuru oegentligt, för sjelfva gillena. Tio handtverkareskrån från medeltiden jämte tillhörande handlingar samt några yngre stadgar äro af G. E. Klemming utgifna under namnet Skrå-ordningar såsom det 27 häftet i Svenska Fornskriftsällskapets Samlingar.

Den äldsta af dessa handlingar tillhör ett så sent år som 1356; den handlar om skräddarne i Stockholm och visar att deras gille redan var tidigare utbildadt. Konung Magnus Eriksson tillkännagifver, att det kommit till hans kunskap, att någre oförnumstige och oförsökte skräddare komma från andra land till Stockholm, hvarest de innan de ännu vunnit burskap, arbeta i sitt yrke. Till att förebygga den skada som derigenom vållas skräddarnes gille (*sartorum universitas*), påbjudes nu att en främmande skräddare som kommer till staden, skall gå i lära

till dess han vunnit så mycken kännedom i yrket att han kan kallas till mästare genom stadens borgmästare och skräddarnes öfvermän, förutsatt att han hafver en inkomst, sedan alla hans skulder blifvit betalade eller frångragna, af 20 mark svenska pengar. Det stadgas vidare att om någon lemnar dåligt arbete ifrån sig, skall han och icke hela gillet derför ställas till ansvar. Förordningen stadfästes sedermera af konung Karl Knutsson år 1453.

Den *universitas sartorum*, som fanns redan år 1356, måste hafva haft sina utarbetade stadgar, hvilka man dock icke känner annat än i en uppteckning från år 1501. Stadgan börjar

2 och 3. Ur skräddarnes skrå af år 1501.

med en inledning som omtalar att borgmästarne och rådet i Stockholm velat, på det gudstjenst skall förmeras och ökas, gifva ett skrå och lagbok åt skräddarne och öfverskärarne, hvilkas embeten voro tillhopabundne till ett compani, Gud och sanctus Michael archangelus till lof och ära med deras messor, gudstjenst och solderi (räkenskaper). Skråets innehåll är i korthet följande.

De förenade skräddarne och öfverskärarne valde tillsammans en ålderman för året och bisittare. Enhvar som ville intagas i kompaniet, skulle afgifva bevis om äkta börd och ogift stånd

samt tjena åtminstone ett år i staden, så att man kunde få skåda hans arbete; allenast de som i de två ifrågavarande yrkena tjenat herrar och furstar voro fritagna från detta profår. En skräddare som kom från landet och begärde inträde i embetet, skulle dessutom uppvisa i hvilken köpstad han utgifvit sin lärotunna, eller om detta ännu icke skett, utgifva henne eller lösa henne med 6 öre pengar. När bröderna sammanträdde för att underrättas om sökandens önskan att vinna inträde, var denne skyldig att utgifva fyra örtug till öl. Efter profårets slut egde kandidaten att fordra upptagande i kompaniet, hvilket man icke kunde vägra honom utan att uppvisa något som gjorde honom ovärdig till inträde, för hvilket dock äfven fordrades att han skulle hafva 20 mark sitt eget, för att dermed upprätthålla borgerskapet och broderskapet, samt att ställa tvenne af kompaniets bröder som borgen för att han skulle komma att lyda detta och göra rätt för sig efter skråt; öfverskäraren skulle dessutom ega fyra saxar med tillhörande redskap. Vid inträdet erlades en afgift af 5 mark reda pengar i bössan och 1 mark s. k. harneskpengar. För att vara säker om sitt inträde fordrades dock äfven en mästerskörd (tillskärning), till hvilken den nyinträdande, alla kompanibröderne och tvenne ombud af rådet samlades på utsatt dag i åldermannens hus, dit den nye medlemmen dessförinnan måste hafva sändt två skinkor, två fat grytstek, saltvattenskött och stek samt en tunna godt öl; före skärningen måste han äfven på bordet framlägga 12 öre pengar, för hvilka drickesvaror skulle hemtas åt de gode män af rådet och bröderna, hvad dem täckes dricka, medan den nye brodern under tillsyn af tvenne af kompaniets bröder tillskar en qvinnokåpa, som hörde till en dandeqvinnas drägt, en qvinnokjortel, en prest-hätta med en tymp och ett par hosor med förfötter (d. v. s. ett plagg som tjenstgjorde som strumpor och dessutom gick långt öfver knät). Efter slutad skärning utvisades den unge brodern och hans arbete granskades; för de tre första felen som upptäcktes skulle han böta en half mark för hvart, funnos flera skulle han återvisas till läroåret, om icke de goda männen i embetet ville miskunda sig öfver honom, med tillstånd af de två rådsmedlemmarne. En öfverskärares prof bestod i att under sex timmar öfverskära åtta alnar krympt leidenskt kläde. Så fort inträde var beviljadt, tillkallades stadens skrifvare för att uppläsa skråt, för hvilket besvär

genast skulle till honom utbetalas en half mark pengar. Det ålåg den nyinträdande medlemmen att vara kompaniets ärendebroder (vaktmästare) till dess någon senare vann inträde. Utgifterna och skyldigheterna voro dock ännu icke afslutade; skråt fordrade äfven en mästarkost i likhet med hvad andra bröder förut hade gjort.

Gillet hade två stora sammanträden, den hel. Mikaels dag och vid Valborgsmessan eller någon af de närmaste söndagarne. Ingen fick undandraga sig att häri deltaga, ingen fick utan brödernas godkännande resa ur staden inemot gillefesten; reste någon med lof, fick han dock gifva sitt bidrag af öl, reste han utan lof och "försmådde således kompaniet", skulle han till detta böta ett halft pund vax. Så snart gillet var drucket, skulle ölet som gått åt uppskattas och betalas af samtlige bröder. För sjelfva gilledrickningen förekomma några ordningsregler, att man skulle vara tyst när åldermannen äskade ljud med ringning eller klappning, att den broder hvilken mottog minnesbägaren skulle på åldermannens tillsägelse stiga upp och likaledes den som åldermannen tillsade att skänka i, om böter för den som spilde mera öl än han kunde skyla med sina händer, för den som sof under det minneskaret bars omkring, om någon drack så mycket att han måste ledas ut eller så att han inne vid bordet, i gården eller på gatan kastade upp, för den som drog sin gillesbroder i håret, gaf honom kindpust eller gjorde honom annan förtret, för den som ofredade åldermannen o. s. v. Före gillet skulle hvar broder till skaffaren eller gillesvennen öfverlemna sin dolk (*dagge*); den som kom med andra farligare vapen kunde rent af mista broderskapet. Den som ville kunde till gillesdrickningen medtaga en gäst, men skulle betala för honom. Vid hvar drickning valdes en gärdeman, som skulle anskaffa hyenden till bänkarne och strö golfvet med löf, gräs och halm.

När någon ville taga en dräng i lära, skulle han inhemta lof af åldermannen och två bröder samt betala för drängen en tunna öl, hvilken drängen sedermera fick aftjena. Mästaren hade rätt att innan han gaf städsel hafva drängen fjorton dagar på försök. Om någon kund klagade att skräddaren försnillat vid skärningen, hölls ransakan i närvara af tvenne rådmän. Var beskyllningen sann, skulle den skyldige, utom hvad honom ålåg efter stadens rätt, betala böter till gillet. Om en skräddare icke

till utsatt tid gjorde färdigt sitt arbete, kunde man klaga för åldermannen, som då lemnade arbetet åt en annan. Den som brände något i pressningen skulle ersätta kunden hans skada och erlägga böter till kompaniet, hvilka stegrades derest förseelsen upprepades. Om någon utanför gillet icke kunde få ut sin fordran af någon medlem af gillet, kunde han anlita åldermannens hjelp o. s. v.

Alla fattige gamle borgare, män och qvinnor, som af ålder varit i embetet, men icke längre förmådde uppehålla det, egde att fortfarande utan afgift arbeta och skära simplare tyger såsom marienburgskt kläde och vadmal samt vända gamla kläder. Häruti undantogos de som hade öppen gatubod eller suto på bryggorna (hade bryggiastooll) o. s. v.

I öfrigt förekomma stadgar mot oqvädinsord, mot utspridande af det som afhandlas vid sammanträde inom lykta dörrar och så vidare.

Inga ändringar i detta skrå fingo göras utan att underrättelse derom gifvits inför sittande rådet; allenast på dess och borgmästarens tillsägelse fick stadsskrifvaren göra några tillägg i skråboken .Några senare tillägg äro gjorda, af hvilka två, antagna år 1517, förtjena att anföras: ingen embetsskräddare eller öfverskärare fick, vid vite, gifva dräng eller sven hel eller half måndag fri, och ingen fick skicka öfverskärare-drängar eller svenner till marknader i uppstäderna för att der arbeta vinter eller sommar, på det de gode männen i uppstäderna må lära sig att sjelfva hålla tjenstesvenner.

Det äldsta till våra dagar bevarade *skomakareskrät* är af år 1474. Embetet var upptaget jungfru Maria, alla helgon och den helige Marcus till heder. Gillets medlemmar icke blott gjorde skodon, utan beredde äfven och sålde läder. Embetsmännen kallades här verkmästare, läderskådare, skoskådare och kämnerer. För inträde i gillet fordrades utom äkta börd, god frejd och läroår, förfärdigande af mästaresko, egentligen tre par skor och ett par höga stöflar. Den som vunnit inträde skulle gifva en frukost med samma anrättningar som förut äro omnämnda efter skräddareskrät. Efter frukosten fördes han af verkmästaren upp på rådhuset för att få burskap. Vid nästa gille skulle han bestå mästaretunna och inom ett år skulle han erlägga 12 öre i väpnarepengar, dock med skyldighet att utlägga

dem tidigare derest konungens bud kom. Hade han väl fått burskap, hade han rätt att hålla öppet bodfönster för att der föryttra läder och skodon; utländskt läder fick han dock icke hålla falt, ehuru det icke var honom förmenadt att när så af honom begärdes, arbeta skodon af utländskt material. Tillsyn öfver embetsbrödernas arbete utöfvades af läder- och skoskådarne, som gingo omkring i staden från den ena handtverkaren till den andra. Som de kunde hafva att klandra och klander ej är angenämt att höra, var det stadgadt att onda ord, gifna dem under det de voro stadde i sin tjensteförrättning, skulle straffas hårdare än onda ord i allmänhet. Hela handtverkarens familj hade, enligt skomakarnes skrå, en viss förbindelse med embetet. Son af skomakare behöfde icke afgifva den annars stadgade lärotunnan och ville han blifva mästare, var han befriad från frukosten, men måste erlägga mästaretunnan och vapenpenningarne; samma lag gällde skomakares dotter och enka, d. v. s. förmodligen allenast i de fall, då hon fortfor att vara enka. Ett i skråhandskriften utplånadt, men i senare tid genom kemiska medel tydliggjordt kapitel (nr 10) medgaf enkan icke att upprätthålla sin framlidne mans affär längre än ett år.

Verkmästarne hade rätt att sammankalla bröderna till stämmor, hvilka enhvar, som icke kunde förete laga förfall, var skyldig att besöka, men allenast två stämmor synas hafva återkommit på bestämda tider, den ena dagen efter Mickelsmessan (den 30 september), den andra fjorton dagar efter påsk. Vid dessa två stämmor aflade alla embetets tjenstemän berättelse om hvad sedan senaste storstämman förelupit. Under det frånvara från en vanlig stämma bestraffades med en afgift af en mark vax, fick den som undandrog sig att komma till någon af de stora stämmorna betala ett halft pund. I förra fallet kunde dock afgiften stegras, ty om någons närvara ansågs särdeles nödig i en stämma, sändes till honom, derest han icke hade infunnit sig, ett kompaniets bud, om det icke halp, två af gillebröderne och, derest äfven de vände åter med oförrättadt ärende, fyra bröder. De sammanlagda böterna för sådan tredska uppgingo till elfva mark vax och en tunna öl. Vaxet, som öfverallt i dessa stadgar förekommer som bötesmedel, användes till ljus, förmodligen såväl till sådana som på gillets bekostnad brann framför något altare i stadskyrkan, som ock till de ljus som kunde behöfvas vid de festliga gillessamqvämen.

Om dessa, om ordningen som vid dem skulle iakttagas och om det goda förhållandet mellan bröderna innehåller skrået en mängd detaljerade bestämmelser, hvilka vi kunna saklöst gå förbi. Ett stadgande förtjenar dock att omnämnas, ehuru det såsom varande i handskriften utplånadt, torde hafva förlorat giltighet, nämligen att den som till stadens rådstuga instämde en gillesbroder utan att dertill hafva erhållit verkmästarens lof, skulle böta en tunna öl.

Mot svennerna var detta mästarnes skrå ganska strängt. Det var förbjudet — vid vite af en tunna öl — att till gillet bjuda som gäst tre slags personer, beryktade qvinnor eller i allmänhet sådana personer, som icke voro värda ett godt gille, samt — skomakaresvenner. Ett tillägg till skrået bestämmer, att så ofta mästarne hade samdryck, fingo äfven svennerna samlas till gille och fick detta räcka lika länge som deras husbönders; två dertill utsedde skomakaremästare skulle vara närvarande vid svennernas dryckeslag, en af dem medförde nyckel till deras kista. På samma gång stadgades, att "kommer någon god man eller god qvinna, god sven eller jungfru eller deras skäliga bud till någon i embetet och vill köpa skodon, då må hvarken husbonden eller svennerne svara honom eller henne annorledes än väl och beskedligt; hvilken annorledes gör, om två vittnen finnas, betalar ett pund vax". Ännu senare tillägg förbehålla skomakareembetets medlemmar barkhandel i staden och förbjuda främmande skomakare och svenner att arbeta inom stadens frihet, så vida de icke "göra lycka och rätt åt herrskapet och staden", föreskrifva att en skomakare skulle hålla sin bod öppen åtminstone från den helige Olofs dag (den 29 juli) till jul, att om någon kom från landet med skor till salu i handen eller i säckar, egde embetet att på dessa lägga beslag, att ingen sven från staden fick begifva sig ut på landet att "buskhasa" vid vite af en tunna öl, att ingen mästare fick gå till en borgare för att hemma i hans hus göra brudskor. Af de två näst sista föreskrifterna förbjuder den ena, enligt handskriften stadfäst år fjortonhundranitio-tio (1500?), hvem det vara må, utom stadens edsvurne skrifvare, vid lifs och egendoms förlust, att göra tillägg eller utskrapningar i skrået. Den andra, tillkommen vid ungefär samma tid (senast i början af år 1502), omtalar att embetet hade

af stadens råd fått sig anvisadt ett altarerum i norra hvalfvet i stadens kyrka, vid hvilket nu gillets messor höllos till Guds lof samt till jungfru Marias samt evangelisten Marcus' och de helga Crispini och Crispiniani[1]), ära och värdighet, och skulle dädanefter hvarje medlem af gillet gifva till gudstjenstens upprätthållande tio örtug om året.

Man synes vid denna tid hafva varit mycket angelägen att få handverkaregillenas stadganden faststälda. Vi ega ännu i behåll skrån för köttmångarne (slagtarne) af år 1477, smederna af år 1479, murarne af 1487. I det första af dessa skrån säges uttryckligen: "efter sed har varit och är i goda embeten, kompanin och sällskap att de hafva skrifter och skrån att rätta sig efter i de stycken och ärenden som förekomma och äro maktpåliggande, och vi *köttmångare embetet* och kompaniet här i staden af ålder hafva hållit och rättat oss efter god gammal sedvänja utan skrifter och skrå, men nu några unge män äro nyligen tillkomne till vårt embete eller ännu kunna komma som icke vilja låta sig nöja med det som gammalt och förut hafver varit, så hafva borgmästare och råd år 1477 fullbordat och stadfäst för oss en stadga". Årsstämman hölls Valborgsmessotid, då verkmästare valdes. För att blifva sin egen man måste man ega sina redskap samt 20 mark, man äskade inträde i embetet vid Mikelsmessa och erhöll det nästföljande fastegång, sedan dessförinnan verkmästarne följt den sökande upp på rådstugan, der han fick burskap. Den nyinkomne skulle till embetet gifva en viss afgift samt dessutom erlägga harnesk- och ljuspengar. Äfven här var den sist inkomne skyldig att gå embetets ärender, särskildt att kalla till sammanträdena; den som icke infann sig inom en timma efter sammanträdet, måste böta. Ingen fick hafva mer än en mästaresven och en lärjunge. Till vänskapens uppehållande förbjöds på det strängaste embetsbröderna att vid köps ingående söka bjuda öfver hvarandra. Öfriga föreskrifter gälla närmast sjelfva yrket och förhållandet till de utom embetet stående (vid inköp o. s. v.) och kunna derföre här förbigås.

---

[1]) De helige Crispinus och Crispinianus, två missionärer under fjerde århundradet i Gallien, hvilka sades under sitt omvändelseverk hafva lifnärt sig med att förfärdiga skodon, voro i allmänhet skomakerits skyddshelgon. De och deras dag (den 25 oktober) synas ej haft mycket stor betydelse för Stockholms skomakare.

Smedernas skrå uppsattes år 1479 Gud allsvåldig, jungfru Maria, alla helgon samt de helga Mikael och Loys (Eligius) till lof, heder och ära, alla snälla och beskedliga män i smedernas kompani till styrkelse och bestånd, alla oskälige till rädsel och näpst. Den som ville vinna inträde i embetet skulle förete intyg om äkta börd och utstånden lärotid, han måste ega sina verktyg och tolf mark och skulle smida tre saker, som verkmästarne och bröderna förelade honom. Om hans mästareprof vunnit erkännande, erlade han till gillet sex mark penningar för sin kost — någon frukost behöfde han icke bjuda på — och två mark harneskpengar till stadens nytta, slutligen en mark vax till den heliga Loyo [1]) (hans hustru skulle gifva samma belopp till helgonet), hvarefter verkmästaren följde honom inför borgmästaren på det han skulle få burskap. Då hade han rätt att hafva öppet vindöga, d. v. s. att i sitt fönster utställa alstren af sin verksamhet och der försälja dem.

Gillets embetsmän voro de vanlige, verkmästarne, bisittarne, gärdemän och gillesven; valen voro äfven här obligatoriska. Kompaniet hade två högsta stämmor om året, dagen efter Johannes döparens dag och dagen efter erkeengeln Mikaels dag. Messa hölls före samqvämet och var hvarje medlem skyldig att offra till denna, liksom att deltaga i drickningen. Den som hade förfall, kunde anmäla det, dock innan ölet köptes. För denna vigtiga angelägenhet sammanträdde några ombud och betalades ur gillets bössa ett öre pengar för att bekosta profdrickningen. Om förhållandet, som borde iakttagas under drickningen, förekomma de vanliga stadgandena, allenast om tredskan att fylla i minnesbägaren är föreskrifterna mer än vanligt detaljerade: "hvilken som ej vill skänka minne, då minnesbägaren lemnas honom, böte en mark vax; kastar han bägaren och vill ingaledes skänka, böte 5 mark vax; löper han bort med vrede, böte ett halft pund vax". Man ser häraf, liksom af andra stadganden, huru obändiga yttringarne af lust och olust kunde vara. Hvar och en var skyldig att betala sin andel i gillet innan det var slutdrucket. Smedsvennerna fingo hafva två samdrycker, en om fastegång, den andra vid Valborgsmessa, vid det senare tillfället allenast i det fall att deras "meyengreffve" ville bestå en half tunna öl, då

[1]) Allt arbete å den helige Loyos dag var strängeligen förbudet.

de sjelfva fingo samla ihop pengar till en hel tunna. De fingo ej sitta längre samman än till dess denna halfandra tunna var utdrucken, de fingo ej följa sin majgrefve hem eller fortsätta dryckeslaget i dennes husbondes hus. Fastlagsgillet var tvifvelsutan grundligare, hvadan svennerna gerna ville undandraga sig arbete den tiden, men hvad de då försummade, fingo de taga igen vid legotidens slut. Den som ville i sin tjenst antaga en lärling, skulle anmäla detta för verkmästaren, bjuda på en tunna öl samt lemna 7½ örtug pengar till att hålla deras harnesk rent med; när ölet skulle förtäras var husbonden skyldig att hålla fyra kannor samt pryda gillesalen med fyra hyenden och ett bänklakan. När eljest någon af kompaniets bröder bestod en fest (gjorde en gärd), skulle han sörja för dubbelt så mycket.

Äfven inom detta kompani utöfvades kontroll. Vid vite af fem mark vax var hvarje mästare förbunden att sätta sitt märke på hvad han hade arbetat, det var stadgadt huru mycket af den till smeden lemnade malmen fick bortgå i bränningen, för vissa allmännare förekommande varor eller arbeten hade fogden, borgmästaren och rådet fastställt priset, en gång i månaden gick verkmästaren åtföljd af tvenne bröder omkring för att "skåda hvars mans gerning". De anmärkningar, som gjordes vid denna kontrollvandring, och de klagomål, som af andra fördes, upptogos till behandling vid de allmänna stämmorna. Hvar mästare var förbunden att hörsamma verkmästarens kallelse: om han försatt dennes bud, när det var honom beskedligen och skäligen tillsagdt om herrskapets åläggning (d. v. s. för konungens eller rikets behof), i fall klagomål ingifvits om hans arbete eller i alla andra ärender, i hvilka borgmästarne och rådet å stadens vägnar befallt verkmästaren att ransaka eller utgöra, måste han betala i böter tre mark, hvilka tillföllo konungen och staden.

De vanliga stadgandena förekomma äfven i detta skrå om vård af de sjuke, om likvakt med brinnande ljus hos den döde brodern eller systern, om själamessa som lästes för en sådan, till hvilken alla kompaniets medlemmar skulle gifva en penning. Mindre vanlig är allenast föreskriften att för hvar aflidon broder eller syster, vare sig fattig eller rik, skulle läsas två psaltare å kompaniets vägnar, och togos för detta ändamål de nödiga penningemedlen ur kompaniets bössa, så vidt denna innehöll något, samt stadgandet att om någon medlem miste ett barn,

fick man vid dess jordande använda kompaniets redskap; man var icke tvungen att följa barnen på deras väg till grafven, "men den dem följer till jordfästningen han gör väl".

Muramästarnes skrå af år 1487 antyder genom sina begynnelseord det nära samband som de olika skråbundna grupperna kände sinsemellan. "Gud vare", heter det i det af stads-

4. Ur muramästarnes skrå 1487.

skrifvaren Helmik Hermansson skrifna originalskrået, "Gud vare med alla bröder och systrar i alla embetskompanier och sällskap, särdeles med våra bröder och systrar i vårt murmästareembete och kompani, och styrke Gud allsmäktig vårt samqväm med kärlek och alla goda dygder, så att vi må komma till det kompani, som evärdeligt är i himmelrikets glädje alltid förutan ände". Som ett bevis för kompanibildningens nytta anföres derefter Frälsarens ord att "der två eller tre komma samman i mitt namn, der är jag midt ibland dem". Den religiösa karakteren äfven hos handtverkarnes gilleslif var således fullt medveten och utpräglad.

Murare, som kommit till staden och önskade vinna inträde i kompaniet, framförde sin begäran tre söndagar i rad, och skulle

verkmästaren till den tredje söndagen hafva sammankallat gillemedlemmarne, som pröfvade den inträdessökandes arbete, hvarefter på öfligt sätt burskap vanns. Inom tre månader skulle den nyinkomne göra sin mästare-kost, och var han till dess någon efter honom blifvit upptagen i gillet, skyldig att gå dess ärenden. Vid mästarekosten, till hvilken alla kompaniets medlemmar skulle kallas, voro anrättningarne de vanliga: två tunnor öl, två skinkor, två tungor, två medvurstar, tre fat grytstek, tre fat stek, för ett öre hvetebröd, ett halfpund smör, för två öre rågbröd och för ett öre bägare. Dagen derefter fick mästaren erlägga i bössan en mark till harneskpengar och en mark vax. Mannens inträde i embetet gaf hans hustru en systers rätt i kompaniet, i hvars bössa hon likväl måste lägga ett öre.

Lärlingen togs i tjenst för fyra år, under hvilken tid han fick kost och nödiga vadmalskläder; det femte året tjenade han för lön, som bestämdes af tvenne medlemmar af kompaniet, efter deras uppfattning af hans duglighet.

Styresmannen i kompaniet hette som vanligt verkmästare. Af stadgarne om gillesammankomsterna är det allenast ett som förtjenar anföras: om en broder blifvit så gammal, att han ej förmår att betala sin dryck, då bröderna dricka samman, skall hvar afton (under drickningen) sändas till honom en kanna öl, till Guds ära.

Murarnes arbetstid var i allmänhet inskränkt till den blida årstiden. Skrået föreskrifver, i allmänhetens intresse, att ingen fick taga på sig mera arbete än han ansåg sig kunna fullgöra innan vinterdagarne komma. Kom vintern och afbröt ett arbete, hade den som blef lidande rätt att klaga hos rådet eller i embetet, och murmästaren var skyldig till böter och till utgifvande af skadeersättning. Om i öfrigt en murmästare icke fullgjorde sin skyldighet, klagade man inför embetet, som då förordnade en annan att utföra arbetet. Murmästarne arbetade visserligen med svenner och lärlingar, men den som lät bygga ett hus var skyldig, att efter murmästarens hemställning, lemna nödigt folk till arbetets utförande.

Om smederna berömde sig af sitt arbetes vigt och nödvändighet, så stodo de likväl i anseende efter sina medbröder i den helige Eligii tjenst, *guldsmederna*. Det kostbara materialet kräfde ett fint arbete, så mycket finare som man sällan hade att

göra med stora massor, utan måste sträfva efter noggrannhet i detaljerna. Mer än alla de i det föregående omtalade yrkena kräfde detta konstnärlighet; liksom målaren var guldsmeden ofta konstnär. Mellan handtverkaren och konstnären fanns denna tid ingen skilnad i rätt, i samhällsställning eller anspråk, den ene såväl som den andre hörde till embetet och hade att rätta sig efter dess skrå, men det är naturligt att inom de gränser som lag och föreskrifter utstakade gjorde sig snart skilnaden märkbar mellan den simple handtverkaren och den som egde en högre begåfning. Så mycket större uppmärksamhet egnade regeringen åt guldsmederna, som dels ett dåligt silfver- eller guldarbete, på grund af de två metallernas kostbarhet, innebar en betydlig förlust för köpare, dels det silfver som i form af husgeråd och smycken förekom i landet, mycket ofta kastades i smältdegeln för att förvandlas till mynt, i hvilka fall den dåliga halten i det arbetade silfret lätt kom att inverka menligt på myntets godhet och dermed på hvarjehanda andra förhållanden i landet.

Ju mer Stockholm fick karakteren af hufvudstad, desto mer äro vi berättigade att der söka de flesta och bästa handverkarne inom de finare yrkena. Den senare medeltidens handlingar omtala äfven ganska många guldsmeder i Stockholm. De bodde i medeltidsstadens förnämsta delar, hufvudsakligen vid Stortorget och Köpmangatan. Namnformerna visa att jämte de infödde guldsmederna fanns det mången som hade flyttat in till staden från Tyskland. Mot slutet af 1400-talet åtnjöto Stockholms guldsmeder så mycket anseende, att i en stadga af år 1473, utfärdad af erkebiskop Jakob Ulfsson och herr Sten, föreskrifves att ingen guldsmed fick slå sig ned i någon stad i hela Uppland utan att han inför verkmästarne i guldsmedskompaniet i Stockholm utfört fyra arbeten, och att alla uppländska guldsmeder skulle en gång om året rätta sina vigter hos verkmästaren i deras embete i Stockholm. Genom Kalmare-recess af år 1474 upphöjdes den vigt, som embetet i Stockholm använde, till vigt för hela riket; verkmästare och guldsmeder i Stockholm fingo rätt att i hvilken marknad som helst "hindra och rätta" dem som bjödo ut arbeten af dåligt silfver och guld eller dem som använde falsk vigt. Redan år 1485 förnyades stadgan för Upplands guldsmeder af år 1473, med tillägg att hvar guldsmed borde märka sina arbeten, så att man lättare kunde utöfva kontroll öfver hvars och ens verksamhet.

Förmodligen fick guldsmedsembetet eller Sancte Loy companij vid samma tid ett nytt skrå, hvilket dock efter några år behöfde förses med tillägg, hvadan en ny stadga utfärdades vid pass år 1501 [1]). Fordringarne på guldsmederne äro strängare än på andra handverkare; man ser huru mycken vigt man fäste vid deras arbete.

Den som ville blifva sin egen man i embetet skulle anmäla sin önskan och förnya den två gånger med tre månaders mellantid, så vida han icke var son af en guldsmed och född i staden eller gift med en guldsmeds dotter eller enka, i hvilka fall hans ansökan skulle vara afgjord inom en månad. Vilkoren för inträde voro de vanliga, ehuru något mera omständliga; den sökande skulle lemna skriftliga intyg om födelseort samt hvar han hade uttjent sina läroår samt att han var värd att komma in i brödraskapet, skulle med ed styrka att han egde fem lödiga mark silfver och verktyg till ett värde af en lödig mark, han skulle lemna ett öre penningar till öl och en mark vax till kompaniets bössa, han skulle förfärdiga, på kompaniets åldermans verkstad, de fyra öfliga mästareprofven, en guldring med en sten, en bråssa (spänne) och tvenne knifholkar. Voro dessa arbeten utförda till nöjes, erlade den sökande sex mark harneskpengar, erhöll inför fogden och rådet burskap och aflade sin borgareed samt en ed att aldrig smälta ned rikets mynt, hvarefter han hade rätt att öppna sitt salufönster och uppslå i marknaden sitt bräde eller bord. Sedan sammankallade åldermännen hela kompaniet och uppläste i dess närvaro för den nya embetsbrodern embetets skrå och lagbok, samt läto honom sedan veta, när han hade att göra bröderna sin mästarekost, hvilken enligt gammal plägsed skulle bestå af tre tunnor öl och två skinkor med tillbehör. Den senast inträdde medlemmen skulle vara gillets ärendebroder, som kallade till stämmorna och förrättade andra tjenare-åligganden, sjelf eller genom sina medhjelpare.

Liksom man hade stränga fordringar på mästaren, så var man äfven noga med hans medhjelpare. Ingen pilt fick antagas till lärjunge som icke var äkta född och skulle anmälan om

[1]) Det är samma borgmästare som utfärdat stadgarne för guldsmeder och skräddare, hvilka senares skrå, såsom redan är visadt, bär årtalet 1501, och det är derföre ganska troligt att äfven guldsmedernas skrå är af samma år; jfr Klemmings Skråordningar s. 182. Fullkomligt säkert är det dock icke, alldenstund borgmästare valdes på en gång för tre år.

hans antagande af mästaren göras inför åldermannen. Sedan han hade tjenat i tre månader, måste mästaren till kompaniet erlägga 6 öre pengar eller en lärotunna öl. Lärotiden var fulla sex år. En mästare fick hafva två svenner, men fick, om något särskildt arbete så kräfde, för tillfället ytterligare anställa en eller två till. En sven fick icke göra något eget arbete; om en mästare tillstadde sin sven halfdelen i arbetet med sig, hade mästaren förverkat sin andel i kompaniet och egde svennen att i hans ställe, på öfligt sätt, inträda i brödraskapet.

5 och 6. Ur guldsmedernas skrå. Vid pass 1500.

Om sjukhjelp nämnes intet i guldsmedernas skrå, men väl om skyldigheten att vara närvarande vid en broders eller hans hustrus likfärd, hvarjämte stadgas, att om en sven eller dräng dör, skall man bevisa honom samma heder som en mästare.

Kompaniets åldermän voro skyldige att med tvenne vittnen en gång i månaden gå omkring till alla mästare i staden för att granska deras arbete samt att vid distings och Eriksmessemarknader i Uppsala ransaka allt det guldsmedsarbete som vid dem var utlagdt till försäljning. Denna Stockholms kompaniets förnämliga ställning af att vara, som skrået säger, "hufvudembetet i riket öfver guldsmederna, hvilket hade att ransaka öfver all förfalskning som andra guldsmeder begå", samt att, "om så af rege-

ringen önskas, ytterligare probera rikets mynt", gjorde det för medlemmarne af Stockholmskompaniet till en särskild skyldighet att vara "tjenstaktige och rättvisa mot folket, så som de ansvara kunna inför rikets herrar och dess inbyggare. Der med tillbör dem att vara i sina seder oberyktade och obesmittade", hvadan man kunde vägra den som "hade bundit sig med en uppenbar qvinna" inträde i broderskapet; också innehåller guldsmedernas skrå icke allenast de vanliga förbuden mot slagsmål och oqvädinsord, utan äfven förbud mot dobbel i taverner eller ölhus. Så stor kontroll utöfvades för öfrigt, att ingen broder i i kompaniet fick resa utrikes, i pilgrimsfärd eller af annan anledning, utan att dessförinnan hafva anmält denna sin afsigt för åldermännen och bröderna.

Kompaniet hade flera högtidliga sammankomster om året. Midsommardagen lät det sjunga en messa vid hvilken alla, bröder som systrar, skulle infinna sig och offra. På den helige Anders dag (den 30 november) drucko bröderna samman, och dagen derefter, deras skyddshelgons, den helige Eligii dag, på hvilken arbetet skulle hvila i alla stadens guldsmedsverkstäder, sjöngs en messa för alla framfarna bröder och systrar. Den dagen hölls äfven gillets förnämsta stämma, vid hvilken åldermän (två eller en) valdes. I de stora processionerna genom staden (t. ex. på helga lekama dag, då helga lekamagillet gick i spetsen för tåget), och äfven ut på malmarne (t. ex. på de s. k. gångdagarne), deltog guldsmedskompaniet och buro då dess två yngsta bröder, understödde af sina svenner, kompaniets tvenne embetsstakar som annars stodo framför embetets altare i den heliga Nicolai kyrka. Kompaniet hade år 1485 fått der ett altare i den helige Blasii kor, hvilket tillhörde en andlig stiftelse gjord af någon Stockholmsborgare, mot det att guldsmederna gåfvo till den hel. Blasii altare ett gyllenstycke och åtogo sig hälften af alla omkostnader för korets underhåll. Detta deras altare hugnades inom kort med hvarjehanda förmoner. För den helige Ellogii (Eligii) altare i Stockholms kyrka utfärdade år 1485 Hieronymus Lando, patriark och erkebiskop på Kreta, ett aflatsbref, hvilket en guldsmed Mathias Mynzenborgh hade utverkat när han på återvägen från den heliga grafven kom till Kreta. Originalet förkom visserligen, men erkebiskop Jakob Ulfsson stadfäste år 1487 en afskrift, som förevisades honom.

Till samma tid (de allra första åren af 1500-talet) hör äfven skrået för *Dragare*(vindragare)*embetet* i Stockholm.

7. Ur dragarnes skrå. Vid pass 1500.

Vilkoren för inträde äro i hufvudsak de vanliga. Den föregående tjenstetiden som sven var dock icke längre än ett år. Tre söndagar å rad skulle inträde begäras och hvar söndag skulle man lemna ett öre penningar åt bröderna att dricka för. Deremot den fjerde söndagen, när man omsider hade fått svar, behöfde man icke bestå öl, men fick i stället lemna fyra örtugar till bössan jämte sex mark till harneskpengar, "staden och kompaniet till uppehälle". Sedan man nu vunnit burskap och visat sig vara i besittning af de till ens arbete nödiga redskaper, gjorde man sin brödrakost, hvars beskaffenhet noga bestämmes i skrået. Dagen derefter hölls ett sammanträde, i närvara af tvenne rådmän, då embetsskrån upplästes. Den senast inkomne brodern hade som vanligt skyldighet att gå kompaniets ärenden och tända dess ljus i kyrkan å högtidsdagarne.

Gillets tvenne högtider inträffade vid Valborgs- och Allhelgonamessorna, d. v. s. omkring den 1 maj och den 1 november. Dagen var icke fullt bestämd, det kunde vara söndagen före eller efter de nämnda helgedagarne. Först hölls dryckem med öfliga ceremonier, med qvädande af minnen o. s. v. och med de vanliga ordningsstadgarne. Dagen derpå sjöngs messa och derefter höllos de två förnämsta stämmorna för handläggande af kompaniets angelägenheter. Valborgsstämman var den förnämligare af de två, ty vid denna tillträdde åldermannen sitt embete och vid denna aflade han, ett år derefter, räkenskap för sin

förvaltning. När ålderman skulle väljas, utsågos tre kandidater som fingo lemna öfverläggningssalen, och af de tre korade sedan de innevarande en. Till biträde hade åldermannen tvenne bisittare, hvilka behöllo sin tjenst i två år, dock så att de aldrig afgingo samtidigt, utan en i sönder; bisittarne representerade således kontinuiteten i sällskapet. De hade hvar sin nyckel till kompaniets bössa, den tredje innehades af åldermannen som förvarade sjelfva bössan.

Utom de tvenne stora stämmorna höllos två andra, på helga tre kungars dag (trettondedag jul) och på midfastosöndag. Man samlades då hos åldermannen, för att hafva höfviskt samtal angående alla förekommande ärenden. Äfven personer, som hade klagomål att anföra mot någon medlem af kompaniet, fingo här infinna sig och hafva sin talan. När sammanträdet öppnades skulle hvart hjonelag erlägga fyra penningar till messors sjungande och derefter slogs upp en tunna öl, hvartill pengarne hade tagits ur kompaniets kassa; ville någon dricka mera sedan denna tunna öl blifvit tömd, fick han betala det sjelf.

Dragarnes uppgift var att inom staden transportera en del tyngre varor, salt, jern, vin och kyrsedrank, mjöd och öl. De hade dessutom skyldighet att hålla uppsigt öfver söder bro, kornhamn och kuggahamn vid öster bro, att ingen orenlighet, stenar, granris och spåner, kastades i hamnen, så att denna fyldes. Vintertiden skulle för hvar månad en broder i dragareembetet utses till isfogde, hvilken det ålåg att dagligen undersöka isens tjocklek och sörja för vakarna. För öfrigt kunde borgmästare och råd genom åldermannen kalla dem till tjenstgöring ute på malmarne.

Till kompaniets religiösa verksamhet hörde, utom bekostande af messor, äfven pligten att påsknatten och gångdagarne bära i procession omkring den heliga Nicolai kyrka en bild af Frälsarens uppståndelse. När en broder eller syster hade aflidit, fördes embetets redskap, fana, pell och ljus, till den dödes boning för att användas vid begrafningen, och för den bortgångne sjöngs å de efterlefvandes bekostnad en själamessa.

Bagare-embetet hade tidt och ofta haft deras bön och begäran hos borgmästare och råd om ett skrå och rättelsebok, innan en sådan gafs dem, något af åren 1506—1511. Föreskrifterna äro i hufvudsak de samma som vi känna af de redan refe-

rerade skråen; de afvika förnämligast genom de små fordringarne. Den som ville vara bagare i embetet skulle hafva en half läst hvete eller råg. Vid inträdet gaf han en half mark penningar till öl och två fat fisk, men sin kost behöfde han icke göra förr än sedan han bakat i två år. Först då erlade han äfven sin egentliga inträdesafgift, sex marker vax och en mark harneskpenningar. Brödens vigt fastställdes i skrået, jemte andra detaljföreskrifter, hvilka mera röra handtverket än sammanlefnaden. Hvar månad kontrollerades de särskilda bagarnes verksamhet [1]).

Sedan samlingen af skråordningar utgafs har man lyckats finna en handskrift till Stockholms timmermansembetes skrå af år 1454 [2]), hvilket i några detaljer innehåller sådant som vi icke funnit i de redan refererade skråen. Hufvudstämman hölls vid Valborgsmessotid, då man valde ålderman och gerdemän (biträden vid samqvämen) och då man handlade sådana ärenden som kunde vara "staden och kompaniet" till nytta. Till den allmänna drycken, som följde vid stämman, skulle icke allenast alla bröderna infinna sig, utan de voro vid vite förbundne att hafva sina hustrur med sig. Både män och qvinnor serverade ölet. När orlof gafs till god natt, skulle man gå hem med frid och spakt, hafva höfvisk mun på gata och i gathörn; gillessvennen skulle hafva skaffarekannan till hands och vid utgången bjuda på en läskedryck åt hvem han ville. När arbete fordrades för stadens räkning, underrättades vederbörande derom af verkmästaren, och gick skyldigheten att förrätta sådant arbete i tur. För öfrigt gick verkmästaren omkring för att kontrollera kompanibrödernas arbete, och när han fann gerning eller byggning, som icke var rättfärdig, eller något till honom framställdt klagomål befans grundadt, ålade han de felande att för samma betalning rätta sitt arbete. Om någon djerfdes åtaga sig mera arbete än han genast kunde reda från sig, så att någon embetsbroder derigenom led förfång, af brist på arbete, fick han böta. Straff var äfven faststäldt för den som befans arbeta långsamt i akt och mening att derigenom förtjena mera penningar.

---

[1]) En handskrift till bagare-embetets skrå, äldre än den för Skråordningarne begagnade, är af Klemming aftryckt i Fornskriftsällskapets årsberättelse för 1870.

[2]) Af Klemming aftryckt i nämnda sällskaps årsberättelse för 1869.

Timmermännen synas mer än andra handtverkare hafva företagit utländska resor. Det finnes åtminstone i skrået en föreskrift derom, att en medlem af kompaniet som i utlandet fann en broder stadd i nöd, skulle bistå honom med penningar intill 1/4 mark lödigt silfver, hvilket var en ganska betydande summa. Om den som mottog hjelpen icke kunde gälda den efter hemkomsten, utgafs ersättning åt hjelparen ur gillebössan.

Såsom vi af det föregående sett, är det egentligen mästarne som voro medlemmar af Stockholms stads kompanier eller embeten. Allenast ett par skrån (jfr s. 49 och 51) lemna några upplysningar om samfundslif mellan svennerna. Sannolikt fans ett sådant i hvart embete, men spåren deraf äro nu nästan försvunna.

Att icke de här åsyftade stadgarne i smedernas skrå äro att anse som något för dem alldeles särskildt, synes bäst deraf, att vi hafva ett skrå för svennerna inom bältare-embetet, till hvilket hörde såväl de egentliga bältarne eller gördelmakarne som pungmakarne; hvar borgare bar mot slutet af medeltiden en pung eller väska fästad vid bältet, i hvilken han förvarade penningar o. d., hvadan bältareembetet kunde vara ett ganska vigtigt embete.

Detta bältaresvennernas skrå synes icke från början hafva haft samma giltighet, det är åtminstone icke affattadt med samma formaliteter som de andra skråen, utan är snarare att anse för en enskild öfverenskommelse svennerna emellan, hvilken dock till sist fick laglig giltighet sedan den underkastats mästarnes granskning och vunnit deras godkännande.

Bältaresvennernas gemensamma uppgifter voro att underhålla två eller flera ljus — antalet synes icke i stadgan — framför en altartafla, förmodligen i Stockholms storkyrka. Hvar och en i staden bosatt sven skulle till ljusens underhåll erlägga 4 penningar, hvar och en vandrande sven, som i Stockholm tog tjenst, och hvarje lärjunge i embetet, som i Stockholm hade lärt ut, skulle dessutom lemna en afgift af 4 örtugar. Om någon var försumlig att betala, utkräfdes penningarne med tillhjelp af hans husbonde. Något gemensamt hus hade svennerna icke, utan samlades de till stämmor än här än der, och vid en stämma skulle dryck hållas. Om en medlem af brödraskapet dog, underrättades bröderna derom genom skaffaren och följde den döde till grafven; två messor sjöngos på brödernas bekostnad och der-

vid brunno deras ljus. Men det var icke nog dermed, bältaresvennernas öfverenskommelse är liberalare än alla mästarnes stadgar, ty här föreskrifves, att om någon dör utan att hafva trädt in i broderskapet, så skall af detta lemnas till jordfästningen en gåfva efter bästa förmåga, "på det broderskapet må blifva beståndande". Af samma skäl, för att öfver brödraskapet nedkalla de himmelska makternas skydd, skulle bältaresvennerna taga sig af hvarje utländsk sven, som kom till staden och der sjuknade; man skulle taga ur brödraskapets kassa, eller om denna var tom, skulle man genom särskildt sammanskott åstadkomma så mycket, att den sjuke icke behöfde föras till helgeandshuset. Ur bössan togs äfven för en sådan begrafningshjelpen, men som ersättning tillföll då brödraskapet all hans qvarlåtenskap. Tillfrisknade han, skulle han efter bästa förmåga ersätta hvad för honom var utgifvet.

Ett något senare tillägg omtalar flere embetsmän i detta bältaresvennernas brödraskap, nämligen ålderman, bisittare, skaffare och majgrefve.

Tredje dag jul 1437 hade bältaremästarne en stämma med sina svenner och de öfverenskommo då om hvarjehanda saker, som sedan infördes som tillägg till svennernas ursprungliga stadgar. Vi finna der bland annat följande. Svennerna skulle få hålla en dryck om året, de fingo börja sankt Mikaels afton och hålla på hela sankt Mikaels dag; den följande dagen hade de visserligen fritt, för att göra upp med sina husbönder, taga tjenst eller orlof, men då fingo de icke dricka. Sven som i fyra dagar eller flera försummar arbetet och går ur krog i krog, får ingen mästare vid vite hafva i sin tjenst. Sven, som arbetar mot lön, är skyldig att hålla i från kl. 3 på morgonen till kl. 9 på qvällen. Till sist utsågs bland mästarne två verkmästare och bland svennerna två skaffare. Verkmästarne skulle hvar gång svennerne hade stämma utse tvenne af mästarnes kompani att öfvervara denna.

I fornskriftsällskapets årsberättelse för år 1870 finnes intagen ett skrå af år 1496 för smedernas kompani i Ystad. Stadgan inledes med en religiös betraktelse. Eftersom Christus har sagt att hvar två eller tre äro församlade i hans namn, der är han midt ibland dem, kan det ju icke vara annat än godt att nu smederna slöto sig tillsammans till ett gille eller kompaniskap,

hvilket ställdes under hägn af den helige Løys (Eligius), "som smed och biskop var samt pina och död tålte för Guds skull". Så mycket mera skäl kunde det föröfrigt vara att smederna ordnade sina gemensamma angelägenheter, som — efter hvad uppgifves mot slutet af stadgan — "smedernas lag är ett embete som verlden icke kan undvara, det är det värdigaste embetet af lekmän i verlden, ett stöd och en hjelp för alla andra embeten; utan smed kan ingen berga sig, såsom grammatikan visar väg till andra andliga konster, så visar smideskonsten väg till de andra verldsliga konsterna. Ur smedernas leder äro utgångne påfve, kardinaler, biskopar och den heliga kyrkans förmän, af smeder äro vordne kejsare och konungar". Bevisföringen för dessa påståenden torde häfva varit besvärlig att förebringa, men påståendet att smedsyrket är verldens främsta är onekligen ganska intressant när man sammanställer det med den omständigheten att i nordens fornspråk kunde orden *smida*, *smed* o. s. v. beteckna en vida större krets af verksamhet o. s. v. än nu tillkommer smeden, hvarigenom helt lätt smeden kunde komma att anses som handtverkare *par préférance*. Smederna i Ystad visade ock sin universalitet dermed att de i skrået förklara sitt gille stå öppet äfven för guldsmeder, remsnidare, pungmakare och svärdfejare.

För inträde i laget fordrades utförande af en mästaregerning, i närvara af åldermannen samt tre eller fyra af de äldsta bröderna, samt gillets undfägnande i åldermannens hus med vissa föreskrifna anrättningar, till hvilka hörde en tunna tyskt öl som dock fick utbytas mot två tunnor danskt. En qvinna, som ville ingå, erlade allenast en mindre afgift i vax och penningar.

Laget styrdes af ålderman och bisittare. Årligen höllos fem lagdrycker, den första söndagen efter påsk, den helige Knuts dag (den 10 juli), näst efter tolfte dag jul, midfastosöndag och den helige Willehadi dag. Man fick till dessa drycker medtaga sin sven, om man betalade för honom som för en annan gäst. Vid dessa tillfällen skulle bröderna "begå de döde" och offra. När någon broder hade aflidit, skulle de efterlefvande med hustrur och barn, med ljus och pell, följa till grafven, "ty", heter det, "hvad duger det att vara broder i glädjen, utan att man ock är broder i bedröfvelsen".

Åldermannen mottog klagomål mellan bröderna och mot bröderna. Om någon af dem stäldes inför domstol ("trängdes till lag") skulle samtlige bröder bistå. Om en broder stämde en annan inför rådet och fogden utan att först hafva anfört sitt klagomål för åldermannen, måste han till gillet lemna som böter en tunna tyskt öl.

Embetets sigill är ovalt, såsom andlige stiftelsernas pläga vara, och visar bilden af den helige Eligius med mitra, kräkla och hammare samt omskriften *Sigillvm officii fabrorum ystade(n)cium.*

De ofvanstående redogörelserna för handtverkaregillenas stadgar torde hafva visat huru vigtiga för medeltidens samfundslif dessa embeten eller kompanier voro. De spelade en ganska stor rol med afseende på den borgerliga ordningen, icke så mycket dermed att, när något skulle göras för stadens räkning, borgmästare och råd vände sig till vederbörande embetes föreståndare, eller dermed att vissa embeten hade särskilda allmännyttiga åligganden, som egentligen icke stodo i något direkt förhållande till medlemmarnes egentliga verksamhet, såsom när dragarne skulle svara för renhållningen å vissa hamnplatser. Embetsinstitutionens stora betydelse för samhället låg fastmera deri, att embetena voro lika många filialafdelningar af stadens ordinarie styrelse, rådet, hvilket åt embetena och deras föreståndare hade öfverlåtit rätten och skyldigheten att vaka öfver det handtverksmessiga arbetet, att det utfördes till allmänhetens sannskyldiga nytta, hvarjämte de borgare, som ansågo sig hafva blifvit genom en handtverkares förhållande lidande eller strandsatta, i många fall icke behöfde besvära stadens styrelse med sina klagomål. Det är väl sannt, att om på detta sätt hvart embete och dess styresmän egde att i vissa fall utöfva en dömande myndighet, kunde ganska lätt en betydlig ojämnhet i skipandet af lag och rätt uppkomma, men denna brist, som nu vore betänklig, betydde under medeltiden vida mindre, alldenstund då rådde i all lagskipning den mest vidunderliga ojämnhet och godtycklighet; man dömde ofta efter gammal sed, man åberopade Guds lag och när domen var fäld, hände det att den ändrades, derest goda dandemän och dandeqvinnor uppträdde som den dömdes förespråkare. Alla skrån måste derföre vara af stadens styrelse godkända, godtyckliga ändringar voro förbjudne och vanligen om icke alltid hade rådet rätt att hafva representanter vid embetenas stämmor

Men det är icke allenast förhållandet till stadens hufvudmyndighet som vi hafva att tänka på, utan vi böra ock tillse hvilken betydelse gilleväsendet utöfvade på handtverket. Medeltiden var vorden ståndsindelningens tid, under hvilken hvar och en kände sin kraft, ansåg sig ega betydenhet och sträfvade efter utmärkelse förnämligast såsom medlem af sitt stånd — ståndet var det förnämsta, först i andra rummet kom individen. Skulle det derföre bland borgerskapet uppkomma en ordnad och gagnande verksamhet, måste det ske på sådant sätt att den enskilde i sitt handtverk kunde känna sig som en af flere ståndsbröder. I kraft af gemensamhetskänslan och till ära för gemenskapen gjorde han sitt bästa. Det var aktningen för det gemensamma, för borgerskapet i dess helhet och för den grupp af borgerskapet, till hvilken man sjelf hörde, som gjorde att ingen antogs till broder i ett embete, utan att vara född af äkta säng. Det var på det ingen skulle göra embetet och dermed hela borgerskapet vanheder, som det var så noga med antagandet af lärling och som det fordrades prof för att som mästare träda in i kompaniet. Enhvars arbete bragte heder eller skam icke blott öfver honom, utan öfver alla hans medbröder. Detta var under medeltiden, då man i kompaniet hörde tillsammans genom yrkets band och genom gemensamhet i en särskild gudstjenst och genom de lefvandes omtanke för de afsomnade, en mycket starkt drifvande kraft till samvetsgrannhet i arbetet.

Något tvång till förmån för ett fåtal utöfvades icke genom medeltidens skråväsende. Det stod hvar och en fritt att, om han egde nödiga egenskaper, inträda som fullgiltig broder i embetet, och det var icke nog med att man tillät embetets vidgande, man lade rent af an på att dess medlemmars antal skulle ökas. Hvarje mästare tog lärlingar, hvilka småningom fingo tjenst som svenner, men det var i allmänhet förbjudet för en mästare att hafva mera än en sven eller ett par, hvadan för hvart tillskott af nya svenner det blef rent af en nödvändighet att de äldre svennerna så småningom ryckte upp bland mästarne. Med afseende på formgifningen åt och utstyrseln af medeltidens handtverksalster förklarar embetsinstitutionen, med den inom densamma rådande samverkan samt den tidt och ofta återkommande kontrollen, den enhet i stil som plägar utmärka hvart tidskiftes alster; man höll sig i hufvudsak till de en gång häfdvunna

mönstren, den klenare handtverkaren nöjde sig med att följa dem blindt, den skickligare tillät sig i enskildheterna hvarjehanda förändringar. Detta kunde icke annat än inverka på förhållandena i allmänhet, det tillförsäkrade tidehvarfvets stil herraväldet i allt, det gaf åt lifvet och dess utstyrsel en starkt utpräglad konseqvens, hvilken står i en ganska stor kontrast till det obestämda, osjelfständiga vacklandet mellan stilar och mönster som utmärker vår tid, hvilken i sin utveckling i öfrigt hunnit så långt framför medeltiden.

Det var icke allenast gemensamheten i arbetet, den gemensamma fröjden i gillestugan, den gemensamma gudstjensten i kyrkan, gemensamheten i den procession, uti hvilken de lefvande följde den döde, hvars kista skyldes af embetets pell och föregicks af dess fana, som band medlemmarne samman och utgjorde deras stolthet. Hvarje embete visade sig som en del af det hela äfven derigenom att det var betänkt på samhällets försvar; derföre erlades i alla embeten vid inträdet de s. k. harneskpengarne, "staden och embetet till nytta".

Vi öfvergå nu till de socialt-religiösa gillena.

Det var egentligen i Skåne, som de såkallade Knutsgillena blomstrade. Sådana hafva funnits i Skanör, Falsterbo, Malmö, Lund, Ystad, Tommarp och Landskrona. Som den sistnämnda staden anlades under konung Erik af Pommern, se vi att intresset för Knutsgillena var så starkt ännu mot medeltidens slut, att man då kunde stifta ett nytt. Alla dessa skånska Knutsgillen eller åtminstone de äldre (d. v. s. alla utom Landskrona) synas hafva stått i en inbördes förbindelse. Åtminstone omtalas en generalsynod för Knutsgillena i Skanör, hvarest nya ledamöter upptogos och till hvilka medlemmar af de andra städernas Knutsgillen instämdes, när de visade sig genstridiga. Häri ligger måhända en antydan, att det heliga Knutsgillet i Skanör var det äldsta i Skåne, hvilket torde kunna förklaras af den betydelse som Skanör under början af medeltiden egde som handelsort. En redaktion af stadens Knutsgilles stadgar, som sedermera förvarats bland det liknande Malmögillets stadgar, bär årtalet 1256. Efter all sannolikhet betecknar detta årtal icke

gillets uppkomst, utan en omarbetning af stadgarne. För så vidt den Knut, hvars minne firades af Skanörsgillet kallas Canutus Ringstadensis, måste man antaga att det var hertig Knut, hvars dag infaller den 7 januari. I det hufvudsakliga torde detta gilles stadgar hafva öfverensstämt med de kongliga Knutsgillena i Odense, hvars skrå är ofvan (s. 11 f.) refereradt, och i Malmö.

Man anser tillhöra Malmöknutsgillet en stadga aftryckt i Lagerbrings Monumenta Scanensia (1 s. 132 f.), med rubriken: *Incipit prologus convivii sancti Kanuti regis in ecclesia beati Albani Othensö a propriis subditis martyrisati.* De föreskrifter som der förekomma om skötseln af de egentliga gilleangelägenheterna äro ganska få. Gillet stod öppet för hvarje *persona ydonea*, som hade god fräjd; det var vid ett möte i Skanör af åldermännen bestämdt att ingen bagare kunde anses som "lämplig person" och de bagare, som redan hade vunnit inträde, skulle utvisas. Inträdesafgiften var 1 mark, af hvilken hälften erlades genast, den andra hälften vid nästa gillesdryck; vid närmast derpå följande dryck skulle den nyintagne betala en mark *pro apparatis*, hvartill kunde komma andra smärre afgifter såsom t. ex. begrafningspenning. En gillesmedlem bosatt på landet måste få medbroder i gillet som var stadsbo att gå i borgen för sig. Till alla möten skulle gilleshuset anständigt smyckas af skaffarne *(preparatores)*. Gillet bekostade, till sin egen heder och till själabot för aflidne bröder, tre messor om året, en om sankt Knut (konungen) den 10 juli, en på andra dryckesdagen för alla framlidna konungar som hugnat gillet med privilegier, den tredje på tredje dryckesdagen, för alla döda bröder; för dem skulle ock bedjas så ofta en gillets messa lästes, allmän eller enskild. Samtlige ledamöter måste bevista dessa messor likasom gillets fyra stämmor *(synodi)*, den helga Knuts dag efter Johannes döparens dag (hertig Knuts translations-dag), konung Knuts födelsedag (d. v. s., efter medeltidens språkbruk, hans dödsdag den 10 juli), den helige Knuts dag efter epiphanie (hertig Knuts dödsdag den 7 januari) och på andra dryckesdagen. Till dryckerna, hvilka, såsom af det ofvan anförda framgår, hröllos tre dagar å rad, fick man den första och andra dagen medföra som gäst den, hvilken aldrig hade förbrutit sig mot gillet eller någon dess medlem. Om någon den tredje dagen ville införa en gäst skulle denne vara kandidat till inträde i gillet eller ock särskildt lof inhemtas af

prepositus eller *senator*. Intet utförligt stadgande förekommer om gillets embetsmän; i skrået omtalas en *prepositus* som tydligen stod i spetsen för det hela och som måste hafva varit en andlig man, emedan stadgans § 4 ålägger honom att vid messorna bedja för de döda bröderna, vidare en *senator* eller ålderman, en skrifvare *(scriba)*, skaffare *(preparatores)* och en gillesven *(minister convivii)*, hvilken hade andel i den afgift af 2 penningar som vid dryckerna erlades af hvarje gillesmedlem; återstoden af detta sammanskott användes till allmosor. Gillets lösa egendom, sigillet, privilegierna och skrået, förvarades i en kista, till hvilken *prepositus*, *senator* och en särskildt utsedd person hade hvar sin nyckel. Gillet egde dessutom en ringklocka, som förmodligen satt i tornet i någon af stadens kyrkor.

Om inbördes hjelpsamhet förekomma en del föreskrifter. Om en broder sjuknade, skulle de andra besöka honom och, om så befanns nödigt, vaka öfver honom. Dog han, sändes fyra bröder att öfver honom hålla likvakt, de skulle ock vid begrafningen bära ut honom, och alla gillets medlemmar följde; hvar och en lemnade till *prepositus* en penning till en själamessa och enhvar skulle låta läsa psaltaren för den döde. Om en gillesbroder hade af nödtvång dräpt någon, skulle alla de andra skjuta tillsammans åt honom 3 penningar hvar, hvilken afgift kallades *stuth* och skulle sannolikt förhjelpa dråparen att komma undan. Var den slagne icke en gillebroder eller en mäktig man (*potens*) och dråparen icke förmådde af egna medel fria sig, skulle de närmast varande bröderna hjelpa honom, så att han komme undan till sjös eller till skogs (jfr s. 12). Den som försummade att gifva sådan hjelp, skulle till "alla bröderna" betala 3 mark och som niding träda ut ur gillet; för att fria sig från en af vittnen styrkt anklagelse om sådan ohjelpsamhet behöfdes en värjeed af sex bröder. Om dråparen icke kunde komma undan och af honom fordrade s. k. *tak*, som uppgick till 40 mark, skulle de närvarande gillebröderna för honom gå i borgen; han ersatte dem sedan, om han kunde, deras utgift, men var han fattig eller hade han dräpt i nödvärn, öfvertog gillet betalningen. Den som af dålighet *(pro nequicia)* eller af fruktan för döden rymde och qvarlemnade bröderna i svårighet och fara, blef som en niding utstött ur gillet och dess kassa gjorde hans borgensmän skadeslösa. Den som instämde en gillesbroder inför de "högmäktige" skulle i

böter erlägga till honom 6 mark och till gillet dessutom öfverlemna ½ pund honung. Den som genom att ställa sig väl hos de högmäktige beredde sin medbroder förlust eller som gifvit sig i lag med sjöröfvare, sin medbroder till förfång, utstöttes som en niding. Den som utan lof af *senior* eller *prepositus* och gillet instämde en broder inför konung eller biskop, synod eller ting, och dermed tillfogade sin broder skada, skulle böta till honom 3 mark och till gillet 6 öre. Den som icke bistod sin broder inför rätta eller *som vitnade emot honom* (!), betalte detsamma. Om någon fann sin broder som fånge (här heter det icke: bland hedningar, jfr s. 13), var han skyldig att till hans friköpande försträcka tre mark; om man fann sin broder i sjönöd fordrar Malmö-skrået detsamma som Odense-skrået (jfr s. 12). Derest någon genom eld förlorat egendom till värde af 3 mark, skulle bröderna gifva honom ett *stuth* af 3 penningar hvar. Om en gillebroder blifvit af någon vanärad ansågs skammen drabba hela gillet; ville den förolämpade icke, med sina medbröders hjelp och råd, utkräfva straff, utsköts han ur gillet; om han utan gillets samtycke sökt skaffa sig upprättelse vid domstol, blef han likaledes utesluten eller skulle betala den betydliga summan af ½ mark silfver. Om någon af bröderna måste infinna sig vid tinget, skulle han åtföljas af alla de andra; kallades någon att infinna sig hos konungen eller biskopen, utvalde han tolf till sina följeslagare; om någon undandrog sig detta ibland tvifvelsutan ganska obehagliga uppdrag, fick han böta en half mark silfver. Om någons lif och säkerhet voro hotade, utsågos tolf bröder att vistas hos honom dag och natt; de skulle följa honom beväpnade från herberget till tinget och åter. Var någon fängslad, skulle alla medbröderna i samma stift gifva honom det vanliga *stuth*, hvilket ökades till 5 penningar, derest äfven hans egendom blifvit belagd med qvarstad. Broder som till broder sålt lös eller fast egendom och sedan brutit sitt ord, skulle till köparen erlägga en skadesumma dubbelt så stor som det han hade att böta till konungens fogde eller efter stadens rätt. Broder som skadade en annan genom förköp, skulle göra den förorättade skadeslös och till gillet betala en half mark.

Man var således mycket mon om gillets ära och anseende, i hvilket hvarje medlems anseende ingick som en väsendtlig faktor. Om derföre en broder gjort sig skyldig till svek, stöld

eller något annat vanärande, skulle han till gillet gifva ett pund honung och skiljas från gillet, derest bröderna icke beslöto hans återupptagande, men i en så vigtig sak fick man icke gå alltför hastigt tillväga, utan måste man, för att kunna fällas, vara öfverbevisad genom gillesbröders vittnesmål — andras gälde intet. Om en fattig broder hade förgått sig icke blott i dessa svåra saker, utan i allmänhet, och icke egde tillgångar till böternas betalande, fick han tillsvidare hålla sig undan från gillet och bröderna voro icke skyldige att lemna honom hjelp mot den han förorättat; var han så fattig att han hade svårt att lifnära sig, skulle bröderna — förmodligen menas hvar broder — gifva honom en middag och en penning hvart halfår.

Från gillets synpunkt indelades menskligheten i tvenne grupper, medlemmarne *(gilde, congilde)* och de utanför stående *(extranei)* eller icke medlemmarne *(non gilde)*. De förre skulle bilda en kompakt massa mot de senare. Blef en gillesbroder sårad eller slagen af en *extraneus*, strömmade alla gillesmedlemmar, som händelsevis befunno sig i närheten, till för att hjelpa; om de icke kunde detta, tillkallades flere genom ringning i gilleklockan och man sökte, till säkerhet för att gillet och arfvingarne skulle få ut sin rätt, af våldsverkaren få *tak* (borgen), eller ock, derest han icke kunde anskaffa sådan, förde man honom inför rätta. Äfven om borgen hade blifvit gifven befann sig gillet i krigstillstånd mot våldsverkaren: ingen broder fick äta eller dricka med honom eller stiga in i samma båt eller hafva något slags umgänge med honom.

Men tyvärr voro icke gillesbröderna sjelfve fria från alla fel. De vanliga ordningsstadgarne, om oväsen, fylleri, oqädinsord o. s. v. förekomma. En broder, som begick otukt med sin medbroders hustru, ansågs som en niding och den som ertappade dem på bar gerning behöfde icke inhemta gillets tillstånd att anhänggiggöra saken vid borgerlig domstol. Niding hette ock den som dödade en broder; en sådan missgerning kunde försonas med böter, till gillet och den dödades arfvingar, allenast i händelse den utöfvades till nödvärn. Den som med råd och dåd hjelpt till vid ett anfall mot en broder, skulle till gillet lemna ett pund honung och hålla sig undan, såvidt icke gillet gaf honom nåd. Äfven mandråparen kunde åter få inträda, derest gillesmedlemmarne och den dödes arfvingar sådant medgåfvo efter det alla ålagda böter blifvit utbetalade.

Det var på detta sätt en myckenhet mål, som kunde blifva föremål för gillets behandling. Vissa personer voro utsedde att jämte *prepositus* eller åldermannen handlägga dylika ärender och de sammanträdde, om så behöfdes, hvar onsdag. Den som icke lydde dem instämdes för gillestämman *(synodus generalis)* och den som icke hörsammade denna instämdes för Knutsgillets stämma i Skanör.

Genom en af danska konungarne gifven förmon gällde vid edgång en knutsbroder lika mycket som sex vanliga edgärdsmän.

Äfven Lund egde ett Knutsgille. Man hade visserligen skäl att antaga, att man i biskopsstaden skulle hafva den största förkärleken för konung Knut, domkyrkans grundläggare, men det torde väl nästan vara nödvändigt att anse Lundagillet hafva varit hertigligt, alldenstund i den enda qvarvarande redaktionen af gillets stadgar ingen annan Knutsdag omtalas såsom sammankomstdag än hertigens, i januari. Det må medgifvas att, såsom man anmärkt [1]), detta *kunnat* bero på en tillfällighet, ty denna redaktion af stadgarne är från år 1586, då man, efter reformationens införande, icke fäste lika stor betydelse som förr vid helgdagarne, men det kan väl tyckas som skulle inom gillet, äfven om det under medeltiden firade båda Knutsdagarne, såsom vi sett Malmögillet göra, den dagen som ursprungligen var den förnämsta haft största utsigt att blifva ihågkommen. Gillets alla äldre handlingar förstördes då konung Kristiern V lät afbränna staden Lund år 1678.

Då den intill vår tid bevarade stadgan [2]) är tillkommen först efter medeltidens slut, hör den strängt taget icke till omfånget af denna afhandling, men vi torde dock böra egna den någon uppmärksamhet dels derföre att en del gamla stadganden helt visst ännu äro deri bevarade, dels och förnämligast på grund deraf, att vi här kunna se hvilka grundliga förändringar protestantismens införande vållade inom gilleväsendet.

Gillet styrdes af en ålderman och två stolsbröder. Flere sammankomster höllos om året. Hertig Knuts dag, den 7 januari, aflade embetsmännen redogörelse för sin förvaltning. Annandag pingst hölls den stora gillesdrycken på rådhuset, dit bröder

[1]) G. Ljunggren, St. Knutsgillet i Lund, i Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning.

[2]) Stadgan är aftryckt i Lagerbrings Monumenta Scanensia, I, s. 162 f.

och systrar kallades medelst ringning i Knutsklockan; drycken hölls i flere dagar (den tredje dagen betalades kalaset) och till förlustelserna hörde äfven dans. Vid detta tillfälle upptogos nya medlemmar i gillet, ärliga och oberyktade personer, som icke voro "öldårar" eller "klammershufvud" (grälmakare). Rådde om någon föreslagen olika meningar, lemnades åt en nämnd att undersöka saken och fatta beslut med samma rätt som om hela gillet varit samladt. Den invalde aflade en ed, som icke innehöll annat än löfte om anständighet, broderskärlek, lydnad för stadgarne och nitälskan för gillets förkofran, samt afgaf löfte om erläggande af en penningesumma, hvars storlek berodde af omständigheterna.

Ännu ett sammanträde hölls i det fria. "Äfven skola", heter det § 111 i skråt, "lagsbröderna efter gammal sedvana afskjuta papegojan, när åldermannen derom tillsäger; den som då ej infinner sig vid papegojan med rör (gevär) eller båge, bötar 4 skilling. De bröder, hvilka åldermannen tillsäger att uppresa papegojan eller vaka öfver henne, och icke vilja, betala 1 mark hvar. Den der gör skada med bössa eller pil, svare för skadan och böte till laget 4 mark. Den som utbär rör eller båge, skall bevisa att han har skjutit åtminstone 4 skott till papegojan eller böta för hvart skott 4 skilling. Den som tre år i rad afskjuter papegojan skall med ära bära och behålla den silfverfogeln och pagegojan som sin egen, derest icke laget vill köpa igen den af honom. Den som året tillförene afsköt papegojan, skall först af alla hafva tre skott fria; den som skjuter före honom bötar till laget en mark. Den som afskjuter papegojan skall å laghuset upplägga så mycket Rostocksöl som bröderne och systrarna kunna dricka den dagen till laga tid, men han skall ock hafva till hjelp af hvar broder fyra skilling. Den som afskjutit och vunnit papegojan skall med ära bära den silfverfogeln och papegojan i staden och lagsbröderna skola följa honom hederligen till rådhuset och honom till pris afskjuta deras rör på torget och förvara deras bössor, att de icke göra skada i staden. Den som icke vid papegojan svarar till sitt namn och erlägger de fyra skillingarne eller sänder sitt bud fram med dem, utan att särskildt vara af åldermannen derifrån befriad, böte 1 mark".

Stadgarne äro, som detta prof visar, ganska omständliga — de bestå af icke mindre än 130 paragrafer. Papegojan var gillets

sinnebild och ännu finnes bland gillets klenoder en stor silfverfogel, förfärdigad år 1618. Vid midten af 1700-talet fann man dock papegojan vara en mindre smickrande symbol för gillet, hvadan hon förklarades vara en dufva och år 1776 antogo bröderna som ordenstecken en silfverdufva, att bäras på bröstet.

Stadgarne innehålla vidare, § 122 och följande: "Skola ock årligen tagas tvenne majgrefvar efter gammal sedvana, på den heliga Valborgs dag eller ock på annan dag och tid och på det ställe som åldermannen bäst berama kan och tillsägandes varder; den som ej på kallelse infinner sig på platsen och svarar till sitt namn, bötar fyra skilling. Skall man ock utvälja till majgrefve efter åren som de äro ingångne och inkomne i laget, så vida icke den valde vill, för äras skull, tillbjuda någon adelsperson eller annat aktadt folk, om de vilja anamma majgrefvekransen. Den som annars står före eller bör med rätta anamma kransen och icke vill, böte en tunna tyskt öl och vare majgrefve nästa år. Den som blir majgrefve skall med sina bröder utlägga fem tunnor tyskt öl, men får för dess införande åtnjuta lagets tullfrihet och får dessutom det året deltaga i lagsdrycken utan afgift". — Ölet skulle förmodligen drickas sedan majgrefvarne fullgjort sitt åliggande. Strängt taget är uttrycket majgrefvarne icke fullt exakt. Enligt Olai Magni Historia gentium septentrionalium utsågos i södra Sverige den första maj af stadens styrelse — i detta fall af Knutsgillet — en *vinter-* och en *majgrefve*, den förre klädd i pelsverk, den senare klädd med löf och blomsterprydd, hvilka två i spetsen för hvar sin skara bekämpade hvarandra till dess vårens representant besegrade vinterns [1]).

De gamla vanliga föreskrifterna om inbördes hjelpsamhet stå qvar, om hjelp åt den broder som på väg eller stig råkade i nöd, om hjelp åt den som blifvit brandskadad. Om gillesbroder dött, var åldermannen för enkan och barnen "verge" inför borgmästare och råd. Om en gillesbroder råkade i armod eller blef så gammal att han icke kunde lifnära sig sjelf, skaffade laget honom fritt husrum och fick han hos hvar broder hemta en måltid och en skilling hvart halfår. Om en broder blef undantagshjon, skulle hvar och en af hans medbröder gifva honom föda en dag och en natt och derefter sända honom till en annan broder.

[1]) Olai Magni historia, bok 15, kap. 8. Förmodligen är det en majgrefve, hvars bild representerar maj månad i fickalmanackan af år 1399, som jag publicerat i K. Antiqvitets akademiens månadsblad nr 45.

Gillets religiösa betydelse var naturligtvis försvunnen. Någon gudstjenst underhölls icke mera och i stället för de många helgonminnena vid den stora gillesdrycken, trädde bön: åldermannen klappade i händerna och påminte bröderna att med läsning och sång tacka Gud för alla goda gåfvor. Pligten att vaka öfver en sjuk broder var icke längre ovilkorlig, men om den sjukes familj sådant önskade, skulle åldermannen sända en broder att vaka. Ej heller var vakandet hos den döde längre en religiös pligt, men som man ofta envist fasthöll gamla seder, kunde det hända att familjen önskade en likvakt och bröderna voro då skyldige att fullgöra den, äfvensom att, derest så önskades, följa liket till grafven och bära båren, öfver hvilken gillets pell, af sammet eller siden, var utbredd; vid kistan brunno gillets tvenne vaxljus och gilleskłockan ringde vid begrafningen. Alla dessa gillets begrafningstillhörigheter kunde användas äfven för bröders och systrars barn och tjenstfolk, till och med för personer, hvilka voro för gillet alldeles främmande, men i sådana fall erlades alltid en afgift, hvilken småningom blef gillets förnämsta inkomstkälla. En gång sattes det till och med i fråga att förvandla gillet till ett likbärarelag.

Att gillenas tid var förbi visar sig omisskänligt af hvarjehanda föreskrifter i stadgarne. Förr äflades man att komma in i ett gille för att få del af dess andliga förmoner; år 1586 föreskrefs, att den som öfvertalade någon att ingå i gillet, skulle i böter erlägga en mark, hvarjämte stadgarne förutsätta det fall, att man tröttnade vid att vara medlem och önskade träda ut. Om icke någon giltig anledning till utträde fans, fick den som lemnade gillet, betala en tunna Rostocksöl och i en beseglad skrift intyga att han icke visste om gillet annat än hvad ärligt var. Gillets bestämmelse som förlikningsdomstol träder allt mera i bakgrunden, och om man än gjorde anspråk på att inför rätta en Knutsbroders vittnesmål skulle gälla lika mycket som tre andra menniskors, gälde detta allenast derest process fördes mellan tvenne gillesbröder och äfven då kunde anklagaren fordra att en gillesbroders ord ej skulle gälla mera än en annans, och han fick dervid sin vilja fram, men måste för en sådan sidovördnad mot gillet, träda ut ur detsamma.

Kofod Ancker har i sin redan citerade skrift om de danska gillena aftryckt ett skrå för den helige Eriks (af Danmark) gille

i Skanör, enligt uppgift i sjelfva skråt uppsatt år 1266 af de aderton åldermännen i den helige Eriks gille. Stadgarne äro i det närmaste lika Knutsgillets i Malmö och Odense, och det är derföre öfverflödigt att här meddela några detaljer. Afvikelserna mellan de tre skråna äro af Ancker anmärkta i noter under hans text.

I det föregående är redan omnämndt det stora prestgillet, *sodalitium clericorum majus*, i Lund, hvilket trots sitt namn äfven räknade lekmän som medlemmar; det stiftades mellan 1373 och 1379, till evig heder åt den ärorika Jungfrun, den heliga martyren Laurentius och den heliga Birgitta. Stadgarne af år 1505 innehålla i hufvudsak följande:

I broderskapet fick icke finnas mera än tretton prester, och af dessa fingo allenast två eller tre höra till "det stora kapitlet" d. v. s. vara andliga af någon högre värdighet, de öfriga skulle vara simpla prester *(simplices presbyteri)*. I spetsen för gillet stod en *prepositus*, som valdes bland "de simplare bröderna". Om den valde vägrade antaga valet, bestraffades han med böter som bestämdes efter behag; i andra gilleskrån pläga böterna för dylik vägran vara noga bestämda. Dessutom utsågos tvenne *procuratores*, som skulle skaffa och åstunda brödraskapets goda och nytta i allting och jämte *prepositus* noga tillse och märka, att de felandes böter, de aflidnes testamenten och inträdesafgifterna i penningar eller vax erlades. Två andra bröder skulle bevara nycklarne och kolförrådet, en af de yngre bröderna skulle föra anteckningar om alla förbrytelser mot stadgarne. Om en prestman önskade inträde så snart någon af de tretton hade aflidit, anmältes hans åstundan och om honom voterades. Erhöll han tillstånd att inträda, skulle han erlägga en mark skånska penningar och tre mark vax samt bekosta en måltid. En lekman som ville inträda, skulle gifva tre skånska mark, tre marker vax och bjuda på en måltid; var han gift, skulle han gifva lika mycket för hustru, son och dotter eller hvilken annan lekman (i hans hus?) som ville inträda, derest han var i lifvet; söktes inträde för en död, bestämde bröderna afgiften. Under måltiden upplästes för den nye brodern broderskapets stadgar. Om de trettons tal var fullt, kunde ändock prestmän vinna inträde men "*ad modum laicorum*" d. v. s. med den drygare inträdesafgiften; en sådan broder kunde sedermera, "om hans umgänge behagade bröderna", så snart en ledighet uppkom bland de tretton, befordras till en plats bland dem.

Till medlemmarne ställdes den allmänt menskliga fordran att de skulle "lefva rättfärdigt, fromt och nyktert, vandra fullkomligt i kärlek till Gud och nästan, så att deras närmaste, när de se deras ärliga lefverne och prisvärda nykterhet, må med fröjd efterlikna dem. Det höfves icke desto mindre att presterna i lifvets helighet och sedernas ärbarhet föregå lekmännen". För vinnande af detta ändamål skulle gillets stadgar en gång hvart år, på den heliga Birgittas dag, offentligen uppläsas för alla bröderna. Vidare stadgas att bröderna skola vara "till sin kropp kyska, till sin umgängelse sediga, i orden blygsamma, i drägten anständiga, i sitt uppträdande allvarliga", sin *prepositus* skulle de visa lydnad och heder, och särskildt när han gör någon framställning i gillets ärenden hålla sig tysta. Föreståndaren skall noga tillse att han, när han fäller ett utslag, ej låter det förvändas af vrede, hat eller gunst, och han fälle aldrig ett utslag utan brödernas bepröfvande; han föregånge alla bröderna i det goda, genom sannfärdighet i sina domar, allvar i sina seder, blygsamhet i sin fromhet, mildhet i sin vänlighet. En felande broder rätte han utan hårdhet, noga öfvervägande den felandes och felets omständigheter. En dömande verksamhet torde gillets *prepositus* ganska ofta hafva fått utöfva, ty en prest som hade klagomål mot en prest skulle, vid vite, framställa sitt käromål inför honom och bröderna innan han vände sig till den andlige domaren.

På den heliga Birgittas dag (i oktober) skulle en högtidlig messa sjungas af broderskapets *prepositus*, inför alla bröderna; hvar dag skulle läsas i den heliga Birgittas uppenbarelse. I april sjöngs med samma högtidlighet en messa om Christi fem sår. Två af de äldre bröderna skulle vid dessa tillfällen, iklädda dalmatikor, vare sig de voro kaniker eller icke, läsa evangeliet och episteln; rökelsen, som skulle användas under evangeliet och nattvardens firande, skullo anskaffas af prokuratorerne. Andra stadgar angående gudstjensten förekomma, men nästan inga om brödernas samqväm och andra gemensamma angelägenheter. Vid de gemensamma måltiderna skulle man undvika dåligt tal, och om någon begynte en träta eller slagsmål, utslöts han genom sjelfva gerningen tills vidare från delaktighet i gillet.

Åt de döda egnades mycken omtanka. Bröderna skulle vid gudstjensten medelst allmosor och böner tänka på bröderna, såväl de lefvande som de döde. En gång hvar månad skulle *prepositus*

sjelf eller genom ombud sjunga ett requiem. Hvar broder svarade under en månad af året för begrafningarne och skulle för det han sjöng jordfästningsgudstjensten af bröderna undfägnas med en måltid, till hvilken hörde tre färska grisar. Så snart en gillesmedlem aflidit samlades bröderna i hans hus för att föra liket i procession med bön och sång, men utan rop och buller, till kyrkan. Tillhörde den döde det andliga ståndet, bars båren af fyra prester, annars af fyra lekmän. De presterlige bröderna sjöngo vigilier och firade messor för den döde, och på månadsdagen efter begrafningen förnyades den kyrkliga festen. Dessutom skulle hvar prest för en afliden prest fira sju messor, fem om de fem såren, en om det heliga korset och den sjunde ett requiem. För en afliden lekbroder lästes allenast två vigilier och firades två messor. En broder kunde äfven begära en messa för någon frände, vän, tjenare eller piga, såvida de hade ett godt namn om sig, men skulle derföre bjuda på en måltid och bekosta alla utgifter som messan förorsakade, ljus, tjenare, vin o. s. v.

Liksom Knutsgillena i Lund, Malmö och Ystad fortlefva, så äfven det större prestgillet; det består sedan senare delen af 1600-talet af tre medlemmar, de båda stadskomministrarne och kyrkoherden i Kloster och Nöbbelöf, hvilka årligen uppbära en jordskyld af brödraskapets f. d. jordegendom [1]).

Ett prestgille med rättighet för lekmän att inträda fanns äfven i Stockholm, ehuru eget nog vi icke kunna till fyllest komma på det klara med afseende på dess ställning till andra gillen. Det finnes ett notariebevis af år 1405 upptagande ett gilleskrå, hvars förnämsta stadganden äro följande. Fyra gånger om året samlades gillet, söndagarne efter Helga lekamadag, efter Vår frus födelsedag (8 september), efter den helige Martins dag (11 november) och efter helga tre konungars dag (6 januari); man hade efter aftonsången vigilier och följande dagen sjöngs en messa, helst af gillets *senior*. Efter denna messa skulle gillets samtliga andra presterliga ledamöter sjunga messor för de döde. Till *senior* (ålderman) eller *assessores* (bisittare) fick man icke välja annat än prester. Om en broder sjuknade, skulle alla de presterliga ledamöterna i gillet besöka honom, iklädda sin skrud,

[1]) Gillets öden äro skildrade af biskop W. Faxe i hans inträdestal i Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien, tryckt i dennas handlingar del. 15 s. 107 f. Stadgarne äro der aftryckta s. 131—144.

med brinnande ljus och med psalmsång, såväl vid in- som utgåendet. Dog den sjuke utan att hans medel räckte till begrafningskostnaderna, lemnade gillets bröder den nödiga hjelpen, hvarjämte de sjungande följde liket till grafven. Alla inbördes tvister afgjordes, såvida derigenom icke kränktes biskopens eller domkapitels rätt, af åldermannen, bisittarne och de äldre bröderna. Två gånger om året hölls gillesdryck, söndagen efter helgalekamadag och i fastegången (början af fastlagen). Alla bröder i staden voro skyldige att deri deltaga; den som höll sig undan fick betala halfva afgiften. Till bröder som af sjukdom hindrades att deltaga, buro tvenne bröder öl.

Hvarje prestman som ville inträda i gillet gaf till detta ett halft pund vax. En sjuk prest som ville komma in betalade sex mark penningar; afled han i samma sjukdom, skulle gillesbröderne besöka honom samt läsa vigilier och messor; hvar prest som gjorde detta fick af de sex markerna ett öre, resten tillföll gilleskassan. Lekman, som önskade inträda, betalade sex mark. Om en medlem af gillet afled utanför staden, skulle öfver honom likväl firas en likbegängelse i staden. Till drycken fingo personer, som icke voro medlemmar, inbjudas, såvida de icke hade ondt rykte om sig.

Eget nog uppgifver notarieintyget icke bestämdt, för hvilket gille dessa stadgar äro affattade. I förteckningen öfver de personer som voro närvarande när stadgarne uppsattes, nämnes främst herr Johannes Wardenberg, pastor i Stockholms Nicolaikyrka, med titeln *senior convivii presbyterialis ibidem*, och i slutet af handlingen förekomma orden *acta sunt hec in estuario convivarum beate virginis Stocholm*, utaf hvilket man helt lätt drager den slutsats som hittills varit den allmänna, att i Stockholm funnits ett prestgille som kallats vår frus gille [1]).

Det synes dock som om man måste förkasta denna slutsats. Den ofvan nämnda stadgan förekommer nämligen icke allenast i det redan omtalade notariebeviset, utan den är äfven intagen i en anteckningsbok, hvilken tillhört Stockholms helga lekamagille. Bokens första sida [2]) upptages af redogörelsen för en inventering af detta gilles lösegendom, som år 1393 företogs af *fratres convivii corporis Christi videlicet sacerdotes*, hvilken redogörelse

[1]) Jfr Fants redan citerade afhandling *de conviviis sacris* s. 11 f.
[2]) Om bokens utseende meddelas upplysningar längre fram.

fortsättes å baksidan af samma blad. Derefter följa fyra pappersblad, hvilka väl synas vara från början här inhäftade, men innehålla vida senare anteckningar om uppbörd och utgifter från åren 1421 till 1440. Så kommer å nyo ett pergamentsblad, hvars framsida öfverst har en anteckning att år 1395 beslöto alla då närvarande bröder, att derest en prest hade ett helt år vistats i Stockholm utan att vilja, så länge han hade helsan, ingå i *convivium sacerdotum*, så skulle, om inträde söktes af honom, när han låg på dödsbädden, sådant honom ovilkorligen förnekas, och skulle ingen af deras (presternas) gille deltaga i firandet af hans likbegängelse, derest det icke tillhörde deras åliggande såsom sockenprester. Detta stränga stadgande skulle dock icke tillämpas på prester, som voro för fattige att ingå i gillet, ej heller på presterna från andra orter; de hade rätt att låta inskrifva sig *in articulo mortis*. Återstoden af detta pergamentblads (nr 6) framsida upptages af anteckningar från år 1440, således i fortsättning af anteckningarne å de föregående pappersbladen. Å baksidan åter begynnes den ifrågavarande stadgan, hvilken fortsättes å hela bladen 7 och 8 samt å framsidan af bladet 9; på baksidan af detta blad och på framsidan af bladet 10 förekomma en del andra föreskrifter, hvilka vi lämpligast taga i skärskådande när vi kasta en blick på gillets verksamhet och seder, hvarefter å baksidan af bladet 10 samt å hela bladet 11 förekomma anteckningar af seniorn (åldermannen) Petrus Lydechini, hvilken vid sitt embetes tillträde år 1436 fann "gillet liksom alldeles ödelagdt", till en del i följe af tvistigheter som hade uppkommit mellan de presterlige medlemmarne och lekmannabröderna. Derefter komma, på bladet 12 och första sidan af bladet 13, *nomina mortuorum*, en förteckning öfver döda presterliga medlemmar. På baksidan af samma blad 13 finna vi fortsättningen af de räkenskapsanteckningar som började på pappersbladet 2 och afbrötos på pergamentsbladet 6, hvilka anteckningar här (bl. 13 v.) fortsättas sålunda (vi återgifva den latinska texten i öfversättning): "År 1440 har jag Ericus Johannis prest i Stockholm och ålderman i dervarande helga lekamagille uppburit följande". Dessa anteckningar fortgå sedan till slutet af bladet 14. På bladet 15—17 (de två senare af pergament) finna vi en ny lista med öfverskriften *isti sunt fratres et sorores mortui layci*, af hvilken lekbrödra- och leksystra-lista de tre första sidorna

förmodligen fått sina anteckningar år 1421, de följande tre upptagas af senare fortsättningar. Bladen 18—20 (alla af papper) innehålla en ny lista: *isti sunt fratres viventes, primo clerici* (2 sidor), hvarefter lekmännens namn fylla de andra — äfven denna lista antagligen från år 1421. På framsidan af bladet 21 börja sedan de egentliga protokollariska anteckningarne med följande (här öfversatta) uppgift: "år 1421, då herr Tydeman wan Wærdhen som ålderman presiderade i helga lekamagillet, blefvo nedan skrifna personer gjorda till bröder eller gillesmedlemmar *(fratres siue convive)* i detta gille". Sedan fortgå de protokollariska anteckningarne blandade med räkenskaper.

Af det nära sammanhang, som här förekommer mellan anteckningarne om *convivium presbyteriale* eller *convivium sacerdotum* och *convivium corporis Christi*, torde man kunna med mera fog draga den slutsatsen att dessa två gillen äro ett och detsamma, d. v. s. att helga lekama gillet från början var ett prestgille, som sedan öppnades äfven för lekmän. Detta styrkes ytterligare deraf, att i 1405 års stadgar nämnes först bland alla sammanträden det som hölls söndagen efter helga lekamadag — just den dagen, då helga lekama gillet firade sin förnämsta fest, äfvensom att stadgans föreskrift, att endast prester skulle få väljas till åldermän och bisittare, alltid på det nogaste efterlefdes i helga lekama gillet, såsom dess protokoll utvisa. Uppgiften *acta sunt hec in estuario convivarum beate virginis Stokholmensium* bevisar intet häremot, ty det behöfver icke betyda mera än att man den gången, af orsak som vi nu icke känna, höll sitt sammanträde i Vår fru gillets hus — ett dylikt lån af samlingslokal omtalas mer än en gång i helga lekama gillets annaler.

Det fanns nämligen i Stockholm ett *Vår fru gilde svenska manna*, som omtalas allt sedan år 1353, och som år 1436 i sig upptog den helige Mikaels brödraskap, äfven kalladt *litla Karla gildet*, samt omsider år 1454 förenades med helga lekama gillet. Som 1405 års stadga icke kan hafva gällt detta vår fru gille, hvars ålderman icke behöfde vara prest, har man för att kunna tilldela stadgan, på grund af dateringsorten, åt ett vårfrugille, måst skapa ett sådant, hvilket man kallat *convivium beate virginis in fundo presbyteriali ecclesie Stockholm*, men för hvars

existens man icke funnit bevis i någon enda urkund. Man torde således hafva allt skäl att stryka detta gille och i stället hänföra stadgan till helga lekama gillet.

I sammanhang med Fornskriftsällskapets årsberättelse för 1875 har G. E. Klemming aftryckt skrået för ett åt den helge konung Eriks minne helgadt gille i Uppsala eller i dess närmaste närhet, måhända inom Gamla Uppsala socken [1]).

Skrået afviker från de öfriga, sedan Sveriges medeltid bekanta, genom sin systematiska uppställning. Under det annars de särskilda föreskrifterna följa hvarandra utan synnerlig ordning, äro de här, liksom i de allmänna lagarne, grupperade i balkar, nämligen "allermanz balker, värjende balker, om gilles stuga, gärdhefolks balker, huru en broder skall varda, hormala balker, wakth dig för honom, saramala balker och spya balker".

Föreskrifterna äro öfverhufvud taget de vanliga. Före gillet skulle sex bröder afprofva ölet. Till gillet skulle hvarje broder infinna sig och i rätt tid samt utan vapen; för att tillse huruvida det sistnämnda iakttogs, hade man tvenne s. k. gillesvärjende. Gärdefolket, andra af brödraskapets tjenstemän, förvarade nycklarne till gillestugan, hvilken de klädde och tillredde när samqväm skulle hållas, rengjorde kannor och bägare, och ringde till gillet. Deras vigtigaste åliggande var dock ölbrygden. Af två pund malt voro de skyldige att tillreda åtta tunnor öl, hvilket skulle vara färdigt åtta dagar innan gillet dracks, och skulle gärdemännen erlägga böter, derest vid den nyss omtalade afprofningen, ölet befanns surt, hade träsmak eller annat fel. Den som ville upptagas till medlem af gillet, erlade 2 öre penningar, en mark vax och till åldermannen en örtug, samt aflade följande ed: "Jag beder mig så Gud till hjelp och sankt Erik och alla helgon, som i himmelriket äro, att jag vill hålla rätt broderskap och gillets rätt efter det jag svurit hafver". Sedan sattes han vid åldermannens bord, der inträdet beseglades medelst drickning ur horn och "bulla". Under gillesdrickningen sändes ett mått öl om dagen till broder eller syster, som af sjukdom var hindrad att infinna sig. Hos de sjuke eller döde skulle gillesmedlemmarne vaka, för de döde bekostade de vigilier med fyra ljus och följde liket till jordfästningen. Tre

[1]) Läget bestämmes af några i slutet af stadgan uppräknade gillesmedlemmars namn, till hvilka fogas uppgift om deras bostäder.

gånger om året höllos vigilier i sammanhang med dryckerna. Den sista af balkarne förbjuder gillesmedlem att under drickningen sitta och sofva och att lägga fötterna upp på bänken för att sofva. Den som gaf upp i gillestugan, fick betala i böter ett pund malt, om det skedde på gården en tunna öl. Den som i fylla föll omkull inne i stugan skulle gifva ett pund malt, den som föll på förstugugolfvet ett halfpund, den som var ute för samma olycksöde, sedan han kommit ut på gillesgården, slapp ifrån med en tunna öl. Om den olycklige föll på nytt ute på gatan, ökades böterna i enlighet med versen:

Nu faller broder på gatusten
sa han stötthe sith skenoben,
böthe broder ather i gen.
½ tunno öl gillena, sa han bliffwe ey men.

För andra, gröfre förbrytelser mot snyggheten voro drygare böter föreskrifna. Ingen fick dricka den andre till medan minneskaren ifylldes. Den som sjöng då, fick erlägga 1 öre och 1 örtug, den som sjöng mellan gillena, var hemfallen till hälften så stora böter.

Gillet synes hafva haft anseende, ty stadgan förutsätter att domprosten och andra högt uppsatte gäster skulle inbjudas.

I nämnda sällskaps årsberättelse för 1876 är af samme man aftryckt ett skrå för ett Sankt Görans gille, efter en handskrift från början af 1500-talet.

Gillets förnämsta embetsmän voro ålderman och bisittare. Till inträde i gillet föreslogs man af en gillesbroder och förslaget föredrogs af åldermannen, den som föreslog gick i borgen för att kandidaten skulle erlägga ingångsafgiften (4 öre pengar till gillet, 4 penningar till skråpresten, 2 till gillesvennen) och den nyvalde aflade sin ed. När gillet var samladt, voro medlemmarne upptagna flera dagar: tisdags afton höllos vigilier, onsdagen lästes själamessor, hvarefter gillet ringdes, torsdags afton lästes åter själamessor. När den gemensamma drycken hölls, var gillestugan klädd med kläde, löf och gräs, och ölet, hvilket på förhand hade afprofvats och derföre ej vid samqvämet fick klandras, dracks i ymnighet. Med betäckta hufvuden och stående sjöngo bröderne messorna om Vår Herre, Vår Fru och den helige Örjan, hvarefter klockaren bar omkring rökelse och vigvatten och gärdemännen sjungande gingo med horn och

kanna till dörren för att undfägna de der samlade fattiga med öl; derpå följde de andra minnena, om det helga korset, om de helga konungarne Erik och Olof, om alla helgon, om den heliga Gertrud och d. h. Benkt. Gillet roade sig äfven med skjutning på papegoja.

Äfven för ett annat Göransgille, stiftadt vid Kopparberget, Gud, jungfru Maria och riddaren sankte Örjan till lof och ära, äro stadgarne kända [1]). De innehålla i hufvudsak följande, som i enskilda delar påminner om de danska skyddsgillenas skrån.

Den som intogs i gillet skulle vara beskedlig och rättvis, höfvisk och oberyktad; han hade att aflägga följande ed: "Jag vill hålla och fullkomna detta gilles rätt och stadga efter min makt och jag vill fordra och främja mina gillesbröder och gillessystrar, inom och utom landet, hjelpa och styrka dem i all rätt, som jag kan och förmår efter min makt, så hjelpe mig Gud, jungfru Maria och riddaren sankte Örjen". En gillesbroder, som blir sjuk eller råkar i armod och behöfver hjelp af gillet, skall genom åldermannen mottaga understöd, så länge han behöfver sådant, och begrafvas, på gillets bekostnad. Om en gillesbroder råkar att slå ihjäl någon som är utom gillet, skola gillesbröderna hjelpa dråparen undan tre mil med häst eller skepp. Om tvenne gillesbröder råka i träta å främmande ort, få de icke klaga inför någon höfvidsman. I allmänhet skulle alla tvistemål först framläggas för åldermannen och gillet, eller om icke stämma hölls, inför åldermannen och tvenne gillesbröder. Först när åldermannen och de tolf, som förestodo gillet, icke kunde åstadkomma förlikning eller få förbrytaren att rätta sig efter deras dom, fick man vända sig till laglig domstol. Den som i andra fall, utan åldermannens lof, stämde en broder inför häradsrätt eller inför konungen och riksrådet, skulle böta till gillet, ur hvilket han uteslöts, derest han genom en sådan klagan gjorde den instämde skada. En broder, som var stämd inför verldslig rätt och behöfde hjelp, hade att med begäran derom vända sig till åldermannen, som på en för denna sak utlyst stämma, åt honom utsåg af gillet medhjelpare inför domstolen,

[1]) De äro aftryckta först i en disputation af J. H. Schröder: Statuta convivii a. s. Georgio dicti ad Magnum Cuprimontem Dalekarliæ (Uppsala 1833), sedan (och vida bättre) af G. E. Klemming i Fornskrift-sällskapets årsberättelse för 1874.

dock allenast i fall han icke var medlem af andra gillen. Den enda bevarade handskriften är från slutet af 1400-talet.

Ännu ett skrå är kändt, år 1443 uppsatt för den heliga Katarinas gille i Björke socken på Gotland. För att blifva medlem af gillet fordrades god fräjd och erläggandet af en half mark vax. Vid gillesdrycken hade åldermannen rätt att utan afgift medtaga *en* gäst, gärdemannen två. Den som ej när minne skänkes, påtager sig hätta eller hatt, bötar 6 penningar. Minnena voro tre, till Vår Herre, Vår Fru och den heliga Katarina, och efter dem druckos åldermans kanna och gärdemans kanna. När allt detta var gjordt, var gillet slut, så framt icke enhälligt beslut fattades att fortsätta det [1]).

Såsom de ofvanstående utdragen ur svenska gillestadgar visa, rådde i gillenas anordning, hvar helst de funnos, en ganska stor likhet i hufvuddragen. Men föreskrifterna äro så allmänt hållna att, om vi än kunna af dem sluta oss till gillenas verksamhet och deras rol i medeltidens lif, vi måste, för att kunna sätta oss in i detaljerna af deras verksamhet, söka oss vida omständligare uppgifter. Sådana stå dock icke att finna annorstädes än i Stockholms helga lekama gilles handlingar, hvilka låta oss se gillets utveckling år från år, intill dess det vid reformationens införande gick sin undergång till mötes.

Gillets handlingar bestå af nio häften i smal hög folio, de flesta häftade i pergament eller papper; två af de senare hafva på främre permen måladt gillets vapen, hvilket är återgifvet å titelbladet till denna uppsats, en sköld med en kalk och deröfver *corpus Christi* eller Christi helga lekamen, hostian. På kalkens fot läses ꝑ ꝑ, i fältet ħ ħ, bokstäfver hvilkas betydelse är mig okänd. Böckerna innehålla dels anteckningar om hvad som tilldrog sig vid gillesdrycken, dels uppteckningar öfver inkomster och utgifter; det nionde häftet innehåller räkenskaper från den tid, då gillet hade fått sig anförtrodd vården om helgeandshuset i Stockholm. Dessa räkenskapsböcker äro för kännedom af den svenska medeltidens inre förhållanden, särskildt för prisernas och arbetslönernas historia af allra största vigt, men detta är ett kapitel, som kräfver en särskild behandling.

[1]) Skrået är aftryckt i Wallins Gothländska Samlingar I, s. 118, 119.

Här få vi allenast egna ett ögonblicks uppmärksamhet åt gillets egna förhandlingar.

Gillet stod öppet för alla, naturligtvis för så vida de hade ett godt rykte om sig. Presterna i staden voro, såsom redan är nämndt, skyldige att deri inträda. Något tvång torde dock, trots stadgandet af år 1394, icke hafva behöfts, ty gillet åtnjöt ett mycket stort anseende. Prestmän från olika delar af landet, i synnerhet från Norrland, hvilket i kommercielt hänseende var beroende af Stockholm och derigenom stod i lifliga förbindelser med denna stad, sökte förmonen af att upptagas i gillet, och med dem täflade lekmän, från konungen till och med handtverkaren. Icke allenast de, som egde helsa och lifskraft och på grund deraf kunde hoppas att få deltaga i gillets fromma gerningar och i dess festliga samqväm, läto upptaga sig i broderskapet, utan inträde begärdes äfven af sjuke, som å sotsängen hoppades att genom delaktighet i gillets andliga förmoner erhålla lindring i skärseldens qval. Också ökades gillets inkomster, genom gåfva eller köp kom det i besittning af flera fastigheter i staden, hvilka gåfvo riklig afkastning. Men dessa, liksom andra gillets ärenden, kräfde vård och verksam omtänksamhet. Åldermannens åliggande var derföre ingen sinecur. Handlingarne visa att mången ålderman — han var som vi ofvan sågo alltid af presterligt stånd — med mycken ifver och nitälskan skötte sitt värf. Vid sidan hade han tvenne bisittare, vid gillesdrycken tjenstgjorde tvenne skaffare *(procuratores)*. För de många gudstjenstliga handlingarne behöfdes en talrik tjenstemanna-skara, kapellaner, orgelnist, orgeltrampare, klockaren i bykyrkan och djeknar. Till den lägre tjenstepersonalen hörde dessutom gillesvennen, dörrvärden och klockarens hustru, som hade hvarjehanda hushållsbestyr för de festliga samqvämen, och badstuguqvinnan, som skötte gillets ganska mycket inbringande badstuga i Norrström.

Det var gifvet att gillets förnämsta religiösa åliggande skulle vara firandet af helga lekamens dag, torsdagen näst efter trefaldighetssöndag. En stor procession var då anordnad, om hvilken vi hafva allenast knapphändiga uppgifter. Förmodligen anfördes den af helga lekama gillet, med åldermannen i spetsen; vi hafva af det föregående sett att andra korporationer slöto sig till tåget. Detta gick helt visst ut från gillets gård vid Sko-

makaregatan, med ingång från helgalekamagränden; hur vidsträckt väg det plägade gå, om det höll sig allenast inom staden eller äfven vandrade öfver malmarne, veta vi icke. Det gick slutligen in i den helige Nicolai kyrka, der åldermannen läste messan från högaltaret. För att få en lefvande föreställning om tågets gång genom de trånga gatorna, mellan skaror af andäktigt knäböjande åskådare, huru djeknar med facklor, horn och fanor gingo i spetsen, huru fromma sånger uppstämdes, huru tidtals åldermannen lyfte monstransen med den vigda hostian — allt detta får man sluta sig till af den romerska kyrkans seder än i dag.

Fyra stora begängelsedagar firades om året, söndagarne efter helga lekama dag, efter jungfru Marie födelsedag (den 8 sept.), efter den helige Martins dag (den 11 november) och efter trettondedag jul. Festfirandet begynte med vigilier lördagsaftnarne, om söndagarne lästes af klerkbröderne messor för de döde, af åldermannen sjelf messan *de corpore Christi* och man gick i högtidligt tåg omkring kyrkan. Torsdagarne näst före påsk och i den veckan då den helige Mikaels fest (den 29 september) firades, hölls ock gudstjenst med procession — denna två gånger om året återkommande gudstjenst kallades helga lekama lof, på latin *discubuit*. Dessutom lästes i tur af de presterliga medlemmarne messor i gillets kor, till en början tre gånger i veckan, längre fram dagligen, hela eller åtminstone nästan hela året igenom. Messläsningen ökades när gillet år 1454 hade smält samman med Vårfrugillet vid skomakaregatan, hvarjämte gillet öfvertog gudstjensten i den helige Andreas kor i Storkyrkan äfvensom själagården vid själagårds- (nu skärgårds-) gatan med dess gudstjenst och dess en gång om året återkommande själabud för fattige, som efter budet undfägnades med en måltid.

Gillets eget högsta samqväm hölls söndagen efter helga lekama dag. Det kräfde hvarjehanda förberedelser. Under ledning af skaffarne prydde djeknarne gillesalens väggar med löf och granris, strödde på golfvet gräs och doftande blomster samt satte tvenne löfruskor utanför dörren, öfver hvilken antagligen hängde ett baner med gillets vapen. Dessförinnan anskaffades ölet, hvilket ungefär en vecka före drycken afprofvades af några gillesbröder. Som man behöfde förvissa sig om sin sak, åtgick vid smakningen ganska mycket öl och för att fördraga det, måste

man förtära någon fastare föda, hvadan smakningen icke aflopp synnerligen billigt.

Ölet till drycken anskaffades på gillets bekostnad, hvartill en viss afgift måste af alla deltagande erläggas. Mat fick deremot enhvar taga med sig; på det icke den ene skulle hängifva sig åt öfverflöd, under det andra, som hade allenast litet, fingo se på med afundsjuka i sinnet, var det stadgadt att ingen finge taga med sig mera än tre rätter. Den som hade erlagt full afgift för deltagande i festen fick medtaga utan afgift en gäst. Man fick ock hafva sin sven med sig, hvilken dock icke fick stå bakom sin herre för att passa upp honom, utan skulle sitta ned vid ett bord.

Framför åldermannen stodo på det förnämsta bordet sex silfverbägare och derframför stodo fyra djeknar med brinnande ljus i händerna. Presterne, som ledde sången när minnena druckos, sutto tillsammans. I öfrigt torde enhvar hafva fått taga plats efter godtfinnande vid de framsatta borden, på träbänkarne, hvilkas hårdhet icke fick mildras genom utbredande af hyenden. Förmodligen gjorde sig dock vid placeringen den under medeltiden djupt rotade vördnaden för rangen på ett märkbart sätt gällande. Det första minnet gälde Vår Fru, det andra Christi helga lekamen, det sista alla helgon.

Under drickningen kungjordes upptagandet af nya medlemmar i brödraskapet. Det finnes icke antecknadt om hvad som föregick namnlistans uppläsande, om man sjelf begärde inträde eller föreslogs dertill af en broder, om en pröfning företogs af den inträdesökandes lämplighet, eller, om så skedde, af hvilka, af gillet i dess helhet eller af åldermannen och bisittarne, pröfningen företogs. I gillets protokoll finner man för hvarje dryck *(bibicio)* anteckningar såsom de följande:

Anno xlquarto clerici:

Primo Serenissimus rex Cristoforus soluit [1]).
Dominus Petrus Elaui soluit
Dominus Johannes Olaui soluit
Dominus Petrus Johannis soluit
Dominus Laurencius Beronis soluit
Dominus Johannes Olaui soluit
Dominus Andreas Degneri soluit
Dominus Godztauus Johannis soluit

[1]) = har erlagt afgiften.

Layci:

Hustru Ingeborgh Mattes Ödgizlasons soluit 4or
Hustru Birgitta Jowan Laurensons soluit 4or
Hustru Anna her Johans Hoppandærs soluit 4or
Hustru Ingegærd Brodher Diækns hustru soluit 4or
Hustru Grota Henrik Langs soluit 4or
Detirt Kraka soluit 4or

Konungen sattes, af aktning för majestätet, framför de andlige, ehuru han derigenom kom under den oriktiga rubriken *clerici*. Främst bland *layci* stå två frälsemäns, sedan tre borgares hustrur och sist en borgare. Inträdesafgiften var fyra mark penningar; ibland gaf man mera, i synnerhet om man erlade afgiften *in natura*, hvarvid man i allmänhet gaf sådana varor, som kunde för gillets behof användas, t. ex. duk af guld och silke, vax, ketlar, silfverstop, bröd till själabudet, messing, eller man arbetade för gillet så mycket att det kunde anses motsvara afgiften, så t. ex. en prest med skrifvande, en annan med att göra fanor, en tredje afstod ifrån arbetslön. Dock förekommo icke sällan klenoder, hvilka lätt kunde realiseras, t. ex. bälten, kedjor o. s. v. af silfver; en gång gafs till och med ett armborst.

Till de allvarligare göromålen under festen hörde, att en prestman uppläste namnen på de aflidne medlemmarne, en lista som begynner med de tre välbekanta namnen

primo Margareta sweuorum danorum noricorumque regina,
dux Ericus regis Alberti filius, Boo Joonson o. s. v.

Trots alla afbrott, hvilka tillkännagåfvos genom ringning i en klocka, fortgick festglädjen, hvilken helt visst stegrades genom ett ingalunda måttligt drickande, och ytterligare förhöjdes genom uppträdande af lekare *(lusores)*, som undfägnade med allehanda konster samt med spel å trumma och blåsning i pipa.

Ett prof, taget på måfå, å räkenskaperna för gillesdrycken torde förtjena meddelas. År 1510, då man af något skäl synes hafva samlats i den heliga Gertruds närliggande gillestuga, utgåfvos:

	Mark.	Öre.	Örtug.	Penning.
Söndagen efter helga lekamadag vid den stora begängelsen åt bröderna i gillet (d. v. s. åt de tjenstgörande presterna)	4	3	—	—
Klockaren för ringning	—	3	—	—
Gossarne som buro facklor	—	—	2	—

	Mark.	Öre.	Örtug.	Penning.
Helga lekama dag åt skolgossarne som buro våra facklor i processionen genom staden	—	—	—	—
Predikanten som uppläste namnen å framlidne bröder	—	—	4	—
Klockaren för ljus af 3 pund vax som han gjorde för kronan och gillets ljus i gillestugan och 1 pund vax till 4 ljus i den hel. Andreas kor	—	7	—	—
Smaköl i den hel. Gertruds gille	—	—	3½	—
För hvarjehanda tjenster	11	—	—	—
Till skaffarne för hvarjehanda utgifter	—	12	—	—
Skolgossarne som voro i gillet	—	10	—	—
Dragarelön (för ölet)	—	7	—	18
Bägare, ljus, spikar, sand, granris, gräs	5	3	—	10
Bägare, spikar m. m.	—	—	10	—
Lekare	—	6	—	—
Herr Svantes lekare	—	3	—	—
För gillestugan vi drucko vårt gille i	1	—	—	—
Klockaren för primmessoklockan	2	—	—	—
Melchior Vinman för vin och öl som vi sände erkebiskopen i gråbrödraklostret	—	5	—	5

Gillesdrycken räckte flera dagar.

I november månad aflade åldermannen räkenskap för sin förvaltning och revision anställdes, hvilket torde hafva varit en besvärlig sak, ty den drog ibland ut två dagar. Den tiden uppsatte man räkenskaperna på ett föga öfverskådligt sätt; som verifikationer icke bifogades, torde väl ock enstaka större poster hafva vållat diskussion. Man kan icke af föreliggande handlingar se huru härmed tillgick; stadens kämnerare utbetalade aldrig en större summa annat än i vittnes närvara. De revideraude behöfde stärka sig till sitt maktpåliggande embete och undfägnades på gillets bekostnad. Räkenskaperna för år 1515 upptaga följande revisionskostnader för tvenne dagar.

	Mark.	Öre.	Örtug.
Stek och saltvattenskött	—	5	—
En gås	—	—	5
En lamstek	—	—	4

	Mark.	Öre.	Örtug.
En hare	—	1	—
Bröd och kakor	½	—	—
2 lod ingefära	—	—	3
Hvetebröd	—	—	2
1 lod saffran	—	—	8
3 lod peppar	—	—	4
2 (skål)pund russin	—	—	4
1 (skål)pund mandel	—	—	7
1 mark honung	—	½	—
8 höns	—	—	5
En skinka, nyrökt kött och tungor	—	5	—
4 kannor vin	1	—	8

Helga lekama gillet hade vexlande öden. En gång på 1430-talet var det nära att upplösas, men sedan förkofrades det alltjämt, hvilket man lätt finner genom att granska de årliga förteckningarne å nyinträdande medlemmar. I all synnerhet blomstrade det vid pass 1450 och under början af det sextonde århundradet. Tidtals rubbades gillets verksamhet genom krigshändelserna. Då hölls ingen gillesdryck, men man upptog likväl nya medlemmar. För åren 1458—1464, 1475—1508 saknas alla anteckningar, men att gillet under dessa perioder icke låg alldeles nere, intygas af andra handlingar. År 1476 tillförsäkrades alla dem, som understödde gillet och i dess festdagar bevistade gudstjensten eller deltogo i processionerna, hundra dagars syndaförlåtelse. År 1481 köptes ett hus invid gillets eget och samma år fick gillet rätt att tillsätta en prebenda i storkyrkan. År 1489 fick gillet ett stenhus, år 1494 fick det tillstånd att vid en pelare i storkyrkan uppföra ett altare till den hel. Eriks ära, år 1495 fick gillet del i alla de andliga förmoner som Askaby nunnekloster i Östergötland egde o. s. v.

Men en ny tid nalkades, då de andliga förmoner, som medeltiden aktat högt, icke längre skulle räknas för något godt och då man med en öppnare blick och med fastare hand sökte styra Sveriges öden i en viss riktning. År 1532 utsågs till ålderman herr Johan Johansson, f. d. kyrkoherde i Skå socken. Utsigterna började mörkna. Erkebiskop Gustaf Trolle, som af gillet hade lånat 26 silfverskålar, hade till sist, när han lemnade riket,

pantsatt dem; de måste år 1523 återlösas af gillet. Samma år fordrade konung Gustaf ett lån för aflönande af de lybska trupperna m. m. och åldermannen jämte bisittarne måste infinna sig å slottet med hvarjehanda klenoder i silfver, tillsammans 30 lödiga mark, 13¾ lod, samt 400 mark klippingar och 130 mark svenska pengar. De sade att detta var allt hvad de egde, men konungen hade goda kunskapare och aftvang dem senare på året tvenne guldkors. Det året öfverstego dock inkomsterna utgifterna med 280 mark; för mer än 140 personer på dödsbädden eller redan aflidna hade det året beviljats inträde i gillet. Men redan följande året voro inkomsterna mindre än utgifterna. År 1527 öfvertog konungen all gillets fasta egendom, som uppskattades till ett värde af 5,590 mark, och den nyss nämnde åldermannen sattes till föreståndare i helgeandshospitalet, och utnämndes slutligen till kyrkoherde i ett landspastorat.

Det öde, som sålunda drabbade det vigtigaste af Stockholms gillen, kunde icke besparas de öfriga. Det var allenast enstaka skånska gillen, som med förändradt skick öfverlefde den kyrkliga omhvälfningen. Den sällskaplighet och det umgänge mellan de olika stånden, som gillena under medeltiden hade förmedlat, kunde hädanefter åstadkommas på andra sätt. Det är på sitt sätt betecknande, att en del af helga lekama gillets egendom anslogs till understöd åt skolmästare i Stockholm. Kunskapens goda gjordes från och med reformationen tillgänglig för allt flera, och derigenom utjämnades i någon mon ståndsskilnaden, derigenom underlättades åtminstone möjligheten att ur de lägre stånden svinga sig upp till en plats inom de högre. Om detta är ett stort framsteg, för hvilket vi hafva den nya tiden att tacka, få vi likväl icke alldeles förgäta, att redan den senaste medeltiden hade anat huru vigtigt det var att sprida kunskapens skatter, och hade äfven vidtagit åtgärder, som äro att anse såsom förberedelser till den nya tidens stora verk.

Pl. I.

Fig. 1. Tyskarne i Visby

Fig. 2. Större allhelgonagillet i Visby.

Pl. II.

Fig. 1. Helga korsgillet i Sigtuna.

Fig. 2. Knutsgillet i Sigtuna.

Pl. III.

Fig. 1. Vårfrugillet på Jernberget.

Fig. 2. Helga Lekamagillet.

Pl. IV.

Fig. 1. Olofsgillet i Torshälla.

Fig. 2. Bundtmakarne i Malmö.

Fig. 3. Jakobsgillet i Trelleborg.

OM DET VATIKANSKA ARKIVET

OCH

PÅFVEBREFVEN

AF

E. HILDEBRAND.

90

Följande lilla uppsats är närmast föranledd af P. A. Munchs nyss utgifna afhandling: Oplysninger om det pavelige Archiv og dets inhold (Separat-aftryck ur Munchs Samlede afhandlinger) 78 s. 8:o. Christiania 1876.

Som källor äro vidare begagnade: Nouveau traité de diplomatique — par deux religieux Bénédictins de la congrégation de S. Maur. Tome Cinquième. Paris 1762. 4:o. (Innehåller en egen afdelning om den påfliga diplomatiken). M. Gachard, Les Archives du Vatican. Bruxelles 1874. 8:o. En uppsats af Gaetano Marini, aftryckt i Monumenta Vaticana edit. Læmmer. Freiburg 1861. 8:o. Archiv der Gesellschaft für ältere Deutsche Geschichtskunde. Fünfter Band. Hannover 1824 och zwölfter Band. Hannover 1872. 8:o. (Uppsatser af G. H. Pertz och L. Bethmann). Délisle, Mémoire sur les actes d'Innocent III i Bibliothèque de l'école des Chartes. 4:ème série. Tome IV. Paris 1858. 8:o. Celses Bullarium och påfvebrefven i Svenska Riksarkivet.

Icke allenast för arkeologen, konstnären eller konsthistorikern är Rom verldens dyrbaraste stad. Äfven för historikern i egentlig mening, må han vara snart sagdt från hvilket land som helst, är det en stad, som knappt har sin like. Det är ej blott dess egna minnen, som fängsla, omstrålade som de äro af renässansens gyllene solsken, eller framträdande i den romerska kejsartidens bjerta dagrar eller förstorade och vördnadsbjudande i republikens aflägsna halfdunkel. Staden har äfven det personliga intresse, som kunskapen om en längre eller kortare, närmare eller aflägsnare, tid af mångfaldiga och innerliga beröringar mellan en sjelf eller ens eget land och skådeplatsen för ett intensivt historiskt lif ovilkorligt väcker. På en tid, då historien ej har ett ord om verldsstäderna vid Donau och Spree, då de vid Thames och Seine väl voro betydande som medelpunkterna för tvänne folks politiska lif, men intetdera drömde om någon supremati inom handelns eller intelligensens verld, var Rom redan eller var ännu alltjämt en verldsstad. Folken lefde söndrade och isolerade från hvarandra; handeln inskränkte sig, varsam och utsatt för många faror, som oftast till de närmaste farvattnen eller landsvägarne, den yttre politiken stannade vid till äfventyrs omtvistade gränstrakter mellan tvänne riken, blicken och intressena sträckte sig sällan längre än till stadens murar eller landskapets gränsskogar. Det var denna tid utan ämbetsmannaväsen, lärda skolor och jämvigtspolitik, som, trots allt hvad om densamma har skrifvits, dock i sina enskildheter förefaller oss så främmande och sällsam och som är känd under namnet medeltiden. Likväl hade vesterlandet då en gemensam medelpunkt, ett slags hufvudstad, medan månget enskildt samhälle ännu saknade en sådan. Ett fans nämligen, som var gemensamt: de religiösa intressena och i Rom, der dessa hade sin medelpunkt, sammanträffade och berörde äfven intressen af annat slag hvarandra. Denna biskopsstad, som icke var hufvudort i något verldsligt välde, var likväl hjertat i den tidens Europa. Ingen vigtig förändring hos någon af lemmarne, som ej förspordes i Rom och å andra

sidan var det pulsslagen här, som mer än en gång drefvo det lifgifvande blodet åter ut genom kroppens halft domnade delar. Ingen nyfunnen tanke uttalades någonstädes i Europa, som ej sökte och fann genljud i Rom för att antingen upptagas eller bekämpas, ingen politisk händelse timade, som ej förr eller senare här fann en anknytningspunkt och naturligtvis måste Europa röna en återverkan äfven på detta område, hvars spår det bär ännu i dag. Både det bismarckska Tyskland med dess nu varande egendomliga daning och den engelska parlamentarismen ha några af sina källor — mer eller mindre fjärran liggande — i den romerska biskopens ingripande under medeltiden. Och för att gå till oss sjelfva — de inbördes striderna i Sverige under samma tid voro på intet sätt främmande för den romerska curian. Tvisterna mellan Sverker Karlsson och Knutssönerna, mellan Karl Knutsson och Kristiern 1, Sturarne och de danska konungarne utkämpades äfven i Rom och den slutliga brytningen påskyndades af påfvestolens egen hållning. Denna romerske biskop, länge utan stort annan magt än den hans ord och personlighet förskaffade honom, var kristenhetens öfverhufvud. Hans åtgärder voro verldshistoriska, hans beslut kunde sätta vesterlandet i brand, hans sändebud genomreste Europas länder, och saknande eget land, hade han konungariken till uppbördsdistrikt[1]). Intet var för stort eller för litet för honom och hans hof. Gälde det att eröfra det Heliga Landet eller fördrifva turkarne ur Europa, hade han ledningen, var det fråga om att grunda ett ordnadt samhällsskick och införa kristen tukt och sed hos ett vildt och krigiskt folk, skedde det under hans hägn. Men äfven den gamla qvinnan, som önskade sig ro på det yttersta, utverkade sig af honom absolution i dödens stund, "in mortis articulo", den fattige presten sökte hos honom befordran, den, som sjelf oskyldig genom sin börd fått en fläck, fick genom honom befrielse från dess följder och fränder fingo utverka hans tillstånd till äktenskap. Han bortskänkte kronor och prestgäll, han uppmanade konungen af Sverige att omvända hedningarne och understödde hans afsigter på ryska eröfringar och han gaf honom tillstånd att sälja falkar till sultanen. Det fans ingen större kyrka eller kloster i det vestra Europa, till hvilken ej

[1]) I påfvearkivet fins ett band (fr. 14 årh.) innehållande "taxe omnium mundi ecclesiarum".

hans omsorg sträckte sig och till sist gick det derhän att ingen andlig lägenhet liten eller stor kunde bortgifvas utan hans vilja. När nu allt detta, det stora med det lilla, registrerades och den ena pergaments- eller pappersvolymen lades till den andra, från hvars blad för den, som vet att tolka dem, en hel tidsålder i dess skiftande drag, i dess storhet och litenhet, uppstår till lif, så kan man förstå att ett arkiv skulle bildas, som ingen arkivman kan tänka på utan häpnande beundran, och hvars betydelse kan lysa i ögonen äfven på dem, som annars ej ha sinne varo sig för arkivens vigt eller deras egendomliga behag.

De påfliga arkiven äro, som man kunde vänta sig, urgamla. Enligt de vanliga uppgifterna omtalas de första gången vid ett möte under påfven Damasus' tid (4:de årh.) En af dess egna föreståndare, Monsignore Gaetano Marini, låter t. o. m. i en liten i början af detta århundrade utgifven skrift deras begynnelser skjutas ännu längre tillbaka. Som vanligt under medeltiden fans från början och långt fram i tiden ingen sträng skilnad mellan biblioteket och arkivet, hvarföre ock båda namnen förekomma om hvarandra. Det var först boktryckerikonstens upptäckt, som i detta afseende medförde den genomgripande förändringen. Arkivet bestod naturligtvis af de två hufvudafdelningarne: urkunder, såsom privilegier, gåfvobref, domar, fördrag o. dyl. och afskrifter af de utgående handlingarne: registraturen. Detta det äldsta arkivet omtalas ännu under 13d:e årh.; det har väl fått ledsaga påfvarne på deras vandringar och har nu till största delen förkommit. Hvad af originalurkunder kan vara öfrigt från dessa tider, lär man väl icke fullt känna utom arkivet sjelft; utan tvifvel ha der funnits många dyrbarheter, t. ex. från de många och vigtiga förhandlingarne med karolingerna. Af de gamla registraturen återstå, som bekant, en afskrift af Gregorius 1:s, ett par hundra bref från Johannes 8 (872—882), och slutligen ett registraturband från Gregorius 7, hvilket sistnämnda Munch anser vara ett ursprungligt original-registratur. Alla andra registratur från dessa för påfvedömet så vigtiga århundraden äro, som sagdt, ej längre till och man är för dessa tider i stället hänvisad till de i alla länder spridda originalbrefven, der de ha undgått förstöring. Först i slutet af 12:te årh. inträder en ny tingens ordning. Den store och ryktbare påfven Innocentius 3 säges ha lemnat föreskrifter om registraturens noggranna hållande

och med hans första regeringsår börjar den nästan oafbrutna serien af dessa kopieböcker. Liksom biblioteket och det öfriga arkivet förvarades dessa sedan 12:te årh. i skattkammaren. Men de fingo ej stanna länge i fred. När påfvarne flyttade till Avignon, medtogs en del af det ännu alltjämt förenade biblioteket och arkivet; en annan del fördes jämte skatten till Assisi, hvarifrån den likväl i början af 13-hundratalet hemtades till Avignon. När sedan påfvarne återvände till Rom, medföljde endast en del af dyrbarheterna, akterna och registraturen; allt det öfriga stannade tills vidare qvar i Frankrike. Sixtus 4 (1474—1484) var det, som först lät ordna biblioteket och beredde detsamma en plats i Vatikan-palatset; en god del af handlingarne och registraturen samlades i en särskildt afdelning, "det hemliga vatikanska palatsbiblioteket", till hvilket tillträdet hädanefter skulle förbjudas för alla. Men de dyrbaraste original-urkunderna flyttades för att ännu säkrare skyddas till Castel S. Angelo, Hadriani gamla grafvård, hvarvid på samma gång afskrifter af dem blefvo tagna. Emellertid var ännu mycket qvar i Avignon; annat var spridt på olika ställen, i sekreterare-kollegiet, kansliet, palatsets "garderob" o. s. v. och Pius 4 (1560—1565) uppgjorde en storartad plan, att både härifrån, från Avignon, från städerna i kyrkostaten och "om möjligt från hela verlden" sammanföra i original eller afskrift allt, som kunde vara af intresse för den påfliga stolen. Planen blef ej verkstäld, men under efterträdaren, Pius 5 (1566—1572), öfverfördes verkligen från Avignon ett har hundra volymer; dessutom inventerades de olika samlingarne uti Rom. Sedan arkivet i Engelsborgen fått en rikt smyckad lokal i dess öfversta våning, bildade äntligen påfven Paul 5 (1605—1621) det vatikanska arkivet, i det att särskilta rum vid sidan af biblioteket upplätos för detsamma; här förvarades nu bland annat registraturen ända från Innocentius 3:s tid äfvensom det påfliga kammararkivet. Alldeles före den franska revolutionens utbrott fördes sista resten af det Avignonska arkivet — 500 band — öfver till Rom och här blefvo slutligen under revolutionskrigens oroligheter de båda hufvudafdelningarne, på Engelsborgen och i Vatikanen, förenade, sedan fransmän redan tagit Rom i besittning (1798). Men sällsamma öden förestodo dessa samlingar. Napoleon hade, på höjden af makt och öfvermod, afsatt påfven och annekterat

kyrkostaten. Han befalde nu att lägga beslag på de påfliga arkiven, liksom det redan skett med det tyska riksarkivet i Wien och andra. Nyårsnatten 1810 satte man sig med polismyndighetens tillhjelp i besittning af de påfliga departementsarkiven. De öfriga afdelningarne undergingo samma öde och snart fingo de häpne romarne "på sina gator se långa rader af vagnar, dragna af 4 mulåsnor och sex oxar, lastade med kistor, som tornade sig ända upp mot skyn och eskorterade af franska gendarmer". Det var de påfliga arkiven på väg till Paris. Åren 1810 och 1811 afgingo sammanlagdt 28 sändningar och tillsammans kommo till Paris 3,239 kistor med en vigt af öfver 4,800 centner. Här blefvo samlingarne nödtorftigt ordnade och inventerade. Slutsumman uppgick till öfver 100,000 registratur, portföljer, kartonger o. s. v., och transportkostnaden till 600,000 francs[1]). Det var ett förvärf jämförligt med den lombardiska jernkronans. Men i Paris lågo dessa samlingar år från år; ingen forskares öga föll på dem, ingen hand rörde sig för att lyfta de skatter, der lågo dolda, på sin höjd begagnade man dem som en rustkammare för att der hemta vapen mot påfvens verldsliga makt; och när restaurationen kom, skickades alltsammans åter tillbaka till Rom. I Paris återstodo då endast handlingarne rörande arkivets flyttning, några knapphändiga inventarier och slutligen 6 kartonger med utdrag rörande Frankrikes historia under 16:de och 17:de århundradet. 1817 befann sig det påfliga arkivet ånyo efter sin korta utflygt samladt uti Vatikanen, för att lika strängt som förr döljas för alla profana blickar. Sedan dess har ett nytt tidehvarf ingått för Italien. Men med Rom och Kyrkostaten öfvertog äfven den italienska regeringen vården om deras historiska minnen. I dess händer föllo både en del af de egentliga påfvearkiven och de upplösta klostrens och brödraskapens samlingar. Af dessa har också ett nytt romerskt statsarkiv bildats under en "sovrintendenza degli Archivii di Stato Romano" med sin lokal f. n. i det forna nunneklostret S. Maria på Campo Marzo och 22 andliga stiftelsers samlingar ha här blifvit sammanförda, med urkunder, som gå ända upp till midten af 800-talet. Dock är större delen från senare tider, från medeltidens slut och följande århundraden; bland annat har dit äfven kommit en del af den påfliga kammarens handlingar rörande annater,

[1]) Se Gachards ofvan citerade bok.

beneficier, biskoparnes s. k. servitia communia, tionden för krigen mot turkarne, dispenser o. s. v. ända ifrån år 1416. Men de äldre räkenskaperna och det egentliga hemliga arkivet, med bland annat snart sju århundradens registratur befinna sig ännu i Vatikanen, otillgängliga, måhända ännu mer än förr, för den historiske forskaren. Till dessa samlingar är i sjelfva verket tillträdet vid bannlysning allom förbjudet, utom för den Heliga Fadren sjelf, kardinal-statssekreteraren och arkivens föreståndare[1]).

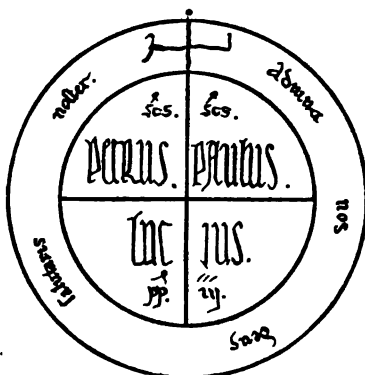
Emellertid har man tid efter annan tillåtit enskilde forskare att begagna sig utaf vissa delar af påfvearkivet, i större eller mindre omfång. En bland de mest gynnade i detta afseende synes den norske historieskrifvaren P. A. Munch ha varit. Han uppehöll sig i Rom första gången från 1858 till 1861 hufvudsakligen för att genomgå registraturen, till hvilka man efter hand med en ovanlig frisinthet gaf honom fritt tillträde. Han har också i sin ofvan anförda lilla skrift, för så vidt vi veta, gifvit den mest i enskildheter gående skildring af denna del utaf det hemliga arkivet i Vatikanen — med dess öfriga beståndsdelar synes han mindre hafva sysslat — hvilken också för vår historia är den vigtigaste. Tilläggas må, att han hade den lyckan att såsom arkivets föreståndare finna den välvillige och lärde pater Theiner, känd som utgifvare eller författare af historiska handlingar och arbeten rörande flera europeiska länder, bland dem äfven Sverige; han hade nämligen just 1858 mottagit denna syssla. En frugt af Munchs verksamhet i Rom är den dyrbara samling af afskrifter, som han hemsände, af hvilken en del kom till Sverige och förvaras hos Vitterhets- Historie- och Antiqvitets-Akademien för att efter hand utgifvas i Svenskt Diplomatarium.

Det är bekant att skrifvelserna från den apostoliska stolen, efter det vidhängda blysigillet kallas bullor. Sådan var länge den vanliga formen för deras utfärdande; först under 15:de århundradet finner man jämte dem äfven så kallade breves eller brevia förseglade med "fiskarringen"[2]). Sigillet eller bullan tje-

[1]) Anmärkas må, att i Italien arkiven annars öfver allt äro öppnade för forskarne och ej längre anses blott för regeringens "administrativa eller diplomatiska registrators-kontor, utan som vetenskapliga institutioner och samlingar". (C. Paoli i Monod-Fagniez' Revue Historique, 2, s. 537).

[2]) "Breves" förekomma visserligen tidigare, men då i allmänhet med en något olika betydelse: en kort förteckning, uppsats eller något dylikt, en pro memoria, som vi säga. Fiskarringen var, som bekant, ett påfvens signet, förande apostelen Peters bild med lina och fiskkrok.

nade i allmänhet under hela medeltiden i stället för underskrift, äfven der man har all anledning att antaga, att brefutfärdaren var kunnig i skrifkonsten. Skrifvelserna från påfvestolen göra intet undantag derifrån. Man finner mycket sällan under dem en påfves egenhändiga underskrift. Deremot brukades vid synnerligt högtidliga skrifvelser, privilegier eller dyl., det s. k. hjulet (rota), af hvilket en afbild här meddelas. Inom tvenne concentriska ringar, genomdragna af ett kors, inritades påfvens namn och ofvanför skrefs sanctus Paulus, sanctus Petrus; mellan de två ringarne skrefs påfvens valspråk och öfverst ritade han med egen hand ett kors. Bredvid satte sedan skrifvaren hans namn och helsningen "bene valete", från 10 årh. i monogram. Dylika högtidliga aktstycken underskrefvos äfven af kardinalerna, såväl biskopar, som prester och diakoner; men det

är mer än ovisst, om ens dessa nedläto sig att skrifva sina namn. I vissa fall är det tydligen samma hand, som skrifvit brefvet, som äfven skrifvit kardinalernas namnteckningar; i andra tyckes verkligen både olika stil och olika bläck förekomma och sålunda möjligheten af en egenhändig namnunderskrift vara gifven [1]). Deremot ritade utan tvifvel hvarje kardinal sjelf det kors, som äfven här föregick namnteckningen. Så många underskrifter kommo emellertid endast sällan före. De stora privilegierna blefvo allt sällsyntare och af de många påfvebref, som förvaras i vårt riksarkiv, ha vi endast sett ett enda, der alla dessa formaliteter äro iakttagna. Det är påfven Lucius 3:s skyddsbref för Upsala ärkebiskopsstol af d. 5 Nov. år 1185 (tryckt i Sv. Dipl. I, n. 96). Från detsamma är äfven den afbildning tagen, som ledsagar denna uppsats. Dessa privilegier skrefvos i äldre tid af en namngifven notarie och utfärdades af den likaledes namngifne bibliotekarien eller kansleren. Från 12:te årh.

[1]) Munch, s. 21, antager att det senare alltid var fallet. En af de bäste kännarne i Tyskland af medeltidens skriftväsende, Watterbach, antager motsatsen och underskrifterna under det enda bref af detta slag, som vi varit i tillfälle att se vitna åtminstone delvis mot Munchs påstående.

blifva dessa namn allt mera sällan utsatta, tills hela denna sed alldeles upphör; men vid samma tid börja signaturer (oftast initialer) blifva vanliga på och under uppvecket, der bullan fästades, troligtvis utmärkande olika personer i kansliet, genom hvilkas händer brefvet gick[1]). Derjämte brukade äfven andra anteckningar göras, t. ex. om priset för expeditionen, men man finner äfven åtskilligt, som nu torde vara svårt att tyda. Vi nämde om skilnaden mellan bullan och brevet; en annan uppkom mellan olika slag af bullor. Man fäste nämligen antingen bullan med olikfärgadt silke eller med segelgarn; i förra fallet betydde det, att skrifvelsen var ämnad att ega en bestående giltighet, innehöll ett privilegium, var ett skydds- eller stadfästelsebref; i senare fallet var innehållet en befallning, ett tillfälligt uppdrag, en bestraffning eller annat af samma slag. Detta medförde också noggrant iakttagne ändringar i stilen. Skulle bullan fästas med silke, så skrefs påfvens namn med stora, uppåt öppna bokstäfver, understundom verkliga kalligrafiska mästerverk; sådana användes äfven på vissa andra ställen i skrifvelsen; derjämte fingo aldrig bokstafsförbindelserna *ct* och *st* skrifvas på vanligt sätt, utan spärrade från hvarandra med en förbindande länk ofvantill (ungefär så: *c⁀t*) o. s. v.[2]). Men hängde bullan på segelgarn, skref man också med vanliga små bokstäfver. För öfrigt utvecklade sig så småningom flera andra egenheter vid det påfliga kansliet; man fick t. ex. ej använda vissa vanliga förkortningstecken (sådana, sedermera förbjudna, förekomma likväl i äldre bullor), allt förmodligen för att derigenom lättare kunna pröfva äktheten i ett omtvistadt fall, då dessa finesser förblefvo kansliets hemligheter. På samma sätt skulle perlranden kring blybullan innehålla ett visst antal perlor, liksom punkterna kring apostlarnes hufvuden och i Petri skägg också voro räknade m. m. dyl. Så brukades också stående tilltalsformler till olika personer, hvilka aldrig ändrades[3]). Den fasthet och följdriktighet, som utmärkte den påfliga curian under växlingen af för öfrigt till karakteren så olika öfverhufvud, visade sig äfven i en så ringa sak, som stilen. Den bevarades oförän-

---

[1]) Stundom förekomma många sådana underskrifter. i synnerhet från senare tid (15 årh.), såväl under som utanpå vecket liksom bakpå brefvet.

[2]) Se derom Delisle Mémoires sur les actes d'Innocent III, ur hvilken uppsats Munch hämtat flera af sina uppgifter.

[3]) Jf. nyss anförda afhandling.

drad genom århundraden och det är föga skilnad mellan skriftdragen i Alexander 3:s (12:te årh.) och Alexander 6:s (15:de årh.) bullor, under det samtidigt, såsom väl är kändt, skriften för öfrigt hann att undergå en radikal förändring. Materialet var naturligtvis pergament, men ett fast och väl glättadt, på den skrifna sidan särdeles hvitt, både för känseln och ögat ögonblickligen urskiljbart från de nordiska kalfskinnen [1]). I mindre vigtiga fall skedde expeditionen hel och hållen genom notarien; förelåg en ansökan af vanligt slag, blef den uti utdrag förelagd den Helige Fadren, och han påtecknade sitt beslut; bifallet med ett: *fiat*; hvarpå följde att expeditionen genast kunde ske ("quod transeat sine alia lectione") och ett nytt: fiat. Efter detta påfliga bifallsord tecknades en bokstaf, olika för hvarje påfve, hvilken man har antagit skulle beteckna hans namn, innan han mottog denna högsta värdighet [2]). Skrifvelsen kunde nu utan vidare uppsättas och afsändas; den gick då efter en af de många öfliga och stående formlerna. Men var det ett vigtigare bref, uppsattes först ett koncept (s. k. littera notata eller minuta [3]), som derefter föredrogs inför påfven och ej sällan fick undergå grundliga ändringar. Slutligen blef det renskrifna brefvet ofta, under senare tid väl i de flesta fall, infördt i regesterna och till bevis derpå ett R ofta tecknadt på baksidan. För så vidt nu allt detta uti det apostoliska kansliet förvarades, måste tydligen 3 olika serier uppkomma: 1) de egentliga regesterne, 2) concept-regester och 3) böneskrifts- eller supplikregester. De förra äro redan omtalade; den sammanhängande serien börjar med Innocentius 3; afbrytes egentligen först under den stora skismen, då från 1389—1409 både ytterst litet finnes och dessutom det lilla är vårdslöst uppsatt: hvarefter ej förr än med Nikolaus 5 (1447) ordning ånyo inträder [4]). Dessa registratur

[1]) För dateringen af de påfliga skrifvelserna få vi blott hänvisa till Munch, Jaffé och andra välbekanta arbeten.

[2]) Se Munchs afhandling ss. 68, 69 och noten. Ej heller vi ha lyckats få se det ifrågavarande arbetet af Wiseman.

[3]) Bref med liten skrift i motsats till "grosse", renskriften.

[4]) Till hvad vi ofvan om de äldsta regesterna nämnde må läggas, att utom Rom finnes ett fragment af motpåfven Anacletus' (1130 - 38) regester, äfvensom att det skall finnas, ehuru, som man antager, endast i afskrift en samling af Alexander 3:s "bullæ et breves". Hvad åter Gregorius 7:s registrum vidkommer må hänvisas till hvad Jaffé efter Giesebrecht har att säga i sina Regesta Roman. pontificum s. 403.

äro förda på pergament ända till och med motpåfven Clemens 7:s tid (1378—94); sedan med ett enda undantag på papper. Men pappersregesterna börja redan lång tid förut, med Johannes 22 (1316—19), och det har visat sig att utgående skrifvelser att börja med infördes i dessa och först ur dem, när och så långt tiden medgaf, på pergament, hvaraf det också kommer sig att de förra mången gång äro mycket rikhaltigare[1]). I desssa regester infördes nu under de äldre påfvarnes tid på långt när icke alla bref; först med Johannes 22, då en bestämd breflösen faststäldes och på samma gång, genom förändringarne i det andliga befordringsväsendet, expeditionernas antal ökades otroligt, blef detta regel; också mångfaldigas registraturbanden under de senare påfvarne. Brefven infördes i äldre tider nästan utan undantag om hvarandra; äfven i detta fall inträdde med Johannes 22 en förändring. Man finner från hans tid de båda afdelningarne: *secretæ* och *communes* och inom de sistnämnde en mängd underafdelningar; dessutom en egen afdelning *curiales*. — Hvad den andra serien vidkommer, eller de s. k. minuterna, har man 10 band från Clemens 6 och Innocentius 6 under den senare tillkomna titeln "Archetypa Innocentii papæ sexti"; från reformationstiden skola de deremot vara fullständiga och sjelfva registraturen uteslutande ha förts efter dem, ej längre efter det utskrifna brefvet. Den tredje serien slutligen börjar f. n. först med Clemens 6, ehuru äldre sådana ha funnits; i desamma infördes det vigtigaste utaf ansökningarne, som föredragits för påfven på sätt, som redan är nämndt; innehållet i dem är i sig sjelf ofta nog af liten vigt, men genom sitt stora antal gifva de en mängd uppgifter af intresse om personer, ställen och tid, och kasta dessutom ett egendomligt ljus öfver en sida af den påfliga curians beröringar med vesterlandets folk. Understundom framkommo supplikanter med hela rullar, "rotuli", i hvilka deras böner voro uppräknade, eller föredrogos på samma dag en mängd dylika från olika håll; ett påfvens "fiat" kunde då ofta nog på en gång sörja för andliga lägenheter åt 60 personer eller flere. Antalet af dessa regestband uppgifves mycket olika. Med uteslutande af räkenskaps- och qvittensböcker antager Munch att till 1530 finnas omkring 726 stycken, med inbegrepp af de senare

[1]) Munch är, så vidt vi känna, den första som fäst uppmärksamhet på pappers-regesternas betydelse.

omkring 1000 [1]). Om dessa nu nämda kamerala handlingar några ord längre ner.

I alla händelser måste kanslipersonalen hafva varit ofantligt stor. Det var ofta ej nog med ett bref för en och samma sak. Utnämdes t. ex. en biskop, skulle icke blott han sjelf, utan hans stiftsbor och presterskap, ärkebiskopen och konungen underrättas; detsamma var förhållandet, när en legat skulle afsändas, och de vidlyftiga omsvepen och häfdvunna formlerna i curians språk till kristenhetens konungar och folk gjorde brefven ganska långa. I regesterna infördes i sådant fall naturligtvis endast det ena hufvudbrefvet, och hänvisades dit mutatis mutandis från de öfriga. Chef för det stora kansliet var åtminstone från 12 årh. kanslern eller vice kanslern, vanligen en kardinal eller en biskop, under honom stodo notarierna, äfven de högre prelater, och derpå en hel skara af abbreviatores (författare af breves eller minutæ), grossatores (renskrifvare) bullatores, registratores o. s. v. "Sexhundra harpyor" fingo dessa curians tjenare vid reformationstiden heta, då man hade skäl att tro både att de visste draga fördel af sina sportler och att de höllo sig framme hos den Helige Fadren, när det var fråga om några beneficiers bortgifvande. Sjelfva chefen för det förenade arkivet-biblioteket kallades apostolisk bibliothecarie eller protector bibliothecæ vaticanæ.

Det är om denna del af arkivet Munch förnämligast talar, såsom den der för norden var den vigtigaste. Vid en annan del har Gachard fästat sig: de s. k. legationerna och nuntiaturerna, som innehålla rika upplysningar isynnerhet för Europas nyare historia. De utgöras af brefväxlingen mellan curian och legaterna eller nuntierna i de olika landen, samt dessutom af andra handlingar, bref eller skrifvelser rörande hvarje sådan nuntiatur [2]). Volymerna uppgingo 1811 till öfver 6,000 och det är lätt att förstå, hvilket värde dessa berättelser af åsyna vitnen till de stora tilldragelserna och deltagare i de diplomatiska för-

[1]) Den vanliga uppgiften är 2016, tydligen äro alla räkenskapsböcker då inbegripna, deremot synes det ovisst, vid hvilken tid antalet skulle ha varit så stort. En uppgift att endast till Sixtus V (1585 - 90) antalet skulle vara 2016 (Archiv der Gesellsch. für ältere d. geschichtskunde XII, 207) stämmer icke alls med Munchs antagande.

[2]) Legationer funnos i Avignon, Bologna, Ferrara, Romagna och Urbino. Nuntiaturer i Frankrike, England, Spanien, Portugal, Polen, Bajern, vidare i Flandern, Köln, Florens, Lucern, Malta, Neapel, Turin, Venedig och Wien (Gachard).

handlingarne i Europa måste ega. Deras innehåll är dock endast till en ringa del kändt, men en slags ersättning för de vatikanska arkivens otillgänglighet har man deri, att de stora romerska familjernas arkiv äfven innehålla en mängd statshandlingar. Det var en tid vanligt i alla länder, att de stormän, som togo del i det offentliga lifvet, behöllo en massa statshandlingar, som gingo genom deras händer; så har det äfven skett i Sverige, der det ryktbaraste af dessa på politiska handlingar rika enskilda arkiv är det numera staten tillhöriga Oxenstiernska. I Italien, der sedan gammalt de stora familjerna deltagit i det politiska lifvet, egde detta förhållande rum i ännu större utsträckning och de påfliga nepoterne försummade sällan att bemägtiga sig större eller mindre delar af brefväxlingen och handlingarne från den tid deras resp. fränder innehaft påfvestolen. Så ha de inom den lärda verlden berömda samlingarne Barberini, Chigi, Farnese och andra uppstått eller riktats och det var till en stor del efter sådana enskilda arkivs handlingar, som den tyske historieskrifvaren Ranke skref sitt berömda arbete: "die Römischen Päbste". Tydligt är att äfven denna del af det vatikanska arkivet bör kunna vara utaf vigt för vår historia under sjuttonde århundradet. Nuntiernas berättelser från Polen, Tyskland och Holland måste mer än en gång beröra svenska förhållanden. — Det vatikanska arkivets öfriga delar torde vi här, föga kända, som de för öfrigt äro, kunna saklöst gå förbi. Deras innehåll, utan tvifvel högst upplysande för Italiens och påfvarnes egen inre historia, får man väl anse för det öfriga Europa icke vara af någon speciel betydenhet.

Den äldsta i Sverige förvarade originalurkund, som utgått från den apostoliska curian, lär väl vara Alexander 3:s bulla från Benevento, daterad VI Idus Novembris (enl. Jaffé af år 1169) med förmaning till Upsala stifts presterskap att ej låta någon af kyrkans prelater dragas inför lekmäns dom. Men Upsala kyrkas kopiebok förvarar redan de märkliga bref, gifna i Sens, 1164, genom hvilka munken Stefan mottager ärkebiskopsvärdigheten i Upsala och pallium, samt Sveriges biskopar underrättas derom med förmaningar att iakttaga herdars vaksamhet för sin församling och "som glänsande käril stå i Guds och menniskors åsyn". Linköpings kyrkas kopiebok har påfven Anastasius' bref af 1154, affattadt med anledning af biskopens i Alba, Nicolaus' besök i Sverige

1152, (det följde äfven ett bref till Sveriges biskopar samma år) och Munch har ur det åtminstone samtida, om än icke ursprungliga, Bullarium Gregorii VII afskrifvit denna vidt berömda påfves bref från år 1080 till "Suetonernas ärorika konung I." d. v. s. Inge d. ä. (Äfven från Gregorius finnes ännu ett annat bref till "visigoternas konungar I. och Al.", såsom det rättast torde heta.) Dessa äro med ett undantag, som vi genast komma till, de romerska biskoparnes första direkta förbindelser med Sverige. Före dem går dock en tid utaf mer medelbara beröringar, vi kunde kalla den för den Hamburg-Bremiska, då genom Hamburgs ärkebiskopar sveoner, daner och slaver dragas in inom området för den romerska kyrkans missionsverksamhet: en period, som till en del skjuter öfver den för de omedelbara förbindelserna, i det att påfven Innocentius, den andra med det namnet, på 1130-talet sökte förmå svenskarne att fortfarande underordna sig Hamburgs primat. Det är likväl det sista kända försöket af curian i den vägen. I stället inträder det vackraste skiftet af påfvestolens förbindelser med Sverige, tiden för kyrkans grundläggande, milda seders och kristen andas införande och en följdrik omvändelseverksamhets början, belyst af ett stort antal skrifvelser från olika romerska påfvar. Redan Alexander 3 utstakade riktningen man skulle taga, hufvudsakligen genom sina två stora bullor från 1170-talet. Prestval och andlig domsrätt, tionde, biskoparnes treårsbesök vid den apostoliska stolen, esternas omvändelse och finnarnes qvarhållande vid kristendomen, föreskrifter om äktenskap, arfsrätt och kristna seder afhandlas i dessa skrifvelser; det var programmet för framtiden, till hvilket påfvarne återkommo, den ene efter den andra, inskärpande än ett, än ett annat, och Alexander 3:s bref blefvo kommenterade och stadfästade långt ned i tiden. Dertill kommo sedan försöken att införa kanikinstitutionen vid stiftskyrkorna, Skara t. ex. och Linköping, och att vänja folket eller åtminstone konungarne vid föreställningarne om de andliges frälse och egna domsrätt (Innocentius 3, Honorius 3) samt uppmaningar till studier i Paris. Vidare låta oss dessa urkunder se, hur under påfvarnes hägn de förbindelser mellan Lifland och den svenska kyrkan och staten uppmuntrades, hvilka redan den gotländska handeln grundlagt och som skulle fortfara med ökad vigt medeltiden igenom och in i den nyare tiden. Egendomligt är att se, hur i början påfvarne ständigt

räkna Gotland till de södra Östersjöländerna. Så kommo äfven de allmänna korstågsbullorna till norden och den Heliga-landshjelpen blef en välbekant tunga för kyrkan. Legater följde hvarandra, tills den kom, för hvilken de öfriga blifvit förgätna, och i Skeninge den 1 Mars 1348 med presterskapet, Birger Jarl och andra öfverenskom om den frejdade kyrkostadgan, som ännu i original finnes bevarad. Ännu en tid behöfde föreskrifterna der förklaringar eller tillägg; först 2 år efter följde påfvens påbud om domkapitlens ordnande och särskilt måste förbudet mot presternas giftermål mer än en gång modifieras. Härmed är nu den andra perioden af dessa romerska förbindelser afslutad. Från 1282 tillkommer en ny och ej föraktlig källa för historien om dessa förbindelser. Det är nämligen uppbördsräkenskaperna, som påfliga legater aflemnat, och bilagorna till desamma. Då var det som påfvens kaplan och kaniken i Reims, sedermera ärkebiskopen i Arles, magister Bertrand Amaurys son redovisade för en under 5 års tid i Sverige insamlad helig-landshjelp, påbuden 1274 och efter honom tätt på hvarandra följde Johan af Seron prior för predikareorden i Figeac och Bernard af Orteuil, kyrkoherde i Novaux (1327, 1328), Peter Gervais, kanik i Annecy och Viviers (1330—34)[1]), Johan de Guilbert, Guido de Saint Croix och andra under Magnus Erikssons senare år: en hel rad af främlingar, som helt visst bidrogo att närmare sammanknyta Sverige med det öfriga Europa. Isynnerhet nämde konungs lånetransaktioner med curian framkallade en liflig och ännu bevarad skriftväxling, som räckte åtminstone ända till 1363 från 1351. Men efter denna tid blifva sådana räkenskaper knapphändigare. Penningesidan var ej heller den minst vigtiga i förbindelserna mellan curian och norden. I åtskilliga "libri qvitanciarum" ända från 1320, delvis åtminstone inbundna tillsammans med sjelfva regesterna, förvarades de påfliga camerariernas qvittenser på biskoparnes afgifter till apostoliska cameran och kardinalkollegiet, samt till påfvens och kardinalernas "familiares och officiales", som erlades i sammanhang med besöken, "ultra" eller "citra montes", vid de heliga apostlarne Peters och Pauls trösklar. Med år 1342 eller något förr, börjar äfven det rika flödet af upplysningar om personer och orter, framför allt inom Sverige,

[1]) Se Munch, Pavelige Nuntiers Registratur och Dagböger. Christiania 1864.

som supplikationsregesterna meddela; de äro isynnerhet mycket talrika under Magnus Erikssons, för sina lifliga förbindelser med curian i Avignon utmärkta, regeringstid och de afhandla mycket olika saker, fastän böner om andliga lägenheter, biktfäder, dispenser o. dyl. utgjorde flertalet; äfven de blifva mot slutet af 1300-talet och sedan mer och mer knapphändiga.

Ett varmt understöd synes Magnus Eriksson ha fått för sina ryska eröfringsplaner. Ända från 1320-talet, i sammanhang med äldre bemödanden i den vägen, understöda påfvarne dem med lån och uppmaningar och Clemens 6 försökte förmå de lifländska biskoparne, härmästaren och "bröderna af tyskarnes heliga Mariahospital" till ett verksamt deltagande. Krigets olyckliga utgång är dock väl bekant. Derjämte fortforo uppmaningarne till korståg, dels till det Heliga Landet, dels i allmänhet mot saracener, tatarer och turkar. Uppriktigt menadt eller ej, var dock detta ett varaktigt drag i påfvarnes politik hela medeltiden igenom och visade de sig derigenom i sjelfva verket stå framför de verldsliga furstarne i skarpsynthet.

Eljes uppträdde denna politik nu mera under alldeles nya former. Ingen förändring kan vara större än den, som möter oss i påfvarnes skriftväxling före och efter landsflykten till Avignon. Visserligen hade redan förut vissa kyrkans ämbeten förbehållits påfven att bortgifva, nu ville han blifva alla kyrkors patronus i kristenheten. Ingenting var nu för påfvarne angelägnare än att inskärpa, att de reserverat för sig de för tillfället lediga, högre och lägre, andliga beneficierna, eller för den nyvalda påfven än att taga kristenheten ur den villan, att någon förändring i detta afseende inträdt med den nye innehafvaren af vikariatet för Kristus här på jorden. Man förbehöll sig redan under innehafvarens lifstid provisionen t. ex. till det biskopsstift han innehade. Väl kunde man ej alltid förekomma, att val förrättades på stället; men de väljande och den valde fingo då föregifva okunnighet om det redan skedda förbehållet. Följden blef en flod af ansökningar från alla Europas länder, icke minst från Sverige, om prebenden, kanonikat, lägenheter med och utan själavård, utan att man fäste sig vid land eller nationalitet. Främlingar voro icke heller sällsynte såsom innehafvare af sådana andliga lägenheter i Sverige och påfvarne tvekade icke att för den nya sedens skull upphäfva allt hvad utaf den äldre tidens

påfvar blfvit stadgadt. Derifrån i de senare bullorna den ofta återvändande formeln "non obstantibus" med en stor mängd sådana forna stadgar i spåren, som blef det nödtvungna slutet i alla dylika provisionsbref. Härtill kom nu äfven missbruket med annaterna och reserverandet af aflidne biskopars och abboters qvarlåtenskap för curians räkning. I sanning, styrmännen på S:t Peters farkost förstodo åtminstone att göra sitt kall indrägtigt. Svaren på dessa många ansökningar, liksom i allmänhet expedierandet af hvad man kunde kalla de löpande ärendena fylla naturligtvis en väldig del af de påfliga brefven.

En ny anledning till skriftväxling med norden gaf Birgittinerklostrens uppkomst och de flesta påfvebullorna från slutet af vår medeltid torde väl röra Vadstena. Men Sverige låg annars för långt bort och var för okändt, kanske också för fattigt, för att kunna vara föremål för någon lifligare uppmärksamhet å curians sida, hvars förnämsta intressen mer och mer fästade sig vid Italien. Väl besöktes Rom utaf svenskar flitigt nog på 1400-talet och desse utverkade helt visst för det mesta för sig, sina kloster eller stift påfliga skrifvelser, hvilka de drygt fingo betala. Men Sveriges öden i Rom afgjordes väl nu mera oftast af den, som kom med den tyngsta pungen eller lättast der kunde föra sin talan. Det framgår tydligt ur den del af de påfliga handlingarne, som vi hittills lemnat åsido, den, som vidkommer den politiska ställningen, och som lägger i dagen hur litet man vårdade sig om att taga reda på förhållandena i Sverige. Mer än en gång hade fordom en bulla kommit med afsigt att stifta fred inom landet. Väl förebars äfven en sådan mening nu, men det är dock lätt att finna, att curian mot medeltidens slut intog en alldeles fiendtlig ställning mot de nationela rörelserna i Sverige, med undantag måhända af Alexander 6:s korta regering. De många skrifvelserna rörande drottning Doroteas anspråk, om Sten Sture d. ä. och d. y. och de båda konungarne Kristiern, samt Gustaf Trolle vitna nogsamt derom. En stråle af ljus tyckes endast följa med den bulla, som grundade ett "studium generale" i Upsala; skada blott att den så snart försvann i mörkret. Så lossades så småningom hos svenskarne de band, som sammanhöllo andarne med Rom. En aningsfull förkänsla af den kommande skilsmässan förspörjes ur Upsala presterskapets klagan inför påfven, när det under Gustaf Vasas

första år blef fråga om återfyllandet af den lediga ärkebiskopsstolen efter Gustaf Trolle och äfven ur de latinska frasernas hölje frambryta Gustaf Vasas klara framtidstankar, när han i ett af sina bref till den Helige Fadren säger med anledning af ryktet om Skara stifts bortgifvande åt en främling: Quod si verum est, tunc sedes Apostolica nobis et predicte ecclesie parem injuriam cum — Dacie rege inferre contendit, quam nos cum dei adjutorio per sanguinem nostrum, si opus fuerit, avertere volumus, nec sibi persuadeat Sanctitas Vestra, quod exteros homines ecclesiis regnorum nostrorum vnquam preesse sinamus. Diu et feliciter valeat Beatitudo Vestra tantumque nostris votis apostolica pietas faveat, quantum justitie et equitatis coram deo in se contineat". Så vardt påfvarnes förbindelse med Sverige en afslutad historia, hvars handlingar länge sedan upphört att förökas i arkiven. Men skulle en framtid få se något liknande i ännu större mått och hela påfvedömet en dag stiga ned i arkivens gömmor, mer talande vitnesbörd om dess storhet vid sidan af dess många brister gifvas icke än de, som just i dem förvaras, framför allt i *det* arkiv, som det sjelf har bildat.

Efterskrift. Ofvan gjorda framställning af påfvebrefvens formella egendomligheter hänför sig egentligen till den tid, under hvilken äfven Sverige stod i beröring med curian. Dessa egenheter voro emellertid endast frukten af en föregående utveckling och hade ofta behöft en lång tid för att komma till stadga. Så var förhållandet med sjelfva begynnelseorden, tilltalsuttrycken, de många stående vändningarne och afslutningen, äfvensom med den under den senare medeltiden öfliga formen på blybullan, med skriftdragen o. s. v. Vi tillägga här vidare några mera speciella uppgifter.

I äldre tid skilde man mellan de vanliga, simpla brefven och de i det påfliga konsistoriet utfärdade privilegierna eller skyddsbrefven. De senare utmärktes ursprungligen, såsom redan antyddes, af de många underskrifterna och af den dubbla dateringen: »scriptum per manum N. N. notarii (archivistæ, scriniarii) sancte ecclesie Romane, sedis apostolicæ» eller dyl. med datum och derpå: »Datum per manum bibliothecarii (cancellarii) sedis apostolice» med ny datum; hvarjämte äfven i dessa betecknandet af året efter Frälsarens inkarnation förekom.

Under 13:de årh. försvinner detta bruk helt och hållet, sedan notarien redan förut upphört att utsätta sitt namn.

Mot slutet af 15:de årh. började man skilja mellan tre slag af officiella påfliga skrifvelser: 1) *bullorna* af de två angifna slagen, redan från 8:de årh. konstant kännetecknade af den berömda ingressen: N. N. episcopus servus servorum Dei. De försågos med blybullan, begagnade den latinska dag- och månadsbeteckningen (kalendæ, nonæ och idus) och mot slutet af medeltiden utsattes åren efter Kristi inkarnation äfven i de simpla bullorna, i hvilka förut på sin höjd pontifikatsåret förekommit; 2) *breves sub annulo secreto* eller *piscatorio* med rödt vaxsigill, vanlig dag- och månadsbeteckning och årtal i arabiska siffror. De började: N. N. papa (qvintus, sextus o. s. v.); 3) s. k. *»motus proprii*, som började: N. N. papa (ordningsnumret) eller episcopus och hade formeln: placet et motu proprio mandamus eller något dylikt i början eller slutet af brefvet. De saknade både blybulla och vaxsigill, men försågos i stället med påfvens underskrift. Äfven saknades den Kristna tidsräkningens årbeteckning. Sådana bref gälde emellertid hufvudsakligen staden Rom och ha för vår historia ingen betydelse.

Påfvarnes bref uppsattes i början af »notarii regionarii», äfven förekomma såsom skrifvare »notarius sacri palatii», »archiviste», »scriniarius», och brefven »gåfvos» genom bibliotekariens hand. I 9:de årh. förekommer en »cancellarius», längre fram endast en vice kansler. Med tiden delades kansliet i flere afdelningar: statssekreteriatet, afdelningarne för breves och memorial af olika slag, penitentiarian, för nådes- och absolutionssaker, cameran, kansliet och datarian m. fl., de vigtigaste af dem med kardinaler som chefer. Endast förhållandet mellan de två sista torde behöfva en förklaring. I datarian handläggas de inkomna ansökningarne och excerperas, hvarpå de af datarians chef föredragas för påfven. Efter nödiga ändringar registreras de, förses med datum utaf datarien, som deraf fått sitt namn, och afsändas till kansliet, der conceptet till skrifvelsen (»minuta») nu uppsättes, brefvet vidare renskrifves (engrosseras), registreras och slutligen expedieras. Sådant var åtminstone förhållandet i förra århundradet. (Se för närmare upplysningar: Nouveau traité de diplomatique T. V.)

BIDRAG TILL HISTORIEN

OM

PFALZGREFVEN HERTIG ADOLF JOHANS

SISTA LEFNADSÅR OCH FAMILJEFÖRHÅLLANDEN.

AF

O. v. FEILITZEN.

Om det alltid är af stort intresse att följa lofvande personligheters utveckling och verksamhet, när allt för till de förhoppningars fyllande, som man redan från första stunden vid dem fästat, så kan det under motsatta förhållanden vara, om ej så hugnande, dock ganska lärorikt att närmare betrakta dessa brustna naturer, som lofva mycket, men till följd af okufvade lidelser bereda sin egen undergång. En sådan natur var pfalzgrefven, hertig Adolf Johan, Carl X Gustafs broder. Ovilkorligen gripes man af vemod, då man öfverskådar hans lif och sammanställer slutet af hans bana med de stadier af densamma, då hopp och verklighet gifva henne en ljusare dager. Genom den rika samling af upplysningar, rörande den svenska grenen af pfalz-zweibrückiska furstehusets historia, som i Riksarkivet återfinnes, så väl i det der förvarade s. k. Stegeborgska arkivet, som i de särskilda s. k. "acta historica" med öfriga med dem i sammanhang stående handlingar, äro vi i tillfälle att ända in i detalj följa nämnde furstes lif från vaggan intill grafven. Så hafva vi i ett bref från pfalzgrefvinnan Catharina, af den 22 October 1629, till hennes gemål pfalzgrefven Johan Casimir, hertig Adolf Johans fader, meddelandet om den spåde furstens förestående dop. Med sin städse framträdande sanna gudsfruktan och djupa innerlighet talar pfalzgrefvinnan om denna angelägenhet. Hon skrifver:

— — danck E L für die gutte wünsch vndt dancksagung zu Gott, so E L vber mir vndt dass kindt tun; Gott der almechtige wolle ess gnedig erfüllen, den wir mehr als vil vrsach haben im zu dancken für alle seine erzeigte woltat in dissem vndt in alle andere guttat, so er uns reichlich erzeigt, sunderlich dass er mich so gnedig beygestanden ist vndt mich aber so wol geholffen hatt, dass wir erfrewdt worden seindt mitt ein wolgestaltes kindt; Gott lass vns nu die gnade haben dass er in die krishtliche kirge balt möge inge[p]flantzt werden, vndt er wie auch die andere vnssere kinder möge so aufferzogen werden, dass sie in der rechte wahre erkantnis in seinen wort kommen mögen, dan haben sie den besten schatz bekommen, welches kein rost oder mad verzeren wirdt; Gott vmb sein barmhertzigkeit lass inen vnd vns allen dass behalten biss in vnser

letztes end, vndt erleuchte dero hertzen, die noch in missverstandt sein, sunsten H L herr sol E L mich sampt dass kindt nu zimlich wol wissen — — — — — — — — — — — — — —

Vidare i samma bref:

— sunsten H L herr bitt E L ich sie wollen doch balt kommen auff dass vnsser kindt möchte getaufft werden, mitt dem panckhet mach ess werden wie die zeit vordert, aber mitt der tauff so lang zu warten ist geferlich, E L können welche in die geuattern stet verordnen, vndt dar nach inen bitten zum kirg gang, welche nicht ehr 6 wochen ist, als den 22 nowember; dass E L vermeinen den könig vndt die königin zu bitten ist mir sehr lieb, die breut (!) sehns aber nicht gehrn; halt wol ir M werden nicht kommen, weil man sagt ir M seindt nach dem Kuper berg verreist; E L berichten mich wehr geuatter werden sol vndt wie E L meinen dass vnsser kindt heissen sol; wo E L ess gutt befünden, so düncht mich der nam wehr mir lieb Adloffus(!) Johaun[e]s nach dem könig vndt E L, den die beyde nam lieb ich für al[l]e andre, weil ich Gott lob Carl Gustaff schon hab; Gott bewahre sie alle beyde — — — — — — — — — — — — — — —

Gå vi sedan något mera än aderton år framåt, så ligger framför oss ett af de bref, som den unge fursten, från sin resa i Italien, skrifvit till sin trolofvade brud, Elsa Beata Brahe, dotter af riksdrotsen Pehr Brahe d. y. [1]), och hvari han underrättar henne om att han blifvit kallad att inträda på den krigarbana, der han utan tvifvel skördade sina bästa lagrar. Han skrifver:

Höghwälborne grefwinna, elskelige kiere fröken
E K kierkomne skrifuelse vthaf den 30 May ehr migh wel tillhanda kommit, frögdar migh vthaf hiertat E K goda tillståndh att förnimma, iagh kan ocksä intet vnderlåta E K medh dessa få ordhen att vpwarta, såsom och om förlåtelse att bidia, att iagh i så långan tidh intet hafwer min skuldighet genom skrifwande efterkommit; iagh hafver warit en tidh twungen att hålla sengen vthaf ett hitzigt feber, hwar[u]thaf emedan iagh mig nu better befinder, hafwer iagh intet welat förbigå E K medh thenna legenheten om min stadigh warande affection att försekra, såsom och förnimma låta, huru såsom iagh menar innan få dagar migh på resan åt Tutschland til armeen efter henness K M så wel som min nådige HerFarss order att begifwa, önskar i medlertidh att Gudh den aldrahögste E K wedh godh helsa wille conservera och migh vtaf E K goda tillståndh hugneliga tidender för-

[1]) Hertig Adolf Johan förmäldes med denna sin första gemål 1649. Hon dog redan 1653 och den son, som under detta äktenskap blifvit född, hade före modern aflidit.

nimma låta, på det att iagh E K en gång personligh måtte kunne få seija, hwilket iagh nu ehr twingander genom andra medel att giöra, nemligen att iagh alltid warder förblifvandess

E. K.

wäl affectionerade tienare

Florentz den 20/30 Jul. Adolf Jahan

An: 1648. Pfalzgrefwe.

Beder E K ville alle vel bekenda på mina wegnar helsa såsom och mig hoss hela fruntimmeret recommendera, och hoss iunfru Agneta Güldenstierna excusera att iagh intet denna gången på henness skrifwelse hafwer [svarat], medh nestkommande legenhet warder iagh sådant intet vnderlåtandess, hermedh adieu.

Ännu fyrtiotvå år senare, och vi hafva framför oss konung Carl XI:s bref till landshöfding Lovisin om ringningen för hertig Adolf Johan och hans furstinna [1]). Den kungliga skrifvelsen, som är daterad den 27 Sept. 1690, har följande lydelse [2]):

Carl etc. Vår ynnest etc. Såsom man är sinnad nästkommande Tijsdag fiorton dagar til, som är dhen 14 October att låta dheras Kiärligheeters wår Högtärade Faderbroders Hertig Adolf Johans och dess Förstinnas (Tit.) begrafning act winna sin fortgång; altså och härmed till Eder wår nådige willje och befallning att I om mårgon med posten notificeren till Stegeborg och dhe orter, hwarest hans Kiärlighet (Tit.) ägdt några godz, det dhe begynna ringningen nästkommande Tijsdag, continuerandes dhermed alle dagar kl. 12 om middagen, till dess den 14 october infaller, då begrafningacten skal försiggåå. Hvarmed etc.

Carolus.

Ett slutadt lif, der beklagligen de sista lefnadsåren utgöra den bjertaste taflan af, hvarthän lidelserna kunna föra. Mycket vore att af detta lif framhålla, men för den betydelse dessa sista lefnadsår af hertig Adolf Johans lefnad sålunda synas hafva till belysande af hela hans karakter och hans förhållande till sin egen familj, hafva vi trott oss här främst åt dem böra egna vår uppmärksamhet, särdeles enär de såsom fallande efter den tid, då hertigen spelade någon politisk rol, endast i förbigående i våra vanliga historiska arbeten vidröras.

---

[1]) Hertig Adolf Johan afled den 14 Oct. 1689 och hans andra gemål, Elsa Elisabeth Brahe, enka efter Erik Axelsson Oxenstierna, den 20 Febr. s. å.

[2]) Riksregistrat.

I.

Alltmera hade de moln hopat sig, som förvandlat Stegeborg, den af den skönaste natur gynnade fursteborgen vid Slätbaken från ett stilla och fridfullt hem, sådant det varit under pfalzgrefven Johan Casimir och hans förträffliga gemål, prinsessan Catharina, till ett det ödsligaste, dystraste och fridlösaste hem i norden. Bedragen i alla sina stolta beräkningar, sviken i ständigt nya illusioner och lika litet älskad af sina föregifna vänner som föga fruktad af sina fiender, såg sig pfalzgrefven, hertig Adolf Johan, mot slutet af sin lefnad försatt i verkligt tryckande omständigheter. Reduktionen hade betydligt bidragit att minska hans tillgångar, men de skulle dock henne oaktadt kunnat betraktas såsom fullt tillräckliga för en furste i hans ställning, om ej hans sätt att hushålla gjort allt otillräckligt. Alla försök till demonstrationer mot indragningen af de derför bestämda godsen hade strandat mot den kunglige brorsonens orubbliga fasthet. Den harm, som utan minsta verkan återstudsat, när den gifvit sig luft i bittra utfall emot regeringen och de maktegande i landet, vändes nu alltmera mot den furstliga familjens egna medlemmar, och de arma barnen ledo under en hård och hersklysten fader och en, enligt samtidens vitnesbörd, med honom liktänkande, föga vekhjertad moder ett verkligt förtryck, som ännu mera förbittrades af de knappa vilkor, hvarunder de måste framlefva sitt lif. Särdeles utmärkte sig för barnen åren 1686, 1687 och 1688 genom obehag och lidanden af flerfaldig art. Det var under sådana förhållanden, som de började att utom hemmet söka det skydd, hvilket de der saknade, dervid de furstliga prinsessorna i första rummet vände sig till halfsystrarna, grefvinnorna Christina och Elisabeth Oxenstierna, den förra gift med kysslingen, grefve Gabriel Thureson Oxenstierna af Croneborg, den senare med grefve Gustaf Adolf De la Gardie, under det att de unge prinsarne redan tidigt söka anställning i statens tjenst.

Hertig Adolf Johans grälsamma lynne förorsakade dock att en hvar gerna drog sig undan all inblandning i hans husliga angelägenheter, särdeles han städse med stolt envishet afslog alla förslag, som ej öfverensstämde med hans egna djerfva anspråk. Och de alltför tydliga afsigterna att bereda sönerne ett

större inflytande för framtiden voro utan tvifvel anledningen till konungens vägran att lemna dem någon anställning, hvarom förnyade gånger äfven af fadern anhålles. Ej minst förstöras alla bemödanden i detta hänseende genom faderns misstänksamhet och inblandning, då förhållandena börjat att visa sig mera gynnsamma, såsom nedanstående akter visa. Den äldre sonen, pfalzgrefven Adolf andrager i bref till statssekreteraren J. Bergenhielm den 11 juli 1686 sålunda sin ansökan om att på något sätt blifva använd:

1. Monsieur. Jag månde föranlåthass af Hr Cantzelie Rådetz mig ehrwiste benägenhet den goda tillförsicht till honom bära, behagade mig så högt obligera och Kongl. M:tt föredraga, huru jagh högeligen åstundar få lägenhet igenom någon function, vare sig i håff, civil eller militar-handlingar, att temoignera uthi hvad zele Kongl. M:tt jagh med all huld och trooheet i hörsamhet undergifwen wara will och mig städze effter Kongl. M:ttz ordres och nådigste befallningar accommodera och öffwer alt i all wördnat som en rettsinnig patriot och infödh Swensk herre mig aqvitera att bijbehålla den sällheeten uthi ett godt samweeth Gudh och min nådige Konung trooligen att tiena, hwilken min hiertans längtan jagh förhåppass H. M:tt christmildeligen lärer uptaga; som jagh ehrsinner min högsta wählferdh häruti beroo, så lärer Hr Cantzelie Rådhet mig så mycket högre härutinnan obligera genom sitt bifallandhe att jagh en nådig resolution ehrhålla må, hwar emot jagh inthet lärer underlåtha temoignera huru jagh är
Herr Cantzelie Rådetz Tienstvillige och affectioneradhe
Stegeborg den 11 Jul. 1686. Adolph Johann Pfalzgrefwe [1])

Ehuru något fullt tillfredsställande svar härpå icke tyckes hafva följt, se vi dock, att den unge fursten så till vida kort derefter fått sin önskan uppfyld, att han kommit till hofvet, der han synes hafva vistats från midten af Augusti månad 1686 till emot slutet af följande år 1687 under fortfarande förhoppning om att blifva på ett eller annat sätt använd. Men föröfrigt bevisande den unge anförvandten all möjlig välvilja, uppskjuter Carl XI alltjemt att lyssna till hans ansökan om en plats. Hofluften var dock för den tjugoårige fursten vida angenämare än den tunga och qväfvande atmosfer, som omgaf honom på Stegeborg, och för den, som blifvit van vid torftigheten och ödsligheten i det pfalzgrefliga hemmet, egde sjelfva detta hof något tju-

[1]) Utanskrift: A Monsieur. Monsieur Jean Bergenhielm. Conseillier du Chancellerie du Roy. à Stockholm.

sande. Fadern, hvilken emellertid ofördröjligen vill hafva en reelare valuta för hvad, som påkostades för sonens vistande utom hemmet, låter icke så lätt tillfredsställa sig, utan på samma gång, som han gör förnyade påminnelser hos vederbörande om sina anspråk för barnen, uppmanar han sonen, att, då utsigterna till befordran icke synas blifva gynnsammare, ofördröjligen återvända till föräldrarna, dervid han som ett ytterligare skäl för sonens återkomst framhåller sin allt mera vacklande helsa. Sonen söker dock öfvertyga fadern, att, om man tåligt väntar, utsigterna nog skola blifva bättre och målet vinnas. Men långt ifrån att kunna ingifva fadern en sådan öfvertygelse, väcker han endast med sitt dröjsmål att efterkomma hans uppmaningar hos denne misstankar att han blifvit indragen i alla de stämplingar, hvilka den ständigt misstänksamme hertigen trodde förehafvas mot sin person. Dessa misstankar ökas ännu mera, då brefven ifrån sonen, hvilka alltjemt innehålla underrättelser om uppskof i tiden för hans hemresa, äfven omtala huru han besökt och sammanträffat med personer, som voro fadern synnerligen misshaglige, och äro de bref, som från denna tid förefinnas, vexlade mellan far och son, synnerligt betecknande för bådas karakter. Sonen tyckes redan gjort sig en mycket klokare och sundare uppfattning af verlden och sin beroende ställning än den stolte och högmodige fadern, som endast egde ett okufligt trots att sätta emot sina motgångar. Särdeles framträder sonens öfverlägsenhet i detta hänseende i det bref till fadern, af den 19 Januari 1687, deri han, efter att först hafva framhållit sina fortfarande förhoppningar, söker urskulda den beröring, i hvilken han kommit med grefve Benkt Oxenstierna, som ständigt af hertigen betraktades såsom en af hans personliga fiender, och mot hvilken han ock, såsom bekant är, inlåtit sig i formliga rättegångar. Sonen skrifver:

2. Durchleuchtige Förste. Nådigste Herr Fadher. Min Nådigste HerFadhers bref af dato Stegeborg den 18 Jan. afskickat igenom Petter Liungmann, hafwer jagh med största wördnadt och ödmiuckheet undfångit, och derutaf dess nådigste ordres inhemptat, tillicka också med ett bedröfwat hiärtha förnummit det siukelige tillståndh, [hvari] min Nådigste HerFadher Gudh betre ty werre nu råckat är. Skuldhe af alt hierta önska att jagh nu staxt min skyldigste devoir hoos Edhers Nådhe afläggia kundhe och dess nådigste befallning afhöra. Men emedan som jagh den tillförsicht hafwer och mig nogsampt bekanth är den faderliga

tendresse och hiertelag min Nådigste HerFadher bärer för min ringa persons lyckio och wältrefnath, hwilket effter mitt ringa förståndh tyckes beståå nu i att inthet hasta sina sacker, utan emedhan när hiernet är warmt skall man smidat: I ty jagh altidh mehr och mehra esperence hafwer widh håfwet, altså håppas jagh att min Nådige HerFadher mig den avantagen unna lärer, och mig den tidhen gifwa sparsammeligen med dessa affaires d'importence att umgå, och mig intet derutinnan att precipitera, intill dess jagh ett rätt utslag deruppå finge; emedhan sosom och då hans M:tt ifrån mig afskied tog i förgårs befalthe han mig så länge här förblifva, in till dess han kommer igen, hwilket lärer i dag otto dagar till skie, bediandes och böönfallandes Edhers Nådhe, min Nådigste HerFadher, jagh ödmiuckeligast, Edhers nådhe tecktes den patiencen hafwa till ofwanbemelthe tidh, så håppes jagh näst Gudh ett gott utslag i mitt åstundandhe att få. Att jagh med Gref Benct Oxenstierna confœreradt har, bedier jagh Edhers Nådhe ödmiuckeligast om förlåtelse och tillgifft, hafwandes i ingen annan desein det giorth än att emedhan Konungen mig esomofftast frågadt om jagh inthet stundom besöckte honom, hafwer Konungen min hörsammheet derutinnan tesmoignera welat; ty ju mehra man sätter sig emot sine owänner, som många äro, ju wärre går det enom, och mycket bättre är det att adoucera sina största owänner med några flatterier, som dock intet kostar, än irritera dem alt mehra och mehra med ens fierté och hårdheet; ty Gudh bättre, min Nådige Herr Fadher, alla liggia Konungen i öron emoth oss och ingen är för oss, altså om man skuldhe stella sig dertill som man woro derass afsagdhe fiendher, så skuldhe de fördraga för Konungen tuusendhe lögnar, och som skuldhe sedhan hafwa effter sig stoora swårigheether med tidhen. Werldhen will att man skall wara affabel emot hwar och en; ty mehra winner man med det, än att man den elacka och spitzfundiga werldhen förandra will med några novitheter. Vulpinandum cum vulpibus. Altså håppandes att min Nådige HerFadher denne min stoora hardiesse inthet illa uptaga lärer, uthan på sådanth sätt utydha att det gåhr utaf ett sådant hiertha som nu ödmiukeligen förebracht är, som sincert och oförfalskat är och som dageligen nästan blöör att sij hwadh före abüser emot wårth interesse giörs och så grufweligen på andra sidhon negligeras. Nådigste HerrFadher behåll dett faderliga hjerta ännu för mig, som han altidh förr för mig så owärdhan förwarit och troo att jagh inthet högre söckia lärer än befremmia min Nådigste Her Fadhers höga interesse och det som lärer lända min Nådigste HerFadher en gång till hugnadt och glädhie och oss allom barnom till nyttio och gagn Med en ödmiuck försäckran att jagh intill min graf, näst enn innerligen och hierthelig föörböön hooss

Gudh den aldra högste om dess förrige helssass godha restitution lärer söckia att maintinera det nambnet af

Min Nådigste och Högtährade HerFadhers
Underdån. ödmiuckeste och trogneste son och tiänare
Adolph Johann Pfalzgrefwe.

Stockholm d. 19 Januarij A:o 1687.

Detta jemte flera andra bref i samma anda bidraga dock endast att göra sonen allt mera misstänkt, och oaktadt prinsens omgifning lemna de mest tillfredsställande intyg om hans uppförande, innehålla faderns bref de hårdaste beskyllningar. I den mest rörande dager framställande sin tilltagande sjuklighet, söker han visa sonen, att det för honom är en moralisk pligt att påskynda sin hemresa, och han påminner honom alltjemt derom, att han ej ännu är emanciperad från det faderliga väldet, såsom visas af följande bref, hvartill i föreliggande samling finnas tvenne i formen något skiljaktliga, men i andan fullkomligt lika concepter, det ena dock ej afslutadt, det andra med dato af den 8 Febr. 1687, men utan underskrift. Vi anföra här det senare [1]):

3. Monsieur mon tres cher fils, j'ai reçeu la vostre du 3 de ce mois, ie n'en comprend rien de vray semblant, qui puisse effaçer mes premiers ordres, si vous n'y obeissez, vous verrez les consequences que vostre volupté, braveure et desobeissances s'attireront, c'est volupté non naturelle que vous vous este[s] forgé dans l'esprit de m'offenser, scandaliser et endomager avec preiudice par vostre opposition de venir icy, sub spe incerti boni;

[1]) Det oafslutade conceptet har följande lydelse:

Monsieur mon tres cher fils. J'ai reçeu la vostre du 3 de ce mois, ie n'en comprend rien de vray semblant qui puisse effacer mes premiers ordres pour vous rendre icy, vostre lettre ne marquant pas que vous ayez donné mon placet au Roy. Vostre emissaire Christian Svartz vous ayant fait un tres mauvais rapport de ma constitution, ie voudray qu'elle fut telle comme il a dit, ie n'auroy pas tardé de vous rechercher en personne de me vouloir parler, mes écrits n'ayant point reussi de vous persvader l'obeissance de mes ordres, mais d'autant que le dit emissaire s'est advisé de vous dire plus qu'il ne sçait ou qu'il n'entend, ie ne doute pas qu'il ne vous cache aussi que ie luy ay donné à son depart 4 escus en espece et . . . carolines; mais laisson[s] là ses trahisons et ie vous instruiray de ce que c'est la volupté, bravure et des obeissance, que vous relevez dans vostre lettre. Vous sçaurez dong (donc) qu'il y a grande difference entre les naturelles et les non naturelles voluptés; la sagesse par l'office de la vertu nous doit apprendre la temperance, dont l'office est en general chasser les non naturelles et regler les naturelles comme vous en verrez par les advis icy ioint, sur icelles, vostre bravure est vne foiblesse, qui ne cede à aucune persvation, mais qui se picque de courage et de la braverie, sans estimation et reverance pour ma puissance paternelle, laquelle doit surpasser les ordres que le Roi de Suède vous peut donner, tant que vous n'en ayez reçeu un honorable employ, le quel ie vous deffend d'accepter sans mon approbation, n'estant point de moy emancipé, moins encore son suiet ou son captif — — — — — — — — — —

c'est braveure sans estimation et reverance de vous opposer à mes advis; c'est desobeissance de me contredire par les coustumes que vous vous estes imbus à Stocholm, ces coustumes empietent et usurpent vne puissance traitreuse et violente sur vous, car elles vous ont plan*tées* peu à peu à la derobée et comme insensiblement son authorité par vn doux et humble commencement, l'ayant assi et estably par vostre demeure oisive à Stockholm; elle me decouvre un furieux et tyrannique visage contre mes intéres et pour vostre ruine, contre lequel vous n'avez pas la liberté ny puissance de hausser seulement les yeux, elle prend son authorité de vostre passion et de l'usage de m'iniurier par mes ennemis, elle grossira en roulant comme les rivières et il est dangereux de vous ramener jamais à la raison si vous ne me parlez au plustost en personne, dulce bellum inexpertis, ont (on) ne vous traittera pas mieux que l'ont (l'on) m'a fait, ce ne sont que fleurettes qu'ont (qu'on) vous siffle; envoyé moy le Sr Croning par avance pour m'expliquer mieux de mes sentimens et (de) ma constitution. Vostre emissaire Christian Svartz n'ayant point dit la verité, et ma constitution s'affaiblisant de iour en iour par vos opposition[s], lesquels pourtant ne procureront pas ma mort avant la volonté divine, cependant viventis nulla est hæreditas, cape tibi hoc, et qvod non sis emancipatus, le coeur me creve de vostre procedure qu'à peine vous pour[r]ay-ie adiouster. de Stegebourg le 8 Febr. 1687.

Det bref, som den unge fursten vid samma tid emottager från modern, uppfylles likaledes af uppmaningar till sonen att snart återvända till hemmet och att erinra sig de pligter, som han har emot föräldrarna. Ehuru till formen stelt bär brefvet dock prägel af en vänligare stämning [1]). Det saknar datum. Hon skrifver:

---

[1]) Detta bref, jemte de skrifvelser, som vi i det följande, åren 1688 och 1689, finna skrifna från Elsa Elisabeth Brahe till konungen rörande sönernes vistande i främmande land under påstående krig, tala om mera ömhet än man annars velat tillägga henne, och äfven nedanstående bref från sonen Adolf Johan till modern, den 27 october 1686 tyckes stå i strid med den hårdhet, hvarom andra förhållanden vittna. Möjligen får man dock till en del tillskrifva de ömmare uttrycken i sonens bref den sonliga respekten och ej hjertat. Han skrifver:

Durchleuchtige Förstinna, Nådigste Frummodher. Den stoora och höga moderliga mildheet och nådh, Edhers Nådhe techtes uthi sitt sidsta höchåradhe handbreff sin ringa tiänare och ödmiucka son temogniera, hafwer jagh med största veneration och ödmiuckhett, med största contentement förnummit, betackandes mig ödmiuckeligen för den stoora moderliga åmvårdnadh och åtancka, skuldhe önska att iagh en sådan incomparable generositet effter min devoir bemötha kundhe, men emedan såsom en sådan stoor bontée mehra utaf mig ährfordrar än sosom iagh capabel är, hafwer till Edhers Nådhe, min Nådhiga Frummodher iagh den ödmiucke och sonlige tillförsicht, att hon för denna gången techtes den complaisencen och höga nådhen

4. Käre hiertans son, först för dän stora hiertans ängslan iagh för honom både för ett och annat hafwer kan iagh intte mädh dänna min pänna nogsampt tilkän[n]a gifwa, uttan iagh tager Gud till vittne där om, altså kan iagh intte längre afhålla migh därifrån att mäd desse få ord migh erkundiga om hans hälssa och goda tillstånd, som migh mäst angelegett att få förnimma; och såsom iagh af hans sista bref, som han sin her far tillskref gaf oss någorlunda däd håpet att willia koma till oss igen eftter princens [1]) begrafning, likawäll hafwa wij sedermera och nu fast i 6 weckor inga bref haft från honom eller någon efterrättelse, altså så kan iagh intte underlåtta min son till sinnes föra att han betänker sigh hwad han gör, att han så aldelles förgätter och öfvergifwer sina föräldrar, som mången trött stund och bekymer och arbette har haft för hans upkompst, och skulle wij nu för all däna wår möda, där wij nu skull[e] hafwa att förwänta gledje, af ett så kärt barn spöria contrariteten, så droge däd oss visserligen i grafwen, män iagh förmodar migh ett fast bättre i däd iagh giör migh fast försäkrat om hans inplantade dygdiga inföde dygd och ädla gemüth att han ähr sina föräldrar lydig i alt hwad honom kan lända till sin egen nytta och wälfärd, där före lätt sij att han och beger sig på wägen hitt ner till oss igen, ty Gudh wett mädh hwad nytta han håller sig uppe nu lenger i Stockholm efter Kongen intte vill acomoderan och icke heller kan lefva der mäd någon reputation eller eftter sitt stånd, som sig bör, som han nu lefwer; wore däd altså icke bättre att min son komer hitt ner så länge, att hans her far kunde få öfwerlägia mäd honom hwad som wore widare att giöra och att han sitt wessende på bätre maner kunde inrätta än som nu ähr, så frambt han skulle sigh lengre i Stockholm uppehålla; därföre käre son lätt ingen mäniskia öfwertalla sigh där ifrån att koma hitt, ty han bedröfwar oss alt för mycket och fruchtar att han i sådant fall skulle hafva att förvänta litten progres i sina deseiner af Gud, därföre kär[e] barn lätt migh intte (intte) länger bedröfwas, uttan hugna migh att iagh får sij honom snart och lätt migh wetta huru han mår altid, där han länge skulle blifwa bortta, så wore däd mig ändå en tröst i min ängslan. Nu Gud beware honom till lif och siell; iagh ähr altid hans trogne frumoder

Elissabet Pfaltzg.

---

hafwa allenast willian och inthet skyldigheeten eftersee och deriämpte nådigst täcktes troo att iagh stadigt förblifwer min Nådhiga Frumodhers troo-ödminkaste son och tiänare intill min dödh Adolf Johann Pfalzgrefwe. Stockholm d. 27 Octob. Anno 1686.

Brefvet har dessutom ett längre postscriptum, upptagande meddelanden, utan intresse för hvad vi här velat framhålla.

[1]) Carl XI:s vid späd ålder aflidne son Carl Gustaf.

Lika litet moderns mera bevekande skrifvelser, som faderns bestraffande och hotande kunna förmå sonen att återvända till hemmet; han söker tvärtom alltjemt nya anledningar att uppskjuta hemfärden. Fadern misstänker då prinsens omgifning för att understödja detta trots, och då den unge furstens lärare magister Croning [1]) särskildt ådragit sig pfalzgrefvens misshag genom sitt förhållande mot några af furstehusets tjenare, vändes hans förtrytelse i första rummet mot denne. Denna förtrytelse underblåses alltmera genom de missnöjde tjenarnes rapporter till pfalzgrefven, i hvilka rapporter äfven ingå flera ofördelaktiga meddelanden rörande anledningarna till sonens qvardröjande i hufvudstaden. Enligt sin vana återförande allt till formlig judiciel behandling, låter pfazgrefven i protokollform uppsätta en skrifvelse till comminister Planæus [2]), hvilken han gifvit sonen till ledsagare vid hans uppresa till Stockholm. I nämnde protokoll framhållas först de förhoppningar och löften, som pfalzgrefven ansett sig genom statssekreteraren Bergenhjelm fått af konungen för sina barns befordran och som han nu tror gäckade, vidare misstankarna mot magister Croning, och slutligen tilläggas skarpa varningar till Planæus, i händelse han skulle svika det förtroende, som pfalzgrefven gifvit honom. Det till Planæus öfversända protokollsutdraget har följande lydelse:

5. Till Comministro uthi Åå Petro Planæo af dato d. 12 Martij 1687. Hans Durchl:tt hafwer uthi sin siukliga äländighet sig föredraga låtit hwad som den 9 innewarande månadt Martij

[1]) *Laurentius Olai Croning* hade 1681 blifvit antagen till pfalzgrefven Adolf Johan d. y:s lärare och reste med honom genom Tyskland, Holland och Frankrike. Under sin bortovaro promoverades han till phil. magister i Upsala. Efter sin återkomst 1687 blef han prestvigd och antagen till adjunkt och v. pastor i Riddarholms församling i Stockholm. 1690 utnämndes han till kyrkoherde i Kolbeck, hvarifrån han sedermera förflyttades till Munktorp, utnämnd till kyrkoherde och prost derstädes 1708. Han dog 1735. (Muncktell: Westerås herdaminne). Enligt Westén, Sv. Kongl. Hofclereciets historia, hade Croning efter sin hemkomst från de utrikes resorna med sonen blifvit utnämnd till Hertig Adolf Johan d. ä:s ordinarie hofpredikant och bigtfader, hvarom dock icke talas i ofvan nämnda herdaminne. Ännu efter sin prestvigning synes Croning hafva qvarstannat hos prinsen.

[2]) *Petrus Nicolai Planæus.* Af de ytterst knappa uppgifter, man i Upsala och Linköpings stifts herdaminnen har om denne hertig Adolf Johan d. ä:s hofpredikant, upplyses att han blef hofpredikant på Stegeborg 1680, sedan (1690) kyrkoherde i Holm och Kulla i Upland, 1694 hofpredikant hos furstinnorna, Hertig Adolf Johans döttrar, på Bråborg, samt 1695 kyrkoherde i Dagsberg och Krokek, der han dött 1712. Af ofvanstående protokollsutdrag visas att han åtminstone någon tid tjenstgjort såsom komminister (adjunkt?) i Å i Östergötland.

andächtige och wählärde Comminister uthi Åå försambling Petrus Planæus hafwer öfwerskrifwit och theraf ogiärna förnumit, att Hans Durchl:ttz älldste Herr Sohn Prince Adolph Jahan ännu ohörsammer thes Herr Faders ordre och till någon hemressa sig näppeligen resolvera täncker sampt hwadh mera bem:te Com[m]inister om sitt och sin families tillståndh förmäler; såsom nu lijkwist Hans Dhl:tt sig icke kan förstå att lögnen i Stockholm skulle kunna machten öfver Hans Dhl:ttz k. Herr Sohn så lätteligen få, mindre honom täncker att låta hos honom högfärden och ohörsamheten sampt cupiditeter få öfwerhanden, ty länder hermedh förbem:te Comministro till effterrättellsse att såsom Hans Dhl:tt honom sitt barn hafwer anförtrodt och honom thermedh upsändt i then acht och mening att Hans Dhl:ttz Herr Sohn skulle uthi Gudz fruchtan erhålla hoos K. M:t straxt wid sin opkompst ett hederligit employ, som Hr HoffRådet Johan Bergenhielm månde förtröstning hafwa giordt och ansäijer att K. M:t behagade thet Princen skulle för rijksdagen hoos K. M:t sig inställa, hwarhoos och så Hr Petrus Planæus uthi Prince Adolphs födellsses dag congratulation månde honom råda att förlåta patrios lares et focos, men uppå tillfrågan ther K. M:tt icke skulle willia Princen accomodera, hwadh tå nyttigt skulle wara ressan till hafwa att företaga, hafwer ingen ther uppå kunnat gifwa swar, dock till att wijssa thet ödmiuke förtroende till K. M:tt hafwer Hans Dhl:tt till sådan reessa inthet hafft ospardt, uthan i Herrans nampn sin Herr Sohn affärdigat, kunnandes icke finna något bättre föllie än som Gudz ordz tienare och ett sådant föllie som Tobias sin Sohn medgaf, recommenderandes Hans Dhl:tt samma gångh medh sine egenhändige bref hans k. Sohn och alla sine barn till theres M:tter, icke desdemindre hafwer lögnen i Stockholm så mycket macht funnit att Hans Dhl:ttz Herr Sohn icke allenast är förfördh till att wänta på fåfänga hoppningar, desiderier, cupiditeter och werldssens vaniteter, therigenom att sättia sina föräldrar och syskon genom sin ohörsamhet uppå fall, hwilcken undergång Hans Dhl:tt som pater familias i tijdh bör förekomma och hwarigenom en sådan error immensus är hoos Hans Dhl:tz Her Sohn inrijtat wederbörligen undersökia. Ty länder Hans Dhl:ttz gode tillförsicht till förbem:te H:r Petrum Planæum han wille tillijka medh Hans Dhl:ttz HauptMan (Gustaf Törnewald som sig nu i Stockholm befinner) Princen föreställa 4:tum præceptum Decalogi och att ius Romanum statuerar qvod filio semper persona patris honesta et sancta videri debet ut author est Ulpianus in L. 9 § de Obseq. Parent. et Patron. præstand. [1]); item Ulpianus et Pompeius ius gentium solis hominibus inter se commune est veluti erga Deum religio ut parentibus pareamus L 1 et 2 § de Just. et Jure, effter såsom thet fallsiter af Prinsen föregifwes thet K. M:tt skulle hafwa honom förbudit att resa hijt uthföre,

[1]) Marginalanteckning: NB. L. Unica. Cod. de ingratis liberis.

emedan K. M:tt icke honom hafwer till dato accommoderat medh någon tienst, mindre Hans Dhl:tt på thes skrifwelse som Hans Dhl:tt medh thes Herr Sohn öfwersende något swar meddehlt, så att Hans Dhl:tt icke kan weta antingen Hr Bergenhielm hafwer wehlat Hans Dhl:tz Herr Sohn förleda eller K. M:tt skulle hafwa fattat till Princen widh hans närwarellsse någon onådh, emedan på H:r Bergenhielms förtröstningar ingen effect är föllgdt, och K. M:tt wähl wetherligit är att Hans Dhl:ttz medell och lägenhet icke tillåta att underhålla sin Herr Sohn eller någon af thes familie uthi dhen dyra ohrten Stockholm, ther man ändoch slätt och illa kan wara betient, och såsom Hans Dhl:ttz siukliga tillståndh är af then egenskap thet han sig ingen stund kan förmoda att icke något dödeligit accidens skulle therhoos stå att befahra, och alltså med sin Herr Sohn gierna wille samtahl hålla för thes dödh, som icke honom kan förhindra, när K. M:tt honom will kalla, att komma tillbakars till Stockholm igen, ty wille H:r Petrus Planæus medh Gudz och werldsslig lagh Princen öfwertahla tillijka med Haupt Man att komma hijt uthföre och honom remonstrera att then menneskliga passionen af werldzliga åstundan, vaniteter och cupiditeter giör menniskian omättlig uthi sin appetit och hafwer intet wist måhl, uthan är oändeligh och är intet annat än confusion, desideria naturalia [in]finita sunt, ex falsa opinione nascentia ubi desinant non habent; nullus enim terminus falso est, via eunti aliqvid extremum est error immensus est; ty then som sig thertill begifwer kan alldrig wara rijk eller content, ad super vacua sudatur desiderium et cupiditas, hwaraf följer offta ett rättfärdigt straff att när menniskian täncker att niutha sin cupiditet och söfwer sig uthi rijkedom och lusstigheter af lyckan, man offta förlorar och priverar sig af naturssens bandh, med hwilket barnen till föräldrarne obligerade äre; ty sade Diogenes till Alexandrum, sedan han hade recuserat hans penningar, att han intet bättre af honom begierde än att han ville retirera sig uthur sohlenes skieen, thet Konung Alexander honom bårttogh i medlertijdh han wed honom tahlte; och thetta recommenderar Hans Dhl:tt Hr Petro Planæo så mycket mer Princen att föreställa, såsom han sielf åstundar att wara hoos sin hustru och barn, men bör för ett samwetz wärk hålla att låta Princen effter sig, ther han så olyckeligen förföres och Magister Croning för sin fördhel skull en och andre lögner Princen intahlar, effter som Mag. Croning seer sig icke så snart kunna komma till någon lägenhet och han alltså sig hafwer föresatt Hans Dhl:tt Princen genom olagliga persvasioner och lögner att afhålla till komma hijt uthföre, sökiandes Mag: Croning alltså i troubbelt watt[en] att fiska Hans Dhl:ttz gode medell och theröfwer disponera, som honom alldrig är af Hans Dhl:tt concederat, uthan bör han wara tillfredz medh the recommendationer, som Hans Dhl:tt hafwer för honom uthgifwit, hwarmed

han uthur tiensten är affärdat och till ny åhret A:o 1687 icke mera hafwer att fordra än som twå hundrade dlr Söff. m:t, hwarutaf lijkwist bör afräknas sakören för the skiälls ordh och blodhsår, hwarmedh Hans Dhl:ttz betiente han hafwer öfwerfallit och skada och umkostnadt, som han med sina lögnachtige rådh hafwer Hans Dhl:tz Her Sohn och familie förorsakat, kunnandes hans Dhl:tt icke H:r Petrum Planæum i Stockholm accommodera, uthan så frampt han icke Hans Dhl:tt Princen kan öfwertahla att koma hijt uthföre, så will Hans Dhl:tt medh Hr Petro Planæo ingen communication hafwa, uthan hafwer Hr Petrus Planæus sig att påminna hwadh som han sielf uthi förber:de sin congratulation inrådat, nembligen att Princen skulle förlåta patrios lares et focos, malum ergo consilium consultori pessimum och på någon hastig uthressa uthom rijkes hafwer Hans Dhl:tt intett tänckt uppå och thes till ythermera wisso hafwer Hans Dhl:tt thetta egenhändigt underskrifwit, som skiedde Stegeborg d. 12 Martij 1687.

Vid samma tid skrifver pfalzgrefven äfven direkte till statssekreteraren Bergenhjelm påminnande honom om de löften, som han påstår sig af konungen genom Bergenhjelm bekommit och för hvilkas uppfyllande han nu vill göra Bergenhjelm ansvarig. Brefvet är hållit i hans vanliga pockande ton vid sådana skrifvelsers aflåtande, och lyder som följer:

6. Welborne Her Kongl. Mtz Håfrådh och Statssecreterare, af hosgående copior behagade Her Håfrådet sigh att påminna the konglige nådige sentimens, som Kongl M:t förleden sommar hade om mina barnss welfärdh, så att på Kongl M:tz nådigste ordres iagh ödmiukeligen min älsta sonss kärlighet afsende in Augusti A:o 1686, när Kongl. M:t behagade ifrån Ubsala mönstring til Stocholm inkomma, medgifwandess hånom mina bref til Kongl. Mayesteterne, hwarutinnan iagh hånom och the öfrige mina käre barn ödmiukeligen på Her Håfrådets promesser (som hossgående copior vthwisa) recommenderade; men såsom ty werr til hans eller the öfrige mina barnss accomodement ingen realitet är följd, vtan han sigh til min stora umkostnad, men til ingen nytta i Stocholm til dato hafwer vppehållit och mina medel icke tilreckia så monga husshåld på min vmkostnad att föra, thet kära barnet ochså genom sådan owisshet om sitt accomodement kunde råka i confusion, förderf och melancholie, när han icke något wist måhl hade sigh att företaga, iagh ochså medh thetta mit siuckliga tillståndh, ther iagh icke weth hoss thess continuerande någon timma fri, som migh icke kunde vthi ett dödeligit accidens precipitera, iagh ochså ärnar tilkommande Påsck, om Gudh wil, besöka medh hela familie Herrans höghwärdige nattwardh,

hwarhoss min älsta her sons kärlighets närwarelse på några dagar nödigt reqvireras til thess Kongl M:t nådigst lärer behaga hånom til sigh att kalla och vthi sin tienst att employera, hvilket mig en särdeles glädje wore att förnimma; ty lender hermedh min wederbörlige begäran til Her Håfrådet och Statssekreteraren hånom ville behaga hossgående copie af thet, som emellan Her Håfrådet och Magister Croning är passerat förledne sommar för min sons afresa herifrån, hoss sigh öfverleggia, om the medh the ordres af Kongl. M:t Her Håfrådet haft hafwer öfverenskomma och migh tidigt beretta hwadh som til ett sådant longt retardement af min sons accomodement förorsakar, eller hwadh som i wägen är, att hwarcken Kongl. M:t hånom medh något accommodement til sin tienst wil anse eller vthi mit siuckeliga tilstånd hånom wil tillåta på några dagar migh att besöka, kunnandess ingen ting min sonss kärlighet afhålla att komma til Kongl M:tz tienst tilbaka igien til Stocholm, när Kongl. M:t thet nådigst lärer befalla och hånom til sitt vnderhåld accommodera, som thess stat kan medgifwa, ty mina medel icke tilreckia min her sonss kärlighet i Stocholmss dyra ort (then iagh sielf therföre eviterar) att uppehålla.

Hwaröfwer förwentandess Her Håfrådetss angenehma förklaring och Kongl M:tz nådigste behagh iagh icke lärer vnderlåta hanss möda tacksambligen att demerera förblifwandes

Stegeborgh Her Håfrådets altidh welwillige
den 13 Martij 1687 Adolph Jahan Pfalzgrefwe.

Lika höfligt som bestämdt förnekar Bergenhjelm i sitt svar till hertigen af den 18 Mars 1687, att han skulle hafva gifvit några löften, men anför giltiga skäl hvarföre han ej kunnat göra mera än hvad som blifvit gjordt [1]).

---

[1]) Statssekreteraren Bergenhjelm skrifver:

Durchleuchtigste Furste, Nådige Herre Eders högfurstlige Durchleuchtighetz nådiga skrifwelse af den 13 huius med des Bijlagor är mig den 15 eiusdem moot afftonen aff en Eders Högfurtl. Durchl:tz betienter tillställt worden. Huaruthaff såsom Eders Högfurstl Durchl:tz synnerliga sorgfäldigheet och bekymber för des äldsta Her Son, Hans Durchl:t Hertig Adolph Johan den yngre, förmärckies; altså hafwer fuller warit min största åstundan att bekomma något beqvämt tilfälle Hans Kongl. May:t, min aller nådigste Konung och Herre sådant ofördröyeligen i underdånigheet at föredraga: Men myckenheten aff de ährender, som i de påfölliande twänne dagarne både med poster så ock elliest för Kongl. May:tz hastigare, än man denne gången förmodat hade, afresa till Kongzöhr, förefallit att expediera, hafwer sådant icke tillåtit. Gör mig fördenskuld det otwifwelachtige hoppet, att Eders Högfurstl Durchl:t aff dess anborne stoore æquanimitet så mycket benägnare warder funnen min ursächt i detta måhlet att uptaga, som mig aldeles omöyeligit warit hafwer därmed wijdare, än skedt är, att komma. Huad eliest de öfwerskickade copierna aff de till Eders Högfurstl. Durch:t uthaf Magister Croning giorde rapporter widkommer, så äre de fuller till en deel lijkformige de emillan mig och honom holldne samtahlen; men så må iag därhoos intet förtijga, att något sådant också däribland finnes, som iag intet widkännes; anten att min ord och mening af honom intet

Till sonen afgår från pfalzgrefven Adolf Johan, den 15 Mars, en skrifvelse, vittnande, såsom vi af sonens svar af den 20 Mars se, om en ökad onåd. I sitt bref söker den unge fursten att mildra faderns vrede och öfvertyga honom att hvad som af tjenarne blifvit fadern berättadt endast vore förtal. I samma bref angifver han äfven de skäl, som förmå honom att ytterligare uppskjuta sin hemresa, och säger sig slutligen villig att afskeda magister Croning, men önskar att det måtte ske på ett sätt, som svarade mot den ställning, hvilken denne såsom hans lärare innehaft. Han skrifver:

7. Durchleuchtige Förste. Nådigste Herr Fadher. Med hwad hiertans bedröfwelse och ängslan jag förnam af Edhers Nådhes skrifwelse af dato den 15 Marte min nådige HerFadhers onådh öfwer mig wara föröckt och augmentherath kan min penne intet nogsampt exprimera, eij heller ordh kan jagh finna min nådige HerFadher det samma för ögonen i all sonlig ödmiuckhet och underdånigheet att stella, tröstandes mig dock därwidh att det inthet utaf minn nådige Herr Fadher herörer, som altid mig ett faderligit och tendre hiertha wijst; uthan dess ursprung härörer af ondha munnars backdantning och effterthal, som intet annars kan än touchera Edhers Nådhes faderlige hiertha, i det att han måste höra sin son wara helt sig contrair och emot des interesse, hwilken schimpfelig och fast försmedelig giärning och action mig den lettfärdige Cannach med hans lösa partie påläggia will, skrifwandes att jagh den bårtlupne Robert Ulf uthi min tienst att hafwa begiärth, hwilket så sant som Gudh lefwer aldrig uti minn munn kommen är, uthan då den Cannach wahr här i Stockholm, komm han till mig, då jagh honom effter hans merithe fägnade, nembligen med spådska och förachtelige ordh, frågandes iblandh annath äffter den bårt lupne Roberth, då han mig swaradhe jagh weth det icke, då sadhe jagh läth honom man hith komma, jagh skall wähl finna honom för det som han mig i Stegeborg giort hadhe, att han som en

---

rätt fattade äro eller och någon annan error sig därvid tilldragit hafwer; hwilket allt stycke wijs här att berôra tijden, som mig mycket knapp faller intet medgifwer. Det kan iag allenast korteligen säya, att endock effter nådigst undfången ordres aff Kongl. May:t des benägenhet och wälmening emoot de furstlige Barnen iag hafwer contesterat och förmärkia låtit och att Hans Kongl. May:t intet obehageligit wara skulle, där Eders Högfurstl. Durchl:tz älste Her Son wid den tijden, som Magister Croning förmäler, wid Kongl. May:tz hoff sig infunne, weet iag mig likwäl intet om någre andre particulariteter och positive förklaringar, som han een och annorstädes i sine berättelser införer, hafwa uthlåtit. Detta är hnad på Eders Högfurstl. Durchl:tz nådiga begäran iag i största hast till ödmiukt swar haar kunnat gifwa, förblifwandes i det öfriga

Eders Högfurstlige Durchlauchtz Ödmiuke och hörsamste tiänare
Stockholm d. 18 Martii 1687. J. Bergenhielm.

skielm uthur min tienst lupith, och dermed gick jagh in uthi min kammar och slängde dörren effter mig till. Altså mig till förtreeth wendher Cannach bedregeligen och inthet som en ärlig karl mina ordh, och förbringar sådana handgriplig osanning, med hwilket han minn nådige HerrFadher[s] öron molesterar och emot mig irriterar, menandes därmedh hooss Edhers Nådhe sig gunst att hwerfwa genom dess sons olyckeliga disgrace och att han mig allenast tapperth hoos Edhers Nådhe förledher. Han skref mig om det samma till f. 14 dagar sedhan, på hwilket jagh inthet honom wärdig nog achtath att swara på, om han något skrift hafwer af mig, derpå will jagh wara skyldig. Cannach hafwer ingenting till bädsta sampt heela hans hederlige partie; han hafwer söckt här hoos Gref Nostitz, Keiserl. Envo. tienst, men hafwer inthet blifwit emottagit, emedhan han som een landlöpare intet pass haft, som hade warit nogot probable. Bediandes Eders Nådhe fördenskul jagh aller underdånigst och på det sonligaste denna karlens lössa sqwaller intet troo, ty min nådige HerrFadher weet wähl hwadh för sinne han hafwer . Hwadh min hemmresa anbelangar som minn nådige HerrFadher befalt nu för Påsk att wärkställa, är fast omöjeligen, i det inthet wähl skuldhe stå, om jagh utan Konungens afärdning så snält afreesa skuldhe, i det han förledhne fregdagss mårgon klå[c]kan 2 till Kongsör sig förfoghade, hwaräst han lärer blifwa till 3 dagen Påsk, att dersamma städhes göra sin devotion. I gåhr hafwer han tagit Herrans Nattwardh af sin håffpredikanth Magister Samuel Virenio. Nu kundhe wähl sägas, att jagh detsamma Konungen förr föredraga kundhe och om afskied anhålla, men dels af en lithen indisposition, som jag dessa dagar haft förorsackat af en lithen rume hafwer jagh mig intet uth törass begifwa, delss af det mycket nådige conversie, som Konungen 2 dagar för sin afreesa mig bewist som förr intet mig understått så hasteligen honom om afskeed begiära, hwilket allom skuldhe en matiere nogsampt gifwa ett och annat därom att tahla. Nådigste HerrFadher, jagh skall göra mitt bädsta att jagh med gått conduite och lauratus in patrios lares kan igen komma. Min Nådiga HerrFadher lärer wara så nådig mig här stilla att fördröja låtha in till Printzens begrafning, då jagh lärer måste gå i sorgeställe för min nådige Herrfadher. Straxt effter Påsk lärer begrafningen skiee. För ingen voluptet är jagh här, utan för min wählfärdss skull, ty Gudh weeth hwadh jag för richesser, delicier och vulpination här hafwer. Summa Summarum är jagh här olyckelig, lärer jagh kanskie betungas med större swårmodigheether annorstädhs, men doch skall jagh altidh mig för ögonen ställa patientia, hwilcken effter en stoor wederwerdigheet triumpherar på invidiam och olyckan och enteligen med dygdennes krona blifver bekrönt. Nam post nubila Pfoebus. Jagh neckar ingalundha min nådigste HerrFadher att upwachta,

men alles med bedacht; tempera tempora tempere: Jag will icke här införa, att hit och dit att reesa och inconstent wara är en odygdh så stoor som kan finnas, emedhan jagh hith kommen är hoos Konungen om tienst giöra min ansöckning och med en farth reesa igen derifrån och intet igen komma förän sosom Konungen enom igen kallar skuldhe wara något rart för werldhen, ty wara brutalisk emot många fiender nyttiar en om inthet. Understundom on se recule pour mieux sautter. Croningen skall straxt demitteras, som minn nådige HerrFadher befalt. Om han allenast en lithen recompence för sin gambla tienst erhålla kundhe androm till exempel. Ty om jagh nu honom som en hundh oförskyldhan bårtjaga skuldhe, hwadh skuldhe HerrFadher och jagh för een ära deraf hafwa. Det minn Herrfadher onådig öfwer honom är att han Erick kåck slagit och han derföre bötha skall lärer wisserligen inthet gå an, i det om jagh wildhe kå[c]ken angripa, skuldhe hans högra handh af, hafwandes dragit uth sin wäria i förstl. huuss och uthi min kammar altså infarit i sin galenskap, hafwer ochså Croningen welat i ansichtet slå och han deremot defensive medel tagit, håppandes att en stoor distinction är emellan en som hafwer warit en furstl. informator, och en kåck, altså när han honom besynnerligen anfahrer sig wärja törs. Emedlertidh skall jagh nu giöra min flijth att effterkomma minn nådigste Herr Fadhers nådigste befallningar med städze förblifwan Edhers Nådhes troo underdån. ödmiucke son och tiänare intill min dödh
A. J. Pfaltzgrefwe.

Stockholm d. 20 Marte
A:o 1687.

Sonens vänliga stämning mot fadern och beredvillighet att vara honom hörsam intygas ej blott af hans egen ofvanstående skrifvelse, utan äfven af det bref, hvarmed comminister Planæus besvarar den skrifvelse af den 12 Mars, som han från pfalzgrefven Adolf Johan fått emottaga. Han styrker i första rummet hvad sonen anfört och meddelar sedan de mest fördelaktiga underrättelser om sonens uppförande. Brefvet innehåller för öfrigt uttryck af Planæus' eget nit att vara pfalzgrefven till behag genom efterkommande af hans ordres. Han skrifver:

8. Durchleuchligste Furste Allernådigste Herre! Ed:s Högfurstl: Dh:tz allernådigste willie angående H:s Dh:tz Printzens fodersamste hemresa, jempte den stohra nådh migh och de fattige mine wederfahren är, hafwer i största vnderdånigheet, af Ed:s Högfurstl. Dh:ts allernådigste skrijfwelse af Stegeborgh den 12 hujus, sampt min hustrus notification jagh inhemptat. Vnderdånigste tacksäijelse medh diupaste wördnadt hembärandes, att Ed:s Högfurstl. Dh:tt migh och de fattige mina uthj nöden

medh sådan nåde ansehr; wår hiertans innerlige önskan skall det altijdh wara, att Gudh, som alt förmåhr, alt sådant i sinom tijdh öfwerflödeligen wille medh tieneligh och enligh wählsignelse recompensera. Derhoos skall iagh medh högsta nijt och flijt derpå arbeta, att Ed:s Högfurstl Dh:tz willie må hoos des högälskelige Herr Sohn effterlefwas; och hafwer till vnderdånigste föllie af Ed:s Högfurstl Dh:tz befallning, tillijka medh H:r Hauptman Törnewall H:s Dh:tt Printzen the motiver förehållit, som migh wijdh handen gifne äre uthj Ed:s Högfurstl. Dh:tz nådige skrifvelse, hwaröfwer H:s Dh:tt Printzen sigh således förklarat: den sohnlige pietet och lydna som Gudz och verldlzligh lagh jempte sielfwe naturen fordra, täncker H:s Dh:tt Printzen aldrig att violera, utan fast heller skohla wara sitt hiertans åtrå, att wijsa sigh ehn sådan sohn, som des Högälskelige Herr Fader i des ålderdomb, sampt medh tijden hehla dhen förstl: familien skall lända till heder och hugnadt. Sin högälskelige Herr Faders siuklige tillstånd condolerar H:s Dh:tt hierteligen, förmenandes sin Gudh wara sig så nådigh, att opassligheten uthi ehn önskeligh sundheet lärer förwexlas, och sigh kunna sin Herr Fader snart nogh, med helsa och glädie vpwachta. Den vanitet, som werlden i dess missbruk medh sigh förer, åstundar H:s Dh:tt Printzen intet, uthan will medh högsta alfwar dygdenes öfning inför Gudh och meniskior efftersträfwa. frijheten att få resa hijt och hijt igen, estimerar H:s Dh:tt mycket högt, ehuruwähl twijflandes om Kongl. Maj:tt någon tijdh mehra skulle H:s Dh:tt till sigh kalla, om H:s Dh:tt nu för än något bättre accomodement wore uthfäst, skulle afresa. Hwadh elliest mehra H:s Dh:tt Printzen å hiertat ligger, will H:s Dh:tt sjelf sin Herr Fader med all wördnadt föredraga; warandes försäkrat att ingen ting skulle des Högälskelige Herr Faders faderliga hierta kunna förandra. Detta alt Herr Hauptman Törnewall åhördt och sielf contestera kan. Endtligen är min allervnderdånigste böhn att Ed:s Högfurstl. Dh:tt såsom ehn christeligh, högwijs och nådigh förste icke wille migh ringeste tiänare i någon måtto till onåde taga. Gudh och mitt samwethe äre mine witnen och domare att iagh aldrigh hafwer skriffteligen ellermundtligen inrådet H:s Dh:tt Printzen, att så öfwergijfwa patrios lares et focos att det ringeste missnöije förorsakas skulle, uthan det war min ehnfaldige mening, att Ed:s Högförstl: Dh:tt sielf så skulle behaga, att des Herr Sohn wedh denna sin ålder något mehr än tillförende skulle wijsa sigh för werlden, och derföre önskade iag H:s Dh:tt lycka, när ehn gång så wijde komma skulle, warandes iag äntå aldehles owiss huru snart det skee kunde. Jagh kunde och endtligen wijdh H:s Dh:tz Printzens afresa icke annat förnima, än Ed:s Högförstl. Dhl:tz nådige willie så wara monde, att des Herr Sohn H:s Maj:tt besökia skulle. Men hwadh orsaken är att H:s Dh:tt Printzen icke effter förmodan här är alla-

rede accommoderat, kan iagh omöijeligen wetta; ty iag fast annorlunda i min ehnfaldigheet tänckte att gå skulle, rächnandes migh tå äfwen så lyckelig att iagh den stora nåde hade H:s Dh:tt Printzen att vpwachta, som iagh nu skulle orsak hafwa att min olycka och elende beklaga, om iag i någon måtto skulle Ed:s Högfurstl. Dh:tz förrige nådh förandrat befinna, hwilket jagh dock förmoder att Gudh, som alla konungars och förstars hierta hafwer uthj sin hand, och min oskyldighet weth, wisserligen lährer afwända. H:s Dh:tt Printzen skall iagh så wijda någon tijdh möijeligh är, wederbörligen vpwachta, och hwad migh af Ed:s Högfurstl: Dh:tt allernådigst befalles medh högsta och vnderdånigste troheet, nijt och flijt effterlefwa; kunnandes iag icke annat effter samwethet säija, än att H:s Dh:tt Printzen ett stilla och roligheet lefwerne förer, och icke uthj någen ting det ringeste missbruk begåhr. Sluteligen är min hiertans trofaste önskan af den aldrahögste, att Ed:s Högfurstl: Dh:tt des Högälskelige Herr Sohn medh helsa, glädie och wälfärd snart må kunna åskåde. J medlertijdh och framgeent wille den gode Gudh Ed:s Högfurstl: Dh:tl sampt des hehla förstl. familie ifrån alt förderf till lijf och siähl nådeligen bewara, förblifwandes effter min högsta plicht Ed:s Högfurstl: Dh:tz Vnderdånigste
Stockholm d. 20 Martij 1687. Petrus Planæus. mp.

Lika litet sonens bref, som Planæus' försvar för honom förmår att mildra faderns förbittring. Han endast underställer hvad som af sonen blifvit anfördt den noggrannaste kritik och sammanställande det med hvad som från andra håll blifvit honom meddeladt uppsätter pfalzgrefven i en formel skrifvelse deröfver sina observationer, deri "argumenta salvatoria" och "argumenta destructiva" ställas emot hvarandra. Hela den märkliga skrifvelsen, som lemnar ett prof på pfalzgrefvens begär att uppträda såsom dialektiker, har följande lydelse:

9. Observationer öfver min sohnss Adolph Jahans bref daterat den 20 Martij A:o 1687.

Argumenta Salvatoria.	Argument[a] destructiva
1. Att min sohn intet hafwer någon emotstående schimphlig och fast försmädelig giärning och action begåt förnimmer jag mycket giärna, önskandes af hiertat att gode Guden min kiära sohn ifrån sådanna tanckar som emoth min dessein löpa milldeligen wille bevara.	1. Den läthfärdige Cannach med hans lööss partie will påläggia min sohn en schimphlig giärning och action, skrifwandes Cannach att min sohn den bortlupne Robbert Ullf skulle hafwa uthi sin tienst begiert, hwilcket min [son] wed Gudh betygar aldrig hafwa begiert.

2. Den 16 Martij A:o 1687 hafwer Jost lifknekt skrifwit att han allereda brefvet min sohn hafwer öfwergifwit, och om fredagen, som war den 18 Martij, är konungen afrest ifrån Stockholm, frågass alltsså hwarföre icke twå dagar för Kongenss afresa min sohn icke Kånungen hafwer min begieran förebracht hellst min sohn trenne dagar tillförende och effter Jost Lifknektz ankompst mycket nådige konversationer med Konungen hafwer haft.

2. Hemressan till Påsk att wärkställa skrifwer min sohn att fast omöijeligen är; thet intet wähl skulle stå, om han utan Konungens affärdning så snart afressa skulle, i thet Konungen förleden fredagz mårgon klåckan 2 till Kongzöhr sig förfogade och ther will förblifwa till tredie dag Påsk.

3. Här bekienner min sohn siellf att han twenne dagar för Kongens afressa (1) hafwer warit uthur husset uti conversation med Kånungen; (2) att Kånungen hafwer honom nådig conversie tå bewijst, huru will nu thet komma öfwerens, att min son intet hafwer kunnat för opasslighet och rume skull Konungen tilltala, eller hvad fruchtan kunde han hafwa, när Konungen så nådigt medh honom hafwer converserat, att han icke wille om permission Kånungen tilltahla att ressa till sin siuke fader och med honom sin devotion förrätta, ty thet heeter intet taga afskied, när man uthi sådanne ährender resser uthur staden och när man täncker att snart komma tillbakars, hellst Konungen sielf att bortressa sig ärnade, och min sohn alltså ingen upwachtning hoos Kånungen mehra försummade genom sin afressa ifrån Stockhollm, än som han nu giör, i thet han icke Kånungen eller sig till fördheel i Stockhollm qwarblifwer, när som Konungen bortresser.

3. På för bemelte fråga swarar min sohn in antecesum (1) att han hafwer hafft en lijten indisposition, förorsakat af en rume och therigenom är blefwen förhindrat att utgå, (2) af det mycket nådige conversie, som Kånungen för sin afressa honom hafwer bewijst, sig intet hafwer vnderstådt så hasteligen honom om afskiedh begiera.

4. Thet är tillförende uthi 3. thenne Salvations Argumenta re-

4. argumenterar min Sohn att om han så hastigt af Kånun-

monstrerat att både lägenhet såwähl som maneret kånungen att tilltahla om min sohns hijtressa nogsampt gafss den 16 Martij, som war twenne dagar för kånungens afressa, hwilket såsom thet tå intet skiedde så gifwer thet allom materie och orsak therom att vndra, emedan allom [är] wetterligit att jag min sohns hijtkompst med så gått maner hafwer begierdt, och min sohn så blödig är mina ordres att effterlefwa och Kånungen therom att tilltahla, williandes han heldre i Kånungens frånwaru uti fåfänghet och omkåstnadt i Stockhollm sin tijdh förnöta än som sin siuke fader besökia och sin devotion medh honom förrätta, thet kan och så icke kallass hastigt hwadh som medh wählbetänckt modh öfwer ett halfft åhrs onythige förflytande med lägenhet och skiähl åsstundass, nembligen min sohns några dagarss närwarellsse her hoos mig och ett förtroligit abbouchement att tillåta.

gen hade afskiedh begiärt, skulle thet allom en matiere nogsampt gifwa ett och annat therom att tahla.

5. sådan godh intention att fullgiöra tordes många åhr tillbakars sättia och icke endock nå sitt måhl utendum ergo est ætate, scito pede labitur ætas, nec bona tam seqvitur qvam bona prima fuit. Jag tordes wara genom min dödh hans Lorber krantzes crona, hwilcken icke min sohn anstår att wänta uppå noli enim sperare in mortem alterius.

5. Uthlåfwer min sohn att giöra sitt bästa att han medh godh conduite lauratus in patrios lares kan igienkoma.

6. sådan condition att sökia är oskadelig, emedan begrafningz tijden intet är determinerat och min siukdomb icke therföre ophörer.

6. begierer min sohn att jag wille låta honom stilla i Stockhollm fördröija låta till thess begrafningen effter Kongl. Printzen Carl Gustaf skieer.

7. Hwarutinnan min sohnss wälhfärd kan uti sådan owisshet

7. Skrifwer min sohn att [han] för ingen voluptet skull är

bestå är honom tillförende remonstrerat nembligen: allt oachtande att komma hijth och förnimma bäther instructioner än som han i Stockhollm och uthaf Cröningen (Croning) vndfår, på hwilckens ordh och tiufweri ingen sigh kan förlåta, är thet alltså en voluptet och cupiditet af min sohn sin hitkompst således uti vanitet att destruera.

i Stockhollm utan för sin wällfärdh skull.

8. Min sohns rijkdomar äro ännu intet beräcknade och åhr the medell jag honom hafwer gifwit liderligen och fåfängt upgångne, sedan jag honom hafwer för lång tijdh sedan hijtkallat; huru delicierna i Stockholm äro är mig wähl bekant, nembligen the consistera uthi allt thet som mathlusten åstundar för reda penningar, som man likwijst här för intet hafwa kan, sedan consistera the uthi latheten, att man sig om intet bekymbrar än thet som man för ögonen sehr och dagen thereffter bortglömmer, när man ingen employ hafwer, tijden och åren förlorass, som ingen kan igengifwa och att min sohn vulpinerar hafwer han siellf bekiendt uthi sitt bref af den 19 Januarij A:o 1687, hvilken vulpination jag hafwer uthförligen wederlagd den 22 Januarij bemelte åhr, och remonstrerat att then samma min sohn intet wähl anstår, och sanningen äskar Gudh, sed ad fallendum nos-metipsos ingeniosissimi sumus, il ne faut dire tout ce qu'ont (qu'on) scait, mais ce qu'ont dit il faut que cela soit veritable,

8. Skrifwer min sohn att Gud weth hwad för richesser, delicier och vulp[in]ationer han i Stockhollm hafwer.

9. På thenna emotstående punckt beror hela fundamentet af min sohns opposition till komma hijth, hwarföre och så thenna behöfwer sin wederbörliga uttyd-

9. Summa summarum skrifwer min sohn NB är jag olycklig her, lärer jag kan skie betungas medh större swårmodigter annorstädes.

ning, ty till att giöra sig swårt uthi inbillning, ther som ingen swårighet sig förnimmer, är en stor foiblesse de iugement, noli ergo mala tua facere tibi ipsi graviora, et te qverelis onerare, circumcidenda ergo duo sunt et futuri timor, et incomodi memoria, hoc ad me iam non pertinet, illud nondum, interim evincamus omnia qvorum præmium non corona, nec palma est, nec tubicen prædicationis nominis nostri silentium faciens, sed virtus et firmitas animi et pax in ceterum parta si semel in aliqvo certamine debellata fortuna est, est mihi crede in lectulo etiam virtuti locus, non tantum arma et acies dant argumenta alacris animi, indomitiqve terroribus, et in vestimentis vir fortis apparet, illud ergo proderit ad alias cogitationes avertere animum et a dolore discedere.

10. Sapientis animus solidus est; et id roboris collegit, ut semper tutus sit ab iniuria, ergo ad sapie[n]tem non pervenit iniuria, nam si iniuria alicuius mali patientia est, sapiens tamen nullius mali est patiens, nulla ad sapientem iniuria pertinet, profecto beatus est homo qvem increpaverit Deus, proinde correctionem Omnipotentis ne spernas, qvia ipse dolore afficit et medetur etc.

10. Skrifwer min sohn att han alltijdh will patientiam sig för ögonen ställa, hwilcken en stor wederwärdighet triumpherar på invidiam och olyckan och änteligen med dygdenes crona blifwit bekrönt.

11. Maxima vitæ iactura dilatio est, maximum vivendi impedimentum est expectatio qvæ pendet ex crastino, perdis hodienum, qvod autem in manu fortunæ est disponis, qvod in tua dimittis. Qvo Spectas, qvo te extendis? Omnia qvod ventura sunt in incerto iacent, itaqve cum celeritate temporis utendi velocitate

11. Nekar icke min sohn att komma till mig, men alles mit bedacht tempora tempore tempora.

certandum est, in tria tempora vita dividitur: qvod est, qvod fuit, et qvod futurum est. Ex his qvod agimus breve est: qvod acturi sumus dubium: qvod regimus certum. Hoc est enim in qvod fortuna ius perdidit, qvod in nullius arbitrium reduci potest.

12. Thet är icke rart att kånungar och potentater them the willia bruka och estimera till sig kalla uthan fast rarare att willia sig intrångia uthi tienst, när kånungar icke them samma som thertill lust hafwer begiärer, effter ett halfft åhrs tijdh kiänner hwar potentat then persohn han vmgårs med, hwartill han är nyttigh, qvos ergo Deus vocavit eos etiam iustificavit, hos etiam glorificabit, si ergo Deus pro nobis, qvis contra nos, Roman. 8 Vers. 30 et 31; kånungars hierta hafwer Gudh i sina händer och regerar them hwart han will, the låta intet twinga sig.

13. Emotstående argument är rätt begrijpit och therföre wore brutalt om min sohn sökte thet hwartill ingen apparence är i Stockholm, Gideons exempell, som gick uti Midianiternes läger, är icke i Stockholm för min sohn practicabelt, Ah nescis quanta rabies oritur, ubi supra modum odia creverunt, multorum odijs nulla opes possunt resistere, tam multis periculis peteris, qvam multis ipse periculum es, nec illas ipsas manus qvibus te commisisti securus aspicies, scimus autem homines, aut metuant aut oderint non minus opinione et fama qvam certa aliqva ratione moveri, recusez vous donc mon tres cher fils de vos desirs, les quels vous ne pouvez regler par vostre seiour à

12. Skrifwer min sohn att han icke giärna wille hijt och dijth ressa och inconstant wara, hållandes för en odygdh så stor som kan finnas, emedan han är kommen hoos kånungen om tienst ansökning att giöra och icke sig wille skicka med en farth att ressa tädan, och intet igen komma, förän som konungen enom kallar wore något rart för werlden.

13. Skrifwer min sohn att wara brutalisch ibland så många fiender nyttiar enom intet. vnderstundom on se recule pour mieux savalier (sauter).

Stocholm (estant sans employe et accomodement) sans mon domage et le vostre, et attendez icy la vocation du Roy, non datur tertium remedium, en cas que le Roy ne se soit avant l'arrivèe de la presente declaré pour vostre accomodement et le Roy estimera, si vous luy demandez sans crainte de me venir troouver, voulant peut estre plus tost de vous estre quitte, que de vous employer sur ses depens.

14. Thet är intet bortjaga en menniskia som en hund när man honom till Kånungen recommenderar som Croningen är wederfahrit effter hans begiäran och låta honom vigas till präst på sin vmkostnadt, volenti non fit iniuria et qvisqvis fortunæ suæ faber, the insidier han mig och min familie hafwer anstifftat äro icke till conciliera med hans embethe, hwilcket sig till ingen tingh i mitt huuss sträckte, sedan han min recommendation erhöllt, lijkwist hafwer han sig inblandat uti mina goda medell, theröfwer att råda och consiliera, mina tienare hafwer han med oqwädins ordh och slagzmåhl ohemult angripit, och mig therigenom såwähl som genom sine consilier och actioner iniurierat, cum tamen nefas sit hominem homini insidiari, som tiensten är, så måste man demitteras. Mina confidenta rådh och förmaningar hafwer han intet achtat uthan sig uthi sin onska emot mig öfwerhäfwit, ther honom doch såwähl som alle onskefulla mina betiente är ifrån Cantzlern predicat att onskefulle och odygdige menniskior icke finna rum hoos migh[1]); 4de budet af Tijo Gudz Budh,

14. Widare skrifwer min sohn: Croningen skall straxt demitteras som jag hafwer befallt, om han allenast en lijten recompense för sin gambla tienst erhålla kunde, androm till exempell, ty min sohn förmenar om han nu som en hund skulle honom bortiaga, hwadh skulle iag eller min sohn för en ähra theraf hafwa.

[1]) Marginalanteckning: Psalm. 101.

nembligen: honora patrem tuum et matrem tuam, hafwer han cooperat att min sohn öfwerträder och 8 Præceptum Decalogi hafwer han emot mig öfwerträdt, fac ergo ei qvemadmodum cogitavit facere mihi et ita auferes malum ex medio tui, Deuter. 19 Cap: sicuti enim nefas est hominem homini insidiari, ita fas est insidianti homini resistere, si enim vir peccaverit in Jehovam, qvis iudicabit pro eo, 1 Sam. 2 vers. 25. Croningen non novit saturari, et est canis mutus, qvi non novit latrare, Esa. 56. Vers. 10. 11 et 12 et seqq. iustus perit et non est qvisqvam qvi ponat super cor, super montem excelsum posuit cubile suum et propter iniqvitatem avaritiæ eius iratus sum, abiat ergo rebellis per viam cordis sui; hoos gående H. Håf Rådet Bergenhielms breffs copia wijsser Croningens mendacium, vidi vias eius, tolle ergo offendiculum familiæ meæ, then kan intet råda andra som intet weth sitt egit bästa.

15. Att thet intet hafwer warit defensive uthan offensive och oskiäligen huru Croningen Erich Ryttare hafwer hanterat uthwijsser hans relation herhoosgående, qvilibet ergo bonus præsumitur donec contrarium probetur, in summa Erich Rytteress såhr och yxe slaget med willie hafwer warit evident och evident är att Croningen hafwer warit oskadd och Erich Ryttere icke hafwer gripit till wärrian uthan sedan Croningen hafwer honom öfwerfallit med yxe slaget, evident är och så att min sohn hafwer stådt i trappan accidentaliter, när Ryttaren uthur kiöket

15. Förmener min sohn att Croningen icke skulle bötha som hafwer slagit Erich Ryttare, som tå kokade för min sohn, emedan han defensive hafwer Ryttaren Erich slagit etc.

uthsprång effter sin wärria, men icke hafwer sedt Ryttaren med någon dragen wärria, evident är och så att Croningen ingen befallning är gifwen öfwer mina tjenare eller huusshållet att befalla och att sådan förmätenhet af honom icke med predijko embethet kan consilieras, evident är också att Erich Ryttare war destinerat till rustningz hållet och icke således som en public Kånungens och Rijkssens soldat borde hanteras et naturalis ratio permittit se defendere, iustæ doloris honoris existimationisque causa, thet är intet första gången att Croningen mitt follck således brutaliter tracterar, praeveniendum ergo ne ulterius noceat, qvi inebriatus reversus est in avaritiam et viam suam, then som grijper till swärdh, han skall förgåss medh swärd et ubi lex non distingvit nec nos distingvere debemus.

Stegeborg den 29 Martij 1687.

Faderns okloka och kärlekslösa sätt att behandla sonen visar sig fortfarande endast hafva den följd att hemmet blifver honom ännu mera okärt och att vistandet i hufvudstaden allt mera uttänjes. Först flera månader efter den skriftvexling, som här blifvit meddelad, synes den unge fursten hafva återvändt till föräldrarna; men knappt har han återkommit till hemmet förrän fadern i en skrifvelse till konungen klagar öfver att statssekreteraren Bergenhjelm ej besvarat sonens ansökan om att blifva återkallad till hofvet och der vinna någon anställning. Särskildt se vi fadern nu åberopa den befordran, som den unge hertigen af Holstein[1]) vunnit såsom ett ytterligare skäl för att hans familj bort blifva ihågkommen. Han skrifver:

10. Durchleuchtigst Stormechtigste Kånung. E. K. M:tz inborna Kongl. mildhet och nåde tillåter mig icke wethandess eller williandess att förtiga then sensibilitet iagh uthstår, att E. K. M:tz Her Statssecreterare och Cantzlie Rådh, Her Bergenhielm,

[1]) Hertig Fredrik af Holstein.

icke allenast hafwer min Son Prince Adolph Jahans kärlighet låtit obeswarat på thess bref, och ansökande, att willia E. K. M:tz nådigste ordre om hanss kärlighetss tilbakakomst till Stocholm och vnderhåld eller employe, hånom communicera, vtan ochså anklagar iagh hermedh bemelte Her Bergenhielm, att han icke hafwer welat min Hauptman Törneval til audiance admittera i thetta mål, så att iagh therigenom medh hela min förstliga familie är råkat vthi en deplorabel olegenhet icke wetandess hwarefter vthi ett sådant considerabelt ärende iagh migh retta skal; alt sådant bekymmer föröker merkeligen hoss migh thet som hossgående advis medgifwer om Princen af Holsteinss honorable reception och logering på Stocholms slot och hopning til en prompt employe; såsom nu lickwist iagh medh min förstliga familie bör hafwa iure agnationis präferencen framför then fremmande E. K. M:tz möderness cognation, ty ansöker hermedh E. K. M:tz höga äquanimitet iagh hermedh ödmiukeligen, E. K. M. wille nådigst behaga ett sådant oförmodeligt intrång emot migh och min förstl. familie att wederbörligen skärskåda och determinera låta *låta*, efter som iagh är vthi en stadig devotion ehuruwel helt siucklig. E. K. M:tz troschyldigste Faderbroder

Stegeborg Adolph Jahan
den 21 Novemb. 1687. Pfaltzgrefwe.

Extract af Tijenderne ifrån Stockhollm under dato den 16 November A:o 1687

I går ankom den förväntade vnge Printzen af Hollstein och wardt medh een Kongl. coross och af håff marskalcken, ifrån näste giästgifware gårdh hijt beledsagat, och logerades på slåttet, torde och som förmenes af hans Kongl. May:tt medh någon charge ansedt blifwa, fast skiöndt han icke är älldre än 18 åhr.

Statssekreteraren Bergenhjelm är, såsom vi se af nedanstående skrifvelse [1]), åter i tillfälle att visa obefogenheten af de

[1]) Statssekreteraren J. Bergenhjelms skrifvelse till konungen med anledning af pfalzgrefven, hertig Adolf Johans förnyade beskyllningar i afseende på den äldre sonens befordran:

Stormäktigste Konungh, Allernådigste Herre. Utaf den nådige communication, som Eders K. Maij:t mig har täckts förunna, af Hans Högfurstl. Durchl:tz Hertig Adolf Johans den 21 November sistledne daterade skrijfwelse, förnimmer iag, fast emoot all min förmodan, hwad beswär, eller såsom hans Högfurstl. Durchl:t sielf behagar kalla, den anklagan, som in för Eders Kongl. Maij:tz höga Thron Hans högfurstl. Durchl:t öfwer mig har welat framställa, bestående densamma däruthinnau, att icke allenast ett Hans Högfurstl. Durchl:tz Her Sohns, Prince Adolf Johans den yngres mig för någon tijd sedan tillskrifne bref jag obeswarat låtit, uthan och Hans Höghfurstl. Durchl:tz Hauptman Törnewall til ingen audience har welat admittera, exaggererandes Hans Högfurstl. Durchl:t detta med sådane expressioner, som intet ringa efftertänkiande gifwa. Men huruwijda iag i det ena eller andra af desse mig tillagde stycken må bråtzlig eller obråtzlig erkännas, underkastar Eders K. Maij:tz nådige omdömme härmed jag underdånigst. Ty hwad det wijdkommer, att Hans Durchl:tz den unga Herti-

mot honom gjorda beskyllningarna, och alla hertigens utfall bidraga endast att omöjliggöra framgången af den sak, för hvilken han arbetar, på samma gång som spänningen mellan far och son alltmera ökas genom de häftiga och bittra skrifvelser, som den senare får emottaga.

---

gens skrijfwelse iag något fördrögdt hafwer att beswara, så är sådant endast och allena af den orsaken händt, att ährendet, hwarom Hans Durchl:t mig tillskref, af den beskaffenheet war (som ock des Herfaders nyligste ankomne breef tydeligen uthwijsar) att uthan Eders K. M:tz nådige undfågne express ordre iag intet swahr däruppå gifwa kunde; uthan såsom Eders K. M:t på min därom giorde underdånigste förfrågan sig allenest dilatorie uthläth, altså tyckte iag tryggast wara med skrijfwande så länge innehålla, till des wijd beqwämt tillfälle Eders K. Maij:tz nådige tankar och willia iag däröfwer något närmare kunde inhempta. Medan detta således påstår, kastar Gud för några weckor sedan mig en krankhet uppå, att iag för den orsaken nödgades holla mig hemma i huuset och medicinera. Wijd sådant mitt tillstånd anmähler sig en Hans Högfurstl. Durchl:tz betienter (af hwad nampn eller beställning, war mig alldeles okunnigt, uthan som iag nu kan understå, måste det hafwa warit den af Hans Högfurstl. Durchl:t nu nämbde Hauptman Törnewall) låtandes sig förliuda att willia komma mig till tahls; men aldenstund mitt willkohr sådant, som förbem:t är, då war, läth iag honom det förnimma, och att wijd så fatte saker wore det så wähl honom en fåfäng möda, som mig i min siukdom något obeqvämt att tahla och swahra; så snart Gudh täcktes hiälpa mig till hälsan, wille iag gärna höra hwad han hade att säija mig; då kunde iag och till äfwentyrs något wärkeligen giöra till saken, som mig för den constitution, hwaruthinnan iag mig då befann, ingaledes möijeligit wore. Sedan hörde iag intet wijdare af honom, in till des iag effter siukdomen begynte förfoga mig till mine wahnlige embetsförrättningar här på slottet igen; då sig tilldrog, att en (den iag troor ofwanbe:te person hafwa warit) kom till min wagn, wijd iag förbij fohr på gatan, gifwandes tillkänna, sig på hans Furstl. Durchl:tz wägnar något med mig hafwa att tahla. Och såsom där intet rum war att afhöra hans commission (hwilket om ock skiedt hade, troligen intet mindre missnöije, än hwad nu klagas öfwer, hoos Hans Högfurstl. Durchl:t hade kunnat förorsaka) altså bad iag, det han på slottet, dijt iag mig då äfwen ärnade, wille komma, hwarest iag bättre än på allmänna gatan förnimma kunde hwad hans ährende wore. Men iag blef honom, så mycket jag mig påminna kan, intet däreffter warse, eij eller weth iag om han sig där sedan infunnit hafwer eller intet; lämbnar fördenskull därhän, med hwad skiähl eller oskiähl han mig för den så kallade audiencens förwägrande hafwer beskyllat. Och emedan iag ännu alldrig på tre och tiugu åhrs tijd, som iag den nåden hafft hafwer, uthi Eder K. Maij:tz Cantzlij att wara brukadt, förstådt hafwer, någon öfwer min obenägenhet, uthi dhe andragne ährenders (så wijda dhe till min expedition lyda) anhörande att klaga; dy kommer det mig så mycket swårare före, att Hans Högfurstl. Durchl:t genom des tiänares wrånga berättelse där till någon anledning skulle gifwen wara, som jag städze Hans Högfurstl. Durchl:t och des Högfurstl. Familie all den respect, ähra och wördnad, som des höga stånd, och med Eders Kongl. Maij:t nähra blodzförwandtskap fordrar, sökt och mig winlagdt hafwer att bewijsa; hwilket iag ingalunda twiflar Eders Kongl. M:t ochså wijd åthskillige tillfällen nogsamt hafwer skönia kunnat, och fördenskull wijd des nådige och högst gällande witzord i detta måhlet mig allerunderdånigst tryggiar, efftersom och i det öfrige Eders Kongl. M:tz nådrättwijsaste hägn och beskydd moot en så hård och mäktig anklagare iag i diupaste underdånigheet anroopar, såsom Eders Kongl. Maij:tz underdånigste och troplichtigste tienare och vndersåthe Johan Bergenhielm.

II.

Vända vi våra blickar från de stridigheter, i hvilka pfalzgrefven, hertig Adolf Johan, såsom ofvan blifvit visadt, inlåtit sig af ovist nit för den äldre sonens befordran och den spänning, som derunder uppstått mellan far och son, samt de obefogade anfall och misstankar, för hvilka denne senares omgifning blifver föremål; så se vi huru den orolige hertigen samtidigt dermed i hemmet börjat andra, för hans egendomliga karakter icke mindre betecknande tvister med döttrarna. Alltmera hårdt behandlade och framför allt intagna af fruktan för att fadern möjligen skulle göra allvar af att tvinga dem till en ofta omtalad religionsförändring, synas de, tillika med den yngre brodern, Gustaf Samuel, redan vid denna tid varit betänkta på att genom flykten rädda sig ur sitt förtryck. Denna förmodan bestyrkes af det bref, som prinsessorna och den unge prinsen nu emottaga af dåvarande landshöfdingen öfver Östergötlands län, Axel Stålarm, den 7 Februari 1687. Vi finna nemligen der, huru han, föranlåten af något honom af dem gifvet meddelande om en sådan plan, gör dem de allvarligaste föreställningar om det obehagliga och menliga uppseende, som skulle blifva följden af ett dylikt steg[1]).

[1]) Landshöfding Stålarm skrifver:

Durchleuchtig Printz och Princessor! Eders Durchleuchtigheeters respecterlige handbreef är mig på stunden till lefwererat, hwaraf beklageligest finnes hwadh swåhrheeter, som mehr och mehr ökas emoth dän lycka nöije och wählgångh, som Eders Durchleuchtigheter rätteligare har kunnat sigh promittera förmedelst sitt höga aff Gudh ehrhålldne ståndh och extraction, och icke som iagh mercker föranlåtas att grijpa till dän extremiteet, som iagh är försäkradh om sielfwa nödhen icke wore att detta abhorrerades; så ehuru min åstundan högst wore wijdh slijk beskaffenheet all redebogenheet och nöije wijsa uthi thet, som uppå min nådige Konungh och Herres wägnar assistera begäres, så och elliest rådha huru den fattade dessein rätteligen kunde fortsättias; men som detta är en saak, som wisserligen meritererar stoort betenckiande, wählbesinnandes Eders Durchleuch:ter hwadh sorgh och bitterheet detta skulle orsaka hoos Hans Durchleuchtigheet dess Herr fader, dän alldrigh skulle förlåta heller sig kunna tillfridz stella, om någon retirerade skedde emoth dess willia, och elliest ecclateras och rychtbart giöras hoos heela werlden, som Eders Durchleuch:ter sigh ehrhindra tächtes wara af ett högdt och Försteligit huus, medh sielfwa Konungen och dhe största Fursteliga huus i det Rommerske rijket i bloden allierat: Altså Durchl:ge Printz och Princess:r will iagh af en trogen och wählmeent zele råda till wijdare patiance och med thenna fattade resolution innehålla, som Gudh den högste hwilken alltijdh wähl skickar torde på drägeligare sätt tilskynda E:s Durchleuch:ter ett bättre tillfälle undkomma sijne förtreteligheeter, som iagh och Eders Durchl:ters angelägenheeter medh dhenna post Hans Kongl.May:tt min Nådigste Konungh uthi underdåhnigheet föredraga will,

I sitt bekymmer vända de sig då såsom vanligt till halfsystrarna, och prinsessan Catharina emottager från grefvinnan Christina Oxenstierna följande deltagande bref:

11. Ma cher Prinses, iagh skulle önska att min correspondens deras nöigie kund[e] förorsaka och ded här å ortten berod[d]e, men iagh kan försäkra min Prinses, att ded wore lätt här att utträtta, om man hade bijstånd af dem, som högste skällen har till sökia des ly[c]ka, och som den wederwerdigheten komer af en alt för sansibel ort, så will det wara kånst att well kuna bringa sigh igenom denna aferen och swårt till råda mina Prinseser helst emedan iagh förstår at fru mor inte synnerligh wiser sigh benegen; iagh will iu aldrig förmoda ded fru mor skulle wara så litto fundera[t] i sin tro att hon skulle kuna eller will[i]a samtyka deruttij någon ändring; i ded falled kan man well resolvera sigh at mera lyda Gud än menniskor och ingalunda förbunden till sådan lydna. Ded iagh berätta Prinsen minss iagh nu inte ordesätet, allena meningen är denna af Änkedråningen, at om hertigen eller fru mor själfwe igenom bref bode Kongen derom och han wille bestå prinseserna pansion om åhred och så be hene ta en prinses och henes May:t unga Dråningen en, så torde ded lettia göra sig, eligess wiste hon ingen hjelp, ty, sa hon, om Kongen eller iagh wille göra och föräldrarna inte wille, huru kunde ded då leta göra sigh, ty föräldrarna har macht öfwer dem; så tallass der altijd och annat swar får man inte, dock är hon benegnere nu än först, alt derföre finner iagh nu wara nödigast att arbeta derpå till wina fru mor dertill att hon bringas till reson; jerteligh gerna wille iagh tiena Prinseserne deruthij och skriwa hwad megh tyker lender till des wellferd uttan fruchtan, men iagh fruchtar som wij äre i sama fördömelse att wij inte weta att wij ha haft mor, så torde min intercession mehra skada än gagna, emedan all godh tanka för oss är utte; uppå 3 mine bref är än intet swar följdt. Om Prinsessan tyker iagh skall ännu skrifwa mehra och de sielf wil[i]a seta et bref ihop, som de tycker best kuna wina henne och för dem säkrast wara, så will iagh gerna låtta ded sama afgå, ner de sända megh ded att afskriwa, eligess wore well om iagh wiste den resulusion hertigen och fru mor hafwer och hwaruttij dherass största engslan består, ty för megh är onödigt at dölia ded hela stan wet af; ded är olyckeligt at ded är så wijda komit för oss at icke allena jertet är för oss sluttit uttan och porten, så man inte

hwilken ofehlbart af mädfödd Kongl. Nådh och mildheet här wijdh läre resolvera. hwadh Kongl. May:tt finner giörligit och E:s Durchl:ter nyttigast. Uthi öfrigit försäkrandes min åstundan stedse wara betyga det iag medh skylldigaste respect är och förblijfwer Eders Durchleuch:ters Tienstberedwilligste
Linckiöpingh d. 7 Februarij A:o 1687. Axell Ståhlarm.

kan sökia i egen person at resa dit och wina dem på bätre tankar. Gud gifwe i min macht stoge till wijsa huru af alt iärta iagh är min h Prinsess hörsama tienarinna

Christina Oxensti.

Prinses Mari finer heruttij en tienstl. helsningh [1]).

Genom en olycklig tillfällighet råkar detta bref att falla i faderns egna händer. Grefvinnan Oxenstierna har nemligen bedt den unge i Stockholm vistande halfbrodern, hertig Adolf Johan, ombesörja dess afsändning och denne lemnat uppdraget åt magister Croning, hvilken för att befordra dess säkrare fortkomst inneslutit det i ett omslag med prinsens pfalzgrefliga signet, om hvilket allt vi upplysas af svaret på det bestraffande bref, som i anledning deraf skrifves från fadern till sonen [2]). Och det behöfves ej mera än detta deltagande och oförsigtiga bref från grefvinnan Oxenstierna till prinsessan Catharina, för att den häftige fadern skulle inleda en formlig rättegång med bemälda grefvinna. Prinsessan Catharina tvingas att efter faderns synbara diktamen uppsätta en skrifvelse till halfsystern, deri hon uttrycker sitt och systerns misshag med grefvinnans inblandning i deras angelägenheter och förklarar alla rykten om förtryck ogrundade, ehuru, som man väl af Christina Oxenstiernas bref kan se, prinsessornas egna meddelanden härom gifvit anledning till nämnda skrifvelse. Prinsessan Catharinas bref har följande lydelse:

---

[1]) Ofvanstående bref är dateradt den 19 Febr. 1686, men dermed sammanstående handlingar gifva all anledning att antaga det en misskrifning af årtalet här råder och att det skall wara 1687 (se särskildt Adolf Johan d. y:s i följande not anförda bref).

[2]) Hertig Adolf Johan d. y. redogör sålunda i sitt svar till fadren, den 26 Febr. 1687, för hela denna angelägenhet:

— — Det min nådige Her Fadher mig befaller uthi sitt breff daterat den 22 Febr., att jagh honom skal wetha låtha huru Croningen öfwer mitt signethe kommit etc. hänger sålundha tillsammans, samma dagen som påsten skulle gå ifrån Stockhollm skickadhe Grefwinnan Oxenstierna till mig ett breff *med*, som wahr adresseradt till syster Catharina med begäran att iagh doch måtte det minom syster öfwersenda och derhoos det samma wähl beställa, hwilket iagh ochså henne lätt låfwa intet kunnandhes henne den lilla tiensten necka och emedhan brefwet kom temmeligen sennt till mig nembligen om klå[c]kan 8, då intet lätteligen breff mehra i påst contoiret intagas uthan dhe bref, som med förnäme herrars pitschier förségladhe äro; alltså befallte jag Croningen att couvert öfwer det samma att slå och det med mitt pitshaft att försegla på det det måste desto lätteligare inkomma i påsthuuset, dherhooss honom och säijandes att han med några få rader min syster Catharina om min hörsamste tienst assurera skuldhe, emedhan iagh då eij tijdh hade sjelfwer det samma att aflegga af förhinder för någre herrar, som hooss mig woro. Altså kan minn nådiga Herr Fader wähl försäckra sigh der uppå att han intet ännu så widt kommit och den authorithethen wunnit, det han mitt signete, när honom lyster uthom mitt wett bruka dierfs. Jag håppas att dhet brefwet eij ondt medbracht, ty Gudh ware mitt wettne om iag weth om det är något gott helder onth derutinnan begrepin.

12. Ma Soeur. Såsom Hans nåde, wår nådige Her Fader, hennes till mig öfwersände breef, daterad den 19 Febr. tillhanda kommit, och wij af thet samma med förundran seedt och läst den onda oppinion och tancka, som hon om oss hafwer, som skulle wij uthi något kunna wara wåra nådige föräldrar ohörsamme och emoth, hwilka wij all lydna, som Gud och naturen af oss fordrar, skyldige äre, och weta nu intet hwad henne thertill anledning gifwit; ty föranlåtas wij härmed thetsamma af henne att förnimma och huru hon förorsakadt är uthi sådana hårda ord emot wår nådiga Fru Moder att uthbrista, ther hon elliest hade bort bähra för Hennes nåde den respect, som hon meriterar, så hade hon wisserlig från sådant breef sig afhållit, ty må hon i thes betrachtan säkert troo, att intet skall komma oss att feehla uthi wår hörsamlige devoir emoth wåra nådiga föräldrar, uthaf hwilka oss intet mehra påleggas än wij böra och förmåge att efterkomma; är therföre wår åstundan hon wille sig öfwer detta obscura brefwet bettre förklara och oss therpå satisfaction gifwa.

Brefvet, som saknar datum och namnteckning, har på baksidan följande påskrift af faderns egen hand: *afgångit genom Matthias Rhegner och inneslutit vthi mit protocol den 3 Martij 1687.*

Till fullgörande af alla laga former blifver nämnda sändning till anklagade parten, grefvinnan Christina Oxenstierna, öfverlemnad i närvaro af en notarius publicus, såsom nedanstående märkliga dokument visar [1]).

Det egendomliga protokollet har, såsom det i copia [2]) oss föreligger ibland andra afskrifter af öfriga, härmed i sammanhang stående handlingar, följande innehåll:

13. Copia af Protocollet d. 3 Martij A:o 1687. Ex protocollo d. 3 Martij 1687.

Hans Durchl:tt hafwer med stort förtret sig föredraga låtit huru Grefvinnan Fru Christina Oxenstierna sigh hafwer understädt Hans Durchl:ttz högt Elskl. k. barn att till skrifwa.

1) Att henne swårt wore till råda Hans Durchl:ttz Princesser, emedan effter hennes mening hon förstodhe att Hennes Durchl:tt Pfaltzgrefvinnan icke synnerlig wijste sig benegen.

[1]) Anno 1687 d. 5 Martij hafver iagh underteknad Notarius Publicus warit medh Hans Durchleutigheet Hertigh Johan Adolphs uthskickade ifrån Stegeborgh, Mons:r Mattias Ringnier, hoos Grefwinnan Höghwählborna Fruu Christina Oxenstierna, och åsedt att han Hennes Grefl. Nåde ett förségladt bref ifrån högbe:te Hans Durchleutigheet effter aflagdh helsningh i egne händer lefwererade, hwilket uppå hans begiäran härmedh attesteras. Actum Stockholm ut Supra
Gustaff Hierzeel
(Notarius Publicus).

[2]) Copians riktighet bestyrkes af en af hertigen sjelf gjord afskrift af samma protokoll.

2) Att hon intet kunde tro dhet Hennes Durchl:tt Pfaltzgrefvinnan skulle wara så lijtet funderat i sin tro, att hon skulle kunna eller wilia samtyckia dheruthi någon ändring, och att i dhet fallet bem:te fru Grefvinna förmanar, att man wähl kunde resolvera sig att mera lyda Gudh än menniskior och ingalunda wara förbunden till sådan lydna.

3) Rådher bem:te Grefwinna theras Durchl:r Princessorne att arbetha derpå till winna Hennes Durchl:tt Pfaltzgrefwinnan dhertill att Hennes Durchl:tt måtte bringas till raison.

4) Uthlåfwer bem:te Grefvinna till att willia betiena Princessorne dheruti, men af fruchtan som wore hon med Princessorne i samma fördömellse att hon icke wiste att hafwa haft någon modher, så förmenar hon att hennes intercession mera skadha än gagna skulle, emedan all godh tancke, effter hennes mening, wore uthe.

5) Föreslår bem:te Grefwinna ett sådant otillbörligit rådh att om Prinsesserne skulle willia sätta ett breff ihop, som dhe kunde tyckia bäst winna Hennes Durchl:tt Pfaltzgrefwinnan och för dhem säkrast wara, så wille hon gierna låta thet samma afgå när dhe sände henne thet att afskrifwa.

6) Förmähler Grefvinnan i bem:te sitt breff att dhet wore wähl om hon wiste dhen resolution, som Hans Durchl:tt och thess högt Elskl. gemåhls K:tt hafwa och hwaruthi dheras största ängslan består, ty förmähler hon att för henne wore onödigt att döllia det som hela werlden wetha.

7) Hållandes bem:te Grefwinna olyckeligt att dhet skulle wara såwijda kommit för Princessorne och henne att icke allena hjertat wore för them slutit uthan och porthen, som hon icke kunde sökia någon person att resa dijt och vinna dhem (som hon icke nämpner) på bättre tankar.

• Såsom nu thesslijkes efftertänklige iniurier emoth Hans Durchl:ttz höga persohn och familie äro olijdelige och Hans Durchl:tt ther hoos såsom Pater familiæ äger sökia och swara, ty ansökes hermedh bem:te Grefvinna thess diffamation competenter att fullföllia sub pœna perpetui silentij, effter som i thess entstående merbemälte fru Grefvinna bör umgiälla thess oquädins ordh, hwaremoth solennissime hermedh protesteras med reservation af alle iuris competentia salvis cujuscunqu. iuris benificijs omnino salvis, som och så Hans Durchl:ttz högt Elskl. k. furstl. Princesser sig theröfwer här innelycht sjelf utthyda och bem:te fru Grefwinna lärer hafwa att wänta thess höge Fru moders wederbörlige correction och thess till yttermera wisso hafwer Hans Durchl:tt thetta egenhändigt underskrifwit och medh thess furstl. insegell retteligen bekräffta låtit, som skiedde Stegeborg den 3 Martij A:o 1687.

Vi känna ej huruvida grefvinnan Oxenstierna eller hennes gemål upptog till besvarande de sålunda gjorda anklagelserna;

men redan i slutet af samma år se vi hertigen invecklad i en likartad tvist med den andra stjufdottern, grefvinnan Elisabeth Oxenstierna. Hennes förseelse består deri, att hon med anledning af systrarnas, fadern ovetande, derom gjorda begäran lånat dem penningar, såsom ses af hennes bref till dem af den 25 October 1687, deri hon skrifver:

14. Ma chere Princesses, rett nu blef mig Princessernes bref igiönom en des uttskickade gifwen, som och derhoos berätter att nu strax wilia bortt igen och har iagh alenast så lenge bett honom dröia til eftermidagän, emädan han iust kom ner wij skulle gå til bords och håpas alltijd at Princesserna pardonera at iagh nu så illa och hastigt skriwer, emedan iagh inte gierna wil uphola honom efter han så presserar, och wille önska till kuna giöra Princesserna någon behagli[g] tiänst, beklagar att iagh inte så suffiicient probe kan ge deraf, som de kuna wara tiente medh och iagh gierna giorde, om icke dessa tider så malheureuse vore att den ena nestan inte kan hielpa heller tiena den andra och som högst beklagli[g] är, icke medh orden heler bref få temoignera dedh iagh skule gierna upwachta min Fru mor medh mina bref, men wett icke om iagh törs, mina a k. Princesser lett mig wetta om dedh skule icke blif[wa] illa uptage[t], om iagh nu som tilförende upwachta Fru mor medh mina bref, eliest skall iagh och letta Princessorna wetta at iagh som oftast hos deras Maiesteter talar om er och sade enke dråuningen sist at, om er Her Far och Fru mor både Kongen och hen[n]es M. der om, wile hon wäl ta er till sig, men iagh ha inte tords skriwa Princessorna dedh til efter iagh inte har på lång tidh sett någon marqve uthaf dheras confience till mig som lijkwäl är uthaf alt hierta sensibel om Princessernas wählgång och alltijd skall finnas Ma cher Princeses Vottres adone servante

Elisabeth Oxenstierna.

P. S. beklagar att jagh nu i hast icke har mera peningar i dedh myndt som så hastigt kan fortsendas.

Underrättad om denna penningetransaction ställer hertigen förbittrad följande utfordrande uppmaning till grefvinnans gemål, systersonen grefve Gustaf Adolf De la Gardie:

15. Höghwälborne Her Grefwe, Elskelige Her Systerson. Jagh är averterat med skrifteliga bewijss thet Hr Kongl. Rådetss Fru grefwinna hafwer förstreckt til mina twenne döttrar några penningar, ty länder min käärliglige begieran till hånom, hånom wille behaga mig att communicera,

1 Huru mycket them är förstrückt.

2 Medh hwadh condition.

3 Hwarföre thet migh owettandess sked[t] är, hwaröfwer förwentandess thess wederbörlige swar iagh i medlertid förblifwer

Min högtelskelige käre Her Systersonss och Kongl. Rådets
Stegeborg den 16 Decemb: wänvillige Moderbroder
1687. Adolf Jahan Pfaltzgrefwe.

På ett lika sansadt som värdigt sätt söker grefven i det svar, som han härpå gifver, att ej blott urskulda, utan äfven försvara sin gemåls handlingssätt, i det han visar huru naturligt det vore att så nära fränder skulle hjelpa hvarandra [1]).

Detta bref synes dock för den uppretade hertigen föga tillfredsställande, utan lika förbittrad som förut afsänder han till systersonen en ny skrifvelse, deri han ytterligare gör grefven ansvarig för sin gemåls gerningar och går derhän, att han hotar honom med anställandet af en rättegång för utrönande af beloppet af den summa, som af grefvinnan De la Gardie blifvit lemnad. En hotelse hvilken här synes så mycket mera egendomlig som den gäller presidenten i Svea hofrätt. För hertig Adolf Johan finnes dock intet afseende på personer; tonen är städse densamma, och denna skrifvelse lyder:

[1]) Grefve Gustaf Adolf De la Gardie skrifver:

Durchleuchtigste Furste, nådige Herre. Eders Durchl. nådiga skrifvelse af Stegeborg den 16 hujus blefw migh för några dagar sedan af en express tillstält, hwaraf iagh med skyldigh wyrdnat förnimmer Eders Durchl. befallningh wara att iagh migh förklara skall 1:o huru mycket 2:o på hwadh condit[i]on och 3tio för hwadh orsak skull min gemåll Eders Durchl. Stjufwdotter til sine halfw syskon några penningar skall försträckt hafwa? förbindandes migh sådan Eders Durchl. befallningh att till hörsampt swar förklara att sådana småå particulariteter syskon emillom, hwilka hwarandra all affection och trooheet skyldige ähre, icke af mig haar kunnat heller borth efterfrågas, wetandes noghsampt att min gemåll emoth theras Durchl. alldrig lärer tillfyllest kunnat tesmognera dess troogna och widh alla tillfällen redebogne hierthelagh, och therföre hwarken condition eller räkningh sig betingatt aff det, som dess skyldigheet uthan condition och någon egard af henne fordra kundhe, therföre och om mann Eders Durchl. intett adverterat, i fall min gemåll någon sin så lyckligh warit Eders Durchl. Princesser någon tienst heller plaiser att giöra, som hoon doch intet troor sigh kunna af ventera, så är det skett i egard af den naturliga lagen, som förbinder them, som hwarandra så när afkomne ähre att medh all tienst till handha gå, och effter man nogsampt warit försäkrat att Eders Durchl. som en högt uplyst och rättrådigh furste icke något heller see skulle än the sinass förtroliga omgänge, hwilket alt iagh och the mina af Eders Durchl. huus meritera måtte min gemåll eij mindre än jagh oss städse läre ombeflijtha. Gratulerandes iagh Eders Durchl. med skyldigh submission dett förriga åhrets tillbakars läggiandhe och önskandes till dett innom fåå dagars förlåpp nya åhrets anträdandhe Eders Durchl. af ett devott hiertha tillika medh alla dhess höga anhörige en fullkombligh furstligh förnöjellse och all sielfw begiärligh prosperitet såsom then thär är Eders Durchl. ödmiuke trogne

Ståckhollm och hörsamme tienare
d. 21 December 1687. G. A. DelaGardie.

16. Wår wenliga hellsan medh hwadh mehra kiärt och gådt wij förmå medh Gudh allsmechtig tillförende Högwelborne H. Grefwe högt Elskl. K. Her Systersohn och H. Kongl. Rådh sampt Præsident uthi then Kongl. Swea HoffRätt.

Af thess förklarning under dato d. 21 huius förnimma wij ogierna thet wår högt Elskl. K. Her Systersohn och Kongl. Rådh icke will oss uptäckia

1) huru mycket hans grefwinna hafwer till wåre begge döttrar försträckt uti penningar.

2) på hwadh condition sådant skiedt är och

3) för hwad orsak skull sådant oss owettandes skiedt är.

Såsom nu thesslijkes hemlighet hafwer uti wårt huus och familie förorsakat stor widlyftighet och then samma lätt kunde stillass, ther wår högt Elskl. K. Her Systerson och Kongl. Rådet wille behaga lydigt förbemelte momenta att uppenbahra och förklara: ty länder yttermera hermedh wår wänliga begieran till honom han wille behaga utan längre fördragh förtroligen oss uppenbahra wår åstundans nöijachtighet i bemelte måhl, ther han icke i thess entstående för conseqvencen skull will wara beredd genom then rättwisa och höga Rätten att wara thertill twungen såsom honom intet lärer owetterligit wara lagsens påbudh att honom incumberar för sin Grefwinnas giörande oss att swara i thetta måhl och hon icke hafwer warit befogat oss ovettandes med wåra barn emot lagh sig i handell att inlåta. Wij hafwa icke kunnat underlåta in antecessum cum protestatione honom herom att advertera, hemställandes wår högtElskl. K. Systersohn och Kongl. Rådet heröfwer amicabiliter och medh bettre nöije än som hans breff af den 21 huius innehåller oss att tillfredz ställa eller att förwänta lagsens rigor i thetta måhl för conseqvensens skull, som uthaf sådan handell är entstådt, hvarmedh wij honom Gudz mechtige beskydd wedh thetta innestundande nya åhr och många effterfölliande befalle med förblifvande wår högt Elskl. K. Herr Systersohnss och Kongl. Rådets wänwillige Moderbroder

Adolph Jahan

Stegeborg den 27 Decemb. 1687. Pfaltzgrefwe.

Den gjorda hotelsen om rättegången i denna angelägenhet tyckes vid detta tillfälle ej blifvit fullföljd, vare sig att saken nu blifvit bilagd eller åsidosatt, men i det följande blifva vi i tillfälle att se, huru hertigen åter ur det förflutna framdrager alla de småtvister, som förefallit mellan honom och stjufdöttrarna rörande deras förhållande till de furstliga barnen.

III.

Under det att hertig Adolf Johan, såsom vi sett, invecklat sig i stridigheter med stjufdöttrarna Christina och Elisabeth Oxenstierna, samt den senares gemål, grefve Gustaf Adolf De la Gardie för det deltagande, som egnats de olyckliga halfsyskonen, hade emellertid dessas plan till flykt kommit till mognad, och då ingen annan vågat lemna dem en kraftigare hjelp, hade de vändt sig till husets tjenare. Med deras biträde hade prinsessorna och brodern Gustaf Samuel förberedt allt till ett rymningsförsök, som blifvit bestämdt att utföras natten till Allhelgonadagen, den 1 November 1687, men strandat mot föräldrarnas vaksamhet. Af handlingarna öfver de sedermera inför Norrköpings kämnersrätt och Söderköpings rådhusrätt med anledning häraf af hertigen anstälda rättegångar upplyses att hufvudmännen för företaget varit den ofvan nämnde skrifvaren Matthias Rigneer samt lakejen Petter från Frijsta, af hvilka det egentligen varit den förre, som med slug beräkning uppgjort sättet för rymningsförsökets utförande. De hade visserligen lyckats undkomma, men hertig Adolf Johan tillfredstälde sitt hämndbegär mot Rigneer genom fortsatta rättegångar mot Rigneers anförvanter, bröderne Hans Mattsson, borgare i Söderköping, och skräddaregesällen Nils Mattsson, i Norrköping, såsom medvetande om rymningsplanen. Efter långvariga pröfningar inför nämnda rätter blefvo dock båda der frikände och målet hänvisades till landstinget, såsom hörande under dess jurisdiction, hvaröfver naturligtvis hertigen anför vidlyftiga besvär och anklagar domarne för väld m. m. dylikt. De tillhörande akterna i dessa måls behandling förete ett särskildt intresse såsom visande den despotiska ställning, hvilken hertig Adolf Johan i förhållande till de olika rätterna söker intaga och deras sätt att då behandla dylika ärenden.

För de furstliga barnen [1]) medförde deras vågade steg endast ett ännu svårare förtryck. Hvarje deras minsta steg bevakades

[1]) Den äldre brodern, Adolf Johan, synes fortfarande hafva vistats i hufvudstaden och varit för ofvan omtalade rymningsförsök främmande. Att han dock med stort deltagande omfattade de hemmavarande syskonens svåra ställning se vi af magister Cronings bref till den unge furstens syster, prinsessan Catharina den 21 febr. 1687. Magister Croning skrifver:

med misstänksamhet och i sina lefnadsvilkor underkastades de så svåra försakelser, att de blefvo föremål för allmänt deltagande.

Äfven till konungens öron trängde ryktet om deras lidanden, och från alla håll lemnades honom de klaraste intyg om behofvet af en snar hjelp. Ehuru bevakade de än voro lyckades äfven de betryckte barnen att till konungen framskaffa sin bön om hjelp. Carl XI kunde då ej längre undandraga sig att med sin landsfaderliga myndighet ingripa i föräldramakten, ehuru det här gälde sjelfva farbrodern, med hvilken han helst undvek att komma i delo, och ändtligen afsändes strax i början af år 1688 den nye landshöfdingen öfver Östergötlands län, Erik Lovisin, till Stegeborg med uppdrag att göra sig noga underrättad om ställningen derstädes. I en särskild skrifvelse till Lovisin af den 4 Jan. 1688, angifver konungen, huru nämnde landshöfding bör förhålla sig vid sitt uppdrags utförande och för att bereda honom fritt tillträde till hertigen förser han honom med formligt creditif. Den kungliga skrifvelsen vitnar, ehuru af helt och hållet officiel karakter, synbarligen om det stora deltagande, hvarmed Carl XI omfattade sina unga anförvanters bekymmer och huru han har stor omtanka för deras framtid, men äfven huru han med all försigtighet vill undvika att väcka farbroderns förtrytelse öfver denna inblandning i hans husliga angelägenheter [1]).

Vostre Altesse. Emedan detta innelychte skickas att öfwerstyra, ty anlåtes efter beordran Eders Durchl. hermedh insinuera iag ödmiukeligast att Hans Durch:t wähl skulle med sin påhellssan bijfogat inkomma der icke särdehles hinder infullo, hugnar sigh dock Hans Durchl:t af hopp kunna med uthskickaudhen närmare kundskap inhämpta kunna af Eders Durchl:ts warande tillståndh och goda hellssa, lefwandes Hans Durchl:t städse bekymrat sigh emoth Eders Durchl:t effter sin broderliga skyldighet wederbörligen att kunna acqvitera; alle saker beroo uti de termer, som ett synnerligit changement medföra kunde, Gud wende allt till dhet bästa. I det öfriga har man förnummit H. M:tz Änkiedrottningen med synnerlig bevåg[enhet] Eders Durchl:t åtänkia och skulle intet stor manquera att icke H. M:t wille theraf ett marque lämbna. Gudh gifwe hans Durchl. Eders Durchl:tz H. Fadher eller Fru moder siellfwe någon ansökningh giöra wille worde allt på jämnaste wägar bracht, dock kan man intet än troligen önska en lyckelig succes och fortgångh i det dygdigaste och ädhlaste upsåth Eders Durchl:t heela werlden en materia lembnar låffordh och ährediehtan publicera, lefwandes iagh i djupaste wördnat
Eders Durchl:tz trounderdån-ödmjuke tjenare
Laurent Croning.

[1]) Skrifvelsen. som återfinnes i Riksregistraturet under nämnda datum har följande lydelse: Wår ynnest etc. etc. I hafwen af innelyckte Copia att see hwad som Hans Kiärl. Wår H:r Faderbroders Hertig Adolph Johans barn oss klageligen gifwa tillkiänna om deras närvarande olägenheet och beswärligit tillstånd; så churuwäl Wij icke någon grundeligh wiss kundskap hafwe huru der medh egenteligen må wara beskaffat, sampt huru wida det, som jembwäl

Efter förrättadt uppdrag afgifver landshöfding Lovisin till konungen nedanstående berättelse:

17. Stormechtigste Konung, Allernådigste Herre! Så snart med sista påst d. 6 hujus Eders Kongl. Maij:t iagh underdånigst månde tillkenna gifwa, att iagh fått Eders Kongl. Maij:tz nådiga

förmedelst ett allmänt ryckte der om uthsprides, medh sielfwa sanningen kan öfwerens komma; så kunne Wij dock icke underlåta, i consideration af den wår förwantskap med samma Furstel. huus, att låta oss om bem:te barnens wälstånd wårda, och att wara betänkt huru dhe medh godt maneer kunde bringas uthur den swårmodigheet och wånda, hwar uthi dhe skicke, seendes att Wij taga omwårdnad för dem. Wij hafwe fördenskull för det tienligaste expedient skattat, att Nådigst opdraga och anförtroo Eder den commission, till att resa till Hans Kiärl. Hertig Adolph, och det att förrätta, hwar till Eder nu widare anledning gifwes. Först öfwersände Wij Eder här hoos ett Creditif till Hans Kiärl:t på det I måtten hafwa en oförwägrat access, och H:s Kiärl. så mycket mehra giöra reflexion på edert anbringande, hwar hoos Wij ställe uthi Edert skiön att taga med eder LandzSecreteraren eller någon redelig man, som kunde wara eder tilhanda; när I kommen widh Stegeborg, kunnen I någorstädes der i neigden, antingen på krogen som är uthan för Slottsbroen, eller hwar I det finnen beqwämligast eder så länge oppehålla, till dess I sänden någon föruth, att notificera Hertigen eder ankomst, begiärandes en wiss tijd och tima att blifwa admitterat, efter som I å Wåre wägnar hade något medh Hans Kiärl:t att tala. Wijdh föresatte tijdh hafwen I att inställa Eder hoos Hans Kiärl:t och jempte Creditifuets öfwergifwande att afläggia å Wåre wägnar en wänlig hälsning medh betygande huru okiärt Oss wore att förnimma Hans Kiärl:ts siukelige tillstånd och opasslighet, hwilket oss förorsakat hade Eder Hans Kiärl:t att affskicka, och om dess tillstånd förnimma låta; önskandes Wij dess fordersamma restitution, medh contestation om wår gode wälmening för Hans Kiärl:ts Person och dess Furstel. huus, uthi hwars wälstånd Wij i anseende till den nära Skyldskap part tage, stannandes altså förste gången uthi desse generale complementer. Dernäst skoleh I begiära, att få hälsa på Hennes Kiärl. Furstinnan samt de Furstel. Barn, först Princerne och sedan Princesserne; hwilket der det efterlåtes, aflägges i lika måtto å Wåre wägnar en wänlig hälsning, frågandes efter deras hälsa och tilstånd, jempte betygande af Wår goda willie och benägenhet för dem; kunnandes I hoos barnen detta läggia der till, att så frampt dhe hade något att låta oss weta, det dhe sådant Eder wille säkert förtroo och wid handen gifwa. Nu wele Wij intet förmoda, att det Eder skal blifwa förwägret att få sielf tala medh barnen; men der det likwäl emot all förmodan skiedde, hafwen I det ytterligare att påstå, och att säija Hertigen det I per expressum wore befalte på dem att hälsa, och att sielf få see dem. Der efter kunnen I wijdare discurs wijs uthlåta eder emot Hertigen, huru Wij i anseende till det nära blodband, som är emillan oss och det Furstel. Huset, gierna skulle see dhe Furstel. Barnens wälgång, förmenandes Wij, att dem skulle tilldrägeligare och gagneligare wara, att komma i någon mehra frijheet och vmgänge, än att förblifwa uthi en sådan ensligheet, hwar uthi dhe här till lefwat hafwe. Princerne kunde bättre employera sin tijdh, der dhe förmedelst studier eller peregrinationer fingo sigh evertuera, till att giöra sigh dess capablare och skickeligare, och således att bahna sig wägen till sin wijdare fortun och opkomst. För Princesserne torde och wäl finnas rådh; och wore Wij benägne hwad som dem samptl. kunde lända till godo, att facilitera, så wida oss det wore giörligit, och tidernes swårheet det kunde tåla; allenast Wij finge weta hwad Hertigens tancke i detta måhl kunde wara, efter som Wår mening eij wore emot faderens willie att skillia barnen ifrån honom; men der Hertigen skulle påstå att wela weta någre particulariteter huru barnen skulle accomoderas, och om det skulle skee på Wår eller

ordres och commission till Hans Furstl. Durchleuch:t, begaf iagh mig strax effter aftonsången på reesan och kom om natten en fiärdingswägh nähr Stegebårg, efter som Söndagen war före och skulle gådt så långt uth om iagh dher öfwer skulle drögdt och således eij heller medh dhenne påst kunnat änteligen swara, sände så Landz Secreteraren, dhen iagh medh mig hade föruth till krogen lördagsmårgon klockan 5 till att förständiga min ankompst och kom sielff klockan 7 till krogen; men än då icke fått något swar efter Hans Furstl. Durchleuch:t än då eij war upständen och eij heller porten än då war ypnadt. Klockan emellan 9 och 10 kommo 2:ne ifrån Hans Furstl. Durchleuch:t, en tysk, som hafwer nampn aff Secreterare, men elliest af profession en lijndantzare och cammar tiänaren, helsandes migh ifrån Hans Furstl. Durchl:t och frågade hwad mitt wärff woro, om iagh woro änteligen skickadt af Eders Kongl. Maij:t eller elliest kommo såsom en Landshöfdinge, och efter iagh beropat migh på att och hafwa breef ifrån Eders Kongl. Maij:t, så begiärade Hans Furstl. Durchleuch:t dhet samma, att dheruthaf see mitt ährende. Jagh giorde mitt reverentz dher emoth och sade migh wara skickadt aff Eders Kongl. Maij:t uthi ett särdheles ährende och wille gierna sielff hafwa dhen nåden att öfwerlefwerera brefwet och seja mitt ährende, i medlertijdh skall Hans Furstl. Durchleuch:t gådt aff och an och lijka som ängslat hwad dhetta skulle wara och betyda, och Furstl. barnen åter sigh frögdat, efter de wist trodde

Hertigens egen bekostnat; så hafwen I att swara, det I på slikt eij wore instruerat, uthan wille allenast förnimma Hertigens tanckar om det som förberördt är, hwilket I wille taga ad referendum, och oss der om behörigen berätta. Men skullen I förmärkia en serdeles aigreur och hårdheet hoos Hertigen emot sine barn, och att dhe hållas under sådant twång och pressur som förlinda will; så hafwen I fuller icke att beropa Eder på ofwanbe:te bref af dhe Furstel. Barn, som Wij till Eder particulier efterrättelse eder communicere, hwilket bör hålles på det högste secret, och der af elliest ingen den ringeste communication gifwes. Men I hafven på en sådan händelse att uthlåta eder emot Hertigen, att Wij slikt hafwe förstådt af ett allmänt ryckte och taal som der om ginge, det Wij dock hade hållit för otroligit: Men emedan nu annat förspordes, och att sådant ryckte eij wore uthan grund; så hade Wij så mycket mehra orsak att taga oss dhe nödstälte barn ann. Ingen den ringeste undersåtare uthi Wårt Rike wore så olyckelig att han lembnades under ett oförskyldt förtryck, uthan hade alle att niuta lagh och rätt; mycket mindre skulle Wij kunna tåla, att sådane personer som hafwa der öfwer den lyckan att wara Wåre så när blodsförvanter, skulle således hanteras och omsider förgås uthi en odrägeligh ängslan och wånda. I wore fördenskull på en sådan händelse befaldte att förkunna Hertigen det Wij tage dhe Furstel. Barn uthi Wårt Kongl. hägn och beskydd, welandes eij förmoda att Hertigen der emot dem widare något widrigt tillfogar, och till swårare inconveniencer orsak gifwer; till hwilken extremitet I då först hafwen att skrida, när I see att Hertigen medh lämpelige remonstrationer eij wore att intala, eller till ett lindrigare tractamente emot sine barn medh godo att beweka. Huru nu denne Eder Commission aflöper och hwad som der widh förefaller, sådant hafwe I oss omständel:n att berätta; befallandes Wij Eder i det öfrige Gudh Allsmächtig Nådeligen

CAROLUS.

L. Wallenstedt.

sådant lända dhem till någon hugnadt och förlåssning, hafwandes dhe och straxt fått ordres att kläda sigh. Klockan 10 kommer samma tysk och een annan, som hafwer nampn af Stallmästare medh en wagn och 2:ne paar hästar före af diverse coleurer och drängarne dhen ena brokot, dhen andra slarfwot, helsandes dhe migh åter ifrån Hans Furstl. Durchl:t med excuse att Hans Furstl. Durchl:t sielff så straxt icke kunde emothtaga migh, effter som han woro något opasslig, skulle något brukat, uthan bodo att iagh wille låta migh fägnas och divertera migh hoos Printzarne så lenge han fingo see huru dhet wille medh honom blifwa. Jagh accepterade sådan excuse så länge till att facilitera mitt ährende och på dhet iagh emedlertijdh kunde få thala medh dhe Furstl. barnen, för hwilkas skull mitt förnämste wärff war och som dhet war elacht åktyg och en bro, som man med största fahra skulle öfwer, gick iagh heller in till des man kom öfwer bron, då iagh på betiäntes trägna begiäran satte migh i wagnen och åkte in uthi slottet och nähr iagh kom en trappa up, mötte migh äldsta Printzen och förde migh uthi dheras gemach och rum, som war straxt dher hoos, hwarest och dhen yngre Printzen war, hwilka migh mycket fägnade, och så snart iagh effter ordres aflagdt helsningen ifrån Eders Kongl. Maij:t och frågat effter dheras tillstånd och någorlunda gifwit dhem mitt ährende tillkienna, och att dhe säkerligen skulle kunna migh förtroo hwad hoos Eders Kongl. Maij:t dhe hade att sökia och förebringa, frögdade dhe sigh så mycket mehra och gråten gick dhem i ögonen, och serdheles dhen yngre Printzen wiste inthet att finna sigh i dhenne glädien, i medlertijdh blef äldre Printzen upkalladt till Hans Furstl. Durchl:t, dhen yngre Printzen uthlät sigh elliest mycket ynkeligen, att han sedt sigh en tijdh uthi olyckeligit tillstånd och till all olycka wara född er, att han icke så alt kunde för blygsell uthtala och beskrifwa; men allenast hafft sin tröst till Gudh och Eders Kongl. Maij:t, att han en gång skulle blifwa dher ifrån förlåssat och önskade en gång att fåå thala medh Eders Kongl. Maij:t, sedan wille han wähl gifwa sigh tillfridz, hwad iämmer honom öfwergingo. Den äldre Printzen kom tillbaka ifrån Hans Furstl. Durchl:t, bad än widare om ursächt att han så snart icke kunde admittera migh, förrän effter middagen, och som iagh begiärth imedlertijdh få helsa på Hennes Furstl. Durchl:t Furstinnan och Princesserne, skulle dhet och migh effterlåtas och dhe hoos migh i Printzernes rum straxt willia instella, och effter iagh migh uthlät emoth Printzerne att Eders Kongl. Maij:tz migh gifne breef woro man ett creditif uthi general termer, begiärte Hans Furstl. Durchl:t dhet till att winna tijden, medh anmodan iagh inthet wille giöra någon difficultet att genom dhen älsta Printzen honom dhet lefwerera låta, för des opassligheet och at han för middagen något intagit, han wille effter middagen gifwa migh audience

och swar, elliest wiste han icke huru snart han kunde admittera migh, hwarpå iagh och öfwergaf dhen äldste Printzen breefwet, som honom dhet öfwerlefwererade och låfwade conference effter middagen, i medlertijdh instälte sigh hoos migh först Princesserne och sedan iagh effter ordres aflagdt helsningen och mitt ährende hoos dhem, fägnade dhe migh och gladde dhe iempte Princerne sigh högeligen öfwer sådan Eders Kongl. Maij:tz stoora nådh och wählgierning, dhen dhe aldrig tillfyllest kunde beprijsa, serdeles såsom dhe uthi dheras största nödh och elände dhem wederfors, och dheras glädie häröfwer ähr inthet att beskrifwa, som dhe medh miner och åthäfwer wijste, uthlåtandes sigh att dhe in uthi döden aldrig skulle återwända bedia Gudh för Eders Kongl. Maij:t. och hela Eders Kongl. Maij:tz Kongl. huus wählgång, som i dheras största nödh och elände wille någorlunda wårda sigh om dheras conservation att dhe icke i sådant elände ynkeligen må förgåes, och sade både Princerne och Princesserne att ingen tiänst skulle wara så ringa uthi Eders Kongl. Maij:tz håff, som dhe icke antaga och medh största troo och flijt förrätta wille och dertill så högt edeligen sigh förbinda, som någon annan, allenast dhe fingo dhen nåden att upwachta Eders Kongl, Maij:t och des Kongl. huus, önskandes att dhe då fingo en gång thala medh Eders Kongl. Maij:t och deras Maiesteter Drättningarne, som wisserligen sigh öfwer dhem woro förbarmandes och inthet tillåta dheras, totale både andelige och lekamlige undergång, hwilke beggie stodo i fahra och dhe inthet så alt kunde sigh uthlåta som icke nöden och fahran woro för dhem större, och kan skie alla redan woro dhem öfwergångin, om icke genom Gudz skickelse woro något hinder i wägen kommit, serdheles uthlät sigh den yngre Printzen, att hans Furstl. Durchl:t ährnadt sigh uthom lands nu sist i höst, och har dhet skedt, så hade dhe warit alt för olyckelige, serdheles befahrat någon ändring i religionen, hwar till dhe aldrig kunnat sigh låta inthalas, uthan heller önskat sigh döden, dhe hade och fördhenskull dhenne tijdhen söckt flychten till att komma uthom landz, dher ingen kände dhem, att kunna tiäna hoos godt folck för födan och kläderne, beklagandes mycket dhet slätta huushåld der föres och hwad confusion dher ähr, som iagh widare skulle förnimma, om iagh något drögde och at dhe icke kunde hafwa sitt nödige uppehälle, dhe wille inthet thala om något annat, som dheras stånd skulle tiäna, och folcket dherom kring skulle wähl weetha dheras tillstånd, som ibland sända dhem något hemligen, hwar uthom dhe icke skohle kunnat så länge beståe medh mycket mehra, som woro alt för långt at beskrifwa och migh till medynkan och tårar både då och nu beweckte. Sedan inkom till migh Hennes Furstl. Durchl:t Furstinnan och efter aflagd helsning fägnade migh mycket, medh en stoor submission och tacksejelse till Eders Kongl. Maij:t, som så gunstigt wille låtha wårda sigh om dheras huus sletta tillstånd och beklagade sielff

sina barn och att dheras wilkor inthet bättre woro dhem att hielpa och underhålla, som hennes herre widare skulle effter middagen medh migh thala, bad så Princerne föra migh uthi en cammar, som för migh woro beredd hwilket och skedde, sedan skilde Princerne sigh ifrån migh och en annan instelte sigh medh migh uti thal, som war en tysk och kallades Ryttmästare, elliest en beskedelig karl, hwilken ehuru wähl han skulle wara Hans Furstl. Durchl:tz största confident och närmaste betiente mycket och nästan lijka som förr sagdt åhr, beklagade Princernes och Princessernes slätta och ynkelige tillstånd, serdheles sade att han icke wiste när dhe en gång fåå äta sigh wähl mätte medh mycket mehra. Hwar på blef ett bord för migh dukat och dher på sattes siu st:n faat, något större och något bredare brädder än ordinarie teen talrikar, och som iagh tyckte af samma Ryttmästares thal, war samma maat ärnadt till beggie Furstl. Durchleuchtigheeternes bord, som äta tillhoopa och sedan Princerne och Princesserne äta tillhoopa uthi ett annat rum, och dhet kan iagh wähl seia, att om iagh warit rätt hungrig at iagh sielf annan kunnat äta up hwar bijt på dhe 7 små faat, så att inthet skulle blifwit öfrigit, maten war elliest illa tillredd och ansadd af en elak och wårdslöös kåck, dherföre hade iagh samvete at äta mycket dheraf, på dhet dhe andra icke skulle mista och lijda någon hunger, helst effter Secreteraren, som war medh migh och stod hoos migh, när maten inbars, och mina drängar blefwo uthwiste till krogen och sades att Fursten wille för dhem dher bethala, som dock icke skedde, uthan iagh bethalte sielff, och på dhet skadan icke skulle blifwa stoor, drack iagh allenast 2:ne små glaas wijn och sågh iagh wähl af samma Ryttmästare, som medh migh allena till bordz satt, at han äfwen wähl icke hade samwethe äta något stoort dheraf, så att begges wår förthäring icke skulle skattas för 2 à 3 Öre Sölfm. och åhr der effter mitt ringa tycke alt för stoor confusion och knapheet, som effter åthskilligas sägen kåstar dhem mehra, än ett rätt hushåld och dhe hafwa en hoop otrogit folck, som effter dheras mening låtha sigh medh ringa nöja, men genom otroo löna dhe sigh rijkeligen och skada mycket mehra än dhen otijdiga knapheet och confusion inbringar. Så snart måltijden war öfwerstånden, som icke påstod ¼ dels tima, bars maten straxt i dhe andras rum, då låter Hans Furstl. Durchl:t seia migh att han wille straxt komma till migh, iagh ursächtade och wille giärna upwachta Hans Furstl. Durchl:t men han kom straxt, och så snart iagh aflagdt helsningarne och mine ringa complimenter, fägnadhe och beneventerade Hans Furstl. Durchl:t migh på dhet högsta och serdeles brukade stoor Submission och veneration för Eders Kongl. Maij:t uthi ordh och åthäfwor, säiandes at han aldrig tillfyllest kunde tacka och beprijsa Eders Kongl. Maij:tz stoora godheet emoth sigh och sitt Furstl. huus, i dhet Eders Kongl. Maij:t så nådigt wille wårda

sigh dherom och skicka een sin, effter hans ordh, så förnähm minister till honom, tilläggiandes migh ochså åhtskillige qvaliteter för den rättwijsa, som honom skulle wederfaritz i Kongl. Revision, medan iagh dher war och sedan han förnummit landetz och serdheles sijne bönders rättwijsa handräckning dhen tijden iagh här warit. Gudh gifwe en sådan tancka och ordh wille länge wara; men iagh wiste wähl att han icke altijdh war nögd, emedan iagh war i Kongl. Revision, och fruchtar at han eij heller altijd blifwer nögder här, kallandes migh elliest altijdh Hr Kongl. Gesandter, kommandes något närmare om sine barn at thala, att Eders Kongl. Maij:t till efwentyrs aff det allmenna spargement wähl förstådt dhess barns orådh, att dhe för någon tijdh wehlat fly och skillia sigh ifrån honom och han dhet i förstone wähl illa uptagit, men när han närmare efftertänckt och hördt dheras desseiner, kunde han icke så illa ansee dhem, som mehra andre, som dhem dheruthi styrckt och hielpa wehlat, förty han kunde wähl finna at barnen, som ähro aff sådan afkompst inclinera till någon lycka, befordring och upkompst i werlden och woro af goda qvaliteter och sinnen, icke gierna skulle länge kunna förqwäfwias uthi sådan ensligheet, som han och des Furstinna, hwilka sökia afträde ifrån dhenne wärden och måste sigh låtha benöja medh olyckones wilkohr, uprepandes widlyfftigt sine olägenheeter effter Eders Kongl. Maij:tz Herr Faders glorwördigst i åtanckar dödh, som hwar andra så wähl meent, och han wijdh dhess sahl. dödh på sijne knä försäkradt om sin troo och redeligheet och kom åther medh sitt thal till barnen och beklagade sin och dheras olägenheet, att han icke bättre och uthan sin skada dhem hielpa kunde, seiandes at han wähl hade genom Eders Kongl. Maij:tz stoora nåde en ansenlig pansion, men dhen kunde knapt förslå till hans dagelige underhåld, och att han eij kunde taga brödet ifrån sin mun och underhålla barnen på andre stellen, som sigh borde, wille wetha aff migh, om Eders Kongl. Maij:t nådigst uthlåtit sigh till något wist. Jagh swarade som mine ordres woro att Eders Kongl. Maij:t icke wille betaga honom dhess faderlige och naturlige wårdnat för sijne barn, och först høra dhes tanckar på hwad sätt han sielff mente kunna hielpa sine barn fort, icke twiflandes att iu Eders Kongl. Maij:t dher till woro vnderhielpandes så wijda dhet woro giörligit och tijdernes swårheet dhet kunde thåla. Hans Furstl. Durchleuch:t repeterade åter sijne förre olägenheeter och att han woro insänckt uthi stoor giäld och wille sigh dherifrån gierna leeda, emedan han lefde, på dhet Furstinnan och barnen effter dhess dödh icke skulle råka uthi större confusion och oreeda och hafwa swårare sigh dherifrån att skillia, effter dhe af alt icke kunde så wähl weetha, contesterandes sigh hafwa dageligen stoor omsorg för dhem, men kunde öfwer förmågon inthet uthrätta, han wiste wähl hwad dhem tiänte, om

dhess wilkor tillåto och att dhe icke hade någon nytta att dhe lågo hoos honom der uthi ensligheet, bad migh recommendera ährendet uthi bästa måtto hoos Eders Kongl. Maijt, han underkastade sigh och heela sitt huus under Eders Kongl. Maij:tz nådigste behag, sade sigh för söckt Eders Kongl. Maij:ts stoora nåde, serdheles angående dhen äldre Printzen, som wähl skulle weetha skicka sigh och hafwa alredan nog sedt wärden och dhe förnembste Kongl. och Furstl. håff i Europa och att han woro kommen till sijne åhr och eij widhare studier och perigrinationer hade af nöden, allenast han kunde blifwa brukadt och Eders Kongl. Maij:t wille försökia honom, han hafwer för begiärdt han kunde blifwa benådat medh ÖfwerCammarherre titel, som han sielff warit hoos Hennes Maij:t Drottning Christina, Eders Kongl. Maij:t skulle förnimma dhes flijt och troheet och skulle helst önska att dhes söner medh tijden kunde blifwa brukade i Civil tiänster, effter dhe woro så fåå i hans familie och han medh sitt exempel wiste ingen stoor fördheel eller lycka hafft af militariske tiänst. Dhen yngre hans Printz woro än hehl ung, och skulle önska han finge upwachta Hans Kongl. Högheet, Eders Kongl. Maij:ts Arff Printz och tillijka medh honom studera, han wille gierna sielff hielpa något under, förmenandes att effter dhen unga hans Printz skulle hafwa stoor lust att studera, han ock skulle genom sin flijt och skickeligheet upwäckia Hans Kongl. Högheet till större lust af studier, medh mycket meehra, som för långt woro att skrifwa. Princesserne recommenderade han till Deras Majesteter Dråttningarne, att dhe kunde på någon tijdh fåå upvakta dhem, och att dheras Majesteter skulle hafwa dhen tiänst aff dhem, som någon annan, och att dhe medh ringa skulle wara nögde, elliest wiste han sine medell eij kunna tillräckia att hålla dhem effter dheras stånd der uppe särskildt, eij heller kunde han sielff sigh dher uppehålla. Elliest frågades effter hwad Kongl. Rådh Eders Kongl. Maij:t för tijden hade och mäst, som iagh kunde märckia, höltz aff dhe ogiffte både dhe förre och nya ogiffte grefwarne, som dhe af aviserne förstådt Eders Kongl. Maij:t skulle wara sinnadt att giöra, alle tyckte wähl om dhem och meste på mun åth dhem, hwad dhe egenteligen mente, kan min enfaldigheet icke så weetha, till efwentyrs dhe torde mena att dhe af dhem wähl kunde försörias. Och kan iagh seia att alt landet dherom kring weetha thala om dhesse Princessers gudfruchtigheet och dygder och dhe hafwa lärdt nögsamheet, warandes icke stålte och upbläsne, som en dheel aff mindre willkor åhro, uthan emoth alle ödmiukc och tiänstachtige och åhro rett wackre och liuflige flickor, så att dhe herrar, som hielpa sådane fort medh sigh i wärden, bekomma wisserligen Gudz wählsignelse och Eders Kongl. Maij:tz nåde, fast icke straxt så stoor brudskatt kunde föllia, och troor iagh wähl att Hans Furstl. Durchleuch:t medh tijdhen och lährer uthreda sigh, som seies,

ifrån sine widlyfftigheeter och något lembna effter sigh, på sparsamheet fattas icke, om dhen rätteligen brukades. Att wara cousin och så nähr allierat medh en så stoor Konung, ähr en stoor skatt, nähr en weth skicka sigh dher effter och kan i sinom tijdh komma till motta. Och dhet ähr synd att nähr Gudh wählsignadt rijkeligen sådane brafwe herrar, att dhe icke och hielpa andre medh sigh, lämbnandes sijne egne liffz erffwingar effter sigh, ty andre skulle lithet tacka för dhet dhe elliest spardt och samblat. Jagh beder Eders Kongl. Maij:t ganska ödmiukeligen, Eders Kongl. Maij:t inthet wille förtänkia min dristigheet och att iagh medh min penna går något widare, Gudh ähr mitt witne att iagh giör dhetta af upprichtigheet, en trogen zele och commiseration för dhesse olyckelige, dygdige och liuflige Princesser och dhet icke allenast af dhet iagh sielff af dhem förnummit, uthan och landet dherom kring gifwit dhem så godt låford, och effter Eders Kongl. Maij:t behagat bruka migh i dhetta ährende och att Eders Kongl. Maij:t iagh alt omständeligen skulle berätta, så kan iagh icke tiga uthan heller underdånigast will intercedera för dhessa liuflige och dygdige Princesser att Eders Kongl. Maij:t genom något sätt wille tänckia på dhem, som elliest ähro uthom Eders Kongl. Maij:tz nådh och omwårdnat olyckligare än någon annan. Princerne hafwa hele. werlden för sigh i all händelse, när dhe komma löse, men Princesserne hafwa inthet sådana tillfällen, och ähr iagh wiss på, att när Eders Kongl. Maij:t får höra och wijdare förnimma dheras olyckelige och usle tillstånd, att Eders Kongl. Maij:t lährer bewekas till barmhertigheet och nåde emoth dhem på något sätt att hielpas ifrån sådant beklageligit tillstånd och lefverne, dhe här till warit plågade aff. Elliest kan iagh och wähl seia att Hans Furstl. Durchl:t dhenna gången war så submis och devot uthi alt sitt thal om Eders Kongl. Maij:t, påminte wähl om pactis familiæ och närmare förbindelse sampt ett änteligit sluth uthi alt effter förre begieran; men dock medh den præcaution, att han underkastade alt Eders Kongl. Maij:tz nådigste behag till beggies conservation och at inthet så kärt aff honom possiderades, som han icke gierna till Eders Kongl. Maij:tz nådigste behag och tiänst willigast cederade, war elliest mycket civil emoth min ringa persohn och beklagade att han i sådan hast icke bättre kunnat fägna migh, badh om iagh wille töfwa till andre dagen, skulle iagh bättre accomoderas, men iagh troor att wij begge woro wähl tillfredz att skillias åth, och validicerade dhem således samptl., bediandes alle att iagh wille anmähla dheras underdånige och ödmiuke helsning och hans Furstl. Durchleuch:t lefwererade migh medhfölliande breef, hwarpå iagh emoth skymningen samma lördags afftonen reste dherifrån och som hastigast dhetta nu widh min hemkompst och påstens hastiga afgående dhetta skrifwit och relaterat medh underdånigste böhn att Eders

Kongl. Maij:t inthet wille förtänckia hastigheeten och att det inthet medh dhen zirligheet ähr fattat, som dhet sigh bordt, men sanningen och saksens rätta beskaffenheet är detta, och om iagh alt skulle anföra, så hafwer detta wähl blifwit 3 dubbelt så stoort. Gud Alzmechtig wählsigne och beware Eders Kongl. Maij:t uthi alt företagande, uthi hwilken önskan iagh in uthi min dödzstund stedze och oföranderligen förblifwa skall.

Stormechtigste Allernådigste Konung, Eders Kongl. Maij:tz allerunderdånigste och troplichtigeste t:re

Linckiöpingh d. 9 Januarij 1688. E. Lovisin. mp.

P. S. Widh afskiedz tagande bodo Princerne och Princesserne för Gudz skull Eders Kongl. Maij:t wille snart på något sätt uthhielpa dhem ifrån dheras beklagelige [tillstånd], att dhe då fingo upkomma och personligen upwachta Eders Kongl. Maij:t, att dhe då fingo några ordh thala med Eders Kongl. Maij:t och dheras Maijesteter Drottningarne, sedan willia dhe wähl gifwa sigh till fredz, dhe lengta så dher effter, emedan dhe så många åhr warit dher ifrån stängde, befarandes elliest att Hans Furstl. Durchleuch:t dhet icke effterlåter, och serdheles war dhen yngre Princen rädder att han lährer blifwa qwarhållen, om dhe andra skulle fåå låff att reesa up, gofwo elliest anleedning, om dhe icke för och på annat sätt fingo upkomma, att dhe då fingo upkomma när Hennes Furstl. Durchleuch:t. sahl. Hr Kongl. Drotzetens Furstinna skulle begrafwas [1]), dhet dhe förstådt snart skulle skie [2]).

Rörd af denna skildring och nöjd så väl med hertigens fogliga beteende mot sändebudet som det undfallande sätt, hvarpå

[1]) Pfalzgrefvinnan Maria Euphrosina, Magnus Gabriel De la Gardies gemål, begrofs i Riddarholmskyrkan den 19 febr. 1688.

[2]) [Orig. bl. Landshöfd. skrifvelser till K. M:t i R. A. Det goda förhållandet emellan de furstliga barnen och landshöfding Lovisin ses af hosgående bref:

Wählborne Hr Landzhöfding etc. Såsom den godhet Hr Landshöfdingen oss nährwarandhe betygat nogsampt uthwijsar hwadh estim han till denne Familien bär, och iämwähl med hwad uhåga han sigh om des bästa låter wårda, lemnar mig sådant i största ooroo icke i min förmågo att finna som emoth een sådan des bienvelliance någorlunda swara motte, skulle migh och hermed icke lătha benöia der iag icke wiste huru een person af des qvalité och een reconnois[san]cen uthi blotta willian för sielfwa werket uptager, så att iagh som migh heruthaf aldeles flaterar eij heller mitt hopp låter diminuera uthan först större förtroende migh tager och sådant för skyldigh achtar. Hwarföre iagh och heruthinnan icke wellat manquera med mindre mina tankar fritt att upteckia, som aff denn åstundan min nådigste konung att upwachta oföränderlig herröra. Hr Landzhöfdingen nu een sådan min lengtan att förnöia wille låta mig med några ord förstå huru snart den lyckan att åthniuta iagh migh af skulle kunna gloriera. Hwarom iagh dock försäkrat Hr Landshöfdingen medelst dess goda conduit såwidt lärer bringa att wi på begrafningen uppå H. M. egen nådigste ordres måtte upkallas, hwilket iagh migh slutligen honom hermed recommenderar, som och derhoos betygar een sådan preuf läre migh obligera så lenge iag lefwer att wara Wälborne Hr Landzhöfdingens tienstwillige och affectionerade Gustavus Samuel

Steg. den 5 Jan. A:o 1688. Pfaltzgrefwe.

P. S. Min broor och systrar låta mycket flitigt anmäla sin helsan.

hertigen mottagit meddelandet om Lovisins uppdrag [1]), beslutar sig konungen för några kraftigare åtgärder i afseende på de furstliga barnens ställning. Han lofvar att för sönerne bekosta utrikes resor och erbjuder döttrarna att komma till hofvet. Men långt ifrån att upptaga dessa anbud med tacksamhet gifver hertigen, hvars undfallenhet försvunnit, så fort Lovisin är bortrest och han ser sig gäckad i sina förhoppningar att ofördröjligen kunna bereda sina söner tillgång till rikets embeten, fritt lopp åt sitt häftiga lynne, och på det mest förolämpande sätt besvarar han konungens skrifvelser i ämnet [2]). Välvilligt söka de furstliga barnens vänner att hos denne mildra intrycket deraf, och af magister Croning uppmanas de unga furstarne att genom drottningen låta konungen förnimma den vördnad och tacksamhet, hvarmed de erfarit hans planer för dem [3]). Detta

[1]) Hertig Adolf Johan skrifver till konungen som svar på underrättelsen om Lovisins beskickning:

Durchleuchligste Stormechtigste Kånung. Then nådige commission, som Eders Kongl. Maij:tt hafwer committerat thess Troman och Landshöfdinge öfwer Östergiötlandh Edell och Wählbördig Hr Erich Lovisin sigh hoos mig att infinna, hafwer på Eders Kongl. Maij:ttz nådiga befallningh under dato Stockholm den 4 innevarande månad Januarij iagh icke allenast ödmiukeligen intagit uthan och så een sådan Kongl. nådh medh skylldigh hörsamhet bemödt, och migh theröfwer alltså förklarat, som han lärer skylldigst wetha in för Eders Kongl. Maij:tt att referera, som iagh mig och så hermedh uppå hans relation will refererat hafwa uthi den ödmiuke tillförsicht till Eders Kongl. Maij:tt lefwendes att Eders Kongl. Maij:tt thess Kongl. omwårdnat öfwer mig och min Furstl. familie sigh lärer låta i Kongl. Maij:ttz nåder recommenderat wara och thermedh sigh försäkra som iagh och så therom ödmiuckeligen bedier att iagh icke uthan medh döden lärer uphöra att wara som iagh är och förblifwer

Eders Kongl. Maij:ttz Troskyldigste Faderbroder och ödmiuke tienare
Adolf Jahan
Stegeborg den 7 Jannarij A:o 1688. Pfaltzgrefwe.

[2]) I sitt bref till konungen, den 28 Febr. 1688 framställer hertig Adolf Johan vidlyftigt, huru intet för hans barn vunnes med hwad som af konungen för dem blifwit föreslagit, hwarföre det af honom icke kan antagas.

[3]) Laurentius Cronings uppmaning till de unge furstarne återfinnes i hans bref till hertig Adolf Johan d. y., af den 14 Mars 1688, och upptager han äfven deri alle de motiver, som hertig Adolf Johan i sitt i ofvanstående not nämnda bref till konungen anfört såsom skäl för att afslåendet af konungens anbud för barnens räkning. Croning skrifwer, enligt den copia af nämnde bref, som af hertig Adolf Johan d. ä. blifvit uppsatt:

Durchleuchtige nådigste Prince. Jagh kan intet nogsampt betyga hurusom hans Maij:tt Kånungen och heela Håfvet för Eders Dhl:ter Dhl:ter samptelige äro inclinerade det till äfventyrs E. Dhl:tt vähl förstådt af Landshöfdingen Hr Lovisins propositioner i Stegeborg på Kongl. Maij:ttz ordres aflagde, och nu sedermere af Kongl. Maij:ttz eget breff till Hans Högfurstl. Durchl:tt Hertigen icke längesedan afgångit, det jagh hermedh beordrat är å nyo för E. Dhl:ter repetera, nembl. hurusom hans Maij:tt behagat igenom bemelte breff nådigst förmärckia att hans Maij:tt nu helt resolverat voro Deras Durchl:ter Princerne uthskickia att bese werlden igenom en rätt perigrination sin höga naicense och sinnen uppmuntra och excolera, och till dhen ända medh een anständig pen-

gifver hertigen ett kärt tillfälle att med sin vrede vända sig emot Laurentius Croning, såsom den der förför barnen till uppstudsighet emot fadern, och han uppfordrar consistorium i Linköping att befordra mannen till vederbörlig näpst. Barnens billigaste önskningar afslås och ej utan rörelse kan man läsa

sion och underhåll och en wählskickat cavallie[r] försee, som resan gouvernera skall, och sedan vijdh Dheras Dhl:ters åtherkompst hålla wederbörliga för dheras höge personer charger ypna till dheras accommodament, medan nu inga lediga äro och allt wijdere för dheras lyckia och vählståndh all Kongl. försårgh draga; men som hans Maij:tt af d. 1 Martij förnam af Hans Durchl:ttz breff att en sådan hans Maij:ttz wårdsamme tancka för E. Dhl:ter icke uti then consideration kommit, som hans Maij:tt förmodat; uthan Hans Durchl:tt sig förklarat som E. Dhl:tt nu till dhe åhren, capacitet och förfahrenhet komne(!), som E. Dhl:tt intet behöfde någon resa, uthan nu stogo färdigh att afhöra Hans Maij:ttz kallelse till någon employa, undantagandes i militair handlingar, och dhen yngre Hans Dhl:tt Princen helldre behöfde till sina wählbegynta studiers wijdere fortsättiande wara med dhen Kongl. Princen under Norcopensis information mera nödigt: så är högeligen att befruchta att Hans Maij:tt låter så blifwat, om Hans Maij:tt icke fåhr uthan något föreskrifwande libertet heruthinnan styra som Hans Maij:tt finner anständigt och nödigt sådanne höge personer, hwilket som det många hande skadelige consequentier medh sigh föra torde synes rådsampt E. Dhl:ter sjelf eller igenom Hennes Durchl:tt sin nådiga Fru Mor och andre medell Hans Durchl:tt sin Herr Fader därhän disponera att Hans Maij:tt gåfwes häruthinnan en frijhet så skulle man röna een synnerlig kongl. nådh och dhet bästa stabilement man önska kunde. Det heter så achte lägenheten medan hon gifwes fronte capilata post hæc occasio calva, hon torde intet så snart yppa sigh, och i medlertijd infaller mycket, som man nu intet kan see och wetha. Intet är heller att befruchta att någon tijdh genom ett åhrss eller tu perigrination E. Dhl:tt ofruchtsampt aflöpa medan man uti en hel annan persvation är, att E. Dhl:tt dheraf sigh en merckelig profit giöre kunde i sin höghetz och interesses fortsättiande, och E. Dhl:tt efter noge ländernes imhämptende cognition och ehrfahrenhet med fast större reputation, heder och anseende här lefwa, än som ifrån Stegeborg, N.B. som icke så synnerligit lydher, komma hijt åtherigen till hofve; men om E. Dhl:tt reste uth en tijdh och sedan hemkommer thet skulle hela wärket tornera och alle humeuren. Men i allt fall Hans Dhl:tt Hertigen intet står att disponera dhertill, så måste änteligen Hennes Dhl:tt Furstinnan med sin skrifwelse inkomma hoos Drottningarna och E. Dhl:ter samptlige Princerne mener jagh för Hennes Maij:tt inkomma att låta förnimma med hwad wyrdnet och tacksamhet the förstådt Hans Maij:ttz nådiga resolution för sigh och wedh handen gifwe några medell uthwägar och förslagh, huru the them kunne komma till att nyttia, och det med det alldraförsta, synnerl. måste E. Dhl:tt Hans Excell:s G. Bengt betacke, som det wärket med stor flijt och trohet drifwet hafver och den resolution uthwärket bediandes honom deruthi continuera, han unner migh på E. Dhl:ttz wägner alltijdh frij tjllgång och conference, och nu allt thetta befallt skrifwa på det E. Dhl:tt må se kunne Kånungens nådige tanckar för sigh och jämvähl hans Excell:s godhe zele för dheres wällfärdh som dheruthi een såden confidence honom tilltro behagat. Gudi befallet, i hast Stockhollm d. 14 Martij 1688 Eders Durchl:ttz

— — — — — — —

Lorentz Croning.

Extract af Lorentz Cronings Postscripto: Kommer H. Dhl:tt Furstinnan hijt och hafwer Furstl. barnen medh sigh, så få wij see hwadh resolution lärer falla, men thet måste skie snart, skulle intet Hennes Dhl:tt Furstinnan villia giöra en resa hijt upp och taga de Furstl. barnen med sigh och så komme eller veth man intet medell att komma hijt.

nedanstående skrifvelse af prinsessorna Catharina och Maria Elisabeth till fadern, der deras ädla sätt att bära sitt förtryck så klart framstår. Skrifvelsen gäller deras åstundan att begå Herrans nattvard:

18. Durchleuchtigste Furste, Allernådigste Herr Fader. Såsom uthi tillstundande högtijdh E. N. ärnar begå Herrans högwärdige Nattwarh, hwilket och wår åstundan hade warit, menn som till ett sådant wichtigt wärck en godh beredelse fordras, så frampt mann dher till täncker att blifwa en wärdig gäst, ty äre fölliande orsacker oss nu dhertill hinderlige: Först som beklageliget är, för dhet wij H. N. wår Fru Moder emootbrutit, dhet och E. N. wähl kunnigt är, inthet kunna förlåtelse finna, medh mindre dhet icke igenom E. N:s assistence, näst wår egen afböön kan erhållas. Till dhet andra dher man till sådan mälltijdh skall skickelig finnas, är nödigt dhet man sigh medh een och annan förlijcker, dhen man weet sig hafwa något emoot, eller och gifwit orsaak till någon fiendtskap, ty lärer nu för tijden för oss owänner finnas, som wij uthi olycka bracht, hwarföre dhe oss inthet godt kunna unna, särdeles dhen aresterade person, som för wår skull måste lijda [1]). Therföre om wij någon böönhörelse wärde äre, wille E. N. nu dhes berömmelige godheet lysa låta, igenom dhensammas lössgifwande att wijsa dhet på wår skuld inthet mehra tänkt blifwer, emedan af E. N. wij den nådige promesse erhållit, hwaruthaf wij den frijheet taga medh wår ödmiuka begäran för E. N. att framkomma, i dhen tillförsicht, dhet E. N. oss dhensamma inthet afslåår, uthan häruthinnan wijsa lärer, att wara oss nu som tillförende en nådig Herr Fader. Förblifwer hermedh E. N:s Ödmiuckeste hörsammeste döttrar och tienarinnor

Stegeborg d. 11 April A:o 1688. — Catharina Pfaltzgrefwinna. — Maria Elisabeth Pfaltzgrefwinna.

Ej längre i stånd att uthärda ett välde, som hotar ej blott med kropps- utan äfven själslidanden, bereda sig alla fyra barnen ännu en gång, under lyckligare förhållanden än vid första rymningsförsöket, tillfälle till flykt. Den 1 Julii 1688 lemna de om natten den dystra fäderneboningen och styra sin kosa, på åtskilliga omvägar, till hufvudstaden, för att der kasta sig för konungens fötter och anropa honom om skydd. Knappt har deras aflägsnande blifvit upptäckt, förrän den nästan till ursinnighet bragte fadern utsänder trenne tjenare, Doktor Fleman, Sekreteraren Heijderich och Pettor Ljungman att förfölja de flyende. Med synbarligen darrande hand har han omedlbart efter upptäckten af barnens flykt nedskrifvit dessa rader till konungen:

[1]) Afser troligen förut omtalade rymningsförsök.

19. Durchleuchtigste Stormechtigste Kånung. E. K. M:t gifwer iagh ödmiukeligen hermedh tilkenna thet mina barn äro allasammanss bortrymbda, medh ödmiuck bön och begäran E. K. M. intet wille them till någen Audience admittera eller något bekymmer om them hafwa. Jagh förblifwer emoth sådan högh nådh E. K. Mtz troskyldigste ödmiuke Faderbroder

Adolph Jahan

Stegeborg den 1 Julij 1688. Pfaltzgrefwe.

Af de utsändes nedanstående, till hertigen inlemnade berättelse[1]) upplyses, att de, efter att hafva besökt flera ställen, slutligen påträffat de flyende vid Bratteberga, men af ryttmästaren

[1]) En vnderdånigh ödmiuk Relation öfver dhett, som wij vnderskrefne till föllie af Hans Högfurstl. Dhl:ttz nådige ordres af den 1 Junij (Juli) bådhe muntl:n och skriftl:n dess Högfurstl: Barns Dhl:ter samptl. angående, förättat hafwa.

Först stälte wi wår koosa till Söderkiöping, i förmodan att mötha dhem vid vägarnes sammanstötandhe, män widh ankomsten befans, dhet dhe dhen vägen icke komne voro, wij dock stadigt tänkiandes at dhe ändå dhen vägen torde passera, som vij nogsampt voro försäkradhe att dhe ändå voro effter oss, kreutzade vij dhen tijden en stund på afftonen, då vij enteligen mötte Jonas Lijfkneecht, som gaf oss effterrättelse at dhe voro gångne till Sackens gård Tompteholm, dijt wij oss skyndeligast förfogadhe, och derom oss granneligen informeradhe, män Sakken stadigt förnekadhe sigh af dhetta inthet vetha, bediandes oss beskådha des logementer, hvilket wij fuller först vägradhe, män som han så hårt påstoodh, gingo vij med honom in. och dher var inthet at giöra. Derifrån begåfvo vij oss till Söderkiöping igen, dernest ifrån Sörkiöping till Hälla. i från Hälla till Korssättra, i förhopning att treffa dhem, om i fall dhe skulle passera igenom Ryby (Ö. Ryd) Sochn, hvarest, vij hade underrettelsse att dhe vore gångne till Gyllenklooss gårdh Hylinge, der dhe veksslet om hästar, och dheras resa således förfölgdt till Hussby sochn, och ärnadhe komma till Törnewalla prestegårdh till måhltid, altså förfölgde vij dhen leden, män när vij ankommo var dhet inthet sant, ty kiörkio folket på vägen underrettadhe oss att dhe voro gångne åth Norkiöpingz leden, då vij straxt oss dijt förfogade, och förnummo dhet dhe voro staden vidh pass en fjerdings väg förbijgångne och ginge så öfver bryggian vidh Himmelstalundh, hafvandes dhe tagit friska hestar vidh Klingstets gårdh Ringsta, hvaruppå vij dhem effter följde, män när vij ankommo berättadhe oss arendatorskan att dhe voro gångne åt Åby krogh, då vij straxt oss derhen förfoghade, män när vij anlende, voro allenast 3 stycken af dheres laqueier reste där förbij, män dhe siälfve förnummos vara gångne åth Finnespånga och Ölestad gästgifvargårdh, hvilket vij vid vår ankompst och så i sanning befunno. Derifrån voro dhe Furstl: Personer incognito reste till Hellestad och så fort till Regna kiörka, och logeradhe om natten uthi Bratteberga gästgifvar gårdh, hvarest dhe anlände om natten kläckan 2. Vij effter följdhe dhet spåret, och reste heela natten och ankommo till bemelte ort Bratteberga om morgonen klockan emellan 3 och 4, då dhe Furstl. Personer en halftimma effter vår ankombst voro uppe och rese färdige.

Wijd ankombsten förvänte vij till dess dhe Furstl. Personer voro upståndne, då kom straxt Rytmestare Burenshiöldh uth, som uthan tvifvel om vår arkombst var informeradh, af 3 blå karlar som låge uthe på gårdhen för dörren, dhe oss förmodeligen blefvo varse, eller elliest af krögarn angifne. Wij addresseradhe oss straxt till honom, och begiärte att admitteras till audience hoos dhe Furstl. Personerna, föregifvandes oss hafva, å Hans Högfurstl. Dhl:ttz vägnar, dhem muntligen något att föredraga och ett breff ifrån Hennes Dh:tt att lefverera, han svaradhe oss straxt neij, dett blir eder inthet tillåtit,

Jacob Burensköld, som convoyerat de furstliga flyktingarne, blifvit afvisade. De flyende hade fortsatt resan till hufvudstaden. Ankomna dit finna de till en början skydd hos halfsystern grefvinnan De la Gardie och vända sig derefter till konungen, hvilken, ehuru han, såsom det ses, så väl af de furstliga barnens nu till

---

I måste inthet incommodera och hindra dhe Furstl. Personerne på dheras resa, dhet ähr dheras villie att I straxt resa eder vägh: därmedh gick han in igen ifrån oss, män vij drögdhe åndå, villiandes oss inthet så slät låtha afvijsa, uthan afvaktade tillfälle att siälfva få tahla medh dhem, då kommer Burensköldh andra gången uth och befaller oss strängeligen uthi dhe Furstl. Persornernes nampn att reesa våhr vägh, medh godo, hvarom icke skulle vij förnimma hvadh der på skulle föllia, män breffvet var honom anbefallet att emottaga; wij ändå påstodo och bod[o] att han ville förmå, dhet vij siälfve hooss dhe Furstl. Personer wår anförtrodde commission måtte få afläggia, som vårt förebringande dhem till inthet hinder lända skall; vij sågo lijten apparence at få tahla med dhem, ty resolveradhe vij att öfvergifva breffvet till honom, hvilket han straxt inbrachte, och som värden veth bevittna brefvet uthi dhe Furstl. Personers händer lefvererat, när dhe dhet läsit kommer Ryttmestare Burenskiöld uth igen, och sadhe at hvad dhet ankombne Hennes Dhl:ttz breff angår, så skall dhet med påsten till deras Dhl:ttz nöije besvarat blifva, män dhet voro dhe Furstl. Personers befallning till oss nu som tillförende dhet vi oss straxt här ifrån begifva uthan någre complimenter, emedan dhe ingen audience gifva, derpå gik han ifrån oss och kom inthet mehr igen, dock för än han afgeck, frågadhe vij hvem dhet ähr, som Hans Dhl:ttz barn bårtförer, därpå svaradhe han det ähr lijka gått, inthet haar iag fört bårt dhem. Vij blefvo ännu quar och försökte att gå in, män dhet blef oss vägrat i dhet en annan ung man med blå klädher uthkom, hvilken likasom tillförendhe oss förehölt effter befallning af dheres Dhl:ter, at straxt afreesa, med åthvarning dhe Furstl. Personer under vägnn vijdare inthet hinder giöra, hvaruppå vij svaradhe oss allenast vara ankomne, dhe Furstl. Personer med all ödmiuk civilijtet att uppvachta, och icke dhen ringeste hinder at tillfoga, uthan dheres upsåt af dhem att förnimma och hvart uth dhe ärnadhe resa, ty förmodade vij dhem så mycket mindre betänckiande kunde draga oss till en nådig audience att admittera, som vij uthi dheras respective Förstl. Föräldrars höga nampn voro anlände; uthskickadhen repliceradhe dhem ähma att resa till Kungssöhr, och Stockholm till Hans Maij:t, hvilket han förmodade oss nogsampt kunna afftaga af vägens anledning; dhet samma hafva dhe sigh också under vägen allestädes låtit förliuda, där dhe incognito som skåneske härrar ähro passeradhe. Dhermedh gik dhenne uthskickade ifrån oss, och kom straxt tillbakars igen och befalte oss nu fiärde reesan att resa vår vägh; då vij i betänkiande af dhen olägenhet, som uppå vårt vijdare fördröijandhe hade thjma kunnat, oss resolveradh[e] att fortresa; straxt wij voro bårte, reste dhe Furstl. Personer fort, fullfölliandess dheras vägh, till Wingåker sochn, vij sågo dhem alle till hest, 10 Personer i föllie, och vij förnummo ingen annan convoyera dhem ähn Rytmestare Burensköld, som redh förut; dernest dhe Furstl. och så de andre; dhe 3 laqueyer som fölgde dhem här i från slättet, hafve tagit en annan väg åth Krok Eek. Dhenne marchen beskådhade vij på en aflägen ort, hvarest vij drögde, dhe resa mycket starkt — nat och dagh, och uthan tvifvel till Kungssöht, emädan Wingåkers vägen löper dijt. Nu ähro dhe där förmodeligen längesädan anlende; vij kunde omöijligen längre föllia dhem, emädan vij inge penninger till hästar mehra hadhe, hafvandes då utgifvet alt dhet Eders Dhl:tt oss medgifvit, och alt hvad vij af våre egne penninger med oss hade, så at vij knapt kummo till Norkiöping. dat: Norkiöping den 4 Julij 1688.

Aud. Fleman. Adam Friederich Heijderich. Petter Liungman. mp.

honom insända böneskrift[1]) som hans bref[2]) till hertig Adolf Johan, icke på något sätt uppmuntrat de unga anförvandterne till detta vågsamma företag, dock nu, sedan det blifvit utfördt, förklarar sig färdig att lemna de arma barnen allt hägn af sin kungliga myndighet. Till föräldrarna skrifva de furstliga barnen sjelfva bönfallande skrifvelser, bedjande dem skonsamt döma ett steg, som nödvändigheten orsakat. Till sitt urskuldande anföra de sitt hårda öde[3]). Dermed lyckas de dock icke blidka den upp-

[1]) Nämnda böneskrift har följande lydelse: Stormechtigste Allernådigste Konung etc. Inför E. Kongl. Maij:tz fötter oss härmed att nederkasta föranlåtes wij af den wrånga lyckans hårdhet, den icke annat wellat tillåta änn på sådant sätt E. Kongl. Maij:t den zeele wij skyldige ähre att betyga och dernäst wår wählferd att befordra, den sig på intet annat grundar änn allena E Maij:tz nådh att bibehålla och dehlachtig blifwa som för en tidh sedan oss så berömligen wardt updragen. Derhoos ödmiukligen bediandes E. Kongl. Maij:t denne fattade entrepris icke i onåder tecktes uptaga uthan i regard af E Maij:tz generositet oss med den nåd omfatta, som wåra trogna och ödmiuke tankar af Kongl. Maij:t kunde förskyldt hafwa, och widare icke af oss fodra dhe skehl och orsaker, som oss hertill bracht specialiter att uprekna, uthan fast mehra i nådig consideration taga hwadh wår naisence och åhr kunde fodra, som alt uthi E. Maij:tz nådige disposition hemstelles på hwad sätt E. M. helst behagar wår lycka att befremia allenast mer Wij icke uthi wårt föriga tillstånd måtte försatte blifwa. Een sådan E. Kongl. Maij:tz mildhet läre den Högste rikeligen belöna och oss föruthan det wij redan E. Maij:t skyldige ähre oss ewigt förbinda i döden att framherda. Allernådigste Konung E. Kongl. Maij:tz troo ödmiuckasta tiänare och tiänarinnor

Adolph Johann	Gustav Samuel	Catharina	Maria Elisabeth.
Pfaltzgrefwe.	Pfaltzgrefwe.	Pfaltzgrefwinna.	Pfaltzgrefwinna.

[2]) Konungen besvarar sålunda hertig Adolf Johans meddelande om barnens flykt: Carl med Guds nåde etc. Wår kiärlige hälsan och hwad mehra kiärt och gott Wij förmå med Gudh Allsmäcktig tilförene etc. Durchleuchtige Högborne Furste, högtährade Elskelige K, Faderbroder. Oss är Eders Kiärl:tz skrifwelse af d. 1 hujus genom een uthskickad wäll tillhanda brackt, därutj Eders Kiärl:t förmähler, att dess Furstlige barn uthan Eders Kiärl:tz willia och wetskap hade sig bårt begifwit, begiärandes, att Wij wille hwarcken admittera dem till audience, ej heller något bekymmer om dem hafwa. Nu såsom Wij ännu icke så hastigt hafwe hafft tillfälle, at erkundiga Oss om denne saken; altså hafwe Wij för denne gången icke heller welat uppehålla bem:te Eders Kiärl:tz uthskickade, utan honom ifrån Oss med detta i medlertijd affärda, ärnandes med första Oss öfwer denne saken uppå inhemptad närmare underrättelse emoot Eders Kiärl:t wijdare genom någon som Wij häröfwer skickandes warde, uthlåta. Och befalle Eders Kiärl:t till ett sluut uti Gudz beskydd till all önskelig wählmågo. Af wårt Residence Slått. Stockholm d. 6 Julij 1688, Eders Kiärl:tz wäl affectionerade wän

CAROLUS. J. Bergenhielm.

[3]) Prinsessorna Catharinas och Maria Elisabeths samt brodern Gustaf Samuels skrifvelser till föräldrarna utmärkas alla af fortfarande undergifvenhet för föräldrarne och äro såsom här ses skrifna i samma anda:

Prinsessan Catharinas bref till fadern:

Monseigneur. Si i'estois parti de vostre Altesse come coulpable ou de ma propre volontè ie ne pourois iamais pretrendre quelque chose de vostre bonté. Mais puisque ma fuite est un crime de la fortune laquelle i'osse seulement accuser dans cest rencontre, et que ie n'y ay autre part que d'avoir

retade fadern. Lika litet förmår konungen verka något genom sin bemedling. Han har till Stegeborg afsändt Major Pfaltzburg, och hertigen visar nu som alltid vid den muntliga beröringen med

suffert les maux qu'elle m'a fait endurer, i'ay du moin le soulagement que l'innosence me donne, et qu'ancor que cest action me condamneroit d'avoir de sentiment contraire aux vostres, neanmoins quoy que ie face, il m'est impossible de cesser d'estre criminele de cette faute, qui me seroit plus insurportable que la morte, s'il ne me restoit quelque esperence, que par une generosité digne de vostre Altesse il me seroit permis, de paroistre un iour devans vos pieds pour attender l'arreste de la bouche de vostre Altesse avec un ferme resolution, prest a souffrir tous ce que j'ay peu meriter de vostre iuste resentiment, Cepandant i'implore là bontè Parternel de vostre Altesse de m'avoir pas tant d'egard a l'offence, qu'elle ne se resouviene que ie suis encor qu'elloigné, de vostre Altesse la plus humble fille et servante.

Stegebourg (Stockholm) le 6 Julliet A:o 1688. Catherine.

Prinsessan Catharinas bref till modern:

Durchleuchtige Furstin[n]a Allernådigste Frumoder. Jagh tordes inthet fördrista mig, att kasta mig för Ed:s N:s fötter om min brott hade her[r]ördt af min egen willia, men som mitt öde på inthet annat sätt, än igenom sådant swårt medel mig wille tillåta att söckia göra mig capabel till att meritera des höga nådh, den iagh hertill owärdig warit att niuta, ty bönfaller iagh Ed. N. ödmiuckel. wille altsammans min olyckeliga destin tillreckna, och mig ännu widare des nådh förunna, medan iagh af alt hierta är och förblifwer Ed. N:s Ödmiucke och Trooplichtige Dotter och tienarinna Catharina.

Stegeborg (Stockholm) d. 6 Julij A:o 1688.

Prinsessan Maria Elisabeths bref till fadern:

Monseigneur. Si ie n'avois l'esperence de pouvoir un iour me presenter a vos pieds (pour demander pardone d'une offence, que ie n'ay fait qu'avec repugnance, ou pour recevoir l'arreste de la bousche de V. Altesse qu'aye merité une faute que la rigueur de mon desaster m'a contreinte de faire) ma retraitte me seroit plus insup[p]ortable que la morte. Mais puisque non crime procede seulement de ma mauvaise destin, qui veut pour quelque temps me priver de la grace de V. A. iusque a ce que par l'ayde de Dieu i'espere de m'en pouvoir rendre enfin plus digne, que ie n'ay fait iusque icy. J'y trouve donc ma seul consolation: et ce pendant ie suplie treshumblement V. Altesse de ne point douter, que ie ne demeure quoy qu'absente d'une coeur devote et avec un respect profonde de Vostre Altesse la plus humble et plus fidelo, fille et servante

Stockholme 6 Juliet A:o 1688. Marie Elisabeth.

Prinsessan Maria Elisabeths bref till modern:

Durchleuchtige Furstinna Nådige Frwmor. Uthaf all den hårdhet som lyckan mig wijst är intet som migh mehra till sinnes går än thet mitt swåra öde intet annorlunda wellat, än thet iagh nu en tijdh Ed. Nådes ogunst måste förtiena. Doch såframt den ringeste tendresse hoos Ed. Nåd. för migh någonsin warit, lärer thensamma åthminstonne migh förunna, denna begångna brått ödmiukeligen att afbedia och med dess nådh att öfwerskyla, hwarom iagh och nu med all submission beder ock förblifwer intill min dödh Ed:s Nådes Ödmiukeste ock tropligtige dotter och tienarinna.

Stokholm d. 6 Juli A:o 1688. Maria Elisabeth. P.

Prins Gustaf Samuels bref till fadern:

Durchleuchtigste Furste allernådigste H. fader. Min hårda destain som mig uthi ett så swort tillstånd satt har mig nu äntel. förunnat en trembelent för E. N. fötter detta att nederleggi[a] till att betyga huru iag aldrig tillfyllest nogsamt kan regretera min olycka, som från E. N. mig afskildt ödmiuklig bediandes E. N. mig densamma icke tillräkna wille och mig all . . . hård förskiuta och förföllia uthan af faderlig mildhet den E. N. competerar för mina

konungens utskickade ganska stor foglighet, men uppsätter åter i formliga memorialer sina protester mot någon verklig eftergift. Sålunda mottager major Pfaltzburg, såsom hans nedanstående rapport [1]) rörande detta besök meddelar, följande i största hast uppsatta och likväl omständliga försvarsskrifvelse:

trogna tanckar skuld i nåder öfverteckia mädan iag iu försäkrad ähr att een fader aldrig sina barns ruin och undergång sökia läre uthan fast mehra till all wählferd befordra som iag altidh förmodat eij heller för annat beskyllat eller i ewighet beskylla tenker. Men allena min största reson warit hoos Konungen min skyldighet att afläggia som sigh intet widare strecker änn till min H. Faders egen wählgång, ty må Eders N. wara försäkrad att aldrig någon annan intention uthi mitt hierta stigit änn allena det nampnet acqvitera af een så stoor H. Faders wärdige sohn och för honom alt att sacrifiera, wed ändan att wisa det min största ambition ähr i döden framherda Durchl. Furstes Allernådigste H. Fader

E. Durchl:tz Troo underdånige Sohn
i största hast d. 6 Julij. Gustavus Samuel.

[1]) Major Axel von Pfaltzburgs rapport till konungen:

Stormächtigaste Konung allernådigaste Herre. Jagh boorde billig vedh min återkomst (den nu på stunden vedh postens afgång skeer) mijn commissions allraunderdånigste rapport munteligen afläggia och migh eij understå sådant skriffteligen att giöra, men såsom jagh kanskee kunde mijn allranådigaste Konung utj sijn fattade devotion turbera, hafvandes der till mijn instruction migh i Stokholm igen at infinna, nödgas jagh, så mycket tijdhen tillåter, sådant skriffteligen at affatta. När jagh om söndagen, som var d. 8 Julij, utj afftonsången Nycöping at passera tänkte, mötte jagh Hennes Durchl. Furstinnan, hoos hwilken jagh effter mijn underdånigste skyldigheet migh ofördröijeligen angaff, medh anmoodan, emädan jagh väl merkte, hon utj Stokholm sijne barn upläta ville, henne täcktes der utj sålänge een patience bevijsa, till des jagh ifrån Hans Durchl. voro tillbaka kommen, det hon straxt refuserade, och dervedh bleff, oachtat jagh een lång stund medh henne expostulerade och igenom instructionen lijkmätige raisons, der ifrån at bringa tänkte, så at sedan hon sijn väg till Stokholm tagit, jagh migh så mycket mera till Stegeborg skyndade, hvarest jagh, effter anmälan, utj vagn uphämtades, mit creditif öfvergaff och, i föllie aff hafvande allernådigste instruction, Hans Durchl. alt munteligen bijbrachte, hvarpå han fuller i förstone aff intet annat än barnenas heemkomst veeta ville, beropandes sigh uppå den i Romerske lagen funderade rätt och constitutionen, hvar under han sorterade jemte sijna barn, och att ehuruväl dj den lyckan hadde at vara när slächt medh det kungliga huuset, så voro dj honom, den deras fader voro, ändoch närmare, och hvadh elliest för flerre raisons vanka kunde, dhem jagh alla här at anföra, vijdlyfftigheeten at undvijka, onödigt achtar och tijdhen eij heller tillåter, men såsom Hans Durchl. sigh besann, gick heela hans meening dijt alleena, at villia veeta på hvad sätt barnen både employeras och underhållas skohla, hvar hoos rangen om Hans Durchl. Fursten af Holsten ej bleff bortglömt, förmente altså sielff bäst vara skulle, hans förde vijdlyfft[iga] taal, uti här hos gående underdånigaste breeff att författa, det Hans Durchl. migh, sedan jagh andre gången uphämtat bleff, jemte een allerunderdånigste recommendation hoos sijn allernådigaste Konung, effter een betedd diup submission migh sielff gaff, och altså medh bevijste mångahanda civiliteter demitterade, detta är som medh een hast [jag] utkasta kunnat, medh förbehåll vedh mijn allranådigaste Konungens lyckelige heemkomst medh meera munteligen utj all som diupaste underdånigheet at upvachta och allestädz bevijsa at jagh in i dödhen förblifver allranådigaste Herre och Konung Eders Konungzlige Maij:tz allerundernånigast trooplichtigaste tiänare A. Pfaltzburg.

20. Durchleuchtigster, Grossmächtigster König etc. etc. Ew. Königl. M:ttz genädiges angedenken hat mir E. Königl. M:ttz Hr Major von der Garde, der edle undt wohlgeborne Axel von Pfaltzburgk so wohl schrifftlich als mündtlich vorgebracht, gleich wie ich nun darab erspüre, dass bey E. Königl. M:tt meine entrinhene Kinder die königl. protection gesuchet, auch dieselbige ad interim gegen mir angenommen worden, dabeneben aber die einsamkeit ihres allhiesigen lebenss sie eintzig undt allein vorgeschützet, als gelanget zu E. Königl. M:tt mein demuthiges bitten undt ansuchen.

1:mo E. Königl. M:tt wollen genädigst geruhen einzunehmen dass solche meiner kindern stande ungemäss vollenzogene flu[c]ht res est malissimi exempli undt könte E. Königl. M:ttz hohe Königl. Erben ein præjudicirliges exempel vorursachen, zumahlen der gehorsamb aller Kindern gegen Ihre eltern so wohl inn göttlichen alss weltlichen Rechten sancte muss unverrüchet bleiben undt demnach,

2:do Patria potestas ohn meiner Errinnerung genugsam bekant, welche ich nimmer excediret haben undt alsso,

3:o E. Königl. M:tt genädigst sich werden belieben lassen, wie ich auch demuthig darumb bitte, meine Kinder eins wiederumb zu exhibiren undt anhero vermöge sachtenss widerumb deducion zu lassen zumahlen.

4:to Auss beijgehenden umbständen genugsam bekant dass meine Kinder sind seduciert worden, da doch vorhinn ich ihre ingratitudinem gegen ihre Eltern nicht gespüret undt alsso mir so vielmehr zu hertzen gehet dass sie mir obseqvium et curam competentem in meo morbo zu præstiren entgangen säijen undt mir bey solchen zustande in bekümmerniss undt umkosten gesetzet, da ich nicht weiss durch welche mittel undt welche stunde der allerhöchste Gott dermahleinst meiner smertzen werde belieben ein ende zu machen, dessen göttliche allmacht ich täglich darumb anruffe, aber

5:to Rebus sic stantibus undt daferne meine Kinder in ihren muthwillen verharren undt nicht sub cautione de non offendendo sich allhier wiederumb einstellen, werden E. Königl. M:tt mir nicht verdenken können dass ich ex patria potestate sie exhæprediren und alle alimenta et dotem denigire, zumahlen ex quibus causis parens potest filium exhæredare, ex ijsdem etiam potest denegare alimenta et dotem. Vndt solches so viel mehr, weil solche schimpliche flu[c]ht, welche sie angegrieffen, der welt wirdt die opinion veruhrsachen zu glauben dass sie allshier nicht säijet Fürstl. unterhalten worden, undt alsso die einsamkeit so sie vorschützen nur von ihren liderlichen informatoribus, welche dergleichen action auch gethan, herrühret, so nur angesehen delationibus mich zu verfolgen undt dergleichen meinen Kinderen eingepflantzet, da ich doch nackt undt tag vor ihren

besten habe laboriret undt nicht rathsam befinde dass meine Kinder bey solchen humeur ausserhalb landess sich solten begeben vndt ihre mittel auch diejenige, so von E. Königl. M:tt ihnen anvertrauet würden, solten durch ihre bedienten dilapidiren undt zu befahren, dass sie ausserhalb landess ihre Freyheit würden missbrauchen, massen ich alsso parens meiner Kinder wegen ihre eigene so wohl alsso auch dero bedienten delation mich nicht schuldig befinde alimenta zu præstiren undt ihren eigen wohlfarth conform ist ihre vorgenommene freyheit durch tugendt undt gute information zu restringiren, welche information ich bey so gestalten sachen mir alleine vorbehalte undt in kurtzer zeit wirdt können mit success beygebracht werden, so ferne ich in meiner väterlichen potestæt nicht turbirt werde.

6:to Ersuche demnach E. Königl. M:tt ich demüthig entweder meinen Kinder auffzulegen anhero wieder zu reisen undt gehorsame abbitte persönlich zu thun oder dem lauff der hochlöbl. Justize seinen gang zu lassen, undt also dero extra judicialem protectionem undt ihre Königliche handt durante eorum contumacia von ihnen abzuwenden, wie dann meine gemahlin liebden nicht wirdt nachlassen vnserer alss Eltern tragende liebe undt vorsorge mit mehrern zu bedeuten, daferne Ihr Lbd. dazu möchten admittiret werden.

Werde übrigenss nicht nachlassen meine treuschuldigste devotion E. Königl. M:tt die zeit meines lebenss zu erweissen, verbleibendt nechst anruffung zu Gott für E. Königl. M:tt langes leben undt glüchliche regierung E. Königl. Maijtz Treuschüldigste Vatterbruder undt demuthiger diener

Stegeborg d. 9 Julij A:o 1688. Adolph Johan.

Till sönerne Adolph Johan och Gustaf Samuel öfversänder fadern den 14 Juli nedanstående stränga skrifvelse [1]), hvilken visar, att han har för afsigt att draga barnens förbrytelse inför

[1]) Ställd till sonen Adolf Johan afgår skrifvelsen i lika form, mut. mut., till sonen Gustaf Samuel, träffande båda med samma hotelse:

Von Gottes gnaden Adolph Johan, Pfaltzgraf bey Rhein i Beyern, zu Gülich, Cleve und Bergen, Hertzog etc. Vnsern väterlichen Gruss, und was Wir sonst mehr liebes und gutes vermögen zuvor, Durchleuchtiger Fürst, vielgeliebter Herr Sohn, die Väterliche Liebe und Vorsorge, so deine Eltern vor dir getragen von deiner Geburt Stunde an, biss zu deiner schändtlichen Flucht, so du vorgenommen d. 1 Julij dieses betrübten Jahrs, ist dir genugsam bekandt; wann aber vermöge Keyserl. Rechten eine solche von dir vorgenommene schändtliche that und gewaltthätige gesuchte Protection Unserer väterlichen potestet directe zu wieder läuffet; als wirst du hiemit ersuchet, vermittelst andern theils der Keyserl. Cammer Gerichts Ordning Tit: 2. enthaltenen und unss als Actori darinnen befugten Rechtlichen aussträgen gemess, gegen solchen von dir vorgenommenen Eintrag, Unss Rechtens zu pflegen, damit diese unverschuldete gegen Unsere Väterliche Potestet eingewachsene irrung dermahleins gehoben, und Wir deine unvermächtliche Contumacitet denen Keyserl.

utländsk domstol (Forum Austregarum). Detta föranleder konungen att ånyo uppträda till deras försvar, och på det allvarligaste framhålla i den officiela skrifvelsen, som till hertigen i ämnet afgår den 18 Juli 1688, ej blott det kärlekslösa i faderns förfarande mot barnen utan äfven olämpligheten af de åtgärder, som han synes vilja vidtaga i afseende på hänvändandet till utländsk domstol. Skrifvelsen har följande lydelse:

21. Carl etc. etc. etc. Wij hade wähl förmodat, att Ed:s Kiärl:t aff dhen wählmeente remonstration, Wij Ed:s Kiärll:t genom Major Faltzburgh hafwe giöra låtit uthi dhet ährende, angående E:s Kiärl:tz barn, skulle hafwa låtit sigh beweeka till mehra mildheet emoth dhem och serdehles, at icke giöra något wäsende dher aff hwadh som medh deras retraicte föreluppit ähr, till att dher medh undwijka dhe inconvenientier, som eij mindere för Ed:s Kiärl:t sielff ähn för barnen wore att befahra, helst Wij jämbwähl dheraf i anseende till dhen nära förwantskap, hwar medh Oss och Wårt Kongl. huus Ed:s Kiärl:tt och dess Furstel. huus förbundit ähr, eij litet skulle röras; men såsom Ed:s Kiärl:t dher widh intet acquiescerar, uthan både emoth bem:te Major sig uthlåtit, som och uthi dess egit bref aff dato Stegeborgh den 9 Julij inständigt påståår, att dess barn måtte tillhållas, till att åter infinna sig hoos Ed:s Kiärl:t eller i widrigt fall hafwa att förwänta all dhen olägenheet, hwar medh Ed:s Kiärl:t dem hootar, wijsandes dher med, huru lijtet Wårt goda inrådande och wählmeningh af Ed:s Kiärl:t behiärtas och ansees, så låthe Wij wähl sådant wara dher hän stellt; men emädan dhet faderlige wällde, som Ed:s Kiärl:t andrager, icke består uthi någon hårdheet och barnens förtryck, utan fast mehra uthi een godheet och fromheet emoth dem, så länge dhe icke wanarttas och slå sig till odygder, dhet man om Ed:s Kiärl:tz barn aldrigh hafwer förnummit; een sådan patria potestas icke heller så olimiterat och absolut ähr, som Ed:s Kiärl:t dhet will uthtyda, warandes fast mehra dhensamma potestas subordinata under

---

Rechten gemess, mögten vindiciren und abstraffen können; Erwarten hierüber deine gehorsamliche Erklährung in Vier Wochen den nechsten nach dieser Erforderung: Wo aber du die Benennung derer vier Churfürsten, Fürsten, oder Fürstmässigen in obbestimter Zeit nicht thust, oder deine so oben stehet zu Verletzung Unsers Privilegij der Ersten instantz und juris Austregarum des erneuerten Reichs Hofraths Ordnung denen Reichs Städten übergeben zu Regenssburg d. 16 Martij A:o 1654. Tit. 2. §. Wir befehlen auch hiemit etc. etc. wie auch vigore Unsers Privilegij Unsern Uhralt Heren Vatern gegeben Regenssburg d. 2 Julij A:o 1541 per Imperatorem Carolum V, nicht nachfolgest, so soltu wissen dass Wir die Uns von dir beshene Schmach und injurie vor Ihr Röm. Keyserl: Maj:t werden wissen anzubringen, Unss gebührlichen Rechtens zu pflegen; Verbleiben dir nach mögligkeit und nach dem du dir werdest schiken und Unss gehorsamen, dein im hertzen getreuer Vater. Gegeben Stegeborg den 14 Julij 1688. Adolph Johan Pfaltzgraf.

höga öfwerheetens myndigheet, af hwilken den böhr modereras och rättas, nähr man der uthi för widt gåår; alltså och emädan Ed:s Kiärl:tz barn icke till någon otillbörligh och oanständelig orth, utan till Oss, dher all rättwijsa och ähra här i Rijket hafwer sitt högsta säthe, uthi sin ängsslan och wedermöda, som aff dhet allmenne rycktet nogsampt kunnogh ähr, hafwe tillflyckt tagit; Wij och, så litet dem, som någon annan högre eller lägre, som Oss dher om behörigen och uthi skiählige måtto anlijter, Wårt Kongl. hägn kunne eller wehle förwägra; ty kunne Wij till Ed:s Kiärl:tz begiäran i detta måhl om barnens åthersändande icke samtyckia, helst Wij förmärckia huru Ed:s Kiärl:t dem allt wijdrigt denuncierar, enkannerligen, att draga dem för en uthländsk rätt, effter Rom: Rijketz lagh och stadgar; hwar medh Ed:s Kiärl:t åther tillkienna gifwer, att Ed:s Kiärl:t här ingen superioritet agnoscerar, Wår Kongl. Rätt och Högheet till största mehn och förfång; men såsom Ed:s Kiärl:t dess ofogh i detta måhl uthi ett Wårt särskillt bref af Dato d. [11] Febr. åhr 1685 för detta nogsampt remonstrerat ähr; så finne Wij nödigt af samma bref att herhoos foga een afskrifft att Ed:s Kiärl:t dess innehåld sigh må kunna påminna, så frampt det förra breef wore förlagt, eller i förgiätenheet kommit, hwaraf Ed:s Kiärl:t nogsampt kan intaga, att Ed:s Kiärl:t så lijtet, som någon annan, ehoo han ähr, som uthi Wårt Rijke bygger och boor, sigh Wår Kongl. Rätt och willie, kan undandraga, hwarcken uthi dhe måhl, dher Ed:s Kiärl:t någon hafwer att tilltahla, eller och vice versa, dher någon annan Ed:s Kiärl:t medh skiähl hade att lagsökia; men dher Ed:s Kiärl:t sin meningh aff en prætenderat independence utj Wårt Rijke yttermehra inhærerar och påstår; så hemställe Wij Ed:s Kiärl:t att förfoga sigh till dhe orther, dher Austregæ och annat slijkt, som Ed:s Kiärl:t sigh påstöder, giälla; lembnandes Oss och Wårt Rijke uthi dess högheet och rättigheet alldehles oturberat och oqwahldt, effter dhet een saak ähr af dhen wicht, som icke tåhlar några anstöteligheeter, och för hwilka Wij Ed:s Kiärl:t ännu een gång aff een godh wählmening wehle hafwa åthwarnade; befallandes etc.

Carolus.

J. Bergenhielm [1]).

Utan att af denna skrifvelse låta föra sig till besinning, fortsätter hertigen att oroa konungen med vidlyftiga memorialer, i hvilka han trotsande framhåller så väl sin faderliga myndighets rätt, som sin fortfarande afsigt att vända sig till Forum Austregarum för att vinna sin saks mera opartiska utförande. Först då konungen, som ser sig lika litet kunna uträtta med stränga som med fogliga skrifvelser och beskickningar, indrager den pension,

[1]) Riksreg.

som hertigen af kronan åtnjutit, visar han sig slutligen efter fruktlösa protester mera eftergifvande. Pensionen blifver honom då återstäld och konungen ådagalägger i hela sitt förhållande under sin bemedling i denna angelägenhet en större fördragsamhet än man var van att hos honom finna, om ock hans kända egenmäktighet icke förnekar sig vid beslutet om de unge furstarnes resor och pensionens användande för detta ändamål [1]).

[1]) Redan i skrifvelse till Konungen af den 7 Januari 1689 klagar hertigen på följande sätt öfver att den honom tillagda pensionen blifvit indragen, under förevändning att medlen behöfdes för sönernes underhåll i främmande land:

Durchleuchtigste Stormechtigste Kånung. Emedan migh oförmodeligen af E. K. M:tz Stats Contoir är swarat, att min til mit förstlige vnderhåld vthfästade pension, af E. K. M:t migh icke beståss af orsack att E. K. M:t mina sönner i fremmande land vnderhåller, så är thetta migh en odrägelighet.

1. Emedan E. K. M:t emoth min willia mina käre sönner pålegger att skilliass ifrån migh och vthi sådana farliga coniuncturer sigh i fremmande land på min bekostnad och vtan communication af them medgifne instruction eller någon correspondence medh them att vppehålla och relegera, cum tamen iniquum sit hominem homini insidiari.

2. Emedan E. K. M:t på sådant sett migh mit Förstliga vnderhåld icke mindre en som maten och brödet betager och migh de facto vtan lagh och domb wil giöra saker till ett sådant tilstånd at mors sit solatium et vita supplicium, cum tamen viventis nulla sit hæreditas.

3. Wil på sådant sett E. K. M:t emoth lagh draga min måhlssägande rätt öfwer min familie vnder sigh, cum tamen quisque sit dominus et administrator rerum suarum.

4. Wil E. K. M:t redigera mina käre barn ad servitutem emoth therass Förstl. naissance, hwilka ogiörligheter såsom iagh migh inthet weth att hafwa förskylt, ty protesterar iagh hermedh theremot quam solennissime och migh alla iura competentia sarta tecta förbehåller, ther icke E. K. M:t sådana intrång emoth min höghet och rettighet behagar corrigera, efter som iagh är

E. K. M:tz Troskyldigste Faderbroder
Stegeborg den 7 Januarij A:o 1689. Adolph Jahan Pfaltzgrefwe.

Skrifvelsen synes dock då blifvit lemnad obeaktad, troligen till följd af dess något spotska ton. Hertigen inkommer med nya skrifvelser den 24 April och den 3 Maj, och visar särskildt den sistnämnda en synnerlig förändring i hans uppträdande, ehuru han fortfarande protesterar mot den godtyckliga användningen af pensionen för sönernes mot faderns vilja företagna resor. Hertigen skrifver här:

Durchleuchtigste Stoormechtigste Konung. Jagh måste medh stoor sårgh förnimma, thet Eders Kongl. Maij:ttz Stats Comptoirs Ministrer migh affwijsa min 1688 åhrs resterande pension som är 4500 dlr Sölfr: mt så wohl som 1689 åhrs pension at bethala, wnder prætext at Eders Kongl. Maij:tt mina söhner i främmande land uppehåller; hwilken prætext såsom then migh icke angår, och iagh ingen nytta theraf haffwer at mina söhner sigh särskilt ifrån migh uppehålla, där dock the icke äro migh queckan berettigade, och icke dödan at ärfwa, mindre af mig emanciperade och iagh uthan dess för theras skull af Konungen i Frankrijke meckta, och alldeles blifwer med confiscationer uthi Alsas af all min egendomb, som iagh thär haffwer bådhe i löst och fast, angrijpen, ty anhåller hoos Eders Kongl: Maij:tt iagh ödmiukligen härmedh om råådh och hiälp, hwadh iaagh i thetta måhl af Eders Kongl. Maij:tt hareffter kan hafwa at förwänta, och huru Eders Kongl. Maji:ttz fattadhe wrede emot migh måtte kunna adouceras, så att iagh icke hooss thenna min stoora bedröfwelse, och continuerande siukdomb, genom brist af medhel, måtte totaliter egestate

Hertigen har under allt detta inlåtit sig i en ny formlig process mot barnens fränder, såsom nedanstående bland hans

ruineras, och till spått och spee af mina creditorer them öfwergifwas, supplicerandes härmedh ödmiukeligen Eders Kongl. Maij:tt wille en nådigh reflection draga på min ansökan af den 24 Aprill sistleden, hwilken Eders Kongl. Maij:tt igenom Sekreteraren Lars Mörling i Råådhkammaren den 29 sistledne Aprill är tillstäld worden, hvarigenom såsom Eders Kongl. Maij:tt högrättwijsligen lärer thes Kongl. mildheet bevijsa, så förwänter iagh thess forderligeste Kongliga hiälp och undsättning med förblifwande intill min döödh Eders Kongl. Maij:ttz Troskyldigste Faderbroder Adolph Jahan

Stegeborg d. 3 Maij 1689. Pfaltzgrefwe.

Hertigens skrifvelse åtföljes äfven af nedanstående rekommendationsskrifvelse till statssekreteraren Bergenhjelm, deri hertigen äfven vidrör sin stora sorg med anledning af sin gemåls död:

Monsieur et tres-cher amij. Hossgående bref til Kongl. M:t wille Her Cantzlie Rådet och Statssekreteraren sigh låta wara recommenderat, thess contenta är iagh incapabel för min sorg siuckdomb och wedermöda att repetera, vtan lärer min Herre af thess contenta wetha att intaga min åstundan, sedan thet lärer wara Kongl. M:t inhendigat, hwaröfwer förwentandess thess forderligaste swar, iagh är medh wederbörlig tacksamhet Her Cantzlie Rådetss och Stats Sekreterarens welwillige Adolph Jahan

Stegeborg den 3 Maij 1689. Pfaltzgrefwe.

Denna senare skrifvelse till konungen medför pensionens återställande såsom ses af följande skrifvelse af den 7 Maj 1689.

Till hans Dhl:t hertig Adolph Johan Swar uppå dess ansökning at få sin pension betahlt. Carl etc. Wår kärlige hälsan etc. Oss är Eders Kärl:tz angenähme Skrifwelse af d. 3 hujus wähl tillhanda kommen, därutinnan Ed: Kärl:t behagar at göra påminnelse om den pension som Ed: Kärl:t är tillagd etc. Nu är fuller icke utan, at Wij nästl:t åhr blefwe förorsakade at låta anwända en dehl af samma pension på Ed: Kärl:ts Söners reesor och underhold, emedan Wij märkte at Ed. Kärl:t intet synnerligen wille förstå till det som deras ålder och willkor nu som mäst synes fordra, och Ed. Kärl:t dessutan förmedelst något sällsampt comportemente samt otienlige skrifwelser och därutinnan brukade expressioner hade gifwit Oss därtill en skählig anledning; men såsom Wij numeera förspörie, at Ed. Kärl:t sig annorledes anlåter och förmodeligen ändå i längden sig bättre fogandes och anskickandes warder; altså hafwe Wij nu beordrat Wårt StatsContoir at låta Ed. Kärl:t åfwanber:de pension för detta innewarande åhret oafkårtat undfå och därom effter sit behag disponera; försäkrandes Wij Ed: Kärl:t härhoos kärwänligen, at när Ed. Kärl:t sig beqwämer således som Wårt förtroende till Ed. Kärl:t är och Ed. Kärl:t sielf läre finna Oss i anledning af det Oss af Gud förlänte Konungslige wäldet förtiena, Ed: Kärl:t då altijd skall märkia at Wij intet underlåtandes warde, Ed. Kärl:t utj alt hwad som någonsin görligit och möijeligt är att willfahra, och med all benägenheet och affection at bemöta; men där annorledes emot wår wijdare förmodan skeer, så hafwer Ed. Kärl:t ingen annan, än sig sielf at tillskrifwa om Wij därigenom blifwe twungne at låta lysa emot Ed. Kärl:t någon widrigheet och fatta sådane Resolutioner som Ed. Kärl:t icke behagelige wara kunna och som Ed. Kärl:t utaf Wåre åthskillige för detta giorde repræsentationer nogsampt läre hafwa förstådt den wählmente omsorg, som Wij för Ed. Kärl:tz Söners bästa hafft hafwe, som ock Wår tanka och mening, at för dem för denne tijden intet tienligare är, än att de få wistas på uthrijkes orter och see sig något kring i werlden till att lära hwad som dem till förkofring och nytta kan tiena; så twifle Wij intet at Ed. Kärl:t jembwähl läre icke allenast wara med Oss därutinnan eense utan ock underhielpa dem utj det, som till befrämiande deraf kan behöfwas, då Wij ock på någon wår andehl intet williom låtha fehla. Och önske Ed. Kärl:t för det öfrige etc.

CAROLUS. J. Bergenhielm [1].

[1]) Riksreg.

samlingar befintliga concept för inlaga [1]) till Svea hofrätt utvisar, och se vi deri alla föregående fall, der desse fränder uppträdt till barnens försvar och hjelp, å nyo åberopade, liksom anklagelserna äfven utsträckas till magister Croning, såsom ständigt föremål för hertigens misstankar. Processen synes ej hafva ledt till några följder, utan endast kommit att utgöra en af de sista illustrationerna till den processlystnad, som utmärkte hertigens natur.

Under det att hertigens söner genom konungens omsorg, såsom ofvan blifvit nämndt, sändas på resor i främmande land [2]), omhuldas prinsessorna med all kunglig nåd och välvilja af

[1]) Hertig Adolf Johans inlaga till Svea hofrätt den 27 Juli 1688, (concept): Huruledes Wij medh wår Elskl. gemåhl äro iniuriose angripne wordne af Hr G. Gabriel Tureson Oxenstiernas Grefwinna uthwijsar her hoosgående copia N:o 1, och så mycket mer såsom wåra döttrars Kiärl:ter hafwa, N:o 2, emoth bem:te Grefwinna resenterat hennes iniuriosa skriftt och theras oskyldighet på then tijden thermedh contesterat, så ehuruwähl wij hade förmodat det sådana handlingar skulle kunna blifwa assopierade genom wår påminnelse, som till bem:teGrefvinna wij hafwe låtit den 5 Martii A:o 1687 henne insinuera N:o 3, så beklaga wij lijkwist att ty wärr thesslijkes seduction och BodRätt hafwer til ett älendigt uthseende genom wåra Furstl. barns flycht sigh anlåtit, så att wij wårt officium et nomen honestum rite tuendi et calumniæ defendendi causa necessiteras then Kongl. Rätten härmedh att ansökia förbem:te Grefwinna att citera för thes inurie N:o 1 oss wederbörligen att swara under then Kongl. Rättens högwijsa omdöme. Thernäst såsom Grefvinnan Fru Elisabeth Oxenstierna hafwer emoth lagh och oss owethandes till wåra Furstl. döttrar uthlänt peningar theras flycht at bijspringa som N:o 4 uthwijsar och Hr Kongl. Rådet G. Gustaf De la Gardie på min begäran N:o 5 icke hafver wehlat thesslijkes handel tidigt uppenbahra eller sin Grefvinna therom spöria, som N:o 6 uthwijsar, ehuruwähl wij honom therom hafve ansökt, som N:o 7 uthwijsar, och så wähl han som hans Grefwinna och Grefvinnan Fru Christina Oxenstierna hafwa raptorem Ryttmästar Burenskiöldh med wåra Barn hysat med willia och wetskap wedh theras ankompst till Stockhollm, så anropa wij then Kongl. Rättens höga rättwijsa then samma wille behaga Hr Kongl. Rådet G. Gustaf de la Gardie sampt hans Grefvinna och Grefvinnan fru Christina Oxenstierna att citera och thermed oss ypna höglofl. iustitien till föllie af 42 Cap. § I in fine Eedzöres bl. L. L. efter såsom wåra barn wedh theras ankompst till Stockhollm med Burenskiöldh d. 6 hujus ingen protection eller beskydd af Kongl. Maij:t än tå hade, som är att aftaga af Kongl. Maij:tz bref copia N:o 8[1]), så att till præsumera är att förbem. Hr Grefwe och Grefwinna hafwa genom theras hyssning consenterat i Burenskiölds och wåra barns facinus, som wij icke kunna låta oresenterat och theröfver then Kongl. Rättens höga rättwisa till iustitiens handhafvande hermedh implorera cum solenissima protestatione emoth skadhe och umkostnadh, som oss theraf entstår, hwilket wårt iustum moderamen inculpatæ defensionis et pacis domesticæ then Kongl. Rätten wij oförmodeligen ex iusto animi dolore emoth sådan wåldsamblighet *wij* necessiteras wederbörligen att föredraga, theröfwer förwäntandes then Kongl. Rättens nobilissimi officii forderligeste bönhörande och maintien. Wij förblifwe, — — —

[2]) Prinsarne Adolph Johan och Gustaf Samuel lemnade Sverige mot slutet af Augusti 1688. Deras resepass, som återfinnes i riksregistraturet under den 18 Aug. så väl på latin som tyska, och på senare språk äfven i original, är

[1]) I afseende på här åberopade copior hänvisas till ofvan anförda akter.

de båda drottningarna. Sjelfva den föröfrigt ej synnerligt ömsinnade enkedrottningen uppträder till deras försvar hos föräldrarna, och hosgående bref från henne till furstinnan Elsa Elisabeth Brahe visar att hon äfven tagit de båda prinsessorna till sig. Hon skrifver:

22. Durch geleuchte Fürstin viel geliebte Frau Schwiegerin. E. L. hir mit wissen zu lassen dass ich dero Freulein töchter zu mir genohmmen habe, dieselben bei mir zu behalten, und hoffe das sie werden woll bei mir sein, das E. L. alsso dar vor nicht fürchten dürffen; so kan ich doch nicht vor beihgehen eihn vorbitte vor die selben zu thun, das E. L. wollen dero töchter fehl und gebrechen vergeben und die selben wieder zu genahde nehmmen wie ich auch hie nehben von dero töchter beide brieffe mit eihn schlisse, welches ich ihnen befohlen habe E. L. zu schreiben. Hoffe ein genehdige andtwordt vor ihnen wieder zu bekommen, dar ich ihnen mit erfreuen werde köhnen, und E. L. auch werde bei dero herre helffen co[n]tribuiren das der selbe seinen hahrm gehgen die Princessin fahren lassen wolle und mir ein gutte und genehdige andwort vor dero freulein töchter gehben. Es ist mir leides das ich E. L. nicht selbesten gesprochen habe, welches ich gehrn gesehen hette. E. L. sein nun so gutt und schicke ihre töchter sachen her auff zu ihnen was sie dar haben, das sie das . . was sie dar haben bekommen möhgen. E. L. lasse mir bald andwort wissen, bitte ihre herre solches auch zu thun, auff das die armen wichtliche möhgen erfreut werden, das sie mit ruhigen hertzen möhgen zum disse dess herren gehen, den ich gedencke zu gehen, so wille ich das die Princessin auch sollen gehen. Nun ich befehlle E. L. dem höchste. Verbleibe E. L. freundwillige schwegeri[n] Hedewig Eleonora.
Droningholm d. 22 Sep. 1688.

---

hållet i en serdeles välvillig och för dem rekommenderande ton, såsom redan början visar. Det lyder nemligen sålunda i det tyska passet enl. originalet:

Wir Carl von Gottes gnaden etc. thun kundt hiemit, demnach Wir auss besonderer Propension und Zuneigung gegen Unsere freundtlich geliebte Vettern Herrn Adolph Johann und Herrn Gustav Samuel, beyde Pfaltzgrafen Lbd. Lbd., der nahen Anverwandtniss halber gut gefunden haben dieselbe zu besehung frembder Nationen und Landschafften zu verschicken, damit Sie ihre angeborne Gemüthtsgaben, durch Erlangung mehrer Erfahrenheit und Aussübung der ihren standte ziemenden und wohlanständigen Wissenschafften und Tugenden, desto mehr zu evertuiren und vollkommener zu machen Gelegenheit hätten; alss haben Wir Selbige zu ihrer desto grössern Sicherheit auff solcher vorgenommenen Reise mitt diesen Unsern Reisepass versehen wollen; als welche Wir in unsern specialen Schutz und Schirm genommen, und dahero verlangen dass Sie aller ohrten wo Sie hinhommen frey sicher und unangefochten mit Ihrem bey sich habendem Comitat seyn und bleiben mögen etc.

Till guvernör för prinsarne under resan hade konungen tillsatt den sedermera bekante baron Henrik v. Müllern.

Furstinnan hade hela sommaren, alltsedan hon, såsom vi i det föregående af major von Pfaltzburgs rapport sett, strax efter barnens flykt rest till Stockholm, der qvarstannat, för att förmå barnen att återvända och deras beskyddare att från dem vända sitt deltagande. Hennes bemödanden blefvo dock utan all frukt och af enkedrottningens bref se vi, att hon nu mot hösten lemnat Stockholm. De bref, som under denna tid skrefvos till henne från hertigen, äro synnerligt upplysande, rörande hans ställning till alla dem, som vågade lemna barnen något skydd. Hans förtrytelse riktas i första rummet mot konungen, och inblandande äfven andra tvister i frågan om barnen väger han hvarken ord eller former; men i känslan af sina förnyade hotelsers vanmakt förklarar han slutligen i bref till furstinnan af den 17 Augusti med afseende på konungen: "Han giör intet annat en söker orsak medh migh, han skal wel blifwa fri för widare bref af migh, emedan iagh endoch thermed intet vthrettar"[1]).

Detta sist nämnda bref torde bestämt furstinnan att återvända till det numera barnlösa hemmet. Förbittringen tyckes ock hos henne så småningom, åtminstone så vidt det gälde sönerne, gifvit vika för en blidare sinnesstämning, och, som vi redan i början af denna uppsats antydde, vittna de bref, hvilka hon skrifver till konungen rörande sönernes vistande i främmande land under der pågående krig om en oro, som man är böjd tillskrifva ädlare grunder än den missbelåtenhet och otålighet, hvarmed föräldrarna upptagit hela denna utländska resa[2]).

[1]) Ofvan omtalade bref återfinnas i den bilaga, hvilken åtföljer denna uppsats.

[2]) Furstinnan skrifver sålunda till konungen den 5 November 1688:

Stormäch[tig]ste aldra nådigste Kånung. Eders Kongl. Maij:tt beder iag ödmiukligen i[c]ke i onåder uptager att iagh tager migh dan dristighett Eders Kongl. Maij:tt mäd däne min slätta skrifwelse att mollistera, emädan mig högeligen åliger den ängslan och bekymber öfwer mina käre söners bort ressa her uttur lande, helst de hafwa warett så olyckeliga i däna sin perigrenation att wara råkade uttj sådan tid daa fast hella wärden är uptänd mäd oro och krigslåga, ty tykes att däd wara swårtt för mina käre söner att kunna koma till sina deseiner uttan största olyka och lijfzfara, där Eders Kongl. Maij:tt icke will förbarma sig öfwer däm och deras bedröfwade föräldrar och dätta techtes considerera och resolvera däm tillbakakalla hitt i lande igien till beqvämligare tid, war om iagh Eders Kongl. Maij:tt på däd ödmiukeligste beder will wara så nådig och barmhertig och lätta min bön för däne gången blij hörd hwilke Gudh wisserligen belönandes warder och förblifwer Eders Kongl. Maij:tz ödmiukeste

Steg[e]borg dän 5 November. Elissabet pfaltzg.

Furstinnan kom dock ej länge att tryckas af den ängslan, som hon nu hyste för sönernes resa, eller de missförhållanden till barnen, hvilka hon kanske äfven sjelf till någon del bidragit att fram-

I ett följande bref till konungen af den 23 December s. å. framhåller furstinnan utförligare anledningarna till sin oro med ännu mera bevekande ord och skrifver:

Durchleuchtigste Stormächtige aldra nådigste Konung. För Eders Kongl. Maij:tt att in koma mädh däna min ödmiuka skrifwelsse förorsakas iagh af en moderlig försorg, som migh åliger för mina käre söhner som nu uttan landz uppå så osäkre och farliga ortter stade ähre: tagandes till Eders Kongl. Maij:tts godhett iagh i däd som allt annatt min mästa tilflycht mäd ödmiuk begäran eders Kongl. Maij:tt wille i nådigt betrachtande af desse witt uttse[e]nde farliga tider wara mig så nådig och beordra mina söhner för däne gången deras ofruchtsame perigrenation att instella såsom uttij desse bullersama och farliga krigss tider föga eller alz ingen progress uttij deras deseiner på främande ortter kunna giöra, all den stund de intte uttan största hazard deras resor kuna fortsettia eftter som nu mer största dellen af de christne potentatter uthi öppet krig mäd war andra åhre råkade, alt står hos Gudh widh så före wettande saker huru snart dätta owässende lärer stillas och huru länge de öfrige uthlänska ortter, som ännu tyckes wara i ro, oanfächtade förblifwa; iagh gör migh de oförgripliga och ödmiuke tankar att där Eders Kongl. Maij:tt för deras uhtressa hade wethat att så turbellenta tider, som nu i en hast sig hafwa yppat, hade så när warit för handen, torde förmodeligen Eders Kongl. Maij:tt om dess fortkomst på någe annat sätt däm mäd nåder warit betänkt, hwarföre såsom däd tyckes högt af nöden att de sig i säkerhett retirerar nu snart mädan tider ähr, ty bönfaller iagh till edcrs Kongl. Maij:t iagh ödmiukligen att bemelte mina söhner måtte beordras sig åtter hitt i landet att förfoga eller att begifwa sig i någon eders Maij:tt[z] provintz, h[w]arest de kuna sig underrättat göra om dhe ährender, som dem mäd tiden kunde göra capabla att tiena Eders Kongl. Maij:tt och federnes lande, aldra nådigste Konung iag hoppas eders Kongl. Maij:tt tager dänna min ödmiuke begäran uhti nådig consideration och benåder migh mäd ett nådig swar och iagh förblifwer Eders Kongl. Maij:tt[z] aldra ödmiukeste och hörsame Elissabet pfaltzg.

Steg[e]borg den 23 Desemb. 1688.

Konungens svar å båda dessa skrifvelser återfinnas i riksregistraturet under den 9 Nov. 1688 och den 3 Jan. 1689. I sin första skrifvelse söker konungen att, med utförligare vederläggande af de i furstinnans bref framstälda grunderna till oro, mildra den samma; i den senare hänvisar han endast till hvad, som blifvit anfördt i skrifvelsen af den 9 November 1688. De båda skrifvelserna äro af följande lydelse:

Skrifvelsen af den 9 Nov. 1688.

Carl etc. Wij hafwa sedt utur Eders Kierl:s skrifwelse af d. 5 hujus, huruledes Eders Kierl:t föranlåten utaf den på någre orter upkomne krigz oroen betygar en särdeles bekymmersamhet öfwer sine k. söner, åstundandes till föllie där af utaf Oss at de måge hijt i landet till någon beqämligare tijd kallas tillbakars. Nu är fuller icke utan at kriget på någre orter är itändt, och torde förorsaka där sammastädes någon osäkerhet; men såsom den samma lickwäl ieke så allmän är, eller så widt sig sträcker, at icke någre ställen kan wara säkert nog, och Eders Kierl:s söner dessutan hafwa med sig en sådan beskedelig persohn, som sig tillförende utij slik beställning mycket wäl acquitterat, och lärer iämwäl nu både kunna och weta taga sådana wägar och resor i ackt, hwarest de icke kunna löpa någon fahra; altså, när Eders Kierl:t sådant med mehr betrachtar, twifle Wij intet at Eders Kierl:t i det fallet lärer ställa sig alldeles sorg- och bekymmerlös, hälst emädan det är deras egit bästa, och nu för dem den rätta tijden och tillfället at försöka sig i werlden, dijt de till den ända ibland annat komne äro, at de böre tåla och wänia sig wid det, som där förefaller, och kan med tiden sättia dem i det wärde och anse-

kalla, eller åtminstone ej med nog kärlek och foglighet afböjt; hon afled, som redan blifvit nämndt, den 20 Febr. 1689. Öfver hertig Adolf Johans grå hår samla sig sålunda alltjemt nya pröfningar, och då han sjelf försmått att återknyta det band, som bort fästa honom vid barnen, står han vid makans död alldeles ensam med sin förbittring och sina oroliga tankar. Detta sista slag tyckes märkbart bryta hans stolta sinne, men ehuru vi i hans skrifvelse till konungen, d. 3 Maj, sett en betydlig nedstämning i tonen, befinnes han dock allt fortfarande färdig att inlåta sig i nya tvister. Hans dystra ensamhet göres ännu mera tung genom tilltagande sjuklighet, men förvissade om att här verkligen är fara för faderns lif, skynda döttrarna till honom och mottaga vid hans dödssäng hans förlåtelse. Då bröderne fortfarande dröja utomlands, der de sedermera inträda i österrikisk tjenst, fyllas de sista omsorgerna för fadern af systrarna. Efter ett år firas, som äfven ofvan blifvit omtaladt, hertigens och hans gemåls samtidiga begrafning.

Prinsessorna få sin bostad på Bråborg der de, försörjda genom en kunglig pension, indraget framlefva några år. 1695 utflytta de med konungens tillåtelse till abbedissestiftet Herford i Westphalen, men skrifva redan följande år att abbedissan ej längre vill behålla dem, då de ej bättre kunna betala sitt under-

ende, som deras inclination, stånd och naissance äskar och gifwer dem anledning till. Hwar med Wij Eders Kierl:t utij Gudz milderijke beskydd till all önskelig wälgång befalle kiärwänligen.

CAROLUS. J. Bergenhielm.

Skrifvelsen af den 3 Jan. 1689.

Durchleutigste etc. etc. Huruledes Eders Kiärlighet utaf fruchtan af den nu på åtskillige orter uppkomne krigsoron änn ytterligare inständigt åstundar och begierer att des kiäre söner måtte till deras säkerhet få begifva sig hijt inn i Rijket eller och uti någon wår Province, hwarest de kunna sig underrättade giöra om dhe ärender, som dem med tijden kunde giöra capable att tiäna fäderneslandet, det samma hafwe Wij med mera sett och förnummit utur Eders Kiärl:tz angenähme skrifwelse af den 23 passato. Och såsom Wij redan för detta uppå en sådan Eders Kiärl:tz giorde påminnelse månde af d. 9 Novemb. sistledne yttra wåra tanckar, däröfwer, altså referera Wij och nu oss därpå i den säkre förmodan att Eders Kiärl:t lärer kunna utstå alt detta bekymbret. när E:rs Kiärl:t des innehåld närmare hos sig öfwerwäger och där hos giör sig förwissad, att Wij ingalunda läre tillstädja att wälbem:te des kiäre barn skole wistas uppå sådane orter, hwarest dhe kunna råka i någon fahra eller äfwentyr, som Wij och redan en nödig förordning giordt hafwe om det som till dheras säkerhet i det fallet lända kan, och warde än wijdare om dhem den försårg dragandes, så att resan för dem intet skall wara skadelig eller ofruchtsam, eftersom Wij icke heller finna kunna, på hwad sätt dhe älliest dheras tijd bättre och nyttigare änn igenom resor och vistande på sådanne orter, där dhe kunna hafwa lägenhet att see och lära något, skola kunna anwända, hwilket wij icke hafwer welat förbijgå Ed:rs Kärlighet till wällment swar att meddela, kiärwänligen befallandes Eders Kiärl:t uti det öfrige etc.

CAROLUS. J. Bergenhielm.

håll. Konungen befaller dem då att återflytta till Bråborg, hvilket prinsessan Catharina efterkommer, men redan efter ett år förmäles hon med Kongl. Rådet Christoffer Gyllenstjerna. Prinsessan Maria Elisabeth uppsöker deremot sin äldre broder i Wien och går sedan vexlande öden till mötes.

Stegeborgs historia såsom pfalziskt gods är med hertig Adolf Johans död afslutad. Det indrages till kronan, alla protester äro med hertigens bortgång förstummade. Den gamla borgen förfaller allt mer och mer, men från den lilla lemning, som ännu qvarstår, trotsande tiden och vanvården, tala alltjemt alla dess rika och skiftande historiska minnen.

Bilaga.

Bref från Pfalzgrefven Hertig Adolf Johan till hans gemål Elsa Elisabeth Brahe under hennes vistande i Stockholm Juli och Augusti månader 1688.

1. Stegeborg den 10 Julij 1688. Mon Coeur. Ehuruwel iagh ogierna min aldra käreste hierta incommoderar vthi thess stora sorg medh skrifwande, och migh therföre therifrån något hafwer afhållit sedan Monsieur Faltzburg här war i går, så kan iagh lickwist migh icke lengre afhålla min aldrakäreste hierta hermedh att communicera, thet iagh vthi thet swar, iagh Kongen hafwer gifwet, migh beropar vthi 6 puncter thet min hierta intet lärer vnderlåta hiertass och min kärlek och försorg för barnen Kongen att betyga så frambt hierta lärer ernå och erhålla audience hoss Kongen, men huru hierta skal kunna thensamma erhålla twiflar iagh mycket, ty aparentligt är alt anstiftat til wår och barnenss ruin, huru högt och contesteras försorg för barnen, ty thet är vtan realitet. Göstaf Samuel hafwer tillika med döttrana skrifteligen afbidit hoss migh therass faute, döttrana hafwa hierta och migh tilskriwit, men Göstaf hafwer intet hierta tilskrifwit, och Adolph hafwer hwarcken migh eller hierta tilskrifwit, så att iagh wel kan intaga att af sådan Esau all oreda herflyter, han är så stålt genom thet att han sigh inbillar intet wara under min faderliga potestet genom thet att han nu snart är 22 åhr gammal, att han och alla extrema lärer söka sina syskon att ruinera, men til en sådan hård knut hörer en spitzig lösare, iagh wil altså förmoda att för exempel skul, som Kånungen kunde sielf henda vthi sin posteritet, att Kånungen min begäran fullgiör att senda barnen allasammanss hith igien, så wel til att blifwa satta vthi min scola then iagh ingen cederar,

som til erhålla min faderliga potestet, hwilken intet intrång kan lida, såsom iagh mina barnss besta öfwer alla förstår, och the icke äro befogade emoth migh sigh att vpsettia, mindre Kongen retteligen må them emoth migh protegera, therföre käre hierta besinna alt thetta och giör sigh medh barnen icke gemen medh the andra slechterne, ty som the äro förtrychte så willia the oss ochså tryckia och skära oss öfwer en kam med them, hwilket aldrigh skal ske, iagh undrar migh att Faltzburg sigh hafwer vnderståt att förhindra hiertass resa til Stocholm, hierta hafwer wel giort att intet hafwa sådant snack att enderat, Gudh erhålle hierta wedh helsa och beware henne medh barnen för förgift, tro, iagh ber för Gudhss skul, icke sin slecht, the äre alla falska, men iagh är hiertass trogneste i döden. Adolph Jahan.

---

2. Mon Coeur. Jagh hafwer erhållit hiertass bref medh Jonas lifknecht, af dato den 11 hujus, iagh finner thervtaf then största consolation för migh att hierta är wedh helsau, men thet öfrige är inthet wärt att tenka uppå, huru barnen sigh comportera, the skola wel få therass dehl, iagh låter intet gecka migh, til thess the sigh besinna, och sådane konglige presenter äro likare betlare än therass stånd lickmätigt att emottaga, thet giör migh ondt att iagh och hierta sådana barn hafwer fött til werlden, och att iagh intil min dödedagh och moste hafwa dageligh sorg af them och att the förkorta min lifsstidh, iagh hafwer migh nogsamt til Kongen vttyd, och lärer intet återhålla för en the hith migh igien lefvererass, thet är hiertass och min respect lickmätigt ther wi icke willia wara werre en som bönder tracterade, hwilkass barn icke vtan bewilning måge borttagass, thet är nogh i then materien för thenna gången, therηest mehra. Jagh förstår migh intet på Stats-Contoirets assignation på Mauritz Holtzess innewarande åhrss lön, therföre sänder iagh hierta then samma tilbakarss igien, och har hierta sigh af hossgående rechning therom vnderretta, en citation til salige grefwinnan fru Christina Brahess sterbhuss interessenter sender iagh herhoss som hierta behagade att låta them wederbörligen insinuera. Emedan iagh intet medh sistledne post feck något bref af hierta, som hierta migh hafwer låfwat den 11 hujus, så wentar iagh hiertass widare communication, förblifwandess in til min dödh min aldra käreste hiertass trogneste Adolph Jahan Pfaltzgrefwe.

Stegeborg den 16 Julij 1688.

P. S. i marginalen. Käre hierta let migh wetha om Reinholt Boissman är i Stocholm, så kan hierta sielf sluta medh honom om Holtzentz assignation.

---

3. Stegeborg den 20 Julij 1688. Mon Coeur. Jagh finner migh lika klock som för hwart barnana willia hamna och lenda, här är intet medh simulation att giöra, vtan lagh och rätt motte hafwa sin framgång, therifrån må hierta aldrigh sigh vnderstå migh att leda,

eller förmå, iagh sender hierta på thess begäran plåstret så mycket iagh theraf hafwer ferdigt, och receptet efwen wel på mit brukelige pulver, ehuruwehl wedh närwarande mit tillståndh iagh thet intet brukar. Käre hierta öfwergif Gref Nilss Brahe citationen, och seigh hånom att lössörona icke kunna dehlass för en som gäld betalta är, för hwilken han sin framledne faster[1]) hafwer frisagt, hwilket bör för Hessle godset komma i consideration, så frambt Håfretten thet befaller, och icke Degela[2]) wederlagh wil ansee, ty Lindholmen hafwer icke för Hässle wederlagh något att skaffa, iagh hafwer intet mehra att skrifwa, vtan sluteligen repeterar att iustitien bör hafwa framgång, vtan wrede, förutan hwilken iagh må exercera min faderliga potestet vtan någon potentats reformation, then iagh intet lärer tåla, vtan förblifwer wedh thet som iagh Kånungen, min brodersson genom thess vthskickade Faltzburg hafwer tilskrifwit, hwilket ingen extra relation comminerar, så frambt mine barn efter min begäran migh blifwa tilsende, thet må kosta widlyftighet eller intet, ty ingen hafwer migh therhoss att befalla, affronten är förstår, som icke kan läkass på annat sett en som genom mina barnss restitution allasammanss, vnder caution af therass säkerhet hoss migh och them icke att offendera olagligen, elliest moste lagh och rätt gå för sigh, ingen kan sigh emoth mit privilegium theremoth opponera och beder iagh hierta icke wille sigh vnderstå theremoth något att inbringa, om hierta icke wil sigh sielf therföre settia i widlyftighet, iagh wiste wel på fingrana att alt skulle så aflöpa som nu sker, när hierta drogh hedhan, her hielper ingen pretext af podagra eller något annat til blifwa qwar i Stocholm, ty om sådant skal gella så äro Doctare bettre nödiga en som andra visiter, som mera förföra ifrån rätta wägen en som the något gåt werka, anstifta, helst hundhdagarness bestialische werkan äro icke öfwerståndne, ehuruwel vthi Stocholm the vtan om hundhdagarne äro lika kloka och odygdiga som för, iagh orkar icke höra nemnass om therass falskheter, mehra en som andess, hwilka sigh theraf i alla stora hof och städer moste föda, in summa migh är omöijeligen att opfylla papperet medh alt thet som behöfdess att skrifwa, iagh lärer intet mehre skrifwa, om thetta brefwet icke migh vttyder och är icke theste mindre min hiertass trogneste

Adolph Jahan Pfalzgr.

---

4. Mon Coeur. Hiertass aldrakäreste bref af den 23 innewarande månad Julij med Jost lifknecht, hafwer iagh i dagh sedan iagh posten afferdigade bekommit, och hiertass tesmoignerade ängslan att betaga, så öfwersender iagh herhossgående copier af Kongenss mening medh thess bilago och mitt swar ther uppå, wåra meningar äro så longt ifrån hwarandra som öster och wester, wår accord kan intet slutass, vtan

---

[1]) Christina Brahe, gift med Åke Henriksson Tott, död barnlös 1684.

[2]) Degela, herregård i Lommaryd socken, Norra Vedbo härad, af Per Brahe d. y. testamenterad till Nils Brahe.

1 att han mina barn hithsender, emedan iagh them nådig är, och han therass besta så wel icke weth eller förstår som iagh.

2 att han sigh om them intet bekymbrar för en som han sigh förklarar, att the måge så wel niuta charger och employer i Riket som någen annan, ehuru höga the och kunna wara, och sådant medh skrifteligh försekring.

3 att han migh betalar thet som han migh skyldig är.

4 att han mina processer här i riket, som iagh active förer, låter oturberat, them ochså icke annorledess en som efter lagh och kongliga stadgar vptager, och sigh om mit giörande intet bekymbrar, ty iagh är min egen måhlssman,

5 att han mit Privilegium Austregarum vthi the saker, som min person angår, intet præiudicerar, vtan låter oförkränckt, ehuru och Bengt Oxenstierna eller hanss andre rådgifware therom owettigt förebringa.

Thet öfrige, som till wåra barnss och hiertass welgång lender, wil iagh här i Stegeborg, men icke annorstedess resolvera och medh eder allasammanss öfwerlegga, när i hith komma, kan altså hierta med lagh och rätt protestera emoth Kongenss förrehafwande att han will sönnerne vtom landss senda, ty iagh ingår sådant förehafwande intet, om han och wille senda them medh tijo tusende man, mycket mindre medh Möller, som han them hafwer tilerdnat, thet sker alt i rötemånen, vtan att iagh finner för them någen hamn eller hwarest the stanna kunna och hierta må thetta frit giöra på thenna min ordre, ty qvinna må eij Edssöre bryta, Edssöressb. 36 Cap. L. L. men communicera thetta icke med sin slecht, thet är Gref Nilss Brahe, Grefwinnerne F. Christina och Elisabeth Oxenstiernor, Göstaf Kurck eller Barbro Baner, item Gref Gustaf de la Guardie, ty de äro hiertass afsagde fiender, iagh är så occuperat att ingen må fråga hwadh iagh giör, kan altså medh mehra migh icke befatta en hwadh som min helssa och i thet öfrige min aldra käraste hiertass och wåra barnss welgång angår, til hwilken iagh migh numera på 29 åhret hafwer om beflitat, men Gudh bettre medh ingen annan succes en som nu bistår, the förbemelte grefwinnor och hiertass slecht hafwer alt thetta anstiftat och duga ingen ting, hierta achte sigh att komma i therass nätt, ty the äro listige, vtan dygd medh alla therass rådslagh, när iagh får wåra barn medh hierta til migh så skal alt blifwa annarss, ty the börra nu erkenna att the äro bedragne, iagh är in til döden min aldra käreste hiertass trogneste Stegeborg den 27 Julij 1688. Adolph Jahan Pfaltzgrefwe.

Gudh weth om hierta får alla mina bref som iagh skrifwer på påsten, therföre är thet bettre att wara här tillsammanss hwarandra rätt att förstå och wara eniga.

I marginalen: NB i Tysslandh och Frankrike är intet att lära, en som til dricka, spella, h ... och slå dank eller spassera, på sådant sett settess både åhr och bekymmer tilbakars, man moste wetha något bettre för en som man tith kommer.

5. Mon Coeur. Jagh skref i dagh medh Jost lifknecht, men til yttermehra säkerhet finner iagh nödigt den af hierta benembda Möller att excipera från wår och wåre barnss tienst, mina skäl hafwer iagh thertil, såsom iagh nu befinner hanss person odugeligh och Kongen ingen annan försorg för wåra barn drager, så är best att the alla tilsammanss medh hierta komma hith igien, här må the wel, i Stocholm och annerstedess är icke therass giörande på owist, vtan består altsammanss hwad the sigh förretagit hafwa på raseri, och om hierta allenast öfwertalar Adolph, så föllia the andra efter, ty han är bedragen och hafwer bedraget the andra medh sigh, han inbillar sigh att wara therass målssman när iagh dör, som doch falskt är, och förlåter sigh på min dödh, som doch icke af Gudh är determinerat. Käre hierta tro meigh, ty iagh kenner ifrån begynnelsen altsammanss hwadh vthi Stocholms intriguer emott migh oskyldigt i 29 åhr är förrehaft, hwilket såsom thet continuerar, så hemstelless hembden wår herre, men iagh är theremoth orörligh och giöra the sig allasammans werst som migh så oskyldigt förföllia. Gudh beware min Edla hierta af hwilken iagh är then trogneste Adolph Jahan Pfaltzgrefwe.

Stegeborg den 27 Julij 1688.

---

6. Mon Coeur. Sedan jag med Castman i dagh skref erhölt iagh hiertass bref af den 26 Julij 1688, och wore wel om någen welment wille önska att Kongen migh intet wille så groft tractera, ty iagh wet hwadh iagh giör vtan någenss inrådande och bör hållass i respect vtan warningar, emedan iagh icke något gåt vpsåt af Kongen mercker, så förblifwer thet wedh min faderliga potestet, och wil att barnen skola allasammanss komma hith igien som iagh tilförende hafwer skrifwit, Möller skal aldrigh blifwa hoss barnen, antingen han är liflender eller intet, och barnen skola intet resa vth wedh sådant humeur som the nu hafwa, thet wore att bringa them om halsen, och menar them ingen wel som sådant råder, wil Kongen intet gifwa Adolph tienst och sigh förklara, hwarvtinnan han sin lycka kan af hånom wenta, så är thet aldrigh wel ment medh barnen, lika huru man thermedh wil simulera.

Om Hässle godset skal Håfretten decidera efter citationens innehåld den 9 Octobris nästkommande, iagh skal wel föra vtet inför Håfretten. Hollenio hafwer iagh tillskrifvit den 27 hujus huru han sigh skal medh Lars Flemming förhålla.

Skadeståndet på mobilierne i fru Christina Brahess sterbhuss lärer komma på them sielf som interessera sig i bortförsslen ifrån Lindholmen, iagh råder them att wara thermedh stilla och giöra hwadh iagh så skäligt påstår och moste the ingalunda delass af the skäl, som hossgående min ordre til Hollenium innehålla, och alt bör wara i löst och fast osåld och odelt, intil dess om Hässle godset är afdömbd och reckningarne af upburna rentor och laggille inventarier migh tilsendass, them iagh sielf wil vnderskrifwa om the richtiga äro, iagh beblandar migh intet för hwarken medh hans lössören, penningar eller godss för

en som the förbemelte requisita äro fulgiorde, och wil icke wetha af något som wederparterne så falskligen inwenda, och kan för postenss hastige afgång skul nu icke mehra skrifwa, förblifwandess min käre hiertass trogneste Adolph Jahan
Stegeborg den 30 Julij 1688. Pfaltzgrefwe.

---

7. Stegeborg den 4 Aug. 1688. Mon Coeur. Hwadh som hierta migh beswarar vppå mit bref igienom Castman hafwer iagh i dagh erhållit, iagh beklagar beggess vårt tilstånd men förnembligast barnanass, som sådant förorsakar, och blifwer iagh stadigt wedh thet förra, som iagh så wel til barnana som til Kongen och hierta skrifwit, thet til ingen förandring, och barnana moste allasammanss komma hith igien helst hierta hafwer Drotningerne på sin sida och mina skäl äro funderade, hwilka Kongen och lärer bifalla, genom så starka stödh. Om barnanass försorg är intet att giöra vtan genom accord sedan the äro tilbakakomna, ty både Kongen och iagh böra wara försekrade om therass conduite herefter, hwilket för exempel skul icke annorledess ske kan, en genom therass tilbakakomst hith, och therass förretagne frihetss moderation. Adolph hafwer skrifwit til Burensköld för en som han med sina syskon hedanlop, att han sådan resolution, som han hafwer sigh förretagit, när han hädanlop, är fororsakat att taga, emedan han icke här kan widare subsistera vtan sina unga åhrss och lyckass största ruin, therföre käre hierta tro icke alt hwadh som sönerne seija, att therass systrar them förfört hafwa, vtan let migh them sielf examinera alla tilsammanss och laga att the komma medh hierta hith igien, som iagh tilförende skrifwit hafwer, thet skal them tå, om the thet giöra, icke annorledess en som alt gåt wederfarass, men elliest förföllier iagh them i hamn och hel, wil och ingalunda tillåta att the vtomlandss resa, iagh hafwer mina skäl thertil och bör behålla min målssägande rätt, then iagh hwarken til Kongen eller Möller lärer bortgifwa. — — — —[1]).

Men alt är fåfengt om hierta medh barnen icke hitkommer igien, hwadh är wårt och therass lefwerne elliest nyttigt, iagh aflåter intet för en som the hithkomma, the äro bedragna och werlden är farligh. Gudh gifwe the wille sigh besinna, så kan ingen them vppehålla, oss och therass efterkommande til preiudice, som nu sker, iagh beder hierta intet wille tro therass simulerade prætexter them emillan, vtan stå thervppå att the skola hitkomma sambtlige.

I marginalen: Gudh erhålle min aldrakäraste hierta til thess hugnad som är hiertass trogneste i döden Adolph Jahan
Pfaltzgrefwe.

---

[1]) Det mellanliggande handlar om hertigens process med fru Christina Brahes sterbhus, särskildt rörande stenhuset vid drottninggatan, samt om flera hushållsangelägenheter.

8. Mon Coeur. Min aldrakäreste hiertass sorgh iemte min egen är aldrigh genom Kongeuss fåfenga hopningar att balancera, goda tractamenten af Gref Gustaf de la Guardie giöra altzingen ting til wåra barnss lycka vtan mehra til hans fördehl, iagh hafwer fåt bref af barnen, som iagh intet förstår migh uppå, vtan låter thet bewenda wedh thet som iagh den 14 Julij sistledne them hafwer tilskrifwit, så frambt the sigh icke hith personligen infinna och sigh bettra, the wetha icke theras eget besta som iagh af alla omstendigheter intager, och therföre kan iagh icke consentera vthi therass dårskap, som icke kan lycktass annerledess en som medh therass ruin och wår sorgeliga dödh, krafterne hoss migh taga dageligen af och siuckdomen tager til, man kan letteligen penetrera hwadh som theraf wil blifwa, när iagh dör och barnen äro vtom landss, the borde skemmass att således sielf tränna(!) familien, och annat swar få the intet af migh, en att alt är them förlåtit, om the hithkomma igien, men inga conditioner andra ingår iagh medh them en sådana som mit faderliga hierta kan tillåta och min faderliga potestet icke förklenar, ty theremoth må ett barn intet annat excipera en blåt och allena 1) om iagh min rätt missbrukar, 2) om iagh försummar efter möijeligheten them att föda och vnderhålla, men att vppåleggia migh ett lefuerne att lefua efter therass lust, thertil äro the intet befogade, emedan iagh icke befinner sådant wara them nyttigt, vtan är the nogsamt wuxna att böra gå therass föreldrar til hauda, ty om the thet giöra så förgår therass inwenda ensamhet och the skaffa sigh sielf thermedh bettre nytta en att altidh vmbgåss medh sådanna tankar, hwarigienom the sigh willia bort ifrån oss practisera, icke wethandess sielf på hwadh sett the sigh eller therass föreldrar therigienom kunna nyttiga wara, ty the willia icke enss höra om thet som therass welfärdh angår och therom och therass interesse information taga, käre hierta let them thetta bref läsa och laga så att the sigh besinna, ty iagh har ingen nådh af Kongen för them wenta, så lenge han migh onådig är, sigh icke förklarar hwarest barnana skola hamna och sigh stabilera, iembwehl icke migh låter orubbat thet iagh laghfångit och transigerat hafwer, och mit förstliga vnderhål och thet han migh skyldigh är migh icke betalar, vtan sådant delss wil anwenda på barnen delss efter sitt godtyckie migh förhåller, och min målssägande rätt migh til största schimpff sigh tilmäter; han hafwer nu aldeless mit Berquara reducerat och behållit både wederlaget här i Östergötland och Berquara, thetta äro the stora promessers effect, som han giör, hwilka han kan förminska eller och aldeless uphäfwa, therföre är sigh icke på kongarss promesser att förlåta så frambt the positive icke något wist exprimera, therföre käre hierta let migh wetha hwarvtinnan Kongen barnanas lycka lofwar til giöra, ty genom resande och peregrination är then intet giord, vtan settess thermedh tilbakarss och i hazard, så mycket mehr såsom Kongen icke någen skickeligh swensk och lärd man mina söner tilordnar medh annat ärligit och icke schelmischt folk, som medh goda instructioner medh

min consens blifwa försedda och kunde barnen informera om Ricksenss statuter och therass interessen huru the kunde medh thet Kongliga huset förknippass, alt missverstånd vphefuass och the ilwilliandess practiquer dempass. Thetta är min aldrakäreste hierta the tanckar, som iagh nu i hastighet för postenss afgång hinner att skrifwa på hiertass och barnenss bref den 4 huius, som vthwiser att iagh intet wil eller kan wara en fader som en korp, then sina små ungar straxt förlåter och öfwergifwer. Gudh stå oss för sin son Jesu Christi pina och dödh alla sammanss bi, wår stora sorg och wedermöda att öfwerwinna i hoppet tron och kärleken, iagh är intil min dödh Min A. K. hiertass trognaste Adolph Jahan Pfaltzg.

Stegeborg den 6 Aug. 1688.

---

9. Mon Coeur. Jagh förnimmer af hiertass bref medh Jost Lifknecht thet alt ennu är som ogiort medh barnenss accomodement och ingen soliditet för them hoss Kongen, hwarigenom the allareda hafwa en long näsa och låter thet sigh wedh sådan beskaffenhet intet simulera, ty iagh wil hafwa barnen hith igien til min hörsamhet, the måge sjunga eller gråta therhoss, thet skal them intet annat en som gått wederfarass; iagh beropar migh i thet öfrige på thet iagh den 6 innewarande månad hierta och them tilskrifwit hafwer och förblifwer iagh ennu wedh samma tanckar. Tidningarne ifrån Stocholm lyda att Enkedrotningen är medh Kongen kommen til Stocholm den 6 Aug. och att Kongen wil resa i andra wekan till Smålan, therföre giör hierta wel så lenge att förtöfwa i Stocholm til thess Kongen sigh förklarar nermere i saken, så wel som Enkedronningen, ty hoss migh är intet annat att söka en thet iagh skrifwit hafwer och ennu skrifwer, uembligen att ingen kan medh någen rät mina barn migh förhålla att igientaga, iagh skref hierta til att iagh åstundar til wetha om kongen medh sitt ypna bref hafwer them tagit i sin protection.

Gudh nåde oss att min systerdotter Charlotte åter igien fiesar hith i landet, hon wil besöka migh, men kan ingalunda thet tillåta, käre hierta giör min entskyllan.

Icke heller wil iagh höra nemnass af gambla Backmor (!) hanss visite eller hanss förslagh, karren är en nar och wethwillinger, käre hierta inlåt sigh intet medh hånom.

Jagh sende af dato den 10 huius medh posten ett pacquet till hiertass vnderrettelse, käre hierta laga så att gref Göstaf de la Guardie påleggess att lemna en sådan fulmechtig efter sigh om han bortreser, hwarigienom wår proces med hånom och the öfrige intressenterne icke stannar och be Lars Flemming att han wille sakerne afhielpa tilföllie af Kongenss befallning den 2 Martij A:o 1687, lofwer hånom någe för sin möda, kanske att thet torde hielpa.

Jagh öfwersender herhoss widare hwadh som hierta kan tiena til vnderrettelse emot gref Nils, Gudh gifwe han wille theruppå swara så kunde man förstå hanss mening och thertil behöfwess intet annat en hanss skriftelige förklaring, acterne äro medh samma N:ris öfwerst noterade som the äro in för Håfretten allegerade emoth SlotzCantzeliet. Gudh weth mit arbete är stort och barnen borde hoss mit siuckelige tilstånd therhoss gå migh tilhanda, iagh årkar intet mehra tenka vppå widare wederwertighet som iagh wel föruth seer, men Gudh kan alt wenda til thet besta. warandess ingen ting utan döden capabelt att förändra thet iagh är M. A. K. hiertass trogneste

Adolph Jahan

Stegeborg den 11 Aug. 1688. Pfaltzgrefwe.

---

10. Mon Coeur. Jagh erhölt hiertass bref af den 15 hujus, Jostess resa hithvthföre war helt onödig, ty intet är försed uppå öfwerskriften til Kongen, emedan herhossgående vthwiser att Kongen sielf sådan titel brukar af arfförste, som iagh hånom hafwer tilskriwit, men han giör intet annat en söker orsak medh migh, han skal wel blifwa fri för widare bref af migh, emedan iagh endogh thermed intet vthrettar.

Hwadh gref Nils angår, så äro domarne klara att han och icke iagh skal eftersee acterne och migh sin mening skrifteligen tilkenna gifwa, och tå lärer sigh vthwisa om han icke process söker, han är mycket sööt i munnen för hierta, men hafwer bittra gallan i hiertat, såsom hans skrifter nogsampt vthwisa, som icke wil migh swara på the puncter iagh hånom förrelegger; om han them beswarade punctewiss, så kunde man låta afskrifwa the skäl och documenter genom hwilka han sigh förmenar att kunna förswara. Käre hierta lett Jahan Hollenium framvisa mitt bref till hånom af den 28 Junij och 1 Julij innewarande åhr och examinera wel the ordres, som iagh Hollenio therutinnan hafwer gifwit, så kan hierta intaga min möda medh ringa och ingen förretning hoss gref Nils och the öfrige sterbhusen, som hierta interessorar medh och att acterna vndandölliass.

Hollenius begärer åter igien löhn och penningar men hwarföre weth iagh intet, iagh hafwer icke en domb ennu genom hånom erhållit och hossgående vthrechning vthwiser thet han intet hafwer att fordra, doch lickwist kan hierta giöra ett sluth medh hånom och förnimma hoss Berend Kock om han wil något honom förskiuta, emedan Bernd Kock migh är skyldigh 161 d. koppm. [1]).

[1]) Räkning följer i orginal-brefvet.

Hermedh wil iagh hafwa slutit och förwentar med lengtan barnens och hiertass tilbakakombst, ty thet är intet att förmoda någon resolution om söner eller döttrar hoss Kongen såsom Håfretten i Stocholm therass flycht hafwer desapproberat genom dess citation til gref Göstaf de la Guardie, sammaledes hafwer grefwinnan fru Christina Oxenstierna citation att förwenta och weth iagh alltså icke huru thet sammanhenger att hierta tilförende hafwer skrifwit thet Kongen hafwer barnen accommoderat i gref Göstaf de la Guardies huss och lickwist barnen nu logera hoss grefwinnan fru Christina Oxenstierna, hwaröfwer förwentandess hiertas vnderrettelse iagh förblifwer så lenge iagh lefwer M. A. K. hiertass trogneste Adolph Jahan

Stegeborg den 17 Aug. 1688. Pfaltzgrefwe.

KOLONIEN NYA SVERIGES

GRUNDLÄGGNING

1637—1642.

AF

C. T. ODHNER.

Den verldsutställning, som under detta år (1876) varit öppnad i Philadelphia, på en mark, som fordom var svensk, och den samfärdsel, som i anledning deraf uppstått emellan Sverige och Delawares stränder, hafva å nyo riktat uppmärksamheten på den svenska koloni, hvilken för 240 år sedan grundade civilisationen i dessa nejder, och de svenskar, som besökt verldsutställningen, hafva i Philadelphia blifvit mottagna nästan som landsmän. Det måste dock erkännas, att det ingalunda behöfts en svensk utställning och ett svenskt furstebesök för att erinra Delawares och Philadelphias invånare om deras svenska ursprung och väcka deras intresse för de svenska förfäderna. Tvärtom har detta intresse redan länge varit ganska lifligt. De svenska kolonisterna hafva, vid sidan af de engelska "pilgrimsfäderna", alltid varit föremål för amerikanarnes vördnad och i deras erinring stått omgifna af ett nästan idealiskt skimmer. I följd häraf har också, i sammanhang med den på senare tider ifrigt forsatta forskningen rörande Staternas äldre historia, äfven den gamla svenska kolonien varit föremål för de amerikanske historieforskarnes intresse och arbeten. Dessa forskningar hafva ingalunda varit inskränkta till inhemska källor; man har både i engelska, holländska och svenska arkiv samlat bidrag till koloniernas och äfven Nya Sveriges historia. På detta sätt har i Amerika en rätt betydande literatur uppvuxit rörande detta ämne; för att icke tala om de bidrag, som förekomma i *Bancrofts* och *Hildreths* stora historiska verk, nämna vi här *Ferris*, The original settlements on the Delaware [1]), *Hazard*, Annals of Pennsylvania [2]), *Clay*, Annals of the Swedes on the Delaware [3]), *Reynolds'* öfversättning af Acrelii bok med kommentarier [4]) m. fl. Särskildt har

---

1) Wilmington, 1846. 2) Philadelphia, 1850.

3) Denna bok har ej varit oss tillgänglig. Detsamma är förhållandet med Brodhead, History of New Netherland, och med några hithörande urkundsamlingar såsom Register of Pennsylvania, Documents relative to the colonial history of the state of New-York, m. fl.

4) Philadelphia, 1874.

Historical Society of Pennsylvania egnat sin uppmärksamhet åt detta ämne; genom dess försorg hafva både Campanii och Acrelii arbeten blifvit utgifna i engelsk öfversättning [1]) samt åtskilliga hithörande urkunder blifvit offentliggjorda, t. ex. Record of Upland Court [2]) m. fl. En af föreningens medlemmar, Mr *Jos. Mickley*, har samlat betydande bidrag till Nya Sveriges historia både ur amerikanska och europeiska arkiv och för detta ändamål äfven besökt Sverige.

I Sverige har deremot på senare tider ej mycket blifvit gjordt för att belysa ifrågavarande ämne; man har hufvudsakligen följt de äldre arbetena af Campanius och Acrelius utan synnerlig kritik; till och med Geijer och Cronholm hafva i sina arbeten öfver Gustaf II Adolf upprepat Campanii obestyrkta och tvifvelsutan ogrundade uppgift om en svensk expedition till Delaware så tidigt som 1631. De enda bidrag till Nya Sveriges historia, som på senare tider hos oss framträdt, äro de, som förekomma i Carlsons arbete öfver Sveriges historia under Pfalziska huset och i författarens öfver Sveriges inre historia under drottning Kristinas förmyndare, af hvilka det förra arbetet sysselsätter sig med koloniens sista år och eröfring genom holländarne, det senare åter med dess grundläggning och första utveckling under Kristinas förmyndare. De flesta författare, både svenska och amerikanska, som behandlat detta ämne, hafva hufvudsakligen börjat med den första större expedition, som från Sverige afgick till Delaware, den af år 1642 under guvernören Printz, men om kolonisationens första grundläggning hafva de endast meddelat några spridda och osäkra uppgifter; allt hvad som ligger bakom 1642 har varit höljdt i dunkel. Orsaken härtill är, dels att kolonisationen under de första åren drefs med en viss "secretesse" och mera såsom ett enskildt företag, dels att guvernören Printz och den honom åtföljande presten Johan Campanius, hvilka lemnat de äldsta utförligare berättelserna om Nya Sverige, sannolikt hvarken haft noggrann kännedom om hvad som föregick expeditionen af 1642 eller anledning att tala derom. Författaren har väl i sitt ofvan anförda arbete sökt utreda koloniens tillkomst och första öden, men dels kunde detta ämne i ett så beskaffadt arbete endast i korthet behandlas, dels voro de källor,

[1]) Campanius öfversatt af Du Ponceau, Acrelius af Reynolds.
[2]) Philadelphia, 1861.

som då stodo honom till buds, otillräckliga. Sedan dess hafva åtskilliga spridda urkunder rörande Nya Sverige blifvit i riksarkivet från olika håll sammanförda; och under förf:s sista besök i arkivet kom hans uppmärksamhet att fästa sig vid en i Oxenstjernska samlingen befintlig packe med bref från svenske kommissarien i Amsterdam, Samuel Blommaert, till Axel Oxenstjerna, hvilka innehålla många nya upplysningar om koloniens grundläggning och de första expeditionerna till Delaware. Dessa bref hafva hittills ej varit begagnade, troligen i följd deraf att de äro skrifna på holländska. Med tillhjelp af dessa nya källor, äfvensom af hvad som framkommit från den amerikanska sidan, äro vi nu i tillfälle att meddela fullständigare och noggrannare upplysningar om Nya Sveriges äldsta historia, än förut varit oss möjligt.

Den första tanken på en svensk kolonisation i främmande verldsdelar var, som bekant, framkastad af Willem Usselincx, stiftaren af det svenska Södersjö-kompaniet [1]). Man har prisat de frisinnade, omfattande vyer, som ligga till grund för Södersjökompaniets privilegier, och tvifvelsutan taga de sig fördelaktigt ut vid en jämförelse med den trångbröstade uppfattning, som på den tiden rådde inom handelsverlden och särskildt inom Spaniens och Hollands kolonialväsen. Men man får ej häller glömma, att svenskarne i sjelfva verket gjorde en dygd af nödvändigheten, då de öppnade sitt kompani för andra nationer; de saknade nämligen tillgångar att af egna krafter bringa kompaniet till stånd. Om dessa äldre kolonialplaner hafva vi ingenting nytt att meddela. Så väl Gustaf Adolf som Axel Oxenstjerna omfattade Usselincx' planer med mycket intresse och understödde hans bemödanden så mycket de kunde; men den ständiga penningförlägenheten och de politiska förvecklingarna lade alltjemt hinder i vägen för verkställandet af de stora planerna. Usselincx synes ej häller hafva varit rätte mannen att förestå ett sådant

[1]) Usselincx var en köpman från Antwerpen, som under en längre vistelse i Spanien och Portugal hade fått kännedom om det spanska handelssystemets hemligheter och derpå, sedan han slagit sig ned i Amsterdam, sökte begagna sin erfarenhet till den holländska handelns fromma. Han uppgjorde första planen till det holländska Vestindiska kompaniet, som stiftades 1621; men sedan han förlorat sin förmögenhet på misslyckade spekulationer, begaf han sig åter utrikes. Han befann sig 1624 i Göteborg på resa till Danzig, då han af Gustaf Adolf inbjöds att qvarstanna i Sverige. — Om Usselincx se i synnerhet Laspeyres, Geschichte der volkswirtschaftlichen Anschauungen der Niederländer.

verk; han var redan gammal och synes dessutom alltid ha varit mer en ordets än en handlingens man. Med pennan verkade han oförtrutet för sin älsklingsidé. Förutom de under namn af "Argonautica Gustaviana" tryckta aktstyckena om svenska Söderkompaniet [1]) förvarar vårt arkiv en mängd vidlyftiga utlåtanden och förslag af hans hand, stälda än till svenska monarkiens förnämsta handelsstäder än till utländska makter, såsom Hansestäderna, Frankrike, Generalstaterna m. fl., alla fulla af goda tankar och lysande förespeglingar, men alla, så vidt vi kunnat finna, fruktlösa. Hvad särskildt beträffar de kolonisationsplaner, som ingingo i Usselincx förslag, så synas tankarne i början varit riktade hufvudsakligen på de spanska besittningarna i Amerika, hvilka lockade genom sin metallrikedom. Väl var det genom privilegiernas § 29 förbudet att företaga några fiendtligheter mot konungens af Spanien länder eller undersåtar, men sedan Gustaf Adolf från 1627 kommit i spändt förhållande till kejsaren, såg han äfven i Spanien en fiende och drog derför ej i betänkande att med hertigen af Buckingham 1628 sluta ett fördrag, enligt hvilket han skulle med skepp och krigsfolk bistå hertigen vid en tillämnad expedition mot Jamaica och såsom ersättning förbehöll sig $\frac{1}{10}$ af de der varande guldgrufvornas afkastning [2]). Hertigens kort derpå följande mord gjorde det sällsamma förslaget om intet; det står nu, vid sidan af planerna på Rysslands och Polens kronor, såsom en yttring af det äfventyrliga, fantastiska drag, som någongång träder i dagen hos Gustaf II Adolf.

Det var Axel Oxenstjerna förbehållet att i detta liksom i flera andra afseenden bringa till utförande, hvad som under Gustaf Adolfs regering stannat vid blotta afsigten; och det är karakteristiskt för denne statsman, att det var midt under krigets stormar, under en tid af ytterlig fara och nöd, som han satte i gång ett så vidtutseende företag. Äfven Axel Oxenstjerna gör fullt skäl för den benämning, som Geijer tillagt Gustaf Adolf: "såningsmannen från den framilande stridsvagnen". Det var under det för Sverige så hotfulla året 1635, som rikskansleren tog det första steget på den väg, som skulle leda till

[1]) Tryckta 1633 i Frankfurt a. M. Omtryckta 1662 hos Marqvardus, De jure Mercatorum.

[2]) Härom se vidare Lingard, History of England, IX, 285; Fant, Observationes selectæ, pp. 100—2; Cronholm, Sveriges historia under Gustaf II Adolf, IV, 373-4; V, II, s. 85.

Nya Sveriges anläggning. Då han på våren 1635 måste begifva sig från södra till norra Tyskland, tog han, som bekant, vägen öfver Frankrike och Holland, för att förmå dessa makter att kraftigare understödja Sverige i tyska kriget. I Maj 1635 vistades han i Haag och Amsterdam. Om detta besök i Holland känner man blott hvad som rör de politiska förhandlingarna [1]. Man kan dock vara förvissad, att en man med Axel Oxenstjernas öppna blick och lifliga intresse för den ekonomiska utvecklingen icke försummat tillfället, då han vistades i den tidens förnämsta handelsstat, att taga reda på hithörande förhållanden och anknyta förbindelser, som kunde blifva till gagn för Sverige. Och att han dervid icke glömde de Usselincxska planerna, derför har man ett bevis. Det finnes nämligen i Oxenstjernska samlingen ett betänkande, författadt af en viss Samuel Blommaert och dateradt Amsterdam d. 3 Juni 1635, sålunda några dagar efter kanslerens afresa från Holland, hvilket söker utreda frågan om utsigterna för en svensk sjöfart på Guineakusten. Denne Blommaert, som var köpman i Amsterdam och delegare i det holländska Vestindiska kompaniet [2], har allt ifrån kanslerens besök i Holland regelbundet uppvaktat honom med skrifvelser, i hvilka han redogjorde för handels- och sjöfartsförhållandena i Holland. Man finner af dessa bref, att uppmärksamheten vid denna tid mest riktade sig dels på Guineakusten dels på Brasilien. För en expedition till Brasilien syntes förhållandena vid den tiden gynsamma, ty holländarne hade fattat fast fot i landet och undanträngde portugisarne, men ännu hade icke Vestindiska kompaniet fått sig tillerkändt privilegium på den brasilianska handeln; i denna kunde derför möjligen äfven Sverige bereda sig delaktighet.

Ännu ett steg framåt togs följande år 1636. På våren detta år besöktes Axel Oxenstjerna i Wismar af holländaren Peter Spiring, stadd på resa från Preussen till Holland. Denne

---

[1]) Härom se Arend, Algemeene Geschiedenis des Vaderlands, III, 4., s. 851; Chemnitz, Gesch. des Schwed. Kriegs, II, s. 696.

[2]) Om denne man känner Hollands biografiska hufvudverk (van der Aa, Biographisch Woordenboek der Nederlanden, II, I) ingenting annat, än att han åren 1607—9 utmärkt sig i Ostindiska kompaniets tjenst. Vi kunna tillägga, att han 1630—1 omtalas såsom delegare i en enskild kolonisation (s. k. patronat) på östra sidan af Delawareviken: se Hazard, a. st. p. 26. Sannolikt var han beslägtad med den Thomas Blommaert, som under Gustaf Adolfs regering gjorde sig väl förtjent om det svenska stångjärnssmidets utveckling.

kloke och af rikskansleren högt värderade man [1]) hade ordnat och ledt licentväsendet i de preussiska hamnarne till hans synnerliga nöje och, sedan dessa hamnar 1635 blifvit afträdda, af honom qvarhållits i svensk tjenst. Han afgick nu till Holland med uppdrag att söka åt Sverige utverka subsidier af Generalstaterna; han skulle derjämte "se till, om icke kronan vid denne tidernas concurrentie någon tjenst kan ske i commercierne eller manufacturerne" [2]). Hvad han i sistnämda hänseende uträttade, finner man af hans bref till kansleren [3]). Han hade haft åtskilliga "discurser" med Blommaert angående den "Chynæiska" (Guineiska) handeln och för denna sökt intressera både Blommaert och andra holländska affärsmän; han hade af Blommaert fått anvisning på en person, som bättre än någon annan kunde gifva upplysningar i dylika frågor. Denne var Peter Minuit, ledaren af den första svenska expeditionen till Delaware.

Peter Minuit, såsom han sjelf skref sitt namn, eller Minnewit, såsom det egentligen lär heta [4]), var bördig från staden Wesel i Cleveska landet, Hollands närmaste gränsland på den tyska sidan. Troligen har han lemnat sin fädernestad, när denna i anledning af Jülich-Cleveska arfföljdskriget kom i spanjorernas händer. Han begaf sig då till Holland, gick i Vestindiska kompaniets tjenst och blef slutligen förordnad till direktör eller guvernör öfver dess koloni Nya Nederland. Denna omfattade landet emellan Hudson- och Delaware-floderna, vid hvilka båda punkter kompaniet år 1623 hade fattat fast fot; på Delawares östra strand var ett litet fäste, kalladt Fort Nassau, anlagdt, och äfven på den vestra stranden nära kap Henloopen grundades 1631 en holländsk koloni, benämd Zwaanendal, ehuru den snart ödelades af indianerna och öfvergafs [5]). Minuit vistades som guvernör i Nieuw Amsterdam (n. v. New-York) från 1626 till 1632 och synes ha gjort sig känd som en mycket duglig och verksam man. Men han gjorde sig slutligen misshaglig för ett

[1]) Om honom jfr förf.s: Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen, s. 46.

[2]) Kansl:s memor. f. Joh. Nicodemi d. 29 Mars 1636: Handlingar rör. Skandinaviens historia, XXXVIII. s. 289—90.

[3]) Spiring till kansleren d. 14 Maj 1636: Oxenstjernska saml. i riksark.

[4]) Det skrefs af svenskarne äfven Menewe, Menuet o. s. v.

[5]) Hazard, a. st. s. 25 ff. Kap Henloopen (egentl. Hindlopen?) låg på sydvestra sidan om Delawares utlopp, på nordöstra sidan låg kap May (egentl. Mey efter landets förste upptäckare Cornelis Mey).

mäktigt kotteri inom kompaniet och såg sig genom dess intriger nödgad att lemna sin befattning 1632, då han återvände till Holland [1]). Han befann sig i sitt hemland, då han 1636 träffades af Spirings inbjudning.

Det var meningen, att Minuit skulle följa med Spiring, då denne på sommaren 1636 återvände till Sverige, för att gå vederbörande till handa med råd och upplysningar. Men han blef hindrad och afgaf i stället ett skriftligt betänkande i frågan [2]), hvilket Spiring medförde till Sverige. Minuit ansåg, att för anläggande af en svensk koloni i någon främmande verldsdel (Nova Suedia, såsom den borde kallas) erfordrades först ett skepp på 60—100 läster, vidare en last af 10—12,000 guldens värde, en skeppsbesättning af 20—25 man med lifsmedel för ett år samt tolf soldater till besättning på platsen äfvensom ett mindre fartyg att der qvarstanna. Förmodligen var det detta förslag eller ett derpå grundadt, som i svenska rådet upplästes den 27 September 1636 [3]). Spirings och som det vill synas äfven regeringens tankar voro fortfarande riktade på Guineakusten, särskildt Guldkusten.

På hösten 1636 blef Spiring åter utskickad till Holland, men nu i egenskap af svensk resident och "finansråd" samt upphöjd i adligt stånd under namn af Silfvercron till Norsholm [4]). Sedan han i slutet af Oktober 1636 ankommit till Holland och der blifvit ackrediterad såsom svensk resident, återupptog han enligt regeringens befallning underhandlingen med Blommaert och Minuit. Den förre erhöll nu fullmakt såsom svensk kommissarius i Amsterdam med 1000 rdr i årligt arvode; han blef hvad man nu för tiden kallar svensk generalkonsul i Holland. För att komma till något visst besked i kolonisationsfrågan, kallade Spiring på nyåret 1637 både Blommaert och Minuit till rådplägning hos sig i Haag. Resultatet af denna öfverläggning framgår ur Spirings och Blommaerts bref till kansleren [5]). Det

---

[1]) Ofvanstående uppgifter om Minuits tidigare lefnadsöden äro hufvudsakligen hämtade från Fr. Kapp, Peter Minnewit aus Wesel, i Sybels Histor. Zeitschrift, XV, ss. 225 ff.

[2]) Dat. Amsterdam d. 15 Juni 1636: Oxenstj. saml.

[3]) Rådsprotokollen.

[4]) Sjelf brukade han skrifva sitt namn: Peter Spieringk Silvercroen op Norsholm. Hans skrifvelser till kansleren äro vanligen skrifna på tyska.

[5]) Spiring till kansl. d. 8 Nov. 1636, d. 7 och 31 Jan. 1637. Blommaert till dens. den 26 Nov. 1636 och d. 14 Jan. 1637: Ox. saml.

hade vid närmare undersökning befunnits, att en expedition till Guinea skulle kräfva större kapital, än man kunde hoppas att åvägabringa, och derför hade man beslutit att bilda ett svenskt-holländskt kompani, som skulle drifva handel och anlägga kolonier å de delar af den nordamerikanska kusten, som ej voro förut upptagna af holländare och engelsmän. Kostnaderna för den första expeditionen beräknades till 24,000 holl. floriner [1]), hvilka borde på det sätt anskaffas, att Minuit och Blommaert och deras vänner inginge i affären med halfva summan, men den återstående hälften tecknades i Sverige. Spiring hade önskat rådföra sig äfven med andra affärsmän, men afstått derifrån, då de båda andra yrkat, att saken skulle hållas mycket hemlig, på det att icke Vestindiska kompaniet måtte omintetgöra företaget. Minuit skulle blifva expeditionens ledare, Blommaert dess kommissionär i Amsterdam.

Efter dessa öfverenskommelser begaf sig Minuit, försedd med nödiga handlingar, till Sverige i början af Febr. 1637. Om hans vistelse och verksamhet i Sverige hafva vi ingen annan kännedom, än den som kan hämtas ur Blommaerts bref till kansleren [2]). Svenska regeringen omfattade planen med intresse och lofvade att ställa två fullt rustade fartyg till kompaniets förfogande; de från Sverige erforderliga penningbidragen tecknades af de tre Oxenstjernorna, Klas Fleming och Peter Spiring [3]). Fleming blef jämte kansleren verkets ifrigaste befrämjare; såsom amiralitetets egentlige chef — riksamiralen var gammal och otjenstbar — fick han sig uppdraget att låta utreda de båda fartygen och uppgjorde med Blommaert och Minuit detaljerna af expeditionens utrustning. Blommaert anskaffade i Holland både en van skeppsbesättning och den erforderliga lasten, som skulle användas till handel; bådadera öfversändes till Göteborg på våren 1637, då expeditionen efter aftal borde afgå [4]). Men vare sig det berodde på vederbörandes långsamhet eller derpå, att Minuit någon tid låg sjuk, — först i Augusti voro de båda fartygen färdiga att afgå från Stockholm; den 9 Augusti ut-

[1]) 1 riksdaler motsvarade 2½ holl. floriner el. gulden.
[2]) Se Blommaerts bref af d. 18 Febr., 6 Maj 1637 m. fl.
[3]) Enl. "Rechnung über Peter Minuits Reise nach Westindien a:o 1637 in Stockholm" (Ox. saml.), tecknade Axel och Gabriel G:son Oxenstjerna hvardera 3,000, Spiring 4,500 flor., de öfrige mindre summor.
[4]) Blommaert till kansl. d. 6 Juni 1637.

färdade amiralitetet sjöpass för fartygen Kalmar Nyckel och Gripen[1]), det förra ett större bestyckadt fartyg, det senare en jakt, båda tillhörande det förenade Söder- och Skeppskompaniet. Från Göteborg hafva de icke kommit åstad förr än sent på hösten. Detta dröjsmål hade flera ofördelaktiga följder: först att besättningen måste hela sommaren underhållas och aflönas på kompaniets bekostnad, vidare att fartygen, sedan de lemnat Göteborg, råkade ut för höststormarne i Nordsjön och blefvo illa medfarna. I December 1637 måste de inlöpa i holländska hamnen Medemblik för att iståndsättas och intaga ny proviant. Härigenom stego kostnaderna för expeditionen ytterligare och beräknades redan till omkr. 36,000 fl.; de holländske delegarne, som sågo utsigterna till vinst förminskas, började knota. Men Minuit lugnade dem med det löfte, att han vid återkomsten skulle förmå svenska regeringen att åtaga sig tillökningen i omkostnaderna. Derpå fortsattes resan i slutet af år 1637 vidare till bestämmelseorten[2]).

Om Minuits färd öfver Atlanten ega vi inga underrättelser. Tidpunkten för hans ankomst till Delaware har man åter trott sig kunna närmare bestämma. En amerikansk forskare har nämligen ur engelska arkiv framdragit en skrifvelse från Jerome Hawley, "treasurer" vid den engelska kolonien i Virginien, till Mr Secretary Windebanke, dat. Jamestown[3]) d. 8 Maj 1638, hvari omtalas, att dit ankommit ett holländskt skepp, som var försedt med en af svenska regeringen undertecknad fullmakt; dess befälhafvare hade begärt fri handel för att kunna intaga last af tobak till Sverige, hvilket dock förvägrats; hvarefter fartyget qvarstannat omkr. 10 dagar för att förse sig med ved och vatten. Derunder hade man erfarit, att så väl detta som ett annat i samma sällskap varande fartyg voro destinerade till Delaware för att der anlägga en koloni och plantera tobak. Som Delaware förmenades höra till det engelska territoriet, förfrågade man sig, hvad som vore att göra, i fall den svenska kolonisationen komme till stånd[4]). — Häraf har man nu dragit den

[1]) Amiralitetets registratur: Sjöförvaltningens arkiv.
[2]) Blommaert till kansl. d. 6 Jan. 1638 samt hans utförliga redogörelse af d. 28 Jan. 1640.
[3]) Jamestown, den äldsta engelska kolonien i Virginien, men numer en öfvergifven ort, var beläget vid Jamesfloden nära hafvet.
[4]) Hazard, a. st. s. 42 ff.

slutsats, att det var Minuit sjelf, som på resan till Delaware besökt Virginien. Denna slutsats är dock oriktig, såsom man finner af en uppgift i Blommaerts bref. Det fartyg, som besökte Jamestown vid nämda tillfälle, war icke Kalmar Nyckel med Minuit ombord, utan jakten Gripen, som Minuit efter ankomsten till Delaware sände till Virginien för att afsätta sin last och intaga ny, hvilket dock icke lyckats. Då det nu visar sig af det engelska aktstycket, att det svenska fartyget sannolikt i slutet af April 1638 uppträdde i Virginien, så måste följaktligen ankomsten till Delaware hafva skett i Mars eller tidigt i April månad. Härmed öfverensstämmer äfven ett annat samtida aktstycke, hvilket visar, att den holländske guvernören i Nieuw Amsterdam, Willem Kieft, redan d. 28 Apr. fått kännedom om Minuits ankomst. Han skrifver nämligen denna dag till Vestindiska kompaniets styrelse, att han från kommissarien å Fort Nassau fått underrättelse, att Minuit anländt till Delaware och der börjat uppföra en skans, äfvensom att han velat framtränga högre upp i elfven förbi Fort Nassau, men blifvit derifrån hindrad. Guvernören hade först befalt kommissarien att protestera mot Minuits förfarande, och han afgaf sedermera (d. 6—17 Maj) sjelf en högtidlig protest, i hvilken han tog i anspråk för Vestindiska kompaniets räkning hela "Zuid-Rivier" (såsom Delawarefloden vanligen kallades i motsats till den nordligare Hudsonfloden) och gjorde Minuit ansvarig för all den skada och osämja, som af hans åtgärd kunde bli en följd [1]). Hvad grund holländarne egde för sina anspråk, känna vi af det föregående: de hade verkligen både inköpt och bebyggt en del af Delawares vestra strand, men sedermera öfvergifvit trakten.

Hvad som för öfrigt passerade vid Delaware efter Minuits ankomst, erfara vi genom Blommaerts ofta nämda skrifvelser [2]), hvilka åter enligt uppgift grunda sig på Minuits egna, numera förkomna journaler, kartor och öfriga handlingar. Det var öfverenskommet med Blommaert och de öfrige holländske delegarne, hvilka tillika voro delegare i Vestindiska kompaniet, att man skulle undvika hvarje kollision med detta kompani, och Minuit synes hafva förespeglat holländarne, att trakten af Florida vore målet för hans färd — denna omtalas i Blommaerts

[1]) Hazard, a. st. s. 44 ff. Ferris, a. st. s. 38 ff. Acrelius, s. 12 ff..
[2]) I synnerhet brefven af d. 13 Nov. 1638 o. 28 Jan. 1640.

bref vanligen under namn af "voyagen till Florida" — men tvifvelsutan har Minuit från första början varit besluten att vända sig till den emellan Delaware- och Chesapeake-vikarne utskjutande stora halfön, om hvilken han från sin guvernörstid visste, både att den var fruktbar och att den var ledig, om än holländarne gjorde anspråk på densamma. Han synes i sina journaler hafva alldeles förtegat holländarnes protester, ty derom förekommer ingenting i Blommaerts bref. Tvärtom berättar denne, att Minuit rest några mil in i landet för att se, om der funnes några kristna menniskor, samt gifvit tecken medelst aflossande af kanonskott, men att ingenting förnummits. Han hade seglat in i ett af flodens tillflöden på vestra sidan, benämdt "Minquas' kil" [1]), och derefter trädt i underhandling med höfdingarne för de kringboende indianstammarne — dessa kallades af svenskarne minquesser och hörde till den irokesiska stammen, hvilken här undanträngt landets förre egare, delawarerna af Algonkin-stammen [2]). Indianerna funnos villiga att till Minuit sälja land till några dagsresors utsträckning på Delawares vestra strand; derpå uppgjordes köpet högtidligen med fem dertill befullmäktigade indianhöfdingar eller Sachems [3]), och ett skriftligt kontrakt blef deröfver upprättadt [4]).

Sedan Minuit sålunda tagit landet i besittning, lät han uppresa svenska drottningens vapen och kallade den nya kolonien Nya Sverige. Floden benämdes Elbe [5]), och den skans, som derinvid började uppföras, fick under kanonsalut namnet Kristina. Den var belägen omkr. 2 eng. mil från flodens utlopp i Delaware, nära nuvarande staden Wilmington, på en högländ udde, som på ena sidan var tillgänglig för större fartyg, men på den

[1]) Det holl. kil betyder elf, ström. Minquas' eller Maniquas' kil är noga att skilja från den längre ned belägna Minquess' kil.

[2]) Reynolds' öfvers. af Acrelius, s. 47, not. 4.

[3]) Sachem kallades en sådan höfding af holländare och engelsmän; Campanius och Acrelius skrifva Sackheman.

[4]) Acrelius uppger, att indianerna nu afträdt landet från kap Henloopen ända till Santickan (vid n. v. Trentonfallen). Hvad grund han har för denna uppgift känna vi icke; möjligen har han sett någon afskrift af den numera förkomna köpehandlingen (hvilken skall ha varit skrifven på holländska och försedd med indianernas bomärken). Troligt är dock, att han förblandat detta första köp med något af de följande, ty om man genast från början kommit i besittning af landet intill Trentonfallen, så hade näppeligen något vidare köp erfordrats. Jfr äfven Hazard, a. st. s. 48.

[5]) Den benämdes sedermera icke Elbe, utan Kristinas kil och kallas än i dag Christeen.

andra omgifven af träsk och sandbankar [1]). Inom denna skans byggdes två trähus till bostad åt dem, som skulle der qvarstanna såsom besättning, och allahanda förråd insamlades till föda åt besättningen, dels majs, dels villebråd, såsom hjortar, vilda gäss och kalkoner m. m. En liten trädgård lär ock ha blifvit anlagd invid skansen. Slutligen sedan alla anordningar för de qvarlemnade voro vidtagna, begaf sig Minuit på återvägen, qvarlemnande en del af den ditförda lasten, att användas såsom bytesmedel vid handeln med indianerna, samt 23 man under befäl af löjtnant Måns Kling, den ende svensken som uttryckligen nämnes såsom deltagande i den första expeditionen [2]), samt Henrik Huyghen, hvilken synes ha varit Minuits svåger eller frände. De båda ledarne, af hvilka den förre synes hafva haft den militära, den senare den ekonomiska delen af styrelsen sig anförtrodd, ålades att dels bevaka fästningen dels drifva handel med indianerna. Hvad dessa hade att sälja var egentligen pelsverk; man har ännu i behåll en skrifvelse af guvernören Kieft d. 31 Juli 1638 [3]), i hvilken han klagar deröfver, att Minuit genom sin frikostighet mot indianerna dragit till sig pelsverkshandeln vid Delaware. Som Kieft i samma bref omtalar Minuits afresa från Nya Sverige, är det sannolikt, att denna försiggått i Juli 1638.

Minuit hade skickat jakten Gripen i förväg till Vestindien, der han hoppades kunna afsätta den från Göteborg medförda lasten och intaga ny, och styrde derpå sjelf med Kalmar Nyckel kosan till samma trakt, — något som Blommaert klandrar, enär han mycket väl kunnat lemna hela den återstående lasten åt Gripen och sjelf anträda hemfärden till Sverige kortaste vägen. Minuit anlände med sitt fartyg till vestindiska ön S:t Kristoffer och lyckades der sälja sin last och intog i stället tobak. Han var redan färdig att afsegla derifrån, då han jämte sin skeppare blef inbjuden som gäst på ett i närheten liggande holländskt skepp, som hette "Het vliegende hert" (Flygande hjorten). Medan han befann sig ombord å det främmande fartyget, uppväxte en häftig orkan, "af det slag, som i Vestindien förekommer hvart 6:te

[1]) Angående traktens nuvarande utseende se Ferris, a. st. ss. 41 ff.

[2]) Sannolikt fans äfven en och annan svensk bland besättningen. Då Acrelius nämner en svensk prestman, Reorus Torkillus, såsom Minuits följeslagare, beror denna uppgift sannolikt på missförstånd. Det är föga troligt, att en svensk prest medföljt expeditionen, då denna med få undantag bestod af holländare.

[3]) Hazard, a. st. s. 45.

eller 7:de år". Alla på redden liggande fartyg, till ett antal af 20, blefvo drifna ut åt hafvet; somliga förlorade sina master eller blefvo på annat sätt illa tilltygade, andra gingo alldeles i qvaf. Till de senares antal hörde efter all sannolikhet "Het vliegende hert", på hvilket Minuit befann sig, ty hvarken fartyget eller Minuit syntes mera till. Kalmar Nyckel deremot lyckades rädda sig; det återvände, sedan stormen lagt sig, till ön för att efterforska sin befälhafvare, men då efter några dagars väntan ingenting afhördes, fortsattes resan till Sverige [1]).

Sådant slut fick den företagsamme och begåfvade man, som efter att hafva bragt den holländska kolonien vid Hudson i flor blef grundläggaren af den svenska vid Delaware. Det plötsliga och hemlighetsfulla i hans bortgång samt de svenska källornas tystnad har haft till följd, att man hittills sväfvat i okunnighet om hans slutliga öde. Acrelius vet till och med berätta, att Minuit stannat qvar i Nya Sverige och att han "efter några års trogen tjenst blef död på Kristina". Denna uppgift har från Acrelius öfvergått till de fleste, som skrifvit om detta ämne; till och med Minuits biograf Kapp har ingenting annat att förmäla [2]). Att denna uppgift måste vara oriktig, insåg förf. redan då han samlade materialier till sitt arbete öfver Kristinas förmyndare, ty Fleming talar i ett bref af 1639 [3]) om nödvändigheten att skaffa en efterträdare åt Minuit vid Kristina. Men sakens rätta sammanhang kunde förf. då icke utröna, utan inskränkte sig till detta yttrande: "Minuit synes antingen hafva dött under återvägen eller afgått ur svensk tjenst" [4]). Den förra gissningen visar sig nu vara den rätta.

Det sin chef beröfvade svenska fartyget Kalmar Nyckel hade på hemvägen ännu en motgång: det blef i Nordsjön ännu en gång illa tilltygadt af storm, förlorade sin mast och måste i Nov. 1638 inlöpa i holländsk hamn. Genom Blommaerts försorg blef det här åter iståndsatt och qvarblef tills vidare i Holland. Jakten Gripen, som af Minuit blifvit skickad till Vestindien,

---

[1]) Härom se i synnerhet Blommaerts bref till kansleren d. 13 Nov. 1638 o. 28 Jan. 1640.

[2]) Acrelius, s. 15; Ferris, a. st. s. 57; Hazard, a. st. s. 59; Kapp, a. st. s. 248. M. uppgifves vanligen hafva dött 1641 och blifvit begrafven å Kristina.

[3]) Kl. Fleming till kansleren d. 8 Juni 1639. Ox. saml.

[4]) Förf:s anf. arb. s. 302. Då Reynolds (a. st. s. 28) tillskrifver förf. den uppgiften att M. återvändt till Europa, men snart afgått ur svensk tjenst, så beror detta förmodligen på något missförstånd.

kryssade någon tid i farvattnen kring Havanna och återvände derpå ännu en gång till Nya Sverige. Här intog fartyget de under tiden genom indianhandeln samlade "pälterierna" (pelsverken) och afgick derefter till Sverige, dit det ankom i slutet af Maj 1639, efter att hafva på 5 veckor tillryggalagt färden från Kristina till Göteborg [1]).

Minuits bortgång var en oersättlig förlust för det nybildade kompaniet. Det var ej gerna möjligt att finna en lika skicklig och med de amerikanska förhållandena förtrogen man som Minuit. Men betraktar man saken uteslutande från svensk-nationel synpunkt, så var måhända Minuits bortgång ej så mycket att beklaga. Det är nämligen sannolikt, att kolonisationen aldrig fått en så svensk-nationel anstrykning, om Minuit framgent blifvit dess ledare. Åtminstone uppgifver Blommaert [2]), att det varit Minuits afsigt att kolonisera Nya Sverige med folk från sitt eget af kriget förödda hemland, Cleve. Och sannolikt är, att en så kraftfull man, som Minuit synes ha varit, i synnerhet om han befolkat landet med sina landsmän, kommit att intaga en mer sjelfständig ställning, än som varit förenligt med Sveriges intressen.

Att det lyckligt påbörjade företaget skulle fortsättas, derom voro de svenske delegarne i kompaniet från första ögonblicket ense; de betraktade nämligen saken ur nationel och politisk synpunkt och insågo den stora betydelse, som kolonien med tiden kunde få för Sverige. Klas Fleming blef framgent verkets egentlige ledare i Sverige; han var det numer äfven å ämbetes vägnar, enär han i Nov. 1637 blifvit president i det nybildade kommersekollegiet. Han och hans sekreter i kollegiet, Johan Beyer [3]) visade nu och framgent mycket intresse för den nya svenska kolonien; denna kan derför sägas vara kommersekollegiets både första och största verk. Det gälde först att skaffa en efterträdare åt Minuit. En sådan person trodde sig Fleming hafva funnit i holländske kaptenen Cornelis van Vliet, hvilken flere år varit anställd i svensk tjenst. Det heter i amiralitetets fullmakt för

[1]) Blommaert till kansl. d. 28 Jan. 1640; Fleming till dens. d. 8 Juni o. 1 Juli 1639; dens. till Spiring d. 8 Juni s. å. Ox. saml.

[2]) Blommaert till kansl. d. 13 Nov. 1638.

[3]) Denne var kollegiets ende särskildt aflönade tjensteman. Sedan Beyer blifvit generalpostmästare 1642 och Fleming aflidit 1644, var kollegiet helt och hållet upplöst; först 1651 börjar dess egentliga tillvaro såsom ett fullt organiseradt ämbetsverk.

denne man, skrifven på holländska och dat. Vesterås den 26 Jan. 1639[1]), att Kongl. Maj:t beslutit att icke allenast vidmakthålla, utan äfven med kraft fortsätta sjöfarten på "Indien", men som man ännu ej fått någon fullständig underrättelse om landets beskaffenhet, (Minuit hade nämligen ej hunnit uppsätta någon ordentlig berättelse om sin färd), vore det K. M.s befallning, att v. Vliet skulle på Kalmar Nyckel begifva sig till "Virginien", till de trakter, som af Minuit blifvit i K. M.s namn tagna i besittning, samt der inhämta noggrann kännedom om landets och invånarnes beskaffenhet, ty det vore K. M.s afsigt att låta bebygga landet med svenskt folk. Man vidtog äfven anstalter för att skaffa nybyggare. Först sökte man vinna ändamålet med goda ord och öfvertalningar, men folket synes i början ha hyst motvilja för den långa sjöresan och det aflägsna, af hedningar bebodda landet. Det heter nämligen i regeringens skrifvelser till landshöfdingarne i Elfsborgs och Värmlands län[2]), att ingen godvilligt erbjudit sig att medfölja kapten van Vliet till Nya Sverige; det vore derför regeringens befallning, att de skulle gripa sådana gifta knecktar, som antingen förrymt sin tjenst eller på annat sätt förbrutit sig, och dem med hustrur och barn öfversända till Nya Sverige, under löfte att inom två år få återvända hem; dock skulle detta ske "med fog och discretion", så att icke upplopp deraf förorsakades. Men ännu svårare var det att i dåvarande betryckta tider skaffa penningar till den nya expeditionen. Man tänkte redan nu på att låta Skepps- och Söderkompaniet med sitt kapital ingå i det nya kompaniet och att gifva detsamma monopol på tobakshandeln. Dessutom sökte man förmå Blommaert och de öfrige holländske delegarne till nya penningbidrag[3]).

Men de holländske delegarne i kompaniet voro ingalunda lika villige som de svenske att fortsätta företaget. De hade nämligen hufvudsakligen betraktat detsamma såsom en affär; de klagade nu, att det icke blifvit affärsmässigt skött, utan tilltagits i så stor skala, att det icke burit sig; det hade varit ledt mindre i delegarnes än i svenska kronans intresse, och derför borde denna åtaga sig en del af kostnaderna. Dessutom var Minuit nu borta

[1]) Amiralitetets registr. i Sjöförvaltn.s arkiv.
[2]) Dat. d. 7 o. 8 Aug. 1639: registr. Handl. rör. Skand. Hist. XXIX, s. 210.
[3]) Fleming till Spiring och Blommaert d. 8 Juni 1639; Flemings memor. för Mårten Augustinsson d. 28 Febr. s. å. Ox. saml.

och dermed ock det förtroende, som hans person ingifvit de holländske delegarne. Dertill kom slutligen, att Vestindiska kompaniets styrelse beklagade sig öfver Minuits förmenta intrång på dess område, och då nu de holländske delegarne i det svenska kompaniet tillika voro delegare i Vestindiska kompaniet, så fingo de uppbära förebråelser af sina landsmän för det de dragit dem svenskarne på halsen; "de hade, ehuru medlemmar af samma collegium, gjort dem mer skada än gagn". I synnerhet hade Blommaert mycket obehag af sin delaktighet i denna sak och blef derför mindre villig än förut att befrämja densamma. Sannolikt för att afvända sina landsmäns ovilja sökte han leda företaget in på en annan bana och fäste uppmärksamheten derpå, hur fördelaktigt Nya Sverige vore beläget, i fall man ville slå sig på kaperi mot spanjorerna. De spanska silfverflottorna och deras rika laddningar lekte på den tiden i mångas håg, i synnerhet sedan det 1628 lyckats holländarne att uppsnappa den stora spanska silfverflottan. Nu menade Blommaert, att man i Nya Sverige hade en väl belägen både utgångspunkt och tillflyktsort, om man ville passa på de spanska flottorna, när de utlupe från Havanna. Men de svenske herrarne ville ej lyssna till dessa förslag, utan fullföljde sina handels- och kolonialplaner såsom hufvudsyftet [1]).

Ehuru sålunda de ledande männen i Sverige beslutit att med första möjliga utsända en ny expedition till Nya Sverige, dröjde det dock tämligen länge, innan den blef färdig att afgå; dess utrustning försinkades genom åtskilliga motigheter. Kalmar Nyckel blef genom Spiring och Blommaert, hvilka förskötо medlen, i Holland utrustad för en ny resa och försedd med en ny skeppsbesättning. Fartyget skulle först afgå till Göteborg för att aflasta samt mottaga de svenska utvandrarne. Men dess afgång fördröjdes dels genom reparationsarbetet dels i följd af ett uppdrag, som Spiring fått regeringens befallning att med fartyget utföra: man ville nämligen passa på och tillfångataga en viss kejserlig ambassadör, som vore stadd på resa till Danmark sjövägen. Härmed kan näppeligen åsyftas någon annan än grefve Kurtz, hvilken på våren 1639 från Hamburg ämnade sjövägen begifva sig till Danmark och Polen för att anknyta förbindelser

[1]) Fleming till kansl. d. 8 Juni 1639; Spiring till dens. d. 19 Nov. 1638, 29 Juli 1639; Blommaert till dens. d. 13 Nov. 1638 o. 28 Jan. 1640. Ox. saml.

med dessa riken. Men som Kurtz gick om bord på ett danskt örlogsfartyg, kunde planen icke utföras. Omsider afgick Kalmar Nyckel till Göteborg, anlände dit i Juni 1639 och aflemnade den medförda tobakslasten (12,000 ℔). Här blef fartyget nu liggande i 14 veckor, ett dröjsmål som förorsakades dels af den nye befälhafvarens försumlighet dels af svårigheten att skaffa utvandrare. Slutligen hade man lyckats hopsamla ett antal nybyggare, hvilka jämte boskap, hästar, svin, åkerbruksredskap m. m. instufvades på fartyget. Till kommendant å Kristina var förordnad en löjtnant Peter Hollender, hvilken såsom namnet antyder sannolikt äfven var holländare [1]); och troligen var det nu, som prestmannen Torkillus, den förste svenske presten i Nya Sverige, följde med till Amerika [2]).

Först i början af hösten 1639 afgick Kalmar Nyckel från Göteborg. Men fartyget hade icke hunnit längre än ut i Nordsjön, då det sprang läck; det måste derför inlöpa i Medemblik för att få skadan lagad. Två gånger lade fartyget ut till sjös, men måste båda gångerna återvända i följd af nya skador, hvilkas afhjelpande medförde ytterligare både dröjsmål och kostnader. Dertill kom, att skeppsbesättningen förklarade sig icke vilja följa med på ett sådant fartyg och under en sådan kaptens befäl. Man beskylde kapten van Vliet icke blott för försumlighet, utan äfven för oärlighet vid skeppets proviantering, och då Blommaert anstälde undersökning, befans det, att båda beskyllningarna voro grundade. På grund häraf blef van Vliet af Spiring afsatt från sitt befäl, och en annan vid namn Pouwel Jansen, sannolikt äfven en holländare, förordnades i hans ställe. Äfven blef en ny skeppsbesättning hyrd. Ännu en motgång hade fartyget att utstå, i det att Zuider Zee genom en stark ostlig storm blef för en tid uppgrundadt och ofarbart. Ändtligen voro alla hinder öfvervunna, och den 7 Febr. 1640 kunde Kalmar Nyckel afsegla från Texel [3]).

[1]) Hans bref äro skrifna på tyska, men med en sådan blandning af holländska ord, att äfven detta tyder på holländsk börd. Han skrifver sig Peter Hollender *Ridder*, hvilket låter förmoda, att han blifvit adlad. Men namnet finnes hvarken hos Anrep eller hos Klingspor och Schlegel. — Hans fullmakt är af d. 1 Juli 1639 och utfärdad af Kl. Fleming.

[2]) Denna förmodan öfverensstämmer med hvad Ferris, a. st. s. 39, uppgifver på grund af N. Collins anteckningar ur gamla kyrkoböcker, näml. att Torkillus, som dog i Sept. 1643, dött i fjärde året efter sin ditkomst. Jfr det föregående, s. 210 (14) not. 2.

[3]) Om ofvanstående upplyser Blommaerts bref till kansl. d. 28 Jan. 1640. P. Hollender till dens. d. 13 Maj s. å. Ox. saml.

Från denna tid upphör Blommaerts brefväxling med rikskansleren, och Blommaert nämnes ej vidare vare sig vid de amerikanska expeditionerna eller eljest. Antingen har han dött eller afgått ur svensk tjenst icke långt derefter [1]). Sedan de svenske herrarne beslutit att på allvar fortsätta kolonisationen för svenska kronans räkning, voro de naturligtvis angelägne att aflägsna det holländska inflytandet ur kompaniet. I räkningekammarens protokoll för d. 20 Febr. 1641 heter det, att regeringen beslutit af kronans medel utlösa de holländske delegarne, "eftersom de äre oss till hinders", med 18,000 gulden [2]). Samma dag afgick bref till Spiring med befallning att af de holländska subsidierna utbetala nämda summa till de holländske delegarne, på vilkor att de afstode från alla vidare anspråk [3]) Detta har tvifvelsutan skett, och dermed var sålunda den nya kolonien helt och hållet i svenska händer. Vid samma tid har regeringen tillerkänt det nya kompaniet ("vårt upprättade Söder-kompani") monopol på tobakshandeln inom Sverige, Finland och Ingermanland [4]).

Ville sålunda svenska regeringen göra sig oberoende af holländarne i afseende på kolonisationens ledning, så hade den dock ingenting emot, att utvandrare af denna idoga nation sloge sig ned som nybyggare i Nya Sverige, allenast de gåfve sig under svensk lydnad. Ett antal utvandrare från provinsen Utrecht, hvilka icke kunnat blifva ense med Vestindiska kompaniets styrelse rörande vilkoren för sin bosättning i Nya Nederland, önskade i stället slå sig ned i Nya Sverige. De vände sig för detta ändamål först till Spiring, och derpå sände de till Stockholm ett ombud (Jost van Bogardt?) för att utverka ett privilegium af svenska regeringen. Hufvudmännen för denna kolonisation voro några inflytelserika medlemmar af Vestindiska kompaniet, förmodligen hörande till det missnöjda partiet inom detta kompani. En herr van der Horst var den, som först

[1]) D. 21 Juli 1642 beslöts i rådet, att Appelbom och Trotzig skulle komma till Amsterdam i Blommaerts ställe och hans lön delas emellan dem: Rådsprotok. Den 11 Apr. 1643 utfärdades ett memorial för den gamle W. Usselincx i egenskap af svensk handelsagent i Holland. registr.

[2]) Kammararkivet.

[3]) Tyska och latinska registr. När och på hvad sätt Blommaert fått ersättning för sina särskilda utgifter, hafva vi ej funnit antecknadt.

[4]) Privilegium för Söderländska kompaniet uppå tobakshandeln d. 12 Jan. 1641, tryckt hos Stiernman, Saml. af Ekonom. förordn. II, s. 305 ff. jfr. ss. 309, 373.

trädde i underhandling med de svenska myndigheterna, men privilegiet öfverflyttades från honom på en viss Henrik Hoogkamer och hans "consorter". Desse erhöllo af svenska regeringen den 24 Jan. 1640 ett s. k. "Octroy und Privilegium" på anläggande af en ny koloni i Nya Sverige. Detta privilegium var en efterbildning af de inom holländska Vestindiska kompaniet brukliga privilegier, som kallades "patroonschap". Det var ett slags länsväsen, som genom dessa privilegier grundades på Amerikas fria jord. Hoogkamer och hans consorter, i privilegiet äfven kallade patroner, skulle ega att upptaga land i Nya Sverige å ömse sidor om Delaware, på ett afstånd af 4—5 tyska mil från Kristina; de skulle under svenska kronans skydd besitta detta land såsom ärftlig egendom och der utöfva både högre och lägre domsrätt, de skulle ega att der grunda städer, utfärda stadgar, tillsätta ämbetsmän, åtnjuta fri utöfning af den reformerta bekännelsen samt fritt idka handel och näringar — allt på följande vilkor. De skulle nämligen erkänna svenska kronans suveränetet och såsom länsafgift betala 3 kejserl. gyllen för hvarje der bosatt familj, de skulle sörja för religionsvård, undervisning och de vildes omvändelse, de skulle i handel och sjöfart icke bruka andra fartyg än dem, som vore byggda i Nya Sverige, de skulle efter förloppet af 10 frihetsår erlägga 5 p. c. af alla in- och utgående varor samt en viss afgift till landets försvar, och de skulle slutligen begagna Göteborg såsom nederlagsort för alla varor, som de utskeppade till Europa. Det var, som man finner, till en del Södersjökompaniets privilegier, som här kommo till användning. Samtidigt med privilegierna meddelade regeringen äfven passbref för fartyget Freedenburg, som skulle öfverföra de holländske nybyggarne till Nya Sverige, äfvensom ett "Bestallungsbrief" för en viss Jost van Bogardt såsom svensk agent i Nya Sverige, tvifvelsutan egentligen för den der sig nedsättande holländska kolonien, ty i denna egenskap omtalas han sedermera. Denne Bogardt var äfven den holländska expeditionens ledare; han anlände med densamma den 2 Nov. 1640 till Nya Sverige, der han nedsatte sig med sitt folk 3—4 mil från Kristina[1]).

[1]) Blommaert till kansl. d. 28 Jan. 1640. Spiring t. dens. d. 23 Juli 1639. Memorie van de Heer Hoochcamer om den Heer Resident Spieringk te verthoonen, samt Spirings Gegenbedenken derpå. Privilegiet, passbrefvet och fullm. för Boogardt i tyska och lat. registr. P. Hollender till kansl. d. 3 Dec. 1640. Ox. saml. Jfr Hazard, a. st. ss. 51 ff.

Emellertid hade den **andra** svenska expeditionen efter en snabb resa den 17 Apr. 1640 anländt till Kristina. Här befans det af Minuit grundade nybygget ännu väl behållet. Visserligen uppgifves det i guvernören Kiefts berättelser till Vestindiska kompaniets styrelse, att nybyggarne i Nya Sverige, då de på ett helt år icke afhört något hemifrån, varit mycket nedslagna samt till och med beslutit lemna platsen och begifva sig till Nya Amsterdam; ändtligen hade, dagen innan detta beslut skulle sättas i verket, ett svenskt fartyg dit anländt. Men härmed stämmer icke rätt väl samme Kiefts klagomål, att det svenska nybygget inom 1½ års tid tillfogat Vestindiska kompaniet afbräck för 30,000 floriners värde, ty detta utvisar ju rätt mycken lifaktighet hos detsamma[1]). Från nybyggarne sjelfva saknas alla uppgifter, huru de tillbragt tiden sedan Minuits afresa; från denna tid hafva vi icke funnit mer en *ett* skriftligt minnesmärke, nämligen en halfförmultnad "Schuldt Boeck" eller räkenskapsbok, förd af H. Huyghen från år 1638[2]). Vare härmed huru som hälst, den nya expeditionens ankomst kunde ej annat än styrka det svenska nybygget vid Delaware. De nykomne utvandrarne synas dock hvarken hafva varit många eller af bästa slag. Åtminstone klagar den nye kommendanten, Peter Hollender, i sina bref till kansleren, att nybyggarne voro för få och dertill föga skickliga i **jordbruk** och **handslöjd**: "man soll kein dummer, gemeiner volk in ganz Schweden finden als die so nun hier sind", säger han. Äfven af husdjur vore allt för få medförda. Dertill kunde den nye befälhafvaren ej väl förlikas med dem, som dittills haft ledningen i Nya Sverige, Kling och Huyghen. Denna oenighet yppade sig genast efter den nya expeditionens ankomst, när det blef frågan, hvilken hållning man borde intaga gent emot de å Fort Nassau stationerade holländarne. De förre befälhafvarne ville, att man skulle använda våld, i fall hollänarne lade några hinder i vägen för de svenske nybyggarne, men den nye kommendanten föredrog i enlighet med sin instruktion att i det längsta gå till väga med lämpor. Då han den 21 April i slupen begaf sig på väg uppåt floden och passerade Fort Nassau, blef han der emottagen med tre

[1]) Hazard, a. st. ss. 50, 56, 57.
[2]) I Riksarkivet. Räkenskaperna äro af enklaste slag och lemna inga närmare upplysningar.

skott, men gjorde icke något försök att besvara fiendtligheten, utan fortsatte lugnt sin färd. Han inköpte nu af indianerna landet högre upp och uppsatte här, omkr. 8—9 mil ofvanom Kristina, tre gränspålar; den fjärde restes sedermera ett stycke nedom skansen [1]). När han den 25 April vände tillbaka från sin färd, lade han sig för ankar utanför Fort Nassau och sände bref i land. Han fick denna gång intet svar, men sedermera afgåfvos nya protester från holländarnes sida, hvilka förklarade sig vara egare af hela flodområdet, och ännu en gång blefvo skott aflossade efter den svenska slupen. Några vidare kollisioner med holländarne omtalas icke i de bref från Hollender, som ännu finnas qvar och af hvilka det sista är skrifvet i Dec. 1640 [2]). Förmodligen har både Sveriges aktningsbjudande politiska ställning och det då rådande goda förhållandet emellan Sverige och Holland bidragit att skydda den svenska kolonien emot det eljest tämligen hänsynslösa Vestindiska kompaniet. Mindre hänsyn visade kompaniet mot engelsmännen: då ett sällskap af 60 personer från Nya England 1641 slog sig ned på östra sidan af Delaware, blefvo de af holländarne öfverfallne med våldsamheter och störde i sin handel med indianerna [3]). Svenskarne åter skyndade att af indianerna inköpa den trakt, der engelsmännen slagit sig ned, ja, en sträcka af omkr. 12 tyska mil på östra sidan, från kap May räknadt. På den vestra sidan hade de 1642 redan inköpt hela sträckan från kap Henloopen till Trentonfallen, utgörande tillhopa 30 tyska mil, med rättighet att inåt landet utbreda sig så långt de behagade [4]).

Hvad som för öfrigt tilldrog sig i den svenska kolonien, medan den stod under P. Hollenders befäl, eller från April 1640 till Febr. 1643, är obekant. Den enda uppgift, vi för öfrigt kunnat finna derom, är en ur amerikansk källa hämtad, att en allmän sjuklighet år 1642 rådde bland nybyggarne vid Delaware, både de holländske och de svenske [5]). Bättre känna vi, hvad som

[1]) Det var sannolikt nu, som landet intill Trentonfallen inköptes; dessa ligga väl något mer än 9 tyska mil från Kristina, men beräkningen kunde icke vara så noga. Jfr s. 209 (13).

[2]) P. Hollender till kansleren d. 13 Maj, 8 Juni och 3 Dec. 1640. Ox. saml.

[3]) Hazard a. st. ss. 58, 59, 62. Jfr dock Ferris, a. st. s. 55.

[4]) Detta kan slutas af guvernören Printz' instruktion 1642 § 5 o. 6.

[5]) Hazard, a. st. s. 62, efter Winthrops Journal. (W. var engelsk guvernör i Nya England vid denna tid.)

under denna tid från moderlandets sida åtgjordes till den nya koloniens befrämjande. I Maj 1640 begaf sig Kalmar Nyckel på hemfärden och var redan i Juli återkommen till Göteborg. Vid detta tillfälle medföljde äfven löjtnant Måns Kling till Sverige, såsom man finner af en fullmakt, som regeringen d. 26 Sept. utfärdade för honom. Han skulle uppe i Bergslagen värfva folk "till Vestindien eller Virginien, der Nya Sverige ligger", ett nybygge som blifvit anlagdt, "på det att Sveriges invånare skola njuta detta lands ymnoghet af allahanda kostbara varor till goda, tillväxa i handel och vandel med främmande nationer och göras förfarne till sjös". I synnerhet skulle han söka få med sig de "drift-finnar", som hölle sig på skogarne inhyses hos andra [1]). I samma uppdrag finna vi följande år f. d. öfverste-löjtnant Johan Printz verka i norra Finland [2]); Printz hade kort förut blifvit i följd af en neslig kapitulation afsatt från sin tjenst och återkommit från Tyskland. Det var sannolikt de af Kling hopsamlade utvandrarne, som i Maj 1641 med fartyget Charitas afsändes från Stockholm till Göteborg för att derifrån vidare befordras till Nya Sverige; listan upptager 32 personer, af hvilka 4 begått förbrytelser, men de öfrige medföljde dels såsom anstälda i kompaniets tjenst dels för att försöka sin lycka [3]). I Göteborg mötte sannolikt flere utvandrare från vestra Sverige; åtminstone erhöll landshöfdingen i Värmland och Dal d. 16 Apr. befallning, att de skogsödande finnar, som han gripit och satt i fängsligt förvar, skulle, så framt de ej kunde ställa borgen för sig, hållas i beredskap att sändas till Nya Sverige, och en ryttare, som begått inbrott i Varnhems klosterträdgård, skulle enligt bref till landshöfdingen i Skaraborgs län få välja mellan att hängas och att begifva sig till Nya Sverige [4]). Genom åtskilliga räkenskaper från kammararkivet finner man vidare, att under hösten 1640 och våren 1641 allahanda uppköp blifvit gjorda både i Holland och Göteborg för utrustningen af den tredje ex-

[1]) Fullm. f. Måns Kling d. 26 Sept. 1640. Kort förut, d. 30 Juli, hade landshöfdingen i Örebro län fått befallning att förmå de "ostadige" bland finnarne att med hustrur och barn begifva sig till Nya Sverige. registr. Handl. rör. Skand. Hist. XXIX, s. 213.

[2]) Odat. br. fr. Printz till kansl. från Korsholm nära Vasa.

[3]) Listan bland Handl. rör. Nya Sverige i Riksark.

[4]) Dessa bref tryckta i Handl. rör. Skand. Hist. XXIX, ss. 217–8.

peditionen till Nya Sverige [1]; de som omtalas såsom deltagande i dessa förberedelser, voro Spiring, major Clerck, agenterna Le Thor och v. Schotingen, hvaremot Blommaert ej vidare nämnes. Expeditionen bestod denna gång af den gamla bepröfvade Kalmar Nyckel samt det i Stockholm utrustade fartyget Charitas. Kostnaderna för denna expedition beräknades till något öfver 35,000 floriner. Något vidare är icke bekant om den tredje expeditionen af år 1641 [2].

Det hade, såsom ofvan nämdt, redan länge varit påtänkt att använda Söder-skepps-kompaniets tillgångar eller en del deraf för den nya sjöfarten och kolonisationen. Denna plan, som först blifvit framkastad af Spiring, kom äfven till verkställighet under Spirings besök i Sverige på sommaren 1642. Både i rådet, i räkningekammaren och enskildt med Spiring höllos åtskilliga öfverläggningar under Juli och Augusti månader; äfven delegarne i Skeppskompaniet voro tillkallade. Resultatet häraf blef, att ett nytt kompani bildades under namn af det Vestindiska eller Amerikanska kompaniet (äfven kalladt "Compagnie de Nova Suecia"). I detta nya kompani, hvars kapital anslogs till 36,000 rdr, ingick det gamla Söder-skepps-kompaniet med halfva summan eller 18,000 rdr; kronan öfvertog $\frac{1}{6}$ eller 6,000 rdr, kansleren, P. Spiring och drotsens arfvingar ingingo i bolaget med hvardera $\frac{1}{12}$ samt skattmästaren och Kl. Fleming med hvardera $\frac{1}{24}$ [3]. Tvifvelsutan inberäknades häri, hvad som redan var utbetaldt för det första bolaget af 1637. Vidare öfverflyttades på det nya kompaniet det monopol på tobakshandeln, som 1641 blifvit tillerkändt "Söderkompaniet". Ändtligen beslöts äfven, att kronan skulle aflöna en guvernör för kolonien äfvensom andra nödiga civil- och militär-betjente. Till guvernör förordnades den 15 Aug. 1642 den förut nämde f. d. öfverstelöjtnanten Johan Printz,

---

[1] Då denna uttryckligen kallas den *tredje* färden till Nya Sverige, så är det sannolikt, att den tillämnade expedition, som omtalas i regeringens bref till Fleming d. 13 o. 28 Apr. 1640 ("skeppen som gå till Nya Sverige, hvilka skulle väl beväras samt kommenderas af Johan Dufva", "de 5 skepp som skola gå till Virginien") icke blifvit utaf.

[2] Specification über der dritten Viagio de Nova Suecia in anno 1641. Majoren Rich. Clercks räkning öfver hvad han utlagt för skeppet Kalmar Nyckels utrustning 1640—41, m. fl. räkenskaper.

[3] Af senare räkenskaper finner man, att bolagets kapital efterhand ökades; så ingick staden Viborg med 2000, kommissarien i Nya Sverige H. Huyghen med 2000 rdr, och af Söder-skepps-kompaniets medel användes ytterligare 12,000 rdr.

och en utförlig instruktion utfärdades samma dag till hans ledning. Äfven fastställdes d. 30 Aug. en viss "stat för guvernementet i Nya Sverige", upptagande guvernör med 800 rdrs lön, löjtnant, vaktmästare, korporal, konstapel, trumpetare och trumslagare samt 24 "gemene", äfvensom inom civilstaten predikant, skrifvare, fältskär, profoss och skarprättare; hela staten uppgick till 3,020 rdr, af hvilka 2,620 rdr skulle utgå af den kronan tillfallande tobaksaccisen [1]). I Amsterdam samt i Göteborg, som blef kompaniets hufvudort och nederlagsplats i Sverige, anställdes särskilda faktorer för kompaniets räkning. Högsta ledningen af det hela tillkom fortfarande Kl. Fleming, som dervid biträddes af Beyer, äfven sedan denne s. å. blifvit generalpostmästare. Men sedan Fleming 1644 aflidit, fans ingen högste styresman för verket; häri äfvensom i kronans lamhet, när det gälde att understödja kolonien med penningar eller på annat sätt, har man att söka hufvudorsaken till dess svaghet och långsamma utveckling. Kristinas regering synes ej hafva så som förmyndarestyrelsen uppskattat vigten af det amerikanska kolonisationsverket, "hvilket", skref Per Brahe till Printz 1643, "i vårt sinne och i sig sjelft stort är och större, än det af mången skattas" [2]).

Om förberedelserna till den fjärde och största expeditionen under Printz' befäl hafva vi ej mycket att meddela. Äfven nu hafva landshöfdingarne i skogs- och bergslagsprovinserna fått befallning att gripa och till Nya Sverige medsända skogsödande finnar, "som till styrkan och kroppen närige äro" [3]). Expeditionen, som bestod af skeppen Fama och Svanen, afgick från Göteborg d. 1 Nov. 1642 och framkom till Kristina d. 15 Febr. 1643. Om denna resa har presten Johan Campanius lemnat en kort beskrifning, som är meddelad af hans sonson i dennes bekanta bok om Nya Sverige. I allmänhet börjar från och med denna tid Nya Sveriges historia att framstå i ett klarare ljus, om än åtskilligt ännu återstår att göra för att fullständigt belysa den-

[1]) I 1644 års rikshufvudbok är Nya Sverige upptaget till endast 1200 d. s. m. eller 800 rdr; dertill får förmodligen läggas inkomsten af tobaksaccisen.

[2]) Ang. ofvanstående se Rådsprotok. d. 4 o. 17 Juni, d. 27 Juli 1642. Åtskilliga räkenskaper bland Handlingar rörande Nya Sverige i R. A. Guvernörens instruktion och staten i registr., instruktionen äfven tryckt hos Acrelius, a. st. ss. 16 ff. Joh. Beyer till kansl. d. 21 Juni 1645. Ox. saml. Per Brahe till Printz d. 9 Nov. 1643. (Conc.). Sko kloster.

[3]) K. br. till åtskilliga landshöfdingar d. 1 Aug. 1642. registr.

samma, och ehuru flere vigtiga urkunder äro numer förkomna. Hit hör t. ex. den första officiela berättelse, guv. Printz afgaf från Nya Sverige, af år 1643. Man eger endast i behåll hans enskilda skrifvelse till kansleren, dat. Kristina d. 14 Apr. 1643. "Det är ett märkeligt skönt land", säger han om Nya Sverige, "med alla de härligheter, som en menniska på jorden sig någon tid önska kan". Om indianerna berättar han, att "de äro långe, starke, välvoxne karlar, illsnedige och kloke, uti deras handel falske, harmgiruge, långvreckne och snare, kunna väl arbeta med yxa och knif, fege och fruktsamme, goda skyttar med deras bågar och pilar, gå nakna, brunaktiga med svarta ögon och hår, rifva ut skägget, veta af Gud intet, utan tjena satan". De första utförligare uppgifter om Nya Sverige förekomma i Printz' andra ämbetsberättelse, dat. d. 20 Juni 1644. Som denna urkund oss veterligt ej finnes tryckt och torde vara endast af få känd, anse vi oss icke kunna på lämpligare sätt afsluta historien om Nya Sveriges gnundläggning än genom att här införa densamma.

Relation

till dätt höghloflige West Indische Compagn: vthi gambla Swerige, den 11 Junij Anno 1644 vthur Nya Swerige afgångitt [1]).

1. Skepitt Fama arriuerade här vthi Nya Swerige weedh skantzen Christina den 11 Martij, och nu vthi Gudhz nampn den 11 Junij afferdigat. Orsaken till dätta dröghzmåll hafuer förnemligaste varit denna, att wij hafua dätta förgångne ååhr inga synnerlige gargizoner [2]) hafft och derföre inga reteurer till att senda heem igen; men nu gik handelen efuen medh de wilde ahn, att skepitt icke måtte löpa ledigt tilbakis igen, och dätt goss, som nu hanladess, icke måtte ååhr och dagh här ligga, af maall, rotter och andra ohyra (hwilken

[1]) Som det svenska originalet af denna relation är skadadt i ena hörnet och luckor i följd deraf uppstått i texten, har man ifyllt dessa luckor med tillhjelp af en tysk öfversättning, som finnes fullständigt i behåll. Det sålunda tillagda är utmärkt genom kursiv stil. Originalets felaktiga interpunktion är i afskriften rättad. Några punkter, som icke innehålla något af allmännare intresse, äro uteslutna. Såväl det svenska originalet som den tyska öfversättningen förvaras bland Handl. rör. Nya Sverige i R. A.

[2]) Cargizon = cargaison, skeppslast.

ähr drefftneligh mycken och argh ähr,) förtäras och förderffuas, vthan medh skepitt, såsom nu schett ähr, dijtt öffwersendess. Gudh gifue här till lycka och sin mijlderijka wälsignelse, att skeep, goss och folk måtte wäll behållit och vthi rättan tijdh komma till den ortt, som de förordnade ähro.

2. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

3. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

4. De reteurer, som man vthi hastigheet haffuer kunnat till wäga *bringa*, ähro här hoos öffuersende, nemligen: heela bäffrar — 1300 st., *3:dels* bäfrar — 538 st., halfua bäfrar — 299 st., och fierdedeels bäfrar — 5 st. Summan små och stoora bäfrar tilhoopa — 2142 st. *Tobaken*, som nu öffuersendess, ähr tilhopa 20467 ℔; och huru handelen *i* förgångneååhr, såsom och nu emädan schepit här warit hafuer, *här* medh tildragit hafuer, dätt vtuijser fulle commiss: räckningh och *derom* giorde relation; och ähr af nöden att wij vthi nästkommande *December* hafua här skeep igen medh allchanda gargizouner, effter som spe*cificationen* här hoos fogatt vttwijser. Hwar så icke scher, så tager framd*elis Com*pagn: icke mindre schada, än som dätt vthi förgångne ååhr tagit haf*uer*, hwilken icke med 20,000 fl. repareras kan. Bäffrernar sender man och icke, *som* tilförene och för min tijdh scheet ähr, tilhoopa blandade små och *stora*, vthan både för vnderschleef, såsom och för tollerner schull, hwar *sorte som* förbemeltt ähr för sigh, inpackade och fast förseglade, hwar effter commiss: både nu och här effter sin räckningh giöra böör och schall. *I* lijka måtto ähr och vtaf räckningen att förnimma, att — ℔ *to*baak ähr Virginesch tobaak, pundet kiöpt för 6 och 7 styfuer; *de öfrige* — ℔ ähr här en deell vtaf wåra engelsche wedh *Farckens kijl* [1]), *en* deell vtaf wåra swensche frijmän plantat här vthi Nya *Sverige*, *af* hwilchet wij pundet medh 8 styfuert betalt hafua; och ähro *orsakerne*, hwarföre wij wåra egna meer gifuit hafua än de *fremmande*, desse: 1:o att man giör dem nu vthi förstone der *medh flitigare*. *2:o* på dätt att folck både af wåra och fremmande *måtte i större myc*kenheet hijt komma och sigh här vnder H. K. Maij:tt *nedersättia*; när landett, medh Gudh, sålunda populeradess då kunne man schaden, huilchen icke stoor ähr, lätteligen och weedh stårre *fördeel* igenhållа, doch dätta så wäll som altt annat vthi dätt högloflige *Compagn:* nådige betänchiande ödhmiucheligen heemställtt; män wåre *swensche* frijmän begiera vnderdånigst, att fåå föra derass tobaak till *gamla* Swerigie och dätt där till Compagn: medh stårre fördeell att för*sälia* än här.

5. Gudh gifue lycka till den Cribische [2]) handelen, och förhåppass, så fra*mpt* han rätt administreras och troligen handhaffwess,

---

[1]) Härmed åsyftas utan tvifvel de engelsmän, som 1641 slagit sig ned på östra sidan om Delaware, vid Vackens kil (Svinfloden), som nu kallas Salems Creek. Dessa nybyggare hade sålunda verkligen underkastat sig Sveriges krona, i enlighet med § 6 i instruktionen för Printz.

[2]) *Cribisch* är tvifvelsutan = Carabisk. Man hade sålunda begynt drifva handel med de Vestindiska öarna.

att han till de*tta* wercksenss fortsättiande itt stortt medell wara schall; så *åhr ock* förgångne ååhr tobakshandelen allom fremmandom *emoot* tooll vthi Virginia frij gifuen; hade man här der vthi Virg*inia gångt* bare waror, då kunna man medh wåra slupor ååhrligh en *anseenligh* post tobaak dädän hämpta och till wåra schepss ankompster *förmera* låta; iagh förmenar för så gott kiöp, och dubbeltt så gott tobaak, *som från* Cribitz; tollen anlangande, så aflägss han wedh residentz *säthet Ke*käthan, 50 mijll vp i reviret, men wij kunne här vnder ifrån Heckemak hafua en godh deell tobaak ååhrligen och behöfuess icke gifua tooll, vthan hanla medh kiöpmännerna att de förseer tollen, hwilchet de medh alz inthett giöra kunna.

Wtaff folchet ähro på åtschillige tijder, som dageregistret vtwijsser, dätta ååhrit 25 medh dödh afgångne — 12 arbetare — 8 soldater — 2 frijmän och 2 quinnor; de andra, som än behåldhne ähro, officeer och gemene, hafua här inga lust länger att förblifua, men sedan iagh hafuer låtitt inkiöpa vtaf engelsche och hållensche slupor något prouiant, gifuit dem dhett effter deris begieran på deras löön, hafua de hafft meer helso och ähro de blefne willugare, och låtit sigh öffuertals här än en tijdh framdeles att förbliffua. Man förmerkiar fulla dätta wara Compagn: meer schada än nytta, att gifua här folcket vtaf dätt, som här inhanlas för gargizounerner, något på deras löön, af hwilchen summa winsten derhemma i landett afgåår, lijchewäll heller än folckett schall få afgåå, som nu schett ähr, hafuer migh vthi alt event syntz rådeligare att conseruera folckett, än ansee den ringha winsten, allenaste att man tillseer, att summan och schadan ähr drägeligh och blifuer icke vthi länghden alt för stoor. Män der H. K. Maj:tt och dätt höghloflige Compagn: nådigst täktess här ett kroogberij och en winchell[1]), medh allehanda proviant, kram, kläde och andra waror, att vprätta låta, sättiandes der öffuer en klook och trogen man, som både dhätt och allt annat proviant under händerna och i acht hade, och *som dem* på deris löön, så myckett hwar och en beghierar, vttgåfuo; då kunna folckett vtaf winsten allenast, månat ifrån månat, lönt blifua, dätt loffig: Compagn: än tå capitalet och till ewentyrss en ahnsenligh deel af winsten till sin nytta behålla, förty här ähr altingh fördreffeligh dyrt. 1 t:na malt swenscht måll 7, ia wäll 8 rdr, 1 mrk humbla ½ rdr, 1 mrk flesch 10 stywert, 1 mrk smör 10 stywert, 1 t:na spannemåll 6 rdr, hwilchen här kunne sås, bryggas och bakas och sedan på dätt högsta til folckett försälias, 1 t:na kiött haffuer iagh här till de engelsche betalt för 135 fl., ähr 54 rdr, summan altingh dyrtt.

7. Jagh plantade förgångne ååhr här öffwer alt Magijss[2]), förmenaandess effter Pitter Hollenders angifuande af ens mans plantande 9 manss ååhrssföda att bekomma, men iagh bekom, på den ena platzen

[1]) *Winchell* är det holländska winkel, handelsbod.
[2]) *Magijss* är majs.

så wäll som den andra, af 9 mans arbete nepligen ens mans ååhrs-täringh, strax sende iagh jachten till Manathans[1]) och lått der kiöpa för Compagn: 7 st. oxer, 1 koo och — schepper winterrogh, så oanseet de någhott sent på ååhritt ankomme, lijchewäll lått iagh såå roogh här på 3 platzer, såsom och i wåras någott korn, dätt nu stååår för ögonen mechta herligh; där til medh ähr här i reviret af de wilde på magijs gott kiöp, så att iagh förhåppas, att folcksens förtäringh schall icke blifua så dyr *här effter*, som hon tilförene waritt haffuer, och derföre hafuer iagh nu på *alla platz*er anstellt och deltt folckett till att planta tobaak, såsom och dertill *en be*synnerligh mester eller tobaksplanter antagit för löön månath*lig* 35 fl., hwilchen här förgånghne ååhr gott proof giortt haffuer; *hu*ru nu dätta aflöper, dhätt stååår till Gudh och wederleeken, man *får* håppas medh Gudh däth bästa. Men hwadh som weedhkommer s*altk*okandett, oliobruch, hwalfischefångh, mineralier eller sijden-marcker[2]), der till haffuer man än nu ingen lägenheett afsee kunnatt, *som* vthi mina förriga schrifuelser förmält ähr.

8. Platzerner, som wij här innehaffwa och besittia, ähro: 1:o Elfsborgh[3]), *hwil*chett nu (synnerligen på den ena sijden) så fast ähr, att dätt sigh *för* gewäldh (om den icke altt för stoor blifuer) inthet haffuer *att be*fruchta. 2:o Christina. 3:o Dinnakongh[4]); desse 2 platzer ähro och i lijka *måtto* så faste giorde, att de, som der inne ähro, sigh för ingha wilda, fast *de wore* någhra tusende, hafua att befruchta. 4:o Vplandh[5]). 5:o Schy*lenkyll*[6]): desse 2 platzer ähro än nu öpna, doch fasta trähwss der *på bygde* och små stenstycken der på. Vthi Schylenkyll ähro nu, sedan wij *bekom*me' gargizoun, 300 bäffrar för dätt lofflig: Compagn: *vphan*lade, doch medh maneer, så att hållenderna icke ähro der medh *i någ*on måtto offenderade; och oanseett de see os här intheed *gärna, vthan* altijdh protestera och vndertijden lätta på tungan, *så haffua de doch*, sedan iagh här ankom, hållit såsom

[1]) *Manhattans* hette den ö, på hvilken Nieuw Amsterdam, sedermera New York, var anlagd.

[2]) *Sidenmarcker* = silkesmaskar. I Printz' hembygd Vestergötland är mark ännu ett almogeord för mask.

[3]) *Elfsborg*, anlagdt 1643, var beläget 2 sv. mil nedom Kristina, men på östra sidan om Delaware, i samma trakt, der engelsmännen slagit sig ned.

[4]) *Tinnakong* eller Tennakung, nu Tinnicum, en ö belägen 3 sv. mil ofvan Kristina och 1643 af regeringen skänkt åt Printz. Här tog guvernören sin bostad. I enlighet med regeringens uppmaning att införa svenska namn på orter, floder m. m. blef Tennakung kalladt *Nya Göteborg*. Platsen nedbrann 1645 i följd af mordbrandsanläggning, men uppfördes å nyo; tillika bygdes här en kyrka, "prydd efter svenskt vis."

[5]) *Upland* låg nära N. Göteborg; det var här, som sedermera den domstol uppstod, hvars äldsta protokoll utgifvits i "Record of Upland Court."

[6]) *Schylenkyll*, nu Schuylkill, är namnet på den biflod, vid hvars utlopp i Delaware Philadelphia ligger. Vid denna flod, inom n. v. Philadelphias område, bygdes ofvannämda skans, sedan kallad *Nya Korsholm*; den omtalas 1647 såsom nära färdig. Den lär i en senare tid ha blifvit kallad *Sweden-burg*. I närheten af Nya Korsholm, s. v. derom, anlades sedermera *Nya Vasa* samt *Mölndal* med den första vattenqvarn i landet.

än *nu hålla* me*d oss godh* wenschap, synnerligen deras commendeur vthi Manathans, Willem Kiefft benämdh, hwilchen migh esomofftast och weedh mesta lägenhe*ter til*schrifuer, och hwatt som vthur Swerigie, Hållandht och mee*hre euro*pische orter passerar, aduerterar; han påminthe migh fulle *i förstо*ne vthi sina breeff dätt West-Indische Compagniets pretention *på* dätta heela reviret, men sedan iagh förlade honom medh så *goda* schiäll, som iagh kunne och wiste, hafuer han nu en tijdh långh *migh* der medh förschonatt; nu schall der komma en ny Commend: så kan till ewentyrs fulla en ny action fölia. Men huru hårtt pur*itanerne* hafua legatt migh på halsen och än nu ligga, dätt ähr vtaf här hoos *foga*de acter att förnimma; iagh troor och näpligen, att iagh de*m medh* gode lööss blifuer, förty de hafua sigh medh deras pha*riseische prac*tiker efuen få instuckitt vthi Ny Nederlandt; nu ähro de *där så* starcha, så att de hafua iagatt Hållenderner ifrån den ort*en*, *Forto* Revier benämdh, och behålla nu den medh gewaltt, Hållenderness eghna landh, och bielper nu hwarken protest eller goda ord, *vthan* wilija nu Hållenderna hafua den platzen igen, så måste dätt schee medh andra och hårdare medell. Jagh seer migh fulla i denna spegelen 100 reesor om dagen, Gudh weett medh hwadh betänchiande, ty iagh sitter här allena, och näpligen 30 kerler, vtaff alle de här ähro, som iagh migh vthi sådana fall på förlåta kan. Så hafuer iagh och vthi lijcha måtto vthi mina förrigha schriffwelser om den engelsche riddaren förmälatt, hurulunda han förgånghneååhr vthi Virginien medh en barck och sijtt folck, 16 personer, wille resa ifrån Heckemak till Kikathanss, och när de komme vthi virginische bayen, togh scheparen (hwilchen tilförene medh riddarenss folch conspirerat hade att förgiöra honom) sin kosa icke åth Kikethan, vthan åth Cape Henry; när de kommo der förbij vthi stora siön weedh en holma, Smeedhz Eylandt benämbdh, berådhslogo de, medh hwadh dödh de måtte förgiöra honom, och befunno rådeligaste att icke döda honom medh henderner vthan sättia honom in på förbe:te Eylandht, vthan matt, kläder och gewehr, der inga mennischior, eij heller andra diur, vthan vlfuar och biörnar wistadess, hwilchett de och så giorde; men 2 vnga drengiar vtaf adell, som riddaren vpfött haffuer och wiste intheet vtaf dätta anslagit, när de sågho denna deris herris olycka, gåffwo de sigh vtaf barken i siön, summo till lans och bleffwe hoos deriss herre; fierde dagen der effter seghlade en engelsch slupa Smedhz Eylandh förbij så när, att desse vnga drengiar den ropa kunde, den samma togh riddaren, (den der halff dödh war och swartt som jorden) in på *sin b*arck och förde honom till Hackemak, der han ähr kommen till rätta igen; men riddarens folck och barck komme den 6 Maij 1643 ahn weedh wår schantz Elfborgh och frågade effter skeep till gambla Engelandht, då frågade iagh effter deris paas och hwadan de komne wåro, och effter iagh strax merchte, att de icke wåro rätte vthi deriss ährander, togh iagh dem (doch medh deris wilia) medh migh till Christina, dem mioll och andra prouiantz saker att afhanla, examinerade dem så länge, in till des en pijga (hwilchen hade waritt riddarens

wasserscha) bekende och förrådde dem, då lått iagh strax vthi deras præsentia inuentera så myckett goss, som förhanden war, och folckett behöllt iagh fånghna, in till des den samma engelsche slupen, som riddaren salverat hade, här ankom medh riddarenss breeff, icke migh allenaste, vthan alla Guvernörer och Commendeurer dess heela kostess von Florida här om tilschreffne; då leffuererade iagh honom folck, barck och gos, tilhopa effter inuentarium, och han betalte migh min omkostnatt medh 425 rdr; de förnempste vtaff desse förrädare hafuer riddaren låtitt justificera, men han sielff ähr än nu vthi Virginien och (som han allom för*egiffuer*) förwenter skeep och folck vthur Ihrlandt och Engelandt; *alla slu*por och barker, som dädan komma, giffuer han frij com*miss at* hanla här vthi reviret medh de wilde, men iagh hafuer *ingen* än af dem passera låtitt, schall eij heller giöra, för än iagh *ifrån* H. K. Maij:tt min aldra nådigste dråttningh ordre och *befalningh* bekommer.

De wilde här vthi West Indien sättia sigh och vp emott de ch*ristne på* den ena platzen effter den andra. Hållenderna hafua dätta *förgång*ne heela ååhrit slagis, såsom än nu hafua till att giöra, *medh de wil*de der om kringh Manathans, och oanseett de hafua jagat dem *från* den ena platzen till den andra, lijchawäll haffua Hållendernar *mehr än* 1000 man der weedh förloratt[1]), och Compagn: der af en så stoor sch*ada ta*gitt, att den (som de sielfua bekenna) icke medh någhra t:r *guld at* reparera ähr; vthi Virginien haffua sigh för 6 weckor sedan *mehr än* 1000 wilde tilsamman rotatt och öffuer 600 christna öf*uer-fal*lit och jemmerligen förmordatt[2]). De Marienlander[3]) hafua *och af de* Minquasserner leditt stoor schada, 2 st. och en deell folch för*loratt*. Wåra wilda blifua och här vthi reviret möckitt stålte. *Jagh* hafuer heela ååhritt sagtt dem före om myckitt *folck medh* wåra scheep att bekomma, men 3 dagar *effter det schepett* ankom och de förnummo nu allena *ett scheep war och int*het folch, föllo de in emellan Tinnakungh och *Vplandh, för*mordade en man och en hustru på deris sängh, och *strax någre* dagar der effter 2 soldater och en arbetzdrängh ihielslagitt; när nu *deres* öffwerster förnummo, att iagh togh här folckitt tilhopa *för att* framdelis meer eller en stårre schada att förekomma, då *befrucht*ade de sigh och kommo af alla orter tilhopa, entschyllade sigh *på* dhett höghsta, sade dätta wara scheett dem owitterligitt och be*giera*de frijdh, hwilchett dem då weedh effterföliande wilkor eff*terlå*titt bleff: att der de här effter öfuade den ringaste mottwilia *moot* wårt folck, då schulle wij icke en siäll af dem låta lefua, hwarpå *de* gåffwo deris schrifft, och alla deras Zachimer[4]) schreff*uo vn*der och

[1]) I anledning af ett blodbad, som Kieft 1643 låtit anställa bland Algonkin-indianerna, utkräfde dessa en fruktansvärd hämd på holländarne; härom se Bancroft, History of the united States, II, s. 563 ff.

[2]) Härom se Bancroft, I, s. 158. Offrens antal uppges af honom blott till 300.

[3]) *De Marienlander* = invånarne i Maryland.

[4]) *Zachimer* = sachemer el. sackhemaner, såsom indianhöfdingarne kallades.

(effter som deris bruuk ähr) gåffwo oss 20 bä*frar och nå*ghon Sewantt [1]), och wij dem itt stycke kläde igen, men de *tro oss lij*chewäll inthett, och wij dem fast ringare; wåre fulle inthet *bättre*, vthan hijtt öffwersenda itt par hundrade knechter, så län*ge wij* brachte [2]) halsen på dem här weedh dätta reviret alla i hoop, *hälst* emedan wij alzingen bäffwerhandell medh dem hafua vthan den magijsen allena, ähro nu en hoop fattige prackare; så kunde här sedan hwar och en wara säker på sitt arbete, omolesterat föda och ährnära sigh föruthan deras magijs, såsom och der till intaga de platzer (huilka ähro de alle fruchtsamligaste), som de wilde nu innehafua; och när wij sålunda dätta reviret icke allenast kiöpt, vthan och medh swerdh vunnit hafua, då hade ingen, ehoo han wåre, hållender eller engelsman, i någhon måtto nu eller vthi tilchommande tijder på denna orten att prætendera, vthan wij hade då bäffwer handelen medh de swarta och hwite Minquasserner allena, fyraduppelt så godh, som wij honom nu eller tilförene hafft haffwa. Och om än här medh någhot dröghdis, så måste dhett lijchawäl vthi längden skee och kan inthett vtheblifua, första tijden den bästa, för än de oss meer schada tilfoga; de ähro inthet troandes, som både exempel och egen förfarenheett vttwijsar, men bekommer iagh itt par hundrade goda knechter och der till behörige medell och goda officeer, så schall fulle näst Gudhz hielp, weedh dätta reviret icke en wildh få leffua; så hade man och passagien frij här ifrån och till Manathans, öffuer landt ähr ifrån dätta reviret weedh Zachikans [3]) af 3 småå dagzressor.

9. Dätt höghloflig: Compagn: ähr och icke owitterligitt, att om *eij se*ewant altijdh ähr här hoos de andra gargizouner för de wilde, så ähr här medh de wilde swårtt till att hanla, vthan gargizounerne måste halfparten och till dätt ringaste tridieparten först förhanlass (huilchet och icke heller scheer vthan Compagnijtz prophijtt) vthi sewandt. Nu ähr som förbe:tt desse wåra wilda vtfattige, att man ringa och fast nu meer alzingen sewandt af dem hafua kan, vthan wij måste kiöpa sewant ifrån Manathans och af dem nord engelsche, der sewandt giörss, och ähr der hoos de wilde gott kiöp; hade wij nu der hoos de nordh engelsche eller vthi Menathans ååhr in och ååhr vtt en trogen man liggandess, som os der sewandt tilhanlade, så att här vthi reviret hoos den swensche handelen icke fattadess sewandt, dett wåre Compagn: ååhrligen itt merckeligitt prophijtt. Sammalunda kan man der vthi Manathans, så wäll som och här vthi reviret, af de hållensche frijmänner bekomma bäffuer för peninger, guldh och rdr, stycket de som gode ähro 7 fl., och denna ringa winsten kunna hielpa, att summan der hemman medh itt vm*erchligt* kostnatt des stårre bleffwe.

[1]) *Sewant* eller, såsom Campanius skrifver, Zäband var namnet på indianernas mynt och utgjordes af ett slags perlor af snäckor, aflånga, slipade samt genomborrade för att kunna trädas på band. I handeln utmättes dessa perlor aln- och famnvis, en famn motsvarande 5 holl. fl. Campanius, sid. 138 ff.

[2]) *Brachte* af bräcka.

[3]) *Zachikans*, Sankikans eller Santickan var en ort nära Trentonfällen.

10. Medh den promen, som man hade satt sigh i sinnet *att vpsättia* låta, hafua wij än nu inthett kunnat komma *till werchia*; orsachen att 2 af timmermännerna hafua mäst *heela ååhrett* waritt siucha, och en man allena kan medh itt så grofft *werck* inthett komma till rätta; så tände och de wilde om natten *eldh* på Eylandett och brende en deell af warkeett vp, som *till pro*men sågatt och huggitt war; doch lijka wäll den ena, som h*elssan* hafft haffuer, icke warit fåfengh, vthan bygtt 2 schöna portaler, ett weedh Elsborgh, dätt andra weedh Tinnakw*ngh*. Men sedan timmermänna komme någhot till helssan, hafua de bygtt 2 schöna stora båtar, till att brukass en wedh *Els*borgh, den andra weedh Christina, såsom och reparerat och färfärdigat både slupornor; hwadh de her effter arbeta *och* wärkia kunna, der till schall ingen flijtt sparass; men *det* tooghwerkitt, som till promen hijttschickatt ähr, alden*stundh wij* dätth så hastigtt icke behöffua, wåro dätt för bäffrar *och to*baak goda waror, men iagh weet ingen prijss; d*erföre* hafuer iagh tillprooff itt stycke försälija lät*hitt effter* hållensch wicht 597 ℔, bekom derf*ör på 2 fl. när 26 bäffrar*, styckett till 7 fl., löper för marchen effter *hållensch wicht 9 sty*wert, meer schall iagh eij heller låta sälija, för än *iagh fåår* weeta, om iagh vthi dätta wäll heller illa hanlat haffuer.

11. Och såsom iagh esomofftast blifuer här vtaf åth*schillige* orter besöcht medh latinische breeff angående dä*tta wärc*kitt, och will sigh icke annorss wäll schicka, vthan man d*em vt*haf samma språck swara måste, vthi hwilchet iagh migh *nu* meer för min person inthett synnerligen prompt bef*inner*, vthan när nöden tränger, måste sittia och der och heer til*samman* hempta en epistolam, och när dätt entligh kommer tillän*da, är* dätt ijdell fluchwerch [1]), helst medan iagh vthi 27 ååhr *meer haf*uer hafft musqueten och pistolerner, än som Tacitum och Ciceronem vthi händerner, begiärar derföre underdånigst, att *migh* en sådan man måtte tilschickass, som icke allenaste *vthi* be:te schrifuande, vthan till goda råådh och, der nöden *så fordrar, att* försenda till fremmande orter tienligh wåre.

12. Att commiss: Hindrik Hügen [2]) schulle förlåffwass hädan och Carl Johansson emottaga gargizounerner och handelen, syness migh för åtschillige orsaker, och mest för de wilde språken schull, än nu icke wara rådeligitt; men Hindrich Högen hafuer en hållensch drengh, han kan alla de wilscha språken och weet wäll att omgåå medh handelen; om förbe:te påiche finghe blifua här tillicha medh Carl Johanson hooss handelen, så kunne Hindrich Hugen wäll hädan förlåffwass. Hindrich Hughen will inthet gärna mista drengen (ty han ähr hanss slecht), men täckiss dätt höghloffllige Compagn: dätta weedh nästa schepan att befalla, så schulle fulle Hindrich Hugen sigh tilfridhz gifua, helst mädan han sielff åstundar hädan och will ingalunda länger, än til nästa scheep här forblifua.

[1]) Menas förmodligen flickwerk = lappverk, fuskverk.
[2]) Hans namn var egentl. Huyghen. Jfr s. 210 (14).

13. Och såsom iagh 1643 insende icke allenaste specification på folckett, vthan och hwarss och enss wilchor och lägenheett der hooss schreffuit, medh vnderdånigh beghieran att fåå weta en åtschilnat emellan dhätt frija folckett och dem, som för sin bråått schull hijttsende ähro, huru länge de bråttzlige, hwar och en för sin bråått, här tiena schall, och när dess tijdh för öfuer ähr, huru de antingen schulle hädan förlåffwass, eller här medh *löön och* kläder vnderhållas, såsom och medh dhätt frija *folck*et, som här ingalunda blifua will, hållass schall, vthi lijka måtto en partt af frijmännernar, finnerner och andra (besynnerligen de som vthi gambla Swerigie hafua derass hustrur) åstunda hädan, och aldenstundh migh ähr swårt, både vthi dätta och andra ährander meer vthan order att disponera, beder iagh nu som tilförene wnderdånigst, att iagh här om vnderrättat blifua måtte.

14. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

15. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

16. Vthi min förriga relation, sub dato den 13 April 1643, *och* den 23 punkten befrågade iagh migh vnderdånigst, *om de*rass prævilegier, adelss och oadelss, som här *vthi nyia* Swerigie, hwar och en effter sin quota antaga lan*dt*, huru de och derass effterkommande dätt äga, niuta, bruka och behålla skulla. Item dito vthi den 26 punkten, huru här vthi reviret medh hållendernar hållass schall, huilcha tilegna sigh vthi all authoriteet och fördeell så stoor deell, som H. K. Maij:tt min aldranådigste dråttningh ähr af commend: Kifftz här hoossfogade resolution att see, hanla och wanla frijtt och wilia icke enss låta falla derass flaggor och segell för H. K. Maij:ttz flaggor och festningar, vthan man moste dem dätt medh itt par stycken påminna, alt dätt kan iagh dem nu meer weedh wår skantz Elzborgh lätteligen förbiuda, men icke för än som vtaf H. K. Maij:tt och dätt höghloflig: Compapn: iagh här om fulkomliga order bekommer.

17. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

18. Och såsom iagh nu här vthi Nya Swerigie denna korta tijden, sedan iagh hijtt kom, och medh dätta ringa och *swaga* folckit hafuer begynt att sättia grundwalen, *hwilchen* iagh förhåppass denna tijden, som migh än resterar *här att* förblifua, att continuera, och bringa dätt så wij*da, att* H. K. Maij:tt skall bekomma här vthi Nya Swerigie *en så* fast foot, så att (där medelen icke framdeliss vtheblifua) dätt igönom Gudhz nådigha tilhielp jw länger ju *meer* tiltaga och vnder H. K. Maij:tt och Swerigiess *chrona till* ewighblifuande egendom inkrächtass skall. Haf*uer och* i lijka måtto, medh så godh lämpa, som iagh någh*onsin* hafuer kunnat, practicerat emot hållenderners, *puri*tenerners och de andra engelschess prætent*ioner på* denna platzen, bracht dätt och där medh så wijtth, *att de* lijda oss nu hooss sigh och hafua nu meer icke någ*hot besyn*nerligit fundament, der de sigh medh rätta, *eller deres* förige intent weedh hålla kuuna, vthan corresp*ondera och* hanla medh oss, giöra oss till wilia *och tillföra oss* huadh wij begiarum, medh förhåpningh, *att de framdelis eij så* hårtt der på trengia skulla, vthan medh *huadh passerat ähr* sigh contentera

låta; ähr derföre min vnderdånigaste böön och begiäran, att när denna min afsatta termin nem*ligen 3 ååhr* för öfuer ähro, iagh då hädan aflöst och till H. K. Maij:*tt min* aldranådigste dråttningh och fäderness-landett ig*en för*låfuat warda måtto, hälst medan iagh ähr nu *inthett* meer wngh, och största deelen af mina dagar *hafua* warit swåra och mödessamma, doch migh H. *K. Maij:tts och* fäderneslandhzens tienst ingalunda att *vndandrag*a, vthan åstundar gärna H. K. Maij:tt och *fädernessl*andhzenss weedh andra lägenheeter att *tiena*, så länge iagh förmår och lefuer. Jagh förhåppass medh Gudh, att den, som migh här succederar, ringare möda än som iagh här hafft och än nu hafuer, hafua skall.

19. De saaker, som nu weedh dätta skeepit effterskrifuass, dem hafuer iagh iblandh dätt jagh här refererat hafuer icke inskrefna, vthan en särdelis rulla der på giöra låtitt, såsom och denna gången weedh huatt som här refererat ähr förblifua låter, allenast dätta repeterar iagh än nu här wnderdånigst, att iagh äntligen 100 soldatehernisk, för de wildass pijlar skull, sampt 12-6-4 och 3-pundige stycke-kulor, meer krutt och bly bekomma måtte. Och dätta nu här medh således vthi vnderdånigheett ändatt. Dat: Christina den 20 Junij 1644.

Johan Printz
manu propria.

P. S. *Man låther i*cke oförmällt, att hållenderner weedh Menathans hafua i ååhr hafft *en kaper* medh 10 stycken och 40 man wthi siön emellan Spanniola [1]) och Cribitz, huilken *detta* förgånghne ååhr hafuer 2 reessor inbrakt till Menathans 4 spansche prijser, weed *wär*de (som de sielfua bekenna) öfuer 50,000 rdr, och aldenstundh wij liggom för *de sp*anske platzer närmare, än som de, hade wij derföre till en såddan fördeell så myc*kit bät*tre lägenheett, hafua och här, der nöden så fordrade, itt rent inlåp och goda hampnar *samptt* lägenheeter noogssamptt, ååhr in, ååhr wth, till att provientera skepitt, och dätt *bythe Gudh* beskiärade, dätt kunne wåra skeep tillijka medh reteurerner här ååhrligen a*fhempta*, *kap*eren kunde blifua på desse orter, så länge Gudh täktiss honom bewara continue, *den måste* wara itt wäll beseglat skeep, gott folck, och om man än måste hafua der på *hållendische* skepare och styreman, lijkawäll för wnderssleef schull wåre af nöden en *red*hlich swensch capten der på; förty dätt skeper Adrian krytzade här några *månadher* medh jacten Grijphen, dätt hafuer waritt (som hanss bekanta, wnderske .... bekenna och wttssäia) hanss egen fördeell.

[1]) *Spanniola* = Hispaniola eller Hayti.

Rulla

oppå altt deedt Folck, såsom vthi Nye Swerigie ähro, huru thee på alle platzer och plantatier fördelte ähro, som vnder specificeres pro Anno 1644.

Officererne widh Cihrstina Skantz:

Johann Paapegaia [1])	1.
Commissen Hindrich Hugenn	1.
Pastoren M:r Johann Companius	1.
Balbererenn M:r Hannss	1.
Trumbetarenn Erich Andersonn	1.
Constapel Matz Hansonn	1.
Smedenn M:r Hanns	1.
Proposenn Jahan Oluffzonn	1.

Éffterschreffne aff Compagnitz Folckett plantera Tooback vpå plantatien weedh Cihrstina:

Knut Mårthensonn	1.
Perr Gunnersonn Rambo [2])	1.
Mårthenn Göttersson	1.
Lars Andersonn Vlff	1.
Månns Andersonn	1.
Lars Kåckin	1.
Svänn Gunnersonn	1.
Mårthenn Glaasere	1.
Joenn Torsonn	1.
Oluff Torsonn	1.
Anders Timbermann	1.

Effternembde ähro Timbermän på Hålmenn:

Claas Claasonn	1.
Tommas Timbermann	1.

Effterskrefne ähro förordnade att waara continve på Slupenn:

Skepperen Andress	1.
Lars Tommesonn	1.
Bengt Torsonn	1.

Vndertecknade arbeeta Tobakz faat och annat kyperj:

Lauriss Kyper	1.
Lukass Personn	1.

Swine Wachterenn:

Anders Minck medh sin sonn } Claas Andersonn }	2.

Poickenn som wachtar boskapen:

Swenn Swensonn	1.

Mölnaren som ähr continue hoos quarnen:

Anders Dreijer	1.

Comis: Hindrick Hugens drengh:

Gååtfreedh Hermansonn	1.

Såldater weedh Cihrstina:

Erich Tåått	1.
Mårthen Hansonn	1.
Lars Jacobsonn	1.
	34.

Officererne widh Skantzenn Elssborgh:

Leutenampten Swänn Skuuta [3])	1.
Wachtmesteren Gregorius van Dicke	1.
Constap: Jahann Matzonn	1.
Trumbeslageren Swänn Andersonn	1.

Giemene Såldater:

Nicklaus Bock	1.
Jahann Gustaffzonn	1.
Petter Meijer	1.
Isack vann Eissenn	1.
Constantinos Grönebergh	1.
Petter Jochim	1.
Anders Joensonn	1.
Bengt Hindrichsonn	1.
Anders Andersonn	1.
Jacob Swensonn	1.
Walle Looer	1.
Joenn Skreddere	1.
Knut Liliehöck	1.
	17.

Officererne widh Skyllerkill [4]):

Leute: Månns Klingh	1.

Arbetz Folcket som planta Tooback på plantatien weedh Skyllerkill:

Påfvell Jonsonn	1.

[1]) *Johan Papegoja* var guv. Printz' måg och förde öfverbefälet, sedan Printz 1653 hemrest och innan den nye guvernören Rising anländt.

[2]) *Rambo* blef stamfader för en talrik och ansedd slägt i Amerika, som ännu blomstrar.

[3]) *Sven Skute* eller Schute var befälhafvare å Fort Casimir, då detta intogs af holländarne 1655, och beskyldes för neslig kapitulation.

[4]) *Skyllerkill* = Schuylkill eller Nya Korsholm.

Swenn Larsonn 1.
Hindrich Matzonn 1.
Matz Pipere 1.
Ambrosius Erichsonn 1.
Anders Daalbo [1]) 1.
Päder Kåck [1]) 1.
8.

Officererne widh Vplanndh:

Päder Liliehöck 1.
Elias Toobakzplantere 1.
Smeden Mickell Nilsonn 1.

Effterskrefne Arbeetare planta Tooback weed plantatien Vplandh:

Hindrich Matzonn 1.
Matz Hansonn 1.
Iffwer Hindersson 1.
Jahann Andersonn 1.
Hanns Månsonn 1.
Eskill Larsonn 1.
Lars Biörsonn 1.
Bertill Eskilsonn 1.
Johann Erichson 1.
Jacob Spaniol (?) 1.
Clemet Jörensonn 1.
14.

Officererne widh Tennakungh [2]):

Governeuren Jahann Printz 1.

Satt öffuer proffwiantet och rechningerne:

Carll Jahansonn 1.

Skriffwaren

Knut Personn 1.

Bösse Smedenn

Mester Niklaus 1.

Constapelz Maat hooss dhee 4 små kopperstyckenn på Tennakungh:

Swenn Waass 1.

Såldaterne som dageligen fölia, förresa och achta på Governeuren:

Elias Gyllenngrenn 1.
Hanns Lüneburger 1.
Jörann Snöhuitt 1.
Lars Andersonn 1.
Anders Andersonn 1.
Nils Anderssonn 1.
Jahann Andersonn 1.
Månns Nilsonn 1.

Arbetz Folcket, som ähr förordnadt till att slåå höö för booskapenn, såsom och dess emellann fölia Governeuren på denn lilla Jachtenn:

Anders Bonde [3]) 1.
Perr Andersonn 1.
Antoni Swart 1.
Oloff Erichsonn 1.
17.

Effterskrefne ähro Anno 1643, 1644 vthi Nye Swerigie medh døödh affgångne:

Officererna:

Den 7 Septemb. 1643. Predikanten herr Regardh [4]) vthi Kirstina 1.
» 18 Juli 1643. Corporal Carll Håckensonn vthi Elfzborg 1.

Såldaterna:

» 10 Junij 1643. Mickell Kyrssner wid Kirstina 1.
» 3 Julij 1643. Måns Larsonn widh Elfzborgh 1.
» 5 dito 1643. Erich Hindersonn widh Kirstina 1.
. . . Augustj 1643. Rutkiert Tysk widh Kirstina 1.
. . . Novemb: 1643. Johenn Hartman weed Tennakungh 1.
» 4 Martij 1644 Bleff vtaff dhe wille i hielslagne emellan Kirstina och Elfzborgh effterskrefne Såldater:
Mårthenn Bagge 1.
Mårthen Finne 1.

---

[1]) *Dalbo* och *Kock* blefvo stamfäder för betydande slägter.

[2]) *Tennakungh* = Nya Göteborg.

[3]) Äfven stamfader för en bekant slägt, hvars namn förvreds till Boon eller Boen.

[4]) Presten herr Regardh är otvifvelaktigt densamme som eljest kallas hr Reorus Torkillus och var den förste svenske prest i Nya Sverige. Jfr Ferris, anf. st. s. 178.

Vtaff Compag: Arbetz Folck ähro döde blefne:

Den 9 Julij 1643.	Friman	Jönns Påfvelsonn widh Vplandh	1.
10 dito	»	Carll Marcknsonn widh Elfzborgh	1.
12 dito	»	Mårthenn Biörsonn weedh Vplandh	1.
29 dito	»	Matz Jörensonn widh Kirstina	1.
30 dito	»	Joen Isacksonn wid Elfzborgh	1.
31 Julj	»	Bonden Per Mickellsonn weed Elfzborgh	1.
— dito	»	Bonden Larss Andersonn ifrån Ålandh weed Elfzborgh	1.
13 Augusti 1643.		Påfuel Påfuelson weed Elfzborgh	1.
14 dito	»	Jacob Tommeson weed Kirstina	1.
30 dito	»	Peder Oloffzon ifrån Giefle wed Elfzborgh	1.
31 dito	»	Joenn Jerpe widh Elfzborgh	1.
10 Decemb: 1643.		Zachriss Andersonn weedh Kirstina	1.
11 dito	»	Påfwell Personn weed Skyllerkill	1.
1 Marti 1644.		Frimann Jahann Finne benembd, drungknadh weedh Vplanndh	1.
7 dito	»	Een ängelssman, huilkenn haffuer taaget sigh een swensk hustru, mordade och i hiellslegne aff dhee wille	2.
4 dito	»	Giert Elekenn i hielslagenn aff dhee wille emellan Kirstina Skantz och Elfzborgh	1.

Effterskrefne förrese heer ifrån till gamble Swerigie:

Officerer.

Christer Boije	1.
Predikanten herr Israell [1]	1.
Balberen Mester Zim	1.

Såldaater:

Esbiörnn Mårthensonn	1.
Påfuell Smaal	1.
Summa	121.

Datvm Kihrstina denn 20 Junij 1644.

Johen Printz
manu propria.

[1]) Herr Israel var tvifvelsutan den prestman Israel Holg, som omtalas från Printz' guvernörstid, utan att man kunnat uppgifva, när han kom öfver eller när han återvände. Jfr Hazard, anf. st. s. 141.

HANDLINGAR

RÖRANDE

SOMMARFÄLTTÅGET I BRANDENBURG 1675

OCH

STRIDEN VID FEHRBELLIN

SAMMANSTÄLDA

AF

J. MANKELL.

Följande uppsats är närmast föranledd af skrifter, hvilka sistledna år, det tvåhundrade efter slaget vid Fehrbellin, utgåfvos i Tyskland. De finnas angifna under N. 46—50 i den bibliografi, som är införd i andra delen af Historiskt Bibliotek.

Man känner huruledes Karl XI:s förmyndareregering, som äfven efter dennes tillträde till styrelsen, med den lättsinnige Magnus Gabriel De la Gardie i spetsen, skötte politiken, af Frankrike lät besticka sig att inblanda Sverige i ett krig, som var stridande mot dess intressen, men hvilket var nära att kosta det dess tyska besittningar, ja till och med de danska landskap, som Karl X eröfrat.

Ludvig XIV, som bland annat ville eröfra de spanska Nederländerna och kufva Holland, som vågat trotsa honom, önskade i Sverige erhålla en motvigt mot de tyska furstar och framför allt den högt sträfvande kurfursten Friedrich Wilhelm af Brandenburg, som kunde hjelpa holländarne. Sådant kunde då lätteligen ske från Sveriges tyska besittningar i Brehmen, Wismar och Vor-Pommern, hvarifrån nämnda tyska furstar togos i ryggen. Redan den 3 April 1672 afslöts mellan Frankrike och Sverige ett förbund, enligt hvilket den sistnämnda magten, så länge freden varade, årligen skulle erhålla 400,000 rdr (då en stor summa), mot vilkor att i Tyskland underhålla ett visst antal krigsfolk, men 600,000 om det deltog i kriget till Frankrikes förmån. Detta förbund ärfdes af Karl XI, då han i slutet af 1672 tillträdde regeringen.

Imellertid var det i början ingalunda styrelsens mening att aktivt deltaga i kriget. Den trodde sig, utan att vedervåga något genom förbundet med Frankrike, fortfarande kunna åtnjuta de för de förstörda finansernas upprätthållande behöfliga subsidierna genom att intaga ett slags beväpnad medlarerol. För detta ändamål sammanträdde äfven i Maj 1673 i Köln en kongress, hvarest dock föga mera uträttades, än att Sverige förmedlade den i Vossem i Juni samma år afslutade freden mellan Frankrike och Brandenburg. Snart ändrades dock den politiska ställningen till Frankrikes nackdel. En mängd fiender uppväxte på olika håll mot detsamma, och i Januari 1674 upplöstes kongressen i Köln, hvarigenom Sverige förlorade en del

af sin förherskande ställning. Men samtidigt började Ludvig XIV allt ifrigare tränga på för att förmå Sverige till ett aktivt deltagande i kriget och till en början att öfversända krigsfolk till Tyskland för att der bilda en fältarmé. Den skicklige underhandlaren Feuquières lofvade i Mars att öka subsidierna, så att 200,000 rdr skulle utbetalas i mån af truppernas landstigning i Tyskland, och 600,000 sedan de aktivt deltagit i kriget, samt derefter ytterligare såsom skänk 100,000 rdr.

Detta kunde De la Gardie och hans anhängare icke längre motstå. Under sommaren 1674 läto de trupper öfverföras till Pommern samt värfningar i Tyskland anställas, allt likväl under de vänligaste försäkringar om fred med Brandenburg. Då Turenne samtidigt vid öfre Rhen inbröt i Tyskland, ansåg sig kurfursten både befriad från sina genom freden i Vossem åtagna förpligtelser och så betryggad i afseende på sina egna länder, att han utan fara kunde skynda sina betryckta landsmän i öfra Tyskland till hjelp. I medlet af Augusti aftågade han med 20,000 man från Magdeburg, gick i början af October öfver Rhen och lyckades jemte de österrikiske och lothringiske trupperne under hösten att utdrifva Turenne ur Elsass.

Nu kom en ny påtryckning från Frankrike. Emedan Feuquières höll handen om penningepungen och icke utbetalade en enda fyrk, förrän svenskarne börjat kriget, hvarjemte den i Pommern samlade hären i följd deraf började lida nöd och hårdt trycka på eget land, måste svenska regeringen slutligen, fastän i högsta grad motvilligt, gifva befallning om härens inryckande på det brandenburgska området, ehuru fortfarande afgifvande de vänligaste försäkringar om fredliga afsigter. Något annat val var ej heller öfrigt, såvida man ej ville upplösa den med stor möda och kostnad samlade och underhållna hären, hvaraf likväl den ögonblickliga följden blifvit de så ifrigt efterfikade subsidiernas upphörande.

Svenska armén torde då hafva räknat omkring 55,000 man, hvaraf 25 till 26,000 befunno sig i Tyskland. Således alldeles för mycket för en demonstration, men alldeles för litet för fullföljandet af en kraftig politik. Af sistnämnda styrka lågo omkring 4 à 5000 man i Brehmen under fältmarskalk-löjtnant Königsmarks befäl, 2 till 3,000 i Wismar och 6 till 7,000 såsom garnison i Vor-Pommern, hvarförutan 13,000 blifvit sammandragne

vid Pasewalk under öfverbefäl af riksmarken och riksfältherren m. m. grefve Carl Gustaf Wrangel, fältmarskalken Helmfelt, generallöjtnanten Wolmar Wrangel, samt generalmajorerna Delwig, Stael von Holstein, Grothusen, Planting och Giese. Denna här inbröt den 15 December i Ückermark, der den sedermera inqvarterades, och den 25 uppslog riksmarsken sitt högqvarter i Prentzlow. Några fiendtligheter utöfvades dock icke, men landet utsögs systematiskt.

Den brandenburgske ståthållaren och öfverbefälhafvaren, generalfältmarskalken, grefve Johan Georg af Anhalt-Dessau åtnöjde sig med aflemnandet af en högtidlig protest. Hans trupper, som torde hafva räknat omkring 10,000 man, voro spridda såsom garnisoner i Berlin, Kolberg och Magdeburg, såsom hufvudfästningar, samt Driesen, Küstrin, Frankfurth, Spandau, Peitz, Oderburg, Löckenitz och Werbens skans, såsom befästade orter af andra eller tredje ordningen. Hvad kurfursten beträffar, så blef han samtidigt, jemte sina bundsförvandter, af Turenne åter utdrifven ur Elsass och i början af 1675 tvungen att gå tillbaka öfver Rhen, hvarefter han aftågade till norra Franken, der han i slutet af Januari kring Schweinfurth lät sin armé intaga vinterqvarter.

I början af Februari hade svenska armén ur de trånga qvarteren i Ückermark tagit allt hvad som kunde fås, och i följd deraf såg sig riksmarsken nödsakad att lemna dem och söka nya. För att icke allt för mycket uppreta Brandenburg, ryckte han emellertid icke framåt, utan drog sig åt sidan, sålunda att han med armén gick igenom Stettin och intågade i Hinter-Pommern, i hvilken provins, jemte Neumark, han sedermera utbredde hären i rymliga qvarter ända till gränsen af Schlesien, med högqvarteret i Stargardt. I denna ställning förblef svenska hären sedermera närmare trenne månader. Under tiden afslöts förbund med hertig Johan Fredrik af Hannover. Dessutom kunde svenskarne såsom bundsförvandt äfven påräkna hertigen af Holstein-Gottorp, som genom en nära slägtskap var förenad med det svenska konungahuset. Kur-Sachsen var neutralt. Derimot understödde hertigarne af Braunschweig-Celle och Braunschweig-Wolfenbüttel fransmännens politik.

Kurfursten af Brandenburg var å sin sida icke overksam, utan försökte mot svenskarne uppbesvärja det oväder, som längre

fram på året öfver dem skulle utbryta. Så fort han anordnat sina truppers inqvartering, afreste han den 23 Februari från Schweinfurth till Cleve, för att på närmare håll öfverenskomma med prins Wilhelm af Oranien, som i sin hand höll alla trådarne till de mot Frankrike fiendtliga magternas politik, angående samverkan mot Sverige å ena sidan och mot Frankrike å den andra. Den 8 Mars anlände han till Cleve, men uppehölls der flera veckor genom ett giktanfall, så att han först den 23 April kunde inträffa i Haag. Fastän han visserligen ej af Wilhelm af Oranien lyckades utverka det omedelbara understöd mot Sverige, han åsyftat, kan man dock antaga att derstädes de fiendtligheter förbereddes, som sedermera skulle försätta Sverige i en så vådlig belägenhet.

Vid samma tid började äfven svenskarnes nya qvarter blifva utätna. Derjemte påyrkade Ludvig XIV ifrigare än någonsin, att Sverige till vårfälttågets början verksamt skulle ingripa i kriget för att från Frankrikes gränser åtminstone draga de brandenburgska trupperna. I följd häraf såg sig Wrangel nödsakad att i slutet af April sammandraga armén för att genom Stettin ånyo inbryta i Ückermark och sedermera öfversvämma det egentliga Brandenburg. Operationsplanen för de blifvande fiendtligheterna åsyftade att svenska armén, sedan den i Mittelmark och Priegnitz uppfriskat sig, skulle framtränga till Elben och vid Werben öfverskrida denna flod samt derpå träda i förening med den till 12,000 man beräknade hannoveranska hären, hvarefter båda skulle marschera till Thüringen för att anfalla brandenburgarne. I följd af sin sjuklighet kunde Wrangel emellertid ej i början sjelf medfölja, och af samma orsak ej heller fältmarskalken Helmfelt, som var hans närmaste man, utan befälet måste öfverlemnas åt fältmarskalken Mardefelt, som egentligen var fortifikationsofficer. Den 30 April enligt gamla stilen mönstrades trupperna vid Damm, och följande dag marscherade de genom Stettin för att börja fiendtligheterna mot Brandenburg.

Från denna dag kan man följa krigshändelsernas gång i de samtida urkunder, som här nedan meddelas och som till största delen äro hemtade från riksarkivet och hvilka, med några få undantag, blefvo framkallade genom den kommission, som sedermera tillsattes för att undersöka orsakerna till fälttågets för svenskarne ofördelaktiga utgång. De bära den prägel af intryckens omedelbarhet, som utmärka historiska originalhandlingar och hvil-

ken sällan genom de lifligaste skildringar af efterkommande historieskrifvare kan uppnås. Imellertid gifva de här och der anledning till anmärkningar, tillägg och betraktelser, hvilka derföre sedermera i ett sammanhang skola framställas.

De äro följande:

N:o 1. Fältmarskalken Mardefelts diarium från den 2 Maj till och med den 9 Juni, då han för sjuklighet fick återvända till Pommern.

N:o 2. Riksmarsken C. G. Wrangels bref till konung Karl XI af den 23 Juni.

N:o 3. Generallöjtnant W. Wrangels bref till konungen, jemte berättelse om hvad sig tilldrog från den 20 Maj till och med den 27 Juni.

N:o 4. Generalmajor Stahls diarium från den 23 Februari till och med den 29 Juni.

N:o 5. Stahls berättelse till undersökningskommissionen om åtskilligt, som under nämnda tid tilldragit sig.

N:o 6. Några frågepunkter, framstälda till Stahl, och hans förklaring deröfver.

N:o 7. Öfverste Wangelins berättelse om hvad sig vid Rathenow tilldrog den 9—15 Juni.

N:o 8. Öfverstelöjtnant Betons berättelse om förloppet den 18 Juni.

N:o 9. Löjtnant Gyllengranats berättelse om samma dags händelser (jemte Nils Bengtssons).

N:o 10. Konduktör Willensens berättelse derom.

N:o 11. Styckjunkar Påfwenfelts berättelse om kanonernas förlust i Fehrbellin.

Åtskilliga förkortningar äro vidtagne, då berättelserna röra mindre väsendtliga ämnen. N. 1, 3—8, 10 och 11 meddelas i öfversättning ifrån de tyska originalen.

N:o 1.

Fältmarskalken Mardefelts diarium.

Diarium öfver hvad som tilldragit sig alltsedan den dag, Hans höggrefl. Excell: herr Riks-Fältherren fann nödvändigt att beordra mig till armén, emedan hr Fältmarskalk Helmfeldt i följd af opasslighet icke kunde deltaga i för handen varande campagne; och ehuruväl jag i och för fortifications-arbeten hade begifvit mig från Stargardt till de pommerska fästningarne, måste

jag omkring den 2 Maj åter infinna mig hos Hans Ex: i Stettin, för att afmarschera med armén; om hvilken med mig träffade anordning högbemälte Hans höggrefl. Excell: den 18 April äfven ärnat tillskrifva H. K. M:t, och i följd hvaraf jag kort derpå reste från Stargardt öfver Wollin till Wolgast, derifrån öfver Greifswald, Stralsund, Damgarten och Tribsees till Demmin, på hvilka orter jag besåg och ordnade arbetena, hvarefter jag tog vägen öfver Anklam till Stettin, der jag inträffade den 2 Maj.

Före min ankomst hade icke allenast Hans höggrefl. Excell: beordrat herr Gen: Lieut: Wrangel att uppbryta med cavalleriet och marschera i förväg till Mark, utan denna ordre var äfven verkstäld, så att utom infanteriet och artilleriet låg endast Öfverste Bünow qvar med sitt regemente.

Den 3 Maj erhöll jag ordres af Hans Excell: att förbereda en attaque på passet Löckenitz, hvadan hr Gen: Major Delwig tillika med hr Gen: Major Stahl och hr Öfverste Horn dit beordrades, och sedan de våra

Den 4 hade fattat posto, och batterierna voro uppställda, började beskjutandet af platsen. Dermed fortsattes

Den 5, till dess den på aftonen samma dag gick öfver och hornverket besattes af vårt folk efter ingånget ackord, hvilket jag afsände till Hans Excell: i Stettin. Högqvarteret togs i Plöwen, 3 mil från Stettin.

Den 6 i dagbräckningen reste jag till Stettin för att hos Hans höggrefl. Excell: inhemta ordres för den förestående marschen, alldenstund Hans Excell: af opasslighet var nödsakad att qvarstadna; begaf mig

Den 7 om aftonen tillbaka till Plöwen, hvarest hr Gen: Major Delwig bragte mig underrättelse att hr Districts-Commissarien Wedel hade låtit förstå, det de Uckermarkska landständerna träffat anstalt för H. K. M:ts arınés genomtågande. Detta gaf mig anledning att genast låta en skrifvelse afgå till förut nämnde hr Wedel, ungefär så lydande: att man med nöje hade erfarit de af hr Gen: Major Delwig omnämnda åtgärders vidtagande; man skulle i god ordning marschera genom landet samt beskydda invånarne, och borde hr von Wedel sjelf den 8 Maj på morgonen infinna sig hos mig i Plöwen, då vi kunde utförligare talas vid i ämnet. Samtidigt afsändes till Hans höggrefl. Excell: ett bref, hvari meddelades honom hvad som hade tilldragit sig.

Den 8 Maj steg jag tidigt upp och klädde mig, fastän jag besvärades af en svår catarr; red med hr Gen: Major Delwig till Löckenitz. Vid återkomsten inemot kl. 10 f. m. inkom den oangenäma underrättelsen, att den förhoppning man ingifvit hr Gen: Major Delwig icke allenast saknade grund, utan ock att invånarne i Uckermark voro förlupne, och på 20 mil icke en varelse kunde anträffas. Herr Sebastian von Wedel uteblef också.

Den 9 Maj var en Söndag. Efter hållen gudstjenst samlades herrar General-Majorer hos mig; den förut nämnda underrättelsen att ingen af Chur-Brandenburgs invånare kunde på 20 mils omkrets anträffas, hade ytterligare vunnit bekräftelse genom de deputerade från Pasewalck. Och emedan ibland andra hr Gen: Maj: Delwig med många omständigheter och goda skäl förehöll mig, att jag borde betänka hvad jag gjorde, innan jag lät skicka mig ut med en hel armé, utan penningar och proviant, utan möjlighet att på 20 mil anskaffa något, att det vore ej rätt att anträda marschen, om arméns ruin blefve en följd deraf; ännu kunde man med ringa kostnad rädda en soldat, så vida man ville anslå en eller två rdr till bröd åt hvar och en; han ville i mitt ställe heldre taga afsked än på ofvannämnda sätt låta skicka sig ut med armén; Gen: Maj: Stahl remonstrerade också, i synnerhet framhöll han att marscher vid denna tid på året kräfde mycket penningar, och omkostnaderna alltid vore större än när de företogos under eller efter skördetiden; dessutom flera officerare, bland hvilka jag märkte hr Öfv: Lieut: Glaudorff, infunnit sig och klagade, att de flesta redan alldeles saknade bröd, och endast några få ännu hade tillräckligt för *en* dag, så beslöt jag att tillskrifva Hans Excell: härom; men som hans svaga hälsotillstånd hindrade mig att någorlunda vidlyftigt framställa saken, vände jag mig i detta hänseende till hr Regerings-Rådet Wolffrath, med begäran att han ville för Hans höggrefl. Excell: föredraga mitt bref tillika med min deri gjorda ansökan. Brefvet var af ungefär följande innehåll:

1:o. Att jag visserligen hade i skrifvelse af den 8 Maj ingifvit Hans höggrefl. Excell: den förhoppning, att herr Sebastian von Wedel skulle infinna sig i Plöwen, och att jag der skulle få underhandla med honom icke allenast om anskaffande af nödvändigt underhåll för armén, utan äfven om alla andra härtill tjenliga anordningar, men att man sedan i verkligheten befunnit att hr Gen: Major Delwig blifvit förd bakom ljuset, och således äfven jag meddelat Hans höggrefl. Excell: falska förhoppningar. Derefter berättades

2:o. Att emedan en del alldeles saknade bröd, och endast några få hade knappast hvad som räckte till för en dag,

3:o. så vore det nödvändigt att Hans Excell: vidtog åtgärder för att sända efter armén omkring 100 vagnar med proviant, på det att armén ej straxt i början måtte lida nöd och vi blifva hindrade i vår marsch, utan snarare kunna så mycket mera påskynda densamma.

4:o. Skulle icke destomindre armén omkomma af brist på nödigt underhåll, och ej kunna komma fram som jag beräknat, så ville jag inför Gud, min nådige konung och hela verlden hållas oskyldig dertill och icke på något sätt derföre ställas till ansvar.

Detta och annat mera innehöll brefvet, som i närvaro af samtliga herrar Gen: Maj: högt upplästes innan det afskickades till Stettin. Jag gaf derpå regementena ordres att marschera, och armén gick samma dag icke allenast förbi Löckenitz utan ända till Kleptow.

Den 10 Maj skref jag till Hans höggrefl. Excell:, att jag beklagligtvis i de få byar jag passerat icke anträffat några menniskor, än mindre någon proviant. Lät tillika en skrifvelse afgå till staden Prentzlow med anhållan om bröd för armén; vägrades detta, skulle jag derstädes taga mitt hufvudqvarter. Sålunda bekom jag 40,000 ℔ bröd. Härifrån skref jag till hr Gen: Lieut: Wolmar Wrangel, att han skulle underrätta mig om hvarest han stod med cavalleriet och framför allt väl tillse, såsom Hans höggrefl. Excell: redan antydt, att några hästar till artilleriets fortskaffande blefvo anskaffade; likaledes att ett större parti proviant måtte anskaffas och bevaras till dess jag ankom med min armé, så att vi efter vår conjunction kunde så mycket mera obehindradt marschera framåt; slutligen ålade jag honom att tillse det han kunde erhålla kunskap om fienden.

Den 11 Maj om morgonen uppbröt armén, och sedan jag erfarit att vårt folk hade fråntagit befolkningen omkring Löckenitz deras boskap och hästar, så befalde jag, att man skulle anhålla de skyldiga vid Prentzlow och ålägga dem att återlemna boskapen, på det att landtfolket måtte kunna sköta åkerbruket och så mycket bättre vara i stånd att underhålla besättningen i Löckenitz samt erlägga contribution; marscherade sedan genom Prentzlow till Degelow, bekom visserligen någon proviant, men kunde ej anskaffa större mängd deraf; erhöll den glädjande underrättelsen att ett stort parti korn var till finnandes på de båda adelsgodsen vid Degelow, men som det ännu ej var bröd, så måste jag låta föra det till qvarnen för att malas, (fastän det var mycket svårt att få dragare för att föra det till och från qvarnen), sedan låta baka och äfven brygga öl. Sålunda lyckades jag anskaffa så mycket att armén försågs med bröd och öl för 5 dagar, dessutom något kött. Inrapporterade detta till Hans höggrefl. Excell: och utsände en ryttmästare med 50 hästar samt ytterligare en qvartermästare med 15 hästar för att inbringa underrättelser så väl från hr Gen: Lieutnanten (hvilken jag underrättade om arméns tillstånd och efterfrågade tillståndet hos honom), som ock från fienden. Undertiden mottog jag

Den 12 Maj en skrifvelse från Hans höggrefl. Excell: med ordres att ej fördröja marschen. Härpå svarade jag att blott brist på underhåll uppehöll mig och att jag knappast kunde anskaffa tillräckligt bröd dag efter dag för att tillfredsställa soldaterna, alldenstund invånarne voro bortlupna till morasen och hade fört med sig allt, till och med husgeråd, så att malning, bakning och brygd gingo ytterligt långsamt, och hade jag följaktligen måst

uppehålla mig på denna ort från Tisdags middag till Lördags morgon, för att proviantera. Skref samma dag till hr Gen: Lieut:n, begärande underrättelser från honom, påminte honom ytterligare, att eftersom han var mig i förväg, draga försorg om att jag måtte finna något bröd åt infanteriet, emedan i annat fall vår marsch skulle blifva fördröjd.

Den 13 Maj fick jag svar från hr Gen: Lieut:n från Zednig (Zehdenick) att han ej kunde åt mig anskaffa några hästar för artilleriet; och emedan hr Riks-Fältherren beordrat honom att taga vägen genom Havellandet, så behöfde han såväl mig som det under mitt kommando stående infanteri, önskade derföre veta om min marsch äfven vore rigtad åt detta håll.

Jag svarade honom genast att det var illa, att han ej kunde anskaffa några artillerihästar, till följd hvaraf jag endast med svårighet kunde komma vidare; underrättade honom om tillståndet hos mig; och som min marsch ständigt fördröjdes genom uppsökande och anskaffande af proviant, bad jag honom ombesörja det jag kunde finna bröd vid min ankomst; i sådant fall trodde jag mig kunna skyndsamt fortskaffa infanteriet till honom. Vid min ankomst till Zednig finge vi vidare talas vid om bästa sättet att intränga i Havellandet, och som jag hade hört sägas att en del af rytteriet farit ganska vildt fram och bortskrämt invånarne, så bad jag hr Gen: Lieut:n, att han ville hålla god ordning, så att vi kunde förmå befolkningen att åter närma sig oss, hvarföre jag ock sände till dem Gen: Gewaldiger Lieut:n. Jag lät Öf: Lieut: Heidebreck med 200 man marschera till Zednig för att besätta denna ort och vara behjelplig att anskaffa någon proviant.

Den 14 Maj återkom den utskickade qvartermästaren från hr Gen: Lieut:n, rapporterande cavalleriets tillstånd. Jag tillskref hr Riks-Fältherren derom, äfvensom att jag tidigt följande morgon ärnade uppbryta; lät derpå utdela den återstående provianten.

Vidare berättade jag för hr Riks-Fältherren, på hvad sätt jag tänkte intränga i Havellandet; att jag visserligen skulle göra mine af att gå till Fehrbellin, men som trakten hitom Rappin (Ruppin) var omöjlig att passera till följd af långvarigt töväder, och man ej för morasens skuld kunde komma öfver Rhinow, så ville jag styra kosan till Kremmen och öppna passet Fehrbellin från andra sidan.

Samma dag mottog jag från Hans höggrefl. Excell: en skrifvelse, hvari han sade sig med nöje höra, att jag kunnat anskaffa proviant för armén; beordrade mig att rigta min marsch mot Rappin, der han sjelf ämnade infinna sig, så vida jag ej i följd af brist på lifsmedel måste gå med armén till Alt Brandenburg i Havellandet, för att derstädes söka underhåll.

Den 15 Maj i dagningen uppbröt jag med armén och tog hufvudqvarter i en alldeles öde, adlig by, kallad Boitzenburgh. Skickade Öfver-Commissarien i förväg till Zednig till hr Gen: Lieut:n, för att anskaffa något förråd af proviant. Tillskref Hans höggrefl. Excell: derom, samt att jag ingenstädes skulle uppehålla mig, så snart ej brist på nödigt underhåll hindrade mig att komma vidare.

Samma dag ingick en skrifvelse från hr Gen: Lieut:n, att han visserligen måste gilla hvad jag hemstält till honom, beträffande anskaffandet af proviant, men att det icke dess mindre vore outförbart, emedan H. K. M:ts armé hela vintern stått i och omkring Zednig och förtärt allt, som ej var undanskaffadt. Han hade anträffat 700 skäppor råg, hvilka han ville dela med mig, men han kunde ej anskaffa en enda häst eller oxe, som kunde draga denna säd till och från qvarnarna.

Samma dag svarade jag hr Gen: Lieut:n, att jag gerna skulle se att vi kunde sammanträffa i Zednick. Likaledes att Hans höggrefl. Excell:s ordres vore att hufvudqvarteret ej skulle tagas i Neu Rappin, på det att invånarne måtte kunna så mycket rikligare sörja för arméns underhåll. Lät honom förstå, på hvilka orter han, efter till mig inkommen underrättelse, kunde finna säd, och att dessa orter skulle åtnjuta skydd. Slutligen påminde jag honom att se sig väl före, huru han stälde sig med underlydande trupper, att icke fienden, som till sin fördel innehade alla de omkringliggande passen, öfverföll och tillfogade honom skada; anbefalde sådant hans vaksamhet.

Samma dag mottog jag en skrifvelse från Öf: Lieut: Heidebreck, deri förmäldes att i och omkring Zednig funnes föga säd; allt hade redan blifvit uppsökt. Dessutom funnos hvarken hästar eller oxar för att föra det ringa befintliga förrådet till och från qvarnen.

En lika lydande rapport ingick från Öfver-Commissarien, hvilken dessutom innehöll att rytteriet hade illa hushållat med förhanden befintliga förråd och låtit allt förfaras, som de ej kunde förtära; särdeles var detta fallet med öl, som de hade låtit rinna bort; likaledes omförmäldes, att ryttarne hade med egna hästar måst föra rågen till och från qvarnen. Detta oaktadt förskaffades åt armén bröd och öl för en dag.

Den 16 Maj marscherade jag med armén till Rutenberg; erhöll en skrifvelse från hr Gen: Lieut:n, deri han berättade sig allaredan vara gången från Zednig till Gransee; vidare att på några adliga gods funnos ännu förråder; ansåg att det närmast Zednig befintliga (hvilket Gud må veta ej var mycket) borde tillfalla mig och infanteriet, men det, som vore närmare Gransee, ville han behålla för cavalleriet.

Den 17 Maj i dagningen gick jag med infanteriet till Himmelpfordt, hvarest jag åter mottog en skrifvelse från hr Gen:

Lieut:n, daterad Gransee, af innehåll, att som nu mera intet underhåll vore att finna i Gransee, ville han åter uppbryta och marschera till Neu Rappin.

För det andra: hvad angick min varning, att han måtte se sig väl före, så ville han efterkomma den, liksom han tills dato hade gjort det. Dock beklagade han, att oaktadt all hans vaksamhet, hade ett fiendtligt parti af 200 ryttare gjort ett utfall mot Öfv: Buchwaldts och Liewens regementen; de blefvo visserligen snart tillbakaslagna, men lyckades att borttaga några officers- och ryttarehästar samt ihjälskjuta 5 af vårt folk, utan att de sjelfve förlorade en enda man. Allt hvad de våra kunde fråntaga dem var en häst och några musköter, som dragonerna hade förlorat. I öfrigt skref han, att han marscherade vidare och ärnade invänta mig i Rappin.

Härpå svarade jag, att jag med ledsnad erfor det hr Gen: Lieut:n alltid fann så litet och att han alltid måste marschera i förväg, så att vi ej kunde förena oss. Det vore visserligen emot Hans höggrefl. Excell:s ordres att taga qvarter i Neu Rappin, men efter som han icke kunde blifva qvar i Gransee och ville gå till Rappin, så måste han åtminstone skydda denna stad, så att något kunde blifva öfrigt åt infanteriet; borde också vidtaga åtgärder för anskaffande af proviant i förråd. Jag skulle gerna se, att vi kunde sammanträffa ju förr dess heldre, och föreslog dertill morgondagen emot aftonen, antingen i Zednig eller Badingen.

Den 18 Maj om morgonen uppbröt jag med armén och styrde kosan åt Badingen. Under vägen erhöll jag en skrifvelse från Hans höggrefl. Excell:, hvari han bland annat beordrade mig att, såvida jag ej kunde uppehålla mig vid Neu Rappin, gå vidare med armén och taga qvarter vid Havelberg, Ratenow eller Alt Brandenburg vid Havel, derifrån utsända några partier emot Magdeburg för att inhämta säkra underrättelser om de brandenburgiska truppernas ställning, emedan det förljudits att nämnda trupper redan börjat uppbryta och i största tysthet truppvis dragit sig till Magdeburg.

Dessutom omnämnde Hans höggrefl. Excell: att han var i begrepp att commendera Öfv: Mellin med de två comp: dragoner ifrån Prentzlow till Strassburg, i akt och mening att de derstädes skulle vara i bättre skydd, när armén aflägsnade sig från Prentzlow.

Detta bref besvarades af mig under marschen sålunda, att jag

1:o ville taga i noga akt Hans höggrefl. Excell:s ordres angående Rappin, och försöka om möjligt att uppehålla mig derstädes till Hans Excell:s ankomst;

2:o hade hört från hr Gen: Lieut:n, att en del brandenburgiskt folk skulle ligga i Rappin, hvilket föranledt honom att begifva sig dit från sitt förra hufvudqvarter i Gransee;

3:o hade för min del önskat, att han skulle dröjt med denna marsch så länge, att jag sjelf kunnat komma till honom, i och för mundtliga öfverläggningar om åtgärders vidtagande för att något afgörande skulle kunna uträttas;

4:o hoppades i god tid komma till Badingen, der sammanträffa med hr Gen: Lieut:n och få utförligt samspråka med honom, äfvensom försöka med snaraste öfvergå Rhin och derefter verkställa Hans höggrefl. Excell:s ordres belangande Havelberg, Ratenow eller Alt Brandenburg;

5:o förestälde Hans Excell: att Öfv: Mellin stode bättre och säkrare i Prentzlow än i Strassburg, alldenstund förstnämnda ort var omgifven af goda murar och ännu ägde lifsmedel; på den senare orten intetdera, och dertill voro alla invånarne i Strassburg förlupne. Skulle Öfverstelieut:n förmärka någon fara i Prentzlow, vore bättre att han droge sig tillbaka till Pasewalck; Öf: lieut: Mellin anhöll sjelf hos Hans höggrefl. Excell: om en dylik anordning, men Hans Excell: vidblef ofvannämnda beslut;

6:o. gaf Hans höggrefl. Excell: vid handen på hvad sätt correspondencen hädanefter borde ordnas, så att våra bref kunde säkert fortskaffas.

Samma dag tog jag mitt hufvudqvarter vid Mühlenberg, ej långt från ofvannämnda Badingen. Genast efter ditkomsten, på eft:mid., red jag sjelf till Zednig, lyckades, dels genom öfvertalning och dels genom återställande till invånarne af 30 à 40 magra svin, som några marodörer af de våra fråntagit dem (en del voro redan förtärda), att bringa det så vida, att de bisprungo oss med något bröd och öl; föranstaltade ock att den i Badingen och Zednig ännu för handen varande spanmålen blef malen och deraf bakadt bröd. Återkom samma afton från Zednig till hufvudqvarteret, öfverfölls af en brännande feber, hvilken höll mig vid sängen ända till den 20 Juli.

Samma dag om aftonen erhöll jag från Hans höggrefl. Excell: en skrift med ordres, att ej invänta hr Gen: Lieut:s svar eller ankomst, utan genast fortsätta marschen till Rappin för att förena mig med cavalleriet. Jag svarade Hans Excell: att jag icke ville uppehålla mig ett ögonblick, utan med snaraste verkställa conjunctionen, så vida jag ej nödsakades dertill af brist på underhåll och deraf att jag på alla orter måste först gå i författning om att den spanmål, som kunde anskaffas, blef malen och bakad till bröd. Hittills hade allt dröjsmål härledt sig deraf, att vi ständigt lidit brist på bröd och dragare, så att för marschen från Löcknitz till Rappin åtgått 17 dagar, i stället för att den i annat fall kunnat göras på 7, högst 8 dagar.

Samma dag tillskref mig hr Gen: Lieutn:n, att när han kommit med cavalleriet i närheten af Rappin, hade han skickat Gen: Adjout: Isensee till staden, för att fråga om de ville öppna stadsportarne; dertill svarades nej, samt att de ämnade försvara

sig. Följaktligen hade hr Gen: Lieut: låtit en afdelning dragoner framrycka, med ordres att öppna portarne. På dessa hade stadsboerne gifvit eld och sårat några, deraf ett par dödligt. Men då derpå hr Gen: Lieut: med hela cavalleriet ryckte an, och då stadsboerne blefvo dem varse, kom först en prest och sedan hela magistraten utur staden, samt gåfvo sig. Hr Gen: Lieut: hade då dragit in i staden, förlagt manskapet deromkring, men sjelf med de båda Gen: Maj:ne och alla öfverstar tagit hufvudqvarter i staden.

Den 19 Maj kom hr Gen: Lieut:n för första gången till mig i Mühlenberg; jag rådplägade med honom om bästa sättet att anställa vår marsch till Havellandet. Blefvo ense att han skulle gå en annan väg på sidan om Fehrbellin öfver moraset och Rhinow till Havellandet. Beordrade med honom Gen: Maj: Grothusen med 1,500 man infanteri och 4 6℔diga samt 2 3℔diga kanoner; förmanade honom ytterligare att se sig väl före, så att han ej blefve öfverfallen af fienden, lät honom läsa det den 18 dennes från Hans höggrefl. Excell: ingångna brefvet, och bad honom att, så snart han kom in i Havellandet, skaffa kunskaper om de brandenburgiska trupperna och meddela mig så väl dessa, som underrättelse om sin ankomst till Havellandet. Vidare att han skulle skydda invånarne, på det att de måtte qvarstanna och så mycket bättre kunna åvägabringa det för armén nödiga underhållet.

Ehuru jag plågades af en förskräcklig hufvudvärk, måste jag fortfarande ordna och påminna om allt, så att det blef bakadt och bryggdt för arméns behof; vidare måste jag skrifva till Hans höggrefl. Excell: med begäran att ett par hundra tunnor salt måtte sändas till armén, alldenstund vi nu begynte lida brist derpå. Upptäckte slutligen för honom en min plan att gå till en by, kallad Nassenheide, som ej finnes utsatt på någon karta, men är belägen emellan Mühlenberg och Oranienburg, och derifrån komma vidare till Havellandet öfver en gångstig som kallas Papensteig.

Den 21 Maj marscherade jag med infanteriet och artilleriet öfver Liebenberg till Grünbergerdammen, hvilken på båda sidorna var omgifven af moras. Ej allenast voro broarna upprifna, utan fienden hade också på åtskilliga ställen stängt vägen genom bråtar. Vid slutet af denna damm voro pallisader uppförda, bakom hvilka något manskap var gömdt; af dessa sårades en af våra soldater i ena foten. Jag gaf ordres att framföra kanoner och att öppna det sista passet; fienden tog till flykten, men jag lät förfölja honom; 2 fångar togos, de öfriga lupo i moraset. Således kunde jag fortsätta marschen till Nassenheide. Så snart jag inträffade derstädes, lät jag commendera en cornett med några ryttare till Lenitzer-slussen för att öppna densamma och se till om han kunde öfverraska och tillfångataga några af fien-

dens folk. Denne såg sig ej bättre före, än att han kom fienden för nära och tillika med 2 af ryttarne blef sårad. Derpå beordrades hr Gen: Major Stahl med 100 hästar och 200 man fotfolk samt några kanoner, att följa efter. Detta gjorde jag för att bringa fienden på de tankar, att jag ärnade åter bygga den derstädes upprifna bron och gå vidare till Berlin; som jag af åtskilliga omständigheter slöt till, att man skulle kunna framkomma öfver denna sluss, lät jag hr Gen. Maj: Stahl avancera, uppställa batterierna och redan samma afton börja beskjuta platsen med kanoner. .Men under tiden fullföljde jag min egentliga plan öfver Papensteig och eftersom jag beklagligtvis till följd af min opasslighet icke sjelf kunde intaga Havellandet öfver denna Papensteig, så fann jag rådligt att sända förut hr Gen. Maj: Delwig med infanteriet och Öfv: Bünows regemente, derifrån undantagandes 2 regementen fotfolk och ett comp: af Bünows regemente. På hans enträgna begäran måste jag gifva honom en skriftlig instruction, hvarmed han den 22 Maj afmarscherade öfver förutnämnda Papensteig, jemte en för tillfället medsänd vägvisare. Ehuru hr Gen. Major Stahls ordres endast lydde på slussen, så har han dock sedermera framträngt ända till Oranienburg, tvingat fienden att lemna Havelpasset, och derefter drifvit honom från det ena passet till det andra, samt nödsakat honom att lemna staden, hvarpå strax några af Brandenburgs invånare utkommit och gifvit sig. Af fienden lågo i Oranienburg 4 comp: rytteri under Ryttmästarne Schack, Bauckow, Spitznäse och Hetzacker, samt dessutom 80 jägare och 136 musketörer under Capit: Bretsken.

Den 22 Maj inberättade jag detta utförligt till Hans höggrefl. Excell:, erhöll ock från honom en skrifvelse, hvari bland annat förmäldes om hans uppbrott från Stettin, äfvensom att hr Gen. Lieut:n försäkrat Hans Excell:, det uti Rappin funnes ett temligen stort förråd af lifsmedel.

Dagen led till sitt slut och jag började längta efter underrättelser så väl från hr Gen. Lieut: Wrangel, som ock — och förnämligast — från hr Gen. Major Delwig, särdeles som jag uttryckligen uppmanat honom att låta mig veta när han hade kommit öfver Papensteig, som ock huru han hade funnit Kremmen-passet. Denna dag och derpå följande natt förgingo under väntan. Jag utsände under tiden patruller för att kunskapa om fienden, erfor än att denne hade dragit sig tillbaka, än att han ännu höll Kremmen-skansen besatt, och som jag i det senare fallet höll nödigt att bispringa hr Gen. Maj: Delwig med artilleriet för eröfrandet af denna skans samt ej på annnat sätt kunde komma till honom än öfver Oranienburg, hvarest den upprifna bron först måste ånyo byggas, lät jag hr Gen. Maj Stahl verkställa detta. Inberättade allt detta till hr Gen Maj: Delwig; och oaktadt jag var ganska sjuk, begaf jag mig

Den 23 Maj sjelf in på Papensteig och erfor under vägen att några kanoner hade blifvit förda derifrån till Spandau; jag slöt deraf, äfvensom af andra ingångna underrättelser, att Kremmen måste vara taget och de våra redan inkomna i Havellandet; beslöt derföre, efter vi hade hufvudqvarteret i Rappin och Hans höggrefl. Excell: ärnade der sig infinna, att icke gå öfver Oranienburg, emedan vägen dit var ganska dålig och tillika läng, utan återvända öfver Grünbergerdammen och Gransee till Rappin; skref derom till ofvannämnde hr Gen. Maj. Delwig, och gaf Öfv. von der Noth ordres att utdela det ringa förråd af öl och hafre, som ännu vore vid handen, samt att tillse det allt vore i ordning till uppbrott. Under derpå följande natt inemot kl. 2 erhöll jag nästan på en gång tvenne skrifvelser från hr Gen: Major Delwig, hvari han bekräftade hvad jag af ingångna rapporter hade kunnat sluta till och tillika omförmälde, att äfven hr Gen: Lieut:n med sina trupper inryckt i Havellandet samt att passet vid Fehrbellin vore intaget.

Här fann jag de ingångna rapporterna öfverensstämmande med sanningen, att så snart fienden vid Kremmen och Fehrbellin varseblifvit Commendantens i Oranienburg signal, nemligen antändandet af förstaden, hade han öfvergifvit dessa pass och, för att rädda manskapet, med detsamma begifvit sig till Spandau. I följd häraf uttog jag besättningen från Oranienburg och marscherade

Den 24 Maj med de under mitt befäl stående trupper och artilleri till Gransee, beordrade den i Zednig qvarlemnade Capitain Gerten med sitt commenderade manskap att uppbryta, följa armén till Rappin och medföra, så godt sig göra lät, de förhanden varande 20,000 ℔ bröd; för detta ändamål sände jag honom så många marketentare-vagnar, jag kunde anskaffa.

Först samma dag mot aftonen mottog jag en skrifvelse från hr Gen. Lieut:n, daterad den 23 Maj, hvari han underrättade mig om sin ankomst till Havellandet. Jag svarade honom, att jag redan före hans brefs ankomst hade förnummit detta; nu borde öfverenskommas huru man rätt och med största möjliga fördel skulle kunna begagna sig af der befintliga förråder, för att på bästa sätt kunna underhålla armén. Anmodade hr Gen: Lieut:n att sammanträffa med mig i Rappin, dit jag följande dag hade instämt samtlige Gen: Majorer.

Den 25 Maj — tredjedag Pingst — gick jag med hos mig varande regementer och artilleri från Gransee till Neu Rappin, tog sjelf derstädes hufvudqvarter och lät förse staden med skyddsbref i Hans höggrefl. Excell:s namn. Jag förnam att här var föga tillgång på lifsmedel och att obetydligt kunde inkomma från qvarteren; dock berättades att här hade funnits rika förråder, och att invånarne säkerligen hade räddat undan en myckenhet; men om så förhöll sig, samt hvarthän det var fördt, kunde

jag ej utransaka, dels till följd af min svåra sjukdom och dels emedan det låg utom min tjenst. Att högst litet vore att få, kunna emellertid alla, såväl infanteri- som artilleri-officerare, inför Hans höggrefl. Excell: betyga.

Sedan jag nu omkring staden förlagt, utom artilleriet, de mig åtföljande regementen till häst och fot, samt den corps, som varit hr Gen: Major Delwig följaktig till Kremmen, och hr Gen-Majoren med sitt commenderade manskap fattat posto vid passet Fehrbellin, så infunno sig

Den 26 Maj hr Gen. Lieut:n och samtliga herrar General Majorer hos mig. Min första fråga var, om hr Gen. Lieut:n, med anledning af den påminnelse jag i Mühlenberg den 19 dennes gjort, hade utskickat patruller för att inhemta kunskap om Churfursten? Derpå svarade han nej, han hade trott att jag sjelf lät göra det. Jag frågade honom då, huru han hade kunnat förmoda något sådant, när jag ännu ej hade inkommit i Havellandet; men som det ej ännu var skedt, återstod det att göra. Öfverenskom med honom att en ryttmästare med 15 à 18 hästar skulle commenderas dertill, men att han först skulle skickas till mig för att erhålla muntliga och, om så behöfdes, äfven skriftliga ordres, om hvilkas uppsättande jag äfven besörjde. Höll derefter krigsråd för att inhämta deras mening rörande Havellandets occupation och förnämligast angående arméns underhåll. Mitt råd var att vi först och främst borde bemägtiga oss Havelberg; skälen, jag anförde härför, voro för det första Hans höggrefl. Excell:s ordres; för det andra vore det ganska angeläget att intaga Havelberg, alldenstund vi icke hade ringaste kunskap om fienden, hvilket vi nödvändigt måste hafva och, genom att försäkra oss om denna plats, lätteligen kunde inhämta.

För det tredje: Voro vi blott herrar öfver Havelberg, så skulle vi med större säkerhet kunna draga fördel af Havellandet; hade, för det fjerde, fri passage till Havel och tillfälle, för det femte, att bemägtiga oss allt, som fördes utför Havel till Elben, särdeles allehanda fartyg, hvilka jag enligt Hans höggrefl. Excell:s ordres skulle anhålla för att använda till en flottbro, och för det sjette tillfälle att der upprätta ett magasin; jag hade också erfarit, att från Havelberg försågs hela Havellandet med salt, således borde vi der anträffa ett större förråd salt, hvarpå vi ledo stor brist, äfvensom andra förråder; att förtiga det vi, om vi med tillhjelp af en flottbro kommo öfver Elben, kunde, för det sjunde, lätteligen conjungera oss med de hannoverske eller åtminstone hålla dem i förhoppning derom. Och ehuruväl några herrar Gen. Majorer förmenade att armén borde qvarstadna i Havellandet, sedan den nu väl kommit dit och der funnes fullt upp af allting, så tycktes mig dock att min mening var den klokaste, hvarför jag vidhöll densamma. Nu var frågan huru vi skulle kunna bemägtiga oss Havelberg; vi egde inga

vissa kunskaper om eller huru denna ort var besatt, ej heller om några fiendtliga trupper befunno sig i trakten deromkring. Om inga sådana funnos der, borde vi kunna intaga Havelberg med 1000 man. I betraktande häraf måste jag fatta följande beslut: hr Gen: Lieut:n tillika med hr Gen. Maj: Delwig skulle med cavalleriet, 4 fotregementen och 12 kanoner gå till Havelberg, dock uppmanade jag hr Gen. Lieut:n att endast framrycka med dessa trupper till Wusterhusen, som är beläget halfvägs till Havelberg, derifrån commendera ett starkt parti till Havelberg att utforska ortens beskaffenhet, äfvensom om fiendtliga trupper funnos i trakten eller ej; skulle det nu befinnas att Havelberg ej allenast vore besatt, utan att några trupper voro förlagda deromkring, så måste ovilkorligen hela styrkan användas dertill, på det ej fienden skulle vara dem öfverlägsen; i motsatt fall, och om, som man nu ryktesvis hörde, orten ej var besatt, ej heller några fiendtliga trupper funnos deromkring, så kunde Öfverste von der Noths regemente besätta orten. Kunde ock hända, när våra trupper anländt till Wusterhusen och fienden finge kunskap om vårt utskickade parti, att han öfvergaf Havelberg, i hvilket fall på anfördt sätt Öfv. von der Noth borde begifva sig dit och med sina trupper besätta Havelberg.

Jag skref ännu samma dag till Hans höggrefl. Excell:, berättande om det af mig fattade beslut, men hvilket min fortfarande opasslighet förbjöd mig att i egen person utföra. I anseende till det dåliga betet behöll jag hos mig endast 150 hästar och frågade, om hans Excell: hade några trupper att sända emot dem såsom betäckning.

Erhöll samma dag en skrifvelse från Hans höggrefl. Excell: med underrättelse att Hans Excell: beordrat hr Grefve Königsmarck att med sina omkring Brehmen liggande trupper gå till Hertigen af Hannover, för att conjungera sig med hans trupper.

Samma dag har jag på Furstens af Anhalt begäran utfärdat ett pass till Hamburg för Hertigens af Holstein Ernst Güntters dotter, som var på resa från Berlin; har tillika med henne sändt en trumpetare.

Den 27 Maj kl. 11 om natten sände hr Gen: Lieut:n till mig en regementsqvartermästare von Giesen, som skulle commenderas med en afdelning till Magdeburg; han affärdades samma natt efter erhållandet af en skriftlig instruction. Vidare upprepades utförligen för hr Gen. Lieut: hvad som var öfverenskommet angående Havelberg, och huru han hade att sig förhålla under ditmarschen.

Den 29 Maj inkommo åtskilliga underrättelser om huruledes de brandenburgiska öfvergifvit Havelberg. Detta bekräftade hr Gen. Lieut:n i bref af dena 29, hvilket samma natt omkring kl. 12 kom mig tillhanda; han anmälde vidare att han med regementena drog sig tillbaka till Kyritz, och emedan jag hade till-

skrifvit honom om Havellandet, så gaf han mig följande svar: som min höggrefl: hr broder begärer veta min mening om bästa sättet att draga nytta af Havellandet, vill jag nämna att det väl vore rådligt att vi med hela styrkan lade oss utanför Spandau och, tvingande hela landet deromkring till contribution, utsände regementena på förplägning hit och dit till de kringliggande städerna, bland hvilka jag anser att Alt Brandenburg och Ratenow borde besättas, dock borde detta ske med så mycken hofsamhet, att man kunde förmå befolkningen att qvarstanna, så att våra trupper kunde njuta desto bättre underhåll.

Den 29 Maj skref jag till hr Gen. Lieut:n, det jag ogerna såg att han gick till Kyritz eller alls längre åt det hållet, alldenstund det vore bättre ju förr han återkom med armén till Havellandet; bad honom hålla god ordning och ej tillstädja så många rymningar; ännu hade vi ju icke sett en enda fiende och dock redan förlorat så många ryttare, att, efter hvad jag förnummit, snart knappast en enda var qvar under fanorna. Slutligen, att jag skulle önska det hr Gen: Lieut: personligen besökte mig, innan han följde efter armén till Havellandet.

Den 30 Maj inkom svar från hr Gen: Lieut:n. Han sade sig hafva ändrat mening, efter som Kyritz var alltför aflägset, och hade han lagt sig i byarne omkring Wusterhusen. Så snart de utskickade återkommit från Havelberg, ärnade han fortsätta marschen till Spandau; han kunde ock icke avancera fortare, i anseende till brist på nödigt underhåll.

Äfven hade han utgifvit ordres för att förekomma rymningar; hade ålagt Gen: Gewaldigern och äfven officerarne att hindra den. För öfrigt sände han till mig den till Magdeburg commenderade och redan återkomna regementsqvartermästaren, för att aflägga berättelse om sin resa; ville följande dag sjelf komma till mig i Rappin. Förutnämnda regem: qvartermästare sände jag samma dag till Hans höggrefl. Excell: i Neu Brandenburg.

Samma dag kom ytterligare en skrifvelse från hr Gen. Lieut:n af samma dato, innehållande att han funnit förträffligt gräsbete vid Wusterhusen; begärde mitt medgifvande att få qvarstadna der öfver den 1 Juni, på det att hästarne måtte få någon vederqvickelse, helst man för folket lyckats skaffa något bröd och öl.

Den 30 Maj fick jag ordres att utsända en afdelning till Hans Excell:s betäckning på sin resa från Neu Brandenburg, samt att jag skulle låta confiscera alla fartyg, till byggande af en flottbro öfver Elben.

Följaktligen sände jag hr Gen. Major Planting med 1,000 hästar emot Hans Excell:, och gaf hr Öfv. von der Noth förnyade ordres angående flottbron.

Den 1 Juni bekom jag bref från hr Öfv. von der Noth, dateradt Havelberg, och derjemte en specification på hvad han

derstädes funnit, hvaribland voro 500 tunnor salt. Och emedan vid tillfället hr Gen. Lieut:n, Grefve Wittenberg och Öfverste Wangelin voro hos mig, lät jag högt uppläsa både brefvet och specificationen; och ehuru väl hr Gen. Lieut:n först den 29 Maj ansett rådligt att föra armén till Havellandet för bättre underhålls skuld, så fann jag nu att han så till vida ändrat mening, att han föregaf, det beklagligen intet särdeles förråd nu mera kunde anträffas, utan vore allt undanfördt af invånarne, hvarföre han ansåg bättre att man lät armén gå till Prignitz (trakten kring Havelberg), hvarest fans öfverflöd af allt. Jag remonstrerade deremot på följande grunder:

1:o. Det vore ej troligt att alla förråder i Havellandet vore slut, ej heller kunde de på så kort tid blifvit bortförda; som förråder säkerligen måste finnas, så borde man

2.o först consumera dem, helst man så länge hade fått vänta på att anträffa dem; det som funnes i Prignitz kunde vara godt att hafva, när intet mera återstod i Havellandet;

3:o kunde man ej lemna Hans Excell:s Riksfältherren så långt bakom armén; och emedan vi genom Havelberg hade ett pass till Elben, vore ju godt tillfälle att uppbringa fartyg till en flottbro. På detta sätt kunde vi beständigt hålla Hannover i förhoppning om en conjunction, och när Hans höggrefl. Excell:s upphunnit oss, kunde vi ju slutligen begifva oss ur Havellandet, med visshet om att finna lifsmedel, utan att nödgas för deras anskaffande gå öfver Elben och på samma gång alldeles öfvergifva Pommern. Emedan invändningar gjordes angående de många passen och morasen, bland hvilka armén begaf sig, så visade jag dem på kartan, huru de egde att förhålla sig och taga sig i akt för passen samt huruledes de bäst skulle kunna försvara sig. Uppmanade dem att med flit och noggrannhet söka utforska, om flera pass eller hålvägar ledde till denna ort, än de som voro upptagna på kartan. "Mine herrar" sade jag till dem" jag kunde visserligen visa er alla pass, som finnas på kartan, men man bör ej förlita sig alltför säkert derpå, utan hvar och en på sin ort göra sig noga underrättad; kartan kan i vissa fall vara mindre pålitlig".

Följande dag marscherade de, och måste jag i anseende till bristen på gräs och lifsmedel låta artilleriet följa dem.

Den 2 Juni ankom en skrifvelse från Hans höggrefl. Excell:s hvari han sade sig väl upptagit att jag skickat Gen: Major Planting emot honom.

Den 4 Juni kom åter en skrifvelse från Hans höggrefl. Excell:s med underrättelse att Churfursten vore i antågande, hvadan några afdelningar måste utcommenderas mellan Berlin och Magdeburg, för att gifva akt på fiendens rörelser.

Samma dag svarade jag Hans Excell:s, att jag hört ej allenast af den ofvannämnde Regem: Qvartermästaren, utan äfven af andra

personer, att det vore så godt som alldeles omöjligt att komma öfver Elben i följd af de deromkring belägna och väl försvarade passen. Dock ville jag ej försumma att vidtaga åtgärder derför.

Berättade derjemte hvad anordning vore gjord för qvarter i Havellandet. Framstälde för Hans höggrefl. Excell:s, huru illa armén vore försedd med hästar; de usla trosshästarne hade hittills gjort sitt bästa att draga rågen (som man med stor möda här och der måste uppsöka) till qvarnarne, numera kunde de knappast gå; dessutom voro officerarne vid de olika regementena och compagnierna i så knappa vilkor, att de ej kunde skaffa sig några reservhästar vid regementena. Jag kunde ej inse att det länge kunde bära sig, om ej andra åtgärder vidtogos. Berättade slutligen att jag skrifvit till hr Öfv. von der Noth, att han skulle låta baka en myckenhet commissbröd, till dess armén ankomme till Havelberg.

Samma dag afsändt en Lieutenant med några ryttare åt Lauenburger sidan, för att gifva akt på de danska truppernas rörelser.

Den 5 Juni skref jag till Hans höggrefl. Excell:s med förmälan att den hannoverska Gesandten varit hos mig och i sin herres namn andragit, att det föreföll Hans Höghet högst besynnerligt, att vår armé ej ännu öfvergått Elbe för att söka förena sig med den hannoverska.

Den 6 Juni skref Hans höggrefl. Excell:s till mig, det han trodde att i Havellandet, hvarest armén nu stod, ännu för någon tid skulle kunna finnas nödigt underhåll för densamma, såvida man höll god ordning. Jag hade gjort väl att sända Öfver-Commissarien dit för att göra utdelning åt regementena, så att hvar och en så mycket bättre skulle söka bibehålla sitt qvarter. Vidare befalde Hans höggrefl. Excell:s att hufvudqvarteret härnäst skulle tagas vid Havelberg och derstädes anstalt göras för inrättande af ett magasin. Han sade sig slutligen ej kunna bestämma, på hvad ort Elben skulle passeras, förr än han sjelf dit ankommit.

Den 7 Juni erhöll jag ändtligen en skrifvelse från hr Gen. Lieut:n ur Havellandet, i hvilken han underrättade mig om sin vistelseort, hvilket jag länge hade önskat veta. Brefvet var dateradt Oppenrath den 5 Juni, och skref han att tillgången på lifsmedel i Havellandet var ganska ringa, dessutom dåligt bete; han kunde knappast uppehålla sig der 3 dagar, måste således åter gå derifrån.

Jag svarade honom genast, det jag hade hoppats att han skulle finna uppehälle nog för 8 dagar, men som det nu förhöll sig annorlunda, så vore det nödvändigt att han bröt upp derifrån och marscherade med armén till Havelberg.

Omedelbart efter afsändandet af ofvan omförmälda svar, inkom ytterligare ett bref från hr Gen. Lieut:n, dateradt den 6 dennes. Häruti berättade han sig hafva inhämtat grundligare

underrättelser, att i Havellandet, särdeles i och omkring Alt Brandenburg och Ratenow, funnos stora förråder af lifsmedel och tillika godt bete; han ärnade följaktligen begifva sig med armén längre in i landet, för att consumera dessa förråder.

Jag svarade ännu en gång att jag varit fullt säker derpå, och aldrig kunnat tro att förråderna derstädes voro så klena. Men hr Gen: Lieut:n finge ej consumera allt, utan försöka att sända ett större parti råg nedför Haveln till Havelberg, der ett magasin skulle inrättas, hvarför Öfver-Commissarien blifvit ditsänd för att vara behjelplig vid anordnandet. Jag hade intet emot att correspondenslinien, för större säkerhets skuld, togs öfver Nauen, men önskade veta, huru hr Gen. Lieut:n ämnade ordna den samma; och emedan Hans höggrefl. Excell:s låtit mig förstå, att Churfursten i spetsen för några regementen vore i antågande och, som man förmenade, redan anländ till Magdeburg, så vore det nödvändigt att hr Gen. Lieut:n utsände den ena afdelningen efter den andra för att noga recognoscera, äfvensom beständigt lät patruller rida mellan Magdeburg och Berlin för att om möjligt utforska, om vi måhända på ett eller annat sätt kunde vinna någon fördel öfver Churfursten. Hr Öfv. von der Noth hade ock skrifvit att Chur-Brandenburgiska trupper läto sätta sig öfver Elben vid Werben, så hade t. ex. helt nyligen 300 man blifvit öfverförda.

Med anledning häraf måste hr Gen. Lieut:n commendera hr Öfv. Wangelin med sina dragoner och dessutom 200 hästar till nämnda ort, för att om möjligt hindra fiendens öfvergång samt borttaga pråmarne och fartygen.

Med denna af hr Gen. Lieut:n affärdade express fick jag ock en skrifvelse från hr Öfver-Commissarien af samma dato och af innehåll, att i och omkring Brandenburg ännu funnes god tillgång på proviant, samt att hr Gen. Lieut:n ämnade gå dit med armén, derstädes taga hufvudqvarter och låta trupperna hvila och förfriska sig. Han (Öfv. Com:) ämnade för sin del medfölja; lofvade att försöka sända ett parti spanmål utför floden till Havelberg.

Den 8 Juni inkom en skrifvelse från hr Regeringsrådet Wolffrath, hvilken i Hans höggrefl. Excell:s namn svarade på hvad jag skrifvit, rörande den hannoverska Gesandtens herr Öfv: Wülftens anhållan om conjunction af arméerna, och tillskickade mig svaret till nämnde Gesandt oförsegladt.

Den 9 Juni kom Hans höggrefl. Excell:s sjelf till Rappin, då jag genom hr Regeringsrådet Wolffrath till honom lät inberätta om arméns tillstånd, äfvensom hvad i öfrigt var förelupet; och emedan min sjukdom då var så svår, att jag ej sjelf hoppades få lefva, mycket mindre kunde uthärda en längre marsch, så bevisade mig Hans höggrefl. Excell: den nåden, att sjelf besöka mig, och gaf mig tillstånd att för min helsas vårdande begifva

mig till Pommern, till dess jag åter blef frisk, och när Hans Excell:s

Den 11 Juni begaf sig på väg från Neu Rappintill Havelberg, lät jag föra mig till Pommern, kom

Den 14 Juni till Demmin, och som sjukdomen nu hade tagit en lycklig vändning, så att jag kunde hoppas åter blifva frisk, så skref jag

Den 15 Juni till H. K. M:t, att jag genast efter mitt tillfrisknande ämnade åter begifva mig till armén.

Undertiden försiggick den 18 Juni slaget vid Fehrbellin, hvarefter den 20 Juni Hans höggrefl. Excell:s med sin corps anlände till Demmin, der armén inträffade den 25.

N:o 2.

Berichte des Feldmarschalls Karl Gustav von Wrangel.

Durchlauchtigster &c.

Ew. Königl. Mayt. werden verhoffentlich auss meinen Verschiedenen nach einander abgelassenen allerunterthänigsten relationen allergnädigst augemerket haben, welchergestalt ich nach dem am 26. passato von Stettin aufgebrochen, umb der Armée zu folgen, am 28. selbigen Monats zu Neuen Brandenburg mit einer so schweren Krankheit und ohnerträglichen Steinschmertzen befallen, dass ich daselbst bey 10 Tage dass bette halten, und endlich am 6. dieses Monaths mich von dannen in einer Sänften, mit grosser beschwer, wegtragen lassen müssen, bis ich endlich den 9. zu Neuen Ruppin angelanget, Woselbst, wie ich den H. Feld Marschall Mardefelt auch dergestalt hab decumbiret vor mir gefunden, dass man dazumahl fast an seiner reconvalescence zweifeln müssen, habe ich meinen Bruder den Gen: Lieut. Wolmar Wrangel und denen sämbtlichen General-Majoren die Conservation der armée auss höchste recommendiert auch da ich angemercket, dass bey gedachter Armée von denen Officiren nicht die beste Disciplin in meinem Abwesen gehalten, sondern das Land, zu herreichung fernerer Subsistence fast inutil gemachet worden, ihnen allerseits so wohl als denen sämbtlichen Obristen die conservation der ihnen untergebenen Leute hart eingebunden, ihnen auch dar neben an Handt gegeben, weil nunmehr der Churfurst mit seiner Armée im March begriffen, fleissig durch aussschickung einiger Partheyen nach Magdeburg sich von dessen contenance und Vorhaben zu erkundigen, auch die Armée zum Aufbruch fertig zu halten. Wie ich nun am 11. dieses von Ruppin nebst dem Dalecarlier-Regiment, so daselbst gelegen, wieder aufgebrochen, und des Abendts zu Neustadt angelanget, habe ich gedachten Gen: Lieut: und denen General-Majors Delwigen und Stahlen die ordre gegeben, die Infanterie nebst der Artiglerie so fort aufbrechen, und mit einer guten

Escorte von Cavallerie zu mir über die Ratenowische brücke nacher Havelberg kommen zu lassen, auch allen vorhandenen Vorrath, wie auch zu Verfertigung der brücken dienliche materialien, zu Wasser dahin fortzusenden, damit man der habenden intention nach bey Werben posto fassen, und die brücke da selbst verfertigen könnte. Auf solches schreiben habe ich auch des folgenden tages, als den 12., bey meiner Ankunft zu Havelberg, dass man denselben geleben wollte, antwort erhalten. Wie ich nun solche Ordre hernach noch einmal wiederhohlet und bishero nicht erfahren mögen, woran es sich gestossen, dass man derselben nicht so fort partiellement nachgekommen, hat es sich begeben, dass den 15. dieses Morgends umb 3 Uhr der Churfürst, nach dem er mit seiner ganzen Cavallerie und Dragunern etliche tage zuvor durch Magdeburg passiret, daselbst auf 200 Wagen Musquetiers geworffen und in diligence fort marchiret über einen oberhalb Ratenow belegenen Pass, so eine Schleise bey einer Mühle sein soll, an dieserseits der Havel passiret, an der brücken auf jener seiten eine fausse attaque thun lassen, an dieser seit aber so stark auf Ratenow angedrungen, dass er dasselbe nach tapfern Wiederstand der darinnen liegenden 6 Compagnien Dragouner unter dem Obristen Wangelin mit Gewalt emportiret, 200 davon niedergemachet, der Rest aber theils verlauffen, theils aber nebst denen Regiments-Officierern gefangen genommen. Wie nun dadurch die vorigen Desseine, die conjunction über Ratenow zu bewerkstelligen, ganz geändert worden mussen, habe ich durch verschiedene Briefe so ich mit grosser Mühe durchzubringen getrachtet, die Ordre gegeben, dass sich die Armée nach Fehrbellin zurücke ziehen, daselbst über den Pass gehen und sich mit mir conjungiren möchte, musste ich zu solchem ende den 16 von dannen nacher Neustad aufbrechen, und die Daal-Carlen nebenst denen Westmanlanniger so in Havelberg gelegen, und commandirten Reutern, damit mir von dem Feinde nichts auf dem Halss kommen könnte, zu Havelberg zurucke gelassen, auch so fort den Obristen Lieut: Troppen mit einer Parthey von 100 Pferden gegen gedachten Pass Fehrbellin commandieret, umb nicht allein zu sehen, ob er von dem Feinde daselbst etwas antreffen könnte, sondern auch zu der Armée zu kommen und ihnen von meiner Annäherung part zu geben. Wie nun gedachter Tropp bis auf eine halbe Meile an erwehnten Pass gekommen, hat er eine starcke Churf: Parthey von 180 Pferden bey einem Dorffe verdecket stehend angetroffen, welche ihn, nachdem er das Dorff passiret, angefallen, von den unserigen aber dergestalt tapfer repoussiret, dass von denen ihrigen, nachdem der Obrist-Lieut: Henning, so die Parthey geführet, hart blessieret, 40, von den unserigen aber 12 todten auf der stelle geblieben. Es hätte auch erwehnter Tropp sein Glück weiter poussiret, wann nicht er selben 3 gefährl. Schüsse be-

kommen und den Rittmeister Linden das Pferd geschossen, so dass er darüber gefangen worden. Dahero unsere Leute, so der Officirer und der gefangenen bericht nach mit den Degen in der Faust sehr tapfer gefochten, sich setzen müssen, in dessen sich der Feind gegen Fehrbellin wieder gezogen und die Brücke hinter sich abgeworffen. Wie nun diese in der Nacht wieder zuruckgekommen, habe ich sofort den Gen: Major Plantingen und denen beyden zu Havelberg zuruckgelassene Regimentern Ordre gegeben, mir von Stund an zu folgen, und nacher Wittstock zu gehen, alwo ich als einen ziemlich advantagieusen orth mich so lange aufzuhalten gemeinet, bis ich von der Armée gewisse Nachricht erhalten, wohin Sie den March eingerichtet, und wo ich mich am füglichsten mit ihnen conjungiren könte. Unterwegens zu Kyritz ist der H. Feld-Marschal-Lieut: Graf Königsmarck d. 18 zu mir gekommen, und hat sich am 19. frühe morgens umb 4 Uhr der Ober Commissarius Aernstedt zu Wittstock, zu mir eingefunden mit diesem Bericht, dass nach dem die Armée schon an 16. aufgebrochen, und den March über Nauen gegen Fehrbellin eingerichtet, sie continuirlich von dem Feinde mit starcken Partheyen vervolget, und endlich am 18. dieses zu einen Combat engagiret worden. Da dann weiln unsere Stücke nebst der bagage schon mehrentheils voraus nach dem Passe gegangen, und der General Major Stahl daselbst die brücke repariren lassen, der Feind mit seinen Stücken nicht allein den unserigen grossen Schaden gethan, sondern auch den Rechten Flügel meist ruiniret, und seiner meinung nach etliche Brigaden zu Fuss nebst der Artiglerie von dem Passe schon abgeschnitten und die Bagage geplundert gehabt. Wie ich nun hierüber der bey mir habenden Officirer Meinung vernommen, seynd sie alle der opinion gewesen, dass wann etwa an einem vor die Armée so desadvantageusen orthe derselben der pass abgeschnitten wehre, der Feind leichtlich mit starcken Partheyen daselbst übergehen, und uns in die Eisen fallen möchte, denen wir weiln nicht genugsame Reuterey vorhanden nicht gewachsen seyn, sondern vielmehr die beiden Regimenter zu Fuss in grossen hazard setzen würden, dahero ich endlich resolviren müssen, über Plauen und Malchin mich anhero zu retiriren, und bis ich fernere Nachricht von der Armée erhalten, diese Leute in sicherheit zu bringen. Woselbst ich auch nebst den Leuten und etwa 1500 Pferden den 20. wohl angelanget. Immittler zeit bin ich zum höchsten verwundert gewesen, dass ich von der Armée nicht die geringste Nachricht erhalten, und habe darüber allerhand nachdenken gehabt, bis endlich am 22. der Obriste Henningen gekommen, und diese Nachtricht gebracht, dass die Armée am Sambsttag, war der 19. mit ziemlicher Ordre, nach dem vorhero die bagage und Stücke (davon gleichwohl 6 nebst etlichen Ammunition Wagen zurück blieben sein sollen) übergebracht, uber den Pass Fehr-

bellin sich gezogen und am Sonntage Morgen bey Wittstock gestanden, in dessen aber continuirlich von des Feindes Reuterey verfolget werden, und en combattant sich retiriren müssen, auch hoffnung hätte, wenn ihnen nur einige Officiers und Proviant entgegen gesandt würde, sich zu salviren......

E. Königl. Mayt. &c.

Demmin den 23 Juny 1676. C. G. Wrangel.

N:o 3.

General-löjtnant W. Wrangels bref till konungen.

Stormägtigste konung, allernådigste herre!

Ehuru min aldraunderdånigaste skyldighet hade fordrat, att jag genast inberättat till E. K. M. hvad som under detta fälttåg sig tilldragit, så har dock fiendens oförmodade anfall, genom hvilket han under 7 hela dagar gifvit oss nog att göra, hindrat mig derifrån, så att jag ej förr än nu funnit tillfälle dertill, hvilket korta uppskof E. K. M. allernådigst icke täcktes illa upptaga.

Min pligt likmätigt får jag således berätta, att jag, genast från anträdandet af marschen med cavalleriet i början af Maj, under några veckor måste lida så stor brist på proviant, att något dylikt knappast någonsin har blifvit spordt. Orsaken härtill var hufvudsakligen att fiendens undersåter, på Churfurstens befallning, nästan öfverallt voro bortlupne och endast lemnat tomma husen qvar, vid hvilket förhållande det ej var lätt att anskaffa det nödvändiga underhållet. Icke desto mindre måste jag, ehuru ogerna, enligt ordres fortsätta marschen; och har såväl jag som de öfriga officerarne vid det fiendtliga anfallet fullgjort vår skyldighet, hvarom jag på min ära kan försäkra E. K. M.

Eders K. M:ts armé skulle utan tvifvel lidit en oersättlig förlust, om icke Gud den aldrahögste på underbart sätt räddat oss ur de hål, i hvilka vi här och der lågo gömda; dock näst Guds allmagt, hvilken vi i främsta rummet och uteslutande hafva att tillskrifva vår räddning, måste man göra rättvisa åt officerarne, som med stor flit, sammanhållning och oförtrutenhet, gjorde sitt bästa att rädda armén. Men att vid den nu försiggångna drabbning ett regemente för det andras skuld dukade under, är af anförda skäl ej förvånande, särdeles om fiendens styrka, som bestod af 12 cavalleri-regementen, 2 reg. dragoner och 1,000 man fotfolk, jemte hans fördelaktiga ställning, tages i betraktande.

Imellertid beslöts oförtöfvadt den allmänt önskade och i relationen omnämnda conjunctionen med Hans Excell: Riksfältherren, hos hvilken utom lifgardet 1000 ryttare med tillhörande officerare, 2 comp. dragoner och 2 regementen fotfolk befunno sig, och sålunda räddades hären ehuruväl folket genom den oerhörda

bristen på bröd, den under 7 dagar ihållande striden (i hvilken dock flera af fiendens officerare än af våra dödades, hvaremot antalet döda af manskapet var ungefär lika på båda sidor) och den ansträngande marschen blef så utmattadt, att en del af vanmakt stannade efter på vägen, en del deserterade, och många hästar gingo förlorade. Sanningen häraf kan E. K. M. lätteligen finna vid den ransakning, som jag allerunderdånigst vågar begära måtte anställas. I öfrigt beropar jag mig för korthetens skuld på den bifogade relationen om förloppet vid träffningen, och anbefaller E. K. M. i den Allsmägtiges höga beskydd, till all högönsklig lycka, troget förblifvande, så länge jag lefver, E. K. M:ts alldraunderd: tjenare

W. Wrangel.

Sedan den 10 (20?) Maj innevarande år Grüneberger dammen och passet Fehrbellin voro intagna, derefter slussen vid Oranienburg attaquerad, och den 22 Oranienburg tillika med passet och staden Krempe (Kremmen) occuperade, den 23 på eftermiddagen bron vid Oranienburg färdig, samt rika förråder anträffade såväl i Oranienburg och Krempe, som i hela det kringliggande Glinlandet, gick armén den 24 tillbaka öfver Grüneberger dammen till Gransee, lemnade Glinlandet och marscherade tillbaka från Fehrbellin, samt tog den 25 hufvudqvarter i Neu Ruppin. Den 27 gick cavalleriet samt största delen af infanteriet under Gen. Maj. Dellwig till Havelberg, fick vid Neustadt ordres att gå tillbaka till Berlin, hvarpå jag, tillika med Grefve Wittenberg, Öfv. Wangelin och Gen. Adjut. Holmer, förfogade mig till hr Fältmarskalken i Ruppin, hvarest han på min förfrågan i ofvannämnda herrars närvaro gaf mig ordres att marschera öfver Fehrbellin till Havellandet med hela armén och artilleriet, förlägga infanteriet och artilleriet omkring passet vid Nauen, gå med cavalleriet till Spandau och borttaga allt hvad jag kunde öfverkomma emellan Spandau och Nauen. Deremot remonstrerade jag af det skäl,, att jag, likaväl som hr Fältmarskalken sjelf, visste, det redan för 8 dagar sedan alla lifsmedel voro bortförda af fienden. Jag bad honom ändra mening och förskona armén från denna marsch, efter som det ej vore rådligt att för andra gången fördjupa sig i dessa pass och hål, hvarest vi ej kunde finna några lifsmedel, under det vi ännu i Prignitz, hvarest vi för tillfället lågo, hade god tillgång både på proviant och gräsbete.

Härpå svarade hr Fältmarskalken med otålighet: "Jag önskar att Fältherren vore här, så finge hvar och en marschera dit han wille", hvarefter jag aflägsnade mig och verkstälde hans ordres; infanteriet och artilleriet följde mig genast.

Imellertid gick Gen. Maj. Gieses Regem.-Qvartermästare öfver Havelberg till Magdeburg för att utspana fiendens förehaf-

vanden. Vid hans återkomst sände jag honom till hr Fältmarskalken. Den 8 Juni marscherade hela armén på 2 vägar till Alt Brandenburg, dit den anlände den 9 om aftonen. Derifrån utsändes genast en afdelning till Magdeburg för att recognoscera; af denna medfördes en från Magdeburg kommande ryttare af det Wolffenbüttelska regementet, som sades hafva gjort myteri. Densamme berättade att i Magdeburg lågo 1500 ryttare och 1000 musketerare; jag fann mig föranlåten att inrapportera denna hans berättelse till hr Fältmarskalken i Ruppin. Undertiden lät jag proviant-betjeningen inventera vårt förråd af lifsmedel, och som detta befanns högst obetydligt, beordrades två dagar senare några Capitainer att revidera detsamma. Den 12 Juni om eftermiddagen erhöll jag i Ratenow en skrifvelse från Fältherren med ordres för de båda Gen: Majorerne Dellwig och Stahl, hvarmed jag red till Alt Brandenburg, fyra mils väg, och sjelf den 13 öfverlemnade dem orderna, som innehöllo att de med infanteriet och artilleriet skulle öfver Ratenow marschera till Havelberg, jag åter med cavalleriet ännu en tid qvarligga i mitt qvarter. Jag uppmanade hr Gen. Majoren och Öfvercommissarien att enligt undfångna ordres låta förse manskapet med proviant för några dagar, såvida det vore görligt; men som ingen proviant fanns för handen och herr Öfv. Commissarien ej heller kunde anskaffa någon, måste man den 14 Juni tillbringa dagen med bakning och marschera den 15 i daggryningen. När armén hunnit ungefär 2 mils väg, inkom underrättelse att Ratenow just i dagningen hade öfvergått, hvarpå jag höll krigsråd med samtliga generalspersoner och öfverstar vid cavalleriet och infanteriet; och emedan Churfursten stod der i spetsen för sin armé, passet var försedt med 2 strömmar och 2 broar på sidorna, skogen sträckte sig ända fram till första bron, och cavalleriet således ej kunde användas, om en armé låg i staden eller dess närhet, i följd hvaraf man ej kunde slå sig igenom, hvartill kom att vi måste skona den af Hans höggrefl. Excell:s oss anförtrodda armén och med första conjungera oss med Hans Excell:s, hvilken efter Ratenows öfvergång ej kunde qvarstadna i Havelberg, så beslöto vi enhälligt att begifva oss till Fältherren genom passen vid Fehrbellin, innan passagen blef oss afskuren af fienden. Marscherade genast (efter att hafva indragit en Capitain med något manskap som varit commenderade på båtarne) rakt på Nauen, hvarefter vi den 16 och följande natt passerade dammen. Den 17 om morgonen öfverraskade fienden några af våra trossvagnar, som blifvit efter, och angrep vårt arriergarde. Sent om aftonen anlände armén till Flatow, marscherade vidare, och omkring kl. 9 angreps åter vårt arriergarde af några spridda trupper från fiendens armé.

Då jag den 18 Juni med Gen. Major Stahl hade begifvit mig till bron för att recognoscera, emedan fångna bönder be-

rättat att bron på Churfurstens ordres föregående dagen blifvit bränd, inkom rapport från armén om dessa spridda truppers förehafvande; jag beordrade då Gen. Major Stahl att gå vidare, för att så fort möjligt var förfärdiga en bro, i händelse den förut befintliga vore afbränd, red sjelf tillbaka till armén och fann att de fiendtliga spridda trupperna voro slagna på flykten, så att ej en enda af dem var synlig; gaf ordres att fortsätta marschen för att verkställa min plan, att ställa armén framför staden och bron, och red skyndsamt framåt för att undersöka brons belägenhet. Knappast en fjerdedels timma efter min ditkomst kom en reg.-qvartermästare och förmälde att man varseblifvit starka fiendtliga afdelningar, hvarför jag genast ilade tillbaka och fann att fienden hade tvingat våra trupper att stanna, hvarjemte han sökt intaga en fördelaktig ställning; kunde dock ej uppnå den kulle, vid hvilken vår högra flygel stod, emedan jag besatte den med Delwigs regemente, och 4 sqvadroner af högra flygeln stodo bredvid densamma. Omkring 200 steg från denna höjd hade fienden uppställt sina dragoner och 4 kanoner på en liten kulle, tätt beväxt med ekbuskar, från hvilken han tillfogade våra regementen stor skada. Jag lät då 4 compag. af Dellwigs regemente gå löst på dragonerna, hvilka de tvungo att med kanonerna draga sig tillbaka; när nu de 4 compagnierna ryckte an, ämnade 2 fiendtliga sqvadroner falla dem i ryggen, hvarföre jag lät Grefwe Wittenberg avancera med 2 sqvadroner, hvilka tillbakakastade de fiendtliga. Men som en långsträckt höjd var belägen emellan oss och fienden, så att jag ej hade hans trupper i fullt sigte, lät jag hela första linien avancera till bemälda höjd, som låg rakt framför oss. Sal. Öfv. Wachtmeister gick då löst på fienden med hela sitt regemente af 4 sqvadroner, i fullt traf och utom linien, tillbakakastande allt i sin väg, och fastän jag tillsände och tillropade honom ordres att ej rycka längre fram, hjelpte ej detta, utan förföljde han fienden ned på slätten, till dess fienden lät Gen. Maj. Mörner med 5 sqvadroner af sin högra flygel gå emot honom, hvilket bragte hans folk i förvirring, så att de bröto in bland våra stillastående sqvadroner, förorsakande stor villervalla. (Såväl Öfv. Wachtmeister som ofvanbemälde Gen. Major Mörner dödades i träffningen). Nu framryckte 10 fiendtliga sqvadroner mot våra 10, neml. Wittenbergs, Bünows och Bülows, men mottogos sålunda, att Prinsens regemente kastades öfver ända och Öfv. Strauss strax i början blef dödligt sårad; men som fienden ryckte an med friska sqvadroner, måste vår högra flygel vika till baka en väglängd af ett kanonskott, under hvilken oreda Dellwigs regemente blef nästan i grund förstördt. Af vår venstra flygel framryckte nu Liewen och Buchwald, hvardera med 2 sqvadroner, stredo länge och tappert samt slogo fienden så att jag, som var kringränd, lyckades undkomma och åter uppställa den högra flygeln; äfven infanteriet drog sig till oss;

sålunda stodo vi ett par timmar midt emot hvarandra och drogo oss derefter samtidigt tillbaka; vi till Fehrbellin, och fienden en mil åt andra sidan. När vi nu lagt oss utanför staden, var bron öfver passet färdig; undertiden afsände jag 4 ryttare till Fältherren med en kort berättelse om drabbningen och begäran om nya ordres, emedan jag icke visste mera än att han hade förflyttat sig till Wittstock. Ännu samma afton i skymningen lät jag föra trossen öfver passet, men i staden var en del af trossen så hopblandad, att det var omöjligt att åtskilja den; derpå följde cavalleriet, så artilleriet och slutligen infanteriet. Medan ännu en brigad var qvar i staden, anlände fiendens trupper. Den 19 tidigt på morgonen lät Gen. Maj. Dellwig denna brigad gå öfver bron för att upprifva den bakom sig, hvilket ock skedde. Fienden fattade posto i den lilla staden, hvarifrån han gaf eld på vårt folk, som lika litet skonade honom. När nu den efterblifna brigaden kommit öfver, marscherade jag redan samma dag med armén 3 mil. Den 20 uppbröt jag ånyo med armén och afsände åter i förberörda ärende Öfv: Henneman 3 mil på andra sidan Wittstock, intog passet Haberkow (Daberkow) en mil derifrån, hvarigenom vi måste defilera; under defileringen anföllls vårt arriergarde af fiendens förtrupper, men Öfv. Buchwald, som då commenderade arriergardet, detacherade strax deraf 70 hästar, med hvilka han på dammen lyckligen tillbakaslog det af 300 hästar bestående fiendtliga avantgardet, tog 10 fångar och dödade några. Under tiden defilerade jag med hela armén genom passet, uppställde mig på Scharffenberg vid Wittstock, beslöt att derstädes stå stilla öfver den 21, för att invänta de utskickade och inhemta kunskap om hvarest Fältherren befann sig. Lät i staden Wittstock anhålla om qvarter och proviant, hvilket afslogs af befolkningen, som menade att deras herre nu vore nära för handen. Men när jag omsider utanför staden uppstälde en brigad med 4 kanoner, hvilka jag några gånger lät affyra, beqvämade de sig att förse oss med proviant. Efter erhållande deraf uppbröt jag den 22 med hela armén och defilerade genom staden; jag hade knappast hunnit igenom med mina samtliga trupper när fienden åter visade sig och med alla sina generalspersoner följde oss tätt på hälarne, hafvande ordres att genast kasta sig öfver oss. Som jag såg att hans afsigt blott var att uppehålla oss, beordrade jag arriergardet att gå löst på honom utan ringaste undseende; sålunda blef han tillbakadrifven genom staden, lemnande en mängd döda, och blefvo generalspersonerna tvungne att rädda sig undan i moraset på högra sidan, hvarest General Major Götz blef tillfångatagen, och de få öfverblifna gömde sig så väl, att vi ej kunde upptäcka dem.

Jag avancerade med 4 sqvadroner för att bistå avantgardet och uppbröt efter denna träffning åter med armén, kom den 23 till Plauen, stod derstädes stilla till den 25, då jag gick vidare

till Glocksin, den 26 till Malchin och slutligen den 27 till Demmin.

N:o 4.

Gen. Major Stahls Diarium.

Diarium öfver hvad jag i och för min tjenst uträttat, från den dag då jag anlände till armén, och hvad som dervid tilldragit sig, till dess armén från passen inryckt i städerna (i Vor-Pommern).

Den 23 Januari 1675 reste jag från Riga genom Litthauen och Pohlen, öfver Warschau och Posen, emedan jag ej kunde färdas genom Preussen. Den 21 Febr./1 Mars anlände jag till Stargardt, och den 23 reste jag derifrån till Hans höggrefl. Excell:s Riksfältherren i Stettin [1]).

— — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — —

Den 29 April marscherade Öfverstelöjtnanten med artilleriet till Damm, men jag qvarstadnade ännu en dag för åtskilliga mindre förrättningar. Den 30 April var rendezvous vid Damm. Den 1 Maj marscherade armén genom Stettin. Den 2 Maj gick Gen: Löjtnant Wrangel med cavalleriet, dragonerna och 2 kanoner öfver passet Stendel till Marck, och emedan, som nämndt är, inga hästar kunde uppbringas i Hinter-Pommern och Neu-Marck, så erhöll hr. Gen: löjtnanten ordres af Hans höggrefl. Excell: att anskaffa goda artillerihästar. Jag sände med honom en Regementsqvartermästare och några man, men de återkommo utan att hafva fått en enda häst. Emedlertid anhölls hos Commendanten i Löcknitz om tillåtelse för armén att marschera genom staden; då detta vägrades, befalde Hans höggrefl. Excell:s att passet skulle forceras, och som Öfverste Bünow med sitt regemente låg på andra sidan staden, gick General Major Dellwig med 2000 soldater till Löcknitz, dit jag den 4 samma månad följde honom. Redan samma afton lät jag uppföra två batterier, så att vi den 5 om morgonen kunde börja beskjuta Löcknitz med tolf- och sexpundiga kanoner. Vi hade ock medfört halfva cartower från Stettin, men dessa behöfde ej anlitas, emedan Commendanten redan den 5 ackorderade. Som artillerihästarnes antal under dessa få dagar märkbart minskades, emedan ännu intet gräs fanns, särdeles på denna sidan Löcknitz, red jag den 6 åter till Hans höggrefliga Excell:s i Stettin och framstälde för honom detta förhållande i närvaro af hr Fältmarskalken Mardefeldt och hr Gen. Krigs Commissarien; erhöll då 400 Rdr till anskaffande af tross-

[1]) Hvad nu följer, rörer mest detaljer af artilleriets utrustning och fästningarnes förbättring, som ej är af allmännare intresse.

vagnar, hvilken summa jag öfverlemnade till dåvarande Regementsqvartermästaren, hvilken tillika med den för tillfället närvarande löjtnant Gyllengranath fick ordres att så fort görligt var, anskaffa så många hästar och vagnar, som kunde fås. De halfva cartowerna blefvo enligt ordres återförda till Stettin, och den 8 Maj red jag tillbaka till artilleriet i Löcknitz. Den 9 voro vi samlade hos herr Fältmarskalken; redan då började bristen på bröd att blifva kännbar; i Uckermarck hade redan förliden höst allt blifvit förtärdt, hvilket jag erfor vid min ditkomst; till följd häraf hade armén lemnat trakten och var inqvarterad i churfurstliga Pommern och Neu-Marck. Sammalunda hade landtmännen fört all spanmål och victualier till städerna, synnerligen Stettin, så att icke det ringaste, och ej heller några menniskor, kunde anträffas i byarne; som intet gräs fans, måste hästarne afbeta rågbrodden, hvilket bekom dem ganska illa, och jag kan inför Gud betyga, huru ondt det gjorde mig att se huru mina egna hästar (som dock dagligen fingo sin ranson hafra) af brist på höfoder omkommo. Man beslöt att inrapportera förhållandet till Hans höggrefl. Excell:s och lät artilleriet samt infanteriet marschera öfver passet vid Brühsow till Kleptow och Caretzow. Den 10 Maj gick artilleriet till Baumgarten för att fouragera. Den 11 marscherade vi genom Prentzlow, togo hufvudqvarter i Degelow, artilleriet ställdes vid Ellingen. Här fingo vi något råg, som maldes vid en qvarn 1 mil från vårt qvarter; öl fingo vi från Prentzlow, tillbragte den 12, 13, och 14 Maj med att proviantera. Här lät jag 3 kuskar springa gatlopp, emedan de tillika med 7 andra hade uppbrutit kyrkan i Brühsow och der tagit bröd; de andra 7 fingo pardon, emedan de voro ganska unga. Största delen af artilleri-kuskarne voro nemligen små pojkar, som ej kunde tygla en häst, hvarför ock många lupo bort. Den 15 marscherade vi till Boitzenburg; den 16 till Rutenberg; den 17 till Himmelspfordt och Brederreck. Här i Himmelspfordt lyckades jag med en artillerihäst införa ett par rågkärfvar; hr Fältmarskalken hade sjelf sett huru eländiga artillerihästarne voro, så att de knappast kunde gå. Dessa rågkärfvar voro det enda artillerihästarne erhållit under hela marschen genom så många provinser och tillbaka till Pommern, ty det föruttågande cavalleriet förtärde allt och klagade ändå. Den 18 marscherade vi till Mühlenberg (Mildenberg?) $^1/_4$ mil från Zednick, hvarest godset Badingen var beläget; här funno vi åter något råg; Gen. löjtnanten Wrangel hitkom för att samtala med hr. Fältmarskalken.

Gen. Major Grothusen med en del af infanteriet och några kanoner afdelades till hr Gen. Löjtn:n och gick öfver Fehrbellin in i Havellandet. Den 21 Maj öppnade vi med några kanonskott passen vid Grünebergerdammen, hvilka hade varit ganska svåra att intaga, till följd af de djupa morasen på ömse

sidor, om de blifvit någorlunda försvarade; marscherade derpå till Nassenheide, hvarest hr Fältmarskalken anförtrodde mig 200 soldater och 100 ryttare, af hvilka han dock först sände en cornett med några ryttare till Lenitzer slussen för att inhämta kunskaper och fångar. Men som denne tillika med några af ryttarne blef sårad af ett bakom passen vid slussen gömdt fiendtligt parti, gick jag med mitt folk framåt och började redan samma afton kl. 9—10 att beskjuta passen. Vid vårt antågande tände Commendanten i Oranienburg eld på förstaden.

Om morgonen hade 4 comp. ryttare och 80 hästjägare uppställt sig helt nära mig. Jag besatte passen (sedan fienden strax på morgonen hade lemnat dem), lät förskansa mitt läger framför passen med fälda träd och gick derpå med ryttarne och 2 mindre kanoner emot fienden. När jag nu hade gifvit dem 2 salvor, så vågade de ej stanna qvar, ty de kunde ej sluta till styrkan af min trupp, emedan jag lät den framgå i tågordning genom skogen, utan drogo de sig till Spandau.

Strax derpå kommo 5 af de förnämsta stadsboerne från Oranienburg, hvilka försäkrade mig att äfven fotfolket lemnat slottet och dragit sig tillbaka till Spandau. Jag tog då några rotar musketerare med mig tillika med ryttarne och besatte dermed Oranienburg; lät omsorgsfullt skydda allt inom staden och började bygga en ny bro öfver Haveln bredvid den gamla, som blifvit upprifven; denna bro blef färdig på Pingstdagen. I staden fanns en del spanmål, hvilken hr Fältmarskalken lät utdela bland trupperna och staben, som afhämtade den på de nybygda broarne, hvaraf 4 voro vid Lenitzerslussen och en nedanför slottet.

Den 24 Maj marscherade vi till Gransee, den 25 till Neu Ruppin. Den 26 red jag omkring i byarne kring Neu- och Alt Ruppin, men fann föga bete för våra hästar. Den 27 gick cavalleriet och Gen. Major Dellwig med 12 kanoner till Wusterhausen, detacherade från Neustadt Öfverste von der Noth med sitt regemente, 2 kanoner och nödig ammunition, till Havelberg. Den 1 Juni befalde mig hr Fältmarskalken (emedan man nu stundligen väntade Hans höggrefl. Excell. Fältherren) att låta artilleriet marschera med armén; men jag skulle återkomma, emedan han ville sända mig med en afdelning till Werben, för att derstädes bygga flottbron och skansen; Fältmarskalken uppritade ock åt mig Werbens belägenhet, med Elbe och höjderna deromkring. Sålunda skildes jag från artilleriet vid en by benämnd Lentzke; tillsade Öfverstelöjtn:n, Majoren och de andra officerarne, att jag kanske skulle vara frånvarande 14 dagar; förmanade dem till uppmärksamhet och red tillbaka till Neu Ruppin. Men då underrättelse kom att Hans höggrefl. Excell. åter insjuknat i Neu Brandenburg, och hr Fältmarskalken

äfven var sängliggande, begaf jag mig på hr Fältmarskalkens ordres åter till artilleriet och inträffade med detsamma den 4 Juni i Nauen, hvarest jag på hr Gen. Löjtn:ns ordres qvarstadnade med Helmfeldtska regementet; från denna ort voro nästan alla invånare flydda; icke destomindre lät jag skydda och bevaka kyrkan, der de hade undangömt sina sämsta tillhörigheter. Här fanns godt bete för artillerihästarne. Vid denna tid låg cavalleriet utanför Spandau. Den 7 Juni marscherade vi derifrån på Gen: löjtn:ns ordres, ankommo den 9 till Alt Brandenburg, läto derstädes genast hopsamla alla pråmar och farkoster, som lågo på Haveln (och af hvilka en del voro sänkta), täta dem och hopsätta dem till en flottbro. Den 14 commenderade jag till hr Gen. löjtn:n i rytterilägret, enligt ordres, 4 smärre kanoner med nödig ammunition, red omkring och besåg platsen, der våra hästar betade, drog dem tillsammans i ett hörn samt i stadsträdgårdarne tätt under murarne, hvarigenom Gud ske lof fiendens anslag mot dem förhindrades. På aftonen fingo de med proviant lastade pråmarne afgå i förväg, och i dagningen den 15 afmarscherade vi till Ratenow.

När vi hunnit helt nära rytterilägret, kommo åtskilliga flyktingar, bland hvilka en timmerman vid artilleriet (några sådana voro sända i förväg till Ratenow för att reparera flottbron), och berättade att staden vore intagen af fienden. Då commenderades halt, och hr Gen. löjtn:n kallade till sig alla Generaler, Öfverstar och Chefer för regementena både till häst och fot; föreslog, att, emedan Churfursten vore der med hela sin armé och vi ej kunde företaga marschen till Ratenow, vore enda utvägen att kunna förena oss med Fältherren den, att gå öfver Fehrbellin (enligt hans egen berättelse). Då beslöts att vi skulle gå Fältherren till möte, sedan först en Capitain med några commenderade soldater blifvit afhämtad från pråmarne, hvilket dröjde länge, emedan dessa hade blifvit långt efter. Jag erhöll ordres att marschera med artilleriet närmast efter avantgardet; och hunno vi den dagen omkring 2 mil från Nauen. 6 små kanoner, 1 ammunitionsvagn och en karduskärra commenderades till arriergardets infanteri. Den 16 gingo vi genom Nauen och öfver passet; den 17 om morgonen anföllos våra ännu i Nauen stående utposter af några fiendtliga trupper. Derpå kommo vi först om natten till Flatow, 2 mil från Fehrbellin. Efter en stunds hvila erhöll jag genom hr Gen. Adjutanten Zabell ordres att låta artilleriet marschera vidare.

När nu Gen. Adjutanten Isensee med avantgardet redan var gången till Fehrbellin och jag stod färdig att rycka ut, kom hr Gen. löjtn:n ridande i fullt galopp, ropade mig och berättade att han hört att bron vid Fehrbellin vore afbränd; commenderade mig dit för att öfvergå passet, på hvilket arméns välfärd och föreningen med Fältherren berodde, och sände med mig en

Öfverstelöjtn., 2 Majorer och 300 man, för att i största hast förfärdiga en flottbro eller annan bro. Till följd häraf uppdrog jag åt Öfverstelöjtn. Beton befälet öfver artilleriet och befalde honom att sända Löjtn. Winter med timmermännen efter mig samt red derpå min väg. Hr Gen. Löjtn:n kom genast sjelf ridande efter för att recognoscera och bestämma hvad som vore att företaga. Ej långt från Fehrbellin mötte vi några bönder, som Gen. Adjut:n Isensee hade sändt till herr Gen. Löjtn:n. Gen. Adjutanten hade utgifvit sig för en Brandenburgisk officer, och vi gjorde sammaledes. Dessa bönder berättade att bron på Churfurstens skriftliga ordres hade blifvit afbränd och i grund förstörd; de berättade vidare och med stor glädje, att svenskarne vid Maucker blifvit fullständigt slagna. Då befalde mig hr Gen. Lieutn:n att ensam examinera några af dem för att om möjligt utforska mera, och han höll stilla hos de andra; följaktligen tog jag två af dem med mig till Fehrbellin, hvarest allt stod sämre till, än jag af deras berättelse kunnat förmoda. Der fanns nemligen ej en enda båt eller pråm till någon flottbro; blott några små ekstockar, förfärdigade af en enda trädstam, lågo gömda i vassen. Jag lät då, (emedan de commenderade ej ännu anländt), för att vinna tid en afdelning ryttare af avantgardet drifva tillsammans de hemmavarande invånarne och förskaffa tågverk och andra materialier samt hopsamla det af strömmen ett långt stycke bortförda trävirke, som återstod af den upprifna bron. Efter ett par timmar kommo timmermännen och de ditcommenderade soldaterna under en Öfverste och 2 Majorer; dessa berättade att allarm slagits i arriergardet. Jag visade Löjtn. Winter, huru han skulle kunna af bräder låta förfärdiga tvenne flottbroar, på hvilka man skulle kunna arbeta i strömmen. Som jag ämnade begifva mig ut, tillbaka till hären, kom herr Gen. Löjtn:n till bron; jag frågade honom, om det var sant att allarm slagits. Han svarade då: "Åh nej, de sände efter mig utan orsak; några spridda afdelningar hade anfallit arriergardet, men äro redan bortjagade. Jag har gifvit befallning att påskynda marschen och ej uppehålla sig, emedan armén måste uppställa sig härstädes till dess bron är färdig." Han talade ännu mera om bron och dess skyndsamma förfärdigande. Kort derefter kom Major Sjöbladh vid artilleriet och rapporterade till mig i hr Gen. löjtn:s närvaro, att artilleriet vore framkommet, samt önskade veta hvar detsamma skulle uppställas. Jag svarade honom: "Jag har nu icke tid att anvisa er lämpligt ställe dertill, utan öfverlemnar det till Öfverstelöjtn:n och edert godtfinnande." Derpå lät Öfverstelöjtn:n artilleriet köra upp på venstra sidan om vägen, och regementet Gotha ställdes dersammastädes. Hr Gen. löjtn:n lemnade mig derefter och gick till sitt qvarter i amtmanshuset, sägande att han ärnade uppställa armén i slagordning på höjderna utanför staden, till dess att

bryggan blefve färdig. Emedan nu all tross var anländ, blefvo qvarter utsedda af Gen. Qvartermästaren och samtliga Regements Qvartermästarne. Efter en stund kom Öfverstelöjtnant Bethon och berättade, att hr Gen. Löjtnanten ridit ut, men dessförinnan gifvit honom ordre att ställa artilleriet på högra sidan om staden, hvarest han ärnade uppställa armén, och som hr Gen. Löjt:n sagt detsamma åt mig, svarade jag honom: "Gör som han befallt eder". När nu Öfverstelöjt:n lemnade mig och ankom till kullen för att derstädes anvisa plats för artilleriet, hörde han kanonskott; han red genast åt det hållet, derifrån skjutandet hördes, medtagande några kanoner. Under vägen mötte han först Conducteur Willensens, och strax derefter Gen. Adjut. Zabell, som voro beordrade att hemta flera kanoner. Han hann ej långt förr än han mötte hela högra flygeln med pukor och standar, och var då striden redan slutad. Omförmälde Conducteur bragte mig vid bron första underrättelsen om fiendens närvaro, hvarpå jag skyndsamt red ut för att framdraga kanoner och ammunitionsvagnar; då först kom Gen. Adjut: Zabell och strax efter honom flyktingar af högra flygeln, som jag ville tvinga att återvända till armén med mig. Härpå fick jag det svar att armén vore ej långt borta och att fienden vore hack i häl efter. Då lät jag Capitain Douglas stadna vid artilleriet och lät Fänrik Drake i hans ställe gå framåt, visade Capitainen och officerarne vid regementet Gotha (som stod bredvid artilleriet), huru de skulle rikta kanonerna emot hålvägarne och göra en förskansning för artilleriet; red derpå öfver höjderna samma väg, som ryttarne kommit. Ditkommen, kunde jag se armén vid moraset till venster helt nära staden, fienden åter var långt bakom till höger. Jag red då tillbaka till staden och omkring förskansningen, vidtog åtgärder för att hindra införandet af mera tross i staden, alldenstund en stor myckenhet redan var der och gatorna voro alldeles uppfyllda af trossvagnar; påskyndade arbetet vid bron så att den var fullkomligt färdig omkring kl. 3 eller 4 eftermiddagen. Undertiden var cavalleriet uppstäldt utanför, infanteriet innanför förskansningen, på hvilken några kanoner blifvit planterade; fienden hade dragit sig tillbaka. Nu hölls krigsråd och beslöts att trossen skulle med avantgardet och Horns regemente gå öfver bron så snart mörkret inbrutit; derefter skulle cavalleriet, sedan artilleriet gå öfver. Infanteriet skulle försvara förskansningen till dess alla andra voro öfverkomna. Med den inbrytande dagen började således cavalleriet marschera, derpå följde visserligen artilleriet men hindrades mycket af det påträngande infanteriet och trossen, så att officerarne oupphörligt med huggande och stickande måste rödja väg. När den sista kanonen var vid porten och artilleriets marsch nu var hindrad af några sammankörda och sönderbrutna trossvagnar, red jag dit och lät föra vagnarne

åt sidan. Jag hade ej varit borta från porten en fjerdedels timma, när Gen. Adjutanten Zabell ditkom och, oss alla ovetande, lät upprifva bron och afskära linorna på en i porten stående ammunitions vagn. Dessutom qvarstodo i förskansningen 3 6-℔:diga och 2 mindre kanoner, och en stor del af trossen stod ännu qvar i staden. Samma dag, eller den 19 Juni, marscherade vi med artilleri och bagage till Dosse, och den 20 till Wittstock; under denna marsch var jag commenderad med avantgardet för att åter bygga de upprifna broarne. När jag nu af staden (Wittstock) begärde proviant och tillstånd att marschera igenom, hotade de att gifva eld på oss och ropade att Churfursten skulle snart vara der, hvarpå jag svarade: "Vi äro redan här, och jag skall snart skaffa en nyckel som öppnar porten". När nu artilleriet framryckte och vi började beskjuta porten och palissaderna, hvarvid en borgare fick sin ena arm afskjuten, blef stadsporten strax öppnad, och vi erhöllo någon proviant. Den 21 marscherade vi genom staden, och armén hade knappast hunnit tåga igenom, förr än de fiendtliga trupperna kommo efter oss genom staden; de blefvo dock snart af oss drifna tillbaka, många dödade, och General Major Götze tillfångatagen. Om aftonen och följande natt gingo vi till Freienstein och den 22, då jag med artilleriet marscherade efter avantgardet, anträffade bemälta avantgarde ett fiendtligt parti bestående af 150 ryttare, hvaraf många dödades och en del tillfångatogs. Vi hunno den dagen till Plauen. Den 24 marscherade vi till byn Klotzin, hvarest vi fingo ordres att gå till Demmin. Den 25 gingo vi till Malchin, den 26 till Neu Kahlen. Under de dagar, vi marscherade genom Mecklenburg, deserterade de flesta och nöden var ganska stor. Den 27 marscherade vi till Dewen utanför Demmin, och lågo den 28 stilla. —

N:o 5.

General Major Stahls berättelse, afgifven till undersöknings-kommissionen.

Högvälborne, välborne, högädle och stränge, höggunstige och högtärade herrar.

Till följd af E: högvälb: Excell:s befallning (att jag skulle skriftligen uppsätta hvad är mig bekant angående det som förelupit vid armén) har jag efter bästa samvete upptecknat hvad jag med säkerhet vet och som är värdt att anföra. —

Hvad angår marschen genom Ücker Marck från Stettin till Neu Ruppin, så företogs den under Hans Excell:s herr Fältmarskalk Mardefeldts och herr Gen. Lieut. Wrangels anförande,

emedan Hans höggrefl. Excell. af opasslighet nödgades qvarstanna i Stettin. Här inträffade genast den motgången att landet var alldeles tomt på folk och intet bröd till finnandes, ej heller något gräs på marken, utan nödgades vi för att uppsöka lifsmedel för armén marschera vida omkring, såsom synes af kartan; Generallöjtnanten gick med cavalleriet den 2 Maj öfver Stendel till Neu Ruppin, Fältmarskalken den 9 dito med infanteriet öfver Löcknitz, der artilleriet redan var. Vi Gen. Majorer varnade i god tid derför, förklarande att arméns undergång skulle oundvikligen blifva en följd deraf, och hr Fältmarskalk Mardefeldt låt skriftligen och utförligen genom hr Wolffrath framställa detsamma för Hans höggrefl. Excell: från hufvudqvarteret i Plöwen vid Löcknitz; dessutom hade jag redan förut ridit från Löcknitz till Stettin för att till Hans höggrefl. Excell: inrapportera artilleriets stora nöd; vid detta tillfälle voro Hans Excell:, hr Fältmarskalken Mardefeldt och Gen: Krigs-Commissarien Örenstedt närvarande. Men Hans höggrefl. Excell: kunde ej göra mera till saken än att gifva mig 400 Rdr till förskaffande af trossvagnar, hvilket af hr Fältmarskalken och hr Gen: Krigs Commissarien kan intygas. Under marschen var bristen på bröd och fourage störst i början, då i följd deraf många artillerihästar störtade och en mängd af artillerikuskarne rymde. I lika måtto klagades vid cavalleriet, enligt Gen. Löjtnantens skrifvelse angående orsaken hvarför han ej kunde anskaffa några artillerihästar.

Fältmarskalken höll ock sträng disciplin, och redan i början af marschen utsåg jag 3 kuskar, som af en prest voro falskeligen anklagade och dömda i ståndrätt, den ena till galgen, de andra till gatlopp; men som prestens hustru betygade de anklagades oskuld, blefvo de benådade till lifvet, dock måste de, emedan de hade stulit bröd i kyrkan, alla tre springa gatlopp. Jag kan tillfyllest bevisa att jag hållit god disciplin fastän allt mitt folk var unga och odisciplinerade karlar. Huru det tillgått vid cavalleriet, känner jag ej, emedan jag ej såg detsamma ifrån dess uppbrott från Stettin och till den 15 Juni; men det kan jag med visshet säga att jag aldrig sett någon af folket plundra, ej heller har jag utom städerna sett något som var värdt att taga med sig, undantagandes något hö och halm; ty vi voro förbjudna att taga boskapen, som också var bortdrifven till morasen; hästarne hade vi visserligen tillåtelse att taga, men de voro mestadels med herdarne bortsända till Sachsen eller Magdeburger-trakten. Husen saknade fenster och af husgeråd fanns intet annat än simpla bord, bänkar och sönderhuggna kistor. I de öppna städerna hade endast få af invånarne qvarblifvit såsom väktare. På de orter, der jag hade något att säga, såsom Nauen och Oranienburg, lät jag skydda allt, undantagande spanmål och öl, hvaröfver Proviantmästarne disponerade; sjelfva

fienden skall kunna intyga sanningen häraf. Hr Fältmarskalken hade befallt oss att genom god disciplins iakttagande förmå den förrymda befolkningen att återkomma; och utvisar bilagda lista huru mycket folk varit i Nauen, och huru jag gått till väga.

— — — — — — — — — — — — — — —

Beträffande vår styrka, har jag ej någon uppgift derpå efter mönsterrullor; dock har jag efter Hans Höggrefl. Excell:s egen dictamen upptecknat, hvad han ansåg måste hafva utgjort arméns styrka under ifrågavarande batalj, och i denna lista är icke den ringaste trupp glömd, utan t. o. m. de Wangelinska dragonerna räknade ibland sqvadronerna till häst.

Regementena till fots bestodo af:

Gardet under Gen. Maj: Grothusen räknadt för	1 brigad.
Fältherrens regem: under Öfv: Schwerin	2 brigader.
Småländningarne under Öfv: Horn	1 brigad.
Westmanländningarne under Öfv: v. der Noth	1 brigad.
Dalregementet, 1 sqvadron under Öfv: Kruse	1 brigad.
Helmfeldtska regem:	2 brigader.
Dellwigska »	1 brigad.
Haren eller Wulffska regem:	1 brigad.
Hertigens af Gotha regem:	1 brigad.

På högra flygeln:

Grefve Wittenbergs regem:	3 sqvadr:
Öfverste Bünows commenderade	3 sqvadr:
Östgötharne under Öfv: Wachtmeister	4 sqvadr:
Holsteinarne under Öfv: Bülow	4 sqvadr:

På venstra flygeln:

Skåningarne under Öfv: Buchwald	4 sqvadr:
Finnarne under Öfv: Liewen	4 sqvadr:
Fältherrens Garde till häst	1 sqvadr:
General Major Giesens sqvadron	2 sqvadr:

General Major Plantings kompani Jemtländningar, tillika med Öfverste Wangelins Dragoner, voro i stället för sqvadroner fördelade på båda flyglarna.

Men som bekant är minskas med tiden en armé till och med utan att se fienden, dels genom deserteringar och dels genom sjukdomar. Detta har ock varit fallet med vår armé, hvilket rullorna måste utvisa. Blott af de regementen, som på en ofördelaktig årstid tågade från hertigdömet Brehmen, hade det Gothiska regementet, som från början bestod af 1000 man, hopsmält till 700. Och ehuruväl Hans höggrefl. Excell: under min närvaro vid armén lät utbetala penningar för värfvande af rekryter, så mötte dock värfningen isynnerhet vid infanteriet stora hinder, emedan adeln satte sig deremot och landtfolket

till största delen var förlupet. Dessutom fanns en stor mängd, dels af den från Sverige utsända, dels af härstädes värfvade milis, som ej kunde räknas till armén.

Vid Damm låg Major Sabell med 4 comp. Jemtländningar och Ryttmästare Normans compagni.

Vid Wollin, Öfverste Grubbenhjelm med Skåningarne, hvilka tillika med Ryttm: von der Lanckens compani besatte äfven Neuen Warp, Diwenower och Schwiener skansarne.

Vid Stettin, Öfverste Ulfsparre med Östgötharne, samt de Halliska under Öfv: Brehmer — numera Öfv: Kinnemund.

Vid Anklam, Öfv: Zanitz med Södermanländningarne; dessa besatte äfven Wolgast, Penemünde och Ückermünde.

Vid Demmin, 2 comp: Södermanländningar och 2 comp. af Oxenstjernska Regementet.

Vid Greifswald, Öfv: von der Lippes sqvadron.

Vid Strahlsund, Damgarten och Tribsees, det Oxenstjernska Regem.

I värfningsqvarteren i Pommern, Wrangels Regem: till häst, Öfverste Ückteritz vid detta Regemente låg i Landet Rusen.

Vid Wismar, Upländningarne under Grefve Carlsson, en sqvadron Jemtländningar under Öfv. Mörner, Öfv. Hennemann med sina commenderade ryttare och Major Bibaus comp. till häst.

I Brehmen:
Hans excell. hr Fältm. Horns Regem. till fots.
Öfv. Ranckens Reg: vid Carlsborg: 300 Wermländn: 150 Vestgötar.
Dessutom Garnisonerne i Buxtehude, Nordt-Bremen, Bürg, Ottersberg och Rothenburg.
Gen. Maj. Giesens sqvadron till häst under Öfv: Wachtmeister.
Öfverste Knusdorff vid rytteriet.
Öfv. Sidons Dragoner.

I Stargardt voro commenderade 300 man, dels ryttare, dels sjuka, under Öfv: Crämer.

I Löcknitz voro commenderade Öfv: Sturm med 150 man.

I Ratenow 6 comp: af Öfverste Wangelins Dragoner (blefvo i grund förstörda).

Dessutom voro detacherade från armén:

Öfv: von der Noth med Westmanländningarne, till Havelberg.

Major Swinhufvud med Dalregementet till Neu Ruppin.

Gen: Major Planting och Öfv: Bünow med 1000 commenderade ryttare och många officerare.

Fältherrens garde, 2 comp: till häst, under Öfv. Mellin, samt 2 comp. af Wangelins Dragoner.

Dessa voro hos Hans höggrefl. Excell. Riksfältherren.

Den dagen då Churfursten öfverföll oss, var jag commenderad till Fehrbellin med 300 man under 1 Öfverste, 2 Majorer och andra officerare.

Samma dag blef Regementet Gotha commenderadt till artilleriet.

När man nu afräknar dem, som genom rymning, sjukdom eller död dagligen afgingo, så finner man att visserligen följande regementen varit med i slaget vid Fehrbellin, men ändock ganska försvagade, och i synnerhet lidande brist på officerare:

till häst på högra flygeln	Wittenbergs Bünows Holsteinska Wachtmeisters	Regem:	till fot	Grothusens Schwerins Horns Helmfeldts Dellwigs Wulffs	Reg:
på venstra flygeln	Liewens Buchwalds Giesens sqvadron och 1 comp. af Plantings regem:				

Af dessa blef Dellwigs regemente förstördt, dock ej alldeles i grund, ty det hade ännu en stam, bestående af omkring 200 man, hvilka sedan införlifvades med Gothiska Regementet och nu commenderas af Öfv: Heidebreck; af ryttarne tror jag att knappast ett par hundra blefvo på platsen; sålunda tror jag att vi kunna förslagsvis räkna hela vår förlust i döda och tillfångatagna till cirka 600 man. Fienden miste (som ryktet går) ett ännu större antal ryttare. Men förlusten af dels döda, dels vid ankomsten till Mecklenburg deserterade snapphanar, är af vida större betydenhet.

Denna drabbning förorsakade ej vårt återtåg, ty vi hade redan i 4 dagar varit i full reträtt, eller kanske rättare sagdt varit i full marsch för att förena oss med fältherren; men den egentliga orsaken dertill var denna: sedan Ratenow den 15 Juni i dagningen blifvit intaget af Churfursten, utan att armén haft någon kunskap om honom och hans marsch, ehuru han redan den 11 i allsköns tysthet öfvergått Elbe vid Magdeburg och den 14 hållit sig gömd nära Ratenow, hvarefter han om natten gick öfver Havel vid Döberitz och således intog Ratenow just från den sida, der vår armé stod, utan att vi visste derom, hvarföre vi alla undrade huru det hade tillgått, och då åtskilliga flyktingar berättade att Churfursten vore der med hela sin armé och sålunda stod midt emellan oss och Fältherren — så blef, på framställning af hr Gen: Löjtn:n, enhälligt beslutadt, att vi skulle conjungera oss med Hans höggrefl. Excell: på den kortaste vägen neml. öfver Fehrbellin; och som vi der fingo underrättelse att ett parti af våra, under dåvarande Öfv: Tropp, blifvit slaget vid Maucker, samt att Hans höggrefl. Exeell. med de hos honom varande trupper begifvit sig till Wittstock, marscherade vi dit i den öfvertygelse att Hans Excell: hade stannat der för att

invänta armén. Men som Hans Excell. dragit sig derifrån till Demmin och våra utskickade ej återkommo, blef manskapet otåligt och började desertera, ty under några dagar hade de saknat bröd; och ehuruväl Churfursten drog sig tillbaka från Wittstock (sedan vi der ganska grundligt tillbakavisat honom), måste armén för anskaffande af bröd begifva sig till Plauen i Mecklenburg, der invånarne voro hemma; vi lågo en dag stilla derstädes och erhöllo följande dag ordres från Fältherren att marschera till Demmin. Under dagarne efter träffningen vid Wittstock led armén största skada genom manskapets desertering, hvartill kommo de kejserliga kungörelserna, hvilka publicerades redan den $\frac{9}{19}$ Juni, eller 9 dagar före slaget vid Fehrbellin; och när slutligen det rykte förspordes att Romerska riket förklarat oss för fiender, tog Öfverste Bülow afsked vid rendezvousplatsen; flera hafva sedan följt hans exempel. Icke desto mindre återkom armén till Pommern öfver 7000 man stark, sjuka och afsuttne oberäknade.

J. Stael von Holstein.

N:o 6.

Någre fråge-punckter, på hwilcka Hr General Major Stahls förklaring begiäres.

1:o) Emedan General Majoren war tillijka medh Artolleriet uthi den marchen upp till Hafweland, gåendes medh Infanteriet, Fördenskuldh behagade honom berätta hwadh som in specie deruthan passerat och förelupit ähr.

2:o) Sedan FeldtMarschalck Mardefeldt quitterade Arméen effter förbem:te marche, uppå hwem commendot sehn mäst ankom och huruledes wärket thå blef förestådt?

3:o) Uthaf hwadh tillfälle och igenom hwars förwållande Churförsten kom till att bryta inn emillan Qwartheren widh Rathenaw?

4:o) Om man hadhe någon acht medh kunskaper, till att förnimma om Fiendens anmarche och contenence?

5:o) Hwadh för anstalt Generalitetet och den som commenderade Arméen giorde sedan Fienden hadhe attaguerat och bemästrat Rathenaw?

6:o) Huruledes dhet tillgieck medh Fiendens attaque på dhe wåra widh Fehrberlin, huru dhet begyntes och fullfölgdes?

7:o) Hwar Artolleriet stodh widh den treffningen, hwem dhet commenderade, hwadh dhet uthrättadhe, och huruledes dhet fördes i Retraiten?

8:o) Om GeneralMajoren war thå tillstädhes, eller huruledes han widh actionen blef bortcommenderat?

9:o) Hwadh medh Artolleriet uthrättades widh Wittstock?

10:o) Huru starkt Artolleriet war, och huru många wagnar under Artollerie Staten ginge?

11:o) Uthi hwadh tillståndh dhet war, när dhet medh Troupperne fördes tillbaka till Pommern?

Högvälborne, välborne, högädle och stränge, respective höggunstige och högtärade herrar.

På de af E. högvälb. Excell:rs mig ånyo förelagda frågor har jag i aldrastörsta ödmjukhet följande att berätta: att i mitt Diarium och den af E. Excell. mig anbefallda relation. likasom i flera andra artilleri-officerares relationer samt i de hållna protokollen, allt är noga och samvetsgrannt framställt, som kan tjena till upplysning i ämnet.

2:o) Sedan hr. Fältmarskalk Mardefeldt till följd af sjukdom måste qvarstadna i NeuRuppin, commenderade hr Gen. Löjtn: Wrangel armén såväl genom mundtlige som skriftlige ordres, och med honom corresponderade äfven Hans höggrefl. Excell. Men på hvad sätt verket hufvudsakligen förestods, vet jag ej, ty derom meddelades mig intet, ej heller var någon viss plan uppgjord om hvad man skulle företaga. Blott det vet jag, att cavalleriet visade sig utanför Spandau, medan jag med artilleriet, på hr Gen. Lieut:s ordres, låg i Nauen Efter några dagar marscherade jag på hr Gen. Lieut:s skriftliga ordres från Nauen till Alt Brandenburg, hvarest jag vid Havelströmmens krökning tillika med infanteriet låg från den 9 till den 15 Juni. Cavalleriet stod deremot vid Pritzerbe (och ännu en ort, hvars namn undfallit mig) emellan Ratenow och Alt Brandenburg.

3:o) Genom hvilka omständigheter eller hvilkens förvållande Churfursten lyckades öfvergå Havel emellan ryttareqvarteren och Ratenow och intaga nämnda stad från den sidan, der armén stod, känner ingen, och än i denna stund vet jag ej mera derom än hvad Öfverste Wangelin berättade för mig, då han återkom till Stralsund från sin fångenskap. Han tecknade närliggande plan af staden Ratenows belägenhet och beklagade att vårt hela cavalleri ej hade kunnat hindra 600 man af fiendens folk att gå öfver Haveln vid Doberitz, ehuru grefve Wittenberg stått vid Prezerb; han, Wangelin, hade gjort sitt bästa, men det hade varit omöjligt att bibehålla denna dåliga ort, när han blef angripen ifrån hitre sidan. Han berättade ock att flera spejare af vårt rytteri hade varit öfver på andra sidan Haveln utan att dock kunna bringa honom någon kunskap om fienden eller hans rörelser.

4:o) Hade man rekognoscerat, så kunde mycken olycka hafva förekommits; hr Gen. Lieut. Dellwig och jag hafva många gånger påmint om nödvändigheten att utsända afdelningar, hvilket ständigt lofvades, och svarade hr Gen. Lieutn:n att sådant ock skedde, äfvensom att ryttarne ej kunde rida mera än de gjorde; men detta oaktadt hade vi ej erfarit mera än att några trupper kommit till Magdeburg; om Churfursten åter visste vi intet, ej heller om hvad som föregick i grannskapet.

5:o) Det hölls krigsråd på fältet, då vi fingo ryttarlägret i sigte, och med anledning af några flyktingars berättelser drog hr Gen. Leut:n följande slutsatser:

1:o) Att Churfursten vore der med hela sin armé.

2:o) Att Ratenow, som hade ett så fördelaktigt läge mellan Havelns krökningar och

3:o) på denna sida vore skyddadt af 2 strömmar och 2 broar, till följd deraf skulle vara omöjligt att återtaga.

4:o) Att cavalleriet vore obrukbart, derföre att skog sträckte sig ända fram till den första bron.

5:o) Att, som Hans höggrefl. Excell. hade befallt honom att så mycket som möjligt spara armén, af hvilken så mycket berodde, och

6:o) Fältherren nu icke längre kunde stadna i Havelberg och vi ej heller kunde komma till honom öfver Ratenow, så måste

7:o) armén sammanstöta vid Fehrbellin; och

8:o) att för cavalleriet ej fanns något bröd och att han ej hade något att lefva af för en dag, med mera dylikt; derföre beslöts att vi genast skulle marschera till Fehrbellin för att förena oss med Fältherren.

6:o) Härpå kan jag ej svara annat, än hvad jag redan anfört i mitt diarium och hvad jag hört af Gen. lieut:n och andra officerare och som äfven framgår af insända relationer.

7:o) Det var artilleriet under Öfverstelöjtn: Beton, som för tillfället förde befälet, emedan jag var bortcommenderad på denna sidan Landt Wehr (enligt hvad hans och de öfriga officerarnes relationer utvisa); på hr Gen: Lieut:ns ordres följde jag efter honom till Fehrbellin, och ryckte nästan fram till den lilla staden; när jag tidigt på morgonen blef commenderad 2 dryga mil ifrån nattlägret vid Flatow (hvarom utförligare berättas i diarium), lemnade jag åt Öfverstelöjtnanten befälet öfver artilleriet (hvilket enligt gifven befallning tillika med armén gått i fält) och befalde honom tillika att sända efter mig löjtnanten Winter med handtverkarne, hvilken befallning han ock efterkom. Under tiden visade sig omkring kl. 9 fiendens spridda trupper, hvadan hr Gen. Lieut:n kallades tillbaka till armén från den plats, der han var sysselsatt att examinera några bönder. Som vid hans ankomst fienden redan var bortjagad, befalde han armén

med artilleriet att marschera vidare utan uppehåll; sjelf red han till Fehrbellin, åtföljd af Öfverstelöjn:n med artilleriet, som uppstäldes utanför staden. Under tiden hade åter fiendtliga trupper visat sig kl. 11—12, hvarom hr Gen. löjtn:n ånyo erhöll rapport i sitt qvarter i Fehrbellin; när han red ut. sade han intet till Öfv. löjtn:n om fienden, utan befalde honom endast att uppställa artilleriet på högra sidan utanför staden. I träffningen begagnades 7 smärre kanoner, hvilka af Gen: Löjtn: Dellwig blifvit fördelade under en löjtn: och en fändrik, och tillfogade dessa fienden ganska stor skada; Herr Öfv: Lieutn:n, som med sitt regemente var placerad närmast dessa kanoner, gifver de dem förande officerarne ett godt vittnesbörd; enligt berättelserna voro de ock före fienden färdiga att gifva eld. Då Gen. Löjtn:n kom till armén och de 7 kanonerna redan länge varit flitigt brukade mot fienden, skickade han först Conductör Willensens och derpå Gen: Adjut: Sabell efter flera kanoner, men för sent, och enligt Öfverstens utsago hade det varit för sent äfven om Gen: löjtn:n haft kanonerna med sig, ty arméns nederlag var redan fullständigt. Ur Öfv: löjt:ns, Majorernes och Kaptenernes berättelser framgår tydligt, att man hade låtit hela artilleristyrkan tillika med det Gothiska Regementet rycka fram till Fehrbellin, alldenstund man antog att ingen fiende funnes i närheten; man hade ock från arriergardet till hufvudstyrkan återsändt de dit kommenderade kanonerna och vid första allarm återfordrat till armén endast de samma. Huru artilleriet fördes under reträtten har jag redan ofta omtalat, neml. att det marscherade tillika med ett fotregemente närmast efter förtrupperna. Hvad sjelfva fortskaffandet deraf angår, så skedde det med aldrastörsta svårighet, emedan kuskarne om nätterna antingen läto hästarne löpa sin väg eller bortstjälas, några till och med rymde bort med hästar, ty bland dem funnos många brandenburgska undersåter samt en mängd pojkar; hästarne voro dåliga och blefvo under marschen ständigt sämre och färre. Allt detta har jag utförligen framställt för hr Riksfältherren, hvilket hr Fältmarskalken Mardefeldt kan intyga. Vid Dosse måste regementena afstå några hästar till artilleriets fortskaffande, men detta skedde med största motvilja, helst som många hade förlorat en del af sin tross vid Fehrbellin, derföre att bron af Gen: Adjut: Sabell hade blifvit upprifven.

8:o) Mitt Diarium äfvensom mitt svar på 7:de punkten utvisar tydligt när, hvar, hvarthän, hvarför och med hvem jag redan i början af arméns march blef bortcommenderad från artilleriet, på en tid då man ännu ej hade hört det ringaste om fienden; jag uppehöll mig på den ort, dit jag var commenderad, verkstälde ock med största flit hvad som var mig befallt, ty jag hade eller visste intet bättre att göra. Att bortcommendera mig under striden, skulle varit lika skadligt för de commenderande, som för

de commenderade, och skulle väl ej heller skett, om man vetat det minsta om fienden eller att en strid den dagen skulle försiggå; ej heller skulle hr Gen. Lieut:n sjelf ridit till Fehrbellin för att recognoscera och detta t. o. m. 2 gånger, om han hade kunnat ana, att en träffning förestod; vare dermed huru som helst, så gjorde jag min pligt; och det skedde ej för första gången, utan var vanligt att jag commenderades förut med avantgardet, men denna gång var jag till ett nyttigt ändamål commenderad med 300 man och kunde ej samtidigt vara på två ställen.

9:o) Vid Wittstock besköt artilleriet porten och palissaderna, och tvingade såmedelst staden att gifva sig inför Churfurstens ögon, ty han stod staden ganska nära. Dagen derpå sköto vi ock några skott på de oss förföljande churfurstliga trupperna.

10:o) Artilleriet, som fördes från Löcknitz i fält i Maj månad 1675, bestod af:

4 12-℔:diga kanoner.
8 6- » »
12 3- » fältslungor.
12 mindre fältkanoner.
2 60-℔:diga mörsare.
1 12- » blockvagn.
1 till vagnen hörande kran.
71 ammunitions vagnar.
23 kulvagnar.
11 karduskärror.
3 handtverks- och mineringsvagnar.
1 täckt vagn för fältapoteket.

11:o) Artilleriet återkom, utom de 3 6-℔:diga kanonerna och 3 små fältstycken samt några vagnar (hvilka måste qvarlemnas i Fehrbellin till följd af brons förtidiga upprifvande), lyckligt till Pommern; och så länge jag var med artilleriet, förlorades intet mera. Vi hade också i Stettin låtit gjuta 2 6-℔:diga, och 1 Reussisk 6-℔:dig fanns i Stralsund; med dessa tre hade vi åter 8 6-pundiga kanoner. Dåvarande Löjtn: Påfvenfeldts berättelse och Gen. Auditörens förhör utvisa, huru det tillgick vid omförmälda 3 6-℔:diga och 2 mindre kanoners qvarlemnande i Fehrbellin; det tredje fältstycket lät Öfverste Schwerin vid Fältherrens regemente qvarligga på fältet, efter hvad Constapelns berättelse gifver vid handen. Öfver båda delarne har jag mycket klagat, men det stod ej att ändra, och Hans höggrefl. Excell: ville ej heller vidare låta anställa något vidare förhör derom, hvilket hvarje förnuftig menniska i Stralsund har sig bekant.

J. Stael von Holstein.

N:o 7.

Öfverste Wangelins berättelse, daterad den 4 Augusti 1675.

Den 9 Juni år 1675 kom kongl. svenska arméns cavallerie till Brandenburg, hvarest läger slogs. Högra flygeln lades ½ mil från staden åt Spandau-sidan, och närmast densamma de 6 compagnier dragoner, hvaraf mitt regemente bestod (2 finska, 2 svenska och 2 nyvärfvade tyska comp.). Så snart regementena hade gjort halt, och man börjat uppsätta tält och hemta tältstänger, erhöll jag genom Gen: Adjut: Holmer ordres att genast marschera genom Brandenburg till den 4 mil derifrån belägna staden Ratenow. —

(Härefter redogör Wangelin omständligt, huruledes han samma dag af Wrangel erhöll ordres att gå till Ratenow och besätta denna stad, men marschera försigtigt, emedan 1500 fiendtliga ryttare skulle finnas i Magdeburg, äfvensom att sedermera undersöka huruvida armén genom landet Rhinow kunde gå till Havelberg. Den 10 på middagen anlände Wangelin till Rathenow, som han fann obesatt, men med förfallna befästningar; truppen inqvarterades, bevakningen ordnades (alldeles för nära inpå staden) och landet Rhinow rekognoserades. Den 11 hämtades draghästar för arméns räkning i landet Rhinow. Den 12 mönstrades halfva styrkan; Wrangel ankom och undersökte personligen vägen till Havelberg samt befalde broars byggande öfver vattendragen, hvilket verkstäldes; från riksmarsken anlände bref. Den 13 fortsattes mönstringen af truppen, som befanns uppgå till 500 man, hvaraf 60 voro sjuke och 21 utan hästar; från Friesack anlände lifsmedel; ett parti utsändes åt Rhinow. Den 14 anordnades inqvartering för det följande dag väntade generalitetet, äfvensom betesplatser för kavalleriet; ett parti utgick uppåt Haveln, till Döberitz. — Af ofvanstående framgår, att intet parti hvarken af Wangelin eller Wrangel utsändes från Rathenow, och härigenom förklaras att kurfursten från den 13 på morgonen kunde befinna sig i marsch från Magdeburg, utan att upptäckas.) —

Under hela denna tid förfrågade jag mig hos alla, som kommo från andra sidan Haveln, så väl af adeln som bönder, ja t. o. m. posten från Alten Marck blef i högvakten examinerad antingen af mig eller Öfverstelöjtnanten; jag gaf penningar åt några bönder, som tid efter annan bragte mig underrättelser om åtskilliga partier, öfvertalande dem att fortfara dermed. Öfverstelöjtnanten gjorde sammaledes; men oaktadt allt detta erhöllo vi ingen kunskap om Churfurstens marsch, följaktligen visste vi ej heller att han passerat Magdeburg.

Den 15 Juni kl. 2 om morgonen när jag nyss var uppstigen men redan hunnit kläda mig, kom en officer från högvakten och rapporterade att fienden vore synlig vid yttre Havelbron (A). Jag beordrade honom att med 30 man af högvakten marschera till stadsporten; fänriken qvarblef med de öfriga, för att slå allarm. Jag följde dem genast och fann Öfverstelöjtn:n, som hade sitt qvarter helt nära porten, redan der, likaså mitt compani med alla dess officerare. Öfverstelöjtn:s compani samlade sig också. Vindbryggan (E) var uppdragen, och löjtnanten, som der hade vakten, var vaken och på sin post. Jag kunde skönja något som drog sig öfver den yttre bron (A), men kunde ej se hvad slags folk det var, förmodade dock att bron öppnats, emedan ingen af den der posterade vakten inkom, ej heller några skott hördes. Spridda ryttare redo åt ängen (Q) på sidan om staden, hvarest de från landet Rhinow förskaffade hästarne gingo på bete, hvilket förde mig på den tanken att det var ett parti, utsändt för att borttaga dessa hästar; icke destomindre lät jag löjtn: Kauffmann, hvilken jag tagit från högvakten och som hela tiden hade gjort Capitains tjenst, med 40 man gå till qvarndammen (J), och jag följde dem hack i häl; fann broarne upprifna men bräderna lagda i en hög; af dessa lät jag nu göra ett bröstvärn. Majoren stod med sitt comp. vid denna port; härifrån tog jag fänriken, hvilken jag med 30 man förlade i den yttre qvarnen, uppmanande dem att försvara sin post till det yttersta. Vid slussen (M) stod en skildtvakt, och reserven, som var placerad vid denna port, hade utsigt öfver slussen, så att ingen der kunde komma öfver, ehuru jag ej från detta håll kunde vänta något anfall, såsom varande på denna sidan om Haveln. Jag återvände till Havelbron (E), fann att den ännu ej var attaquerad, men fiendens dragoner hade redan suttit af och drogo sig till ängen (R) på venstra sidan om dammen, intill Haveln. Gick med Öfverstelöjtn:n, (som just var återkommen från högvakten, hvarest han lemnat nycklarne till porten åt Brandenburgersidan, på det att de två dragoner, som jag från början hade befallt skulle affärdas till hr Gen. löjtn:n måtte kunna blifva utsläppta ur staden), upp i tornet för att taga en öfverblick af fiendens förehafvande äfvensom dess styrka; varseblef då att en stor mängd fotfolk redan passerat yttre bron (A) och nu var på väg till qvarnarne. 4 comp. dragoner voro uppstälda vid floden (R) midt emot staden. Uppe i tornet fanns ett boningsrum, dit jag inlade några man, som kunde säkert skjuta på dem. När jag åter kom ned, commenderade jag omkring 10 rotar dels på bron, dels till flodstranden, emedan man omöjligt kunde fäkta annorstädes än utanför portarne och murarne. Jag bad Öfv. löjtn:n sända ytterligare en dragon af sitt compagni med rapport till hr Gen. Lieut:n, hvilket han ock gjorde. Nu hördes ett starkt skjutande från qvarnen, hvarföre jag gick dit långs floden; hörde

så bakom mig åtskilliga starka salvor, och som jag sedan erfor tillsatte då 10 à 14 man af våra lifvet, af fienden åter Öfverste-löjtn:n, en fändrik, 3 underofficerare och omkring 25 gemena; de 4 comp. hade åter dragit sig något närmare dammen bakom bron. Vid qvarnen var allt ännu godt; fienden hemtade sig efter det första anfallet. En korporal kom nu till mig med rapport att fiendtliga trupper också hade visat sig vid porten åt Brandenburgsvägen, eller den s. k. stenporten; de voro dock redan tillbakaslagne. Jag kunde knappast tro detta, men satte mig icke desto mindre till häst, efter att hafva gifvit ordres till Capitain Weicher (hvilken jag just mötte) att låta sitt halfva comp., som ännu, efter hvad han sade, stod framför sitt qvarter, gå dit, samt sjelf med den andra hälften gå till högvakten. Nu afsände jag åter till hr Gen. löjtn:n en underofficer tillika med min lifknekt, af hvilken (underofficeren) jag efter mitt tillfångatagande hörde, att det varit honom omöjligt att slå sig igenom, äfvensom att min lifknekt var ihjälskjuten. Efteråt har jag ock af herr Gen: Löjtn:n hört, att icke en enda af de många jag sände till honom framkommit, utan hafva de förmodligen råkat i den antågande fiendens händer. Kommen till Havelporten, fann jag tillståndet godt, och ännu ingen officer sårad; medtog min Capitain Haven och 50 man, för att med dem gå till Capitain Taube, hvilken var posterad vid stenporten; men då jag kom nära rådhuset mötte jag en trupp bestående af 10 à 12 rotar, hvilka jag först ansåg vara Capitain Weichens compani, som missförstått ordern; ropade åt dem att vända om; kom dem i detsamma så nära att det var för sent att vända tillbaka; majoren red med mig i spetsen för min trupp. Nu gafs eld från båda sidor; då jag såg mig om, var mitt folk i full reträtt; jag red efter dem och tvingade dem att åter fatta stånd vid porten. Fienden avancerade helt långsamt och helsades oupphörligen från ena sidan af Öf. löjtn:n och från den andra af mig. Härunder varseblef jag, att en stark trupp bakom min rygg marscherade till qvarnporten; jag vände om med min trupp samt Majoren, som ständigt var vid min sida, och vi begåfvo oss till qvarnporten; när vi framkommo var denna port redan intagen, alldenstund ett annat fiendtligt parti inkommit genom denna port och på bron fallit de våra i ryggen; löjtnanten var skjuten, fändriken hade lemnat qvarnen för att taga hans plats på bron, och han var sårad; manskapet, som var i qvarnen, försvarade sig ännu bra; jag kunde ej gå dem till hjelp, emedan truppen nu vände sig emot mig och jag på samma gång blef angripen bakifrån af en annan trupp; sålunda tvingades jag att med Majoren, min Capitain och cirka 64 man, som slutat sig till oss, taga reträtten in i en byggning, hvarest vi dock från alla håll blefvo beskjutna. Fienden försökte bryta sig in i ett bredvid liggande hus, hvilket hade varit honom till fördel; derföre drogo vi oss tillbaka i en till huset hörande trädgård; be-

skötos nu från 3 sidor så hårdnackadt, att snart endast 12 man återstodo och Capitainen var illa sårad. Vi tvingades slutligen efter halfannan timmes fäktande, att rädda oss så godt vi kunde. Majoren och Capitainen gingo in i ett närliggande hus, hvarest de blefvo tillfångatagne; jag lyckades utan fiendens vetskap med en dragon inkomma i ett annat hus åt gatan; såg då att allt var förbi och att fiendens cavallerie marscherade in med flygande fanor. Jag satt en stund i rummet och ingen af de inkommande tilltalade mig; kanske de trodde att jag var en af deras. Slutligen gick jag till dörren, gaf mig tillkänna och tillfångatogs, begärde och erhöll qvarter för dragonen, som jag undangömt på vinden; Fältmarskalken Dörffling höll just utanför huset och han tog mig med till Churfursten.

Vid Capitain Taubes post tillgick det på följande sätt: Strax allarm var slaget, hade han infunnit sig vid porten och derstädes redan funnit största delen af sitt compagni. Skildtvakten ropade att starka afdelningar infanteri voro i antågande, hvarpå underofficeren, som hade vakten vid vindbryggan (G) till Capitainen uttryckte sin förmodan, att det kunde vara ett parti sändt oss till förstärkning. När Capitainen nu sjelf såg ditåt, fann han att detta var ett misstag, och blef strax angripen af en löjtnant, som anförde avantgardet; denne blef dock tillbakadrifven, hvarpå några af hans folk gjorde ett utfall och ville släpa in honom vid håret genom porten. Undertiden hade fienden så talrikt dragit sig till qvarnen; och under skydd af oupphörlig eld derifrån gick ett annat parti öfver slussen (H) för att komma Capitainen närmare in på lifvet. Denne kunde ej längre motstå öfvermagten, utan måste vika från porten, då en del af fiendens parti genast trängde sig in genom gångporten, och ehuru Capitainen ännu en stund derstädes gjorde motstånd, för att hindra fienden att gå genom muren (F), blef han dock slutligen öfvermannad. Sjelf hade han fått 3 svåra sår. Löjtnanten, flera underofficerare och korporaler voro döda.

Capitain Köhler, som stod vid Rhinowporten, angreps ej utifrån, utan en från stenporten kommande talrik trupp anföll honom och tvingade honom att retirera till högvakten, der han qvarblef.

Capitain Weicher jemte fänriken lågo döda helt nära platsen, der deras compagni stått; jag har derföre ej så utförligt kunnat erfara huru allt tillgått. Sedan posten vid qvarnen blifvit forcerad bakifrån och fienden derstädes inkommit, öppnades också Havelbron och då måste staden i och med detsamma uppgifvas. Öfverstelöjtn:n höll sig tappert i början mot den trupp, som jag först mötte, men flera inkommo genom Havelporten, och han blef tvingad att rädda sig undan i en gammal byggnad, hvarest han omkring en half timma försvarade sig och tillfogade fienden stor skada. Af de, som voro med honom, blefvo båda

Rehbindrarne, neml. Regementsqvartermästaren och Löjtnanten vid mitt compagni, ihjälskjutna, han sjelf blef slutligen tillfångatagen.

Huru det slutligen tillgick vid yttre bron (A) och huru fienden intog den, det känner jag ej, ty korporalen med underhafvande 6 man äro alla döda; men Fältmarskalk Dörffling berättade, att han sjelf tillika med 6 eller 7 officerare i galopp ridit fram till bron och sagt sig komma från svenska armén samt vara förföljda af fienden, hvarför de begärde att bron måtte nedsläppas; i annat fall vore deras död oundviklig. Korporalen hade först vägrat, och sändt en man för att rapportera förhållandet till vakten vid porten, hade dock slutligen på deras trägna böner nedsläppt bron, hvarefter Fältmarskalken lät nedskjuta både korporalen och de andra. Säkert är att ingen af dessa någonsin återkommit och att dessa skott först gifvit allarm. Churfursten var sjelf vid armén med hela sitt generalitet, undantagande hertigen af Holstein; armén bestod af 1600 commenderade soldater, 8 comp. dragoner, hela cavalleriet, 12 kanoner och 30 pontoner, förda på vagnar; dessutom var besättningen i Magdeburg medförd på vagnar, i följd hvaraf marschen blifvit mycket påskyndad, så att de tillryggalagt 13 mil från Lördagsaftonen till natten mellan Måndagen och Tisdagen. Anfallet var ordnadt på följande sätt: vid Havelbron Öfverstelöjtn:n vid Dragonerna, Ückerman, med 8 comp.; vid qvarndammen Hr Gen. Major Götze, Öfversten grefve Dönhoff, en Öfverstelöjtnant, en Major och 4 Capitainer samt 800 man; vid stenporten en Öfverstelöjtnant, en Generaladjutant, en Major och 4 Capitainer med 600 man. Dessa hade under natten gått öfver floden en half mil ofvanför Ratenow vid Döberitz, just på den plats dit jag aftonen förut hade sändt en underofficer, och kommo således samma väg, som vårt infanteri skulle komma. Striden varade från kl. $^1/_2$ 3 till kl. 6; omkring kl. $^1/_2$ 7 blef jag tillfångatagen. Döda voro på vår sida 2 Capitainer, 1 Regementsqvartermästare, 3 Löjtnanter, 1 Fänrik, 21 underofficerare, nästan alla korporaler och 162 gemena; af fienden, enligt hvad jag kunnat inhämta, Öfverstelöjtnanten vid Dragonerna, 1 Fänrik, 3 underofficerare och inalles omkring 100 gemena.

Utdraget ur den journal jag förde och som undertecknades af mina officerare. Damgarten den 4 Augusti år 1675.

B. Wangelin.

N:o 8.

Sannfärdig berättelse om huru och på hvilka ordres jag den 18 Juni marscherade till Fehrbellin, och hvad i öfrigt är mig bekant.

Ofvannämnda dag om morgonen erhöll jag ordres att med artilleriet gå till Fehrbellin; när jag hade marscherat ungefär en

mil och passerat en afloppsgraf, gjorde jag halt för att invänta infanteriet. Då kom hr Gen. Lieut. Wolmar Wrangel ridande ifrån armén och beordrade mig att fortsätta marschen; jag frågade honom då hvad som var på färde, och han gaf mig till svar att det blott var spridda trupper, som anfallit vårt arriergarde, och att man ej lyckats taga någon af dem, hvarpå jag föreslog hr Gen. löjtn:n att dölja 3 à 400 man i den närbelägna ekskogen, för att om möjligt taga några fångar. Härpå svarade hr Gen. löjtn:n att han redan gifvit Gen. Major Giese en sådan ordre; derefter red hr Gen. löjtn:n till Fehrbellin och jag följde efter med kanonerna. När jag var framkommen till Fehrbellin med artilleriet, kom Gen. löjtn:n åter till mig och befalde mig att marschera längre fram till en kulle, som han visade mig, och hvarest han sade sig ämna uppställa armén i slagordning. Enligt denna ordre lät jag genast artilleriet rycka ut, red till General majoren nere vid bron med rapport härom, hvarpå han svarade att jag egde att följa hr Gen. löjtn:ns ordres; härpå återvände jag till artilleriet. Då visste jag ännu icke det ringaste om fiendens angrepp. Medan jag var sysselsatt att flytta artilleriet, hörde jag först ett kanonskott, sedan tvenne, och beslöt då att utan ordres gå deråt med 4 sexpundiga och 4 trepundiga fältslangor, så fort hästarne förmådde. När jag hunnit omkring $^3/_4$ mil, eller till den andra byn, mötte jag Conductör Willensens och strax derefter Gen: Adjutanten Zabell, hvilka på hr Gen. löjtn:ns ordre begärde kanoner till armén, emedan fienden i stort antal framträngde. Detta var första ordern om kanoner till armén, ty förut hade vi fått upprepade ordres att marschera vidare och endast lemna qvar de kanoner, som voro kommenderade till arriergardet. Men om också hr Gen: löjtn:n medtagit dem när han red från Fehrbellin till armén, så hade de kommit för sent till träffningen, emedan hästarne ej varit frånspända, sedan vi gingo från Nauen, och följaktligen voro uttröttade. Jag hade knappast hunnit ett bösshåll längre, när högra flygeln i full flykt, med pukor och standar, kom emot mig. Jag uppmanade dem hotande att fatta stånd, och sade dem att Fältherren stod på andra sidan bron och vore färdig att undsätta oss; han skulle utan pardon låta hänga alla, som så fegt grepo till flykten. Efter detta mitt tilltal besinnade sig en del af dem och omkring 200 man vände om, men en stor del gick vidare till Fehrbellin. Strax härefter träffade jag hr Gen. löjtn:n Wrangel och grefve Wittenberg, som berättade förloppet. Under det jag afhörde hr Gen. löjtn:ns berättelse, kommo 8 fiendtliga sqvadroner ridande öfver berget till höger, och Churfursten sjelf red i spetsen för dem. Jag lät genast haka kanonerna ifrån förställarne, rigtade 2:ne sexpundiga emot den närmaste truppen och träffade med första skottet Churfurstens Öfverstallmästare och lifknekt,

hvilka redo vid Churfurstens sida. Det andra skottet lär ha gått under buken på Churfurstens häst; allt detta erfor jag sedan af den vid Wittstock tillfångatagne Gen. Major Götze. De öfriga medförda kanonerna lät jag ock spela.

Churfursten lät straxt härefter sina trupper draga sig tillbaka ned på slätten; och berättade hr Gen. Major Götze, att hans höghets plan hade varit att efter sammandrabbningen gå till Fehrbellin, för att afskära oss passagen. När nu Churfursten med sina trupper drog sig tillbaka, beordrade mig hr Gen. löjtn:n att åter förspänna kanonerna och marschera tillbaka till Fehrbellin, hvilket jag ock gjorde; vid ditkomsten lät jag ställa kanonerna inom förskansningen, hvarest infanteriet stod; utanför stod cavalleriet. Hela natten voro vi vaksamme. Angående förlusten af de 3 sexpundiga och de 2 lätta trepundiga kanonerna samt några kulvagnar, kunna bättre upplysningar lemnas af officerarne, som voro commenderade vid dem och marscherade med arrieregardet. Att allt är så tillgånget, kan vid påfordran bestyrkas af många herrar; till yttermera visso har jag egenhändigt underskrifvit denna berättelse. Datum Stralsund den 14 Martii år 1676.

Paul Beton.

N:o 9.

Löjtnant Gyllengranats berättelse.

Anno 1675 den 17 Junij Gick Armeen ifrån Nowen, da blef iagh medh 6 lätta Stycken, 1 Munitions Wagen och 1 Cardus Kierra hoos Infanterie uthi Arrier Gvarde Commenderat, och som wij natten öfwer Marcherat hade, ankomme wij till Flato den 18 dito bittida om Morgonen, och som iagh höllt hoos Infanterie och en stundh Hwiladt hadde, kom H. General Lieut. Delwick och befallte migh dhet iagh medh förberörde Stycken ifrån Infanterie till Artollerie förfoga skulle, Hwilket iagh giorde. Der effter upbröt strax heela Artollerie, och som wij weedh pass en stundh Marcherat hadhe, Gaf H. Major Siöbladh Ordre migh medh förriga lätta stycken at uthryckia och till Arméen igen omwända, der på iag uthi Största hast 7 Stycken uthdrogh, och weedh min ankomst hoos Arméen befan henne stilla Stå, då och Fienden fierran uthi små Troppar sigh see lätt. Sedan nu Armeen litet Ståt hade, fick iagh åter Ordre Marchen åht FörBerlien att fordtsättia, dher på Armeen och följde. När Wij nu emillan Linum och Hakenbergh wore, begynte H. General Lieut. Dellwick Footvolcket upmarchera låta, Hwar på iag migh hoos honom befrågade hwarest dee schulle bestående blifwa, På dhet iagh med Styckorna kunde Ståndh fatta, då han i förstonne Swarade, iag är man en Mennischia, doch Strax der på Ordre gifwandes dhet 3 Stycken till höger medh Infanterie

föllia Skulle, hwar hoos Fendrichen Johan Hellmann bleef, men iagh dee öfrige 4 Stycken på een högdh Strax Ställte, Hwar emot fienden i förstonne medh sin Största Force ankom, På hwilka iagh strax med all flijtt mina Stycken Brukade, och een Stoor Tropp, som något Långt föruth emot H. Öfverste Lifvens Regemente sig Ställte, medh Godh avantage Repousserade, som och medh all flijt uthi Schiutande Continuerades Til des Action förbij var, då iag ordre bekom mig medh dee 4 Stycken till H. FeldtMarschalck Helmfeldtz Regemente att begifwa, som dhem förmedellst Kutschanas Vtrijtande fort hielpa scholle. Enär iag nu tillseet hade at dhe igenom byen Hackenbergh (Hwarest mycket diupt och sangt war) wäll brachte blefwe, och sågh at dhet besvärliget war dem igenom bringa, Reedh iag til dhe andra Stycken, som H. Öfwerstl. Beton med kommen war, begierandes hestar till hielp, Hwarest iag och några af Officerarne bekom, och i hast tillbaka reedh, brachte dee öfrige 3 Stycken och wäll igenom, men som iag eij fyllest till alla anspänning kunde bekomma, Bleef af H. General Lieutnant Dellwig alfwarligen befallat at footfolcket Skulle de Obespanta Stycken Släpa och dem till Fehrberlien fortbringa.

Huru nu Öfwersten Swerien medh set Regemente hafwer förlorat dhet Stycket han hade att fortbringa, är af Constaplens Relation at see, ty mig war omögeliget hoos alla Stycken at kunna wara, Effter dee der och war emillan Regementerna marcherade, och Släpade blefvo, Hvarföre kan jag eij wetta huru dher medh procederat åhr. At ofwan schrefne Relation sann wara, will iag enär på fordras medh Eedh bekreffta. Strahlsund den 7 Martij 1676.

H. Gyldengranat.

Sanferdig Berättelse Hwarest det Stycket (som iagh undertechnat hoos Commenderat var) borta blef och huruledes der medh handterades.

Enär iag med Stycket igenom byen Hakenbergh kommen war, bleef utaf Fendrichen Johan Helmann hästerna medh förstellaren ifrån Stycket tagna, till at igenom Hielpa Et annat, som effter war, och i stället bekom weedh Pass 100 Mann af H. Öfwerste Swerins Regemente, som stycket fortbringa skulle, och som der på sijdan åfwan för Regementet uppå een åker Stycket släpade, trängde Fienden effter. Då ropade Öfwersten at dee schulle sig medh stycket nedre till Regementet begifwa; När nu Soldaterna af Åkeren medh Stycket wille, wältrade dhet öfwerända uthi en Grop; Hvarest dee wäll hade kunnat förbij komma, men som syntes at dhe dhet gierna wille qwitte wara, Effter dee medh Swärgandhe och Bannande dhet fort schläpade, Och som Öfwersten såg, at Stycket öfverända låg, Ropade han Soldaterna der ifrån och till Gewers. Allt så blef Stycket wedh

Pass Een Fierdendeels mihl ifrån Förberlien liggiandes, och jag sålunda medh dee andra måste der ifrån Gåå. Detta sålunda wara tilgåt, will iag medh min Lieflige Eedh bekräffta. Stralsund den 6 Martij Anno 1676.

Nilss Bengtson.

N:o 10.

Konduktör Willensens berättelse.

Undertecknad får härmed berätta, att den 18 Juni 1675, då fienden till stort antal öfverföll oss på denna sidan afloppsgrafven, och vår armée fattade stånd samt våra kanoner redan hade begynt spela, befalde mig hr Gen. löjtn:n Dellwig att rida till Fehrbellin och rapportera till hr Gen. Löjtn:n Wrangel, att fienden var förhanden; hvarpå jag genast begaf mig på väg och mötte hr Gen. löjtn:n Wrangel ej långt från Fehrbellin; han frågade om fienden hade visat sig; dertill svarade jag ja; han frågade vidare om våre hade fattat stånd; derpå svarade jag också ja. Då sprängde han fram i galopp ända till berget vid Hackenberg; när han kom uppför berget, ryckte just det Wittenbergska regementet fram; hr Gen. löjtn:n Wrangel beordrade mig att rida till Fehrbellin allt hvad tygen höllo och begära kanoner, hvarpå jag red till artilleriet, som stod vid Fehrbellin; mötte på vägen hr Öfv: löjtn:n Beton med några kanoner; han tillsade mig att rida vidare till artilleriet med ordre för Capitain Drake, Löjtn. Qvintern och de öfriga officerarne att följa med derstädes qvarstående kanoner och ammunitionsvagnar. Jag red således till artilleriet, träffade Löjtnant Qvintern och några andra officerare, men såg ej capitain Drake, framförde således till de andra officerarne Öfverstelöjtn. Betons ordres. De frågade huru många kanoner, som kunde behöfvas, hvarom jag ej kunde upplysa dem, utan red till hr Gen. Major Stael, medan kanonerna framdrogos, och framförde till honom mina medhafda ordres angående kanonerna; rapporterade att jag mött öfverstelöjtn. Beton med några kanoner; hr Gen. Major Stael frågade, om jag sjelf hade sett att fienden var för handen samt huru nära han var de våra. Jag berättade då att Wittenbergska Regementet börjat avancera; då ropade hr Gen. Major Stael: Fort hit med min häst!, red ut till artilleriet, commenderade att framdraga kanonerne och såg på ditvägen Gen. qvartermästaren Tyreson, sysselsatt med utstakande af lägret, ropade till honom: Nu är ingen tid att utstaka lägret, fienden är öfver oss, stadna vid bron och se till att den blir färdig, ty hela arméns välfärd beror derpå! Hr Gen. qvartermäst: löjtnant Tyresson kom ridande efter mig, och frågade hvad Gen. Majoren hade befallt; jag upprepade ordern för honom, hvarpå han vände om och red till bron. I detsamma kom äfven Gen. Adjutanten Sabell till Gen. Major Stael med ordres om kanoner. Derpå red jag ifrån herr Gen. Major Stael för att be-

gifva mig till armén, men mötte strax pukslagarne samt en stor hop Cavalleri, hvaraf många voro sårade; anträffade armén mera än halfvägs från slagfältet, på marsch till Fehrbellin. Att allt detta så i sanning tillgått, vill jag när så påfordras med liflig ed bekräfta. Till yttermera visso har jag med egen hand underskrifvit denna berättelse. Tribsees den 10 Augusti år 1676.

Magnus Gabriel Willensens.

N:o 11.

Styckjunkaren Påfvenfelts berättelse.

Sedan välborne hr General Majoren vid artilleriet, Jacob Stael von Holstein, anställt förhör angående de vid Fehrbellin qvarlemnade kanoner, ammunitions- och kulvagnar, och särskildt ställt undertecknad, löjtnant vid artilleriet, till ansvar derför, såsom vid tillfället varande commenderad med kanonerna till arriergardet, så afgifver jag derom mitt svar skriftligen, som följer: Alla kanonerna voro förspända och förda från sina poster, men mängden af trossvagnar hindrade betydligt vår marsch; icke desto mindre skulle vi hafva fört kanonerna lyckligen igenom (eftersom jag och Löjtn: Winter redan genom huggande, stickande och utdelande slag hade röjt väg) om ej vid fiendens antågande bron blifvit i otid upprifven och Gen: Adjutant Zabell kommit med ordres från Generalitetet att afhugga linorna och låta kanonerna qvarstå. Jag invände mot denna ordre med följande ord: Bevara mig Gud! det gör jag visst icke, jag skulle ej kunna stå till svars derför, och vill med Guds hjelp rädda kanonerna genom arbete och marsch; kallade derpå Öfv: löjtn:n Glandorff och Major Muth till vittnen. Men General Adjutanten upprepade sin ordre för andra gången och tillade att vi skulle inför Generalitetet stå till svars, om skada deraf uppstode. Sålunda måste jag emot min vilja följa ordres och begaf mid till bron, hvarest jag måste lemna häst och allt i sticket, emedan bron redan var upprifven, och kunde endast med stor fara rädda mitt lif. Allt detta vill jag med liflig ed bekräfta när helst så påfordras, och dessutom kunna alla de officerare, som voro närvarande, såväl af artilleriet som regementet Gotha vara mina vittnen. Till yttermera visso underskrifver jag detta mitt svaromål med egen hand. Datum Tribsees i högqvarteret den 16 Juli år 1675.

G. Påfvenfeldt.

Af ofvan anförda handlingar torde till en början framgå, att en hufvudsaklig anledning till sommarfälttågets olyckliga utgång låg i den gamle riksmarskens sjuklighet, som hindrade honom att åtfölja krigsrörelserna samt att på ort och ställe se och be-

döma förhållandena. Redan vid arméns uppbrott från Stettin måste han öfverlemna den egentliga ledningen åt Mardefelt, som likväl å ena sidan var bunden genom riksmarskens befallningar och å den andra genast mötte nästan oöfvervinneliga svårigheter i afseende på underhållet, samt slutligen sjelf farligt insjuknade.

Angående arméns sammansättning under mönstringen vid Damm den 30 April lemnar handlingen n:o 5 (s. 274) fullständig upplysning. Slagordningen samt indelningen på 11 brigader och 30 sqvadroner finnes anförd i Krigsvetenskapsakademiens tidskrift för 1876, häftet 13; der anföres äfven en sannolikhetsberäkning, enligt hvilken arméns verkliga styrka förmodligen ej kan anslås till högre än 11,500; artilleriets sammansättning meddelas i N:o 6 (s. 279).

Sedan armén den 1 Maj tågat genom Stettin, vände kavalleriet under generallöjtnant W. Wrangels befäl genast af åt sydvest och inbröt den 2 vid Stendel i brandenburgska landet. Infanteriet och artilleriet derimot gingo i vestlig rigtning mot Löcknitz, som innehade brandenburgsk besättning och hvars kommendant vägrade att släppa svenskarne genom staden och passet. Den 3 inneslöts staden af 2000 kommenderade knektar och något kavalleri under Delvig, den 4 kom Stahl efter med artilleriet, och då den sistnämnde den 5 började beskjutningen, gaf sig kommendanten, hvarför han sedermera fick pligta med lifvet. Mardefelt kom samma dag med återstoden af infanteriet till grannskapet (Plöwen), men återreste redan följande dag till Stettin för att hos riksmarsken inhämta ordres angående marschens fortsättande, hvarefter han den 8 återvände till Plöwen. Under tiden framryckte W. Wrangel alldeles skiljd från den öfriga armén och, som det synes, från riksmarsken mottagande särskilda befallningar, med kavalleriet mot Zehdenick, under vägen utsändande partier åt Wrietzen och Bernau samt mot Berlins portar.

Snart började underbefälhafvarne emellertid märka att vid fälttågets öppnande icke vederbörligen var sörjdt för underhålls- och forslings-väsendet. Landet var sedan de föregående qvarteren alldeles utsuget, invånarne hade flytt från hus och hem, och de ringa underhållsmedel, som återstodo, hade blifvit tagna af det förut tågande och ströfvande kavalleriet. Man fann hvarken lifsmedel för infanteriet, foder för hästarne, eller dragare

för artilleriet och trossen. I följd häraf infunno sig Delvig och Stahl den 9 hos Mardefelt och gjorde honom de eftertryckligaste föreställningar angående arméns tillstånd, hvilket hade till följd att den sistnämnde genom regeringsrådet Wolffrath lät framställa förhållandet hos riksmarsken i Stettin. Någon omedelbar hjelp synes dock icke hafva erhållits, emedan armén äfven sedermera blott med snäckans långsamhet kunde skrida framåt. Efter att den 9 hafva genomtågat Löckenitz och den 11 Prentzlow, kunde Mardefelt först den 18 passera Zehdenick samt taga nattqvarter derimellan och Gransee vid Mühlenberg; 17 dagar hade man tillbragt med en marsch, som under vanliga förhållanden kunnat ske på 7 eller 8. Wolmar Wrangel hade då med kavalleriet kommit till Ruppin, som i början gjorde motstånd, men snart öppnade portarne.

Under marschen hade befallningar omvexlande tillkommit Mardefelt att från Zehdenick gå vesterut till Havelberg, eller i sydvestlig riktning mot Havellandet. För att erhålla tillgång till lifsmedel afvek han de följande dagarne söderut öfver Grüneberger Damm till Nassenheide. Fienden försökte då för första gången att försvara sig i den af träsk skyddade linien mellan Oranienburg, Papensteig och Fehrbellin. Denna linie genombröts dock den 21 af W. Wrangel jemte Grothusen med en del af infanteriet vid Fehrbellin, samma dag af Dellwig vid Papensteig, och den 22 af Stahl vid den till Oranienburg ledande Lehnitzerslussen, hvarpå äfven Kremmen togs af Delwig och Oranienburg af Stahl samt det s. k. Glien-landet öppnades, der man ändtligen fann tillgång på lifsmedel.

Redan den 24 fingo likväl de särskilda afdelningarne, af icke fullt klar anledning, återvända öfver passen till Glienlandet och förenades den 25 vid Ruppin, der högqvarteret uppslogs. Den 26 hölls krigsråd, hvarvid dels beslöts att ett parti skulle utsändas åt Magdeburg, dels att armén borde fortsätta marschen vesterut till Havelberg. I följd häraf anträdde W. Wrangel med kavalleriet och en del af infanteriet den 27 marschen. Men redan vid Wusterhausen och Neustadt erhöllos kontraordres, att armén skulle vända om samt för underhållets skuld öfver Fehrbellin och Nauen marschera åt Spandau. Här skilja sig berättelserna från hvarandra. Mardefelt påstår att W. Wrangel förordat denna marsch, men sedan ändrat mening och velat

qvarstanna i Priegnitz. Wrangel åter säger att han på det kraftigaste afstyrkt marschen, men af Mardefelt blifvit ålagd densamma. Huru som helst, så anträddes den omkring den 1 Juni och kavalleriet intog derpå qvarter mellan Spandau och Nauen, samt infanteriet jemte artilleriet norr om passet vid sistnämnde ställe. Stahl sändes med en mindre afdelning till Havelberg och Werben, att der förbereda byggandet af en skeppsbro, men fick sednare afgå till Nauen.

Klart är att detta tågande fram och tillbaka för underhållets skuld måste inverka skadligt på disciplinen hos en armé, för hvilken lifsmedel saknats redan från uppbrottet från Stettin. En mängd oordningar begingos äfven mot landets invånare och vid rytteriet började ett "utridande", som väsentligen minskade de under fanorna närvarandes antal. Vid denna tid insjuknade äfven Mardefelt i Ruppin. Hvad beträffar riksmarsken, så hade han visserligen den 26 Maj ändtligen kunnat uppbryta från Stettin; men redan vid ankomsten till Neu Brandenburg den 28 insjuknade han å nyo i så olidliga stenplågor, att han derstädes måste qvarstanna i tio dagar. Från honom hade Mardefelt den 30 fått underrättelse, att Königsmark blifvit beordrad att med de bremiske trupperna stöta till hertigen af Hannover. Den 30 Maj erhöll han befallning att slå en bro öfver Elben, äfvensom sända 1000 ryttare under generalmajor Planting för att möta riksmarsken. Och den 4 Juni mottog han för första gången dennes meddelande, *att kurfursten vore i antågande*, hvarföre partier skulle utkommenderas mellan Magdeburg och Berlin — hvilket meddelande följande dag åtföljdes af ett annat, att hannoverske sändebudet varit hos riksmarsken och uttryckt sin förundran öfver att svenska hären ännu ej kommit till Elben och sökt förening med hannoveranerne.

Med Mardefelts medgifvande fick W. Wrangel den 8 Juni uppbryta ur qvarteren kring Nauen och, för att intaga nya, gå till Alt Brandenburg, der han inträffade den 9 samt lät infanteriet och artilleriet slå läger vid sjelfva staden, under det kavalleriet fick göra detsamma längre ned vid Pritzerbe. Öfverste Wangelin erhöll befallning att med sitt dragonregemente besätta den vigtiga staden Ratenow, hvilket äfven skedde den 10.

Imellertid hade riksmarsken den 6 kunnat fortsätta resan från Neu Brandendenburg, fastän med stor svårighet och i bår.

Genom bref af den 7 erinrade han ånyo så väl Mardefelt, som sin broder, att ytterligare underrättelser om kurfurstens anmarsch inlupit samt uppmanade dem att utsända recognosceringspartier, på Haveln hopsamla materialier till en bro och medföra dem till Havelberg, der bron skulle utläggas och magasin borde uppsättas. Vid ankomsten till Ruppin den 9 Juni fann han Mardefelt så illa sjuk att fara var för lifvet och att åt den sednare måste lemnas tillstånd att resa tillbaka till Demmin, dit han äfven anlände den 14.

Efter att hafva lemnat befälet öfver härens hufvudstyrka åt W. Wrangel och vidtagit åtgärder till den rubbade disciplinens återställande, afgick riksmarsken den 11 sjelf till Havelberg, der han följande dag inträffade. Under vägen affärdades befallning till brodren, att låta Delwig och Stahl med infanteriet och artilleriet jemte en god eskort af kavalleri öfver Rathenow afgå till Havelberg, dit äfven lifsmedel och bromateriel skulle sändas, under det brodren med kavalleriets hufvudstyrka tillsvidare några dagar för underhållets skuld qvarstannade vid Alt Brandenburg. Dessa befallningar förnyades efter framkomsten till Havelberg. Uppmaningar saknades ej heller att kunskapa mot Magdeburg, med anledning af kurfurstens anmarsch; men så vidt man af berättelserna kan se, afsändes af W. Wrangel blott *ett enda parti* den 9 Juni, hvilket återkom med underrättelse att i Magdeburg blott funnos 2500 man, och från Wangelin *intet parti*, fastän flera gingo upp- och nedåt Haveln.

Under tiden utförde kurfursten med 16,000 man sin berömda hastmarsch från Franken genom Thüringen till Brandenburg. Sedan han den 24 Maj från Haag återkommit till Schweinfurth, uppbröt han derifrån den 26 och inträffade den 10 Juni i Sangershausen, 4 tyska mil från Magdeburg. Der måste han dock lemna efter sig större delen af infanteriet och artilleriet, men fortsatte den 11 med kavalleriet och dragonerna tåget till Magdeburg, der han likväl den 12 måste låta sina medförda trupper hvila. De underrättelser, han der inhemtade, öfvertygade honom att ett anfall på den starka och af svenskarne besatta Havellinien svårligen kunde utföras utan de öfriga vapnen. För att begagna sig af öfverraskningens fördelar, beslöt han dock att försöka öfverfalla Rathenow samt der sedan invänta infanteriet och kavalleriet.

Den 13 Juni uppbröt han med kavalleriet, dragonerna, 1200 musketerare, 14 kanoner och åtskilliga på vagnar medförda båtar från Magdeburg. Och den 15 på morgonen lyckades han, såsom bekant, i följd af Wangelins oursäktliga vårdslöshet öfverraska Rathenow. Detaljerna af denna krigshändelse framgå, hvad svenska sidan beträffar, af Wangelins berättelse (se n:o 7).

Om W. Wrangel genast efter inhändigandet af riksmarskens befallningar kunnat låta Delwig och Stahl med infanteriet och artilleriet anträda marschen öfver Rathenow till Havelberg, så hade kurfursten sannolikt påträffat dem vid förstnämnde ställe och öfverraskningen misslyckats. Men för att anskaffa de lifsmedel, som skulle medföras, och baka bröd, måste han låta dem dröja ett par dagar i Alt Brandenburg. På aftonen den 14 afgingo likvisst pråmarne med lifsmedel och tidigt på morgonen den 15 trupperna. Vid ankomsten till Pritzerbe och Fercheser inkom likväl den nedslående underrättelsen att kurfursten några timmar förut tagit Rathenow. Krigsråd hölls genast, och i detsamma ifrågasattes äfven att fortsätta marschen till Rathenow och anfalla kurfursten. Väl hade varit om detta skett. Ty som kurfursten hufvudsakligen blott medförde kavalleri, som ännu icke öfverskridit Haveln, så skulle man kunnat hindra hans vidare framsteg, till dess föreningen med riksmarsken skett. Men i ovisshet om hans styrka och ställning, vågade Wrangel icke detta, utan beslöt att "konservera armén" och enligt sina ursprungliga ordres söka förening med riksmarsken, fastän öfver Nauen och Fehrbellin i stället för öfver Rathenow.

I följd häraf fortsattes, sedan det på pråmarne inskeppade folket blifvit inväntadt, marschen samma dag i motsatt rigtning mot den först inslagna, till Barnewitz och den 16 öfver Gohlis till Nauen. Först sistnämnde dag på morgonen erhöll kurfursten underrättelse om svenskarnes uppbrott från Pritzerbe och Alt Brandenburg. Han beslöt då att med sina medhafda trupper hänga dem i hälarne för att fördröja deras marsch och undertiden utsända partier, som skulle förstöra broarne öfver passen vid Fehrbellin, Kremmen, Papensteig och Oranienburg samt derigenom instänga dem i Glienlandet; till grefven af Anhalt sändes bud att med trupperna i Spandau och Berlin (omkring 2400 man) skyndsamt söka förening. Innan kurfurstens trupper dock öfverskridit Haveln och genomtågat Rathenow,

hade middagen förgått, så att han samma dag blott kunde uppnå Barnewitz.

Riksmarsken erhöll underrättelse om olyckan vid Rathenow redan samma dag den inträffade. Då derigenom föreningen öfver denna ort blef omöjlig, afsände han genast flera bud till brodren att öfver Fehrbellin förena sig med honom, af hvilka dock intet enda kunde framkomma. Den 16 reste han sjelf med en eskort af ryttare till Neustadt, vid Havelberg qvarlemnande det öfriga folket under generalmajor Plantings befäl.

Den 17 afsände riksmarsken från Neustadt ett parti af 100 ryttare under öfverste Tropp, som skulle besätta passet vid Fehrbellin; men då detsamma skulle defilera genom byn Malchow, 1/2 mil från Fehrbellin, blef det af kurfurstens ditsända parti öfverfallet och med stor förlust tvunget att vända om till Neustadt, hvarefter sistnämnda parti förstörde bron vid Fehrbellin och sedermera återvände till armén. När riksmarsken följande natt fick veta, att det vigtiga passet vid Fehrbellin kommit i fiendens våld, synes han hafva förlorat besinningen, emedan han sjelf genast beslöt att draga sig tillbaka till Wittstock, dit äfven Plantings trupper från Havelberg borde begifva sig. Att härigenom den öfriga armén skulle råka i den farligaste belägenhet, var klart, äfvensom att riksmarsken med sina trupper i stället bordt begifva sig till Fehrbellin, för att öppna vägen för sin broder.

Den 17 tillbragtes af svenska hufvudstyrkan till större delen med öfverskridandet af det långa passet vid Nauen, och sent på natten ankom den till Flatow. Kurfurstens trupper erhöllo först vid Gohlis känning af svenskarne och påträffade om aftonen i Nauen deras arriergarde, som dock utan särdeles förlust lyckades komma öfver passet och bakom sig upprifva bron.

Ingenting hade nu hindrat W. Wrangel att fatta stånd bakom passet vid Nauen och der försvara sig, till dess han erhållit närmare föreskrifter från riksmarsken. Men som återtåget nu en gång var afgjordt, beslöt han fortsätta detsamma den 18 till Fehrbellin. Enskildheterna af denna märkvärdiga dags händelser medgifver utrymmet ej att här meddela, utan måste i afseende derå hänvisas till de meddelade handlingarne jemte den förut åberopade skildringen deraf i Krigsvetenskaps-Akademien Tidskrift. Blott vid följande må uppmärksamheten fästas.

Först sedan marschen redan var anträdd från Flatow, erhöll W. Wrangel genom sin förtraf underrättelse om upprifvandet af bron vid Fehrbellin, "på hvilken hela arméns välfärd hvilade". Han skyndade då genast dit, jemte generalmajor Stahl, för att skyndsamt återställa bron. Hans afsigt var att till staden föra hären och der försvara sig, till dess bron blifvit färdig. Stahl började oförtöfvadt och med ifver sitt arbete samt fick efter hand till sig dels särskildt kommenderadt folk, dels större delen af artilleriet jemte en brigad (bataljon) fotfolk. Omkring kl. 9, då arriergardet redan passerat det smala passet vid Linum — der armén länge kunnat uppehålla kurfurstens folk — började fiendens spridda trupper låta se sig. Det synes, som om generalmajor Delwig då låtit armén göra en kort halt och sändt bud till Wrangel. Denne skyndade genast tillbaka från Fehrbellin, men fann armén ånyo hafva anträdt marschen, hvarföre han genast dit återvände. Det regnväder, som varat flera föregående dagar, fortfor äfven denna dag och hindrade utsigten.

Hvad beträffar kurfursten, så lärer hans afsigt i början, enligt fältmarskalken Derfflinges råd, varit, att denna dag blott låta observera svenskarne, men öfver Kremmen skynda till Fehrbellin och der ställa sig i vägen för dem. Och om han hunnit utföra denna plan, så torde svenska härens fångenskap svårligen kunnat undvikas. Men af generalen fursten af Hessen-Homburg, som med ett starkt avantgarde af 1500 kommenderade ryttare blifvit förutsänd, lät han hänföra sig att öfvergifva nämnde plan och i stället samma dag försöka uppnå och slå svenskarne, hvilkas inre ordning i följd af återtåget troddes vara bruten. Detta gjorde att han efter avantgardet sände sina dragoner med några lätta kanoner samt derefter sin venstra kavalleriflygel och slutligen de öfriga trupperna.

Något söder om byn Hakenberg lyckades Hessen-Homburg genom sitt häftiga påträngande förmå Delwig att med hären, som synes marscherat i full slagordning, mellan klockan 11 och 12 f. m. göra halt på en långsträckt ås, för att afvisa den allt för närgångne fienden. I detsamma framkommo de brandenburgska dragonerne med kanonerna till en höjd i skogen, i svenskarnes högra flank, och började lifligt beskjuta dem långs med linien. Nämnda dragoner hade i följd af regnet och skogen osedda lyckats komma så nära. Beton säger att han rådt Wrangel i

skogen inkasta musketerare, hvilket den sistnämnde äfven påstår sig hafva befallt generalmajor Giesse göra.

Imellertid lät Delwig förleda sig att rigta ett isoleradt anfall mot fiendens dragoner och artilleri, hvarjemte nytt bud afsändes efter Wrangel. Straxt derefter anlände kurfursten och Derfflinger genom skogen med spetsen af deras venstra flygel, hvars öfriga del snart följde efter. Då öfven Wrangel icke långt derefter inträffade och lät högra flygelns rytteri understödja de framskjutne trupperna, uppkom en kort kavalleristrid, hvilken hade till resultat, att nämnda rytteri blef tillbakakastadt mot byn Tarmow, hvarvid 2 kornetter gingo förlorade och en fotbrigad blef illa tilltygad. Under tiden hade likväl infanteriet och venstra rytteriflygeln fortsatt återtåget och tappert afvisat Hessen-Homburgs anfall; hvarvid dock en lätt kanon genom vårdslöshet gick förlorad. Samtidigt hade äfven Beton tillskyndat från Fehrbellin med en del af artilleriet. Härigenom blef Wrangel satt i stånd, att ånyo fatta stånd i grannskapet af byn Tarmow. *Sedan han derstädes qvarstannat i tvänne timmar*, och kurfurstens uttröttade trupper afstått från vidare förföljelse, fortsatte Wrangel ostördt marschen till Fehrbellin, utanför hvilken stad trupperna fingo uppställa sig, delvis bakom i hast upprättade förskansningar. Fyra ryttare afsändes till riksmarsken med berättelse om de förefallna händelserna och anhållan om vidare befallningar. Svenskarne hade i denna strid förlorat 600 man, förmodligen icke mera än fienden.

Redan kl. 4 e. m. blef bron i följd af Stahls ifriga bemödanden fullbordad. Då beslöts att efter mörkrets inbrott förtruppen och trossen skulle börja öfvergången, derpå kavalleriet och artilleriet följa, samt sist infanteriet, som under tiden skulle försvara sig inom förskansningarne. Men i följd af den under natten rådande förvirringen följdes icke denna ordning. Visserligen började den talrika trossen på bestämd tid afmarschera. Men densamma hade svårt att i de trånga gatorna komma fram och stoppades ofta. Vid dagningen började kavalleriet tränga sig igenom, och derefter artilleriet, hvilket dock snart förbigicks af infanteriet. Imellertid hade dock fram på morgonen trupperna, jemte en stor del af artilleriet och trossen, kommit igenom, då general Delwig (såsom det vill synas) för tidigt gaf befallning åt den sista infanteribrigaden att utrymma Fehrbellin och för-

störa bron samt sände generaladjutanten Zabell in i staden med befallning att låta afskära dragskenorna för de återstående kanonerna och fordonen (se Stahls, Wrangels och särdeles Påfvenfelts berättelse). Och då fienden straxt derefter tillfälligtvis inträngde med några afsutna ryttare, som varit lätta att tillbakavisa, så gingo förlorade 5 kanoner, 15 ammunitionsvagnar och flera hundrade trossvagnar. Efter en liten strid med fiendens tillskyndande dragoner afmarscherade svenska arriergardet.

Äfven bakom passet vid Fehrbellin hade Wrangel kunnat försvara sig. Men han föredrog i stället att uppsöka riksmarsken och marscherade den 19 till byn Rägelin halfva vägen till Wittstock och den 20 till sist nämnde stad, som dock i början tillslöt sina portar för svenskarne. Under vägen affärdades öfverste Henneman för att skaffa underrättelse om riksmarsken, som icke syntes till. Först den 20 på middagen, således $1^1/_2$ dygn efter svenskarnes afmarsch, kunde kurfurstens förtrupper, efter brons återställande, afgå från Fehrbellin och uppnådde på aftonen vid Dosse svenskarnes arriergarde, af hvilket de dock tillbakavisades. Wrangel qvarlåg den 21 och större delen af den 22 för att anskaffa lifsmedel vid Wittstock, som efter några kanonskott måste öppna sina portar. Kurfursten kom den 21 på aftonen till grannskapet af Wittstock. När Wrangel den 22 på e. m. genomgått denna stad, sände kurfursten genom densamma en förtrupp efter svenskarne, hvilken dock så kraftigt tillbakavisades, att kurfursten alldeles afstod från vidare förföljelser och drog sig tillbaka mot Fehrbellin.

Hvad beträffar riksmarsken, så hade denne den 18 från Neustadt marscherat till Wittstock, der trupperna från Havelberg tillstötte. Under vägen inträffade Königsmark i Kyritz; hvarföre han afgått från Brehmen, omförmäles icke. Den 19 kl. 4 på morgonen anlände till Wittstock äfven kommissarien Örnstedt, som lemnat armén den 18, just som en skrämsel uppstått i Fehrbellin öfver kavalleriets nederlag, och medelst simmande öfverskridit Rhin, samt medförde de mest nedslående underrättelser angående arméns nederlag och inneslutning. Efter hållet krigsråd beslöt Wrangel, af fruktan för förföljelse, att öfver Plau och Malchin retirera till Demmin, hvilket äfven skedde med en sådan skyndsamhet, att han sjelf den 20 på aftonen uppnådde sistnämnda ort. Först den 22 an-

lände öfverste Henneman och meddelade riksmarsken rätta förhållandet med striden vid Fehrbellin. Lätteligen kan man föreställa sig den gamle riksmarskens känslor af både glädje och förödmjukelse, då han förnam den af honom så snöpligt i sticket lemnade arméns räddning. Han afsände genast det hos honom befintliga rytteriet, jemte en mängd lifsmedel, för att möta armén. Ostördt hade W. Wrangel imellertid den 22 på aftonen uppnått Freienstein och den 23 genom Meienburg tågat till Plau i Mecklenburg, der han den 24 hvilade, hvarefter han den 25 fortsatte marschen till Halsin eller Klotzin, den 26 till Malchin och den 27 till Demmin, der armén förlades i läger. Å sin sida hade kurfursten först den den 25 afgått till Wusterhausen och Neustadt och den 28 inträffat i Perleberg, der han förenade sig med sitt återstående infanteri och artilleri, som från Magdeburg gått nedför Elbens högra strand. Den 29 inbröt han med 16,000 man i Mecklenburg.

Fastän svenska vapenäran icke lidit något afbräck genom dessa krigshändelser och förlusten vid Fehrbellin varit ringa, hade svenskarne dock under fälttåget mistat mycket folk. Redan under fram- och återmarscherandet för underhållets skuld hade många "utritat" för att söka lifsmedel. När den 9 juni de kejserliga "avocatorierna" blefvo bekanta, eller det upprop hvarigenom svenskarne förklarades för tyska rikets fiender, började en mängd i armén befintliga tyskar ur qvarteren rymma öfver till brandenburgarne; öfverste Bülow tog afsked. Sedermera förlorades under sjelfva återtåget från Brandenburg till Wittstock många eftersläntare, hvaraf en del ihjälslogs af de uppretade bönderna. Men då riksmarsken icke påträffades i Wittstock och lifsmedel saknades, tilltog rymningen i stor skala. Af de 11 à 12000 man, som andra gången inryckt i Brandenburg, återkommo likväl till Demmin 7000 man, förutom sårade, sjuke och hästlöse (se Stahls förklaring n:o 5).

Försöker man nu göra sig reda för orsaken till de lidna motgångarne, så finner man, såsom redan är nämndt, till en början att de i främsta rummet böra tillskrifvas den gamle riksmarskens sjuklighet. Om han, eller åtminstone Helmfelt, genast från Stettin kunnat leda krigsrörelserna, i stället för den mindre duglige Mardefelt, som dertill snart insjuknade, så skulle förmodligen svårigheterna i afseende på underhållet lättare blifvit öfver-

vunna, äfvensom marschen till Elben och öfvergången af denna flod hastigare utförd, hvarigenom åter föreningen med de hannoverske och brehmiske trupperna snarare kunnat försiggå. Ja det är till och med icke otroligt, att de förenade härarne kunnat med öfverlägsen styrka möta kurfursten redan i Thüringen och derstädes göra honom kraftigt motstånd.

I stället gick en hel månad förlorad, och denna månad blef ödesdiger för svenskarne, emedan kurfursten derigenom fick tillfälle att ostördt verkställa sin hastmarsch från Franken. Skulden för öfverraskningen i qvarteren faller i främsta rummet på Wolmar Wrangel, som oaktadt brodrens tidiga tillkännagifvande om fiendens annalkande och Mardefelts erinringar icke utsände ständiga rekognoseringspartier mot Magdeburg och kringliggande trakt. Äfven Wangelin lät komma sig en oförlåtlig vårdslöshet till last. Fastän efter Rathenows förlust en möjlighet förefanns att derstädes uppehålla fienden, kan W. Wrangel dock svårligen klandras för, att han genast efter underrättelsen om olyckan på den enda återstående vägen öfver Nauen och Fehrbellin sökte förening med Wrangel, i öfverensstämmelse med hvars icke framkomna ordres han äfven handlade. Likaledes måste erkännas att han med lugn besinning och otvifvelaktig tapperhet ledde återtåget samt derigenom förekom svenska härens upprifvande. I det ögonblick han erhöll underrättelse om förstöringen af bron vid Fehrbellin, der han väntat finna riksmarsken, sattes hans mod och sinnesnärvaro på det hårdaste prof, hvilket han dock segrande bestod. Imot hans ledning af striden, i hvilken Delwig kanhända onödigtvis låtit inveckla sig, är ej heller något att anmärka. Och förlusten af materiel vid aftåget från Fehrbellin kan icke tillskrifvas honom, utan den som gaf befallning om brons allt för tidiga upprifvande, hvilken synes varit Delwig.

I sin sämsta dager framstår den gamle riksmarsken, hvilken retirerade på Wittstock, i stället för att gå till Fehrbellin, och sedermera endast på grund af en förlupen fältflyktings utsago äfven öfvergaf Wittstock samt alldeles lemnade armén och brodren i sticket, hvarigenom desse kommo i den vådligaste belägenhet. Om kurfursten fullföljt sin första plan, att öfver Kremmen och Papensteig försöka kasta sig i vägen vid Fehrbellin, i stället för att omedelbart anfalla vid Hakenberg, så

kunde svenska härens fångenskap eller åtminstone skingrande under återtåget från sistnämnde stad deraf blifvit en följd.

Af ofvanstående inses lätt, hvilka som voro de egentligen skyldige till fälttågets olyckor. Såsom icke sällan händer, undsluppo desse temligen lätt, under det andra fingo lida. Riksmarsken erhöll på hösten befallning att återvända hem och öfverlemna befälet till Königsmark; imellertid hindrades han af sin sjuklighet att lemna Pommern och dog sommaren 1676 den 14 Juni på sitt gods Spicker å Rügen. Mardefelt, W. Wrangel, Stahl och Wangelin infordrades i riket att stå till svars för sina åtgöranden. W. Wrangel dog likväl redan på vintren. Mardefelt, som blott i ringa mån kunde anses tillräknelig i afseende på sommarfälttågets utgång, beskylldes dock sedermera att hafva förorsakat de allierades inbrott öfver Peene och Wolgasts förlust. Såväl han, som Stahl, försökte sommaren 1676 få tillträde hos konungen i Malmö för att förklara sig, men mottogos ej ech råkade i onåd. Af kommisionens handlingar vill synas såsom isynnerhet Stahl, hvilken var den minst skyldige, häftigast ansattes. Mardefelt erhöll dock sedermera ett kort befäl vid arméns återtåg från Rönneberga högar våren 1677 samt befann sig äfven våren 1679 vid hufvudarmén i Skåne under konungens befäl. Äfven Stahl användes vintern 1677 en kort tid vid Kristianstads blokad, men omtalas icke sedermera. Ej heller Delwigs namn finnes vidare omnämndt. Giesse uppvaktade konungen i Wenersborg i December 1675, der han erhöll sitt afsked, hvarefter han gick i brandenburgsk tjenst och avancerade. Grothusen utmärkte sig under Königsmarks befäl i Pommern 1676—1678. Planting bevistade 1677 Stettins hjeltemodiga försvar, tjenstgjorde 1678 vid skånska hufvudhären och verkställde 1679 ett infall i Trondhjems län. Och slutligen finner man till och med Wangelin såsom generalmajor deltagande i tåget från Liffland till Preussen 1678 och 1679.

ÖFVERSIGT

AF

DEN POLSKA LITTERATUREN

MED SÄRSKILDT AFSEENDE PÅ DEN SVENSKA HISTORIEN

AF

XAVER LISKE,
PROF. VID UNIVERSITETET I LEMBERG.

III.

ÖFVERSÄTTNING FRÅN FÖRFATTARENS TYSKA ORIGINAL-HANDSKRIFT.

III.

I föregående afdelningar af denna öfversigt har jag anfört tvenne Walewskis arbeten. Äfven denna afdelning ämnar jag här inleda med ett nytt arbete af samme författare, af hvilket hittills blott första bandet utkommit med titel: *A. Walewski, Dzieje bezkrolewia po skonie Jana III* (Teckning af interregnum efter Johan III:s död), band I, Krakau 1874, 8:vo, XLIV, 400 och VIII sidor.

Författarens ståndpunkt har jag förut karakteriserat och behöfver således derom ej vidlyftigt orda. Walewskis partiska åsigter framträda i detta arbete mindre bjert och krasst än i de båda förut anförda. I fråga om förevarande interregnum står han såsom legitimist afgjordt på prins Jakob Sobieskis sida, och då äfven Sverige understödde dennes kandidatur, så är han här mot Sverige välvilligare än han eljest visar sig vara. Äfven i detta arbete utmärker han sig genom en stor rikedom på arkivaliska insigter, förvärfvade genom forskningar i wiener-, pariser- och berliner-arkiven, hvarigenom han ock är i tillfälle att meddela en mängd nya, hittills okända data. De detta arbete medföljande bilagorna innehålla likaledes mycket af intresse. Walewskis framställningssätt såväl i afseende på formen som sjelfva ämnenas gruppering lemnar mycket öfrigt att önska. Om vi derför också alltför ofta icke kunna öfverensstämma med hans åsigter och alldeles icke beundra formen, så måste vi dock skatta äfven detta verk såsom en grufva för talrika nya meddelelser, hvilka bidraga att sprida ett nytt ljus såväl öfver de mera framstående personligheterna som hela förloppet under detta interregnum.

Enligt denne författare skall jag nu på följande sidor lemna en framställning om Sveriges ställning till det polska konungavalet efter Sobieskis död, så långt författaren i det hittills utgifna första bandet hunnit behandla detta ämne.

Afgörandet om hvem som efter Sobieski skulle bestiga den polska tronen kunde för Sverige icke vara någon likgiltig sak. Så snart derför interregnum inträdde, började svenskarne att förstärka sina besättningar i Lifland, iståndsätta vägar och broar samt verkställa andra dylika krigsförberedelser. Detta injagade skräck hos de polske statsmännen, hvilka kände republikens vanmakt och ännu hade i minne den förra svenska invasionen. Erkebiskopen af Gnesen, tillika riksprimas, hvilken under interregnum innehade den kungliga myndigheten, beslöt derför att söka utforska svenskarnes planer och att i denna afsigt afsända en beskickning till Sverige under förevändning att tillkännagifva om konung Johan III:s död.

Till utförande af detta uppdrag utsåg kardinal-primas kammarherren von Sacken och gaf honom dervid följande instruktion (Warschau d. 11 Juli 1696): att ställa sig i förbindelse med den polske ministern i Köpenhamn Moreau, genom honom inhämta närmare upplysningar, underhålla beständig korrespondens med honom och låta berättelserna till Warschau gå genom hans hand, derest ej tillfälle erbjöde sig att skicka dem direkte till Danzig; att icke meddela sig om sina underhandlingar med någon polack utom med primas och i nödfall med republikens ministrar; tills vidare förblifva i Stockholm, söka iakttaga svenska hofvets afsigter och företaganden, men framför allt hafva ett vaksamt öga på hären och dess rörelser i Lifland för att förvissa sig om hvad som der förehades; ändtligen söka inhemta om någon polack underhölle förbindelser med svenska kronan samt bemöda sig om att vinna storkansleren grefve Oxenstjernas och de öfrige ministrarnes förtroende.

Det svenska hofvet sökte sedan längre tid att understödja prins Jakob Sobieski. Redan fyra år förut hade prinsen bedt om Sveriges bistånd, för att vid konung Johan III:s frånfälle, med kejsarens, Sveriges, Rysslands och Preussens hjelp förvärfva sig polska kronan och med dessa makters biträde trygga sig mot den förmodade franska kandidaturen. Sverige hade uppriktigt ingått på prinsens förslag, och ej heller berliner-hofvet förkastade det, tvärtom yttrade sig detta gynsamt derom, men utan att det dock låg i dess afsigt att efter så mycken tvedrägt med den vanmäktiga republiken på allvar och med eftertryck understödja denne kandidat. För öfrigt låg detta hof sedan längre tid

tillbaka i delo med prins Johan. Prinsen genomskådade ock kurfurstens afsigter, men handlade ingalunda visligt, då han helt och hållet ville afbryta sina förbindelser med det preussiska kabinettet och till och med lade den svenske residenten till last att han umgicks med Hoverbeck, på grund hvaraf han också anhöll hos svenska hofvet om afsändandet af en annan agent till Polen.

Å sin sida skickade Hoverbeck till Berlin de mest ogynsamma underrättelser om prinsen, och, när utsigterna för denne stälde sig något fördelaktigare, undandolde han aldrig att i sina depescher uttrycka sin sorg deröfver, ett bevis att äfven kurfursten åsåg Jakobs kandidatur med oblida ögon. Oaktadt prinsen skickade en gesandt till Sverige, underlät han dock att skicka någon till Berlin eller Cleve och underhöll ej heller någon korrespondens med kurfursten, fastän det kejserliga sändebudet, som understödde prinsens val, uttryckligen yrkade derpå.

Den af prins Jakob till det svenska hofvet skickade agenten, baron Moerentz, svensk till börden och österrikisk öfverste, anhöll utan vidare omständigheter om öppet understöd för sin herre och blef äfven på bästa sätt mottagen af den svenske konungen och kansleren. Men å ena sidan trädde honom snart Sacken i vägen, hvilken erkändes såsom republikens utomordentliga sändebud, å andra sidan bereddes honom svårigheter af Winkler, den brandenburgiske kurfurstens sekreterare. Den svenske kansleren hade intet förtroende för berliner-kabinettets afsigter, anade eller kände till Ludvigs af Baden kandidatur och uppdrog åt Polus att utforska Winkler, hvilken återigen var angelägen att lära känna det svenska hofvets afsigter i afseende på förevarande valangelägenheter.

Polus yttrade derför till Winkler, att prinsens yttre icke behagade polackerne, att prins Alexander hade ett förnämligare utseende men lede af sinnesslöhet (égarement d'esprit), att Sverige således ansåge prins Jakob för den lämpligaste kandidaten på grund af hans lugna lynne. Markgrefvens af Baden kandidatur åter förkastade Polus helt och hållet, ty om denne erhölle den polska kronan, så vore alla grannstater tvungna att hålla sig på sin vakt, då markgrefven såsom en energisk, krigisk man alltid skulle söka sysselsättning för sitt krigiska lynne; vidare tillade han, att man hörde talas om flere kandidater, såsom her-

tigen af Kurland, en Jablonowski, en Sapieha och att ryktet förtäljde, att kurfursten synnerligen gåfve sitt understöd åt denna sistnämda slägt. Enligt Winklers berättelse till Fredrik III, dat. Stockholm d. 22 Juli 1696.

Winkler åter, som hade att utforska svenskarne, försäkrade att kurfursten hittills icke hade föreslagit någon kandidat; somlige ansågo honom för en anhängare af Sapiehas familj, andre påstodo att han understödde Jablonowski, men i sjelfva verket önskade han endast och allena en fridsam granne och en med Sverige gemensam politik. Han berörde tillika ryktet om att 40,000 svenskar skulle marschera mot gränsen och tillade, att, när prins Jakob fyra år förut hos svenska hofvet anhöll om bistånd, hade detta nog då kunnat medelst förenade krafter och bemödanden (unitis viribus et officiis) genomföras. Polus medgaf att prinsen begärt understöd, i fall ett interregnum skulle inträffa, men hofvet hade blott afspisat honom med artigheter, så att sålunda ingen svensk här komme att inrycka i Polen, medan väl deremot rykte gick om att en kurfurstlig här redan vore dit anländ. Härtill svarade Winkler: "Kurfursten såsom nära granne kan icke, under ett interregnum och medan i Polen allt är stadt i förvirring, låta sina gränser stå blottade, så att en delvis barbarisk nation skulle tillåtas på de kurfurstliga länderna utöfva näfrätt och obehindradt begå alla möjliga excesser."

Sådan var den berättelse Winkler afgaf om sitt samtal. Kurfursten gillade Winklers försigtiga tillvägagående och uppdrog åt honom i en skrifvelse d. 4 (14) Aug. 1696 att närmare söka få kunskap om Sveriges afsigter.

Uppgiften var ej svår, ty den svenske kansleren uppträdde med stor oförbehållsamhet och uppfordrade likaledes Preussen till en lika öppenhet. Konungen af Sverige gladde sig mycket — sade kansleren — öfver att dess intresse i de polska angelägenheterna samstämde med kurfurstens. För intetdera hofvet skulle en fransk kandidat vara till nöjes, deremot behagade det svenska hofvet prins Jakobs kandidatur. Konungen ämnade rekommendera honom åt republiken och uppmanade kurfursten att handla gemensamt med Sverige i denna sak. Baron Moerentz, som prinsen afsändt till Stockholm, hade äfven försäkrat att kurfursten önskade hans herre framgång framför de öfrige kandida-

terne; om så verkligen vore, borde kurfursten anbefalla sina ministrar i Warschau att förena sig med de kejserlige och de svenske om att gemensamt arbeta för prins Jakob.

Winkler, som ännu d. 22 Juli trodde, att Sverige icke fattat något afgörande beslut, och derför blott hyste fruktan för den mot prinsen välvilligt stämde kejserlige ministern, blef helt förskräckt vid denna kanslerens öppenhet att af kurfursten direkt fordra ett gemensamt uppträdande med Sverige. Han gjorde derför åtskilliga inkast och uppehöll sig särskildt vid att svenska trupper skulle vara sammandragna invid de polska gränserna, ett rykte hvartill han dock sade sig icke sätta någon tro, under alla händelser skulle likväl Preussen icke oroa någon m. m. Kansleren svarade härtill med ett kraftigare inkast, i det han yttrade, att den franske ministern d'Avaux gjort honom derpå uppmärksam att kurfursten hade för afsigt att lösrycka Litthauen från republiken, öfverlemna suvereniteten åt Sapiehas familj, för egen del bemäktiga sig det kungliga Preussen och antaga titel af konung af Preussen. Kansleren anförde ock baron von Moerentz' begäran att Sverige skulle officielt (dans les formes) uppfordra kurfursten att anbefalla prins Jakob i republikens hågkomst och handla i samdrägt med Sverige. (Allt detta enligt den berättelse Winkler afgaf till Fredrik III från Stockholm d. 9 Sept. 1696.)

Denna svenska regeringens påtryckning gentemot berlinerhofvet visade att hon verkligen var gynsamt stämd mot prins Jakob Sobieskis kandidatur. Förr eller senare måste derför kurfursten åtminstone till skenet erkänna densamma, då han icke gerna kunde motsätta sig både kejsaren och Sverige, synnerligast som han vid denna tid äfven hörde till Frankrikes motståndare. Prinsens gesandt gick det således väl i händer och han yttrade sig öppet till det kurfurstliga sändebudet, att den svenska senaten öfvervägt den polska saken och beslutit understödja prins Jakob. Den svenske konungen sjelf upprepade ock ånyo sin redan förut yttrade beredvillighet att understödja prinsen.

För att så mycket vissare komma till målet, beslöt det svenska kabinettet att skicka sin resident i Berlin till Warschau och dessutom att låta ett utomordentligt sändebud dit afgå, hvilket officielt skulle åt nationen rekommendera prins Jakob. Sveriges

uppträdande i förening med kejsaren och det neuburgiska huset tycktes garantera sakens framgång, prins Jakobs val.

Prinsen uppehöll sig under tiden i Danzig, der han skyndsammast kunde erhålla underrättelser ifrån Sverige. De meddelanden han också derifrån fick uppfylde honom och hans omgifning med glädje. I Warschau gick honom äfven allt lyckligt och väl. Under den sedvanliga oenigheten mellan deputerade-kammaren och senaten kom det till öppen brytning mellan dessa båda republikens makter. Deputerade-kammaren fruktade härigenom stor förvirring och att magnaterne med alla möjliga medel skulle söka få prins Alexander Sobieski eller kurfursten af Baiern upphöjd på tronen. Komme åter någondera af dessa furstar till regementet, så skulle det öfvervägande inflytandet fortfarande förblifva i den hatade enkedrottningens händer. För att sätta ett verksamt hinder i vägen för henne och magnaterne, uppmanade derför det parti, som representerade deputerade-kammaren, hemligen prins Jakob att lemna Danzig och komma till Warschau, hvilken uppmaning han äfven efterkom. Han uppehöll sig *incognito* i residens-staden och trädde här i direkt förbindelse med sina anhängare. Då nu redan en ansenlig del af de för prins Conti gynsamt stämde magnaterne hade öfvergifvit denne och förenat sig med Jakobs parti, och sålunda såväl deputerade-kammaren som en stor del af magnaterne och det österrikiska partiet uppträdde till förmån för honom och dessutom inflytelserika utländska makter understödde dessa bemödanden, syntes hans val vara fullständigt betryggadt.

Dock äfven den franske gesandten, abbé de Polignac, förblef ej heller overksam; genom stora penningesummor, som från Frankrike ankommo till hans disposition, lyckades det honom äfven att återigen vinna en betydlig del af de inflytelserikaste herrarne på sin sida.

Gentemot en sådan energisk verksamhet handlade prins Jakob högst försumligt; hvarigenom han ock småningom förlorade den ene efter den andre af sina anhängare, hvartill ej heller litet bidrog hans ingångna försoning med drottningen. Alltför mycket följde han sin omgifnings råd, bidrog sjelf till införande i Polen af ett främmande regenthus och påskyndade sålunda nationens affall från den infödda dynastien.

Förutom partierna inom landet och Frankrikes och drottningens inflytande skadade honom mest den brandenburgiske kurfursten. Berliner-kabinettet, hvars preussiska, polska och tyska besittningar voro kringslutna af Polen och Sverige, kände sig ännu mycket beroende af kejsaren; ett förbund mellan kejsaren och dessa sistnämda stater ansågs derför såsom högst ogynsamt, isynnerhet då äfven Ryssland förband sig med Österrike och Polen. Den kurfurstlige residenten i Stockholm, geheime-sekreteraren Winkler, som i Sverige alltjemt föregaf att han icke ville uppträda emot prins Jakobs upphöjelse, utan endast vore af olika tankar med den svenske kansleren i afseende på de medel, som dertill borde användas, fick derför af Brandenburgs resident i Warschau mottaga instruktioner om huru prins Jakobs sak bäst skulle motverkas. Jakobs sändebud, Moerentz, tapper soldat men oskicklig diplomat, märkte ej att kurfurstens afsigter icke öfverensstämde med prins Jakobs. I denna förblindelse meddelade han sig derför öppet och otvunget med Winkler för att derigenom förmå kurfursten till ett gemensamt uppträdande. Denne åter afvaktade med otålighet Sackens ankomst och höll redan i sin hand trådarna till prins Jakobs intrig. Winkler blef öfvertygad om att Sverige icke skulle i den polska angelägenheten uppträda med vapen i hand; han kunde således begagna omständigheterna till att vinna tid och afböja hvarje definitiv traktat i och för prinsen. Dennes fortfarande försumlighet gentemot kurfursten erbjöd agenten en välkommen anledning att uppskjuta hela angelägenheten. Kurfursten uppdrog åt honom att meddela kansleren, att han visserligen för fyra år sedan lofvat prinsen vänskap och hjelp, men att han sedan dess intet hört af honom; att han nu visserligen vore villig att understödja honom och handla gemensamt med Sverige, dock måste han påminna om att republiken ganska mycket höll på sina fri- och rättigheter och lätt skulle kunna fatta misstankar. Kurfursten rådde derför att man skulle gå varsamt tillväga och blott under hand agera för prins Jakob, ty ett öppet understöd skulle snarare skada hans sak. Slutligen befalte han sin agent att icke ingå på förslag om någon särskild öfverenskommelse med Sverige. (Fredrik III:s instruktion för Winkler d. 22 Sept. 1696.)

Kansleren, förvånad öfver prinsens försumlighet, tillskref detta hans omgifning och lofvade att följa kurfurstens råd men yrkade dock på ett gemensamt uppträdande i Warschau. Winkler rådde till varsamhet, erinrande om att Sacken redan några dagar förut ankommit och att Moerentz gick alltför öppet tillväga. Till följd af det polska sändebudets ankomst afkyldes ock verkligen det svenska hofvets ifver. Konungen var visserligen fortfarande gynsamt stämd mot prins Jakob, men talade dock allt mindre om hans kandidatur. "Sacken har fått veta — skrifver Winkler till kurfursten d. 21 Okt. 1696 — att prins Jakob bedt om Sveriges kraftiga understöd och i så fall gifvit försäkran om mera än penningar". Härvid tillägger Winkler: "utan tvifvel vet han något om polska Preussen, som prins Jakob redan förut skall hafva erbjudit detta hof".

Den svenske kansleren visste redan nu, att Frankrike skulle understödja prins Conti, då Ludvig XIV till prinsen haft följande yttrande: "Du skall väl med glädje erfara att du har utsigt i Polen. Man måste begagna sig häraf, jag skall hjelpa dig. Skaffa dig blott pengar till att befordra din sak. Om den lyckas, så kommer du icke att ångra utgifterna, misslyckas det åter, så skall jag efter kriget hålla dig skadeslös." Det oaktadt lemnade dock kansleren ännu ej Jakob i sticket, men rådde honom att skriftligen ställa sig i förbindelse med den brandenburgiske kurfursten.

Medan således Jakobs utsigter vid det svenska hofvet började aftaga, bidrog han äfven sjelf ej litet till ett sådant resultat. Af en oförklarlig försumlighet och likgiltighet åsidosatte han det svenska hofvet. Sedan tvenne månader hade detta ej några underrättelser ifrån honom. Till och med hans gesandt, Moerentz, erhöll vid denna tid icke en rad. Kansleren kände sig häraf förolämpad och för Moerentz, som sjelf förlorade tålamodet, föll det sig svårt att fortfarande bibehålla svenska hofvet i samma gynsamma stämning mot hans herre. Kurfursten gaf nu åter sin resident Winkler fullmakt att lofva prins Jakob understöd, hvarför han skulle uppfordra honom att underrätta hofvet i Berlin genom hvad medel hans sak bäst skulle främjas. Moerentz svarade Winkler, att prinsen väl sjelf redan skrifvit till kurfursten. Kansleren anförde till prinsens ursäkt en dennes skrifvelse, hvari han dermed urskuldade sig för sin uraktlåtenhet att skrifva till

kurfursten, att hemligheten derigenom bättre skulle bevaras, men han hade aldrig satt hans vänskap i tvifvelsmål och han hade ofta, medan ännu hans fader, konung Johan III, lefde, med den preussiske ministern i Warschau samtalat om valet, men som denne hade behandlat saken med likgiltighet, hade han intill interregnum ej vidare vidrört den. För att bemöta förebråelsen att prinsen, medan han förordnat sändebud till Sverige, dock icke skickat något till Berlin, sade kansleren, att, sedan prins Jakob äktat en neuburgisk prinsessa, ansåg han konungen af Sverige såsom hufvudet för hela pfalziska huset. Den resa, kurfursten af Brandenburg vid denna tid företog till det hertigliga Preussen, misshagade icke litet kansleren och baron Moerentz. Winkler förebar som skäl, att kurfursten dermed afsåge att ifrån Preussen lättare kunna öfvervaka valet och fördragen och tillika derigenom lättare ställa sig i förbindelse med Sverige.

Moerentz märkte ej heller nu, att kurfursten i sjelfva verket blott sökte att förhindra Jakobs planer och med en märkvärdig naivetet anförtrodde han åt den kurfurstlige residenten sina hemligheter; bland annat sade han honom, att den skrift, hvari Sverige anbefalde prinsen såsom tronkandidat, redan vore färdig och att prinsen i denna sak utlofvat betydliga penningesummor till och med åt enkedrottningen och ministrarne i Sverige. Tilllika underrättade Winkler (d. 7 Nov. 1696) sin herre om att Sacken fått kunskap om dessa intriger och i hemlighet afsändt tvenne kurirer till Polen. Den kurfurstlige residenten tillade: ”Utan tvifvel har Sacken ej heller glömt att prins Jakob ännu i Johan III:s lifstid af Sverige begärt 15—20,000 man för att försäkra sig om kronan, att han vore färdig att afträda polska Preussen, polska Lifland och Kurland till Sverige och att man i den svenska rekommendations-skrifvelsen icke gifvit republiken vederbörlig titel.” Äfven andra enskildheter, som skulle kunna vara prinsen till men, anför Winkler sorgfälligt; så skrifver han, att det svenska hofvet vägrar kardinal-primas Radziejowski och senatorerne de titlar dem tillkomma, att hofvet anlagt sorg efter Johan III utan att afvakta den officiela underrättelsen om hans död, att ändtligen Sacken, tillfrågad af enkedrottningen om hvem som skulle blifva konung i Polen, skulle hafva svarat: den som minst argumenterar.

Winkler, synnerligen angelägen att motverka prinsen, hade med längtan motsett Sackens ankomst. Så snart denne anländt, inleddes ock dem imellan bekantskap. Winkler skildrar den polske gesandten såsom en "civil" och mycket förståndig man. Till sina politiska tänkesätt hörde han till det parti, som gynnade ett fritt konungaval, men var ingen motståndare till den kungliga familjen, hvars intressen ej heller stodo i strid med valkonungadöme. Till den kurfurstliga politiken litade han fullkomligt och yttrade, att den polska nationen alltid ansåge den preussiske monarken såsom sin frihets protektor. Sådana åsigter gjorde honom helt och hållet beroende af Winkler, så att denne kunde fritt nytja honom till att i Sverige motverka prins Jakob.

Samtidigt härmed förändrade äfven kansleren Oxenstierna sina åsigter i denna angelägenhet. Polignac hade nemligen skrifvit till biskopen af Cujavien, att den franske kandidaten skulle återställa det polska rikets gränser och med riket återförena de af grannstaterne lösryckta provinserna. Kansleren var härvid orolig för Lifland; han ansåg visserligen ännu, att hofven i Stockholm och Berlin skulle kunna förena sig om prins Jakob, men började dock att tvifla på framgången af hans sak, enär prinsen visserligen bland magnaterne hade åtskilliga för sig men också bland dem räknade motståndare. Han menade att man måste understödja prinsen, dock utan att uppväcka några misstankar inom republiken (mit guter manier appuiren ohne den Republik ombrage zu geben). "Ty ehuruväl — yttrade sig kansleren vidare enligt Winklers berättelse till kurfursten i sitt bref d. 11 Nov. 1696 — den polska nationen hittills icke förbigått en kunglig slägt, som redan förut innehaft makten, så pretenderar dock nationen nu att äfven i detta stycket hafva fria händer och skulle icke vilja låta jus primogenituræ gälla". "Han talade ock om oro, confusion och befarad invasion", tillägger Winkler om sitt samtal med kansleren. Uppenbarligen öfvergaf denne mer och mer Jakobs kandidatur, hvilken äfven inom landet började vackla.

Sacken, en värdig man, men som nu för första gången användes i diplomatiskt värf, saknade nödig rutin, genomskådade ej kurfurstens afsigter och förtrodde sig ännu alltjemt åt hans agent. Men Winkler, som redan förut stått i nära förhållande till Moerentz, det motsatta partiets agent, kände numera båda-

deras hemligheter, kunde med hvarannan jemföra deras förtroliga meddelanden och således utan svårighet komma till sitt mål. Sacken yttrade sig till honom i förtroende, att han på grund af de ynnestbevis han fått mottaga för egen del helst önskade kronan åt prins Jakob eller åtminstone någon af hans bröder men tillika uttalade såsom sin önskan, att de måtte förfara varsammare, ty de skadade sig sjelfve genom alltför "högljudt påklappande". "Prins Jakob — sade det polska sändebudet — förstår sig ej på att umgås med en fri nation. Jag vet att Moerentz begärt militäriskt understöd och jag vet hvad han utlofvat. Om detta rykte skulle komma till Polen, om också blott till en deputerads öron, så skulle prinsen hos nationen förlora alla sympatier." Han tadlade äfven prinsen för hans oenighet med drottningen, som egde en betydlig förmögenhet och lätt kunde skada honom; hvad prinsen sjelf angick, så visste ej gesandten, om han ej redan fullständigt uttömt sina tillgångar.

Om allt detta afgaf Winkler berättelse till sin herre, kurfursten åter till sina ministrar i Warschau, hvilka han för syns skull gifvit i uppdrag att hålla *ett* med de svenske och försäkra prins Jakob om hans vänskap. Men då kurfursten i sjelfva verket icke gillade Jakobs val, så kunde han mera än någon annan skada honom. Så gjorde han ock; detta visar sig ovedersägligen af hans residents uppträdande i Warschau.

Kurfursten begagnade sig nemligen af baron Moerentz' oförsigtighet att till hans agent i Stockholm, Winkler, meddela alla sina hemligheter, lät noga observera prinsen och i Warschau flitigt utsprida allt som kunde vara för hans kandidatur till men.

Hoverbeck, som punktligt utförde alla sin herres befallningar, underrättade de prins Jakob obevågne magnaterne och adeln om hvarje baron Moerentz' steg i Stockholm, hvarföre ock desse hjertligt tackade honom, till himmelen upphöjde kurfurstens omsorg för den polska friheten och utspridde vidare alla dem meddelade underrättelser utan att närmare pröfva dem. Då Hoverbeck åtnjöt stort förtroende, så kunde han ock utan svårighet ställa prinsen i misstänkt dager, utströ lösa rykten och misstankar, om dessa åter underrätta kurfursten och på detta sätt med hvarje dag öka anklagelserna mot honom. På grund af att den svenska senaten under tvenne dagar rådslog om prinsens sak, slöto genast de "vältänkande" tillika med Hoverbeck att vid

dessa sessioner något vigtigt måste hafva förhandlats. De uppvädrade äfven härom utspridda rykten, enligt hvilka Sverige skulle hafva förpligtat sig att sända prins Jakob en här till hjelp. Ännu mera ökades misstankarna, då Jakob skref till kurfursten, hvaraf Hoverbeck i en sin skrifvelse till Fredrik III, dat. Warschau d. 31 Okt. (10 Nov.) 1696, sluter, "att han måste hafva i sinnet något förfärligt och ej längre ville anse sig skyldig sin egen obligation". Den lidelsefulle och öppne prinsen gjorde ej heller någon hemlighet af sin ovilja mot kurfursten och begärde öppet hos det svenska kabinettet, att dess resident i Warschau, Wachschlager, skulle återkallas, enär denne stod i vänskapligt förhållande till den preussiske residenten Hoverbeck.

Den häraf förolämpade Hoverbeck yttrade sig i sina depescher föraktligt om prinsen och förklarade detta hans steg föranledt, icke såsom man i Sverige antog, af prinsens dåliga omgifning utan af hans eget "egensinniga, misstrogna, onda lynne". Det svenska kabinettet skickade imellertid enligt prinsens önskan en ny resident till Warschau, en herr Storre, hvaremot kurfursten visserligen befalte sin minister att visa välvilja mot prinsen men icke låta den nye svenske residenten få del af berliner-hofvets verkliga afsigter, "betyga all god konfidens — säger Fredrik III ord för ord i sin instruktion för Hoverbeck d. 24 Nov. (4 Dec.) 1696 — och så ställa sig såsom om hans kurfurstliga höghet vore prins Jakob särskildt välbevågen." Hoverbeck kunde sålunda fortfarande fullfölja sina afsigter att motarbeta prinsen. Det kejserliga sändebudet, grefve Sedlnitzky, tadlade prinsens uppförande och fordrade upprepade gånger att han skulle skrifva till kurfursten. Oaktadt han tviflade på att prinsen dermed skulle komma sig före, stälde han dock till Hoverbeck en förfrågan om någon skrifvelse från prinsen ännu ankommit, tillika bedjande att kurfursten, för att förekomma vidare förvecklingar, i sitt svar måtte gifva honom titel af "Serenissimus", hvilken titel ej heller kejsaren och Sverige förvägrat honom.

Trots kurfurstens fiendtliga stämning började imellertid åter prinsens parti att tillväxa. Kronans stor-hetman, som hittills varit honom obenägen, på grund af hans oenighet med modren, skref nu en lyckönskan till honom med anledning af den inom det kungliga huset återstälda friden, och detta steg var icke utan sin betydelse, ty Stanislaw Jablonowski egde stort inflytande.

Flere, som hittills röstat på kurfursten af Bayern, trädde nu öfver på Jakobs sida. Bekymrad häröfver underrättade Hoverbeck kurfursten härom i en skrifvelse d. 19 (29) Dec. 1696, men lugnade honom tillika dermed att prinsen ofta på en dag gjorde om intet hvad han under många dagar uppbygt.

I sjelfva verket skadade prinsen återigen sin sak genom sin talsamhet. Helt visst under påtryckning från den kejserlige gesandtens sida förfrågade sig ändtligen prinsen hos Hoverbeck om kurfursten ännu mottagit den skrifvelse, som han genom Prebendowski låtit tillställa honom. Då Hoverbeck svarade att han derom intet visste, började prinsen urskulda sig för att han ej förr vändt sig till kurfursten. "Man upptager det illa — sade han — att jag ej eftersträfvar min höge grannes vänskap, dock har jag alltid högt skattat hans kurfurstliga höghets bevågenhet och välvilja och jag skulle icke hafva underlåtit att förr anmäla mig, om ej hennes majestät kejsarinnan försäkrat mig att kurfursten ämnade förklara sig för mig och att, i fall någon svårighet härutinnan ännu skulle förekomma, denna genom de vid berlinerhofvet anstälde kejserlige ministrarne komme att undanrödjas."

Hoverbeck, öfverraskad af denna öppenhet, försäkrade att kejsarinnan misstoge sig, om hon trodde på en uppriktig böjelse hos kurfursten för prinsen. Han tillade djerft: "jag vet ej hvarför eders kongl. höghet nu så länge och ifrigt eftersträfvat så många andra potentaters vänskap, men icke skrifvit till kurfursten. Det har väl sin grund i eder misstänksamhet?"

Prinsen nekade härtill och förklarade, att han fästat stor vigt vid sitt förhållande till kurfursten men öfverlåtit hela denna angelägenhet åt kejsarinnan. Men då han ännu ej erhållit några meddelanden om resultatet af kejsarinnans bemödanden, hade han beslutit att skrifva till kurfursten, isynnerhet som Sverige skickat en mot honom välvilligt sinnad resident och han önskade att de kurfurstlige ministrarne skulle agera i samdrägt med den svenske gesandten. Den skicklige Hoverbeck svarade härtill, att han tviflade på att kurfursten erhållit prinsens skrifvelse, men det oaktadt hade denne gifvit befallning att hans minister skulle med vänskap och fullkomligt förtroende behandla den svenske residenten, hvilken man visste understödde prinsen.

Men oaktadt allt detta slutar Hoverbeck denna sin depesch d. 19 (29) Dec. med varning att kurfursten icke måtte sätta tro

till prinsens hala ord. Denna varning var dock onödig, ty, såsom redan nämdt är, var det i sjelfva verket alldeles icke kurfurstens tanke att understödja prinsen.

Härmed är ungefärligen återgifven hufvudsumman af hvad man af den första hittills utkomna delen af Walewskis arbete har att inhemta om dessa förhållanden. Denna Walewskis framställning får äfven sin bekräftelse af några de kurfurstlige residenternes skrifvelser, hvilka vi här skola aftrycka efter Walewskis afskrifter. Originalerne till dessa förvaras i berliner-arkivet.

Winklers Geheimen Secretärs Bericht an Friedrich III.

Stockholm 30 Januar. 1697.

Auch Durchl. Grossm. Gnädigster Churf. und Herr, war ich gestern bei dem von der Republic von Pohlen hieher abgeschickten Ministro dem von Sacken, welcher mich zwey Tage nach einander theils selbst gesucht, theils suchen lassen, aber nicht zu Hause gefunden und habe ich währender dieser Zeit erfahren, warum derselbe sich so sehr empressiret um mich zu sprechen. Nemlich es hatte derselbe vom Churländischen Ministro dem von Sibrand erfahren, was der Baron von Merenz von einem Concert des Kaisers, Moscau, der Chron Schweden und Eur. Chf. Durchl. um den Prinz Jacob auf den Polnischen Thron zu setzen avanciret und hat der von Sacken darob grosse ombrage geschoepfet, deshalb dan auch derselbe mich zu sprechen verlanget. Es temoignirte mir auch gestern gedachter Minister als ich Ihn besuchte, wie dergleiche Brief Ihm sehr fremde vorkommen und Er nicht begreifen können, wie Euer Churf. Durchl. sich resolviren sollten die Libertät der Polnischen Nation de concert mit der Chron Schweden und dem Kaiser gar und gar über einen Haufen zu werfen, dann von Moscau hätte Er von Sacken ganz keine übeln Gedanken, wohl wissende dass diese Puissance dergleichen desseine gegen Pohlen nicht im Schilde führte....

Hoverbeoks Bericht an Friedrich III.

Warschau 31 October (10 November) 1697.

Durchlauchtigster Churfürst, gnädigster Herr!

Eur. Churft. Durchlaucht gnädigstes Rescript vom 17 October hab ich nebst der Abschrift dessen, so Eur. Churf. Durchlaucht geheimter Secretarius Winkler von des Prinz Jacob Bedienten des Baron von Merentz negotiation am König. Schwedischen Hofe unterthänigst berichtet, auch darauf unter obbemeldeten Dato gnädigst an ihn wieder rescribirt worden, mit demüthigsten Respect wohl erhalten, auch bereits verschiedenen wohl intentionirten davon behörige Nachricht gegeben, welche auch für ein unfellbares Zeichen E. Churf. Durchl. unschätzbaren aufrichtigen Freundschaft und propension für diese Regierung halten....

Ob zwar im bedachtem Bericht von nichts als favorisirung des Prinzen Jacobi Interesse und Anwendung guter Officiorum gemeldet wird, so kommt doch dieses sehr suspect für, dass zwei Tage lang hierüber im Senat zu Stockholm deliberirt worden und besorgen, dass darunter Etwas stecken müsse, dass mehr als die blosse Anwendung guter officiorum importire, weil dieselben einzig und allein zu interponiren einer so langen Berathschlagung und verzögerten Resolution nicht bedürftet hätte, absonderlich, da der Baron von Merentz bereits eine geraume Zeit sich zu Stockholm aufgehalten und Erzählung ohne das nicht sein könne, dass man dieses auch zuvoren schon aldar nicht gesprochen haben sollte, und besorgen Sie gar sehr, dass es werde gesuchet und resolvirt worden sein, dass es einer freien Wahl præjuditzirlich fallen könnte, weswegen Sie dem auch der gänzlichen unterthänigsten Hoffnung leben, dass Eur. Churfürstliche Durchlaucht aus der jederzeit für diese Kron bezeugten sonderbaren Affection und wegen des grossen Interesse so Sie bei Conservation hiesiger Republique und derer Freiheit hätten, sich gnädigst nicht darum bitten lassen, alles dasjenige, so Sie derselben nachtheilig zu sein in Erfahrung bringen möchten in Zeiten detourniren zn helfen; zu diesem soubçon hat dieses nicht wenige Ursach gegeben, erstlich, dass hier gesagt werden will, es habe Schweden den Prinz versichern lassen, ihn nicht nur Officiis, sondern auch re et corpore zu secundiren und zur Kron zu helfen, auch zu dem Ende, wenn es nöthig sein sollte, ihm auf erstem Wink eine Considerable Volkhülle zuzuschicken.

Hoverbecks Bericht an Friedrich III.

Warschau den 12 (22) December 1696.

Durchlauchtigster Churfürst, gnädigster Herr!

Eur. Churft. Durchl. gnädigstes Rescript vom 24 November (4 Dec.) hab ich nebst den angeschlossenen Abschriften von Dero Geh. Secretario am König. Schwedischen Hof Winklern eingelaufenen zweien Postscriptum, betreffend das hiesige Wahlnegotium und in was terminis sowohl des von der Republic nach Stockholm geschickten Ministri des von Sacken, als auch des von Merentz negotiation anjetzo stehe, mit demüthigsten Respect wohl erhalten, und werde nicht unterlassen, mich in aller unterthänigster Devotion mit allem Gehorsam darnach zu achten und denen Confidentioribus, wan selbige nach dem Weihnachtsfest hier wieder anlangen werden, nicht nur mit aller Behutsamkeit davon Nachrichte zu geben, sondern auch gegen den König. Schwedischen Secretarium Storre, wann derselbe sich hier einfinden wird, gnädigst befohlener massen alle gute Confidentz zu bezeugen und mich so zu stellen, als ob Ew. Churf. Durchl. für den Prinz Jacob gänzlich portirt wären. Ob man nun zwar an einem Orte ist, da man stets nicht weiss, wem eigentlich zu trauen, auch wo ungewöhnlich ist eine Sache zu mesnagiren und geheim zu halten, gar gefährlich und schwer fällt Jemanden jetzt was zu vertrauen, ohne in Sorgen zu stehen, dass es nicht möge public gemacht werden, so werde

doch mich dergestalt vorsehen und solche præcaution gebrauchen, damit nicht allein jetzt erwähnter schwedischer Secretarius Storre, von Ew. Churft. Durchlaucht wahren Sentiment, so Sie bei vorstehender Wahl führen und dass Sie von dem, so deshalben in Schweden vorkommen, allhier einige Communication thun lassen, nichts erfahre, sondern auch das Vertrauen so gegen Ew. Churft. Durchl. der Prinz Jacob noch haben möchte, dadurch nicht gemindert werde, welches und dass gedachter Prinz eine so verkehrte und ihm selbst höchst nachtheilige Conduite führet, wahrlich nicht aus habiler Leute und guten Raths, wie man in Schweden meint, sondern dass sein eigensinniges und misstrauiges böses Gemüth ihm nicht gestattet, heilsamen Rath anzunehmen, noch denjenigen zu folgen, die ihm aufrichtig zugethan und ergeben, wodurch Selbige denn auch dergestalt rebutirt worden, dass sie sich je mehr und mehr von ihm und er sich solcher Gestalt vom Thron eloignirt, wie dann ihm noch fasst täglich Einige abgehen, und wenig Considerable Häupter mehr sein, die es mit ihm halten.

Carl XII:s tidehvarf har intill sista tiderna blott föga varit behandladt inom den polska litteraturen. Först under senaste år har åtminstone öfver en period deraf ett utförligt och, såsom vi härnedan skola visa, synnerligen värdefullt arbete utkommit. Författaren är *Casimir Jarochowski.* Arbetet heter: *Dzieje panowania Augusta II* (August II:s regering). Man måste göra en väsendtlig skilnad mellan första bandet, som utkom i Posen redan 1856 och som innehåller tiden ifrån Sobieskis död intill Carl XII:s invasion, och andra bandet, som sammastädes utkom 1874 (XXI och 646 sidor) och omfattar tiden ifrån invasionen intill Stanislaw Leszczynskis val 1702—1704. Första bandet grundar sig nemligen blott på bekanta tryckta materialier, medan det väl näppeligen torde vara möjligt att om detta tidehvarf utan arkivaliska manuskript-forskningar skrifva en våra dagars fordringar tillfredsställande historia. Detta band motsvarar derför ej heller hvad man deraf skulle vänta sig, och vi skola derför ej inlåta oss på dess innehåll. Deremot skiljer sig det andra bandet väsendtligen och mycket fördelaktigt ifrån det första. Om än författarens framställningssätt är väl omständligt, så är dock visserligen detta verk en af den polska litteraturens mest intressanta och värdefulla företeelser ifrån senaste tiden och förtjenar visserligen en omfattande, utförlig redogörelse, synnerligast som det blott utkommit på polska och derför länge torde komma att

blifva obekant för svenske häfdatecknare. I denna del af sitt arbete förfogar författaren öfver ett stort material af källskrifter. Han har deri icke blott begagnat alla tillgängliga tryckta handlingar och urkunder, så framför allt Zaluski, Lengnich, Nordberg, Fassman, Förster, Fryxell, "Die Denkwürdigkeiten des Otwinowski und Zawisza", Cygnæus: "Bidrag till de nordeuropeiska folkslagens historia", Carlson: "Om Sveriges inflytande på konungavalet i Polen 1704", Theiners "Monuments historiques de Russie", "Monumenta historica Poloniæ" samt ändtligen den af Helcel utgifna Sobieskiska familjens korrespondens, om hvilken vi längre fram komma att tala, utan ock gjort sig till godo under tiden efter första bandets utgifvande företagna vidtomfattande arkivaliska studier. Bland främmande arkiv har han nemligen begagnat arkiven i Stockholm, Köpenhamn och Dresden, af de polska: "Grodarkivets" i Posen materialier och en handskrift från XVII:de och XVIII:de århundradena tillhörig biblioteket i Rogalin i Storhertigdömet Posen. Dessa vidsträckta studier hafva satt honom i stånd att rikta den polska litteraturen med ett högst värderikt och vigtigt bidrag, hvarför man känner sig författaren uppriktig tack skyldig. Då det uteslutande behandlar Carl XII:s vistelse och verksamhet i Polen, så är det mig icke möjligt att inlåta mig på att referera det i dess helhet, ty dertill skulle fordras att öfversätta det omfångsrika arbetet från början till slut. Jag afser derför härnedan att blott återgifva några enskilda partier deraf och skall då först och främst söka karakterisera Jarochowskis ståndpunkt genom att meddela hans i inledningen uttalade åsigter om detta tidehvarf.

I alla nationers lif finnas ögonblick — säger Jarochowski — då anden likasom flyktat ifrån dem under afvaktan att åter kunna nedstiga och under tiden sväfvande öfver dem såsom Guds ande öfver den menskliga jämmerdalen i tidens början. Ett sådant ögonblick i den polska nationens lif var Carl XII:s sjuåriga vistelse i det polska landet.

Författaren klagar öfver att under denna period af den polska historien icke fanns i landet ett enda parti, till hvilket en häfdatecknare, som förstår sin uppgift, uppriktigt skulle kunna hålla sig, med hvilket han obetingadt skulle kunna sympatisera.

Till den dåvarande konungen i Polen, August af Sachsen, kan en polsk historieskrifvare omöjligen ansluta sig, ty denne

såg ej i Polen sitt fäderneslaud, hvilket det för honom ej heller var, såg det ej såsom skådeplatsen för en kunglig, för landet välgörande verksamhet, såsom det för honom bort vara, icke såsom fältet för en omfattande krigisk och politisk ärelystnad, hvilket det utan skada för hans intressen kunnat vara, utan blott såsom medel för dynastiska spekulationer och territorielt, financielt och politiskt schackrande. August säljer år 1698 bakom republikens rygg staden Elbing till den brandenburgiske kurfursten; — förhandlar tvenne år senare med Berlin och Wien om införande i Polen af en ärftlig, enväldig regering och på samma gång om delning af det polska landet; — inlåter sig år 1702 i underhandlingar med Carl XII om en särskild fred och detta på ett för den polska nationen förolämpande sätt och med uppoffring af landets integritet, sedan han förut utan republikens vetskap och vilja invecklat staten i krig med Sverige; framkastar för svenskarne år 1703 under brandenburgisk bemedling tanken på en delning af Polen; — skickar ett år derefter Patkul till Berlin med en utförlig instruktion till förbund mot Sverige och delning af Polen tillika med införande af enväldig regering i den återstående delen. Med ett ord, Augusts regering utgör en oafbruten sammansvärjning mot landets integritet, mot de af honom besvurna grundfästena för den inre nationela tillvaron, en sammansvärjning, som trots allt möjligt förhemligande dock på olika vägar kom till polackernes kännedom och naturligtvis ständigt uppretade dem mot en sådan konung. Icke nog härmed öfverströmmade Augusts härar de polska länderna och röfvade och plundrade likasom i kapp med svenskarne och czarens soldater. Omöjligt är det således för en polsk häfdatecknare att ställa sig på Augusts sida.

Men bör han då kasta sig öfver åt motsatt håll och öfverföra sina sympatier till den unge, hjeltemodige konungens af Sverige läger, denne den polska frihetens protektor, såsom många kalla honom, Leszczynskis beskyddare, Polens vän, dess bundsförvandt mot czaren? Tyvärr hafva först senare tilldragelser och senare erfarenheter tilldelat den hjeltemodige svenske konungen sådana epithet och sådana afsigter. Den polska nationen har alldeles icke uppfattat eller förstått honom under en *sådan* roll. Kränkta parti-intressen hafva visserligen fört många derhän att, långtifrån att i honom se en fiendtlig inkräktare, snarare betrakta

honom såsom en bundsförvandt, men den *nationela* kollectivpolitiken har vid tidpunkten för sjelfva invasionen intet gemensamt med sådana intressen. Det vore således en krass anakronism att redan vid denna tiden göra honom till en den polska nationens bundsförvandt emot den henne från östern hotande faran; detta skulle vara att tala i samma stil som deputationen för utländska angelägenheter vid den fyraåriga riksdagen eller efter vår egen tidsålders tankar. Han sjelf var ännu för öfrigt alldeles icke medveten om den roll gentemot Polen, som man tillskrifvit honom och som visserligen senare, om ock blott delvis, af honom förverkligades. Han störtar August från tronen och uppsätter derpå en honom sjelf tillgifven efterträdare för att i ryggen vara skyddad under det mot czaren afsedda fälttåget. Det egna intresset förbjuder honom visserligen att till andras fördel antasta Polens integritet, men detta är intet hinder för hans krigsbefäl, en Stenbock, en Klaes Bonde, en Adlerstern, att på det förskräckligaste sätt husera i det polska landet, röfva, bränna, plundra, fängsla och nedgöra; det är då ej underligt, att den dåvarande polska adeln, känslig för sina *närmaste* lidanden, omöjligen bakom dessa exekutioner, brandskattningar och betungande kontributioner kunde se Polens blifvande bundsförvandt. Det oaktadt förblifver Carl XII historiskt en sympatisk gestalt, sympatisk såsom hjelte, såsom ett rent lifs lefvande protest emot sybarismen och förderfvet vid Augusts hof, såsom vägvisare till en ny bana för den polska politiken. Men har den polske häfdatecknaren under sådana omständigheter och vilkor och i en sådan tid att i honom skåda den lyckobringande fana, kring hvilken nationen redan vid sjelfva invasionen borde hafva samlat sig och bör han förklara denna såsom sin egen? detta är obetingadt mer än tvifvelaktigt.

Då nu hvarken den dåvarande konung August eller Carl XII representerar den sak, som en nutidens polsk historieskrifvare i fråga om denna epok skulle kunna göra till sin egen, så frågas: fanns det då ej i det dåvarande Polen något parti, som djerft skulle kunnat fatta i sin hand det af konung August i stoftet nedtrampade nationela baneret och till landets väl kunnat förena sig omkring detsamma? tyvärr kan svaret icke utfalla jakande. Hvarken slägten Sapieha eller kardinal-primas Radziejowski eller slägten Sobieski eller hetman Lubomirski eller någon annan

af de mer eller mindre framstående personligheterna uppträder så, att historieskrifvaren i någon af alla dessa skulle kunna se fäderneslandets räddare.

Ännu återstår den frågan: var ej kanske eller kunde ej Leszczynski vid denna tid anses såsom den saknade representanten för nationens kränkta majestät?

Svaret härpå erhålles genom den af författaren i detta arbete gifna framställning om uppkomsten af hans kungliga värdighet, till hvilket ämne vi äfven längre fram skola återkomma.

Leszczynskis historiska popularitet, den gloria, som omgifver hans namn, härstammar ifrån en annan, mycket senare tid, då han i följd af en egendomlig sammanställning af omständigheter blifvit den allrakristligaste konungens svärfader, då han i sin egen nations ögon lyste genom tjusningen af utomordentliga skickelser och under en långvarig vistelse i främmande land stigit i anseende, efter August II:s död i sjelfva verket blifvit ett föreningsband för nationalviljan och dess representant, då han ännu senare ifrån sin hviloplats i Lothringen öfversände helsosamma råd till Polen eller förberedde Polens nya slägte för framtiden. Men vid Carl XII:s tid, hvad var då ännu Stanislaw Leszczynski? hvarken hämnare eller bärare af den kränkta national-äran, hvarom han ej ens hade någon aning. Vid denna tid är han blott en elegant, artig, ung, välväxt man, i politiskt hänseende sin fader Raphaels son, en mönstergill arftagare till hans sympatier och trogna tjenster emot familjen Sobieski, till sist endast och allena en ödmjuk personlighet, åt hvilken gifvits i förvar den egentligen åt Sobieskerne bestämda kronan.

Om vi vidare betrakta denna sorgliga tids faktorer och män och efterspana för häfdatecknaren en moralisk och politisk bundsförvandt, skola vi då kanske eljest någonstädes finna någon af sina samtida oförstådd man, som, om än utan framgång, dock utan att fälla modet kämpar mot ödet och strider mot sina landsmäns förvillelser och fel, som inser hvad som fattas det polska riket, som har medvetande derom och sträfvar att handla, lefva och strida på *polskt* sätt och för Polen? tyvärr skulle vi förgäfves under *denna* tid söka efter en sådan företeelse.

Lefde ej då åtminstone en *polsk* tanke, en *polsk* idé? Då och då hör man visserligen dess röst, dock tyst, sällan och knap-

past urskiljbar, såsom en sång utan ord, ingenstädes framträder den förkroppsligad, ingenstädes finner den verkliga, synliga anhängare. Man hör dess röst i den bittra klagan Erasmus Otwinowski uttalade i sina "*Denkwürdigkeiten*", deri han suckar öfver nederlagen, landets ruin och sönderslitenhet. Man hör dess röst i Warschauer-konfederationens sorgefulla manifest, i dess klagan öfver den fordom så glänsande republikens förnedring, i den till bröderne i Litthauen stälda uppmaning att icke öfvergifva den gemensamma moderns sköte, det gemensamma fäderneslandet. Man hör dess röst i den värdige Wenzel Jeruzalskis kraftfulla protest på slagfältet d. 12 Juli 1704, i hans profetiska varning emot obetingad underkastelse under en främmande makt. Vi höra om än ett sakta återljud af denna idé, och detta till vår tröst, i den varning den cyniske Patkul gaf de brandenburgiske ministrarne att gå varsamt tillväga och icke låta någon polack få kännedom om den afsedda delningen af landet. Men den polska tanke, som således här och der träder oss till mötes, stannar vid blott tanke och har således icke för historikern att uppvisa något parti, till hvilket han med sina sympatier skulle kunna sluta sig. Med ett ord, den genom Augusts usurpation ifrån och med 1697 ur sitt vanliga och naturliga spår ryckta nationen förblifver i en ängslig irrgång utan att återfinna sig sjelf, bjuder således ej heller någon egentlig hållpunkt för den, som har till uppgift att lemna en skildring af det XVIII:de århundradets första år.

För denne blifver således intet annat öfrigt än att inskränka sig inom den blott objektiva berättelsens gränser, utan att taga parti för någon särskildt, utan att moraliskt eller politiskt låta sig bindas af några af de faktorer, som framträda på skådeplatsen.

Detta är således den ståndpunkt, som författaren enligt sin egen förklaring intager i framställningen af denna tid, en ståndpunkt som äfven vi å vår sida måste godkänna. Sjelfva arbetet begynner författaren med en karakteristik öfver Carl XII och hans omgifning. Utan att deraf för den svenska historiografien något egentligen nytt är att hemta, torde det dock helt visst intressera mina läsare att höra en polsk skriftställares åsigter om en personlighet, som spelat en så stor roll i Sveriges historia, hvarföre jag skall tillåta mig att till börja med återgifva denna

korta afdelning, dels med författarens egna ord, dels i förkortad form.

Våren 1702 — så begynner Jarochowski sitt arbete — uppträder den unge svenske konungen i Samogitien... Invasionen hade redan börjat, för konung Augusts synder fick nu Polen sjelft lida. Det var mer än klart att svenskarne, hvarken genom åberopande af artiklar om internationel rätt och traktats-paragrafer eller genom några diplomatiska noter, lika frikostigt använda då som i en senare tid, eller genom ridderskapets och senatens deputationer längre skulle kunna förmås att träda tillbaka från republikens gränser. För öfrigt, hvilket är det vigtigaste, måste man först fråga, om man äfven verkligen och uppriktigt afsåg att hålla svenskarne tillbaka från Polen? På en sådan fråga svarar denna tids egen historia alltifrån svenskarnes invasion i landet ända intill slutet af konfederationen i Tarnagrod, och deraf framgår, att August, ej mindre genom sin regerings usurpatoriska början än genom sina fortsatta farliga och mot nationen rigtade praktiker, hade gjort allt och alla mot sig fiendtliga, så att den svenska invasionen, långt ifrån att inom nationen framkalla en patriotisk allmän enthusiasm, betraktades med olika ögon af den ene och den andre, af mången såsom ett gynsamt tillfälle till större eller mindre partikular-intressens tillgodoseende, hvilka genom sachsarens regeringssätt, lycka och politiska syften stodo på spel. Det sorgligaste af allt var att August hvarken genom årens häfd eller genom sjelfva det faktum att kronan af honom innehades gaf nationen någon garanti för att han vore den, som skulle representera det ofelbara national-palladium, kring hvilket en hvar, som ville uppfylla sin heligaste pligt, hade att samla sig, och hvars öfvergifvande vore detsamma som att förråda sitt fäderneslamd. Tvärtom gaf han massan af nationen blott exempel af ständigt upprepade intriger till landets eget förderf.

Det låter sig ej förnekas att under denna söndersplittringens tid tanken på nationel värdighet, politiskt förstånd och oftast till och med medvetandet om offentlig moral gått förlorade. Magnaterne och de högre embetsinnehafvarne läto sig endast bestämmas af privat-intressen; större delen af adeln och bönderne kände slutligen blott den materiela nödens tryck. Men om också, såsom vi sett, den polska national-idén vid denna tid icke vinner

gestalt, så visar sig dock att, sedan detta stora nordiska krig tystnat, alla nationens historiska och politiska sympatier obetingadt ställa sig vid sidan af konung Augusts motståndare och detta är lätt förklarligt, ty alltifrån sitt första inträde i Polen ifrån och med sin tronbestigning och i alltjemt växande grad gjorde han sig förlustig nationens välvilja. Häraf förklaras för oss det tillstånd af ovisshet och likgiltighet, hvari den polska nationen befann sig, när den svenska invasionen skedde.

Låtom oss nu skåda i ansigtet den unge svenske konungen, som under sju år skulle förblifva i landet.

Carl XII föddes på Stockholms slott d. 17 Juni 1682; han var således, då han öfverskred Polens gränser, icke fullt 20 år gammal. Hans fader var Carl XI, hans moder Ulrika Eleonora, konung Christian V:s i Danmark dotter, syster till prinsessan Anna Sophia, som var gift med Johan Georg III, kurfurste i Sachsen. Carl XII och August II, de hätskaste fiender mensklighetens historia känner, voro således syskonbarn. En märkvärdig fatalism är det, att äfven en tredje dem lika närskyld, den danske konungen Fredrik IV, var en ej mindre hatfull motståndare till Carl. Skulle en så blodig antagonism mellan tre så nära anförvandter utan intryck gå en nation förbi, hvilken med religiös pietet ärade slägtskapsband, om än så aflägsna, och synnerligen då de, såsom här, förtrampades genom anstiftande af ett opopulärt och bakslugt krig. Sådana voro den svenske konungens härkomst och slägtförhållanden; tilläggom här blott ännu att, då kriget i Polen begynte, var Carl XII:s farmor Hedvig Eleonora, Carl Gustafs gemål, ännu i lifvet, samma Hedvig Eleonora, som äfven i sin tid i unga år kastat en blick till Polen och undan Stephan Czarnieckis alltför nyfikna rytteri sökt sig en tillflyktsort i de befästade preussiska städerna.

Hvad angår Carl XII:s uppfostran, bildning, lefnadssätt och åsigter, så skulle man derom kunna skrifva och berätta mycket, om man ej hyste fruktan att dermed blott upprepa hvad om denne allbekante klassiske gestalt, detta inför en efterverld oförgätliga minnesmärke redan förut vore allom kändt, och detta så mycket mera ju värdefullare de framställningar äro, som den nyare skandinaviska historiografien erbjuder i afseende på denne monarks karakteristik.

Huru han lärde sig latin och tyska, men icke ville lära sig franska eller italienska, huru han med förkärlek läste skildringarna om Alexander den stores bedrifter och de plutarkiske hjeltarnes biografier, hvilka ridderliga, fyndiga ord flutit från den unge prinsens läppar, när man talade om krig, bragder och statshandlingar, — allt detta behöfva vi här ej efter den i Carl XII:s anekdot-historia outtömlige Voltaire vidare anföra. Deremot böra vi icke gå förbi några andra enskildheter i hans karakter och lefnadsvanor, i hvilka hela hans natur på ett tydligare och konkretare sätt framträder. Framför allt hvad angår den fysiska sidan, som i och för sig bildar en ganska vigtig faktor i den unge konungens lif och öden.

Carl XII, alltigenom olik sin slägting August, hade en god kroppsbyggnad, smärt gestalt, långsmalt ansigte, ljust hår. Till hans yttre bild hörde ock en hög panna, stora, blå ögon, stor näsa och en hvit, nästan genomskinlig ansigtsfärg, som först under hans mera framskridna år började mörkna till följd af mödorna och klimatets vexlingar. Personer, som ännu lefde i Polen i början af detta århundrade och som fordom personligen sett honom, tala om huru de frapperades af missproportionen mellan hans för öfrigt resliga kroppsbygnad och det lilla hufvudet och ansigtet.

Nästan från första ögonblicket, han utträdde ur barnaåren, beherskades han af en egendomlig asketism och verklig lidelse att uppsöka faror. Vid sidan af lust för barnsligt öfvermod och pojkstreck, som ofta till och med sårade anständighetskänslan, framför allt under hans svågers, hertig Fredriks af Holstein vistelse vid hofvet i Stockholm, ser man hos den unge konungen en outtröttlig ifver att vänja sig vid mödor, hunger och besvärligheter; dagar och nätter tillbringar han under bar himmel i skogar, på björnjagt, föraktar all finare kost, lefver af smörgås, fläsk och öl. Till sist aflägger han sin peruk till sin omgifnings stora förargelse, kläder sig i en enkel, blå rock, i hvilken han blifvit en lika historisk gestalt som Napoleon i sin trekantiga hatt. Allt, som smakar af fara, har för honom ett särskildt behag. Djerfva slädfärder, farliga språng till häst ifrån klippor, färder öfver Mälaren på svag is, björnjagter i skogarna vid Kungsör, hvarvid han sjelf endast var rustad med en trägaffel för att sticka i djurets svalg — sådana äro den 18-årige konungens nöjen.

Allt detta, om än ej alltid och i allo godt och förnuftigt, skulle dock icke gjort någon skada, om ej Carl i sina mognare år öfverfört sin personliga äfventyrarelusta och sina ungdomsstreck på krigsangelägenheternas och politikens fält. Carl XII behandlade Sverige på samma sätt som sin häst, på hvilken han, för att leka med faran, satte öfver Mälarens brakande is. Såsom statsöfverhufvud och arméns högste chef i Polen, Sachsen, Ryssland eller Turkiet ser man hos honom samma slags mod som då han 16 eller 18 år gammal stred med björnarne i Kungsörs skogar.

År 1706 var han i Wolhynien nära att drunkna, då han skulle rida öfver en uppsväld bäck, hvilken han med lätthet hade kunnat kringgå; följande år föll han i trakten af Slupca i floden Warta, då han försökte att på den branta stranden rida ända ned till vattnet. Det svåra sår, som till väsendtlig del föranledde nederlaget vid Pultava, var likaledes blott en följd af Carls lättsinne och halsstarrighet. Ifrån fästningsskansarne underhölls nemligen en stark gevärseld; utan ringaste nödvändighet, emot Lewenhaupts varningar eller kanske just dem till trots, red Carl afsigtligt inom fästningens skotthåll. Ett svårt sår och en förlorad drabbning voro följderna häraf. Efter hvarje sådant olyckstillfälle, efter hvarje misslyckadt mandomsprof voro de första ord man från den ur vattnet och från isen upptagne eller under den dödade hästen framdragne konungen fick höra: "*skadar intet*" eller "*lappri*". Sådant *lappri* hopade sig dock tyvärr allt mer och mer, förde Sverige till undergångens rand, och bragte ändtligen undergång öfver konungen sjelf.

Med detta fysiska mod förenade sig hos honom en okuflig envishet och en märkvärdigt retlig inbillningskraft. Närmaste motivet till alla hans steg och företag var förutom en stark personlig lidelsefullhet hans böjelse för det utomordentliga, för faror, hvilken böjelse han följde i det stora som i det lilla. Alla hans förtrognaste rådgifvares, hans intimaste omgifnings råd, föreställningar, böner gagnade härvid till intet och den enda nyckel till förklaring af Carls så ofta gåtofulla handlingar och beslut är denna hans egna personliga vilja och fantasi, för hvilka allt måste ödmjukt böja sitt hufvud. Trots hans onekligt uppriktiga fromhet utbildade sig småningom i hans karakter en viss stränghet, ja till och med grymhet. För öfrigt skola visserligen i alla tider

framstå såsom häpnadsväckande egenskaper hos denne hjeltegestalt hans verkliga jern-natur och jern-vilja, om vi än icke kunna deri se en statsmans eller en fältherres egenskaper. Också lyser Carl såväl inför samtid som efterverld genom ett så utomordentligt, öfvermenskligt mod, att han härigenom förvärfvat sig hos historien den välvilja, som hon alltid är redo att skänka hjeltemodet och hjelten.

Ännu ett ord om Carls förhållande till polackerne och det polska landet. Det är intet tvifvel underkastadt att Carl — kanske af blott nyck och envishet — var polackernes vän och i sina senare år gjorde Polen till mål och utgångspunkt för sin krigiska politik. Ganska öfvertygande bevis härför påträffa vi efter nederlaget vid Pultava.

Kasta vi härefter en blick på de personligheter, som omgåfvo Carl, så möter oss först den kunglige svågern, hertig Fredrik af Holstein-Gottorp, som d. 23 Febr. 1702 ifrån Stockholm ankom till det svenska lägret vid Bilewicze; ung, modig, begifven på äfventyr, i Sverige ej mycket afhållen för sina många pojkaktiga upptåg. till hvilka han äfven uppmuntrade Carl och hvarigenom, såsom man misstänkte, han ville omintetgöra konungens popularitet, moraliskt undergräfva, fysiskt tillintetgöra honom för att såsom hans arftagare sjelf intaga den svenska tronen.

Ibland den svenska härens generaler och befälhafvare funnos många utmärkta personligheter. Otto Vellingk, broder till den bekante diplomaten och guvernören öfver de svensk-tyska besittningarna, innehade öfverbefälet öfver hela svenska rytteriet; — den femtioårige Rehnsköld, senare generalissimus öfver hela den svenska hären i Storpolen, hvilken älskade detta lands inbyggare och äfven älskades tillbaka, förenade i sin person med en fältherres försigtighet samma ungdomliga mod, som man finner hos konungen sjelf. Han är kanske den ende bland de svenske befälhafvarne, som understödde den unge konungen i hans oförvägnaste krigsplaner.

Arvid Horn, som innehade rang af generallöjtnant och öfverste för de kunglige drabanterne, hörde äfven till konungens närmaste omgifning. Sedan han i slaget vid Narva utmärkt sig för sin tapperhet och vid Düna sårats i ena foten, hade han tillvunnit sig konungens förtroende och vänskap. Han användes

i invecklade diplomatiska missioner, der stor skicklighet och diskretion erfordrades.

Samma ställning, ehuru med högre militärisk rang, innehade vid konungens sida Magnus Stenbock, en man icke utan hårdhet i karakteren, men det oaktadt en skicklig infanteri-befälhafvare, tapper soldat, som förstod att roa och muntra konungen och egde stort inflytande på honom.

General Stuart, till börden skotte, Rehnskölds svåger, upphofsmannen till det djerfva förslaget att sätta öfver Düna midt under ryssarnes och sachsarnes eld, förvärfvade sig härigenom ett visst anseende hos konungen och ställdes i spetsen för svenska härens ingeniörcorps.

Man får ej heller förbigå general-qvartermästaren, den lärde öfverste Gyllenkrook, generalerne Spens, Mörner, Nieroth, Schlippenbach och Cronhiort, hvilkas namn ofta förekomma i detta tidskiftes historia.

Nästan alla desse generaler hade deltagit i fälttågen emot danskarne under Carl XI; många af dem hade äfven varit i fransk krigstjenst och genomgått en praktisk skola emot de kejserlige vid Rhen. Det var med ett ord en bildad och tapper här, en af de förnämsta i Europa vid denna tid, om ej till numerären så dock i inre värde.

Konungens tältkamrater voro tvenne mycket unga män, pagen Klinkowström och stallmästaren Hård. Tillsammans med Carl och hertigen af Holstein tillstälde desse i lägret allahanda upptåg, som ännu mycket påminte om barnaåren. Båda föllo i Polen; Hård af en tillfällighet vid Carls sida under en ridt, Klinkowström i Kalisch 1704.

Härefter kommer i ordningen att omnämna Carls diplomatiska följe. I spetsen för det kungliga kansliet stod den sextioårige, värdige kansleren grefve Piper, hvilken i polackernes ögon ansågs vara en oerhördt skicklig, beräknande och bakslug diplomat, men som i sjelfva verket trots sina år och sin erfarenhet villfor alla konungens kapriser och infall. Vidare följer Olof Hermelin, förut professor i historia i Pernau, en rikt begåfvad man och skicklig skriftställare, författare till alla svenskarnes diplomatiska noter, manifester och politiska skrifter ifrån början af Carl XII:s krig intill år 1709. Såsom det antages, stupade han vid Pultava. Müller och Feif, tvenne andra sekre-

terare, hvilkas betydelse tillhör först en senare period af Carl XII:s lif, komplettera den diplomatiska corpsen vid Carl XII:s sida.

Nu några ord om de svenske soldaterne. Hvad beträffar deras antal, då Carl beträdde det polska landets gränser, så voro svenskarne sammantaget ungefär 24,000 man starka. Senare minskades detta antal med några tusen, som fordrades till betryggande af Lifland och Kurland. I motsats till Carl Gustafs här, som öfvervägande bestod af tyska elementer, var Carl XII:s nästan uteslutande skandinavisk, nationel. I fullkomlig motsats till förhållandet inom den förra gafs i Carl XII:s här kommandot på svenska språket, generalernes skriftliga befallningar, till och med deras certifikater, hvarigenom här och der polske adelsmän befriades från inqvartering och kontributioner, utstäldes på svenska. Förtjensten af allt detta tillkommer Carl XI, som genom outtröttlig ihärdighet i väsendtlig mån med franska subsidier hade uppsatt och ordnat en national-armé. Hela fotfolket bar blå uniform med gula kragar och uppslag. Med undantag af konungens i ståtliga uniformer lysande drabanter, hvilka rekryterades från arméns rika officerare, voro, såsom sagdt är, segrarne vid Köpenhamn, Narva och Düna till det yttre i intet afseende imponerande. En fransk agent, som åtföljde svenska härens marscher och dagligen med uppmärksamhet åsåg konungens och gemene mans lefnadsvanor under vår-slasket i lägret vid Bilewicze, säger bland annat: "Jag har i dag sett ett ifrån Stockholm ankommande regemente, uppsatt ifrån provinsen Småland. Folket är småväxt och af oansenlig kroppsbyggnad, alldeles olikt de äldre regementena, hvaraf jag sluter att kraftiga karlar redan börja tryta i Sverige". Vår Otwinowski, som likaledes med egna ögon sett svenskarne, säger om dem i sina *Denkwürdigkeiten*: "Konungen sjelf gick ifrån Lifland genom Litthauen till Warschau, hade med sig 16,000 man eländigt, halfnaket folk på magra märrar".

Och dock var detta en soldat af beundransvärd uthållighet, oförliknelig tapperhet, nästan ständigt segerrikt kämpande vare sig med sachsarne, hvilka alldeles icke hörde till de sämste soldater, eller med vår kron-här, i hvilken, hvad man än vill säga, dock ännu fanns en tapper återstod ifrån Johan Sobieskis dagar. Gudstjenstöfningar, predikningar, böner förrättades dagligen i det svenska lägret. Krigstukten var i början sträng, kontributionerna

visserligen tunga, men regelmessiga och af befälet bestämda. Först senare började den svenske soldaten att slappna i sin krigstukt, bedrifva ofog i landet och blifva inbyggarne till en börda, om han än — såsom derom ej något tvifvel är — aldrig blef till en sådan plåga som förut Carl Gustafs krigare och samtidigt sachsarne och ryssarne. Det skall för alltid blifva ett ovedersägligt faktum, hvilket icke vittnar illa om den svenska disciplinen, att hela den polska adeln, som efter slaget vid Pultava med verklig förtviflan reste sig emot ryssarnes och sachsarnes förtryck, icke utan en känsla af sympati blickade tillbaka efter konungen och Sveriges krigshärar.

Dock nog om konungen, det högre befälet och manskapet.

Jag har redan förut yttrat, att det ej är möjligt att afgifva ett uttömmande referat af detta arbete, då det så godt som uteslutande handlar om Carl XII:s uppträdande i Polen. För att dock göra mina benägne läsare bekanta med andra partier deraf, skall jag här återgifva en afdelning, der författaren öfvervägande begagnar icke-svenska materialier. Jag skall dervid äfven citera källorna för att visa hvarifrån han hemtat sina uppgifter.

Riksdagen i Lublin, som började d. 19 Juni 1703, hade genom sina beslut till det yttre gifvit intryck om en viss endrägt inom republiken och måste ock i viss mån utöfva inflytande på hvad man i det svenska lägret vid Thorn hade att besluta. Trots all yttre glans var detta ett kritiskt ögonblick i Carl XII:s hjeltebana.

Det svenska väldet vid baltiska hafvet lutade redan till undergång under tyngden af den ryska öfvermakten; Lifland och Estland voro totalt ödelagda. Märkligt är i detta ögonblick czar Peters lakoniska korrespondens med Szeremetiew. Czar Peter skrifver: "*Razorat!*", befaller således att förhärja landet; Szeremetiew svarar: "*Razorat bolsze niczewo*", i samvetsgrannaste öfvertygelse att det ej här gåfves något mera att förhärja [1]). Förbindelsen med Sverige var afbruten, krigshären i Polen afskuren. I Litthauen stodo blott spridda svaga afdelningar a Lewenhaupts kurländska garnisoner och en mindre skara af Sapiehas anhängare, i Polen voro svenskarne herrar blott på de områden, som höllos besatta af deras trupper. Sålunda isolerad

[1]) "Eine liefländische Antwort dem Herrn Samarin. von Schirren, Leipzig 1869."

framför det belägrade Thorn, kunde den svenske konungens läge blifva ganska kritiskt, om republiken enigt reste sig, och medvetandet härom trädde ock fram för riksdagen i Lublin. En *verklig* endrägt och samverkan skulle i detta ögonblick utan tvifvel hafva löst frågan om svenskarnes vara eller icke-vara i Polen. Utan det understöd, som kom honom till del af huset Sapieha, Storpolen, primas, alla de på riksdagen i Lublin af August opolitiskt kränkta och sårade elementerna, hade Carl varit förlorad. Man förmärker derför också hos honom i första ögonblicket efter Lubliner-riksdagens slut, innan ännu primas och den storpolska konfederationen öppnat för honom en ny synvidd, en viss obeslutsamhet och beredvillighet till koncessioner.

Riksdagen i Lublin hade, i kraft af den myndighet den ännu innehade, utsett och befullmäktigat kommissarier för att ingå i underhandlingar med den svenske konungen; desse kommissarier voro: Morsztyn wojwod af Masovien, Stephan Leszcynski starost af Ostrzeszow, Zydowski fänrik och Tworzyanski skattmästare i Krakau. Utom den fullmakt desse erhöllo, fingo de derjemte tillika med primas uppdrag att vidare fullfölja fredsunderhandlingarna. För att utföra detta sitt uppdrag uppsatte de d. 18 Juli tvenne skrifvelser, hvilka af Morsztyn underskrefvos, den ena adresserad till konungen [1]), den andra till Piper [2]), båda affattade i mycket artiga ordalag. De underrätta häruti om sin önskan att afsluta med Sverige en hedersam fred, förklara att August vore villig att afgifva till svenskarne ett assecurations-diplom samt bedja slutligen att fullmäktige måtte utses till att inleda förhandlingarna.

Med dessa skrifvelser begaf sig till det svenska lägret vid Thorn Tworzyanski [3]), hvilken i dessa underhandlingar begagnades såsom sekreterare. Samtidigt härmed skickade äfven primas ett bref till konungen af Sverige, hvilket bref skulle gälla såsom en rekommendations-skrifvelse för kommissarierne [4]).

Men ej nog härmed, äfven den utländska diplomatien tog sig an mediations-verket. Robinson, engelskt sändebud och Pipers

---

[1]) Danska geh.-arkivet, bihang till Meuschens bref d. 26 Juli.

[2]) Ibidem.

[3]) Zaluski Epistolæ, band III, wojwodens af Wilna bref till wojwoden af Podlachien d. 17 Aug, 1703.

[4]) Danska geh.-arkivet, bihang till Meuschens bref d. 16 Aug. 1703.

svåger, som just vid denna tid tillfrisknat från en svår sjukdom, och det holländska sändebudet Kranenburg, höllo några konferenser med konungen och primas i Otwock och Warschau, hvarefter de skickade sina sekreterare till det svenska lägret med uppmaningar till fred [1]. Det kejserliga sändebudet i Polen, grefve Zinzendorf, afsände samtidigt sin sekreterare Adelshausen med tvenne skrifvelser af d. 24 och 26 Juli till Piper och den kunglige sekreteraren Hermelin [2], i hvilka han fälde förböner för det belägrade Thorn och rådde till fred.

Svenskarnes skriftliga svar på alla dessa inlagor, uppsatta under de sista dagarne af Juli månad, vittna tydligt om de ännu friska intrycken från lubliner-riksdagen och dess ännu ovissa utgång. Carl sjelf besvarade primas' skrifvelse blott i allmänna ordalag, i det han på samma gång uttryckte sitt beklagande af uppträdena i Lublin [3]. Kansleren Pipers [4] skrifvelse till republikens kommissarier var en vidlyftig anklagelseakt emot August och republiken; han erinrade om krigets början, om den hjelp som erbjudits sachsarne, om de af Wisniowiecki och Oginski utförda anfallen på de svenska trupperna under deras marsch genom Litthauen och Samogitien, om kron-härens andel i slaget vid Kliszow, om de mot svenskarne fiendtliga besluten i Sandomir, Warschau, Thorn, Marienburg och Lublin, om förbundet med det mot Sverige fiendtliga Ryssland. Men i stället för att efter en sådan inledning uttala den deraf naturliga slutledningen och afvisa alla underhandlingar med republiken och August, slutar Piper med följande nådiga ord:

"Om ock på grund af allt detta Hans Kongl. Majestät icke anser för sig passande att för ögonblicket utnämna kommissarier, så vägrar han dock icke att mottaga de skriftliga propositioner, som Eders högvälborne Excellenser i hela republikens namn kunnen afgifva och, sedan han tagit dem i öfvervägande, skall han närmare framställa sina åsigter i detta hänseende."

---

[1]) Nordberg I, s. 355 och 371.

[2]) Danska geh.-arkivet. Copie des lettres écrites au comte de Zinzendorf de S. M. Impériale auprès de S. M. Suedoise.

[3]) Ibidem. Responsum Ser. Regis Sueciæ ad Literas Eminentissimi Cardinalis.

[4]) Ibidem. Copia literarum D:ni Comitis Piper ad d:nos Commissarios Reipublicæ Poloniæ.

Grefve Piper tackade i sitt bref till gr. Zinzendorf [1]) för den inledda mediationen och förklarade, att den svenske konungen vore beredvillig att lyssna till de polska kommissariernes propositioner; sekreteraren Hermelins svar [2]) var ännu mera förekommande, uttryckte den otvifvelaktigaste förhoppning om fred samt deltagande för det belägrade Thorn; bland annat lästes ock följande ord uti denna skrifvelse: "Tusen gånger bättre hade varit om sachsarne aldrig hade kommit in i fästningen, ty att desse hålla den besatt kan blott ytterligare reta den unge krigarens sinne." Hans bref i början af Juli till statssekreteraren Barck i Stockholm var affattadt i en synnerligen nedstämd tonart och förklarar han deruti öppet, att sachsarne hade skäl att glädja sig öfver lubliner-besluten [3]).

Den andre kunglige sekreteraren Cederhielm gick i välvilliga uttryck till och med längre än Hermelin, uttalade en verklig längtan efter fred och öfversände till grefve Zinzendorf sina komplimenter till de sachsiska damerna fru Pflug och Recknitz [4]).

Af alla dessa enskildheter finner man huru den svenska stolthetens barometer betydligt fallit gentemot den, om ock blott skenbart, ännu imponerande endrägten i Lublin. Om imellertid denna stämning inom det svenska lägret skulle kunnat leda till en fördelaktig fred är dock under förevarande omständigheter mer än tvifvelaktigt. Men hvad som är visst är, att midt under den allmänt rådande splittringen, under konung Augusts kärleksäfventyr och nöjen, under de mellan republikens ministrar och primas pågående tvistigheterna, under den ömsesidiga oviljan mellan den litthauiska hären och kron-hären, under striderna mellan de båda härarnes befälhafvare och tvisten om arfvet af de sapiehiska värdigheterna, var det ej möjligt att med den hastighet, som sakernas läge fordrade, fatta ett afgörande beslut.

I detta hänseende skrifver det danska sändebudet Meuschen ganska träffande: "Det är visserligen sant, att de (polackerne) vilja fred, men en hvar har sina egna afsigter, för hvilka statens väl måste stå tillbaka, om än med hela rikets under-

[1]) Danska geh.-arkivet. Från lägret vid Thorn d. 30 Juli 1703.
[2]) Ibidem. Af samma datum.
[3]) Carlson, "Om Sveriges inflytande" etc., se sid. 325.
[4]) Danska geh.-arkivet, bref af d. 30 Juli 1703.

gång" [1]). I samma bref uttalar ock det danska sändebudet sin förvåning öfver polska national-andans förfall, öfver beredvilligheten till alla möjliga koncessioner för den svenske konungen.

Gentemot ett sådant sakförhållande och en sådan stämning inom nationen var det blott med svårighet republikens kommissarier kunde besluta sig att d. 31 Aug. uppsätta de af Carl inom en månad fordrade propositioner och för andra gången skicka Tworzyanski till det svenska lägret. Dessa propositioner innehöllo framför allt den förklaring, att *hela* republiken omfattade Augusts sak och nu genom sina kommissarier förelade konungen följande fredsvilkor [2]): a) förpligtar sig republiken att troget iakttaga Oliva-fredens artiklar; b) utlofvar hon att efter fredens afslutande från sina gränser utvisa alla främmande härar; c) förbjuder hon konung August att med grannstaterne afsluta något förbund utan hennes uttryckliga befallning; d) förbjuder hon honom att under någon förevändning införa främmande härar inom sina gränser; e) skall hon förbjuda honom att erbjuda Sveriges fiender penningeunderstöd eller annan hjelp; f) lofvar republiken att med äras och embetes förlust bestraffa hvarje polack, som skulle understödja Sveriges fiender; g) ändtligen utlofva kronan och Litthauen att, i fall något af ofvanstående vilkor skulle öfverträdas, med väpnad hand uppträda mot den som deremot brutit.

Dessa propositioner, förutom att deras innehåll var af ganska problematiskt värde, kommo dessutom till det svenska lägret i ett ögonblick, då svenskarnes förhoppningar redan börjat stiga och ställningen sedan fyra veckor tillbaka betydligt förändrats till desses fördel. Under de första dagarne af September hade ändtligen Stenbock med våld och hotelser aftvingat staden Danzig 100,000 thaler och dessutom några hundra vagnar till transport af kanoner och ammunition, som ifrån Sverige och Riga öfverförts till Putzig och Oliva. På detta sätt lyckades man framföra till Thorn gröfre artilleri och nödig ammunition, hvarjemte några hundra rekryter ifrån Sverige framträngde midt igenom det fiendtliga landet och trots general Brandts ströftåg. Förhoppningen att staden snart skulle tvingas att kapitulera öfvergick derför nu till visshet. Samtidigt härmed ankommo ock

[1]) Meuschens bref till ministern Sehestädt d. 23 Sept. 1703.

[2]) Danska geh.-arkivet, bihang till Meuschens bref d. 30 Sept. 1703.

förslag ifrån den storpolska konfederationen genom Gorzenski och Czarnkowski, underrättelser om Rehnskölds framgångar i Posenschen, skrifvelse ifrån Jakob Sobieski, trohetsförsäkringar ifrån primas. Endrägten i republikens beslut och förklaringar visade sig sålunda illusorisk. Svenskarne kunde nu uppträda med djerfvare anspråk. Deras svarsskrifvelser, som afgåfvos de första dagarne i September, buro synbarliga spår häraf och stucko bjert af ifrån undfallenheten i slutet af Juli. Konungens svar till kommissarierne [1]) innehöll, att deras propositioner alldeles icke tillfredsställde honom, hvarför han ock sjelf uppsatte vilkor, hvilka dock likaledes ifrån Augusts och republikens ståndpunkt voro oantagliga. Så fordrade han slägten Sapiehas fullständiga restitution, upphäfvande af alla lubliner-riksdagens beslut och under förtäckt form Augusts afsättning, i det han förklarade, att det af August erbjudna "assecurationsdiplomet" alldeles icke vore tillfylles. — Pipers svar ifrån lägret vid Thorn d. 11 Sept. [2]), stäldt till republikens kommissarier under Morsztyns adress, upprepade blott i vidlyftigare form konungens egen skrifvelse. Den svenske kansleren fordrade garantier, förklarande Augusts assecurationsdiplom för otillräckligt, beropade sig på den storpolska konfederationen såsom ett bevis för lubliner-beslutens illegalitet, försvarade Carl Gustafs kränkta minne, fordrade slägten Sapiehas restitution och slutade ändtligen med den förklaringen, att utan dessa vilkors uppfyllande tal om fred alldeles icke kunde komma i fråga. Sådant var det slut negociationerna imellan Augusts hof, republiken och thorner-lägret för denna gång togo. Gentemot ett sådant resultat, hvilket ock på förhand förutsågs, rigtade August och republikens ministrar sina bemödanden på att ingå förbund med grannstaterne, hvartill lubliner-riksdagens beslut likasom gåfvo dem fullmakt.

Vi hafva redan talat om de försök till medling, som gjordes af Robinson, Kranenburg och Zinzendorf, representanter för de tre makter, hvilka äfven indragna i hvirfveln af den gräsliga kampen dock blott genom diplomatiskt understöd kunde visa konung August sin bevågenhet. Kejsar Leopold, som hvarken gaf eller kunde gifva någon kraftigare hjelp, tänkte till och med på

[1]) Nordberg I, sid. 369 och 370.

[2]) Danska geh.-arkivet. Copia litterarum a d:no Comite Piper ad d:num Commissarium Polonum Morsztyn.

att begära sachsiska truppers biträde för att qväsa oroligheterna i Ungern. På hjelp från England, Holland och Österrike var ej att räkna. Hofvets och republikens ministrar vände sig då åt ett annat håll. Att Danmark var den första europeiska makt, hos hvilken man sökte understöd, måste dels tillskrifvas sakernas förtviflade läge, dels de vänskapliga förhållanden, som trots den i Travendahl mellan Sverige och Danmark ingångna freden, genom general Tromps, gesandterne Jessens, Meuschens och rådsherren Moreaus bemedling fortfarande rådde mellan hofvet i Köpenhamn och det allt sedan svenska kriget kringvandrande sachsiska hofvet. Hofmarskalken baron Pflugk gick härutinnan de båda kron-storkanslererne Zaluski och Szembek till handa. Första dagarne i Augusti mottog det danska sändebudet Meuschen genom Pflugk underrättelse om att de polska kanslererne på grund af ytterst vigtiga frågor önskade en hemlig konferens med honom. Till följd häraf infann sig Meuschen d. 8 Augusti i Warschaus förstad Praga, der kansleren Zaluski, underkansleren Szembek och kron-referendarien Pokrzywnicki [1]) redan voro församlade. De polska ministrarne uppmanade först den danske representanten att iakttaga den djupaste tystlåtenhet med afseende på de med den svenske konungen inledda fredsunderhandlingarna; derefter började de konferensen med att uttrycka sitt ringa hopp om att dessa underhandlingar skulle leda till det åsyftade målet. Förutseende ett sådant resultat hade den i Lublin församlade riksdagen beslutit att i tid se sig om efter hjelp från utländska makter och att med grannstaterne förnya de äldre fördragen. Främst vände sig nu derför republikens ministrar till hofvet i Köpenhamn, med hvilket sedan gammalt vänskapliga förbindelser underhållits, och förfrågade sig hvad Polen under förhandenvarande omständigheter af Danmark kunde hafva att hoppas? För närmare öfverenskommelsers träffande önskade de, att det danska hofvet skulle skicka ett särskildt ombud, då denna sak på grund af svenskarnes retlighet och misstänksamhet fordrade den djupaste hemlighet och en polsk beskickning till Köpenhamn strax skulle blifva allmänt bekant.

Några veckor senare egde en ny sammankomst rum, denna gång blott imellan hofmarskalken Pflugk och Meuschen, hvarvid

[1]) Meuschens bref till den danske konungen d. 9 Aug. 1703.

af den förre förslag väcktes att 4 till 5,000 man danska trupper skulle öfvergå i sachsisk sold [1]).

Meuschen föregaf otillräckliga instruktioner och gaf derför intet afgörande svar, men förklarade sig med välvilja angående de föreslagna propositionerna, om hvilka han omedelbart skulle förfråga sig hos sitt hof.

Svaret ifrån Köpenhamn ankom i medlet af September; hofvet förklarade sig villigt till fortsatta konferenser trots Travendahler-fördraget, och en under första dagarne af Oktober från Fredrik IV ankommen egenhändig skrifvelse till konung August bekräftade detta kabinettsbeslut [2]).

På grund af detta gynsamma svar ifrån Köpenhamn beslöts, att till Danmark såsom republikens utomordentliga sändebud afsända endera Alexander Zaluski, wojwod af Czerniechow, eller Kczewski, wojwod af Marienburg. Danmark var imellertid långt aflägse, dess slutliga afgörelse oviss i följd af travendahlerfördraget, dess medel till krigföring ringa och de utlofvade konferenserna stodo ännu i vida fältet. Man måste således se sig om efter närmare och reelare hjelp och sådan erbjöds verkligen redan sedan någon tid tillbaka af Ryssland.

Man kan ej påstå att August med glädje kastade sig i armarne på czaren. De krokiga vägar, han i sin politik följde, gjorde att han visserligen när som helst, utan vidare betänkande, var färdig såväl till förbund som fred med czaren; men i samma ögonblick som Ryssland i väl förstådt eget intresse erbjöd konung August sin hjelp, bjuder konung August i hemlighet åt konungen af Sverige såsom pris för freden och den polska tronens orubbade besittning icke blott förbund emot czaren utan till och med Patkuls utlemnande! Först när i det svenska lägret denna proposition förkastades, vänder sig August till motsatta sidan [3]) och inleder direkta förhandlingar med czaren. Dessa förhandlingar ådagalägga en i afseende på *detta* förbund djupgående söndring mellan August och till och med hans ifrigaste anhängare; hos konungen sjelf röjes en från alla polska hänseenden fullkomligt frigjord brådskande ifver att gripa till denna räddnings-

[1]) Meuschens bref till den danske konungen d. 6 Sept. 1703.

[2]) Meuschens bref till densamme d. 11 Okt. 1703.

[3]) Danska geh.-arkivet. Meuschens depesch till den danske konungen, dat. Breslau d. 19 Mars 1704.

planka, men deremot likasom en aningsfull, okuflig motvilja att söka hjelp för Polen *der*, hvarifrån ej långt härefter tillintetgörelsens blixtstråle skulle komma. Czar Peter, som under tiden vid Östersjön vunnit stora framgångar och å andra sidan genom intagandet af Bialocerkiew, genom Palejs som nogast undertryckta uppror och genom Mazeppas alltid verksamma inflytande öfver de polska ryssarne, nått sjelfva republikens gränser, — begrep ganska väl, att, såsom ett nödvändigt vilkor för varaktigheten af hans framgångar vid Östersjön likasom för fortvaron och betryggandet af hans moraliska inflytande öfver republikens ryska länder, var af nöden att Carl med sin här blefve fasthållen i Polen. Men enda medlet att snärja det svenska lejonet i nätena vid Weichsel var att öka de lokala svårigheterna för honom, att kasta honom republiken på halsen, i fall han lyckades krossa Sachsen. Sachsarne voro redan öfverallt på slagfältet besegrade, det sachsiska fotfolket låg i sina sista andedrag i det belägrade Thorn, rytteriet var tillintetgjordt vid Pultusk, kron-hären liknade en ruin, den litthauiska befann sig i ett ännu uslare tillstånd, lubliner-beslutens verkställighet stod i vida fältet. Czarens intresse fordrade således att icke låta Sachsens och republikens motstånd allt för hastigt upphöra, att snarare underhålla det och väcka det till nytt lif äfven med uppoffring af egna medel och tillgångar, för att så länge som möjligt hålla svenskarne på behörigt afstånd från de eröfringar, som under tiden ännu återstodo att göra. Denna det ryska intressets helt naturliga logik förklarar för oss Peters vid denna tid stegrade ansträngningar för att åvägabringa ett förbund med den polska republiken, hvilken czarens sträfvan trots polackernes fruktan och motvilja äfven stod i fullaste samklang med Augusts egna samtida bekymmer och behof.

Låtom oss nu efter denna föregående inledning ingå på en närmare redogörelse för de underhandlingar, som förehades mellan August och czaren.

Förslag till ett ryskt förbund hade redan vid lubliner-riksdagen väckts af August. Omedelbart efter detta första allianceförslag anlände från Peter likasom en öppen skrifvelse "*till de förnämste polackerne*", dat. Schlüsselburg i Ingermanland d. 12/22 Apr. [1]) Denna skrifvelse innehåller en märkvärdig bland-

[1]) Nordberg I, s. 348.

ning af stolthet och inbilskhet vid sidan af stor enträgenhet att ådagalägga en viss välvilja för konung August och republiken. Czaren uppträdde här under roll af beskyddare för den genom missnöjde orosmän ansatte August, under roll af protektor för den stormupprörda, i partier sönderslitna republiken. Han hotade de öppna fredsstörarne, visade ett förgrymmadt anlete mot motståndarne till Augusts kungliga välde och förklarade sig beredd att komma honom till hjelp och såsom en verkligt kristen monark försvara hans tron. Medan han på detta sätt visade somliga tänderna och smickrade andra, uppfordrade han republiken till ett gemensamt förbund, hvarvid han såsom förut vid sina hotelser åberopade sig på de mellan båda staterne redan förut bestående fördragen, på Grzymultowskiska fördraget af år 1686 och på det med August afslutade fördraget i Moskau 1699. Artikel I i fördraget af år 1686 bestämde om upphörandet af alla fiendtligheter mellan Polen och Ryssland; artikel V innehöll löfte om att republiken icke skulle understödja mot czaren och hans välde upproriska rörelser inom de afträdda provinserna; artikel XXIII ändtligen förband Polens regenter att icke inom landets gränser gifva något skydd åt mot czaren upproriske undersåter, likasom ock ålade Moskaus czar samma förpligtelse gentemot Polen, hvarjemte å båda sidor garanterades i nödfall s. k. *bona officia*. I fördraget af år 1699 gåfvo dessutom konung August och czar Peter hvarandra löfte om "broderligt förtroende och god grannsämja" [1]).

På grund af dessa internationela stipulationer erbjöd sig czar Peter att under förhandenvarande förhållanden bispringa konung August och fordrade till och med afslutandet af en ny alliance med republiken. Utom denna skrifvelse till statens förnämste *(ad proceres Reipublicæ)* afgaf Peter en till innehållet alldeles lika uppfordran till primas Radziejowski, i det han uttryckte sin sorg öfver den krigsstorm, som från Lifland inbrutit öfver Polen, uppmanade till försvarande af Augusts rättigheter, lofvade hjelp och anbefalde åt primas' omsorg att försona konungen med republiken.

Czarens sändebud, Dolgorukow, som alltid vistades vid Augusts sida, upphörde ej att isynnerhet i Lublin i den föreslagna

[1]) Zaluski, Epistolæ, band III.

alliancens intresse utsprida underrättelser om de moskovitiska framgångarne vid Östersjön. Hvad det parti angår, som med dessa på samma gång stolta och enträgna anbud skulle vinnas, så visade sig detta, för så vidt det representerade konungen sjelf, beredvilligt att lyssna till czarens propositioner. Förr än republiken något visste om den tilltänkta moskovitiska alliancen och planen att indraga henne deruti, gingo redan agenter fram och tillbaka, så öfverste Heins öfver Kamieniec Podolski, så Patkul mellan konung August och Peter. Efter lubliner-riksdagens afslutande trädde denna angelägenhet i ett nytt skede. Under de sista dagarne af Augusti, just i det ögonblick, då den storpolska konfederationen och de svenska anspråken stodo i begrepp att taga en så plötslig tillväxt, erbjöd czarens sändebud, Dolgorukow, i sin herres namn 12,000 man hjelptrupper och några millioner rubel såsom lån åt republiken [1]). Detta anbud tillbakavisades höfligt af republikens kanslerer till följd af de då just pågående fredsunderhandlingarna med den svenske konungen. Men, såsom bekant är, kände sig ej konung August bunden af republikens beslut och afsigter. Sålunda obekymrad om de polska skruplerne och polackernes motvilja, skickade August i största hemlighet till czar Peter tvenne af sina agenter: hofrådet Witzleben och öfverste Arnstädt [2]). Dessa hemliga förhandlingar blefvo likväl röjda och stötte öfverallt på stora svårigheter. Till börja med voro Englands, Hollands och Österrikes representanter emot saken. Alla, Robinson, Kranenburg och Zinzendorf, bemödade sig att bringa till stånd ett fredsslut mellan August och Carl, utan att Ryssland deri behöfde deltaga. Men ännu kraftigare uppträdde mot detta förslag polackerne sjelfve, icke ens konung Augusts ifrigaste anhängare undantagne. Svenskarne kände till denna motvilja och begagnade sig skickligt deraf.

I den förtroligare korrespondensen mellan grefve Piper och primas framträder tid efter annan tanken på en svensk-polsk alliance emot Ryssland. August längtade såsom efter sin salighet efter rysk hjelp, men till och med sådana hans anhängare som skattmästaren Przebendowski [3]) och marienburger-wojwoden Kczewski ville icke höra talas om förbund med Ryssland och voro till

[1]) Meuschens bref till den danske konungen d. 3 Sept. 1703.

[2]) Meuschens bref till densamme d. 6 Sept. 1703.

[3]) Meuschens bref till densamme d. 4 Okt. 1703.

och med färdige att aflägsna sig ifrån hofvet för att icke hafva del i ett sådant verk. "Det inrotade hatet — skrifver det danska sändebudet Meuschen till sin konung d. 4 Okt. — emot denna (ryska) nation och hemliga intriger hindra afslutandet af detta förbund." Kansleren Zaluski gjorde ej någon hemlighet af sin motvilja mot det ryska förbundet; primas delade samma tänkesätt och förklarade öppet, att han föredroge förbund med Sverige framför med Ryssland. I Juni, kort före riksdagen i Lublin, stälde han till och med till Piper en skrifvelse, i hvilken han med åberopande af det förslag till alliance, han redan förut gjort honom, förklarade "att saken syntes utförbar". Marienburger-wojwoden Kczewski skref till hetmannen Lubomirski, att czaren ej vore bättre än svensken, att han med samma slags rätt som svensken ville inom Polens gränser uppsöka fienden. "De kosackiska horderna — skrifver wojwoden — stå i beredskap, de ryska hårarne skola påskynda sin marsch och preussiska lägret torde väl följa dem efter". Senare, då förhandlingarna mellan August och Peter ej längre voro någon hemlighet, då konungen i en utomordentlig beskickning beslutit afsända wojwoden af Culm, Thomas Dzialynski, till czaren, uppsatte ett större antal af republikens högste dignitärer och senatorer, ibland hvilka vi äfven finna de båda kron-fältherrarne, wojwoden af Krakau och Kijew, ett slags protest emot giltigheten af den till Moskau tillämnade beskickningen [2]). Denna protest bekräftades ytterligare genom en skrifvelse från samma senatorer och dignitärer, hvilken skrifvelse stäldes till den till Moskau bestämde gesandten Dzialynski. Denne skyndade då att försvara sitt goda namn, i det han skriftligen förklarade för hetmannen Lubomirski, att han ingalunda ämnade göra något intrång på republikens rättigheter [3]).

Detta må tjena till belysning af den stämning, som rådde bland det ojemförligt största antalet polacker i fråga om det af August afsedda förbundet med Ryssland. Skulden till att polackernes aningsfulla motvilja icke inom politiken beaktades måste tillskrifvas Carls egensinne och Augusts machiavelism. Carls

[1]) Zaluski Epistolæ, band III. Marienburger-wojwodens bref till Lubomirski d. 31 Dec. 1704.

[2]) Zaluski Epistolæ, III, 583.

[3]) Ibidem.

egensinne dref August med våld i Rysslands armar; Augusts machiavelism, med anspelning hvarpå den franske gesandten yttrade sig, att man ej kunde veta, när och hvem konungen af Polen ämnade bedraga, gjorde det för Carl omöjligt att sätta tro till Augusts ord och rättfärdigar hans motvilja mot att ingå i några förhandlingar med konungen af Polen. De för dessa förhållanden utsedda offren voro: Polens existens, Sveriges storhet.

August, som hvarken frågade efter republikens motvilja och skrupler eller juridiskt sanktionerade handlingar, skickade sålunda, såsom vi redan sett, Witzleben och Arnstädt till Peter, hvilken åter i senare hälften af September i djupaste hemlighet afsände Patkul till Warschau. Denne cyniske intrigör, en sann typ för den tidens diplomater i ordets sämsta betydelse, i historien omgifven med en dubbel gloria, för försvaret af de lifländska adelsprivilegierna och för martyrdöd, sökte i Warschau för publiken undandölja sin närvaro, höll derför ofta ensliga konferenser med August, trädde i förbindelse med kron-storhetmannen Lubomirski, som var alltför ärlig att förråda hans hemliga vistelse, och skickade regelmessigt förtroliga biljetter till det danska sändebudet, i hvilka meddelanden han redogjorde för sina diplomatiska framgångar. I dessa förtroliga utgjutelser afslöjar sig hela cynismen i Patkuls karakter. Några år förut hade han i Liflands intresse trädt i liflig förbindelse med August och republiken; nu, i czarens tjenst, uttrycker han sig föraktligt om August och polackerne, försäkrar att han med löfte om 50,000 man och lån af några millioner lätteligen skulle bringa till stånd den efterlängtade alliancen och att han "imellertid icke frågade efter polackerne och deras skrik".

Förhandlingarna mellan Patkul och August förde slutligen till det önskade resultatet och d. 11 Okt. fick den danske gesandten genom en entusiastisk skrifvelse ifrån czarens agent följande underrättelse: "Gud vare tack, i går kom fördraget mellan czar Peter och konung August till stånd". På grund af detta fördrag förpligtade sig August att uppbringa sin armé till 24,000 man, hvartill Peter skulle lemna nödiga penningemedel. Tilllika skulle för öfverenskommelse om närmare detaljer ett hemligt kabinettsråd hållas, hvari Patkul skulle representera

[1]) Skrifvelse ifrån Meuschen till den danske konungen d. 17 Sept. 1703.

czaren. Denna rådplägning försiggick också och ett hemligt fördrag åvägabragtes mellan czaren och August och undertecknades d. 12 Okt. 1703; detta fördrag är af vigt i detta tidskiftes historia, isynnerhet som det i sina hufvudsakliga stipulationer tjenade till grundval för det senare fördrag, som d. 30 Aug. 1704 afslöts i Narva imellan czar Peter och den i den polska republikens namn uppträdande culmer-wojwoden Thomas Dzialynski [1]).

I detta fördrag [2]) förpligtade sig czaren att ställa till konung Augusts disposition 12,000 man godt fotfolk jemte artilleri och nödig tross. Öfverbefälet öfver dessa trupper skulle konungen hafva, underhållskostnaderne deremot skulle af czaren bestridas; 300,000 rubel skulle genast tillställas konungen och dessutom årligen 200,000 intill krigets slut. Den litthauiska armén, på czarens bekostnad ökad till 14,000 man, skulle tillika med 10,000 man ryskt infanteri utgöra en särskild hjelpcorps. Äfven öfver denna styrka skulle konungen af Polen föra öfverbefälet. Icke nog härmed, erbjöd czaren understöd af Mazeppa, som räknade ända till 60,000 kosacker, och garanterade för "den polske kosack-öfversten Palejs" trohet, att denne med de 25,000 man, han hade under sitt befäl, icke skulle företaga sig någon fiendtlighet mot den polske konungen. Den sachsiska, numera mycket försvagade armén skulle ökas till 10,000 man fotfolk samt 8000 man rytteri, för underhållskostnaden skulle en gemensam kassa bestämmas, som skulle stå under en czarens och en kunglig ministers kontroll. Krigsoperationerna i Polen skulle ledas af konung August, vid Östersjön och Düna af czaren.

Sådant var det fördrag, som mellan Peter och August uppgjordes bakom republikens rygg, till och med utan dess vetskap. Efter dess afslutande lemnade ock Patkul strax Warschau.

Å sin sida förberedde nu August i republikens namn culmerwojwoden Thomas Dzialynskis afsändande till czaren, en sak som dock utdrogs i oändlighet på grund af polackernes motstånd, brist på pengar och wojwodens uttryckliga förklaring, att han

[1]) Skrifvelse ifrån Meuschen till den danske konungen d. 14 Okt., samt ifrån Patkul till Meuschen d. 11 Okt. 1703.

[2]) Dresdener-arkivet: Den Polnisch-Schwedischen Krieg betreffend, was an dem Königl. Preussischen Hofe durch den Geheim-Rath den Grafen Flemming hierinnen negotiirt worden, anno 1703 (volum. XVII); Flemmings korrespondens ifrån Berlin d. 3 Mars 1704.

utan 50,000 thaler icke kunde utföra detta uppdrag [1]). För öfrigt, för att afsluta afdelningen om Augusts förhandlingar med Ryssland, är ännu att tillägga, att, så mycket man kan sluta af Patkuls utgjutelse inför det danska sändebudet Meuschen, började äfven stor-hetmannen Lubomirski och skattmästaren Przebendowski att svigta i sitt motstånd emot det ryska förbundet. Patkul skrifver nemligen ord för ord, att han öfvervunnit deras motstånd "par le.... vous m'entendez dejà"!, utan att uttryckligen säga hvilket argument härför användes [2]).

Bland andra, som August också sökte vinna på sin sida, var Brandenburg eller snarare det nybildade konungariket Preussen. Förhållandet till kabinettet i Berlin var imellertid ännu mera inveckladt än ställningen till Ryssland. Man måste äfven här, för att förstå sammanhanget, göra åtskilnad mellan konungens politik och republikens, mellan hvad som förehades i konungens intresse och hvad som företogs i republikens namn, och på samma gång följa hofvets i Berlin samtidigt fortlöpande konspiration mot August och republiken.

Berliner-hofvet, som emot sin vilja och eget intresse såsom medlem af det tyska riket blifvit indraget i det spanska successions-krigets hvirfvel, i spetsen för hvars regering stod en i blotta ceremonielet för sin nya värdighet förälskad konung och en föga begåfvad utrikesminister grefve Wartenberg, hade imellertid i afseende på Polen och dess förvecklingar uppstält för sig följande program: framför allt erkännande af den preussiska konungavärdigheten, besittningstagande af den år 1700 förlorade elbinger-panten samt erhållande af en mindre landsträcka i det kungliga Preussen på venstra stranden af Weichsel. Detta program för Brandenburgs önskningar förklarar berliner-hofvets politik i dess förhållande till republiken, i dess förhandlingar med konung August och Carl, i dess negociationer *med* republiken och *mot* densamma. Såsom representant för konung Augusts intressen vid hofvet i Berlin fungerade alltifrån slaget vid Kliszow Flemming, hvars verksamhet inskränkte sig till ofruktbara underhandlingar om hjelp af brandenburgarne. Den diplomatiska ställningen till berliner-hofvet var till sina väsentliga förhållanden densamma sedan vintern och våren 1703. En förändring inträdde

[1]) Skrifvelse ifrån Meuschen till den danske konungen d. 21 Okt. 1703.

[2]) Skrifvelse ifrån Patkul till Meuschen d. 11 Okt. 1703.

först i och med riksdagen i Lublin och den storpolska konfederationen å ena sidan och å den andra Carls framryckande omedelbart intill det brandenburgiska landets närhet. Synnerligen började sakerna taga en mera missgynsam vändning, då den brandenburgiske gesandten Hoverbeck förnyade sina anspråk på elbinger-panten. Denna fråga blef äfven föremål för lubliner-riksdagens öfverläggningar och beslut. Sista dagarne i September förde Hoverbeck den till tals i en konferens med republikens ministrar och fordrade i sitt hofs namn Elbings utlösen [1]).

Samtidigt spredo sig rykten, som dag från dag tillväxte i sannolikhet, att hofvet i Berlin närmade sig konungen af Sverige; alltmera ökades ock spåren af detta hofs ganska misstänksamma uppträdande gentemot republiken. I Danzig vistades vid denna tid en brandenburgisk agent vid namn Rubach. Denne underhöll mycket intima och misstänkta förbindelser med Stenbock, som samtidigt uppehöll sig dels i Danzig, dels i Elbing under förhandlingar med de preussiska städerna om penninge-kontributioner, vagnar, fordon och leveranser för armén. Rubach kom nu till det svenska lägret vid Thorn och konfererade här med de svenska generalerne och de civila funktionärerne [2]). Under tiden spreds ryktet om en mellan berliner-hofvet och den svenske konungen afslutad alliance-traktat, hvars tillvaro baron Hoverbeck, härom uttryckligen af baron Pflugk och de polska kanslererne tillfrågad, i början förnekade, men sedan medgaf, på samma gång han dock förklarade, att denna traktat ej vore annat än ett förnyande af de gamla fördragen mellan de båda monarkerne utan någon fiendtlig biafsigt emot konungen och republiken. Samma förfrågningar ifrån den ena sidan och försäkringar ifrån den andra upprepades i Berlin under hela September och Oktober månader mellan Flemming och konung Fredrik I, hans ministrar grefve Wartenberg och Ilgen. Flemming bemäktigade sig i hemlighet i grefve Wartenbergs kabinett en skrifvelse med adress till den svenske diplomaten Lillieroth. Genom denna ledtråd kom han på spåren det hemliga fördraget mellan hofvet i Berlin och Carl XII, men erhöll ock den högtidligaste, om ock, såsom vi längre fram skola se, ingalunda sanningsenliga försäkran,

[1]) Skrifvelse ifrån Meuschen till den danske konungen d. 16 Sept. 1703. Zaluski Epistolæ, band III; Zaluskis bref till kron-storfältherren d. 25 Sept. 1703.

[2]) Talrika bref ifrån Meuschen till det danska hofvet.

att detta fördrag icke innehölle något för konung August och republiken menligt [1]).

Men dessa Hoverbecks, hofvets och ministrarnes försäkringar kunde dock icke ingifva lugn, synnerligast som berliner-hofvet samtidigt härmed rustade sig till att militäriskt besätta Elbing för att betrygga sig denna pant emot den svenske konungens angrepp. Farhågorna tilltogo, då kort derefter 1100 brandenburgare verkligen inryckte på elbinger-territoriet, uppburo kontributioner och till och med hotade staden [2]).

Det är således ej att undra på om dessa berliner-hofvets tilltag ingåfvo republiken dystra farhågor. I medlet af September skrifver det danska sändebudet Meuschen till sitt hof: "Här anser man såsom en gifven sak, att konungarne af Sverige och Preussen i sina öfverenskommelser redan tillegnat sig den polska andelen af Preussen och sig imellan delat den".

Till följd af denna hotande och bekymmersamma ställning voro primas och Polens ministrar ifrigt angelägna att genom täta konferenser med Hoverbeck komma underfund med det mellan berliner-hofvet och det svenska ingångna hemliga fördraget. Den brandenburgiske gesandten gaf dock blott undvikande svar, förebärande brist på underrättelser och instruktioner från Berlin. Såväl Flemming, Augusts representant i Berlin, som republikens utomordentliga sändebud uppbjödo imellertid all sin förmåga att afvända den från Brandenburgs sida hotande faran. Flemming gjorde grefve Wartenberg energiska föreställningar emot de brandenburgiska truppernas inryckande på elbinger-området och den brandenburgiske öfversten Schlundts hotelser att bombardera staden, om den ej frivilligt underkastade sig. Den 20 Okt. skref Flemming till August [3]): "Hvad angår elbinger-territoriets kränkande har jag härstädes gjort hofvet förebråelser för denna handling, så föga motsvarande de försäkringar, som förut gifvits mig om underhållande af godt förstånd med oss, och hvilken occupation äfven afstyrkts af herr v. Hoverbeck". Brandenburgarne ursäktade sig med förebärande att afsigten vore att

[1]) Dresdener-arkivet. Flemmings bref till August och Pflugk ifrån Berlin d. 4, 7, 10 Sept., 6, 12, 20 Okt. 1703 (vol. XVII: korrespondenser etc. rörande det polsk-svenska kriget.

[2]) Skrifvelse ifrån Meuschen till den danske konungen d. 21 Okt. 1703.

[3]) Dresdener-arkivet: Flemmings korrespondens vol. XVII.

skydda denna pant emot en ganska sannolik våldsbragd af svenskarne, och dessutom "företedde de oss — skrifver Flemming — bref ifrån polacker, hvilka förklarade, att hvad de gjort stode i god samklang med republikens bästa".

Samtidigt gingo ock rykten att såväl Danzig som sjelfva Elbing hade begärt brandenburgisk besättning för att trygga sig mot en svensk occupation. Huru litet vare sig Brandenburgs hotelser eller Flemmings allvarliga föreställningar hindrade August att i samråd med sin representant i Berlin nästan samtidigt upptaga underhandlingar, som våldförde det polska territoriets integritet, skola vi i det följande visa.

Under intrycket af dessa oroande underrättelser, Hoverbecks undvikande förklaringar, Brandenburgs alltmera uppenbara och misstänkta trupprörelser, fann sig imellertid republiken föranlåten att i eget namn upptaga underhandlingar med hofvet i Berlin på basis af de å ömse sidor bestämda fördragen och under hycklande af förtroende till den hittills visade öppenheten. Enligt det polska ministerrådets beslut i slutet af September bestämdes derför att såsom utomordentligt sändebud skulle till Berlin afgå den litthauiske kansleren Szczuka, en personlighet, som af de utländske diplomaterne i Warschau ansågs för den bäst begåfvade bland polackerne.

Szczuka erhöll genom hofvet i Köpenhamn rekommendationsskrifvelse till den danske gesandten i Berlin Ahlfeld, som i allt skulle understödja honom. Att han dessutom på ort och ställe skulle träda i förbindelse med Flemming var naturligt[1]). Szczukas fullmakt och pass, dat. Okt. 1703, tala om nödvändigheten att utjemna åtskilliga svårigheter och förvecklingar, som under senaste tiden hopat sig imellan republiken och Brandenburg. Den instruktion, han tillika erhöll, angaf närmare hans uppgift[2]).

På grund af republikens farhågor skulle han erinra Brandenburg om wehlauer-förpligtelserna och yrka på understöd emot svenskarne, i första hand de af kurfursten i fördraget i fall af krig utlofvade 2500 man infanteri, samt derutöfver så mycket han kunde erhålla. Angående de tvenne vigtigaste sväfvande frågorna mellan hofvet i Berlin och Polen: erkännande af Preussens kungliga värdighet och elbinger-angelägenheten hade Szczuka

[1]) Skrifvelse ifrån Meuschen till den danske konungen d. 23 Aug. 1703.

[2]) Fullmakten, passet och instruktionen finnas ibland Zaluski Epistolæ III.

visserligen i uppdrag att erkänna den nya kungligheten men tillika att fordra såsom ersättning för detta erkännande återställandet af de republikens klenoder, hvilka år 1700 hade lemnats såsom pant för Elbings öfverlemnande af brandenburgarne samt qvitterandet af republikens skulder alltsedan Johan Casimirs tid. Skulle detta förslag icke antagas, så skulle gesandten underlåta erkännandet af den kungliga titeln och inskränka sin verksamhet till förhandlingen om återlemnandet af de förpantade klenoderne och betalandet af republikens skuld. De öfriga punkterne i instruktionen angingo mindre vigtiga frågor, som här ej behöfva anföras. I alla dessa frågor förbehöll instruktionen åt konungen och republikens ministrar rätten att i sista hand afgöra, hvarför ock Szczuka anbefaldes att flitigt korrespondera med de polska statsmännen.

Tilläggom här genast, att Szczukas beskickning aldrig kom till stånd, emedan, såsom han senare ursäktade sig, hans egna tillgångar dertill voro otillräckliga och kron-skattmästaren icke lemnade de nödiga försträckningarna [1]).

Såsom vi af ofvanstående sett, uppträdde ännu republiken med en viss frimodighet, till och med djerfhet, emot sina förra vasaller, trots de förhandenvarande bekymren, trots den splittring hvari staten befann sig. Men huru litet resultatet motsvarade den ställning republiken intagit, för att icke säga dess förväntan, visas bäst, om vi kasta en blick på de stämplingar Brandenburg samtidigt förde mot Polen.

Till att börja med visar sig då, att de af Hoverbeck i förstone förnekade men senare i allmänna ordalag erkända underhandlingarna mellan hofvet i Berlin och den svenske konungen alldeles icke voro produkter af någon öfverdrifven misstänksamhet. Tvärtom hade de nästan alltifrån början af Thorns belägring varit i görningen och ledde ändtligen till afslutande af ett formelt, för Polen ytterst skickelsedigert fördrag. Detta fördrag undertecknades d. 29 Juli 1703 i byn Holland å Sveriges sida af Lillieroth, Hermelin och Cederhielm och å Brandenburgs sida af Schmettau, Wartensleben och residenten Rubach samt stadfästades af konung Fredrik I d. 6 Aug. 1703 i Liebenwalde under hans minister grefve Wartenbergs kontrasignation; såsom af dess

[1]) Danska Geh.-arkivet. Den kejserlige gesandten Strattmanns berättelse till breslauer-kammarens president Neidhardt d. 23 Febr. 1704.

innehåll ses, var det ett vältaligt afslag på republikens fordringar och Szczukas instruktion [1]). Utom öfverenskommelse om att båda konungarne skulle taga i sitt särskilda skydd den evangeliska kyrkan såväl i Polen som i storfurstendömet Litthauen och återförvärfva dess medlemmar de rättigheter och friheter, som af dessa förut innehafts, samt ett af Brandenburg afgifvet, väl ej synnerligen uppriktigt menadt löfte, att, i fall fred komme till stånd, förhjelpa prins Jakob Sobieski till utbekommande af hans hos August innestående penningefordran, garanterade de båda parterne ömsesidigt hvarandra icke blott territoriel integritet utan ock — hvad som var af vigt för Brandenburgs anspråk på Elbing — "försvar och skydd af ömsesidiga rättigheter och inledda företag". Den svenske konungen erkände vidare genom detta fördrag den brandenburgiske kurfurstens konungatitel och förpligtade sig att vid inträffande fredsslut äfven utverka republikens erkännande deraf. Konungen af Preussen lofvade åter att, om än republiken med stöd af wehlauer-fördraget fordrade understöd emot den svenske konungen, sådant dock icke skulle beviljas, hvaremot konung Carl såsom ett uttryck för sin tacksamhet lofvade att kraftigt försvara honom, ifall han härför från republikens sida blefve utsatt för några obehagligheter. Till sist afsade sig båda konungarne rätt att efter kriget ingå särskild fred med republiken. De öfriga Holland—Liebenwalder-fördragets stipulationer angå oss här ej närmare.

Detta fördrag, som skulle vara bindande för båda parterne under en tidrymd af tio år, hvilken termin det dock, tack vare förändrade omständigheter och berliner-hofvets traditionela föränderlighet, icke upplefde, afslöjar för oss de "höga kontrahenternes" afsigter gentemot Polen och innehåller tillräcklig förklaring, hvarför Szczukas tillämnade beskickning till Berlin i alla händelser skulle hafva blifvit ofruktbar.

Den forne polske vasallen, numera en af republiken eftersökt allierad, ändade dock härmed ej sin i sjelfva verket fiendtliga, om än med diplomatisk konst förhemligade verksamhet. Denna tid har att framvisa en mängd äfventyrare, industririddare, hvilka mer eller mindre begåfvade erbjödo Europas potentater sina tjenster och råd. Till sådane äro att räkna Patkul, Görz, van der

[1]) Nordberg IV, 108—113; Theiner, Monuments historiques relatifs aux règnes d'Alexis etc. 392.

Nath. En något anspråkslösare ställning intager bland desse en viss Christian von Müller [1]).

Denne v. Müller, född sachsare, "statsman och publicist", såsom han sjelf kallar sig, kom våren 1703 till Berlin och fann tillträde till ministrarne Ilgen, Wartenberg, slutligen till och med till konung Fredrik. Med desses vetskap och vilja begaf han sig till det svenska lägret vid Thorn, der han förmedelst åtskilliga intriger lyckades till konung Carl framlemna ett memorial, hvari föreslogs Polens delning imellan Preussen, Sverige, czaren och konung August. August skulle till erkänsla för sin andel i denna delning återgå till protestantismen, Preussen skulle erhålla venstra Weichsel-stranden, Sverige Kurland och en del af Litthauen, czaren Ukraine. En nation sådan som den polska förtjenade icke enligt Müllers åsigt något undseende eller någon annan lott. Detta projekt, hvilket i det svenska lägret väckte uppmärksamhet, bildade blott inledning till vidare förhandlingar i samma rigtning. I Oktober 1703 skickades åter från Berlin öfverste Eosander med fullmakt och instruktion att söka utforska hvad Carl egentligen hade för afsigt att göra med Polen; Brandenburg vore villigt att öfverlåta åt konungen ett oinskränkt fält för eröfringar norrut, för egen del fordrade man det kungliga Preussen och Elbing, återstoden borde öfverlemnas åt August, för hvars samtycke till ett sådant delningsförslag hofvet i Berlin garanterade. Att afsätta konungen afstyrkte berliner-kabinettet på den grund att, på samma gång man afsatte honom, skulle man förlora verktyget för uppnående af det gemensamma målet i afseende på Polen. På samma gång föreslogs en konferens i Danzig, hvilket förslag äfven verkligen kom till stånd. Brandenburg representerades här af wolfenbüttler-geheimerådet v. Alvensleben, Sverige af Leuwenstedt. Men hela denna projekterade första delning af Polen gick om intet genom omöjligheten att förmå Carl till någon skonsamhet mot konung August. Ju mera den storpolska konfederationen tillväxte, ju djerfvare Jakob Sobieski framträdde med sina anspråk, desto orubbligare blef hos Carl beslutet att afsätta konung August, och en politisk kombination, i hvilken äfven August skulle ingå såsom deltagare, hade alltmindre utsigt till framgång. Ehuru således detta Branden-

[1]) Droysen, Geschichte der preussischen Politik: Friedrich I, König v. Preussen (Leipzig 1867) 278 ff.

burgs förslag för denna gång icke lyckades, så qvarstår dock deraf ett historiskt spår i sjelfva dessa sträfvanden, hvilka på samma sätt som vid det första svenska kriget, då republikens bekymmersamma belägenhet begagnades till emancipation ifrån den polska öfverhögheten, nu vid detta andra svenska krig gingo ut på åtkomst af det polska rofvet och förr ej heller hvilade, än vid samma århundrades slut målet vanns genom upphäfvandet af den forne öfverlänsinnehafvarens politiska tillvaro. Att de brandenburgiska projekterna icke varit obekanta för August, att deras förste författare, v. Müller, handlat i samråd med Flemming, är ej något tvifvel underkastadt. Den påflige nuntien Pignatellis vittnesbörd i denna sak är fullkomligt bevisande [1]). Å Augusts sida behöfdes blott ett raskt afgörande, men han tvekade, emedan han i återgång till protestantismen såg någonting för sig komprometterande och i medgifvandet af Polens delning en skandalös och farlig affär gentemot det polska folkets misstroende [2]).

Sedan vi sålunda behandlat de politiska och diplomatiska underhandlingarna, skola vi nu rigta vår uppmärksamhet på de samtidiga krigiska tilldragelserna. För en polack är detta sannerligen en sorglig uppgift.

Redan vid första blicken beröres man smärtsamt af nationens kraftlöshet och vanmakt gentemot den allt förkrossande fienden och de stämplingar emot republikens integritet och oberoende, som af honom och förrädiska bundsförvandter anstiftades. Förklaringen härtill finner man dels af sjelfva tilldragelserna på det politiska området, dels ock företrädesvis af de särskilda förhållanden vi nu gå att anföra.

---

[1]) Theiner, Monuments historiques etc. 392.

[2]) Såsom prof på huru Flemming i sin förtroliga korrespondens behandlade projektmakaren Müller må följande här anföras: "Den sig så kallande Christian von Müllern — skrifver han — är vid kongl. polska och kursachsiska hofvet nogsamt känd. Han har i alla tider varit en af de största och förvägnaste äfventyrare och projektmakare och har alltid gjort profession af falska angifvelser, ärekränkningar, penning-utpressningar och guldmakeri, hvarför han ock såväl i Berlin som i Sachsen råkat i mycket skymfliga processer, hvarur han endast genom flykten salverat sig. I Köpenhamn har han blifvit fängslad och efter de underrättelser, som hit ankommit, blifvit illa trakterad, icke, såsom han föregifver, derför att han ådragit sig onåd hos den nuvarande drottningens af Danmark parti utan för sina farliga projekter, som endast gå ut på brouiellerier med andra hof." Dresdener-arkivet. Acten Christian von Müllern, Freiherrn von Kiselfeld, Preuss. Excl.-Rath, Ansprüche, loc. 589. Sådana voro således de agenter, som i XVII:de århundradet användes vid de tyska hofven!

Kron-hären, till största delen bestående af hussarer och pansarfanor, tillsammans 5 till 6,000 man lägrade omkring Warschau, befann sig enligt det danska sändebudet Trampes intyg i ett ytterst beklagligt tillstånd. Hästarne voro med få undantag eländiga, manskapet genom maklighet och overksamhet förslappadt, och bakom denna soldatskara följde en ofantlig mängd trossvagnar [1]).

Den litthauiske hären under Wisniowieckis och Pociejs befäl, i inre värde kanske till och med underlägsen kron-hären, var dock mera passande för guerillakrig och, hvad som var af största vigt, mera tillgifven konungens sak. Lubliner-beslutet, enligt hvilket kron-hären skulle uppbringas till 36,000 man och den litthauiska till 12,000, var ännu icke verkstäldt. Den bästa disciplinen och förhållningsvis bästa militäriska andan kunde man ännu finna i den till några tusen man uppgående s. k. främmande "autoraments"-corpsen under general Brandts befäl. Om vi än lemna å sido härens ringa numerär och öfriga bristfällighet, så funnos dock flerfaldiga moraliska och politiska anledningar till den republikanska härens fullkomliga vanmakt. Framför allt rådde en allvarsam splittring mellan kronans vapenmakt och den litthauiska hären. Lubomirski och Sieniawski förde befälet öfver den förra, Wisniowiecki och Pociej öfver den senare. Redan sjelfva dessa namn förklara mycket, om än ej allt. Lubomirski, Benedict Sapiehas svärson, såg naturligtvis med sorg huset Sapiehas fall och kunde omöjligen af hela hjertat vara den kungliga saken tillgifven. Sieniawski, Rakoczys beskyddare och vän, stod helt och hållet under inflytande af sin gemål, som återigen styrdes af konung Ludvig XIV och hans gesandt Bonac; hans ställning till konungen var ungefärligen densamma som Lubomirskis. I motsats till desse representerade Wisniowiecki och Pociej det emot Sapieha fiendtliga partiet, hvilket på grund af eget intresse nära förband sig med konungen, med tillfredsställelse såg hans närmande till czaren och öppet eftertraktade arfvet efter Sapieha. Efter det att den af lubliner-riksdagen Sapieherne beviljade sex veckornas anståndstid utlupit, lät ändtligen konungen efter åtskillig tvekan och deraf föranledt uppskof bortgifva de värdigheter, som hittills af Sapieherne innehafts. Det

[1]) Skrifvelse ifrån Meuschen till den danske konungen d. 20 Sept. 1703.

litthauiska storhetmans-embetet efter Johan Casimir Sapiehas degradation tilldelades furst Michael Wisniowiecki, skattmästare-embetet efter Benedict Sapieha erhöll Pociej, marskalksembetet efter Alexander Sapieha tillföll Wollowicz, wojwodskapet Wilna furst Janusz Wisniowiecki. Storhetmanskapet hade grefve Oginski, starost af Samogitien, räknat på att för sin del erhålla; konungen sökte i stället, ehuru förgäfves, att vinna honom för sig genom att erbjuda honom fälthetmanskapet [1]). Det var naturligt att denna fördelning af den Sapiehiska familjens värdigheter måste bidraga till att ytterligare gjuta olja på elden, så att det numera blef omöjligt att förmå de båda öfverbefälhafvarne till gemensamt uppträdande mot svenskarne. Så hölls t. ex. d. 15 Augusti i Otwock ett krigsråd i närvaro af konungen, kronstorkansleren, furst Michael Wisniowiecki och storhetmannen Lubomirski, hvarvid beslut fattades om att kron-hären och den litthauiska skulle, den förra på högra, den senare på venstra stranden af Weichsel, tåga till Thorns undsättning [2]). Men några dagar senare förklarade Lubomirski inför Zaluski, att han alldeles icke ämnade företaga någon gemensam action. Lubomirskis och kron-härens ställning var ingalunda någon hemlighet. Det danska sändebudet uttalade flerfaldiga gånger i sina depescher till det danska hofvet sin fruktan att, om kron-hären komme till Storpolen, skulle denna förena sig med den dervarande konfederationen, och om Lubomirski skrifver Meuschen öppet, att det missnöje denne hyste på grund af de Sapiehiska angelägenheterna tilläte honom icke att draga fördel af general Brandts framgångar i Preussen [3]). Dessutom får man ej förglömma, att republikens egen ännu alltjemt oklara och ovissa hållning gentemot konungen af Sverige icke litet bidrog till detta sakernas läge. Republiken uppträdde nemligen medlande mellan de båda konungarne, och för ögonblicket stod hon ännu i förhandlingar med den fiende, som

---

[1]) Denkwürdigkeiten des Zawisza, sid. 115.

[2]) Zaluski Epistolæ III: Zaluskis bref till Alexander Salarolli d. 13 Sept. 1703.

[3]) Skrifvelse ifrån Meuschen till den danske konungen d. 23 Sept. 1703: "De polska affärerna befinna sig fortfarande i stor konfusion och ovisshet, hvartill befälhafvarnes misshällighet ej litet kontribuerar, hvilken uppstått af de misstankar man hyst om kron-fältherren, att han skulle trakta efter att soutenera Sapieherne. Detta har ock varit anledningen till att, såsom polackerne föregifva, det af general Brandt senast gjorda ströftåget icke haft bättre följd eller medfört större avantage." Geh.-arkivet i Köpenhamn.

nu i två år hade förödt landet. Detta onaturliga förhållande inom det politiska området medförde samma förvändhet inom det militära. Kron-hären marscherar under Augusti och September månader fram och tillbaka omkring Warschau, går ifrån högra sidan af Weichsel öfver till den venstra med en talrik tross, rycker för skens skull in i Storpolen men vänder i medlet af Oktober tillbaka till Warschau, utan att någonting hafva uträttat eller ens hafva sett fienden i ögat.

Föga bättre var förhållandet med den sachsiska armén. Förnämsta skulden härtill var Augusts och hans generalers fullkomliga brist på militärisk duglighet. Svårligen skulle man kunna utfinna någon verklig strategisk plan eller en enda strategisk tanke. Tvenne sachsiska fotregementen, tillsammans 2 à 3 tusen man, stodo i Tykocin under general Venedigers befäl; hufvudstyrkan af det sachsiska fotfolket, ungefär 6000 man, under generalerne Canitz och Roebel, utgjorde Thorns besättning; det vid Pultusk tillbakakastade rytteriet, 4 à 5 tusen man, kommenderades af den fullkomligt oduglige Steinau i trakten af Warschau. Venedigers och Steinaus förening, anryckandet af Brandts tvåtusen man starka corps tillhörande republikens främmande "autorament" samt den litthauiska hären, på hvilken man i en Wisnowieckis och Pociejs hand med trygghet kunde lita — allt detta hade uppbringat Augusts stridskrafter till 10,000 man, med hvilka man kunde och hade bort undsätta Thorn eller åtminstone oroa svenskarne under belägringen. För det talrika sachsiska och litthauiska rytteriet erbjöd sig dessutom en uppgift, som lofvade nästan afgjord framgång. Den svenske konungen, som med sin vanliga envishet hakade sig fast vid Thorn, hade hvarken tillräcklig proviant för hären eller gröfre belägringsartilleri och nödig ammunition. Proviant fördes på fordon ifrån Danziger-Werder, som ännu ej af kriget var utsuget; kanoner och öfrig materiel kommo under Augusti och September månader ifrån Sverige och Riga till Danzigs hamn. Stenbock uppehöll sig, såsom redan är nämdt, vid denna tid i Danzig, hotade staden med Carls hämd, i fall den icke uppfylde hans önskningar och fordringar, samt förde proviant, rekryter, kanoner, ammunition utefter Weichsel till det svenska lägret. Det enklaste förutseende bjöd nu att med tillhjelp af rytteriet uppfånga dessa transporter, hvarigenom den svenska hären vid Thorn inom kort

skulle befunnit sig i fullständig hungersnöd, fullkomligt urståndsatt att fortsätta stadens belägring. Men icke ens af en sådan plan var Augusts och hans generalers militäriska geni mäktigt. Steinau företog blott en gång i Augusti en slags demonstration i den svenska härens rygg, men vände utan framgång tillbaka, klagande öfver att primas åt svenskarne förrådt hemligheten. Brandt med sina 2000 man fäktade i Juli och Augusti temligen lyckligt emot de svenske blänkarne i trakten af Liszbark, Brodnica (Strassburg) och Neustadt, men någon verkligt systematisk plan kan man ej heller här spåra. Konung August rådslår, sköter sin diplomatik och sina nöjen i Otwock och Ujazdow. Fru Lubomirski erhåller skänker till 60,000 thalers värde, ett lysande bröllop mellan fröken Bielinska och Denhoff i Otwock i närvaro af en talrik samling sachsiske och polske kavaljerer gör likaledes intrång på kassan och tager konungens uppmärksamhet i anspråk, medan Thorn helt och hållet lemnad åt sig sjelf drar sina sista andedrag. För att intet undandölja, bör dock här tilläggas, att konungen imellanåt utbyter sina hofnöjen mot likartade militäriska tillställningar utan nytta och värde för fälttågets verkliga mål. Så t. ex. ankommer konungen då och då från Otwock till Warschau och förstaden Praga för att låta sina 4000 man rytteri passera revue. I början af Augusti uppsätter han ett regemente drabanter, valda ur rytteriet, delar dem i fyra s. k. kompagnier och öfverlemnar befälet öfver dessa åt generalerne Kyall, Wrangel och Jordan [1]). Sådan militärisk lek kunde naturligtvis icke hafva något inflytande på fälttågets gång.

Huru olika ställer sig icke deremot anblicken af den svenska hären vid sidan af denna splittring och oenighet inom republikens och sachsarnes arméer!

Låtom oss först taga i betraktande härens styrka! Fotfolket bestod af tretton regementen af olika numerär, från 500 till 3000 man. Så räknade t. ex. gardes-regementet under öfverste Posse 3000 man, det pommerska regementet under öfverste Sparre 500 man. De kungliga lifdrabanterne utgjorde blott 140 man; rytteriregementena, hvardera från 500 till 1,200 man, voro tillsammans nio; dragon-regementena, från 400 till 800 man, inalles fyra. Sammanlagdt uppgick den alltifrån slutet af Maj framför Thorn samlade svenska hären till 26,640 man, var således betydligt

[1]) Skrifvelse ifrån Meuschen till den danske konungen d. 16 Aug. 1703.

starkare än samtliga de stridskrafter, hvaröfver August hade att förfoga [1]). Härens förträffliga disciplin och sedliga kraft äro redan förut omordade. Carl förde under thorner-belägringen sitt vanliga tältlif med sina oskiljaktige kamrater, hertigen af Sachsen-Gotha och den unge hertigen af Würtemberg. Det svenska kansliet, Piper, Hermelin, Cederhielm, Benedict Sapieha, slogo sig ned i husen på venstra stranden af Weichsel.

Ifrån slutet af Maj inneslöt den svenska armén från alla sidor stadens sachsiska besättning, som var besluten att till det yttersta försvara sig. Redan första anblicken af stadens befästningar, de första skotten, som dånade från dess murar, öfvertygade konungen, att här ej kunde komma i fråga ett så hastigt resultat som vid Narva, vid Düna, Kliszow och Pultusk, att man måste börja en svår och långsam belägring, hvartill ännu felande kanoner och ammunition måste anskaffas. Men Carl lät sig dock ej häraf skrämmas, emedan han satt sig i sinnet att till hvad pris som helst bemäktiga sig denna sachsernes tillflyktsort på polsk mark och att derför så hastigt som möjligt ditföra de dertill nödiga medel. Vigten af Danzigs hamn, den enda föreningslänken med Sverige, framstod nu så mycket klarare, och derför finna vi Magnus Stenbock redan i början af Juni såsom konungens agent uppträda i Danzig. Han erbjuder staden å Carls vägnar 2000 mans besättning, köpslår med magistraten om penning-kontribution och leveranser, ordnar slutligen försigtigt och klokt tillförseln af krigsmateriel ifrån Carlskrona och Riga. Förutom särskilda penning- och natura-prestationer tvangs Danzigs magistrat att i afseende på dessa transporter förhålla sig neutralt, hvaremot den genom sin resident i Warschau frambar sin ödmjuka ursäkt för denna sin undfallenhet. Imellertid fick Carl på detta sätt mottaga en riklig tillförsel af krigsförnödenheter. Ifrån början af Augusti intill midten af September inlöpte i Danzigs hamn sammanräknadt 158 svenska transportskepp och landsatte vid Pultusk och Oliva ammunition, kanoner, mörsare, öfver 4000 rekryter och 1000 hästar [2]). Stenbock, som under hela denna tid oafbrutet uppehöll sig i Danzig, sände all denna tillförsel utan synnerlig svårighet till det svenska lägret

[1]) Dresd.-arkivet: Schwedische Truppen, so anitzo unter Ihre Majestät immediaten Commando im polnischen Preussen stehen 1703—4.

[2]) Talrika bref ifrån Meuschen till den danske konungen under Augusti och September 1703.

vid Thorn, hvilken fästning, så länge ännu belägringsmateriel fattades, blott befann sig i blokadtillstånd, hvarigenom dock hvarken underrättelser eller tillförsel utifrån kunde inkomma till staden. Den i sista dagarne af Maj begynta blokaden fortfor utan afbrott under Juni, Juli, Augusti och större delen af September eller under hela tiden för Augusts vistelse i Elbing och resa till Lublin, lubliner-riksdagen, lustbarheterna och rådplägningarna i Otwock och Ujazdow, storpolska konfederationens uppkomst och fortgång. Under hela denna tid förblef ock den svenska hären egentligen i ett tillstånd af fullkomlig overksamhet. Sedan en brygga blifvit slagen öfver Weichsel vid Kaszczorek [1]) för att på båda sidorna om floden underhålla förbindelsen och fullständigt innesluta staden, hvilade alla krigsoperationer med undantag af den skottvexling, som tidtals underhölls med den sachsiska besättningen, under det man imellertid otåligt väntade på Stenbocks transporter. Carl sjelf var nu som alltid en tapper soldat, som sjelf söker faran, utsatte sig onödigtvis för fiendens skott genom att rida inom skottlinien och för den ännu onödigare faran af en ingalunda ärofull fångenskap, i det han med en svag eskort gjorde milslånga utflygter i Thorns omgifningar. Det tält, han delade med den unge hertig Emanuel af Würtemberg, var ett ständigt mål för fiendernes kanoner. Stundom hände att kulorna slogo ned i tältet, öfveröste konungen med upprifven mull och kastade honom sjelf till marken. När Rehnsköld återvände till lägret ifrån sin storpolska expedition, såg man med förskräckelse, huru konungen åtföljd af blott några få ryttare kom honom till mötes tre till fyra mil bortom lägret, midt igenom en landsträcka, som fienden med sina blänkare genomströfvade [2]). Men oaktadt alla hotande tillbud ändrade dock ej konungen detta sitt lefnadssätt, tillät icke en gång sina lagliga rådgifvare i peruker, en Piper, Hermelin eller Cederhielm att genom uppsättande af höstackar skydda sig mot de fiendtliga kulorna.

Denne höge gestalt, som genom sin enkelhet i klädsel väckte allas uppmärksamhet, i en grå trekantig hatt, blå uniformsrock, med stora messingsknappar och gula uppslag, höga

[1]) Handskrift under titel: Dyargusz oblezenia torunskiego (Dagbok öfver belägringen af Thorn).

[2]) Adlerfeld II; Nordberg I, 377 ff.

stöflor med sporrar, korta benkläder af elgskinn och likadana handskar, med en lång värja vid sidan — infann sig alltid der faran var som störst, sågs ofta med fachin i hand vid approchegräfningen, uppmärksammades af de belägrade och fästades sålunda i desses minne.

Imellertid voro i landtgårdarne vid Weichsel Piper, Hermelin, Cederhielm och Benedict Sapieha upptagna af rådplägningar och diplomatiska underhandlingar dels med brandenburgiska hofvets agenter, dels med Zinzendorfs, Kranenburgs och Robinsons sekreterare, dels ändtligen med de sekreterare, som af republikens kommissarier voro ditsände. Här öfverlades om Jakob Sapiehas kandidatur; här uppsatte Ludvig Gorzenski och Wladislaw Czarnkowski tillsammans med den litthauiske skattmästaren planen om Augusts afsättning; här framstälde berliner-hofvet sina mot republikens integritet rigtade planer; här nedskrefvos svenska kansliets noter och memorialer, som alltmer och mer tillintetgjorde utsigterna till fred. De små gårdarne och tälten vid Thorn blefvo de egentliga verkstäderne för den europeiska nordens högre politik. Nästan hela Europas diplomati var här församlad tillsammans med representanterne för alla de partier, som täflade om att sönderslita det dåvarande Polen. Lägret åter erbjöd icke under denna månadslånga blokad någon synnerligen tilldragande anblick i afseende på krigisk verksamhet. Färjor och fachiner voro imellertid ordnade på floden till action. För att fullständigt innesluta staden hade svenskarne uppstält en lång rad af poster ifrån byn Kaszczorek ända till fästningsutanverket Mokre; en annan linie stod utsträckt ifrån samma landtgårdar intill byn Przysiek bakom ett kort tid förut inrättadt tegelslageri; en tredje ifrån culmer-vägen, en fjerde vid landtgården Wyszolki. Till sist hade ett fotregemente till afslutning af detta blokadsystem fattat posto bakom St. Georgs kyrka, "i en lågländt fruktträdgård", såsom det heter i den öfver denna belägring förda dagboken. Major Trautvetters dragoner vaktade på Weichselön de af svenskarne i slaget vid Pultusk tagna fångarne. Samtidigt med dessa anordningar lät man, för att erhålla tillförsel, generalerne Nieroth och Ridderhielm med tvenne rytteri-regementen rycka långt in i landet. I Brodnica (Strassburg) var posteradt ett Vestmanlands fotregemente för att skydda och försvara tillförseln. De svenska afdelningarna, som ofta skic-

kades flere mil ifrån lägret, sammandrabbade stundom med general Brandts trupper. Den första, för öfrigt obetydliga fäktning med dessa egde rum d. 29 Maj vid floden Drwenca imellan 500 wallacher och 25 ryttare under Philipps befäl [1]). Svenskarne förlorade blott några man i döda och sårade och kommo lyckligt tillbaka till de sina, wallacherne försökte ej ens att förfölja dem.

Under en hel månad hvilade alla krigsrörelser. Den 29 Juni förekom åter en helt obetydlig träffning i byn Osiek [2]) imellan en af general Brandts afdelningar (inalles hade denne general i dessa nejder att förfoga öfver 40 fanor eller ungefärligen 2,500 ryttare) och öfverstelöjtnant Mörner, hvilken den i Brodnica kommenderande general Ridderhielm hade utsändt att recognoscera. Förlusten å båda sidor inskränkte sig äfven här till ett fåtal döda, sårade och fångne; denna fäktning var imellertid för svenskarne så mycket mer hedrande, som de hade att strida mot en betydligt öfverlägsen fiende. Några dagar senare erhöll Brandt förstärkning af talrika rytteri-fanor ifrån kron-armén under Potocks befäl, broder till Polens "Kronwachtmeister", samt af en mindre afdelning af det litthauiska rytteriet under Pociej. Från Brodnica utryckte emot dem general-major Nieroth med 200 man fotfolk och 800 ryttare. I stället för att med hela sin styrka störta in på fienderne, inskränkte sig återigen de polske fältherrarne till att blott utsända enskilda afdelningar, hvilka d. 5 Juli vid den lilla staden Sierpc sammanstötte med Nieroths öfverlägsna trupper, tillbakakastades och drogo sig undan till hufvudcorpsen. Samma förlopp tog ock ungefärligen samtidigt en fäktning mellan en af Pociejs afdelningar och den i Brodnica qvarvarande svenska besättningen, som ifrån staden gjorde ett utfall. Af enskildheterna i denna sista fäktning förtjenar blott att anföras att beklagligtvis funnos bland de litthauerne förföljande svenskarne äfven några Sapiehas ryttare [3]). På detta sätt öfverflyttades fiendtligheterna vid Olkieniki till Weichsel. Svenskarne medförde såsom vinst från dessa strider åtskilliga hundratal af boskap och hästar, ett för dem ganska nyttigt byte med hänseende till behofven i lägret. Dessutom skickade Nieroth

[1]) Nordberg I, 336.
[2]) Nordberg I, 352.
[3]) Nordberg I, 353.

150 ryttare till Biezun för att besätta denna lilla stad och indrifva kontributioner från de kringliggande byarne, hvilka förut haft att förse Potockis och Pociejs fanor med deras behof: ett sorgligt öde, som väl tusen gånger återupprepades öfver hela det polska landet; en bekräftelse på forntidens välkända ordspråk: quidquid delirant reges, plectuntur Achivi! —

Efter dessa skärmytslingar i trakten af Brodnica under första dagarne af Juli månad se vi åter under flere veckor å båda sidor ett längre afbrott i krigsrörelserna inträda. Båda parterne skonade hvarandra, medan under tiden både land och folk utsögs. Först i början af Augusti företogos offensiva steg af den förhållningsvis dugligaste bland de dåvarande polske befälhafvarne, den i Ukraine utbildade general Brandt. Adeln i trakten af Neustadt vägrade att leverera till svenskarne proviant och fourage, hvarför ock, såsom Nordberg (I, 361) eufemistiskt uttrycker sig, general Nieroth skickade 360 ryttare under major Creutz "för att bringa ordning i denna sak". Den svenska afdelningen framträngde oförsigtigt till Lidzbark. Invånarne flydde undan för den hotande exekutionen och underrättade Brandt om fiendens närvaro. Brandt, som disponerade öfver en betydlig öfvermakt, angrep Creutz d. 9 Augusti, dock ej nog hastigt eller nog skickligt för att fullständigt kunna omringa, tillintetgöra eller tillfångataga honom. Härigenom fick major Creutz tid och lägenhet att utveckla sin tapperhet och bryta sig väg genom Brandts dragoner, dock med förlust af 200 man, som stupade eller tillfångatogos. Bland andra fallne var äfven en öfverste Posse och en son till general Spens [1]). Återstoden af Creutz' afdelning drog sig tillbaka till Nieroth, hvilken Brandt, som befann sig i trakten af Brodnica, Golub och Neustadt, icke vågade angripa.

Efter detta åtminstone någorlunda lyckligt utfallna prof beslöt man i Augusts läger att utföra en mera omfattande plan, hvilken, om den lyckats, skulle kunnat medföra vigtiga följder.

Man sammanslog tvenne general Venedigers fotregementen, Brandts fanor och den litthauiska hären under furst Michael Wisniowieckis befäl, bildade på detta sätt en visserligen olikartad och blandad men dock till 10,000 man uppgående corps,

[1]) Om denna träffning finnes i familjen Sobieskis af Helcel utgifna korrespondens sid. 505 en redogörelse, till hvilken vi längre fram skola återkomma.

hvilken beordrades att i ryggen anfalla det svenska lägret för att derigenom undsätta Thorn. Tanken sjelf var ej illa tänkt, men uppdraget råkade i händerna på den olycklige Steinau, hjelten i den nesliga striden vid Pultusk, den odugligaste af alla de sachsiska fältherrarne. Den sachsisk-litthauiska undsättnings-expeditionen satte vid Warschau öfver Weichsel och ryckte d. 13 Augusti på venstra stranden mot Thorn. Planen var att angripa de på samma sida af Weichsel stationerade tvenne fotregementen under Klerk och Ranck. Derefter skulle sachsarne antända båda skeppsbryggorna öfver Weichsel och thorner-besättningen samtidigt iståndsätta den förut uppbrutna stadsbryggan, göra ett kraftigt utfall och med öfverlägsen styrka tillintetgöra de sålunda på venstra stranden från de sina afskurna svenskarne. Steinau lyckades ock verkligen komma ända till Thorns närhet, angrep den obetydliga afdelning svenskar, som under löjtnant Horn stod uppstäld vid den lilla staden Nieszawa, och uppref densamma, men i stället för att hastigt vidare framrycka och utföra den väl anlagda planen, drog han sig tillbaka vid anblicken af några hundra svenskar, som ifrån thorner-sidan gingo ut på recognoscering [1]). Den sachsiske fältmarskalken slöt af denna helt naturliga demonstration, att hela hans plan vore förrådd för svenskarne, tillskref primas detta förmenta förräderi och drog sig tillbaka till Warschau. Den sachsiska besättningen, som efter underrättelse om undsättningshärens annalkande hade gjort ett utfall och redan begynt öfvergå till Podgorze, såg sig nödsakad att uppgifva sin afsigt, och hela den af Steinau vunna fördel hade endast till följd att Carl befalte major Trautvetter med 300 ryttare intaga Nieszawa och i grund uppbränna staden till straff för den sachsarne gifna hjelpen.

Nu inträder åter en hvilotid öfver hela krigsskådeplatsen framför Thorn ända intill andra undsättningsförsöket. Under tiden inträffade svenskarnes obetydliga men till sina följder vigtiga campagne i Storpolen under general Rehnsköld kort före den sammankomst, som den konfedererade adeln på marskalken Bronisz' uppmaning ämnade hålla i Starzyny. Oaktadt de ännu mellan August och konfederationen fortfarande artighetsbetygelserna, beslöt dock August att afsända en väpnad styrka till

[1]) Nordberg I, 363.

Storpolen för att skydda dem, som slutit sig till hans parti, och tvinga sina motståndare till tystnad. Kron-hären, som vid denna tid marscherade fram och åter på båda sidorna om Weichsel, var härtill icke brukbar, synnerligast som den misstänktes för gynsam stämning mot konfederationen. Säkrare kunde man räkna på den litthauiska hären, hvilken ock konungen under furst Michael Wisniowiecki skickade till Storpolen efter det misslyckade försöket mot Thorn. De konfedererade förskräcktes ej litet till följd af detta steg och bönföllo hos Wisniowiecki, att han icke för den till Schroda d. 30 Augusti utlysta sammankomsten skulle behandla dem som fiender. Men samtidigt visade de sig dock villiga att mottaga den af Carl erbjudna hjelpen. Carl, som ingalunda var tillfreds med konfederationens obeslutsamhet men på samma gång väl insåg värdet af dess vänskap för sina planer i Polen, skickade strax i början af Thorns belägring general Rehnsköld söderut med 3 à 4,000 man, förnämligast rytteri. Rehnsköld befann sig i medlet af Juni framför Kolo, i medlet af Juli tog han sitt qvarter i Zagurowo och slog derefter upp sitt läger under nära trenne veckor i Zerkow, en den storpolske generalstarosten Radomickis besittning [1]. Hittills hade han med sina marscher endast åsyftat att genom några tusen mans frånvaro i någon mån underlätta bördan af den svenska arméns proviantering, hålla Augusts anhängare i schack, indrifva kontributioner och leveranser. I samma ögonblick åter furst Wisniowiecki marscherar mot Posen, antager Rehnskölds mission en bestämd militärisk och politisk karakter. Rehnsköld fick då ifrån det svenska hufvudqvarteret befallning att ila den till Schroda utlysta församlingen till skydd och spärra vägen för Wisniowiecki. Wisniowiecki tågade från Thorns omgifningar genom Cujavien, slog läger under några dagar i det s. k. judiska Piotrkow och ryckte derefter fram mot Wilczyn och Kleczew, under hvilka marscher, såsom eljest i detta krig, landet storligen betungades. Efter underrättelse om den litthauiska härens anryckande bröt Rehnsköld upp från sitt qvarter vid Zerkow, tågade d. 24 Aug. till Pyzdry och intog d. 28 Wreschen. Härifrån skickades under öfverstelöjtnant Königsheim och kapten Funck 200 ryttare till Kleczew för att recognoscera. Wisnio-

[1]) Adlerfeld, band II.

wiecki, som härom blifvit underrättad, lät hälften af sin här under Pociejs befäl anfalla fienden. Svenskarne sökte att draga sig tillbaka men det var för sent. Den 29 Aug. uppnåddes de af den fiendtliga styrkan i den lilla staden Mielzyn och blefvo der fullständigt upprifna och skingrade efter ett tappert motstånd. Båda anförarne tillfångatogos. Så snart Rehnsköld fått underrättelse om detta nederlag, ryckte han strax upp från Wreschen till Mielzyn med tvenne dragonregementen. Då han här ej fann fienden, vände han sig mot Slupca. Men då Wisniowiecki ej heller här påträffades, emedan denne redan dragit sig tillbaka till Pyzdry, återvände Rehnsköld till Mielzyn. Härifrån marscherade han d. 8 Sept. till Miloslaw för att skydda konfederationen i Schroda mot anfall ifrån Pyzdry [1]).

Nejden kring Mielzyn och Wreschen blef under dessa fäktningar och marscher totalt utsugen, hvarför Rehnsköld ock nödgades lemna den. Han tågade derför genom Schroda till Kurnik tätt förbi den konfedererade adelns läger. Adeln, utan synnerlig känsla för sin värdighet och sitt oberoende men desto mera medveten om den öfverhängande faran att se sina gods sköflade, framstälde en höflig begäran till sin beskyddare, att han icke längre måtte uppehålla sig inom wojwodskapet Posen. Rehnsköld, som för öfrigt så mycket som möjligt sökte skona Storpolen, förklarade sig ursäktande, att hans vistelse derstädes vore nödvändig, enär eljest Wisniowiecki skulle komma med litthauerne och förvandla landet till en ödemark. Detta argument öfvertygade, så mycket mer som man icke hade nödiga krafter att tillbakavisa honom, och synnerligast som Rehnsköld samtidigt lyckligt verkstälde ett i detta fälttågs historia vigtigt våldstreck. Den 12 Sept. inträffade Rehnsköld i Kurnik på vägen genom Bnin. Här föll det generalen in att eröfra Posen, som låg blott på ett afstånd af tvenne mil. Denna Storpolens hufvudstad räknade vid denna tid några tusen invånare och var efter den tidens förhållanden temligen välbygd och välbefästad. Den skulle således för svenskarne kunna blifva en stödjepunkt för vidare militäriska operationer. [2])

---

[1]) Adlerfeld, band II; Nordberg I, 364.

[2]) Hvad som härefter följer om Posens intagande är hemtadt ur Adlerfeld, band II, och Nordberg I, 375.

Som för Rehnsköld icke var okändt att Posens arsenal var mycket försummad och att staden knapt hyste hundra soldater, hvilka aldrig sett något krig, skickade han ännu samma afton d. 12 Sept. 200 ryttare under öfverstelöjtnant Wrangel till Posen för att uppmana staden att gifva sig och affordra den en kontribution. Såsom parlamentär åtföljde kapten Funck. Denne insläpptes visserligen i staden jemte två eller tre af hans följe, men afspisades dag efter dag med bedrägliga löften. Under tiden skall Wisniowiecki hafva, såsom det berättas, skriftligen lofvat staden sitt bistånd. Rehnsköld beslöt att göra slut på denna osäkerhet och skickade derför d. 16 Sept. till Posen öfverste Gabriel Lilliehök och öfverstelöjtnant Weidenheim med 400 man fotfolk af Smålands och Södermanlands regementen och 100 dragoner till häst under kapten Arnstädt jemte 4 kanoner. En sådan styrka ansåg han staden omöjligen kunna motstå; men då ännu följande dag ingen underrättelse kom, skickade han ytterligare 200 man fotfolk under general-major Mardefelds befäl med förnyad befallning att staden inom en timma skulle gifva sig. Det oaktadt vägrade magistraten fortfarande att underskrifva kapitulationen, väpnade invånarne med pikar, hillebarder och förrostade skjutgevär, besatte murarne och vallarne och framdrog ur arsenalen stadens artilleri. Till följd af dessa rustningar förklarade svenskarne att de icke skulle skona en enda beväpnad, som fölle i deras händer, framförde stormstegar och beslöto att följande dag företaga en stormning. Natten imellan d. 17 och 18 Sept. förgick under ömsesidiga förberedelser. Under öfverste Lilliehök uppstäldes 200 man vid bernhardiner-klostret fyratio steg ifrån skansarne och "gärber-porten"; öfverstelöjtnant Weidenheim med likaledes 200 man stälde sig emot breslauer-porten på St. Martinsberget; hvardera af dessa afdelningar hade dessutom en reservaf 100 man under Wrangel och Arnstädt; ryttmästar Funck red hela natten omkring staden för att iakttaga fiendens rörelser. Om morgonen d. 18 Sept. såg man på stadens murar och vallar en talrik besättning; svenskarne gjorde sig redo att storma. Omkring kl. 4 eft. midd. anföll svenska fotfolket vid breslauer-porten. Det lider ej något tvifvel att med god vilja och ett energiskt försvar staden kunnat tillbakaslå de 700 anstormande svenskarne; men så snart desse visade sig med stegarne i händerna, föll modet och en hvit fana

upprestes öfver breslauer-porten. Svenskarne fordrade stadsnycklarne, hvilka icke stodo att finna, hvarför stegarne restes mot murarne och började bestigas. Vid denna anblick uppstod en ännu större förvirring bland stadens egne försvarare. Somlige ville affyra sina musketer emot de uppklättrande svenskarne, andre skyddade dem med sin egen kropp; somlige skyndade till kanonerna för att gifva eld, andre sleto den brinnande luntan ur desses händer. Nästan samma scener upprepades framför "gärberporten". Svenskarne, begagnande sig af den allmänna förvirringen, bestego murarne och öppnade stadsportarne, hvarpå de svenska dragonerne redo i sporrstreck in i staden och uppstälde sig i slagordning på fästningsvallarne. General Mardefeld lät genast sammankalla magistraten till rådhuset, förebrådde den med stränghet dess vägran att uppgifva staden samt ålade en kontribution af 1000 thaler såsom en ersättning åt trupperne för den plundring dem förvägrats. Invånarne afväpnades genast af svenskarne. Såsom garnison qvarstannade öfverste Lilliehök, om hvilken Zawisza i sina "Denkwürdigkeiten" säger: "en ganska hygglig man, mensklig, saktmodig, medlidsam", öfverstelöjtnant Weidenheim och kapten Arnstädt med 500 man fotfolk, 100 dragoner och fyra kanoner. Resten återvände till den öfriga armén i Kurnik. Så kom Storpolens hufvudstad i svenskarnes händer, en plats i militäriskt hänseende af största vigt, ett säkert nederlagsställe för vapen och ammunition, en skyddsort för arméns sårade och sjuka. Hvad de konfedererade angår, så kände de sig visserligen ej synnerligen belåtna med förlusten af sitt wojwodskaps hufvudstad, men kunde naturligen ej göra ogjordt hvad som en gång redan skett, hvilket dessutom framstälde sig för dem såsom ett skydd emot Augusts hämdeplaner. Samtidigt, d. 21 Sept., utgaf Carl ifrån lägret vid Thorn en proklamation, hvari han tillkännagaf sin vänskap för republiken och sin afsigt att blott intill krigets slut behålla den storpolska hufvudstaden, hvarjemte han tillika försäkrade sig taga konfederationen i sitt beskydd. Denna konungens förklaring jemte gesandten Wachschlagers mission till de konfedererades läger vid Uniojow lugnade något den storpolska adeln. Sedan svenskarne intagit Posen, drog sig Wisniowiecki långsamt tillbaka till Warschau utan att af någon förföljas eller oroas och beredande sig icke till strid utan till fredligt vinterqvarter. Men utom det att den svenska

hären var bättre disciplinerad, egde större duglighet och bättre utrustning, har Wisniowiecki deruti en ursäkt att Rehnsköld äfven hade en större styrka till sin disposition. Hela Wisniowieckis corps uppgick inalles till 6,000 man litthauiskt, wallachiskt och pansar-rytteri. Rehnsköld deremot hade sex regementen till häst, tvenne dragonregementen, tillsammans 6,300 man rytteri och två Södermanlands fotregementen à 1,000 man hvardera under general Mardefeld och öfverste Lilliehök, således 8,300 man. Med denna armé se vi nu Rehnsköld företaga långa marscher, visserligen stridlösa men dock för det "skonade" Polen ganska kostsamma. Zawisza säger om honom i sina "Denkwürdigkeiten": "general Rehnsköld var gammal soldat, svenska härens fältmarskalk, en ganska belefvad herre, som behandlade folket väl och icke betungade det".

Efter intagandet af Posen gick Rehnsköld i slutet af September ifrån Kurnik till Kostrzyn, derifrån genom Pobiedziska, Klecko, Zerniki, Lekno, Gorki, Dambskie, till Strzelce. På alla dessa platser uppehöll han sig några dagar, förtärde alla förråden på stället, hvarefter han åter fortsatte sin marsch. I början af December sammanträffade han med Carl, som ifrån Topolno vid Weichsel red honom till mötes till byn Lowin utan andra följeslagare än pagen Klinkowström [1]).

Af konungen fick han uppdrag att återvända till trakten af Posen och Kalisch för att understödja den storpolska konfederationen, hvarför vi se honom återigen tåga nästan samma väg som förut, genom Cujavien till Czerniejewo, och derifrån till Schroda; julaftonen tillbragte han i Ksionz; derefter tågade han öfver Schrincm, Jarocin och Pleszew till Kalisch, Blaszki och Sieradz. På sistnämda ställe tog han sitt hufvudqvarter.

Imellertid frammanades genom dessa generalens marscher midt igenom ett hittills fredadt land för första gången ett lokalt motstånd, hvars ledare var starosten af Gnesen Szmigielski, detta krigs folkhjelte, hvilken länge lefvat i Storpolens traditioner berättelser och sånger. Under de kulna höstdagarne, medan Rehnsköld med sin här lik en gräshoppssvärm tågar genom landet och de storpolske konfedererade rådslå, lägra sig, bryta upp från det ena stället till det andra, hålla sammankomster och åter

[1]) Adlerfeld II.

åtskiljas, samlar Adam Szmigielski omkring sig en skara tappra adelsmän, hvilken skara han ökar med soldater, som söka efter vinterqvarter, oroar de konfedererade och anfaller svenskarne än här än der. Öfverstelöjtnant Züllich efterjagade starosten och besegrade honom den ena gången efter den andra, hvilket dock ej hindrade den besegrade att ånyo uppstå och på detta sätt blifva i det storpolska folkets minne till en legende-gestalt, såsom han ännu intill senaste tiden varit.

Lemna vi å sido de samtidiga striderna i det nordliga Litthauen imellan Lewenhaupts corps och det allmänna adelsuppbådet, strider, som utan betydelse och inflytande på krigets gång i allmänhet, icke hafva något intresse hvarken för krigskonsten eller krigshistorien och som blott utmärkte sig genom landets härjning och plundring, så återstår blott af värde att beskrifva slutet af Thorns belägring, den sista krigsoperationen från detta tidskifte.

I medlet af September hade ändtligen Stenbock lyckats sjöledes framskaffa artilleri och ammunition samt till lands hästar och folk till lägret vid Thorn. Belägringens hittills förhållningsvis lugna dagar togo nu slut och utom skörbjugg, hunger och allahanda sjukdomar, som redan decimerat invånarnes och soldaternes antal, skulle inom kort det olyckliga Thorn träffas af den förskräckliga olyckan af ett bombardement. I denna sorgliga, mörka, såväl på handlingskraft som karaktersstyrka fattiga tid bilda de sista ögonblicken af Thorns försvar en tröstrik och glädjande sida. Huru smärtsamt är det ej att detta ärofulla blad i historien icke tillhör polacker utan blott dess vänner på polsk mark! Generalerne Röbel och Canitz, den förre befälhafvare öfver hela den sachsiska stridsmakten, den senare stadens platskommendant, gåfvo sjelfve det bästa föredöme. Ifrån slutet af Maj kunde ingen underrättelse mera utifrån inränga till de belägrade, fastän de sjelfve på vinst och förlust afsände talrika depescher till konung August. Afskurne från de sina, utan alla underrättelser, hyste de dock ingen tanke på att gifva sig. Såväl skörbjugg som andra sjukdomar härjade förskräckligt. Af den nära 6,000 man starka garnisonen befunno sig 2,188 i lasaretten! Hungersnöd ökade ytterligare eländet. En oxe kostade 600 polska gulden, en ko 300, en kalf 50, ett svin 100, en kalkon ända till 20 gulden, ett parti ägg om 15 st. 3 gulden, tre

mått (Quart) smör ända till 70 gulden [1]. Stadsinvånarne började revoltera och ville tvinga generalerne till kapitulation — dock förgäfves [2]. Desses uthållighet och soldaternes disciplin och tapperhet gingo segerrikt ur de svåraste prof. Att storma de starka befästningarna vågade ej svenskarne. Det blef således blott öfrigt att bombardera staden, då fästningens alltmera aftynande försvar förr eller senare måste upphöra. Den 19 Sept. började svenskarne gräfva approcher och uppställa batterier af groft artilleri, hvaribland äfven funnos kanoner af messing, hvilka buro konung Sigismund III:s namnchiffer och som förut tillhört Krakaus arsenal! Genom ett lyckligt utfall ifrån staden med 200 man under major Sacks befäl fördrefvos visserligen svenskarne ifrån Hasenberg mellan yttre culmer-porten och den inre eller wetter-porten, men detta kunde dock ej hindra att redan inom tvenne dagar derefter från de svenska batterierna åter dundrade den obevekliga stämma, som förkunnade stadens och besättningens förestående undergång. Den 21 Sept. fördrefvo svenskarne den på det s. k. Bäckersberg uppstälda sachsiska afdelningen, Carl sjelf besatte platsen med 800 man fotfolk och började uppkasta batterier, till hvilket arbete man använde från kringliggande trakter sammanförda bönder. Från motsatta sydliga sidan började svenskarne samma arbete, som genom konungens och de svenska ingeniörernes energi hastigt utfördes. En oupphörlig eld dånade ifrån stadens murar och skansar. Sachsarne gjorde äfven ett häftigt utfall på sydsidan med 200 man utvalde grenadierer. Vid första anloppet lyckades det dem att skingra de arbetande bönderne och bringa förvirring bland soldaterne, men snart tvingades de till återtåg, då öfverste Erik Sparre med en stark afdelning kom till undsättning.

Härefter mötte ej arbetet på batterierna något hinder. Intill middagstiden d. 24 Sept. voro redan fem sådana färdiga. Samma dag mellan kl. 4 och 5 på eftermiddagen började bombardementet. Efter tvenne timmars kanonad med kanoner och mörsare såg man vid mörkrets inbrott eldpelare höja sig öfver den olyckliga staden. Thorn hörde till de bäst bygda städer i Polen. Rådhuset, som förskref sig från korsherretiden, var en synnerligen härlig bygnad, men äfven privat-bygnaderna utmärkte

[1] Zaluski Epistolæ III: general Röbels bref d. 14 Okt. 1703.

[2] Handskrifven dagbok öfver belägringen.

sig för prydlighet. En artillerist af öfverste Granatenhielms batteri [1]) rigtade ett skott mot rådhustornet, som derigenom sattes i brand, och samtidigt började tjugu hus att brinna, deribland äfven det hus, hvari August under thorner-mötet hade bott. Att tänka på någon räddning var ej möjligt, då kul- och granatregnet oafbrutet fortfor. Rådhuset brann således ned i grund med alla deruti befintliga varuupplag, husen rundt omkring vallarne uppbrunno likaledes. Invånarnes förtviflan var utomordentlig. Hoptals stormade de till de sachsiska generalerne och fordrade stadens uppgifvande. Stadstrumpetaren gaf på magistratens befallning ifrån tornet kapitulationssignal åt svenskarne. General Canitz förblef dock obeveklig. Den samlade folkmassan lät han dels förskingra, dels arrestera, stadstrumpetaren nedkallade han från tornet, lät piska honom och hotade att hänga honom, om han ännu en gång understode sig att gifva fienden signaler.

Natten afbröt bombardementet men släckte ej den utbrutna eldsvådan. Om morgonen d. 25 Sept. började en ny kanonad ifrån öfverstelöjtnant Bünaus batteri, som stod framför culmerporten. Denna gång rigtades de svenska mörsarne mot dominikaner-klostret, hvarest sachsarne hade sina magasiner och sitt ammunitionsförråd. Platskommendanten Canitz hade dock i tid låtit utrymma det, så att visserligen klostret med kyrkan afbrann men utan att göra besättningen någon synnerlig skada.

Återigen inträdde några dagars lugn. Konungen lät nemligen inställa elden, såsom man antager, i den berömvärda afsigten att skona befolkningen. Detta uppehåll varade intill d. 5 Okt. Svenskarne sysselsatte sig under tiden med att uppkasta nya batterier, sachsarne åter sköto ifrån murarne och skansarne för att oroa svenskarnes arbeten. Under det spillrorna af de nedbrunna husen rykte, hungern, skörbjuggen och andra sjukdomar rasade ibland besättningen och stadens invånare och på samma gång fruktan för ett nytt bombardement oroade sinnena, upphörde naturligtvis ej den allmänna klagan och bönerna om kapitulation. Ifrån böner skred man här och der till våldsamheter. Stadsboernes hållning blef så hotande, att Canitz till och med såg sig nödsakad att utsända en afdelning af 200 grenadierer med befallning att skjuta på den oroliga folkmassan. Denna hotelse gjorde verkan. Staden underkastade sig, om än mot-

[1]) Nordberg I, 372.

villigt, och "redo herrar platskommendanten Canitz och general Röbel omkring på vallarne för att sjelfve ingifva trupperne mod", heter det i en samtidig dagboksanteckning.

Dock trots all besättningens och dess befälhafvares hjeltemod kunde man ej tillsluta ögonen för den nakna verkligheten att kapitulation oundvikligen stod för dörren. Den 6 Okt. skickade Canitz en trumpetare med en skrifvelse till svenskarne, hvari han erbjöd sig att uppgifva staden, om besättningen tillätes att aftåga med vapen, tross och militärisk honnör. Carl svarade derpå, att han blott antoge kapitulation på nåd och onåd, men tilläte att invånarne med sina familjer och sin egendom lemnade staden.

Efter denna skriftvexling började bombardementet ånyo d. 10 Okt. från sex batterier på en gång. Samtidigt härmed beslöt konungen att utföra en stormning ifrån sydsidan af Weichsel, hvartill 2,000 man uttogos, hvilka under hans eget befäl skulle i båtar öfverföras till skansarne på högra sidan af floden; men just när detta beslut skulle utföras, visade det sig, att man blott hade båtar för 600 man. Carl ville äfven med detta ringa antal utföra sin plan, men generalernes föreställningar verkade dock så mycket, att han i det afgörande ögonblicket afstod från sin föresats, hvilken i sjelfva verket ej heller hade några utsigter att lyckas. Bombardementet började således ånyo jemte nya demonstrationer till stormning.

Staden kunde imellertid ej längre hålla sig; d. 11 Okt. skickade Canitz ånyo en trumpetare till lägret med begäran om kapitulation. Carl lät strax inställa elden och sände d. 13 Okt. sin adjutant Duckert till staden för att öfverenskomma om kapitulationsvilkoren. Längre uppskof var ej möjligt. Friska soldater funnos blott till ett antal af 1,120 man; återstoden, öfver 3,000 man, behöfdes för tjenstgöring i det inre af staden eller låg sjuk i lasaretten och utbredde härifrån sjukdomar bland den öfriga besättningen och invånarne. Staden var kringsluten af en armé på 26,000 man, bombardementet kunde hvart ögonblick förnyas utan risk för de belägrande men till så mycket större fara för de belägrade; på undsättning hade man alldeles icke mera att hoppas.

I en sådan belägenhet beslöto sig de sachsiska generalerne d. 13 Okt. att underskrifva de hårda kapitulationsvilkoren. Hela

besättningen skulle utan undantag gå i krigsfångenskap; samtlige officerare fingo behålla sina vapen och såväl officerare som soldater all sin privat-egendom; men för öfrigt kommo i svenskarnes händer all krigsmateriel, ammunition och fanor.

Tidigt d. 14 Okt. försiggick den sorgliga akten efter nära fem månaders tappert och envist försvar. Sachsarne aftågade ur staden, i hvilken blott sjuka qvarlemnades, och nedlade sina vapen, hvarefter fästningen besattes af 600 man under den svenske majoren Sperling. Carl visade sig så till vida välvillig, att han inbjöd till sitt bord de fångna generalerne Röbel och Canitz, öfverstarne grefve Goltz och Reuss. Tillika befalte han major Sperling att undfägna de öfriga officerarne och soldaterne och uppoffra åt de uthungrade stadsinvånarne en del af de egna förråden.

Men härmed var ock skonsamheten slut och nu vidtogo svenskarnes röfverier och våldsamheter. Staden ålades för sitt motstånd en kontribution af 60,000 thaler; dessutom skänktes af Carl åt de svenska officerarne alla stadens klockor till straff för att dessa under belägringen begagnats till ringning. En del af dessa återköptes af staden, resten fördes jemte öfriga segertroféer öfver till Sverige. Svenskarne funno i det eröfrade tornet 48 kanoner af brons, 36 af jern, 8,000 musketer, 2,000 centner krut. Dessutom tillföllo dem såsom byte alla de silfverkärl och andra dyrbarheter, som den kringboende adeln i förlitande på stadens fasthet derstädes lemnat i förvar. På eftermiddagen, samma dag kapitulationen egde rum, ryckte Carl sjelf in i staden; kanonernas och musketernas dunder förkunnade för omgifningen högt nog den svenska triumfen. Den sachsiske öfversten grefve Goltz, som utvexlats mot den svenske öfversten Hummerhielm, skickades af de tillfångatagne sachsiska generalerne till August med rapport om hvad som timat. Några dagar senare lät Carl trots invånarnes böner nedrifva befästningarna. De tre största bastionerna, underminerade af ingeniören öfverste Decker, sprungo i luften. För att nedrifva de öfriga befästningarna sammandrefvos af svenskarne en massa kringboende bönder. Tragiskt var de sachsiska fångarnes öde [1]). I Danzigs hamn väntade redan 12 svenska transportskepp och dessutom 8 krigskepp under contre-amiralen Sparres befäl. I medlet af Nov. inskeppades krigs-

[1]) Nordberg I, 378 f.

fångarne i Thorn och fördes jemte troféerna och annat byte till Danzig. En annan afdelning gick i samma rigtning landvägen under eskort af dragoner och infanterister af Smålands och Kalmar regementen. I slutet af nyssnämda månad afseglade de ifrån Danzig till Sverige, men under öfverfarten träffades de af en förskräcklig storm, som skingrade flottan. Några skepp ankommo till Gotland, andra återvände till Danzig, åter andra sjunko vid den svenska kusten med hela sin besättning, några ändtligen funno sin tillflykt i de preussiska hamnarne. De sachsiska fångarne, öfverlägsna sina väktare i antal, befriade sig utan svårighet och begärde fritt genomtåg öfver det brandenburgiska territoriet eller, om detta icke kunde beviljas, att blifva upptagna i brandenburgisk tjenst. Dock förgäfves; hänseenden till det *förestående* förbundet med den svenske konungen utplånade erinran om det *forna* förbundet med August, och de brandenburgiska embetsmännen utlevererade åt svenskarne de befriade sachsiska krigsfångarne! Den enda tröstliga anblicken vid desses elände är den ädla och offervilliga omsorg de fingo röna af sitt befäl. Den värdige general Röbel hade på hedersord erhållit tillåtelse att återvända till Sachsen, men han begagnade sig icke af denna tillåtelse, förr än han öfvertygat sig om att hans vapenkamraters belägenhet på ort och ställe var betryggad. Han begaf sig ock snart åter tillbaka till Sverige och lemnade först landet efter att hafva gjort allt hvad i hans makt stod för att lindra sina landsmäns fångenskap.

Eröfringen af Thorn slutade 1703 års krigshändelser med en ny triumf för de svenska vapnen, beröfvade konung August hvarje stödjepunkt på polskt område samt upplifvade den storpolska konfederationens förhoppningar och anspråk. Imellertid var vintern för handen och man måste tänka på vinterqvarter i likhet med den polska kron-hären, som under kron-storfältherren, wojwoden af Kiew och regimentarius Wladislaw Biernacki, hvilade i sandomirska och lublinska landet samt Storpolen.

Den 21 Nov. lät Carl afbränna lägret vid Thorn och förlade sitt hufvudqvarter till klostret Topolno vid Weichsel. Härifrån gjorde han till häst utflygter åt olika håll i sällskap med den från honom oskiljaktige, unge hertigen af Würtemberg och pagen Klinkowström; dessa färder utsträckte han bland annat dels till den från Storpolen anryckande Rehnsköld och dels till Stenbock,

som stannat i Dirschau och i Preussen uppslagit sina vinterqvarter. De svenska regementen, som afgingo från Thorn, togo sina qvarter längs Weichsel i Graudenz, Schwetz och Culm. I slutet af Nov. beslöt Carl att lemna Topolno och uppslå sitt hufvudqvarter i Ermland. Vid utförandet af denna tanke var det ej möjligt att kringgå Elbing eller undvika en lätt förutsedd tvist med brandenburgarne, som stodo i begrepp att bemäktiga sig stadens territorium och dess förstäder. Såsom ombud vid denna till hälften militäriska, till hälften diplomatiska negociation valde Carl återigen sin berömde Magnus Stenbock. Stenbock frågade elbinger-magistraten utan omsvep, om den vore beredd att mottaga svensk besättning. Svaret blef afböjande; elbingarne urskuldade sig med brandenburgarnes närvaro och afskedade en Stenbocks beskickning, öfverstelöjtnant Scheven och major Mörner, utan något svar, emedan desse framstält sina fordringar ännu mindre grannlaga än Stenbock. Carl närmade sig derför staden ifrån Marienburgs sida, besatte byn Ruszew med ett fotregemente och två hästregementen samt skickade general Stromberg med 100 ryttare intill stadens murar. Samtidigt underrättade Stenbock den brandenburgiske befälhafvaren öfverste Schlundt om Carls afsigt att intaga Elbing. Det oaktadt vägrade ännu magistraten att gifva sig. Tidigt om morgonen d. 10 Dec., medan det ännu var mörkt, red Carl sjelf fram till murarne, sedan han förut tilltvingat sig nödiga båtar och färjor af brandenburgarne, som voro sysselsatte att bemäktiga sig högra stranden af Nogot och i början visade sig motvillige. Stadsposterne, som i mörkret sågo folk ströfva omkring och vid sitt utrop: wer da? icke fingo något svar, gåfvo eld och dödade en af svenskarnes hästar, hvilket förmådde konungen att för ett ögonblick draga sig tillbaka. Så snart det blef ljust, red Stenbock på konungens befallning flere gånger till staden och förmådde slutligen magistraten dels genom hotelser, dels genom föreställningar att öppna portarne för svenskarne. Carl inryckte genast i staden och tog qvarter i samma hus, som hans farfar Carl Gustaf hade bebott år 1656. Såsom straff för sitt motstånd och emedan staden förut under Thorns belägring hade vägrat Stenbock förspann, skulle den nu lemna en kontribution på 70,000 thaler, en summa, som den förpligtades att inom trenne dagar betala. Såsom en särskild nåd utbad sig magistraten att personligen blifva förestäld för konungen och

dervid få kyssa hans hand[1]). Denna synnerliga nåd afslogs i förstone med åtskilliga svepskäl, men beviljades dock till slut, hvarigenom imellertid hvarken inqvarteringen eller erläggandet af kontributionen kunde förhindras. Carl genomsökte stadens arsenal, borttog derifrån 180 kanoner af olika kaliber, en mängd ammunition och 160 centner krut. Garnisonen, 900 man stark, dels stadens egen, dels republikens, afväpnades och gjordes till fångar. Brandenburgarne gjorde i början anspråk på sjelfva staden och stadsområdet, men då Carl energiskt tillkännagaf sin vilja, ingick den brandenburgiske generalen Schlippenbach med den svenske generalen Mörner en öfverenskommelse, enligt hvilken brandenburgarne öfverlemnade staden och dess befästningar åt svenskarne och sjelfve blott fattade posto på det gentemot liggande landet.

Efter att hafva vunnit denna stödjepunkt i Preussen, drog Carl tillsammans sina längs Weichsel förlagda regementen och skickade dem ifrån Topolno öfver Neunberg, Mewe och Marienburg till Elbing. Julaftonen 1703 intågade i staden de kungliga drabanterne jemte hofvet. Följande dag tågade Carl till Braunsberg, der han under några dagar tog qvarter i det s. k. Hosianum. Den 29 Dec. aftågade han härifrån till Heilsberg, residensstaden i biskopsstiftet Ermland. Biskop Zaluski var ej tillstädes. Han stod alltjemt vid Augusts sida i Warschau, Otwock, Jaworow, Krakau. Hans åligganden såsom kansler tilläto honom ej att samtidigt uppfylla sina biskopliga pligter och att, så mycket möjligt vore, skydda sina underhafvande mot svenskarnes plundringar. Carl tog sitt qvarter i det stora, präktiga biskopliga palatset, hvilket från ena sidan skyddades af floden, från andra sidan af en djup graf med en vindbrygga. Hofvet, kansliet, de kungliga lifdrabanterne höllo till i staden; en del af armén inqvarterades hos den kringboende adeln och bönderne, resten utbredde sig öfver hela Ermland intill Thorn. Öfverste Axel Sparre och öfverstelöjtnant Bonde stodo i Brodnica med befallning att indrifva kontributionerna från den omgifvande nejden. Landets bördor voro ofantliga, Ermlands och Preussens befolkning suckade tungt derunder, likasom invånarne i Posen och Kalisch, der Rehnsköld hade sitt qvarter, till dess Carl ändtligen flyttade sitt vinterqvarter till Heilsberg, då Rehnsköld på nyåret 1704 med

[1]) Nordberg I, 389 f.

hela sin styrka slog sig ned i Sieradz. De under Carls omedelbara befäl i Ermland och Preussen stående trupper uppgingo till 13,600 man infanteri, 4,740 man kavalleri, tillsammans 18,340 man; Rehnsköld hade under sitt kommando i Storpolen 2,000 man af Södermanlands regemente och 6,300 man kavalleri, summa 8,300 man [1]. I broderlig endrägt delade en del af kron-armén under Wladislaw Biernackis befäl sina vinterqvarter i Storpolen med svenskarne. Nu rådde lugn öfver hela krigsskådeplatsen, blott tidtals afbrutet genom fäktningarna i Litthauen med Oginskis afdelningar, i Storpolen genom Szmigielskis ströftåg och här och der genom de plågade böndernas af hämdlystnad föranledda angrepp på de svenska soldaterne. Öfver hela republikens område klagades öfver krigets olyckor och den *finansiela* ruinen, hvaremot sjelfva det *nationela* förfallet tyvärr helt och hållet förtegs!

Sådan är den sorgliga och dystra anblick Polen erbjuder vid nyåret 1704!

Innan vi skiljas från Jarochowskis arbete, vill jag här ännu anföra en för Sveriges historia intressant och, så mycket jag kunnat finna, inom den svenska historiografien hittills obekant episod ifrån Stanislaw Leszczynskis valhistoria. Jarochowskis redogörelse härom upptager i hans arbete blott tvenne sidor. Han synes tro att det här ifrågavarande ämnet förut icke inom den polska och tyska litteraturen behandlats, men detta är dock alldeles icke förhållandet. Redan långt före honom talas derom i Szujskis "*Polens historia*", fjerde bandet, som utkom 1866, och i det af *Fr. Christoph Schlosser* och *Gottlob August Bercht* utgifna arbetet: "*Archiv für Geschichte und Literatur*" (Frankfurt am Main 1833), femte bandet, förekommer en uppsats af prof. *Stenzel* i Breslau: "*Beiträge zur Geschichte Polens und der Familie Sobieski aus handschriftlichen Quellen*", hvaruti åt samma ämne egnas en grundlig framställning och alldeles i öfverensstämmelse med Jarochowskis egen. Men denna Stenzels värdefulla uppsats är i likhet med hela tidskriften, hvari den förekommer, nästan alldeles utsåld, så att ingen tyckes känna till den eller citerar den.

---

[1] Dresdener-arkivet: Specification der schwedischen Truppen in Polen.

Emedan Jarochowski afslutar sitt verk med Leszczynskis val, så afbryter han också med år 1704 föreliggande fråga, hvilken dock ännu några år bortåt ingår såsom en länk i denna tids historia, såsom vi längre fram skola visa.

Min afsigt är derför att här lemna en utförligare framställning af denna angelägenhet, hvarvid jag ämnar intaga alla bilagorna *in extenso* för att såmedelst erbjuda den svenske historikern hela materialet i denna fråga och dermed äfven lemna ett supplement till herr Carlsons sakrika afhandling om Leszczynskis val.

Under det Carl XII med hela styrkan af sin energi arbetade på att genomdrifva Leszczynskis kandidatur, utagerades bakom hans rygg en särskild scen, om hvilken han sjelf utan tvifvel vid denna tid alldeles icke hade någon aning. Det är bekant att Carl i början afsåg att upphöja på den polska tronen prins Jakob Sobieski. Men då prinsarne Jakob och Constantin Sobieski i närheten af Breslau blefvo af August af Sachsen gripna och arresterade och den tredje, prins Alexander, afböjde det till honom gjorda anbudet, rigtade Carl efter längre tvekan sin blick på Stanislaw Leszczynski, wojwod af Posen. Familjen Leszczynski stod sedan några år tillbaka i det intimaste förhållande till Sobieskierne och var mycket beroende af dem. Då nu Leszczynskis kandidatur redan var en afgjord sak, uppgjordes imellan kandidaten och prins Alexander Sobieski en, så vidt jag vet, af Carl XII:s historietecknare hittills icke uppmärksammad öfverenskommelse. Leszczynski tillstälde nemligen prins Alexander d. 26 Juni 1704 följande urkund, hvilken här återgifves i öfversättning från polska.

"Då det alltid varit min högsta sträfvan att tjena edert höga kungliga hus, så skyndar jag mig att begagna detta tillfälle för att lägga i dagen dessa mina tänkesätt. Enär de högborne kunglige prinsarne icke kunnat mottaga kronan, Jakob och Constantin till följd af sin arrestering och den högborne prins Alexander på grund af sin broderliga kärlek, så gifver jag härmed åt den högborne prins Alexander, så väl med hänseende till fäderneslandets eget som det högborna husets väl, om mina landsmäns röster skulle tillfalla mig, den assecuration, att jag såsom en mig anförtrodd pant blott så länge skall på mitt hufvud bära Polens krona, till dess de högborne kunglige prinsarne befrias ur fängelset och fäderneslandet räddas från dess förvirring och olyckor. Då skall jag afträda besagda krona åt den högborne prins Jakob och dertill utverka mig tillstånd af republiken,

hvilket jag härmed på mitt hedersord försäkrar och hvartill jag på samma mitt hedersord förpligtar mig. Men då till utförande af denna afsigt den högborne prins Alexander har förpligtat sig hos sin högborne broder prins Jakob att förvärfva åt fru wojwodinnan af Lenczyca starostiet Tygenhof[1]), så förbinder jag mig härmed likaledes att härutinnan företräda den högborne prins Alexander och gå i borgen för honom, på det han icke måtte lida någon inskränkning i sina tillgångar. Gifvet Warschau d. 26 Juni 1704.

S. Leszczynski.
manu propria.

Strax efter det valet d. 12 Juli 1704 ändtligen kommit till stånd, skref den nyvalde konungen till prins Alexander utan datum och afsändningsort följande:

Mein theurer Prinz!

Unaussprechlich freue ich mich über die glückliche Ankunft Eur. Königlichen Hoheit in Danzig. So viel Sorgen und Unruhen mir Ihre Reise bereitet, so sehr hat mich Ihr Breif, der voll von freundschaftlichen Ausdrücken für mich ist, erfreut. Eure Königl. Hoheit gratulirt mir zu meiner Erhabung auf den Thron, den ich doch mit Ruhe nicht einnehmen kann, denn ich gedenke daran, dass er Ihnen gebührt sowohl der Geburt nach, wie nach Ihren hohen Eigenschaften. Da aber die unüberwindliche Grossmuth E. Kön. Hoh. Ihnen als die kostbarste Krone dient, so möge E. Kön. Hoh. überzeugt sein, dass ich das Szepter annehmend keine andere Absicht hatte, als den Glanz des königlichen Sobieskischen Hauses zu erhalten und zu vermehren, dessen Sache, als ich noch Staatsbürger war, ich kräftig, wenn auch ohne Erfolg gedient habe. Jetzt bei der Gnade Gottes hoffe ich, dass Umstände eintreten werden, in denen ich meine Anhänglichkeit an das Haus und die theure Person E. Kön. Hoh. beweisen werde. Sie fragen mich Prinz um meine Meinung in Betreff Ihrer Rückkehr nach Warschau. Können Sie zweifeln, Prinz, dass ich Sie inständigst zu sehen wünsche? Kommen Sie also — ich bitte — so schnell wie möglich an, vereinigen wir unsere Loose, mag mein Glück zugleich auch das Glück Eur. Kön. Hoheit sein. Was hier geschehen, darüber will ich lieber schweigen und dies zu unserer persönlichen Zusammenkunft aufschieben. Möge Eur. Kön. Hoh. den Augenblick beschleunigen, wo wir uns mit einer aufrichtigen und wahrhaft freundschaftlichen Umarmung verbinden werden[2]).

Ihr zugethaner
Stanislaus König.

---

[1]) I det enda aftrycket af denna förbindelse, hvilket förekommer i arbetet: Raczynski, Obraz Polakow i Polski w XVIII wieku (Skildring af Polen och det polska folket i det XVIII:de århundradet), band XIII, s. 100—102, står: Tygensof, hvilket är alldeles meningslöst. *Oeconomia Tygenhoffensis alias norodvoriensis in Prussia* läsa vi i ett aktstycke, som vi längre fram skola anföra.

[2]) Detta bref finnes aftryckt på polska hos Raczynski loco laud. sid. 102—104.

Denna märkvärdiga öfverenskommelse hölls dock ej så strängt hemlig, att den ej redan då trängde fram till åtskilliga personer. Den sachsiske generalen i Wien, general Wackerbarth, skrifver nemligen d. 20 Aug. 1704 till sitt hof: "Man har i hemlighet vid hofvet underrättat mig, att wojwodens af Posen val blott skett *pro forma* och att det i sjelfva verket har till mål prins Jakob, till hvilken han efter dennes befrielse ur fångenskapen skall afträda sina förmenta rättigheter." [1])

Det är alldeles intet tvifvel underkastadt att denna uppgörelse åvägabragtes bakom Carl XII:s rygg och utan hans vetskap. Derpå tror jag mig ej behöfva spilla någon förklaring; den som har om ock blott den allra ringaste kännedom om Carl XII:s karakter, skall instämma deruti, att han aldrig kunnat samtycka till en sådan öfverenskommelse, således ej heller kunnat veta derom, i den form den afslöts [2]). Men lika litet tvifvelaktigt är det, att han ju senare derom fått kunskap, och hvilken ställning han intog till denna fråga skola vi i det följande betrakta.

Ända till altranstadter-freden och prins Sobieskis lösgifvande ur fångenskapen höra vi ej vidare talas om denna öfverenskommelse. Men knapt var freden slutad, prinsarnes frihet och Stanislaws erkännande tilltvingade, förr än czar Peter, hvilken förutsåg att Carl nu skulle vända sina vapen mot Ryssland, sökte i Polen uppväcka ny oenighet. Det synes såsom han nu ville begagna sig af det parti, som slutit sig till Sobieskierne och som förstärktes af alla dem, som funno sig otillfredsstälda med Stanislaws val, för att sålunda kunna störta denne konung från tronen och deruppå uppsätta prins Jakob. Han kunde i alla händelser förutse att genom dessa hans bemödanden Polen ännu mera skulle sönderslitas och Carl XII derigenom ytterligare sysselsättas. Ty om än Carl sjelf i början hade för afsigt att förskaffa prins Jakob tronen, så kunde han dock omöjligen önska att detta just nu skulle genomföras och det af Peter. Det sobieskiska partiet gick imellertid in på förslaget och förelade strax derpå för Carl XII en afskrift af den af Stanislaw utstälda reversen samt fordrade kronan för Jakob [3]).

---

[1]) Ur dresdener-arkivet hos Jarochowski, s. 624.

[2]) Jemför också Carl XII:s nedanför aftryckta skrifvelse d. 18 (28) Febr. 1707.

[3]) Stenzel: "Beiträge zur Geschichte Polens und der Familie Sobieski" i Schlossers och Berchts "Archiv für Geschichte und Literatur", band V, s. 346.

Carls svar på detta prinsarnes förslag är dateradt d. 18 (28) Febr. 1707 [1]). Till hvilka nya underhandlingar det gaf anledning skola vi snart i det följande få se. Imellertid fullföljde med czarens understöd det emot konung Stanislaws fiendtliga partiet

[1]) Ex nobili Chlebovscio *), qui litteras Serenitatum vestrarum nobis tradidit, liquidius ea percepimus, quæ ad pertentandos illarum animos Czaro Moscoviæ visum est proponere ac moliri. Quæ quod candide nobiscum communicare Serenitates vestræ voluissent nostramque prius exquirere mentem. quam ad ea responderint, sicut in præclarum fidei candorisque documentum accipimus, ita, quæ nostra in hoc negotio sit sententia, non gravate exponemus. Et primum quidem notum esse Serenitatibus vestris arbitramur, quæ studia in domum regiam Poloniæ nos ab ipso initio, cum ipso rege Stanislao insimul contulimus, quamque cunctis viribus uterque annisi sumus diadema illi conservare Polonicum. Quoniam vero captivitas principum duorum et abnegatio tertii rem in alium locum deduxisset, factum est, ut electio optata in serenissimum regem Stanislaum tandem devoluta esset. Quanto vero postea labore effectum est, ut solenni more diadema ipsi imponeretur, et solium ipsius propulsatis hostibus ac adversariis undequaque constabiliretur, vel nobis tacentibus Serenitates vestræ ignorare non possunt. Cum eodem postea tanquam legittimo Poloniæ rege et republica sub ipso adunata non modo antiquum renovavimus foedus, sed etiam arctiori nos adstrinximus vinculo ad tuendum illius thronum, data fide, arma prius nos non depondituros, quam novum regem videremus in illo firmatum rempublicamque pacatam et ultra omne discrimen positam. Et cum pace nuper in Saxonia restaurata, non modo Augustus rex omne ius, quod ipsi antea in regnum Poloniæ competiverat, in serenissimum regem Stanislaum transfudisset, verum etiam exterorum regum aliquot eundem pro legitimo Poloniæ rege solenniter agnovissent, quorum exempla reliquos reges ac principes propediem secuturos pro comperto habemus, sponsione simul promissa ad conciliandum huic paci maius robur ac stabilimentum. Serenitates vestræ non difficulter iudicaturas speramus, quam inconveniens fuerit a nobis exspectare, ut ruptis fidei ac promissorum vinculis ad alia consilia animum intenderemus, quam quæ ad hunc finem spectare videbuntur, imo quam nobis iam non integrum sit recedere ab iis pactis, quæ nos non modo religiose promisimus servare, sed alii etiam principes defendenda ac asserenda susceperint. Invenient proinde Serenitates vestræ res in eo iam esse statu, ut absque læsione existimationis nostræ et totius simul reipublicæ ferali convulsione mutatio nunc aut in posterum nulla possit admitti, quin nec illos ipsos, qui consilia tam periculosa suggesserant, tam omni sensu destitutos esse credimus, quin mente præcipere ac prævidere possint, non tam salutem universæ Poloniæ, quam ultimum exitium inde secuturum, si res tanta cura, labore ac molostia stabilita ac firmata solicitaretur. Quapropter neminem fore existimamus, qui mutationem hac in re inducere aggredietur, nisi qui hostilem in nostrum ac Poloniæ regnum profiteatur geratque animum. Quod vero ad illud attinet scriptum, quo serenissimus rex Poloniæ se obligasse dicitur ad sceptrum alicui Serenitatum vestrarum tradendum, de illo neque cognitionem nos habemus, nec facile credere possumus, serio id esse factum, sed si forsan tunc temporis tale datum esset promissum, apparet talem prætextum sumptum esse ad demulcendum alicuius animum, qui turbas in Polonia tam cito compositas non lubenter optasset. Quodsi vel maxime exstaret in potestate regis Stanislai, nullatenus fuisse evidens est, ut, quod consentiente ac mandante republica sceptrum acce-

*) Sannolikt Alexander von Wybranow Chlebowski, fänrik af Wielun. Denna intressanta skrifvelse finnes i original hos Stenzel såsom bilaga till hans ofvan citerade afhandling, i polsk öfversättning hos *Raczynski* loco laudato, band XIII, 104—110.

ifrigt sina planer. Den 7 Febr. 1707 hade redan försiggått den s. k. konfederationens i Sandomir roboration, hvilken icke erkände rättmätigheten af Augusts afsägelse, men ej heller afgjordt förklarade, om han ännu skulle anses såsom konung. Den 30 Mars förnyades förbundet med Peter, och d. 15 Apr. sammankallades ändtligen riksdagen af primas och Dönhoff till d. 23 Maj till Lublin för att afgöra den stridiga frågan om August. Medan riksdagen under en längre tid icke kunde bestämma sig, om hon skulle proklamera en tronvakans, skref Peter återigen d. 27 Maj ifrån Jakubowo till prins Jakob, som samtidigt uppehöll sig i Ohlau. Skrifvelsen var af följande innehåll: Oroligheterna i Polen kunde blott biläggas genom fritt val af en rättmätig konung, hvilken polackerne sjelfve enhälligt önskade skulle blifva Jakob. I fall detta val komme till utförande, så förklarade Peter, att han skulle lemna honom trogen hjelp och icke skilja sin sak ifrån hans, tills han i trygghet innehade den polska tronen. Erkedekanen Christoph Szembek skulle afgifva

---

pisset, absque scitu eiusdem iussuque alii relinqueret, præsertim cum tota foederum pactorumque solennium compages non posset non simul laxari ac destrui. Nam quod de transfusione iurium proponi videmus, id et insolens est et subtilioris imaginationis opus, quam ut effectui dari posse videatur. Iam vero quoad comminationes Moscovitarum spectat præsidiumque adversus infelicem bonorum ruinam, quæ Serenitates vestræ in Polonia possident, si Czaro dicto audientes non fuerint, oporteret ipsas ea esse celsitudine animi ac in patriam suam amore, ut publica salutis causa privatum non timerent detrimentum; præterea ex communi damno inevitabilem singulorum tandem perniciem provenire certum est. Nos nullam hactenus prætermisimus occasionem, qua studium nostrum ac voluntatem properissimam erga Serenitates vestras declarare potuissemus, et iam persuasum illis esse volumus, curam omnem in posterum nos impensuros, ut constet, lubentissimo nos illarum habere velle rationem, cum conditio temporum ita tulerit: ut vero peculiari nos promisso ad indemnitatem præstandam sumptusque interea suppeditandos obligemus, id res nostræ non ferunt. Quapropter hisce consideratis non dubitamus, quin Serenitates vestræ ipsæ viderint, quid ex re futurum sit Czaro Moscoviæ respondere, quem deprehendent consilia hæc fabricasse, non favore ac studio in domum illarum, sed ut illarum nomine, si posset, abuteretur ad turbas internecinas diutius in Polonia alendas, discrimenque, quod sibi impendere iam iam prævidet, longius amovendum. Nos vero speramus Serenitates vestras ea secuturas consilia, quæ ostendant illas patriæ suæ ac existimationis propriæ esse amantiores, quam ut pestiferis hostium artibus implicentur. De cætero Serenitates vestras D. T. O. maximo commendatas quam diutissime bene valere optamus. Dabantur in hybernis nostris in pago Ranstada d. 18 (28 Febr. Anno MDCCVII.

Serenitatum vestrarum bonus amicus

CAROLUS (egenhändig namnteckning).

C. Piper.

manu propria.

närmare meddelanden. Samma dag (d. 27 Maj) utstälde Peter en offentlig urkund eller förbindelse till prins Jakob att, i fall han genom fritt val blefve vald till konung i Polen och antoge kronan, under det pågående kriget med all makt försvara honom mot konungen af Sverige och hvarje annan fiende, på följande vilkor: för det första, om Jakob icke kunde uppbringa den i det svenska fredsslutet (i Altranstadt, art. 8) betingade penningesumman (otvifvelaktigt de i denna angelägenhet så ofta omtalade 400,000 thaler, som August var skyldig till Jakob), så ville czar Peter förskaffa honom denna summa eller efter kriget ur egen kassa betala den och derom äfven gifva kejsaren försäkran; — för det andra, skulle czaren icke kunna uppehålla prins Jakob på tronen, så lofvade han att gifva honom och hans gemål en provins i sitt eget rike till underhåll; — för det tredje lofvade czaren att, så länge kriget varade, hålla 7—10,000 man reguliera trupper för Jakobs räkning och till dessas underhåll utbetala en million polska gulden eller 100,000 moskovitiska rubler årligen intill freden; — för det fjerde skulle czaren af republiken för sina trupper endast fordra lifsmedel, i öfrigt sjelf bestrida omkostnaderna och upprätthålla krigstukten; — för det femte, om czaren toge någon afdelning af sin här från Polen, så skulle dock alltid en ansenligare del deraf qvarstanna under Jakobs öfverbefäl; — för det sjette lofvade czaren att söka utverka kejsarens borgen för ofvan anförda punkter.

Utom czar Peter tillstälde äfven primas af Polen en skrifvelse till Jakob för att förmå honom att mottaga kronan [1]).

Kejsaren, underrättad om detta förslag, afrådde derifrån prinsen, dock, tillade han, kunde han väl behålla den skriftliga förbindelse Stanislaw afgifvit, hvilken i sin tid kunde blifva af nytta för kejsaren till att hålla tummen på denne mera fransyskt än kejserligt sinnade man [2]).

Redan d. 30 Juli 1707 finna vi åter kejsaren erbjuda den polska kronan åt ännu en annan, åt Rakoczy. Men Jakobs verksamhet i denna angelägenhet inskränkte sig icke till dessa underhandlingar med czaren och förfrågningar hos kejsaren.

[1]) Se om föregående Stenzel loco laudato V, 347—349.

[2]) Härom inhemtas af en Jakobs instruktion (Ohlau d. 22 Aug. 1708), till hans gesandt hos kurfursten af Pfalz, hvilken finnes aftryckt hos Helcel, Listy Sobieskiego (Sobieskis bref) IV, n:o 87.

Vi finna nemligen just vid denna tid spår förekomma om en uppgörelse imellan prins Jakob och konung Stanislaw, men om en sådan verkligen kommit till stånd, kan för det närvarande icke afgöras, emedan materialet för forskningar i denna sak är alltför knapphändigt. Vi skola dock här anföra åtskilliga akter, som tydligen ådagalägga att sådana förhandlingar vid medlet af år 1707 förehades.

I familjen Sobieskis af Helcel utgifna korrespondens finna vi först förslaget till en traktat imellan Stanislaw och prinsarne Sobieski utan datum eller angifven afsändningsort, men, såsom vi skola finna, utan tvifvel daterande sig från Augusti eller September månad. Detta intressanta aktstycke anföres här nedan ordagrant [1]).

[1]) Cum plurimum intersit turbulentissimis Reipublicæ temporibus pro quiete eiusdem, ut præclusis omnium diffidentiarum fontibus, desiderata undequaque stabiliatur concordia, iam vero Serenissima Domus Sobieskiorum nullis non honoribus decoranda inque argumentum gratitudinis erga memorandum per secula Parentem eius Serenissimum divæ memoriæ Ioannem III Regem Poloniæ semper colenda, membris decoribusque huius Patriæ ad instar gemmæ inserta, post infaustos nuper indignosque memoria in eandem præteritæ Maiestatis insultus, nisi cum præsenti feliciter Regnante perfecta amicitiarum et confidentiæ eiusdem Serenissimæ Stirpis instauretur harmonia, posset aliquando, non otiante malignantium perversitate ambitiosiorumque stimulis in publicæ præverti tranquillitatis damna: Hinc, Largitore Pacis benedicente, similibus et quibuscumque disintelligentiæ seminibus ortis vel oriundis semel pro semper modum et progressum præscindendo, deventum est inter Serenissimum et Potentissimum feliciter Regnantem Principem Dominum Stanislaum I Regem Poloniæ, Magnum Ducem Lituaniæ etc. ex una, et Serenissimos Principes Dominos Jacobum, Alexandrum, Constantinum Regios Principes Poloniæ sui et charissimæ Matris Suæ Serenissimæ Principis Dominæ Mariæ Casimiræ Reginæ Poloniæ insimul concordes parte ex altera, in sequentes mutuæ ac perpetuo fovendæ amicitiæ nexus et conditiones.

1. Omnis, quæcunque et ex quacunque occasione præsentium temporum et circumstantiarum prætensio sive suspicio oriri vel captari potuit, pro abolita et nunquam existente perpetuo censeatur inter utramque partem; in eiusque locum succedat mutuus amor, confidentia et teneritudo, ita, ut et Ser:mus Rex Ser:mis Principibus celeberrimi Herois Regis supramemorati Parentis Sui Repræsentatoribus, quidquid ad commoda ipsorum, utilitatem ac fortunam promovendam præstari et derivari poterit, gratam habeat exhibendi necessitatem; et vicissim Ser:mi Principes Regii una cum Ser:ma Regina Matre Sua, quidquid ad pacatum tranquillumque regimen Ser:mi Regis Eiusque emolumenta ac Regnorum ac Dominiorum Suorum, denique ad omnem felicitatem Regiam spectare videbitur, omni fideli affectu et opera anniti et concurrere, quantum in ipsis erit, nunquam intermissuri sint; adeoque Pars Partis alterius commoda et utilitates non aliter ac suas proprias sentire et curare teneatur.

2. Spondet Ser:mus Rex Ser:mis Principibus Regiis ubique locorum in ditionibus Regni sui pro beneplacito suo commoraturis omnimodam securitatem; Ipsisque atque familiæ suæ cum debitis honoribus regiis iuxta pacta conventa præstandis (protectionem). Eadem quoque cavetur bonis etiam hereditariis sive Regalibus eorundemque administratoribus nobilibus et possessionatis una cum debita protectione ab omnibus oneribus militaribus et quibuscunque im-

Om detta fördrag ömsesidigt antagits och undertecknats är okändt. Att det imellertid icke är någon dikt, skola följande tvenne skrifvelser öfvertyga oss om, hvilka vi här meddela i öfversättning från det polska originalet, den förra ifrån Johan Jablonowski på uppdrag af konung Stanislaw troligen till Wladislaw Poninski [1]) utan afsändningsort och datum men påtagli-

petitionibus, nominatim cum securitate et evictione Capitaneatus Pucensis a quibusvis excitatis prætensionibus Magnifici Przebendowski antracti Thezaurarii Regni. Eadem securitas et protectio extenditur ad omnes terras hereditarias et tenutas regales Ser:mæ Reginæ Viduæ cum prompta satisfactione et exsolutione debitorum illi ex pactis conventis proventuum, signanter ex Zuppis Salinarum annuatim duorum millium Aureorum Hungaricalium quousque vita Eius duraverit.

3. Pro maiori Sua benevolentia testificanda, Ser:mus Rex evincendo Ser:mi Regis Sueciæ Foederati Sui et Reipublicæ promotionem et recommendationem validissimam Domus Regiæ ad ampliandam utilitatem et sustentationem Eius de iuribus suis oeconomicis, tam ad Oeconomiam Szavleasem, in Magno Ducatu Lituaniæ sitam, in summa sexcentorum millium Tynforum seu centum millium Talerorum Imperialium iure hypothecæ oppignoratam, quam ad Oeconomiam Tygenhoffensem sive Novodvoriensem, in Prussia iacentem, simili iure Eidem Regiæ Domui in summa ducentorum millium Tynforum a Republica invadiatam spectantibus condescendit et in ius hereditarium perpetuum, sublatis quibusvis oneribus Regalibus Eidem Ser:mæ Domui Regiæ, seu cui ipsorum competierit, permittit et concedit, salva Reipublicæ approbatione, quam idem Ser:mus Rex in proximis et primis Comitiis Regni omnino et efficaciter curaturus et obtenturus est.

4. In signum quoque eiusdem Regiæ benevolentiæ atque ad illegandos Ser:morum Principum Regiorum tum et Ser:mæ Reginæ Matris Eorum Charissimæ animos gratos sibique semper fauturos et astituros, curabit et obtinebit Ser:mus Rex similiter in proximis et primis Comitiis faciendam ab Ordinibus Regni summarum Neapolitanarum in Ducatu Barensi *), ex capite olim Ser:mæ Reginæ Bonæ **) Reipublicæ donatarum et debitarum, a quibusvis vero personis indebite interceptarum, perpetuam donationem prædictæ Ser:mæ Principi Dominæ Mariæ Casimiræ Reginæ Poloniæ Suæque masculæ proli, nempe supra nominatis Ser:mis Regiis Principibus una cum transfusione et transmissione omnium redituum ac proventuum retentorum ac in futurum percipiendorum; ea tamen conditione, ut Ser:ma Regina suis sumptibus ius prædictum ad summas ac proventus debitos vindicet post sera fata sua et supradictæ Ser:mæ masculæ prolis Reipublicæ Polonæ integre et totaliter reservandum.

5. Cum vero ex necessitate necessitante Ser:mo Regi veniant acquirendi duo Capitaneatus: Calussiensis et Javoroviensis, in possessione Ser:mæ Reginæ viduæ existentes, mutuo affectu in necessitates Regias Iidem Ser:mi Principes certantes præmissaque recognoscentes, apud Ser:mam Reginam Matrem suam effecturi sunt eorundem Capitaneatuum in manus Ser:mi Regis demissionem et resignationem, sine quovis prætenso prætio.

In quorum fidem et maius robur duo præsentis instrumenti exemplaria manibus Partium Stipulantium subscripta sunt et sigillis propriis communita ac invicem Parti per Partem tradita. Datum.

[1]) Wladislaw Poninski, dåvarande kron-stor-referendarie, var en vän till Leszczynski och Sobieski.

*) Hertigdömet Bari i Nedre-Italien.

**) Bona, Sigismund I:s af Polen gemål, af slägten Sforza.

gen från September månad, såsom af nästföljande skrifvelse inhemtas. Den ifrågavarande förstnämda skrifvelsen har följande lydelse:

"Monsieur! Efter Hans Majestät konungens vilja och diktamen aflåter jag härmed följande svar på den af eder förebragta underhandling. Konungen finner att såväl ni som prins Jakob ären uppriktigt tillgifne konungen och gerna accomoderen eder efter hans *votis*. Men som han till följd af de missnöjdes *contrarietatem* icke kan göra allt hvad han vill, så, *plurimum* i förlitande på denna vänskap, samtycker konungen äfven till den assecuration som I föreslån, men med det förbehåll, att i densamma följande intages: att konungen af sin obegränsade tillgifvenhet för prinsen velat sacrifiera honom sin krona, men att prinsen en längre tid blifvit emot all förväntan qvarhållen i fängelse; *in recompensa* för denna stora tillgifvenhet förpligtar sig derför prinsen att aldrig bruka denna skrifvelse [1]) till den kungliga regeringens *præiudicium*, utan tvärtom etc. etc. *adjicientur nexus* af vänskap och tillgifvenhet. — Jag vet, att I redan hafven delgifvit prinsen, hvilket här *toties repetere* icke är otjenligt, att nemligen konungen *nulla et nulla ratione* känner sig oroad för denna skrifvelse utan endast och allena är bekymrad om prinsarnes väl, förutsatt att han kunde vara *sanatus*, det de icke skulle vilja skada honom, såsom de redan nu en gång skulle hafva gjort, derest ej konungens af Sverige utomordentliga och finkänsliga tillgifvenhet för Stanislaw [2]) detta *præpediisset*, ehuruväl konungen derutinnan *excusat* prins Jakob; — så länge ock för öfrigt denna skrifvelse icke är i konungens hand, vill konungen af Sverige icke ens höra talas om prinsarnes sak. På sanningen af detta påstående föreligger ock ett kraftigt bevis i penninge-affären med August, i hvilken angelägenhet konungen af Sverige skulle mycket kraftigare gripit in, om icke det af Chlebowski och kommissionen öfversända bref bragt honom i en retad stämning. Denne konung har visat, att han *super amorem mulierum* älskar och skattar vår konung. — På här följande punkter i prinsens memorial svaras icke, ty de skulle upphäfva sjelfva traktaten, enär de syfta att förändra tillgifvenhetens *reciprocationem* och ensidigt skulle binda konungen genom en särskild skrifvelse, hvarom fördraget intet nämner. Konungen önskar således gå *breviori via* och återfå denna skrifvelse (d. v. s. den af d. 26 Juni 1704) eller en sådan assecuration, som förut är omförmäld, och detta utan allt tvång, då konungen vill att det skall gå af hjertat, såsom han äfven sjelf öppnar sitt hjerta. Derefter må prinsen meddela eder *de omnibus suis desideriis*, med hvilka I omedelbart kunnen vända eder till konungen och då *securus* allt er-

[1]) d. v. s. den Leszczynskis förskrifning af d. 26 Juni 1704, som ofvan är anförd.

[2]) Hvad här säges har afseende på Carl XII:s skrifvelse d. 18 (28) Febr. 1707, hvilken ofvan anförts. Jemför ock Zaluski Epistolæ III, 792.

hålla. På detta sätt skulle allt som kan vara *justum* komma till ändskap, så snart denna *lapis offensionis*, som förhindrar hvarje hjertligt och vänskapligt förhållande, först blefve bilagd. *Quo sublato, cunctæ auferentur dissensiones* och några privat-intressen skulle då ej längre stå i vägen, hvilka konungen nu, äfven med bästa vilja, utan konungens af Sverige bistånd icke vore i stånd att utföra. Men konungen af Sverige kan icke tillfredsställas och *trahi* för prinsarne, så länge ännu ej denna skrifvelse är återlemnad, d. v. s. förr än de för alla tider afsäga sig tanken på kronan, för hvars skull konungen nu är invecklad i krig."

Den andra skrifvelsen är ifrån prins Jakob sjelf (Ohlau d. 13 Sept. 1707), likaledes ställd till Wladislaw Poninski, och lyder i öfversättning från polska sålunda:

Högvälborne herr kron-refendarie!

Edert sista bref har jag *cum summa admiratione* läst och isynnerhet derför, att I så lifligt behagat mig *arguere de peccato*, hvartill jag icke vet mig skyldig. Jag känner ej till någon af mig begången trolöshet, då jag i alla mina åtagna förpligtelser plägar vara så punktlig, att hvad jag en gång *verbo* lofvat, jag äfven, utan att derom afgifva någon skriftlig förbindelse, städse uppfyller. I behagaden således till en början *in mentem revocare* den deklaration jag i Neisse afgaf, deruti jag visserligen icke vägrar att återlemna den begärda skriften men först då, när konungen behörigen uppfylt alla sina löften till oss. Då denna uppfyllelse icke kan ega rum, förr än *respublica unanimiter congregata* dertill *suum præbebit consensum*, har jag angifvit olika utvägar, hvarigenom konungen måtte blifva förvissad *de la droiture de mes intentions*. Jag trodde att detta skulle lända till ömsesidig tillfredsställelse; *hac spe fretus* återvände jag. Men efter eder ankomst har jag funnit *totum systema* i vår förhandling *mutatum*. Mina propositioner hafva icke antagits: *ante omnia* skulle jag återlemna den omförmälda skrifvelsen eller underteckna dess kassation, innan jag skulle våga pretendera något af Hans Kongl. Maj:t, hvaremot i motsatt fall *res ad supremum judicem* [1]) *devolvatur*. Härtill har jag, i betraktande af *omnes temporum circumstantias*, svarat, att, skall det komma *ad talem extremitatem* och blott *optio daretur*, antingen att återlemna skrifvelsen eller bevilja dess kassation, så återlemnade jag densamma hundra gånger hellre än jag underkastade mig en sådan kassation. *Interea* var jag ej *contrarius* att detta *negotium devolvatur* till Hans Kongl. Maj:t af Sverige och isynnerhet derför, att man af honom skulle kunna erhålla en assecuration om ersättning för våra egendomars ruin, när det komme till fred imellan czaren och honom, såsom ock garanti i afseende på den summa konung August är mig skyldig. Angående allt detta behöfde jag af eder en information, i

[1]) Dermed förstås väl Carl XII.

det jag utlofvade *omnem facilitatem præmissis his conditionibus et aliis*, hvilkas uppfyllelse skulle tillförsäkras *in diplomate*, som af konung Stanislaw i så fall skulle utgifvas. Vid eder förfrågan derför huru snart den omtvistade skrifvelsen kunde komma mig till handa, svarade jag, att, skickade man efter för att hemta den, så skulle den inom några veckor eller snarast inom tvenne veckor kunna vara här, men att, om I verkligen å eder sida betänkten hvad oss *de justitia debetur*, så skulle *cuncta* väl *componi posse* och äfven denna skrifvelse lättare hitkomma och tillsändas min broder prins Alexander. Denne ämnade jag nemligen lemna en behörig information *ad tractandum*, då jag lefde i hoppet att detta *negotium feliciter* skulle kunna ändas. Men sedan jag *penitius* öfvervägt saken och isynnerhet *modum* för de i afseende på denna skrifvelse gjorda expostulationer, har jag ändrat åsigt och har blott bedt min broder att mottaga *cuncta ad referendum* till mig. Härmed således slutar jag för denna gång min skrifvelse, i det jag förklarar för eder, att jag är *constans* i mina ord. Jag vägrar icke att återlemna den bekanta skrifvelsen, men *certis conditionibus*, hvilka jag i Neisse omständligare framlagt; detsamma har jag äfven efter eder sista afresa från Ohlau tillskrifvit herr underkansleren af Litthauen. Jag beder eder tillika hysa en bättre tanke om mig och tro, att jag alldeles icke är någon *rigidus exactor* af ett gifvet ord utan fastmer en dess *religiosus observator*, såsom I vid hvarje tillfälle skolen finna mig. Under afvaktan af vidare resolution ifrån eder förblifver jag etc.

Jacob Ludwig, kunglig prins.

P. S. Uppmana konung Stanislaw att han måtte lita på min affekt, han skulle då inse min verkliga inklination för honom. Måtte han vara mig behjelplig att indrifva den summa, som konung August är mig skyldig. Det skulle icke vara svårt för konung Stanislaw att utverka detta af Hans Maj:t konungen af Sverige, isynnerhet i fall han *repræsentabit*, att han, då jag lemnade Sachsen, gaf mig löfte om att före sitt uppbrott derifrån låta mig *ex integro* blifva *satisfactus*. Om jag vunne detta *par l'entremise* af konung Stanislaw och tillika finge en assecuration af konungen af Sverige om ersättning för våra egendomars förstöring, hvarom jag ofvan yttrat mig, så skulle jag bevisa *omnimodam facilitatem in desideriis*, som af Hans Kongl. Maj:t kunna framställas, och med glädje *contribuere* till Hans Kongl. Maj:ts förnöjande. Skulle åter konung Stanislaw icke kunna erhålla *une favorable déclaration* af konungen af Sverige, så ser jag *en ce cas* ingen annan möjlighet än att hålla mig till hvad som är aftaladt i Neisse. Måtten I göra edert bästa att så disponera konungen, att han icke vore saken *contrarius*, då han deraf kunde hafva alla *emolumenta*." . . .

Efter allt hvad som synes, kom denna föreslagna förlikning icke till stånd. I ett Johan Jablonowskis bref till konung Stanislaw från en senare tid, dat. Danzig d. 19 Apr. 1709, förekommer ännu en strof, som synes häntyda på den ifrågavarande

skrifvelsen och på de i sammanhang med densamma stående underhandlingarne. Men hvad som i dessa rader anföres är af så oväsendtligt innehåll, att det här ej vidare förtjenar återgifvas. Men i stället vill jag meddela en kort skrifvelse ifrån konung Stanislaw Leszczynski till den för oss redan kände Poninski, hvilken skrifvelse äfven har afseende på ifrågavarande underhandlingar. Den lyder sålunda:

"Min käre herr kron-refendarie!

Om prins Jakob efterskickar eder, så underlåt ej att besöka honom, beder jag eder; I kännen ju alla mina intentioner och intressen i afseende på honom. Gör upp saken med honom *in vigore* af den fullmakt, som jag förut gifvit och i och genom denna skrifvelse ånyo gifver, på det såväl prinsen som hela det kungliga huset måtte tillfredsställas. Jag skall *ratificera* allt, så snart jag blott får veta *pretium* för det kungliga husets vänskap, för hvilket jag har sacrifierat mig och nu lider. Eder af allt hjerta tillgifne

Opatow d. 15 Aug. 1709. Stanislaw konung.

Detta är den sista underrättelse vi hafva om denna angelägenhet; vi finna af densamma, att förhandlingarne då ännu ej förts till slut. På resultatet af denna framställning såsom bidrag till konung Stanislaws karakteristik vill jag här ej ingå. Jag har delgifvit mina läsare hela det material, som i denna fråga stått till buds, och en hvar kan deraf sjelf göra sina slutsatser.

Härmed afslutar jag ifrågavarande ämne och öfvergår nu till en urkundsamling, som berör samma tid och som jag redan flere gånger citerat, nemligen familjen Sobieskis af *Anton Sigismund Helcel* utgifna brefvexling, ett stort band in quarto (Krakau 1860). Samlingen är utgifven med stor sorgfällighet och innehåller ett ytterst intressant material för Polens historia synnerligast under Sobieski, men äfven berörande Carl XII:s tid. Några värdefulla aktstycken ur denna samling har jag redan anfört, åtskilliga andra, som specielt hafva afseende på Sveriges historia eller af svenskar äro utfärdade, äro upptagna i här nedan följande bilagor, och i likhet med förut anförda handlingar, de polska i öfversättning, de latinska och franska i original.

Bilagor.

N:o 1.

Handskrifven tidning.

Ur lägret vid Kozlowka d. 9 Aug. 1703.

Sedan först den sachsiska och derefter äfven den litthauiska hären aftågat, i förening med hvilka kastellanen af Krakau [1]) hade tänkt vid floden Drwenza utkämpa en större strid med svenskarne, skickade han, då han icke ville lemna landet utan att hafva försökt krigslyckan, kron-qvartermästaren [2]) och general Brandt med en del af rytteriet och dragonerne för att åtminstone fördrifva svenskarne från Landsberg, hvars pass de bevakade genom sitt kavalleri, som stod i Neustadt. Gud gaf ock lycka till företaget, ty vår ströfcorps angrep de till ett antal af 1000 man i Neustadt stationerade svenskarne och sprängde hela styrkan. Först försvarade de sig vid floden Dzialdowka, sedan de förut upprifvit bron. General Brandt angrep dem här med afsuttne ryttare och dragoner, nedgjorde en mängd och dref resten in i staden imellan häckarne. Här anföll dem åter det polska kavalleriet från alla sidor, sprängde hela corpsen och dref ned i floden dem som flyktat ifrån staden. Blott 50 man föllo lefvande i fångenskap. Bland de stupade är öfverstelöjtnamt Creutz, som kommenderade truppen, och en son till general Spens, tvenne ganska betydande personer och många andra framstående män. Ty *est sciendum*, att desse 1000 man voro utkommenderade ifrån trenne regementen ifrån Neustadt till Lidzbark.... Från Heilsberg vid Danzig skrifves under d. 7 Aug., att tvenne fartyg dit ankommit med kulor, granater, bomber, krut samt tjugu fartyg med trupptransporter. Från Danzig skrifves att framför Oliva ligga tjugu svenska fartyg, andra säga, att femtio stycken ankommit med trupper, mörsare, bomber etc. Fyra tusen man hafva de redan landsatt och förebåda ytterligare 13,000 man. Danzig och Elbing äro derför *in metu*, emedan de icke aflemnat den fordrade kontributionen, ehuruväl Danzig erbjudit herr Stenbock 100 tusen gulden, men hvarmed han icke är nöjd. Derför hafva *Gedanenses* skickat en deputation till konungen af Sverige *implorando clementiam*.

[1]) Hieronymus Lubomirski, kron-storfältherre och kastellan af Krakau.

[2]) Stephan Potocki.

Interea har general Stenbock befalt att leverera fordon för att föra ammunition till Thorn, hvilken stad — Gud förbarme sig — med bomber *quatietur*. Det är således föga utsigt till fred under detta år.

N:o 2.

Handskrifven tidning.

Warschau d. 16 Aug. 1703.

Tandem har svar ankommit till republiken ifrån den svenske konungen; han förklarar sig deruti uppskjuta frågan om kommissariers afsändande, till dess han fått mottaga resolution på sina propositioner, — i hvilka han fordrar ersättning för den skada Sverige genom sachsarne och ryssarne lidit. Dessutom medfölja äfven temligen vidlyftiga bref-kopior. Bland dessa förekommer äfven en herr Pipers skrifvelse *ad D:nos Commissarios Reipublicæ*, till hvilken äfven konungen af Sverige hänvisar och hvaruti säges, att hans konung icke ser någon *securitatem tractatus in diplomate novissimo* af Hans Maj:t konungen *dato*, isynnerhet som vår konung *promissa pactorumque religionem parvi æstimat*, oaktadt han *multa* förmår *in Republica, in cuius legibus et sancitis præsidium* förgäfves skulle sökas, *edocentibus id novissimis Comitiis, non ex legibus et statutis patriæ bene de Republica sentientibus licentiose celebratis, summam illorum Wisnioviecio, aperto Suecorum hoste moderante.* Derföre *Commissarios suos non nominavit, propositiones tamen scripto comprehensas nomine totius Reipublicæ communicandas suscipere ipsisque perpensis, mentem suam explicare non gravabitur.* Fördenskull hafva herrar kanslererne, *inito consilio in secreto* med de kejserliga, holländska och engelska sändebuden, uppsatt *proposita* och med dessa hafva förliden söndag gesandterne afskickat en exprès till den svenske konungen ....

N:o 3.

Carl XII:s manifest d. 2 Jan. 1704.

Nos Carolus Dei gratia Suecorum, Gothorum, Vandalorumque Rex, magnus Princeps Finlandiæ, Dux Scaniæ, Estoniæ, Livoniæ, Careliæ, Bremiæ, Verdæ, Stetini, Pomeraniæ, Cassubiæ et Wandaliæ, Princeps Rugiæ, Dominus Ingriæ et Vismariæ, nec non Comes Palatinus Rheni, Bavariæ, Juliaci, Cliviæ et montium Dux omnibus et singulis, quorum interest, notum testatumque facimus, quod cum intellexerimus, multos ex inclita gente Polonica serio cupere, ut internecinis hisce motibus, quibus patria ipsorum concutitur, finem aliquando impositam videant: arbitrati autem iis componendis non aliud præsentibus esse remedium, quam si Serenissimum Poloniæ Principem Jacobum Ludovicum caput

sibi eligerent constituerentque, cuius ductu ac auspiciis ex malis eluctari possent: Nos igitur, qui restitutam Reipublicæ Polonæ tranquillitatem e re quoque nostra esse reputamus, præsentibus hisce declarare voluimus, quemadmodum etiam verbo regio declaramus et spondemus: Nos eidem cunctis viribus opportune adfuturos, verum etiam contrariam factionem, quæ huic instituto se opponere ausa fuerit, tamdiu armis nostris persecuturos, donec fracta eius pervicacia, sedatisque hisce motibus, Rempublicam Polonam hocque illius caput extra discrimen posita videamus. Atque ut de sincera hac intentione, quam inviolatam servare constituimus, eo certius constet, hasce manu nostra subscriptas, sigillo quoque nostro muniri iussimus. — Dabantur Heilsbergæ in Prussia, die XXIII Decembris anno MDCCIII (2 Januarii 1704).

Carolus.

N:o 4.

Prins Alexander Sobieski till Carl XII.

Olaviæ d. 1 Martii 1704.

Sacra Regia Maiestas! Qualiter per insolentiam Saxonum Serenissimis Principibus Jacobo et Constantino fratribus meis prope Vratislaviam e rheda captis abductisque, enormis sit contra ius gentium intentata confusio, præ magnitudine doloris satis superque exprimere non possum; iam tamen S:ræ R. Maiestati debita cum observantia referre volui, cuius regiam tutelam continuo agnovi præsentissimam. Adeoque summum affuturæ consolationis incrementum, sicuti constanter a S:ra R. Maiestate V:ra spero, ita humillime rogatam habeo, quatenus authoritate Sua Regia tantum facinus, pro declarato suo in Domum nostram amore et regia protectione, affectuose ac cordicitus considerando, Suos clientes, fratres meos charissimos, interpositis ad S:ram Cæsaream Maiestatem literis, incolumes vindicare dignetur. Gratiam agnitam omni obsequiorum meorum propensissimo studio, quoad usque vixero, regratificare conabor, cum sim S:ræ R. Maiestatis V:ræ obligatissimus ad officia paratissimus servitor.

Alexander Reg. Princ. Pol.

Serenissimo ac Potentissimo Domino Carolo XII Suecorum Vandalorumque Regi etc. Domino Clementissimo.

N:o 5.

Grefve Piper till konung Stanislaw.

In castris ad Leopolim d. $^{2}/_{12}$ Septembris 1704.

Serenissime Rex, Domine Clementissime! — Jam quartus agitur dies, cum ad superiores Maiestatis Vestræ literas respondissem, nondum pervulgatis iis, quæ Varsaviæ gesta esse perhibentur. Interea

in castra pervenerat Dominus Poniatoscius[1]) a Ma:te V:ra missus, ut exposito rerum statu, sententiam Serenissimi Regis mei, et quæ censeret ex usu horum temporum esse, exquireret. Jam vero, quamquam S:a R:a M:tas indicio M:tis V:ræ expendendum permittit, quid suis rebus convenientissimum iudicaverit, nihilominus tamen, considerata paulo diligentius præsenti rerum facie, non deprehendit quidquam huic tempori esse accomodatius, quam si Maiestas V. iter Varsaviam versus religat, remque confoederatam in iis oris pro virili confirmare nitatur, adiuncto sibi Renschildio, qui selectas firmasque secum ducit legiones, atque ad reprimenda hostium conata haud dubie suffectura, cum exercitus M:tis V:ræ accesserit[2]). In eum finem mandata Duci huic S. R. M:tas mittit spondetque se propediem cum reliquo exercitu subsecuturam, compositis hic rebus, ut communis rei utilitas suadere videbitur. Possum certe affirmare, quod S. R. M:tas eo breviorem hic aget moram, quo maiore Eam ardere novero cupiditate sublevandi res confoederatorum, quæ subito hostium incursu perturbatæ videri poterunt; in primis vero, ut M. V. eam opem sibi ferri sentiat, quam ab amico Regi fortunæque suæ studiossissimo exspectare fas esse duxerit. Ut pecunia quoque M. V. adiuvetur, curam aget, quam primum itinerum securitas id permiserit. Interim, ut M. V. res quam prosperrime eveniant, ex animo voveo, maneoque M:tis V. humillimus servus

C. Piper.

N:o 6.

Carl XII till general-krigs-kommissionen.

Datum Ravitii d. 12 Decembris 1704.

Carolus Dei gratia Sueciæ, Gothorum Vandalorumque Rex etc. Nostrum singularem favorem et benignam clementiam etc. Nobis sincere fidelibus viris. Quoniam Rex Poloniæ penes Nos pro Palatinatu Posnaniensi et Calissiensi intercessit, ut iis indicta contributio aliqua moderatione possit levari, tam respectu illorum in Comitiis constantiæ novissime habitis declaratæ, fidelitatis et sinceri erga Regem suum affectus, quam debilitate conditionis et egestatis, in quam ipsi per plurimas hostium vastationes hisce præterlapsis temporibus inciderunt; ideoque, quamquam subsistentia nostrarum copiarum haud toleret, ut prænominati isti Palatinatus ab omnigena (ceu illi quærunt) contributione possint liberari; interim tamen prædictis illis rationibus commoti, hac gratia illos amplecti volumus, ut imposita et demandata contributio in prædictis istis Palatinatibus, universaliter

[1]) Stanislaw Poniatowski, fader till konungen af Polen, Stanislaw August Poniatowski.

[2]) Imellertid hade konung August d. 15 September intagit Warschau och kron-hären under Hieronymus Lubomirski skiljt sig ifrån konung Stanislaw.

moderatione aliqua minuatur atque relaxetur, nimirum de septem usque sex Imperiales a quovis fumo. Quod solum de opulentioribus et istam summam expendere valentibus, intelligi debet; verum ab illis, qui tenioris depræhendentur esse conditionis atque facultatis, 5 Imperiales a quovis fumo, ut et ab iis, qui Nostram salvaguardiam vel literas defensorias obtinuerunt, et istam ob causam non in totum excipiuntur, 4 Imperiales a quovis fumo exigantur. Cæterum illi, quorum domus et mansiones combustæ et fere desertæ sunt, ab omni contributione liberi atque immunes erunt. Mandamus itaque et iubemus, ut Vos hanc constitutionem nostram probe observetis eandemque cunctis, quibus in hoc negotio aliqua cura commissa est atque demandata, absque ulla mora notam faciatis, ut sciant ipsi, quomodo eiusmodi in rebus sese gerant. Siquidem et Nos iniquum duxerimus, quod hæc nominata contributio statim una vice pro sex mensibus, sed paulatim tantum et pro singulis mensibus postuletur. — Præterea etiam omnino solliciti esse debetis, ne caopones, qui quoque contributioni subiacent, per varias molestias impediantur ab emptione cerevisiæ atque solito suo victu caoponario, unde illorum reditus provenit, qui ad contributionum persolutionem iam colligendus est. Et quoniam in nostris nuperrimis et iisdem annexis manifestis, datis die 8 huius mensis indicatum sit, quod nos liberam plane mercuturam concedere et promovere voluerimus addito tamen interdicto de exportatione omnium victualium, vel frumenti, vel pabuli, sic equidem exinde constare poterit, apportationem rerum necessariarum pro nostro excercitu non esse prohibitam. Quoniam nihilominus ea de re ulterior nostra declaratio desiderata sit, ita Vobis incumbit, non solum una cum prædicti nostri mandati publicatione notum facere, prænominatas istas res cum aliis mercibus libere posse apportari; sed et necessarium est ad præcavendum quascunque inordinationes et confusiones, ut Vos in notitiam universorum et singulorum publicam faciatis taxam a Nobis impositam variis rebus victualibus et frumentariis, quæ in usum copiarum Nostrarum pecunia possit persolvi. Hisce peractis: Datum Ravitii d. 12 Decembris 1704.

CAROLUS.

Ad generalem militis commissionem. C. Piper.

N:o 7.

Grefve Piper till Zamojski.

Ravicz, ce 3 Janvier 1705.

Monsieur! Comme il tarde un peu avec le payement de l'argent qui devrait déjà être déboursé en vertu de la stipulation faite à Zamosche, j'ai trouvé nécessaire de Vous en souvenir Monsieur par la présente, ne doutant point, que vous n'ayez soin, que cet argent soit payé au plutôt, et du moins au terme, que Vous vous êtes déclaré

à Sa Majesté le Roi de Pologne, de le vouloir faire. Je suis Monsieur Votre très humble Serviteur

C. Piper.

A Monsieur Monsieur le Comte de Zamosche.

N:o 8.

Grefve Piper till konung Stanislaw.

A Ravicz le 25 Mars 1705.

Sire! Ayant un extrême désir d'assurer Votre Majesté par des preuves, combien je suis devoué à Ses services, j'ai représenté à Sa Majesté mon Roi avec tous soins imaginables tout ce qu'il a plu à Votre Majesté de me commander, touchant ses propres besoins, aussi bien que ceux de ses sujets, pour l'amour desquels Votre Majesté a bien voulu s'intéresser. J'ai tiré une réponse là-dessus, que je me donne l'honneur d'envoyer ci-incluse; me flattant, que j'ai lieu d'espérer, que Votre Majesté s'en trouvera en quelque façon satisfaite. Je puis donner de l'assurance, que S. M. tâchera avec dernier éffort d'accomplir ses promesses, et qu'Elle ne souffrira aucunement, que ses paroles ne seraient au premier jour suivies d'un effet souhaitable. Ce que S. M. n'aurait pas manqué de faire présentement, si la caisse de guerre n'était un peu dégarnie par des sommes immenses, qu'on a été obligé de faire au recrues et à beaucoup d'autres choses inévitables. Je n'oublierai pas, Sire, mon devoir, et de faire souvenir Sa Maj. de ses promesses, afin que V. M. puisse réellement jouir de cet avantage qui vient d'être accordé à Elle. Cependent je supplie V. M. de croire, que je suis avec un zèle et vénération très profonde, Sire, de V. M. le très humble et très obéissant Serviteur

C. Piper.

N:o 9.

General Meyerfeldt till konung Stanislaw.

Au camp auprès Brest le $^{1}/_{10}$ July 1706.

Sire! J'envoie très humblement ici joint les nouvelles de M:r le Palatin de Kiovie [1]), qu'il a été nouvellement à Thoren, il s'a défendu bien à Starogrod. On dit ici que le Roi Auguste va vers Varsovie et que se veut rendre en Lethuanie et se veut conjunger avec Wisniowitski. Quelqu'un dit aussi, qu'il veut passer la Wistule auprès de Casimir et me veut venir voir. Il sera toujours bien-venu. Au reste tout va encore bien ici. M:r le Starosta Bobruiska [2]) est

[1]) Joseph Potocki.

[2]) Johan Sapieha.

venu hier ici, et ces troupes se mettront à Janow, 4 lieues d'ici. Je suis toute ma vie avec beaucoup de soumission, Sire, Votre très humble et très obéissant Serviteur

J. N. Meyerfeldt.

N:o 10.

General Lillienstierna till konung Stanislaw.

A Jaroslawice [1]) le $^5/_{15}$ Juli 1706.

Sire! J'ai exécuté avec toute l'attention et tout le soin dont je suis capable, les ordres de Votre Majesté touchant l'affaire qui s'est passée dans l'église de Luszec [2]) et afin que Votre Majesté en soit entièrement informée, je prends la liberté de ci-joindre l'inquisition là-dessus; et en attendant, de quelle manière il plaira à Votre Majesté de terminer cette affaire, je supplie très humblement, Sire, d'être persuadé, que je ne serai jamais occupé que des devoirs de ma charge, et que je serai toute ma vie avec un profond respect, Sire, de Votre Majesté le très humble et très obéissant Serviteur

G. Lillienstierna.

N:o 11.

Instruction des Prinzen Jacob Sobieski für seinen Gesandten Strzelecki, den er an den Kurfürsten von der Pfalz Johann Wilhelm geschickt.

Ohllau 22 August 1708.

..... Der Prinz versichert, dass er die polnische Krone aus den Händen Karls XII nicht annehmen wollte, wenn auch der König Karl ihm mit seiner Ungnade und Rache gedroht; ferner dass Stanislaus Leszczynski sich ihm angeboten hätte, die Krone in seine Hände niederzulegen und doch hätte er sie nicht angenommen, sondern er hätte über Alles an den Kaiser berichtet und dies seinem Willen überlassen. Der König von Schweden und der von Preussen hätten ihm ihre Diplome geschickt, damit er wo anders nach seinem Willen sicher leben könnte, doch hätten sie ihn dazu nicht vermocht, er wollte nämlich unter Kaiserlichen Schutz nach Ohllau zurückkehren und dort wohnen ....

Der Prinz erklärt, dass Czar Peter an ihn geschrieben, dass er die Krone gegen Leszczynski annehme, aber der wiener Hof wünsche es nicht, dass er sich darin einlasse, und rathe ihm nur, dass er das Schriftstück, welches ihm Leszczynski gegeben und worin er verspricht

---

[1]) Jaroslawice, by i Wolhynien, $1^1/_2$ mil ifrån Luck.

[2]) Luszec, sannolikt Luck i Wolhynien, der Carl XII uppehöll sig med sin här intill medlet af Juli 1706.

ihm die Krone abzutreten, sorgfältig aufbewahre, um diesen König im Zaume zu halten, da er mehr Frankreich als Österreich zugethan sei. —

N:o 12.

Instructio data Magnifico Referendario Regni (Wladislav Poninski) ad Perillustrem Dom. Baronem de Ridderhielm Generalem Lieutenant S:ræ R:iæ M:tis Sueciæ.

1. Explicabit singulare gaudium, quo affectus fui, simulac percepi mandata Serenissimi Regis Sueciæ feliciter ad manus illius pervenisse, Eundemque exercitui Suetico in Polonia præfecisse Virum, quem arduo huic muneri obeundo insignia eius merita et præclaræ virtutes quam dignissimum reddunt.

2. Dicet, me faciendum duxisse, ut ipsi obviam mitterem virum arcanorum meorum participem, ac de vero præsentium rerum statu optime instructum, Magnificum scilicet Referendarium Regni, cum quo tanquam experientiæ multæ et consummatæ prudentiæ viro, magnoque usu mihi probato et rebus meis summopere addicto, ut Perillustris Dom. Generalis de omnibus secretissimis libere ac secure communicet, desiderabit.

3. Rogabit D:num Generalem, ut ipsi dicat tenorem mandati sui circa præsidium Posnaniense, cum nulla mihi videatur necessitas, ut illic diutius commoretur. Si itaque expresso hac in parte careret mandato, optarem, ut tota legio, nullo ibi penitus milite amplius relicto, exinde egrediatur. Si vero expressum adest mandatum, ut aliqui pro præsidio ibi maneant homines, tunc præfato D:no Generali summopere commendo, ut circa sustentationem illorum, ducta proportione nummeri et habita ratione provinciæ tot bellis temporumque iniuriis exhaustæ et prorsus devastatæ, cum Magn. Referendario exacte conveniat, qua in parte D:nus Generalis prima mihi eaque non exigua amicitiæ suæ signa dabit, probe persuasus, me nihil magis curæ cordique habere, quam salutem et commodum huius provinciæ, glorioso nomini Serenissimi Regis tam faventissime addictæ, iussaque eius tam exacte semper obtemperanti.

4. Exponet postmodum Perillustri D. Generali urgentem necessitatem congregandi quocitius omnes in universum copias; quum exercitus semel iunctus, haud alium, quam bonum contra hostes sortiri posset effectum, dum illum tanto videbunt numero constantem, quanto eundem nunquam credidissent. Hinc Perill. D. Generalis rem mihi etiam gratissimum faciet, dum me certiorem reddet de tempore et loco, quando scilicet et ubi Vistulam sit traiecturus, quo ipsum ibidem accedere, et de continuatione belli cum illo fusius conferre possim.

5. Significabit denique Perill. D:no Generali, Rybinskium cum toto eius exercitu nobis se submisisse [1]), unde et progressuum nostro-

[1]) Denna underrättelse om general Rybinskis öfvergång till konung Stanislaws parti bekräftade sig icke. General Rybinski, som ståndaktigt höll sig till konung

rum faciliores auxiliante Deo sperandi sunt successus, dum copiæ Nostræ his sunt auctæ, et a tergo nullus amplius hostium superest. Commendo insuper Perill. D:no Generali omnem, quantum fieri potest, festinationem et in itinere disciplinam, summopere sollicitus de vero Regis Serenissimi in Moscovia statu, et firmum proinde habens propositum illuc eundi cum exercitu, quem cupidissime exspecto. Datum in castris ad Wysocko [1]), d. 5 Maii anno 1709.

Stanislaus Rex.

N:o 13.

General Horn till Wladislaw Poninski.

Chowalewo [2]) die 21 Juli 1709.

Illustrissime ac Excellentissime Domine! — Ex literis, quas ad me scribere dignata est Ill. et Excell. Dominatio vestra, percepi instantiales pro Magnifico D:no Slonecki, qua in re et sublevatione (quantum) ego inservire potero, libentissime faciam; subsistentiam tamen pro militibus omnino habere debeo. Condoleo de cetero, Palatinatus non venisse antea ad Posnaniam; nam si contractum ratione contributionis mecum initum servassent, fortassis illis non necesse fuisset pati hac incommoditate, quam illis nunc facere cogor. Ego me recommendo et parmeo (sic) pro semper, Ill:mæ et Excell:mæ D:tionis Vestræ humillimus servus

Thure Horn.

N:o 14.

General Meyerfeldt till Wladislaw Poninski.

Sedini die 13 Novembr. 1711.

Ex litteris Exc. D:tionis V. ad D. Secretarium Tellenbi missis de prospero sanitatis suæ statu certior factus sum, quod mihi fuit gratissimum; quapropter humillime rogo, ut diligentissime continuare atque illa nova, quæ ibi occurrunt, supradicto D. Tellenbi communicare velit. Et cum etiam magna cum impatientia aliquid certi de Rege nostro clementissimo, et de eo, quod in terris Turcarum fit, scire exoptem, Exc. D:tio V. magnam mihi certe causaret lætitiam, si et de dicta illius Maiestate aliquid fide dignum experiri atque mihi perscribere posset, qua de re operam dare ne dedignetur, humillime rogo. Hic in Pomerania omnia adhuc illo sunt in statu, quo reliquit, et apud Stralsundiam hostes nondum aliquid sunt conati; sed solummodo devastant terras atque incolas; id, quod Deum O. M.

August, var kron-jägmästare, senare general öfver kron-artilleriet, blef år 1714 wojwod af Culm, dog i Lublin 1725.

[1]) Wysocko, by i det nuvarande Galizien, ej långt från staden Radymno.

[2]) Troligen Kowalewo, by i Storhertigdömet Posen, kretsen Fraustadt.

mutaturum speramus neque dubitamus. In illis autem ex urbe Stralesundia factis excursionibus semper hostes fuerunt inferiores et aliquid amiserunt. Cæterum Domino Pisarz Potocki [1]) obsequia mea testari, et ipse credere rogo, me semper omnicum veneratione futurum Exc. D:tionis Vestræ Servus humillimus.

J. A. Meyerfeldt.

Hanc inclusam epistolam rogo, ut velit mittere per primam et securam occasionem ad Regem meum; maximam mihi de hoc faciet obligationem.

N:o 15.

General Meyerfeldt till Wladislaw Poninski.

Sedini d. 27 Novembr. 1711.

Monseigneur! — Pro litteris, quas Excellentiæ Vestræ sub 20 Nov. ad me dare placuit, hisce grates quam maximas refero, atque de prospera illius sanitate, quam ex illis percepi libenter, gratulor, humillime insimul rogans, ne dedignetur literas hasce inclusas ad D:num Pissarz Coronæ Potocki quam primum transmittere. Statum huius provinciæ quod attinet, tam hic, quam Stralsundiæ, Deo sint gratiæ, omnia adhuc bene sunt; et nuperrime ex Stralesundia 4 habui postas, quæ bonum illum statum affirmaverunt. Hostes adhuc se non moverunt apud illam urbem. In insulam Rugiæ quidem aliquid tentari conati sunt, sed multis ab illis cæsis, sunt repulsi. Insuper quoque duabus in excursionibus nostrorum ex urbe Stralesundia militum, hostes multos amiserunt homines, et in insula Usedom quidam hinc emissi milites, cohortem quendam Saxonum fuderunt et quosdam ab illis captivos reduxerunt. Ex Wismaria quoque heri percepi literas a D:no Generali-Majore Schultz, qui scribit se certum numerum militum misisse ad locum quemdam, quem vocant Warnemunde, et qui 4 milliaribus abest a Wismaria, ubi 3 magna Danorum navigia, quæ a tempestate ibi appulsa, tormentisque ac mortariis et igniariis glandinibus onerata, Stralsundiamque destinata fuerunt, combusserunt, unum ex illis navigiis autem arenæ adactum est. Classis Danica a parte illa Stralesundiæ abiit et ad Cogebugt, quatuor milliaribus a Haffnia recessit. De transporto nostro, qui 12,000 armatorum consistit, certe scio, illum iamiam navibus esse impositum, et solummodo bonum exspectare ventum; unde illum paucis diebus Stralesundiam venturum speramus. Deus O. M. auxilio suo nos assistet, uti etiam secundum relationem ultimi nuntii, quem a Rege meo habui, illum quoque mox, et quidem hac hyeme adhuc, adjuvante Deo, apud nos futurum, certus sum. Hisce favori Excell. V:ræ me commendo, humillime rogans, si aliquid novi de rebus Turcicis aut ab itinere Regis

---

[1]) Pisarz = "Schreiber". Michael Potocki, "Krongrossschreiber".

mei obveniret, me de illo certiorem facere dignetur, qui semper ero Exc. V:ræ humillimus servus

J. A. Meyerfeldt.

N:o 16.

General Meyerfeldt till Wlad. Poninski.

Sedini die 5 Decembr. 1711.

Monseigneur! — Ultimo cum nuntio literas ad Exc. V:ram dedi, quas cum literis inclusis ad D. Potocki bene traditas esse non dubito. Post illud tempus nil obvenit novi, tam hoc in loco, quam Stralesundiæ: omnia adhuc eodem sunt in statu, quo tunc fuerunt. Ex Suecia modo habuimus literas, quæ unanimiter affirmant, transportum nostrum quam primum esse venturum; unde illum iam quovis momento exspectamus. Hoc cum nuntio ex Suecia ad Exc. V:ram quoque fuerunt literæ, quas D. Tellenbi transmittere curavit. Jam permittat mihi Exc. V:ra illam humillime rogare, dignetur literas iterum inclusas ad D. Potocki prima occasione transmittere, quia magni sunt momenti. Si occasio mihi obvenerit inserviendi, semper ero paratissimus, uti Exc. V:ræ humillimus servus

J. A. Meyerfeldt.

P. S. — Hoc ipso momento accipio notitiam, quod sex mille Moscovitæ ex Magna Polonia hic velint intrare et quidem proxime. —

N:o 17.

General Meyerfeldt till Wlad. Poninski.

Stettini d. 27 Februarii 1712.

Illustrissime Domine! — Perlegi literas Ill:mæ D:tionis V:ræ summa cum animi afflictione; datæ sunt 4 huius mensis. Maxime autem me excruciat, quod ita omnes in eodem statu simus, ut alius alii succurrere non poterit. Certo tamen certius sibi persuadeat Ill:ma D:tio V:ra, Reges nostros, quam primum poterint, omnia sua incommoda largiter recompensaturos, de qua re nunquam dubitare debet. Si denique ego unquam suis commodis inservire potero, prima data occasione id cum gaudio faciam. Interim bonum habeat animum, perferat paululum adhuc temporis communia nostra mala, et patientia sua demonstret, veram virtutem mercenariam non esse. — Nihil nunc novi habeo, nisi quod Major quidam Moscovita nomine Samoff nuper captivus factus sit, quando in itinere erat plurimis cum literis ad Czarum proficiscendi. Transportum nunc maxime exspectamus brevi adventurum; quo accepto, bono cum Deo rem restituere totaque provincia hostem eiicere speramus. — Quod superest, me

Ill. D:tionis V:ræ favori commendo, mansurus semper Ill. D:tionis V:ræ humillimus servus

J. A. Meyerfeldt.

N:o 18.

General Meyerfeldt till Wlad. Poninski.

Stettini die 20 Maii 1712.

Illustrissime Domine! Facile sibi in memoriam revocabit Ill. D:tio V:ra, quemadmodum ante aliquot menses respondi ad literas eius, quibus illam pecuniæ summam a me solvi desideravit, quam a Rege meo Serenissimo ei donatam esse D. Potocki Ill. D:tioni V:ræ significaverat, quod scilicet nondum ullum mandatum super hanc rem a Sereniss. Sua Maiest. in manus meas pervenisset. Jam autem, quoniam illud ipsum nuper accepi, ultro id Ill. D:tioni V:ræ notum facio, unde promptissimam meam voluntatem videre potest Ill. D:tio V:ra, qua in id ferer, quod commodum Ill. D:tionis V:ræ spectat, tam propter acceptum iam mandatum Regis ac Domini mei Clementissimi, quam etiam ob egregium illum et fidelem animum, quo Regi Suo et eius rebus addictissimus semper manet Ill. D:tio V:ra, quamque ob rem, Reges utrique serius aut citius dignis Ill. D:tionem V:ram amplexabuntur præmiis. Doleo equidem magnopere, quod coactus sim hoc ipsum intermittere et in aliud tempus differre, quod iam effectui dare et debebam et vellem lubentissime. Quam primum autem solutio illius pecuniæ possibilis erit, ante omnia fiet et præstabitur; quod ipsum, ut sibi firmiter persuadeat Ill. D:tio V:ra, iterum atque iterum oro, tum etiam sincerum illum affectum, quo me favori et gratiæ Ill. D:tionis V:ræ commendo, et permaneo semper Ill. D:tionis V:ræ humillimus servus

J. A. Meyerfeldt.

N:o 19.

General Meyerfeldt till Wlad. Poninski.

Stettini d. 29 Junii 1712.

Illustrissime ac Exellentissime Domine! — Ex literis Excellentiæ V:ræ de die 18 Junii perspexi, quæ de subsidio a Serenissimo Rege Domino meo Clementissimo Ipsi assignato perscribere voluit. Excellentia V:ra certa esse potest, quod diu iam cogitaverim, ut mandatum Suæ Maiestatis, et hac in parte adimpleatur, quoniam mihi nihil gratius accidere poterit, quam ut Exc. V:ra ipsa gratia Regia re ipsa frui possit. Sed quoniam nunc cassa nostra est debilitata, Exc. V:ra non ægre feret, quod non statim desiderio ipsius satisfacere queam; faciam autem istud, quam primum modo erit possibile; mercatores enim nihil prius solvunt, quam pecunia pro ipsis est enumerata. Cæ-

terum de Serenissimo Rege meo omnes confirmant literæ, ipsum initio huius mensis Bendera discessisse, ex cuius adventu res nostræ sereniorem nanciscentur faciem. Ex his oris alias nil novi. Nostræ copiæ, quas contra Moscovitas heri emisimus, 120 equos ab istis reportarunt multosque homines occiderunt. De cætero semper sum Exc. Vræ humillimus servus

J. A. Meyerfeldt.

P. S.[1]) — Rogo Illustrissimum Dominum, ut parum habeat patientiæ. Curabo diligentissime satisfacere Ill. D:tioni quam primum erit possibile. Ipsi mihi facit curam, quod in puncto non possum satisfacere desiderio Ill. D:ni, et notus est Ill. D:no meus status hic.

Såsom det mest lysande arbete den polska litteraturen under senaste år frambragt torde visserligen böra räknas det år 1868 i Posen utkomna verket: *Valerian Kalinka, Ostatnie lata panowania Stanislawa Augusta* (De sista åren af Stanislaw Augusts regering, 8:vo, CCLXXXIV och 401 sid.). Vi kunna djerft påstå, att detta arbete bildar epok i den polska litteraturen i afseende på behandlingen och uppfattningen af de sista åren af republiken Polens existens och att det väl kan jemföras med den utländska historiska litteraturens vigtigaste alster. Om detta verks betydelse har jag utförligare yttrat mig i en särskild afhandling i Sybels "*Historische Zeitschrift*", band XXI, s. 125—173: "*Zur Geschichte der letzten Jahre der Republik Polen*", till hvilken afhandling jag här tillåter mig hänvisa.

För den svenska historien har detta arbete naturligtvis icke mycket att meddela, men dock något, för hvilket jag här skall redogöra: för det första en afdelning ur författarens omfångsrika inledning, i hvilken han beskrifver Sveriges läge under senare hälften af XVIII:de århundradet.

Sverige befann sig vid denna tid — säger här Kalinka — i samma läge som vårt eget land. Samma anarki, samma vanmakt hos den kungliga myndigheten och en ännu större besticklighet. Såsom man hos oss plägade säga, att Polen egde bestånd genom sin anarki, så hade man i Stockholm bildat sig en ännu sorgligare grundsats, att mutsystemet vore ett vilkor för rätt och frihet[2]). Vid samma tid som Fredrik af Preussen och Catharina

[1]) Detta postscriptum är egenhändigt skrifvet, sjelfva brefvet deremot af en sekreterare.

[2]) Sautreau, Correspondance de Suède II, 4.

genom en hemlig öfverenskommelse garanterade den polska konstitutionens integritet, slöto Preussen, Ryssland och Danmark ett fördrag, på grund hvaraf Sverige skulle delas, i fall dess monark förändrade regeringsformen [1]). Ryssland skulle tillegna sig det för detsamma så välbelägna Finland, Preussen det angränsande Pommern, Danmark Skåne och hela den södra kusten. Af Sverige skulle föga mer qvarstå än det gamla Dalarne, hvarifrån i XVI:de århundradet i och med Gustaf I Wasa-ätten först framgått. Tre århundradens arbete skulle på detta sätt hafva sammanstörtat, om det ej i tid hade lyckats den kungliga myndigheten att betvinga den öfverhandtagande ständerfriheten. För detta mål var hon ock verksam. Men hennes sträfvan härför motverkades ifrigt af de ofvan nämda tre makter, hvilka dessutom understöddes af kabinettet i London af afund mot Frankrike. Midt under så många stridiga element, som sinsimellan täflade om öfvermakten inom nationen, förvandlades Sverige till en verklig marknadsplats. "Inom alla stånd — säger det franska sädebudet herr de Vergennes — ser jag i stället för förnuft och hederskänsla blott vidrig vinningslystnad [2])." Riksdagen bestod, som bekant är, af fyra kamrar eller stånd, af hvilka den vigtigaste, adelskammaren, räknade 900 till 1,000 medlemmar, men knapt 40 af dessa röstade efter öfvertygelse, de andras röster gälde 3 till 4 tusen livres. För att vara herre öfver denna kammare måste man således köpa de flesta rösterna. Bondeståndet kunde man slumpvis få för 50,000 livres, presteståndet för 250 till 300 tusen, dessutom fordrade valet af ordförande i bondeståndet en afgift på 150,000 livres. Detta köpslående upprepades vid hvarje riksdag. Under denna förnedring bevarade dock Sverige hvad vi icke hafva haft: tronens ärftlighet, bondeståndets frihet och dertill beqvämare gränser än våra. Men äfven Frankrike bidrog till landets skydd; beständiga, regelmessiga utbetalningar skedde derifrån; ryssarne utdelade likaledes rikligt med penningar, men deras egna tillgångar voro ofta knappa; engelsmännen gåfvo sparsammare och blott tidtals.

Redan år 1763 märkte Choiseul, att kabinettet i Versailles förfelade sitt mål i Sverige, att det ingenting skulle vinna med

[1]) **För första gången offentliggjordt af grefve Manderström, sedermera anfördt i herr Tengbergs arbete: "Om kejsarinnan Catharina II:s åsyftade stora nordiska alliance", Lund 1863, s. 79 och Dokumenterna A, C, G, H.**

[2]) **Rapport af d. 25 Juli 1771.**

att tillköpa sig det ena och det andra partiet och att konungamakten så försvagades, att den blef likasom "metafysisk". Ministern gaf derför sin gesandt instruktion om att hädanefter icke understödja något parti, utan endast och allena söka att förskaffa konungen öfvervigten [1]). Samma råd gaf grefve de Broglie åt Ludvig XV. "Den största nyttan — säger han — skulle Frankrike få af Sverige, om det uteslutande och direkt hade att göra med monarken; om det, i stället för att bortkasta penningar och införa mutsystemet, skulle lemna sitt understöd i konungens händer till det bruk, som han ansåge lämpligt." [2]) Ludvig XV sjelf såg ändtligen i svenska kronans strid med sina undersåter en fråga, som berörde den monarkiska myndigheten öfver hufvud, och ansåg sig derför på grund af de för alla monarker gemensamma principer uppfordrad att ställa sig på regentens sida. Man skydde ej heller några uppoffringar, isynnerhet som man hade att göra med mäktiga och talrika motståndare. På riksdagen 1769 hade Ryssland utgifvit 300,000 rubel, Danmark 190,000 thaler; dessutom inflöto äfven engelska penningar. År 1771 erhöll grefve Osterman af Panin i och för utgifter under riksdagen den ofantliga summan af 500,000 rubel. Frankrikes uppoffringar stego lika högt; så utbetalade det franska gesandtskapet i Stockholm år 1769 1,648,000 livres, år 1770 1,400,000. Följande år blef herr de Vergennes befullmäktigad att i Holland kontrahera ett lån på 2 millioner livres och dessutom finna vi ytterligare intyg på att man ifrån Paris för vanliga utgifter skickade till Stockholm 200,000 och för statsstreckets genomförande 600,000 livres, hvilka summor äfven samma år riktigt framkommo [3]).

Med sådan kraftansträngning sökte Frankrike höja den kungliga myndigheten i Sverige. Det är märkvärdigt att samma personer: Choisseul, Broglie, Ludvig XV, som förträffligt förstodo hvad väg man borde i Sverige inslå, hos oss endast gingo irrvägar. Det var ej gifvet åt oss såsom åt andra att räddas med främmande hjelp. —

[1]) Flassan, Histoire de la diplomatie française VI, 570.

[2]) Grefve de Broglies memorial; se Bontaric, Correspondance secrète I, 475.

[3]) Se herr de Vergennes' depescher offentliggjorda 1857 af Monthérot i *Mémoires de l'Académie de Lyon;* vidare utdrag af engelska och franska berättelser hos Raumer: *Beiträge zur neueren Geschichte* III, 215f.; slutligen äfven Tengberg 88 et passim.

I andra delen af Kalinkas verk, hvilket öfvervägande innehåller diplomatiska aktstycken, finna vi bland annat äfven en förtrolig korrespondens imellan konung Stanislaus August och den polske gesandten i London Franz Bukaty, ifrån åren 1789—1793. Hvad konungen deruti yttrar angående svenska angelägenheter återgifver jag här i öfversättning från polskan:

I brefvet af d. 31 Juli 1790 skrifver han sålunda:

"Efter den d. 3 Juli förlorade drabbningen har konungen af Sverige snart åter tagit sin revanche. Den 9 Juli blef fursten af Nassau genom sina underordnades bristande disciplin och olydnad tvungen att angripa den svenska flottiljen, förr än han sjelf ämnat det. Denna hade dragit sig tillbaka till samma plats, der den året förut besegrades. Under drabbningen visade sig de från Petersburg nyss förut sammanförda matroserne och soldaterne, hvaraf halfva manskapet bestod, så illa uppfylla sin pligt att efter några timmars strid fursten förlorade tre fregatter, bland dessa äfven den hvarpå han sjelf befann sig, dessutom 17 galerer och 2 simmande batterier. Man beräknar att Ryssland i döda och fångar förlorat ända till 7 tusen man. Fursten skref i sin bedröfvelse till kejsarinnan och bad om krigsrätt mot dem, hvilka han ansåg bära skulden för denna förlorade drabbning. Man fruktar att national-afunden mot främlingar skall söka välta ansvaret på honom. Man har sagt mig, att konungen af Sverige personligen varit med i actionen. Följden af denna strid torde blifva, att ryssarne icke kunna företaga sig den landstigning inom Svenska Finland som afsetts och att det skall blifva svårt för dem att åter sätta sin flottilj i stånd, enär den genom de under innevarande år levererade tvenne drabbningar, i hvilka den svenske konungen haft öfverhanden, lidit starkt afbräck såväl på galerer som manskap. Men utan den kan Ryssland nästan intet företaga sig inom Svenska Finland till följd af landets grunda och klippiga stränder. Men den stora flottan kan ännu användas att med hälften af sin styrka fortsätta blokaden af de 11 svenska linieskeppen i Sveaborg och med den andra hälften göra ett anfall på Carlskrona och de kuster, hvilka genom sina djupare stränder äro mera åtkomliga."

I brefvet af d. 11 Aug. 1790 berättar konungen om ett samtal med den engelske residenten Hayles. Följande strof deruti har särskildt afseende på Sverige:

"Konungen: jag har underrättelser från Stockholm, att allmänheten der mycket beklagar sig öfver England och Berlin, såsom om de (engelsmännen och preussarne) skulle med sina löften hafva bedragit konungen af Sverige, hvilken så mycket hasarderat för dem. —

"Hayles: vi äro nästan säkra på att det icke kommer till något krig mellan Spanien och oss och likväl fortsättes hos oss ifrigt armeringen, hvaraf jag sluter, att regeringen vill visa Ryssland, att vi göra oss beredda på att försvara konungen af Sverige." —

Den 3 Nov. 1790 skrifver konungen:

"Det visar sig att konungen af Sverige icke kommer att ingå något förbund med Ryssland, såsom man förmodade, och, om Ryssland skickar penningar till Stockholm, så sker detta icke konungen till godo utan till hans nackdel." —

Den 24 Nov. 1790 läsa vi i ett konungens bref följande:

"De många ryktena om att konungen af Sverige skulle afsluta en alliance med Ryssland bekräfta sig hittills ej, men den goda tanken om hans uppriktighet börjar vackla, emedan han gifvit Ryssland afskrifter af preussiska och engelska depescher [1]).

[1]) Här bifogar Kalinka följande anmärkning: Gustafs uppförande efter afslutandet af freden i Werelä var ganska tvetydigt. Han ville draga nytta af de särskilda parterne, uppställde vilkor för alla och likasom erbjöd sin hjelp åt den mestbjudande. Han trodde sig vara herre öfver situationen och förestälde sig, att hans fordringar skulle af alla parterne antagas. Hofven i Berlin och London, varnade genom hans förhandlingar med Ryssland, förfrågade sig hos honom hvad han fordrade för sin neutralitet. Gustaf svarade, att han för ett krig med Ryssland behöfde en million thaler i månaden. Denna summa syntes för stor. Man erbjöd honom 600,000 dukater årligen, dessutom i Portens namn subsidier såsom förut och tillika utbetalandet af hos Porten innestående två millioner piaster. Så snart konungen skriftligen fått mottaga dessa anbud, meddelade han dem strax till hofvet i Petersburg med förklaring att, om han skulle förblifva neutral, måste man betala honom mera och detta icke i assignationer utan i klingande mynt. Utan att närmare ingå på detta köpslående utlofvade Catharina fyra millioner thaler och, för att gifva konungen ett bevis på sin välvilja, utfästade hon åt finnarne en skadeersättning för de förluster de lidit i kriget. Detta Catharinas anbud frestade Gustaf. Stackelberg afreste till Sverige och en alliance ingicks verkligen med konungen. "J'ai enfin réussi à rendre la Suède chrétienne", skrifver Stackelberg till Catharina, i det han dervid tillägger, att han lösslitit Gustaf från Porten.

Just vid samma tid sökte Gustaf i hemlighet att vinna tronföljden i Polen. Han gjorde allt hvad han kunde för att behaga polackerne; så uppträdde han t. ex. vid en bal på Drottningholm i polsk nationaldrägt. Han uppkastade vidtutsväfvande planer om båda kronornas förening, den svenska och den polska, och meddelade sig äfven härom med Catharina. Kejsarinnan sökte ej förtaga honom modet härtill, tvärtom upptog hon välvilligt hans förtroliga utgjutelser, då hon väl visste att dessa äfventyrliga förslag skulle blifva resultatlösa.

Hemma söker han på hemliga vägar ställa sig in hos de främmande ministrarne, visar dem protokollet öfver sina förhandlingar med Ryssland. Hos turkarne har naturligtvis hans kredit sjunkit. Af Engeströms utlåtanden hos oss likasom äfven af de ministeriela åtgörandena synes man dock kunna sluta att konungen af Sverige fasthåller tanken att sluta sig till den stora alliancen mellan Turkiet, Polen, Preussen, Holland och England för att bevara freden och oberoendet, men hvartill det väl ej förr torde komma än freden mellan Ryssland och Porten blifvit afslutad, hvarom, såsom det höres, man åter hyser förhoppningar."

Den 1 Jan. 1791 skrifver Stanislaus August:

"Från Sverige hafva vi af d. 10 Dec. underrättelse om att konungen af Sverige hos Ryssland yrkat på en gränsereglering, hvarefter skulle afslutas en subsidie-alliance. Imellertid har han ännu väntat på svar ifrån Berlin och London, om han ej derifrån skulle kunna erhålla säkerhet om fortsatta turkiska subsidier."

För öfrigt finnes ej något i konungens korrespondens, som har afseende på den svenska historien, fastän denna brefvexling sträcker sig öfver en lång tid. Konungen hade under den följande tiden att lida så många bekymmer i sina egna angelägenheter, att lusten förgick honom att sysselsätta sig med andras.

Oomnämdt bör jag här ej lemna att förra året (1875) utkom i Posen i polsk öfversättning grefve Lars Engeströms "*Minnen och anteckningar*", hvilket arbete sträcker sig till d. 31 Dec. 1800 och i den polska pressen mottagits med stort bifall. Vi hafva näppeligen under denna tid haft någon ädlare och Polen mera tillgifven vän än grefve Engeström såväl under hans gesandtskapstid vid hofvet i Warschau som äfven sedermera, så att vi polacker räkna honom såsom till hälften vår egen landsman.

Om jag ännu till det sista afslutar denna så långt utspunna tredje afdelning af min öfversigt med att ytterligare omnämna tvenne arbeten, så sker detta mera för fullständighetens skull än för att den svenska historiografien i dem skulle finna något synnerligen nytt.

Det första af dessa arbeten bär titel *J. T. Glembocki, Napad Karola Gustawa Szwedzkiego na Polske 1655—1657*

(Carl Gustafs af Sverige anfall mot Polen 1655—1657), Krakau 1861, 8:vo, 76 sidor. Ett ytterst svagt arbete. Författaren känner blott till de bekantaste källor: Puffendorff, Kochowski, Rudawski och åtskilliga andra.

Det andra arbetet heter: *Maurycy Dzieduszycki, Rys dziejow Kosciola katolickiego w Szwecyi* (Kort sammandrag af den katolska kyrkans i Sverige historia), Krakau 1875, 4:to, 164 sidor. Grefve Moritz Dzieduszycki, författare till detta arbete, är en känd ultramontan polsk skriftställare. Att man dock, oaktadt en sådan ståndpunkt, med framgång kan arbeta för vetenskapen, har grefven i sina äldre skrifter ådagalagt, såsom i de båda större verken öfver Peter Skarga och Zbigniew Olesnicki. Men hans senaste ofvan anförda arbete anser jag fullkomligt misslyckadt och alldeles värdelöst. Om man vill skrifva om Sveriges inre förhållanden, så måste man dock naturligtvis känna till den svenska litteraturen, ty huru skulle man kunna döma om ett folk och dess inre utveckling utan att känna dess språk och litterära alster? Men icke blott saknar författaren kännedom om de svenska källorna, han saknar till och med fullständig kunskap i de i ämnet förefintliga polska materialerna. Dalin, Geijer, Messenius, Theiner äro nästan de enda verk, på hvilka författarens framställning grundar sig. Jag tror, att den svenska historiografien ingenting förlorar på om detta arbete blir henne okändt.

Härmed slutar jag denna tredje afdelning. I följande fjerde och möjligen ock en sista femte afdelning skall jag ännu meddela en serie af minnesvärda handlingar och materialie-samlingar, som stå i sammanhang med den svenska historien.

Entgegnung.

Es sei mir gestattet hier zum Schluss dieses dritten Theiles meiner "Übersicht" einige Worte zu meiner eigenen Vertheidigung auzufügen. In der Jenaer Literaturzeitung Jahr 1876 n:is 21 und 33 hat Herr Konstantin Höhlbaum aus Göttingen die beiden ersten Bände der "Hist. Bibl." und darunter auch die beiden ersten Theile meiner "Übersicht" einer Besprechung unterworfen. Während er gegen den zweiten Theil keine Einwürfe erhebt, erregt der erste wenigstens theilweise sein Missfallen. Die Einwürfe des Herrn Recensenten gipfeln in zwei Sätzen.

Der erste lautet:

> "So verdienstlich die Übersicht ist, so sehr wäre Kürzung "zu empfehlen gewesen: es war doch nicht dieses Orts zwei "polnische Arbeiten über den Gegenstand in dem Umfange "zu excerpiren, wie es geschehen ist."

Wirklich Herr Recensent? Wo wäre, frage ich, denn der Ort dies zu thun? Ich habe absichtlich diese beiden Arbeiten, auf welche der Herr Recensent Bezug nimmt, ausführlicher behandelt, erstens weil sie beinahe ausschliesslich auf archivalischen, den Schwedischen Gelehrten nicht zugänglichen Materialien beruhen, zweitens weil sie sehr viel neues enthalten, und endlich weil sie am Besten den Ton und die Ansichten der polnischen Historiker über diese Epoche characterisiren, einen Ton, den ich ausdrücklich nicht nur nicht gebilligt, sondern sogar bedauert habe.

Noch stärker hervorgehoben ist der zweite Einwurf. Er lautet:

> "Tadel verdient es, dass dabei eine polnische Benedic-"tiner-Chronik, die sich selbst als durchaus parteiisch und "einseitig richtet, fast ohne Einschränkung benutzt wird. Sie, "die in den Schweden nur Mordbrenner und Ketzer erblickt, "liefert die Grundlage für die Anschauung des kriegerischen "Treibens. Die Verwerthung eines derartigen Berichts vor

[1]) Ehuru den recension, som framkallat ofvanstående genmäle, synes oss vittna om samma välvilja mot vårt företag, som från andra håll kommit oss till del, och vi endast ogerna öppna någon polemisk ordvexling med våra recensenter, hafva vi dock icke ansett oss kunna neka den främling, hvilken hittills lemnat och såsom vi hoppas äfven framdeles kommer att lemna värdefulla bidrag till det "Hist. Biblioteket", att här införa det svaromål, han ansett sig uppfordrad att afgifva.

Red.

"einer gründlichen Prüfung seiner Zuverlässigkeit ist einfach "unkritisch; eine Darstellung, welche auf ihr ruht und den "Pathos eines leidenschafftlichen Patriotismus zur Schau trägt, "setzt sich selbst von vorn herein in ein schiefes Licht; die "kritische Forschung wird sie bald überwinden."

Patriotismus ist eine Tugend, die ich wenigstens zumal in der unglücklichen Lage meines Volkes sehr hoch anschlage; wenn also der Herr Recensent in mir einen polnischen Patrioten erblicken will, so nehme ich mit Dank diesen Titel an. Eines Chauvinismus aber hat mich bisher weder bei uns zu Lande, noch ausserhalb desselben Niemand geziehen, der meine schriftstellerische Thätigkeit kennt. Ein solcher Vorwurf scheint aber in dem angeführten Passus zu liegen und ich muss ihn als unbegründet zurückweisen. Ich habe überhaupt in meiner Arbeit keine eigene Darstellung dieser Zeitepoche gegeben, sondern nur unter Anderem die schwedischen Historiker mit den Ansichten und Darlegungen zweier polnischer Schriftsteller bekannt gemacht. Ich habe ferner die Benedictinerinnen-Chronik weder "benutzt", noch zur "Grundlage für die Anschauung des kriegerischen Treibens" gemacht. Ich habe nur einfach die auf Schweden bezüglichen Abschnitte derselben angefürt, um die Historiker Schwedens mit einer ihnen sicher nicht bekannten gleichzeitigen Quelle bekannt zu machen. Ich war meiner Ansicht nach berechtigt dies ohne jeden Zusatz von meiner Seite zu thun, habe aber trotzdem, um meinen Standpunkt zu markiren, hinzugefügt, dass ich ihre Angaben nur im Grossen und Ganzen für richtige, im Einzelnen für übertrieben ansehe. Die kritische Würdigung dieser Quelle muss ich aber dem überlassen, der eine Geschichte dieser Zeit schreiben wird. Falsch ist es ferner, als ob die von mir dort wiedergegebenen Darstellungen nur auf diese Quelle beruheten, denn das Hauptmaterial haben den von mir besprochenen Verfassern, wie ich dies wiederholt erwähnt habe, bei ihrer Darstellung die autentischesten Quellen gegeben, nämlich die Akten der verschiedenen Grodgerichte Grosspolens.

Warum dieser erste Theil den Herrn Recensenten so sehr aufgebracht hat, weiss ich mir sehr wohl zu erklären; es sind daran Schuld die dort abgedruckten Bemerkungen über den deutschen Charakter der Heere Karl Gustavs und über die Grausamkeiten der brandenburgischen Soldaten. Inde iræ!

Übrigens hat der Herr Recensent meine Abhandlung nicht einmal mit Aufmerksamkeit gelesen, wenn er anführen kann, dass ich unter Anderem auch sieben Briefe König Sigismund Augusts an Graf Johann Chodkiewicz daselbst abdrucke, da ich auch nicht einen einzigen dort abgedruckt habe. Ich habe nur gesagt, wo sie zu finden sind.

Da ich das, was der Herr Recensent bisher selbst veröffentlicht hat, wohl kenne, so weiss ich ihn als Forscher und vor Allem als Herausgeber hoch zu schätzen, muss ihn aber uns gegenüber zu jenen deutschen Chauvinisten zählen, die uns Polen sogar das Recht Patrioten zu sein absprechen und vom Auslande nur Lobeserhebungen,

aber nie die Wahrheit hören möchten. Ich werde mit der grössten inneren Befriedigung, wie man dies aus dem folgenden Theile meiner Übersicht sehen wird, Alles das beibringen, was die polnische Literatur an günstigen Urtheilen und hervorragenden Thaten für schwedische Geschichte enthält, werde aber auch andrerseits das nicht verschweigen, was sie ungünstiges enthält. Nur so glaube ich der schwedischen Historiographie einen wirklichen Dienst zu erweisen.

Xaver Liske.

NÅGRA ANTECKNINGAR

OM

VÅRA HISTORISKA FOLKVISOR.

AF

R. BERGSTRÖM.

I.

Axel och Valborg.

Näppeligen torde någon nordisk dikt, *Frithiofs saga* icke undantagen, hafva varit så populär som romansen om *Axel och Valborg*. Blotta sammanställningen af de båda namnen förekommer så mycket, att det icke skall finnas många svenskar, i hvilkas öron den icke ljudit, och der i ett svenskt hus en far eller son heter Axel, skall det icke allt för ofta slå fel, att ju icke detta namn framkallat namnet Valborg åt en dotter. "Den säkraste prydnad, man träffar i en svensk bondstuga, är de bägge älskandes bilder", säger Geijer, och i vårt skillingstryck är visan representerad af en mängd (minst 24) upplagor. Genom Oehlenschlägers bekanta sorgespel har man ytterligare blifvit påmind om "Axel och Valborg", och än i dag lefver deras visa i allmogens sång, särskildt i den romantiska Dragsmarksdalen i Bohus län. Också i Danmark och Norge har visan varit populär: "man kan bland alla de 200 visor, af hvilka Peder Syvs samling består, icke nämna någon, som öfver hela Skandinavien varit så allmänt känd och omtyckt som denna", säger Nyerup. Holberg och flere andra författare ha känt henne, och äfven före Oehlenschläger blef hennes tema behandladt af skalder, som t. ex. af Jonas Rein [1]).

Otvifvelaktigt förtjenar denna romans mycket lof, om den ock icke är fri från åtskilligt "sudd och skorr", och icke allestädes är originel [2]). Geijer sätter den högt: den hör till dessa dikter, säger han, der den nordiska poesiens ursprungliga egenskaper äro mildrade af kristendomens ande och der känslan, som

---

[1]) *Hagen og Axel, et originalt Sörgespil.* Kbnh. 1786.

[2]) Så kan t. ex. nedan anförda stanz. 131 jemföras med följande i *Kung Wallemo:*

57. "Väl skulle jag taga din unga fästemö,
Visste jag att hon för dig vore mö".

58. "Och det vill jag dig säga för visst,
Jag aldrig en gång liten Kerstin har kysst".

ej ännu tillåter sig några lyriska utbrott, sprider en sådan själens vällukt öfver den enkla framställningen, att den, som ej kan förnimma den, kan sägas icke ännu haft hjerta att se poesien in i själen. — Med skärare färg har aldrig en kärlekssaga blifvit målad; hvilken fin rodnad går icke upp öfver t. ex. dessa stanzer:

131. "Väl hafver jag haft Valborg kär:
Hon var min högsta tröst;
Jag henne dock aldrig var så när,
Att jag henne en gång har kysst."

132. På messebok lade den jungfru sin hand,
Och så sin ed aflade:
"Min ögon vor' aldrig så dristig för sann,
Jag torde herr Axel åskåda."

Och när de älskande sista gången, de se hvarandra, talas vid, är det som två näktergalar, som svara hvarandra en stilla qväll med aftonrodnad på bokskogens toppar:

137. "I sägen mig Valborg, min ädla ros,
Medan vi äro ena här inne,
Hvad råd vi kunna uppfinna oss,
Att vår sorg måtte försvinna?"

138. "Får jag konungen — om det så går,
Så sker det ju mot mitt minne.
Om jag än lefde i tusen år,
Går I mig aldrig af sinne."

Följande stanz:

36. På resan var han så hastig och snar,
Honom följde trettio svenner;
När han kom till sin moders gård,
Då red den herre allena.

kan jemföras med denna i Dagmarsvisan:

15. Konungen han rider från Skåneborgs slott
Honom följde 500 svenner,
När som han till Redby kom fram,
Så rider då den herren allena.

Erkebiskop Erlands ord:

101. "Med vatten utsläcker man elden stor,
Härtill den brinnande brand;
Men kärlighets brand långt öfver går,
Den ingen man dämpa kan."

påminna om följande stanz i *Auch ein Schicksal* (*Wunderhorn*, Bd. 3):

Das Feuer kann man löschen,
Das Feuer brennt so sehr;
Die Liebe nicht vergessen
Je nun und nimmermehr.

139. "I höga loft vill jag sitta med id,
Och virka gullet det röda,
Så sorgelig vill jag lefva min tid,
Som turturdufvan månd' göra."

140. "Hon hvilar aldrig på gröna gren,
Hennes ben är aldrig så trötta,
Hon dricker aldrig det vatten rent,
Men rörer det först med fötter."

141. "Min herre, I riden så hastelig,
Att skåda den vilda rå,
Alla de tankar I fån om mig,
I låten dem snart bortgå."

142. "Min herre, I riden så fröjdelig,
Att skåda den vilda hara,
Alla de tankar I fån om mig
I låten dem strax bortfara."

143. "Om jag än rider i rosendelund,
Och skådar de djur uti skogar.
Hvad skall jag göra om nattestund,
När jag dock icke kan sofva?"

144. "Mitt fädernegods jag säljer för sann
För silfver och gull det röda,
Se'n vill jag draga i främmande land,
Och sörja mig sjelf till döda."

145. "Min herre, I säljen ej godset bort,
Det är så svårt att mista,
Men sänden bud till herr Esbjörn fort:
Hans dotter skolen I fästa."

146. "Alhed, hans dotter, I fästa må,
Och lefva hos henne med ära,
I moders stad vill jag Eder stå,
Och sorgen så för oss bära."

147. "Ingen skön jungfru jag hafva må,
Och ingen trolofvar jag mig,
Kunde jag än kejsarens dotter få,
När jag nu icke fick dig."

Men med *den* äran, att odödligt lefva i sången, torde vår visa få låta sig nöja. Man har velat göra henne till historisk,

man har bestämt den ort, eller till och med de orter, der hon spelar; man har ock sökt angifva den tid, då den besjungna händelsen tilldragit sig: vi skola se, på hvilka grunder.

Angående gudsif (*cognatio spiritualis*) må förut nämnas, att redan under den apostoliska tiden mellan faddrarne samt de döpta och deras föräldrar plägade bildas en närmare anslutning — hvaraf uttryck sådana som *filius* (eller *filiolus*) *de baptismo* — så att, om dopet förenade alla menniskor så nära med hvarandra, att de kallade sig bröder, det mellan faddrar och dopbarn knöts ett ännu starkare band. Häraf och sannolikt med anslutning till den romerska adoptionen uppkom begreppet om andlig slägtskap, hvilket genomgick hela medeltiden och trots många protester höll sig uppe, om det ock syntes i flerfaldiga olika skiftningar, intill dess det stora kyrkomötet i Trient förordnade, att endast *en* person, vare sig man eller qvinna, eller på sin höjd en man och en qvinna, skulle upptaga barnet ur dopfunten, och att mellan dessa båda och den döpta sjelf, äfvensom mellan den döpta, den döpande och den döptas fader och moder ingicks en andlig slägtskap [1]). Axel och Valborg hade i herr Asbjörn en och samma gudfader och voro på den grund dopsyskon, möjligen också om de icke blefvo döpta samtidigt. Likväl kan följande anmärkas. Det är väl så mycket svårare att få ett bestämdt besked af de sväfvande uppgifterna angående vilkoren för andligt slägtskap, som läran härom under tidernas lopp missbrukades till vinnande af skäl för skilsmessa; men af uttrycket *sacramenti collatio* [2]) och af det absurda i att en och samma person skulle på olika tider och orter genom fadderskap kunna stifta slägtskap mellan möjligen för hvarandra främmande dopbarn, vore man färdig att sluta, att blott gemensamt döpta barn kommo i slägt med hvarandra. En antydning om att Axel och Valborg döptes samtidigt innehålles må hända i följande stanz:

92. Een Frue dem begge till Daaben bar,
Der [3]) de finge Daabens Gave;
Hr. Asbjörn begges deres Gudfader var.
Hinanden maatte de ej have [4]) —

[1]) **A. J. Binterim,** *Die vorzüglichsten Denkwürdigkeiten der Christ-Katholischen Kirke.* 6: 2. 2:e Aufl. Mainz 1838. Sid. 419 o. f.

[2]) Enligt ett citat ur Lancellots ed. af jus canonicum hos Celsius, nedanför citerade afhandling, är cognatio spiritualis "abstinentia quædam, proveniens ex sacramenti collatione, vel ad illud (ut loquitur) tensione.

[3]) Här konjunktion och ɔ: då.

[4]) *Udvalgte Danske Viser.* 3: no. 143.

helst om den jemföres med den svenska stanz. 64, der det heter att de tillika döptes på samma ställe ("på Hökeborgs slott"). Bar en fru *dem båda* fram till dopet på samma gång, voro de också af ungefär samma ålder; men strax i visans början är Valborg ett barn, som går på golfvet och leker med äplen och päron, under det Axel är en riddare, färdig att resa till Rom, som lyfter "den lilla brud" upp i sin famn och önskar, att hon vore vuxen. Det betyder imellertid icke mycket, om denna motsägelse, till hvilken för öfrigt ingen af de flere lärde lagt märke, som sysselsatt sig med visan, finnes der eller icke; man mötes snart af andra i hennes data och kostym. Vi gå att omtala några.

De författare, som antingen vidrört romansen, eller gjort den till föremål för särskild undersökning, äro O. Celsius [1]), E. Fant [2]), R. Nyerup [3]), A. E. Holmberg [4]), F. Paludan-Müller [5]) och P. A. Munch [6]).

O. Celsius förmodar, att den Kejsar Henrik, som nämnes i visans 32:a stanz, skall vara Henrik I eller Henrik II, hvarigenom Axels och Valborgs skilsmessa skulle egt rum under Anund Jakobs eller Emund Gammals tider. Denna mening behöfver icke gendrifvas. E. Fant tager äfvenledes märke efter Kejsar Henrik i nyss nämda stanz, men gissar på Henrik V, kejsare åren 1106—25; han tror ock, att den "Gildiska stämma", som nämnes i visan, är i slägt med kung Harald Gille, som blef dräpt 1136. Härvid är att anmärka, att det, enligt den bästa handskriften, är slägten *Gidske*, som nämnes i visan, och att Harald Gille icke var af någon gammal inhemsk slägt, utan irländare. Hela romansens klangfärg gör det för öfrigt orimligt att tänka på 1100-talet. — Bättre förtjenar Axel Emanuel Holmberg att höras, ehuru äfven han torde misstagit sig i följande utredning.

---

[1]) I en akademisk afhandling om Gudsivolagh (sic!). Upsala 1748.

[2]) *De historiæ patriæ vetusta in traditionibus vulgi residua.* Diss. acad. Upsaliæ 1791.

[3]) *Axel Thordsen og Skjön Valborg, en norsk Ballade, med Anmærkninger af R. Nyerup; som Pröve paa den ny Skikkelse, hvori Abrahamson, Rahbek, og Nyerup agte at udgifve den saa kaldte Kjempevisebog.* Kbnh. 1809. Detta program inflöt sedan i *Udvalgte Danske Viser,* utgifna af de nyss nämda (1—5. Kbnh. 1812—14).

[4]) *Dragsmarks kloster och sången om Axel och Valborg.* Stockh. 1856.

[5]) *Skjön Valborg og Aslak Torsson* i tidskriften *Brage og Idun.* 2:t Bd. Kbnh. 1839.

[6]) *Samlede Afhandlinger.* 4:e bd. Chra 1875.

Enligt sjelfva visan och tillika traditionen i Dragsmarksdalen — belägen ytterst på Bokenäset, som på Bohusläns mellersta kust utskjuter mellan Gullmar- och Koljefjordarna — var förloppet med Axel och Valborgs kärlekshistoria följande. Valborg Ingemarsdotter på Hultås, nära Dragsmark, älskades redan som barn af sin kusin Axel Tordson, med hvilken hon såsom dopsyster derjemte stod i "andligt slägtskap". Medan herr Axel tjenade vid kejsarens hof, fick Valborg flere friare, bland hvilka den norska konungasonen Hakon var den förnämste. Axel skyndade då hem och förnyade förbundet med Valborg. För att gå den afundsamme prinsen till handa, framdrog nu en munk en bulla, som förbjöd äktenskap mellan dopsyskon, hvarefter biskopen, under en öflig ceremoni, i Mariækyrkan förklarade deras förening häfd. Kort derefter blef det krig i landet, då Axel skyndade att erbjuda prins Hakon sitt svärd. Hakon stupade i ett slag på Fidje hedar i Lyse socken, och Axel hämnades hans död, men blef sjelf dödligt sårad. Hans män sökte, enligt hans önskan, föra honom till Dragsmark; men på vägen dog han, hvarefter Valborg blef nunna i Dragsmarks kloster, der hon lefde i många år. För ännu få år sedan skall hennes grafhäll, en griftvård i 13:e århundradets stil, varit att se; nu finnes den under en uthuslänga. Holmberg anser det icke troligt, att visans Hakon [1]) varit den Hakon 4. Hakonsson, som anlade Præmonstratensernas kloster i Dragsmark, ännu mindre att han varit Hakon Härdabred, hvars tid infaller ett århundrade före samma klosters anläggning; men att det icke är orimligt, att han varit den samme som Hakon den fjerdes son och Birger Jarls måg, prins Hakon. Denne dog 1257 af en sjukdom, hvarför visans uppgift om hans död på slagfältet skulle vara diktad; hvaremot Axel kunnat stupa under ett infall, som danskarne 1256 gjorde på Bohuslänska kusten — ett antagande, som skulle styrkas af en tradition

[1]) Då namnet Hakon eller Haakon (Håkan) förekommer flere gånger, torde följande lista här för öfversigts skull få en passande plats:

1.	Haakon Adalsteins Fostre		935—60.	På hans tid var Norge ej kristet.
2.	›	2. Herdabreid	1161—62.	Dog som yngling.
3.	›	3. Sverressön	1202—04.	› af sjukdom eller gift.
4.	›	4. Hakonssön	1217—63.	› 59-årig, af sjukdom.
5.	›	5. Höilæg Magnussön d. ä.	1299—1319.	› vid 49 års ålder. Hade 10 år förut slutit fred med Danmark.
6.	›	6. Magnussön d. y.	1350—80.	› sotdöd. Gift med Margareta.

Som man ser, passar ingen af dessa in med visans Haakon.

i sjelfva trakten för fältslaget, att fienderna varit danskar. Sin mening, att Valborgs historia bör föras till medlet af 13:e seklet, anser A. E. Holmberg styrkas deraf, att Gud-sifvia-lagen infördes i norden af Wilhelm af Sabina 1247.

A. E. Holmberg har sig bekant, att historien icke känner något *jungfru*kloster i Dragsmark, och att sägnen om Axel och Valborg, liksom den om Hagbart och Signe m. fl., blifvit lokaliserad på flere ställen i norden, som t. ex. på Gidsköe (i Söndmör), på hvars kyrkogård man visar en "Valborgs grafsten".

R. Nyerup redogör för flere af de försök, som blifvit gjorda, att förlägga visan till den eller den orten, såsom af den gamle Oedman, hvilken söker förvärfva den åt Bohuslän; Ström [1]), hvilken omtalar traditioner om en valplats för den i visan omtalade striden och en Skön Valborgs graf; samt Schöning [2]), som berättar en annan tradition om en sådan valplats och om en Skön Valborgs bostad o. s. v. Nyerup anser fullkomlig ovisshet råda om både skådeplats och tid för romansen, och att dess historiska värde endast består deri, att "den bär en noggrann pregel af medeltidens kostym i Norge, och att man i den, som i en spegel, kan se den tidens ande och seder, bruk och fördomar, och öfver hufvud äkta nationela yttringar på mångahanda vis".

F. Paludan-Müller anser det icke omöjligt, att Hakon i visan är den samme som den nyss nämde Hakon Hakonsson. Han förde kungstitel redan vid fadrens död, och om han ock dog af sjukdom, så skedde det samtidigt med det hans far bjöd lekte och lärde ut till ledung. Denne författare meddelar en text af visan, som han funnit i en handskrift på Frökenklostrets bibliotek i Odense: sjelfva handskriften är från medlet af 1500-talet, men Skön Valborgs visa är senare tillskrifven och kan, af manuskriptskäl att döma, knappt vara äldre än från förra hälften af 1600-talet.

P. A. Munch går illa åt romansens historiskhet. Han anser den samma vara en helt och hållet *dansk* komposition, och att den händelse, der besjunges, från början till slut är uppdiktad, utan spår till historisk grundval. Ej blott att visan icke är diktad i Norge, utan snarare af en dansk, som må hända haft en tysk ballad framför sig, hvilken han velat lokalisera någonstädes

[1]) *Beskrifvelse over Söndmör.* Soröe 1766.

[2]) *Rejse igjennem en Del af Norge* 1, 2. Kbnh. 1778, 82.

i norden, hänvisar hon på en person, för hvilken Norges äldre historia varit fullkomligt okänd, ja, som kanske just derför förlade sin dikt dit in, emedan han, liksom hans landsmän, icke kände den. Att han kände till Gidske-slägten, bevisar ingen vidare kännedom om Norge, då denna slägt — jemte den från Talgö — var den enda, om hvilken man utanför Norges land hade något att berätta. Lika litet vittnar namnet Haakon något om någon kännedom om Norges historia, ty af åtminstone två konungasöner med detta namn, drottning Margaretas man och Haakon Magnusson d. ä., borde man hafva något minne i Danmerk. Någon viss Haakon har icke föresväfvat författaren; ty Oehlenschlägers mening (i företalet till sorgespelet *Axel og Valborg*), att visans Haakon kunde vara den Haakon Herdebreid, som stupade i sjöslaget vid Sekken 1162, förfaller, då man påminner sig, att denne konungason vid sin död knappt var femton år gammal och, om dessa unga år icke vore tillräckliga för att hindra honom från att uppträda som en riddares medtäflare, särskildt nämnes "barnslig till sitt väsende och kär i att leka."

Oehlenschlägers antydning, att den Askell af Forland, som i en saga hos Snorre nämnes som en af Haakon Herdebreids män, skulle vara visans Axel, förfaller derför att *Askell* på danska blifver *Eskill*, under det att det danska *Axel* svarar mot det norska *Aslak*. Namnet Valborg är blott skenbart nordiskt; i de två första banden af *Diplomatarium Norvegicum*, der en mängd personnamn från tiden 1200—1550 förekommer, finnes det endast två gånger och båda gångerna på sådant sätt, att man har anledning att antaga, att det burits af tyska qvinnor. Så när som på *Asbjörn*, äro alla andra namn i visan tyska eller danska. Inga af dem äro historiska — så har t. ex. aldrig någon erkebiskop Aage funnits i Norge o. s. v.

De kyrkliga förhållanden, som omtalas i visan, gifva intrycket af en tid, då kyrkan blifvit en fast organiserad magt. Norge fick sin första erkebiskop i medlet af 1100-talet; men hans embete omtalas i visan såsom det länge eller åtminstone i 50 år skulle egt bestånd. Svarte-bror Knut, kungasonens skriftefader, har man ansett vara en dominikan, och det kloster, der Valborgs slägttafla fans, ett dominikan-kloster. Men i Norge funnos inga "svarte-bröder"; väl svart-*munkar*, men det var benediktinerna, som kallades så, under det dominikanerna kallades *predikare*.

Ville man antaga, att det från början stått *svartmunk* och *svartmunkskloster*, så hjelper det icke, emedan benediktinerna icke hade rätt att hålla skriftermål eller utföra andra presterliga förrättningar. Antager man, att det stått *chorsbroder*, så svaras, att chorsbröderna icke bodde i kloster. Då dominikanorden (stiftad 1215) icke kom till Norge förr än 1230, måste en visa, der en dominikan (på *danska:* Sortebroder) spelar en vigtig roll, vara diktad efter den tiden. Och icke nog dermed. I visan åkallas Sankt Birgitta, mer än sannolikt det svenska helgonet, och icke det obetydliga irländska af detta namn. Birgitta blef icke kanoniserad förrän 1391, och behöfde äfven som förklaradt helgon någon tid på sig för att "tränga igenom". Visan har dermed blifvit framflyttad till minst omkring 1400, om man också icke fäster sig dervid, att drägt, skick och seder der peka mot slutet af medeltiden, liksom lifvet på riddarborgar, riddarstriden till häst, jagten på rådjur — som aldrig funnits i Norge![1]) — grefvar och hertigar på danskt-tyskt ursprung.

Men ändå längre tör hon kunna flyttas framåt, så att man frestas göra en gissning, antydd redan hos E. Fant, hvilken för Valborgsromansen till de visor, som "vid reformationens början beredde den nya läran insteg hos det svagare könet", eller hon skulle vara en tendensdikt. Reformationen framkallade i Tyskland och i Schweiz en ganska rik litteratur af flygskrifter, satirer och paskill, i hvilka missbruken inom kyrkan angrepos, och der påfven och kardinalerna, biskopar, prester och munkar samt lifvet inom kyrkan och klostren gjordes till föremål för gyckel och hån. Äfven i Skandinavien visade sig sådana skrifter, af hvilka flere voro mycket talentfulla. Ändamålet med vår visa skulle då hafva varit att bekriga den orimliga lagen om gudsif, hvilken den påfliga kurian stiftat, "såsom otaligt annat mot skrifven och oskrifven lag, ja, mot sjelfva den guddomliga lagen, af ren högfärd och lust att herska öfver samveten"[2]). Denna lag, hvilken åtminstone en gång med éclat blifvit tillämpad i vårt land, nämligen då hertig Valdemar skilde sig från sin hustru, marsk Torgils Knutssons dotter, — för att än en gång åter-

[1]) **R. Collet,** *Oversigt af Norges rigtigeste Hvirveldjur.* Chra 1871. Bohusläns natur lämpar sig föga bättre än Norges för detta finlemmade och ömtåliga djur.

[2]) O. Celsius.

komma till den samma — grundades ju, som O. Celsius uttrycker det, derpå att "såsom vid naturlig börd menniskan födes af modrens sköte, hvaraf uppkommer naturlig slägtskap, så omfödes, inom det andliga, barnet liksom ur modren-kyrkans sköte, och deraf leder andlig skyldskap sitt ursprung." Vi hålla icke mycket på denna mening om något tendentiöst i dikten, hvilken för öfrigt icke delas af Sv. Grundtvig, som anser den blott vara, hvad han kallar en "romanvisa".

Romansen syntes första gången i tryck i Kristiania-upplagan af Vedels *Et Hundrede Viser* (1664), hvilken den är tillfogad såsom bihang, och på svenska i ett skillingstryck, som utgifver sig "Tryckt Åhr 1798", hvilket Klemming af typografiska skäl likväl anser böra vara 1708 eller 1698.

GRANSKNINGAR OCH ANMÄLNINGAR

AF

HISTORISKA ARBETEN.

1) **Den med sköldebref förlänade men ej å riddarhuset introducerade Svenska Adelns Ättartaflor.** Samlade och utarbetade af *B. Schlegel* och *C. A. Klingspor*. Stockholm 1875. P. A. Norstedt & Söner. 8:o 409 sidor. Pris 8 kronor.

Ju mera den historiska forskningen sätter som sitt mål att icke blott skildra de politiska och sociala företeelser, som under en viss tid kommit till syne, utan äfven att visa lifvet och kulturen i allmänhet samt dessas samband med de historiska tilldragelserna, desto mera framträder det ständigt vexlande förhållande af orsak och verkan, hvaruti det offentliga och enskilda lifvet städse stå till hvarandra. Den som skall skrifva ett lands eller en viss tiderymds historia, behöfver således en mängd förarbeten, och bland dessa äro kulturforskarens samt biografens och genealogens icke de minst nödvändiga. Den förre skall lemna fonden, de senare staffaget till hans taflor, och alla tre gemensamt bidraga att skänka hans framställning det dramatiska lif, som fordras för att försätta läsaren in i den tid, han skildrar. En grundlig kännedom om de uppträdande personernas lefnadsförhållanden är derföre af stor vigt för häfdatecknaren, ty äfven den mest framstående och i sin tids utveckling djupast ingripande politiska mannen, — hans offentliga verksamhet må synas huru lysande som helst, hans storhet vara aldrig så öfversvinnelig, — är dock likaväl som den obetydligaste komparsen framför allt menniska, och den dolda orsaken till hans offentliga handlingar måste derföre icke sällan sökas i hans enskilda lif och slägtförbindelser. I vår tid, då hvars och ens öfvertygelse om det rätta är eller åtminstone bör vara grunden till hans handlingssätt, är denna inverkan möjligtvis mindre stark, och de politiska striderna framkallas nu företrädesvis — vi kunna ej säga alltid — af olika uppfattning af statens eller menskligheten kraf. Men så var det icke i forna tider. För menskligheten hade man då knappast någon tanke och att staten kunde fordra vissa inskränkningar i den enskildes godtyckliga sjelfbestämningsrätt, derom kunde man visserligen hafva en aning eller på sin höjd orediga föreställningar, men ett klart medvetande derom fans ännu icke. Deremot egde blodsbandet och ätten en öfverväldigande makt öfver menniskornas sinnen, och denna berodde på urgamla religiösa och ur dem härledda sociala föreställningar. Hvarje ätt var i äldsta tider ett samhälle

för sig, och hvad som för detta var det bästa, det pröfvades äfven såsom det nyttigaste för staten, när detta begrepp började vexa ut i medvetandet. Denna ättens vigt försvagades i samma mån som statens tillväxte, och hos våra fäder, som utan tvifvel länge vandrat innan de från sitt urhem hunnit den aflägsna norden, hade omständigheternas makt framtvungit en mängd nya rättsförhållanden, som medförde ett lossande af det gamla ättebandet. Men detta oaktadt, och ehuru våra äldsta lagar icke såsom Greklands och Roms, att ej nämna de asiatiske stamfrändernes, lemna så tydliga spår deraf, öfverflöda likväl sederna och lifvet ännu så sent, som dessa i Sverige blifvit för forskaren åtkomliga, af bevis att dessa uråldriga föreställningar här länge fortfarit. De framskymta ofta under vår medeltid, och den, som ej känner de ätte- och slägtförhållanden, hvarefter de om makten stridande partierna grupperat sig, han kan icke skrifva den tidens historia. Visserligen finner man äfven då en och annan framstående man, utbruten ur sin ätt och ställd i det mot denna fiendtliga lägret; men skälet härtill ligger icke så mycket i olika politiska åsigter, som icke mera uti något nytt frändskapsband, personlig ovilja eller enskild egennytta, och i de flesta fall har man äfven lyckats att i något svågerskap, någon arfstvist eller annan inom det enskilda lifvet timad tilldragelse finna den dolda orsaken till en sådan söndring ättemän emellan.

Under medeltiden var det närmast vår adel eller frälset, som gjorde vår historia, och äfven när ofrälset eller menige allmogen framträder på de vackraste bladen deri, tillhöra de ledande viljorna alltid frälseståndet. Inom detta frälse, hvars alla medlemmar räknades till »rikets män» med ur lagens synpunkt lika rätt, hvartill ock bonden genom rusttjenst kunde uppstiga, finna vi dock den egentliga makten inom ett fåtal ätter, hvilka i politisk och social mening bilda en särskild högre frälseklass. Grunden till denna deras högre ställning måste sökas i häfd och tradition, ty vi se dem icke blott bekläda statens högsta värdigheter utan äfven sådana förtroendeposter, der allmogen hade ett ord med i laget. Den latinska satsen: *tradere turpi fasces populus gaudet* kan ej tillämpas på den tiden, och lagmansembetet, ett uttryck af folkets förtroende, fäste sig gerna inom en viss ätt. Det gick i flera lagsagor med få afbrott från fader till son eller måg, flera led igenom. *Edsvära*-slägten skipade länge lag i Vestergötland, *Folkunga*-ättlingar i Östergötland och i mer än 150 år togo Uplänningarne nästan alltid sina lagmän bland *Anders' i Mohammar* afkomlingar. *Ulf Gudmarsson* och hans manliga ättlingar bibehöllo genom 3 led lagmansdömet i Nerike, *Vinge*-slägten i Vermland o. s. v. Barnen deltogo i fädrens värf och på detta sätt blef vanan att styra och leda ärftlig inom dessa högre slägter, af hvilka många ledde sina anor från hedendomens och småkonungaväldets dagar. Deras inflytande på rikets styrelse är äldre än frälseinstitutionen, hvilken visserligen afsåg att vinna en ryttarehär, men tillika att efter tidens kraf reglera förhållanden, som funnos redan förut, kanske äfven att vinna en mot-

vigt mot alltför mägtige vordne ätter, dessa *principes, optimates, barones Sueciæ,* som långt före konung Magni tid omnämnas i offentliga handlingar. Detta våga vi väl icke för visso säga, då vi ej här kunna framlägga de grunder, hvarpå vi stödja ett sådant antagande, men det synes oss i hög grad sannolikt, ehuru följderna icke motsvarat förhoppningarne. De mäktiga Folkungarne afträda visserligen från skådebanan och försvinna, men andra med dem befryndade och jembördiga ätter fortlefva och vinna ökad makt. Knappast någon enda af dessa kan härledas från k. Magni nydanade frälsemän; deras ättartal hänvisa på långt äldre tider, och det företräde, de egt, viste de äfven att försvara. Genom inbördes slägtskapsband slöto de sig närmare till hvarandra, och på denna och andra vägar sökte de utvidga sina jordagods. Ju större dessa voro, desto lättare kunde de omgifva sig med ett talrikt följe samt sålunda bevara och öka sitt inflytande. De bref och handlingar vi ega i behåll från medeltiden vittna äfven härom, och icke så få äro de ättgode män, hvilka förut träffas såsom godsförvärfvare innan de tillika uppträda som politiske stormän. För de lägre ätterna var förvärfvandet af jordagods ett hufvudvilkor för inträde i den högre adelns lysande krets och det kräfdes vanligen några leds förnämliga slägtförbindelser innan det fullt lyckades.

Visst ser man äfven på denna tid då och då en kraftig och storslagen ande, som utan dessa föregåenden bryter sig en bana och stiger upp till rikets högsta värdigheter; men han lyser som en meteor och försvinner lika spårlöst som denna. En sådan var höfvitsmannen *Engelbrecht,* och en annan — ehuru mindre framstående och af något tvifvelaktig karaktär — r.r. *Otto Torbjörnsson,* en af vår medeltids mest tragiska personligheter. Den förre var frälseman af tvifvelsutan ung ätt, då den saknade fullt stadgadt ättemärke, och den andre uppgifves till och med — ehuru uppgiften måste emottagas med tveksamhet — hafva varit bondeson. Bådas banor stäcktes i förtid genom de högadliges motvilja, och ehuru båda efterlemnade manlig afkomma, försvunno deras ätter helt och hållet. Om Engelbrechts barn veta ej ens permebrefven något att förtälja, och om Ottos blott att de varit utfattige[1]). De kunde ej återvinna en mot fädrens svarande samhälls-

---

[1]) Då *Styffe* i sina Bidrag till Skandinaviens historia, Del. IV icke synes vara fullt viss om *Otto Torbjörnssons* afkomlingar, anse vi oss här om dem böra meddela några upplysningar. Med *Margit Bondadotter* egde han åtminstone en son *Torbjörn,* hvilken skrifver sig »a vapn» och tillika med modren år 1500, tisdagen efter midfastosöndag (d. 31 Mars) utfärdar (»i wår store trång och nöd») köpebref till Jöns Falster på 2 gårdar och 2 fisken i Vermland. (Brefvet i gammal afskrift i Kammar-Arkivet.) År 1502 kallas han af *Sten Sture* en fattig man och får tillåtelse att kännas vid de gods samme Jöns Falster, som under tiden blifvit ihjelslagen, köpt och förpantat i Vermland och Närike, samt behålla dem några år till dess man finge se huru han skickar sig. (Orig. i danska geh. ark. Styffe l. c. N:o 202). Han synes hafva varit bosatt i Vermland, och *Fernow* nämner med stöd af ett originalpermebref att han der hållit lagmansting 1515. Det öde, som öfvergått fadren och manade att söka hämnd, torde hafva dragit honom till det danska par-

ställning, utan försvinna bland ofrälset, och detta kanske ej så mycket på grund af personlig oförmåga, som icke mer af det skäl, att de saknade det stöd, en mäktig frändekrets ensamt kunde lemna. Hvart vi än vända oss under medeltiden, är derföre kunskapen om ätt och slägtförbindelser af oberäknelig vigt och utan tvifvel är det för häfdeforskaren en stor olägenhet, att de talrika och vidt spridda urkunderna icka kunnat göras lättare åtkomliga, så att de män, som begåfvats med det egendomliga tålamod, ett sådant utredande kräfver, kunnat egna denna gren af historisk forskning en vidsträcktare uppmärksamhet.

Frälseinstitutionen framkallade skilnaden emellan frälsejord och skattejord, en skilnad, som ursprungligen berodde på jordegarens egenskap af frälse eller ofrälse. Skattejord i frälsemans hand öfvergick till frälse, och då rusttjensten kunde förskaffa skattebonden frälsefrihet, fick den sålunda från en del skatter befriade jorden — alldeles fri var den icke — en benägenhet att vexa alltför mycket på kronans och de skattdragandes bekostnad. Det blef således nödvändigt att sätta en gräns härför, och försök dertill förekomma ganska tidigt. Men först genom drottning Margarethas räfst uppkom en bestämd skilnad mellan frälse och skattejord. Den förra kunde icke utan särskildt begifvande af konungen och riksens råd ökas, och för vinnande af ärftlig frälserätt fordrades skriftligt tillstånd. Detta gälde oftast vissa i brefvet namngifna gårdar eller arfvegods i allmänhet och åtföljdes vanligen af uttryckligt förbud att köpa skattegods samt mot medeltidens slut äfven köpstadsgods. Dylika frälsebref, när de lemnades förut ofrälse man, förenades småningom med ett för honom och hans

---

tiet och tillskyndade honom en förtidig död, troligtvis i början af år 1521, ty den 21 April detta år skrifver *Ture Jönsson* till Konung *Kristiern* att dennes fogde *Asmus* jemte en friboren man *Torbjörn Odsson* blifvit ihjelslagen af en skalkehop från Vermlandsberg, (R.A. Hist. saml. fr. konung Gustaf I:s tid). Möjligtvis har *Otto* haft ännu en son *Nils*, åtminstone gifva äldre genealoger och deribland sjelfve *Rasmus Ludvigsson*, hvilken förunderligt nog ej känner Torbjörn, honom denne son. Af offentliga handlingar hafva vi ej funnit detta bekräftadt; men om så varit, måste denne *Nils*, som vid den ofvannämnda försäljningen år 1500 verkligen nämnes såsom delegare i godsen (Berg i Elgå, Hövissa (Hösse) i Arvika med fiskeri samt Jössefors laxefiske) och för dem tillika med säljarne anammar penningar, men ej likasom *Torbjörn* af hustru *Margit* kallas »mijn käre son», hafva varit af ett äldre gifte. I ett bref i Riksarkivet af 10 Juli 1551 omnämnes »friboren man Nils Olsson» såsom i forna dagar egare af Solberg i Arvika socken. Detta är hvad med stöd af permebrefven kan sägas, men Peder Månsson Utter, i sin slägtbok (R.A.) gifver Otto 3 söner, Nils, Torbjörn och Gustaf samt en dotter Malin, gift med Tore Olofsson Pyting.

Äldre skriftställare hafva orätt gifvit *Otto Torbjörnsson* namnet *Stuth*, förmodligen emedan han ansetts vara son af den vermländske väpnaren *Torbjörn Stuth* i Sund i Fryksdalen, hvilken lefde år 1431; men med denne eger han ingen frändskap, och Torbjörns barn *Erik i Hökarekulla* och *Ingeborg*, hvilkas sigill finnas bevarade, visa ett helt annat vapen. Efter all anledning var Otto infödd Vestgöte, hvilket förklarar Vestgötarnes uppträdande till hans förmån; men om han såsom Rasmus Ludvigsson uppgifver varit bondeson, torde vara mera ovisst. Att hans fader egt frälsefrihet för några gods, som sedan tillfallit sonen, är åtminstone säkert, och redan vid sitt första uppträdande skrifver sig Otto »a vapn» samt synes egt flera gods och gårdar än man på den tiden kunnat vänta i en ofrälse mans händer.

efterkommande fastställdt sköldemärke, och så uppkommo sköldebrefven och med dessa brefadeln. Från styrelsens sida sökte man således göra hvad under dåvarande förhållanden göras kunde för att begränsa frälseståndet till frälsejorden, ofrälset till skattejorden, och många bevarade räfstetingsdomar tyda äfven på stränghet och allvar i detta fall. Men under dessa tider af politisk och social oreda kunde den stadgade gränsen sällan vidmakthållas. — Dels visade man redan då en synnerlig välvilja mot utlänningar af ofta nog tvetydig adelsbörd, och giftermål med en frälseqvinna, synnerligast inom de mäktigare ätterna, var ofta tillräcklig grund att tillförsäkra en sådan man frälse- och infödingsrätt i Sverige; dels skedde ofta byten af frälsejord mot skatte, och ehuru dervid skulle noga tillses att kronan blef osviken, torde omföringen af jordnatur icke alltid hafva iakttagits; och slutligen förblandades personlig skattefrihet icke sällan med verkligt frälse. Härigenom uppstod på många ställen stor ovisshet om verkligt och sjelftaget frälse, såväl hvad jorden som jordegaren angick. Rusttjensten och vapensynerna skulle väl reglera detta, men efter hvilka grunder den förra utgjorts är lika ovisst som om tillräcklig stränghet iakttagits vid de senare. Att de mäktigare ätternas medlemmar icke försummat att hålla stora väpnade följen måste vi antaga, då deraf deras inflytande till stor del berodde, men om dessa stått i något visst förhållande till jordegendomen, kan ej ses af bevarade handlingar. Hvad det öfriga frälset angår, är ovissheten lika stor. Att frälsefriheten ytterst berodde af rustningen och i följd deraf äfven kunde förloras, om denna icke utgjordes, det se vi af landslagen. Vi hafva äfven funnit genom bref bestyrkt att arfvegods kunde förlora sin frälsenatur derigenom att frälsemannen »satt sig i köpstad att bo» o. s. v. Men deremot synes den en gång vunna rättigheten att föra sköld och hjelm och titeln väpnare (a vapn) icke uteslutande varit beroende af egandet af frälsejord. Åtminstone förekomma i slutet af 1400-talet åtskilliga frälsemän, hvilka, ehuru de bevisligen försålt sin egendom och antingen blifvit hvad på vår tids lagspråk kallas fördelstagare [1]) eller flyttat in i städerna, fortfarande skrifva sig a vapn och

[1]) Dylika fördelskontrakt, hvarigenom en frälseman till ett kloster eller någon af sina närmaste öfverlät sina gods mot vilkor att gåfvotagaren skulle gifva honom bröd till döddagar, eller som det på vermländska nu för tiden heter: »fö' ihjel» honom, voro temligen vanliga. På 1400-talet förekomma sådana uppgörelser enskilde personer emellan ganska ofta. Stundom betingas en ganska ståndsmässig utrustning, »mäth en pilt oc mäth en häst oc cost oc födhä mäth sik sielffuom», men stundom äro anspråken mycket mindre, naturligtvis beroende på tillgångarna. Ett sådant fördelskontrakt skulle i regeln träffas med närmast bördsberättigade arfvinge, men om denne ej ville detsamma ingå, kunde fjermare slägtingar väljas. Det kunde brytas och på annan öfverlåtas, om de föreskrifna vilkoren ej uppfyldes. Så gjorde bland andra *Abjörn Jönsson* (af Forstenaslägten) år 1412 (v. Engeströmska samlingen) då han lemnade sina gods till *Torberg Kärling*, emedan hans närmaste icke kunde hålla honom så, som vederborde och honom åtnöjdes, och beräknades hans underhållskostnad till 40 mark penningar för år. Men innan en sådan uppgörelse skedde med fjermare slägtinge skulle de närmaste först tillspörjas, och på hvad sätt detta skedde — eller åtminstone kunde ske — derom upplyser *Assur Hal-*

besegla bref och handlingar med sina sköldemärken. De synas således fått gå och gälla för frälsemän, och kunna derföre anses såsom första stymmelsen till senare dagars obesutna frälse.[1]) — Men härmed må nu vara huru som helst, säkert är, att i slutet af 1400-talet frälserätten mångenstädes var oviss, och till ett bevis derpå torde följande bref (Lars Sparres afskriftsband J. 6 f. 310, i Riks-Ark.) få anföras:

Jak Arffuidh Trolle i Berqwara kännes och witerligit gör i thenna skrift att iak rätteliga ransakat och uthledt haffuer och är mik sielff witterligit att Bencht Horkarl war i konungh Erichz och konungh Christophers tijdh länsman öffuer Kindhewals häradh öffuer 40 åhr, och åtte han en gård i Marklandhe och hafdhe honom frij af härskapet emädan han war länsman; sedhan han dödh bleff, ärffdhen hans dotter Johanna och fick hon en frijboren frälsesman, heetandes Biörn Oloffson i Ulffwätorp, och tå frälste han hennes godz medh sinna, som står i lagen i konungzbalken i thet 21 Cap.; thenne gårdh hafdhe han i frälse emädan han leffdhe, och afladhe han ett barn medh före:da Johanna och heet Margreth; thenne fick frijboren man Oloff Månsson i Liungzåker; sedhan före:de Biörn bleff dödh, fick hun en min faders swänn heet Jäppe Skoning, bleff och länsman ther i häradh öffuer 30 åhr, ok haffdhe och samma gårdhen i Marklande frij för all skatt, effter thet at före:de Marklandhe gårdh war kommin så i frälse som föreskrifuit står. Sedhan föll före:da Johanna en gårdh till arffz effter hustru Ingeborgh, Per Sonasons i Ollarydh, huilken gård som före:da Jäppe Skoning och Johanna frij haffde och eij kom eller i skatten och eij heller i hoffuud summan i månge åhr tillförendhe och eij heller sedhan; item sedhan före:de Jeppe Skoning fick före:de Johanne, tå giorde min fadher medh honom ett gårdabythe i så måtto att min fadher fick aff hans hustru Johanna then gården i Marklande och fick (hon) igen then nordesta gårdhen i Liungzåker, och war then gården skattat xxx mark bättre än then andra i Marklandhe, huilka före:da gårda Liungzåker och Ollarydh med annat mere godz iak haffuer köpt aff före:da Johanna och af frijboren qwinno hennes dotter hustru Margreth Biörnsdotter, som mine kiöpebreff her widher hängiandes lydha och innehåldha. Eij kunnä och thet godz Johanne komma i skatt för Jeppe Skoning skuldh

dorsson, som i ett år 1414 (Upsala Bibliotek) utgifvet bref förklarar att innan han till *Thor Gislason* öfverlät sin gård Brosäter emot lifstidsunderhåll, hade han derförinnan *»på tre sockn**a**stämmor»* förgäfves hembjudit den till närmaste fränder. Detta laga forum torde förtjena en särskild uppmärksamhet.

[1]) Det obesutna frälsets uppkomst räknas vanligtvis från *k. Johans* adelsprivilegier af 1569, der frälseman, som ej mäktade att utgöra rustning för sina gods, ålades sälja dem till närmaste fränder, dock utan att derföre förlora sköld och hjelm. Men utan tvifvel har denna likasom så många andra föreskrifter endast afsett att lagfästa en redan befintlig praxis.

för then skuld han war en tiänste swän; högboren furste konung Karls tiänare Bencht Kämpe fick en frijboren qwinna i Wässbo och war sielff ofrälse och fick wäll 1 ½ hundradh gårda[1]) och haffuer them i frälsse med henne, thesslijkess Christiern Drake[2]) fick her Gösta Olssons stymodher, gambla Hans Kruså hustru Ingeborgh i Kedhelundha, och wore the sielffua ofrij och haffdhe olle geffwet (= alle giffwet?) allt theres godz i frijheet och i frälse; och äre och månge andra i Swerige, som iak eij will benämpna, som thetta samma haffwa niutit ok än niutha. — Schriffuit i Berqwara, anno Domini mcdlxxx sexto, fredagen effter quasimodogeniti. (D. 7 April 1486.)

Detta bref visar tillräckligt att jemte det på urminnes häfd grundade och det lagligt bebrefvade äfven funnits ett usurperadt men likväl osrördt frälse, och detta befann sig i ständig tillväxt. Skilnaden emellan det ringare frälset och det förmögnare ofrälset var också i slutet af 1400 och hela 1500-talet igenom i mera aflägsna landsdelar nästan omärklig. Deras seder och lif förete inga i ögonen fallande olikheter, och — så gerna vi än skulle vilja prisa »den gamla goda tiden» — samma råhet, samma oseder, samma brott förekomma hos båda, och i bådas hemlif röjer sig samma moraliska slapphet, som ständigt påtvingar frälsemännen oväntade mågar och sonhustrur.[3]) Bönder och bondesöner finnas ofta ingifta i goda frälseätter, och så väl frälseransakningarna — synnerligast under konung *Johan III:s* regering — som enskilda gods- arfs- och bördestvister, som pågå långt

[1]) Bör väl läsas »ett halft hundradh», ty ett sådant skrifsätt är ej ovanligt.

[2]) *Christiern Drake*, som af några uppgifves vara en dansk man, blef stamfader för Vestbo-Drakarne, hvilka icke må förblandas med dem i Sunnerbo, som äro äldre. Båda dessa ätter utslocknade ungefär samtidigt såsom frälse, men torde kanske ännu i dag fortlefva i ofrälse.

[3]) Då vi våga framkasta en så grof beskyllning, måste vi äfven anföra några bevis derpå. Så t. ex. upplyser ett tingsbevis af *Håkan Bengtsson* i Hinsekind, *Hartman Segebadd* (von Segebaden) m. fl. (R. A. J. 6 f. 279) om den här ofvan nämnda hustru *Ingeborg i Källunda*, att hon och hennes son *Lindorm Kruse* stulit några lefvande svin från en bonde. Lindorm hade dödat dem med en yxhammare och hustru Ingeborg stuckit dem och saltat fläsket. Stölden upptäcktes, bonden fick salt fläsk för lefvande svin och på hans och hela tingsmenighetens förbön lyckades *Arvid Trolle* att värja deras lif. För denna hjelp gaf hustru Ingeborg Arvid sin gård i Vellersten och Lindorm honom bref på allt sitt blifvande arf. Till detta bevis på småfrälse ts »enkla seder» och det högre frälsets »oegennytta» kunna vi tillägga de redogörelser, som klagomålsregistren i Kammar-Arkivet lemna för bland andra *Krabbe Pedersson Hård*, som enl. Olof Arwidssons relation »hafuer stor clagemål på sig för at han haffr handlet som en förtuifflet bösuict». Flera exempel derpå angifvas men med tillägg »och thet är icke tusendelen aff hans handell» ehuru relationen omnämner hemgång, krossade armar, hugg och slag m. m. I en odaterad frälselängd från 1570 eller 80-talet (R.A.) finnes för *Krister Persson (Hjort) till Hattsjöhult* följande enkla men upplysande anteckning »Tacketjuff til galga och gren». De förfärliga brott af allehanda slag, för hvilka hans broder, den med många förtroenden hedrade *Ulf Persson till Flishult* och dennes son *Knut Ulfsson* samt flera af döttrarne beskyldes, vilja vi ej ens omnämna, och huru vanligt det var, att frälsejungfrur och frälseenkor »försågo sig», derom kan bland andra *Nils Henrikssons* frälseransakning lemna upplysning.

in i konung *Gustaf II Adolfs* dagar, sedan frälseförhållandena i allmänhet reglerats, visa eller åtminstone antyda dessa slägtskapsförhållanden. Under de vilkor, som då voro gällande för frälserätten, och då mågar — att desse skulle vara af frälsebörd finnes ej föreskrifvet — kunde bevara gamla och oföra svärföräldrars frälserätt så länge de sutto vid deras disk och duk, måste detta äktenskapliga commercium emellan frälset och ofrälset vålla oreda, och denna minskades icke utan ökades mer och mer synnerligast i bygderna närmast danska gränsen. Konung *Gustaf*, hvilken så litet som möjligt ville rubba det bestående, när detta med hans stora planer kunde förenas eller på något sätt tjena dem, såg igenom fingrarne med det olagliga frälset, och den ofantliga tillvext kronans jord vunnit genom de indragna kyrko- och klostergodsen medgaf äfven ett sådant öfverseende, helst den tillökning i rusttjensten, som detta frälse lemnade i mot Danmark angränsande och äfven i öfrigt oroliga bygder, icke kunde vara ovälkommen. I rusttjenstlängderna från hans och äfven konungarne *Eriks* och *Johans* dagar uppträda icke så få män, hvilka utgöra rustning för sina arfvegods, men bevisligen äro bönder, ehuru — såsom det i frälseransakningarna heter — »något af adel på sitt möderne», eller egande frälsegiften. Af dessa förvärfva sig några sköld och hjelm, hvarigenom deras frälse stadfästas, andra åter behålla ändock sina gods, och så länge de utgöra rustning, drabbas de ej af några anmärkningar. Konung *Erik* var mycket nogräknad i afseende på denna skyldighets fullgörande, hvarutinnan frälset och företrädesvis de äldre ätterna icke sällan läto en grof försumlighet komma sig till last, och många voro de, som på denna grund af hans nämnd sades ifrån frälset, ehuru verkställighet icke alltid följde på domen. Men äfven för honom var det af vigt att på gränsen mot Danmark ega många rustande, och mot det vestgötska och småländska halffrälset och rustande ofrälset, hvars ovissa ställning framtvingade större punktlighet, är han derföre mera efterlåten. Han ser dock helst att de öfvergå till rent frälse, och i sin instruktion af d. 7 Augusti 1562 uttalar han tydligt sin önskan att bondesöner, som kunna hålla en välrustad karl, måtte besöka honom om rätt till frälse, sköld och hjelm. Många synas dock icke hafva begagnat sig af den erbjudna förmånen, utan det gamla oskicket fortfor, och förhållandet emellan frälse och ofrälse invecklades allt mer och mer. Synnerligast är detta såsom redan nämnts händelsen i aflägsnare bygder men ingenstädes så som i det småländska Finveden. Der äro *Drakar, Böljor, Gallar, Hårdar, Hjortar, Kåsar, Sjöbladar, Stjernor, Strålar, Rosenbjelkar, Gyllen-* och *Lilje-sparrar*, m. fl., genom nästan otaliga ofrälse mellanlänkar inbundne i hvarandra, och deras inbördes arfstvister, gods- och slägtförhållanden bilda en enda härfva, så intrasslad, att den sannolikt aldrig kan fullt redas. Dessa oklara frälseförhållanden medförde oreda i förvaltningen och skatteväsendet och kunde ej i längden få fortfara. När efter freden med Danmark 1570 det talrika gränsfrälset åtminstone för tillfället var mindre behöfligt, började också en allvarligare räfst med

dess män, och vid de frälseransakningar, som nu anstäldes, medgafs dem endast att behålla *en* gård under skatten; de öfriga skulle läggas under kronan och städjas. En sträng tillämpning af denna grundsats skulle utan tvifvel medfört en för dessa »småmän» olycksbringande reduktion, om icke utvägar funnits att, om ej alldeles undgå, dock betydligt förmildra följderna häraf. Dessa voro dels att söka erhålla sköld och hjelm, dels att med stöd af 1569 års adelsprivilegier sälja de ifrågavarande hemmanen till bördsberättigade frälsemän. Båda begagnades, den förra af de förmögnare, den senare af de fattigare, när det icke lyckats dem att vinna frälsegiften åt sina döttrar, i hvilket fall mågarne ännu kunde frälsa deras gods med sina egna. Att någon prescriptionstid medgifvits kan ej slutas af handlingarne; men afskiljandet af dessa gods från deras förra egare gick mycket långsamt. Det är först under Carl IX:des tid och efter 1602 års riksdag, som halffrälsets godsförsäljningar till frälsefränder börja på fullt allvar, och det vill nästan synas som om den betänkliga brytning af bestående egendomsförhållanden, försöken att återföra frälsejorden inom dess gamla skrankor måste medföra, medverkat till inrättandet af denne konungs sköldknektar och sköldryttare, hvarigenom en ny utväg öppnades att icke blott bevara utan äfven vinna frihet och frälse. Denna nya frälseinstitution borde väl hafva varit välkommen och många deraf begagnat sig för att åtminstone till någon del bevara sitt frälse, men detta oaktadt synas dock de flesta hafva föredragit att sälja sina frälsegods till bördsberättigade frälsefränder. Då en sådan försäljning icke var alldeles frivillig utan framtvingad af nödvändigheten att skilja sig vid ett olagligt besutet och strängt taget till kronan förbrutet gods, så kunde sällan derför betingas en köpeskilling, som fullt motsvarade hemmanets värde. Utöfver det i brefvet bestämda och qvitterade beloppet fingo derföre de nya egarne många år efter köpet vidkännas ytterligare utbetalningar till ofrälse bördsberättigade, såsom »ättlefvesgiäf» och vängåfvor.[1]) Dessa uppgingo ofta till rätt ansenliga belopp och omnämnas äfven i de flera år efter försäljningen utfärdade fastebrefven. Bland de många köpebref från denna tid, som belysa dessa förhållanden, torde här få anföras ett, hvaraf halffrälsets ställning tydligt framgår. Det är utgifvet den 20 Oktober 1604 (Upsala Bibliotek, Stjerneldska samlingen) och lyder sålunda:

> För alla the godde män, som thäta mit öpna bref händer förekomma bekiänis jagh mig Pär i Moo at efter thät jagh hafuer förnumit thän tidh häradagen stod i Ståckholm, tå

[1]) Ättlefvesgåfvorna lemna goda tillfällen att göra närmare bekantskap med säljarens ofrälse fränder. De utgingo vanligen i penningar, sölf, bössor, oxar o. s. v. till männen, i sölfskedar, sölfbälten, kjortlakläden och skjortelärft till qvinnorna. Men anmärkningsvärdt är att då försäljningen föranledts af nödtvånget att skilja sig vid ett olagligt besutet och strängt taget under kronan förverkadt gods, dylika anspråk kunnat af ofrälse arfvingar framställas, när det var dem lagligen förment att börda godsen. I förevarande talrika fall synas derföre ättlefvesgåfvorna icke kunna annorlunda anses än såsom en tillbörlig förhöjning af den ursprungliga köpeskillingen.

skiedde en ransackningh at ale, som wore af adel skule thär beuise sinne wapen och skiöldemärcke och huru the tem bekomit hadde [1]), så efter at min käre hustru är en gårdh tilfalenn efter sin salige man Nils Pärson, som war Pär Gummunson son i Skiylingered, och hadde same Pär Gummunson icke häler hans sönner förwärfuat sigh skiöldemärcke, och de gosen, som han hadde, wore hans hustrus godz; [2]) nu äre thär twå dötrar efter Nils Pärsson, som äre mine stebarn och några af barnan äre dödde, och min hustru hafuer arft en del efter them i same gårdh, så efter at thär är ingen aff farbrödderne, som hafue förwärfwat sigh skiöldemärcke, [3]) därföre frochtar jagh at same gårdh skulle tiänas vnnder skaten. Därföre hafuer jagh mäd min kiäre hustru och stebarns gode rådh, jaa och samtöcke sålt welbördigh man Jöran Månson same gård til euerdelige äger, efter han är mine stebarn näste frände [4]), och heter same gårdh Moo [5]) etc.

Vi hafva redan nämnt att för det förmögnare ofrälset möjligheten att vinna ärftligt adelskap med sköld och hjelm fortfarande stod öppen, om de derom gjorde ansökan och pröfvades antaglige. Dylika hemställanden förekommo tvifvelsutan icke så sällan, ehuru vi ej erfarit deras utgång, men många omständigheter göra det antagligt att bifall oftare vunnits än hvad de bevarade sköldebrefven och riksregistraturet angifva. När t. ex. en på rusttjenstlängden upptagen person vid frälseransakningen förklarats för ofrälse eller blott »något af adel», och derföre känts skyldig att lemna sina gods under skatten eller under

[1]) Hvarken i Riksdagsbeslutet vid Riksdagen i Stockholm 1602, hvilken riksdag här antagligen åsyftas, Riksdagsakterna eller bland Acta Historica i R.A. finnes, enligt hvad kammarh. Silfverstolpe benäget meddelat, något nämndt om en då företagen ransakning om vapen och sköldemärken; men då adelns rusttjenstskyldighet der reviderades, är ej omöjligt att någon sådan föregått riksdagsbeslutet. Detta göres antagligt deraf att åtminstone i Småland försäljningen af halffrälsets gods först efter denna tid med allvar begynner.

[2]) *Peder Gudmundsson i Skölingared* (nu Skillingaryd) upptages under konung *Eriks* dagar bland det rustande frälset, men uppgifves 1574 vara »bondeson men hans moder af adelstam». Han säges 1580 hafva dött på tåget, och var gift med *Ingrid Jönsdotter*, som måste hafva varit dotter af *Jöns Larsson* (Bölja) *till Eskilstorp* och *Wallsnäs*. Hon var i lifvet ännu 1582.

[3]) En af Peder Gudmundssons söner *Per Persson till Skölingared* kallar sig likväl den 7 Febr. 1603 i ett då utfärdadt köpebref på Bäck i Kånna socken för väpnare. Han fäster ej sitt sigill under brefvet, som beseglas af Arvid Månsson och Erik Månsson (Stjernor), men skrifver sig derunder *Per Persson Dogge*. Att han likväl ej varit väpnare synes af det ofvan anförda brefvet. Såväl han som hans bröder och fader förde i skölden ett bomärke liknande ett Andreaskors med ett streck tvärtöfver.

[4]) Hustru Ingrid i Skillingaryd, Peder Gudmundssons enka, tyckes hafva varit Göran Månssons moster.

[5]) Köpeskillingen för denna gård var enligt Göran Månssons egna anteckningar 100 daler, 1 par oxar för 12 daler och »gott giortt sölff halfft förgylltt för 2 mark löitt», men ättlefvesgåfvorna, som småningom under åren 1604—09, då fasta erhölls, utbetaldes till säljarens 12 namngifna fränder, utgingo med $88^1/_2$ daler, 1 tunna råg och en 4 lods sked.

kronan, men sedermera befinnes fortfarande utgöra rustning för sina arfvegods, så har naturligtvis kongl. nåd under en eller annan form mellankommit. Och när vidare en sådan derefter sätter i skölden en heraldisk figur i stället för bomärket, skrifver sig af vapen och af andre kallas välbördig, så måste man väl antaga att sköldebref eller åtminstone »tillsägelse om adelskap» kommit honom till del. Detta är händelsen med icke så få af det småländska och vestgötska halffrälsets män, och af de omständigheter här anförts, kan man ej sällan inom rymden af några få år begränsa tidpunkten, när ett sådant bref synes hafva utfallit. Att dessa och deras afkomlingar derföre böra räknas till den med sköldebref förlänade adeln, vilja vi väl icke påstå; men deras personer och ätter blifva dock af tillräcklig vigt för att förtjena närmare efterforskas; och omöjligt är det visst icke att en och annan af dem förr eller senare skola befinnas tillhöra just ofvannämnda klass.

Men vill man göra en förtroligare bekantskap med frälseståndet i vårt land under de tider, som föregått riddarhusets stiftande, är man föga hulpen med de genealogier, som finnas i Riddarhusets arkiv. Otaliga slägter hade derförinnan utslocknat och för dessa äro de ännu bevarade köpe-, bytes-, frälse- och dombrefven samt spridda upplysningar i krönikor och andra handlingar jemte ett ringa fåtal bevarade grafstenar våra enda kunskapskällor. Till dessa sluta sig från Wasaättens tider utom riksregistraturet en mängd rusttjenstlängder, godsuppgifter, förläningsbref, uppbördsredovisningar, frälseransakningar, andra register och handlingar i Riks- och Kammar-arkiven samt otaliga andra häfdagömmor; men af de upplysningar om svenska adelns gods och ätter, som detta rika material kan lemna, har ganska litet ännu blifvit tillgängligt. Äldre ättartaflor finnas för många af dessa slägter, dels af *Rasmus Ludvigsson*, dels i andra gamla slägtböcker, och på dessas samt andra tillgängliga handlingars vittnesbörd hafva senare forskare grundat nya ättelängder, och en mängd samlingar såsom *von Stjernmans*, *Palmskölds*, *Tilas'*, *Barfods*, *Klerckers*, *Åkersteins*, *Posses* m. fl:s hafva sålunda uppstått. Till dessa endast i handskrift tillgängliga ättartaflor samt några få tryckta biografiska och genealogiska arbeten, hvilka, de af Anrep utgifna Riddarhus-genealogierna inberäknade, för äldre tider endast med största försigtighet kunna anlitas, har forskaren varit hänvisad. För hvad han velat inhemta utöfver de upplysningar, dessa källor förmått lemna, har han, för så vidt det ej kunnat vinnas ur de tryckta Diplomatarierna och brefregistren, varit nödsakad att sjelf genomleta de väldiga brefsamlingarne i våra arkiv. Det är derföre synnerligt glädjande att genom det arbete af hrr *Schlegel* och *Klingspor*, som föranledt denna uppsats, den stora luckan i vår ofullständiga genealogiska literatur blifvit till en del förminskad.

Det är den ointroducerade, med sköldebref förlänade svenska adelns ättartaflor, som nu lemnats i allmänhetens händer, och ehuru denna adel i jemförelse med den introducerade icke intager något synnerligt

framstående rum i våra häfder, så äro dock många af dess män och ätter tillräckligt märkeliga för att förtjena ihågkommas. De hafva också mången gång gjort forskaren stort bryderi, ty här har ett svar på frågan hvem: var den eller den mannen? — sällan kunnat vinnas utan vidlyftigt letande. Då nu sakens vigt och sökandets möda vanligtvis icke motsvarade hvarandra, har han ofta måst nöja sig med de upplysningar, som på närmaste håll kunnat vinnas, äfven om dessa icke varit fullt tillfredsställande. Nu deremot kan han uti hrr Schlegels och Klingspors ättartaflor lätt finna hvad han söker, ty der äro de spridda genealogiska samlingarnes uppgifter ordnade och genom jemförelse med andra kunskapskällor bestyrkte. Man kan tydligen se att utg. härvid sparat hvarken möda eller uppoffring för att göra verket så fullständigt som möjligt. De hafva rådfrågat alla för dem åtkomliga svenska och utländska arbeten, der någon upplysning kunnat hemtas, och bland annat genomforskat våra äldre tidningar och kalendrar, ett arbete så mödosamt i förhållande till utbytet, att det förtjenar särskildt framhållas. De hafva rådfrågat kyrko- och domböcker, lefvande ättemän inom och utom landet, samt satt sig i beröring med andra inhemske och utländske forskare, hvilka ock synas villigt hafva gått dem tillhanda. Deras verk är således en frukt af mångårigt sträfsamt arbete, och hvarje vän af historisk och genealogisk forskning måste vara dem tack skyldig för deras osparda möda och den kunskap, de skänkt oss om vår bebrefvade men ointroducerade adel.

Af denna adel, har så vidt utgifvarnes forskningar kunnat tränga, funnits 2 furstliga, 27 grefliga, 104 friherrliga och 684 [1]) adliga, eller tillsammans 817 ätter, för hvilka dock, enär några adlats flera gånger än med samma än med »förbättrade» vapen, 846 sköldebref utfärdats. Fördelas nu dessa bref på de olika regenterna, så belöpa sig

	adelsmän	frih.	grefvar	furstar	summa.
på tiden före Gustaf I	18.	—	—	—	18.
konung Gustaf I	33.	—	—	—	33.
Erik XIV	19.	7.	2.	—	28.
Johan III	45.	3.	—	—	48.
Sigismund [2])	6.	1.	—	—	7.
Karl IX	6.	2.	—	—	8.
Gustaf II Adolf	24.	1.	1.	—	26.
Kristina [3])	174.	8.	—	—	182.
Karl X	12.	2.	1.	—	15.
Karl XI	225.	18.	—	—	243.

[1]) Denna summa stämmer ej med registret, men detta upptager adelsbrefven, och sådana hafva för samma ätter stundom flera gånger utgifvits.

[2]) Bland konung *Sigismunds* adelsmän är en *Erik Andersson* adlad den 26 Aug. 1611, således efter konungens afsättning, men då brefvet utfärdats på svenska språket och för en svensk man, kunna vi icke ogilla att det här intagits.

[3]) Ibland drottning *Kristinas* adelsbref är ett riddarebref för svenska kronans advokat hos General-Staterna d:r *Theodorus Graswinkel*, som adlades 1637 men sedermera den 16 Mars 1649 fick öppet bref på ridderlig värdighet förmodligen för att i sitt hemland kunna göra anspråk på titeln »Jonkheer».

Transport	562.	42.	4.	—	608.
Karl XII	55.	20.	3.	—	78.
Ulrika Eleonora	19.	3.	1.	—	23.
Fredrik I	16.	14.	2.	—	32.
Adolf Fredrik	26.	9.	6.	—	41.
Gustaf III	21.	10.	6.	1.	38.
Gustaf IV Adolf	2.	2.	—	1.	5.
Karl XIII	11.	—	1.	—	12.
Karl XIV Johan	1.	4.	3.	—	8.
Oscar I	—	—	—	—	—
Karl XV	—	—	1.	—	1.
Summa[1])	713.	104.	27.	2.	846.

Det öfverdrifna adlandet under drottning *Kristinas* och *Karl XI:s* dagar, hvarom Riddarhusets matrikel lemnat nästan förfärande vittnesbörd, vinner af denna tabell ytterligare bekräftelse, då dessa två regenter »creerat» hälften af äfven den ointroducerade adeln; och skulle adlandet under alla år fortgått med samma fart, som närmast före 1720 års riksdag, så skulle ofrälset nästan försvunnit och 1865 års reform blifvit öfverflödig. Orsakerna till ofvannämnda regenters stora frikostighet i detta fall äro tillräckligt kända, och vi skola derföre icke uppehålla oss dervid, utan i stället fästa oss vid de öfriga upplysningar, som kunna hemtas ur det nu föreliggande arbetet.

Bland de ointroducerade grefvarne finnas ännu afkomlingar af ätterna *Wrede, Rudensköld* och *Manderström* och af dessa kallas de såsom friherrar introducerade Rudensköldarne ännu allmänneligen grefvar, ehuru de enligt kongl. förordn. af 8 d. Maj 1775 genom uraktlåten introduction icke synas berättigade till denna högre titel. Af de adliga ätterna fortlefva ännu *Berencreutz, v. Braun, v. Horn, Nandelstadh, Pantzerhielm, Ridderståhle, Rosensvärd* och *Wålaslägten* inom Sveriges landamären. Sannolikt är ej heller slägten *Wisenhem* alldeles utslocknad och Sillerudѕ församlings kyrkoböcker kunna säkerligen lemna upplysningar om der qvarlefvande ätteläggar. En stor del af denna ointroducerade adel har öfverflyttat till främmande land och der fått sitt svenska adelskap erkändt. I Finland träffas på landets riddarhus ätterna *Blylod, v. Boisman, von Bönningh, Heideman, v. Willebrand* och *Rosenkampf*, de sistnämnde såsom friherrar, och äfven der ointroducerade äro: *von Brandenburg, Nandelstadh* och *von Weijmarn*. I Ryssland och synnerligast i dess halftyska Östersjöprovinser, å hvilkas riddarhus flera af dessa ätter intagits, ega hrr *von Brewern* under namn af *von Brewern De la Gardie* greflig, *von Dunten* och *von Tiesenhausen* erkänd tysk riksgreflig och *von Rosen* tysk riksfriherrlig värdighet, hvarförutan *von Dannenstern, von Hagemeister, von Helmerssen, Morensköld* (der *von Mohrenschild*) och *Silfverarm* bevarat sitt adel-

[1]) Det uppgifna antalet adelsbref stämmer ej med registret men olikheten kommer sig deraf att der uteglömts *Fahrensbachs* renovationsbref af d. 20 Nov. 1650, *Lindskölds* andra bref af d. 24 December 1686, *Baumans* adelsbref af d. 17 Junii 1676 och *Hauswolffarnes* adoptionsbref af d. 12 Oktober 1756.

skap. Uti Tysklands skilda länder träffas medlemmar af ätterna *v. Ahrenschildt, v. Braun, Engel, v. Essen, Haselberg, v. Klinckowström* och *Pommer Esche*, friherrarne *Löwenklou* såsom *d'Orville von Löwenklou* och *v. Rosen*, samt såsom grefvar *v. Houwald, v. Klinckowström* och *Strahlenheim*, hvilken sistnämnda grefveätt äfven upptagit det gamla namnet *Wasaborg* och kallar sig *Stralenheim-Wasaborg*. Slutligen förtjenar nämnas att af den utslocknade friherrliga ätten *Bidal*, hvilken under namn af *Bidal d'Asfeld* bosatt sig i Frankrike, en gren förirrat sig till Spanien och der med devisen »Bellicæ virtutis in Hispania præmium» vunnit nytt vapen och titel af marquis.

Icke alla dessa ätter äro för vårt riddarhus främmande. De båda furstarne *von Hessenstein* och *Putbus* återfinnas der under grefliga nummer. Af de 27 grefliga ätterna äro såsom adelsmän eller friherrar 23 der intagne, och endast *Sture, Tre Rosor, Flodorff* och *Ulfeld* saknas. Af de 104 friherrarne äro blott 17 fullkomligt ointroducerade, de öfriga återfinnas under adligt eller grefligt nummer. Deremot äro af de 684 adelsätterna de flesta obekanta och blott 34 återfinnas såsom friherrar eller grefvar. Efter registret hafva 19 af dessa ätter en gång varit introducerade, men uteslötos år 1727 ur den nya matrikeln, då de vunnit högre värdighet och i den lägre utslocknat, hvarförutan af 4 andra ätter skilda grenar tagit introduction och en, *von Liljenstjerna*, ingått under namnet *von Liljenhjelm*. Skälet hvarför så många af de efter 1625 med adliga värdigheter hedrade afsagt sig de politiska förmåner, som endast introductionen kunde bereda dem, torde lätt insees, då man af genealogierna finner att några aldrig, i egentlig mening, varit svenska undersåtar, andra genast efter adlandet flyttat till främmande land, och åter andra saknat manlig afkomma. För den, som på samma år, ja till och med samma dag vunnit adlig och friherrlig eller friherrlig och greflig värdighet, fanns naturligtvis icke heller något skäl att söka introduction under annat nummer än det högsta. Försummelsen att söka inträde på Riddarhuset föranledde understundom förnyadt adelskap, dels med samma, dels med nytt eller s. k. »förbättradt sköldemärke». Detta är händelsen med 25 ätter [1]) och för ätterna *v. Helmerssen* och *v. Fahrensbach* hafva adels- eller adoptionsbref 3 gånger utfärdats. De flestas sköldemärken äro kända, dels efter adelsbrefven, dels efter sigillaftryck, men för 95 saknas i detta fall alla upplysningar, och då några af dessa aldrig uttagit sköldebref utan nöjt sig med den kongl. skrifvelse, hvarigenom adelskap, greflig eller friherrlig värdighet dem tillförsäkrats, hafva motsvarande vapen icke heller erhållits. En och annan af dessa har dock detta oaktadt antagit eller förbättrat förut egande vapen, såsom af bevarade sigillaftryck kan skönjas.

---

[1]) Dessa äro: *Abel, von Arentzen, Bjurumsslägten, von Ceumern, Eckhoff, Engel, von Funcken, von Graswinkel, Gyllenhoff, Gyllenstubbe, Göran Erikssons ätt, von Kempfen, Koje, Monikala-slägten, Mjöhund, Nokia-slägten, Rosenbeck, Samson, von Schultzen, von Stauden, Steinberg, Sölfverarm, Wangersheim* samt *Våla-* och *Väckjärfvi-slägterna*. Äfven slägten *König* har 2 gånger adlats, men år och dag äro för det äldre brefvet obekanta.

Bland denna ointroducerade adel finnas, likasom bland riddarhusets, icke så få af verklig eller åtminstone uppgifven främmande adelsbörd. I synnerhet är detta händelsen med de hit inkomne skottarne, hvilka, antingen de vunnit svenskt frälse eller ej, nästan alltid varit utrustade med kungliga bref eller intyg af offentliga myndigheter i hembygden om 16 eller minst 8 anor. Vanligen säges en sådan främling vara »af adel» till och med »af god adel» eller åtminstone »förnämlig» (d. v. s. patricisk) börd i sitt hemland, och blott någon enda gång träffas en, som är född af »fattige, men dock hederlige föräldrar». Bland den ointroducerade adeln finnas 119 välbördige utlänningar, nämligen 80 tyskar, 10 holländare, 8 skottar, 8 fransmän, 4 danskar, 4 polackar, 2 ryssar, 1 italienare, 1 ungrare och 1 grek. För många och synnerligast bland dessa synas äfven sköldebrefven mera varit afsedda att brukas utom än inom Sveriges gränsor; ty att döma af vapenbeskrifningarna, hafva 61 sådana bref utfärdats på annat språk än svenska, nämligen 45 på latin och 16 på tyska.

Om ganska många ätter meddelas icke blott värderika och intressanta utan ock ganska fullständiga upplysningar. Bland dessa vilja vi särskildt framhålla de gamla historiska ätterna *Gera*, *Grip*, *Tre Rosor* och yngre *Sturar*, samt de yngre ätterna *Bidal*, *von Braun*, *Klinckowström*, *Vålaslägten* [1]) m. fl. På åtskilliga ställen hafva utg. funnit anledning att rätta våra i många fall ytterst opålitliga riddarhusgenealogier, samt helt och hållet eller delvis omarbetat dem för ätterna *Hamilton*, *Wulfvenstierna* samt *Natt och Dag* (här *Sture*), ehuruväl — såsom vi i det följande skola visa — deras revision af åtminstone den sist nämnda ätten varit alltför närgången och derföre äfven mindre lyckosam. Emellertid framgår af de många rättelser, utg. varit i tillfälle att göra, tydligt och klart, hvad hvar och en, som något sysslat med genealogisk forskning redan förut hade sig bekant. att dessa lagligt vitsord egande stamtaflor, och som derföre framför alla andra bordt vara tillförlitliga, kräfva en fullständig revision, och detta icke blott för äldre tider. Att Ridderskapet och Adeln ännu icke beslutat sig för en sådan, hvars behöflighet ingen torde kunna förneka, torde hafva sin grund icke blott i de kostnader densamma måste medföra utan äfven i en skyldig pietetskänsla. Ty om också härvid sanningens kraf måste framför allt tillgodoses, är det dock lika nödvändigt att största varsamhet iakttages.

Att på det vidsträckta fält, hvarifrån hrr *Schlegel* och *Klingspor* nu aflemnat sin skörd, icke blott en axplockning utan kanske till ock med en liten efterskörd skall kunna göras, ligger i sakens natur. Måhända skall ock en och annan anse åtskilligt af hvad de anfört icke vara till fullo bestyrkt, och till en sådan anmärkning torde möjligen äfven någon gång fog förefinnas. Men det våga vi dock på förhand

[1]) Genealogien för denna ätt är med synnerlig omsorg och noggrannhet utarbetad af ledamoten af Riksdagens Andra Kammare herr *Johan Johansson* i Bergsäng.

förklara att den, som icke vill medgifva en utgifvare af äldre genealogiska samlingar att upptaga annat än hvad han sjelf funnit af offentliga handlingar eller andra med dem lika vitsord egande urkunder till fullo bestyrkt, han vet icke hvad en sådan forskning — synnerligast när den afser äldre tider — innebär. En kritisk granskning af hvarje uppgift måste naturligtvis föregå dess antagande, och om således lättrogenhet här är ett svårt fel, så är en för långt drifven misstro mången gång ett ännu större; ty erfarenheten har visat att här ganska mycket, som till en början endast varit på goda grunder antagligt, genom fortsatta forskningar kunnat öfvergå till visshet. I brist på bättre måste ätteforskaren derföre mången gång nöja sig med äldre föregångares uppgifter, när dessa icke af andra med bättre vitsord upphäfvas, eller sagesmannen genom visad opålitlighet förverkat alla anspråk på trovärdighet; ty det må icke förgätas att dessa äldre forskare icke blott kunnat ega utan ock verkligen egt tillgång till källor, dem vi nu alldeles sakna. Vill man derföre här undslippa Charybden, då man viker för Scylla, måste största varsamhet iakttagas, och i de flesta fall är det klokare att låta en äldre uppgift, äfven om den ej kan till fullo styrkas, gälla hvad den kan, då man icke funnit något, som gör den osannolik eller omöjlig och den ej saknar hemul, än att stryka en sådan derföre, att de handlingar man med egna ögon sett icke bekräfta, ehuru de ej upphäfva densamma. Ansvaret för en »strykning» måste man ensam bära; men för den obestyrkta men dock sannolika uppgiften kan man freda sig mot eftertal genom anförande af källan och ett försigtigt frågetecken, som angifver egen tveksamhet. I allmänhet hafva också utg. följt denna klokhetsregel, men skulle detta oaktadt ett och annat misstag kunna dem påföras, så måste detta anses så mycket mera ursägtligt, som deras verk omöjligen kan hafva tömt alla kunskapskällor, och är det första öfver vår ointroducerade adel, som lemnats i allmänhetens händer. Det är först genom de äldre samlingarnes offentliggörande, som nya upplysningar ur hittills okända källor kunna vinnas; och detta har bäst visat sig hvad Riddarhusets ättartaflor beträffar. Innan herr *Anrep* utgaf dem i tryck, tviflade ingen på deras ofelbarhet åtminstone för de två sista århundradena, och *nu* — skulle rättelserna redan kunna fylla ett om icke två digra tilläggsband. Hrr *Schlegels* och *Klingspors* verk måste derföre likasom hr *Anreps* anses såsom en stomme, kring hvilken nya upplysningar, hemtade ur hittills mindre anlitade skattkammare, hvaribland Kammarcollegii, Hofrätternas och Kyrkornas arkiv icke äro de minst vigtiga, kunna samlas, och såsom sådant är det af ganska stort värde. Det är också från denna synpunkt vi, till hvad under arbetets fortgång enskildt meddelats, här vilja tillägga några enkla upplysningar i hopp att äfven dessa kunna vara till ledning vid fortsatta forskningar.

Bland dessa ointroducerade adelsmän sakna vi främst *Lasse Nilsson* (*Skume*), hvilken, enligt en slägtledning i Kammar-Arkivet, om vi ej missminna oss uppgjord af *Rasmus Ludvigsson*, varit son af en

Nils Michelsson och enligt ett der i afskrift, från som det vill synas förra hälften af 1500-talet, bevaradt sköldebref blifvit onsdagen näst efter heliga lekama dagh (d. 5 Juni) år 1499 adlad af konung *Hans* med följande vapen: »en halff rödh kronnat hiort met en grönn questh wdij munden wdij et blåt felld och til hielmetegen eth heelt hiorttawija». I samma bref får han äfven frälsefrihet för sig och sina äkta barn på en gård Liungxanæs och fem andra gårdar, dem han »seger seg lagliget at fånget haffua», samt äfven på de gods han framdeles lagligen kunde ärfva. Han skrifver sig 1516 Lasse Skwme i Lymmaredt, då han gör ett jordabyte med Karin Haraldsdotter Lake (bref i R. A.) och synes hafva haft åtskilliga gods i förläning, ty i ett förläningsregister fr. 1528—30 (R. A.) nämnes *Håkan Persson* såsom innehafvare af »Limmeridtz gård sampt alle the gårdar Lasse Kuma (läs Skuma) i fortiden haft i förläning». Han hade varit gift och enligt Peder Månson Utter hette hans hustru Elin och var dotter till Broder Butz i Bragnum. Hon fick Ljungsnäs i morgongåfva, men giftet var barnlöst och Lasse har, som det vill synas, dött före 1523, ty en gammal anteckning i Kammar-Arkivet upplyser att hans ofrälse arfvingar för 40 år sedan, räknadt från 1563, begärt att få 3 hans gårdar ifrån frälset. [1])

En frände till denne Lasse Skume var *Sven Pedersson Hjort*, enligt ofvannämnda slägtregister son af en fattig bonde *Per Olsson* och *Karin*, dotter af *Joen Månsson*, hvilken åter varit Lasse Skumes brorsson. Han kallas af konung Gustaf den 21 November 1551 vår trotjenare *Sven Pedersson* (K. A. Register på bref som ej finnas i Riks-Arkivet) och får d. 19 Mars 1562 (K. A.) frihet och frälse för sig och sina efterkommande på 3 gårdar, som tillhört *Lasse Skume*. I 1573 års räntekammarbok (K. A.) finnes han upptagen såsom hofjunkare och får der tillnamnet *Hjort*. I *Nils Henrikssons* frälseransakning kallas han *Sven Pedersson till Ljungsnäs* och säges vara en Kongl. Maj:ts hoftjenare som »nu haffuer förwerffet sig sköld och hielm». [2]) Han är död före 1578, då hans arfvingar omtalas och voro desse ofrälse. (K. A. Smål. Handl, n:o 11). Hans vapen är obekant, men namnet Hiort och slägtskapen med Lasse Skume, hvars gårdar han eger, göra det sannolikt att han upptagit dennes sköldemärke.

Den halfva hjorten, som tilldelats Lasse Skume och möjligen äfven Sven Pedersson, är en i Småland på 1500-talet ofta förekommande vapenbild, och möter i sigiller tillhöriga *Lasse Lucasson till Åby*,[3])

---

[1]) Slägtregistret och kanske äfven afskriften af Lasse Nilssons sköldebref (ehuru denna synes vara äldre) torde hafva tillkommit omkring år 1563 och i anledning af då yppad arfstvist. Arfvingarne bestredo nämligen hans adelskap för att få ärfva hans gårdar och påstodo att han varit bonde, samt gifvit sin hustru Ljungsnäs i morgongåfva. — K. A. Nils Henrikssons frälseransakning.

[2]) Enligt en anteckning i K. A., kamrer *Sandbergs* samlingar, skulle han vara adlad af konung *Gustaf I.*

[3]) *Lasse Lucasson*, välbekant såsom fogde på Borgholm, synes vara af ofrälse börd, men anses för adelsman 1574. Han för året derpå (K. A. Permebref N:o 36.) både sköld och hjelm i sitt sigill, en hvilande half hjort i den förra, och en

Jon Svensson till Björnaskog,[1] *Nils Kristersson till Björkered,*[2] samt de mera kända *Flishults-* och *Elmteryds-ätterna.* Den fördes äfven af en annan småländsk slägt, som först skrifver sig till Fänista och sedan till Sjögeryd. Den förste kände af denna ätt är en *Pelle Pehrsson till Fänista,* hvilken i en frälseransakning utan årtal, men troligtvis fr. 1574 (K. A.) uppgifves vara bondeson men på sitt möderne af adel, hvarföre 2 af hans frälsegårdar skola läggas under kronan och städjas och den tredje, som han får behålla, lägges under skatten. Emellertid uppträder han 1583 (Toftenäsbref) med adlig sköld och i denna en half hjort men utan det underlag af hälleberg (ström?) som brukades af Elmterydshjortarne. Hans frälse, ehuru han bibehållit sina gods och ökat dem, torde dock fortfarande varit tvifvelaktigt, ty hans namn möter ej i de ännu alltid ofullständiga frälselängderna. Men hans son *Pehr Pehrsson till Sjögeryd,* hvilken för samma vapen som fadren, kallas alltid välbördig. Det är således sannolikt att denne, om ej redan fadren, med framgång besökt Kongl. Maj:t om sköld och hjelm. Om *Pelle Pehrssons* härkomst är för öfrigt genom en vidlyftig tvist om Bockaboda gård (Handl. på Toftenäs, nu i Smål. museum) bekant att han varit dottersons son af *Elin, Jöns Stenssons* dotter af Elmteryds-slägten med *Måns Ambjörnsson.* Sjelf var han gift med *Anna Nilsdotter,* som lefde enka 1604, (Göran Månssons brefbok och originalbref i Stierneldska samlingen i Upsala) och hade med henne utom den ofvannämnde sonen *Pehr Pehrsson* med säkerhet 2 döttrar, af hvilka den ena *Anna* år 1604 var gift med *Erik Andersson till Gärsbo* (Lind i Westergötland N:o 262) som med henne fått Fänista (Göran Månssons brefbok) och den andra, till namnet okänd, med en ofrälse man, bonden *Lars Olofsson i Årewed.* (Toftenäsbref). Sonen *Pehr Pehrs-*

upprätt half hjort emellan 4 fänikor på den senare, I ett adelsregister för 1579, (R. A.) nämnes han *Lasse Lucasson till Åby.* På riddarhus-genealogien för ätten Slatte uppgifves han vara gift med *Brita Lydersdotter* af denna ätt, hvilket visserligen kan vara möjligt, men hans år 1584 efterlefvande enka heter *Märita* (K. A. Kamrer Sandbergs samlingar) och samma år anses hans gods böra indragas, då han aflidit utan barn och gifvit för litet för dem.

[1]) *Jon Svensson till Björnaskog,* som 1564 beviste att han varit på alla tåg och alla mönstringar, skall äfven hafva fört den halfva hjorten, men något sigillaftryck hafva vi ej sett. Han har en broder, Påfvel Svensson, som är landbofogde (K. A. Kamrer Sandbergs saml.) och kan ej vara af Elmteryds-Hjortarne. Han var gift med *Sissela Pehrsdotter Duse* och är död före 1574, då hon är omgift med *Måns Nilsson till Björnaskog,* men efterlemnade en dotter *Elin,* gift med *Anders Bengtsson till Brunserydh,* som räknats till Stråle-ätten, men för i sin sköld ett hjerta genomborradt af en pil, snedt ställd öfver skölden med spetsen uppåt, således liknande det heraldiska märket i slägten Hjertas äldre sigill.

[2]) *Nils Kristersson till Björkeryd* är son af *Christer Nilsson* och *Märtha Nilsdotter till Bestorp,* som i bref af år 1606 kallas välbördig fru, ehuru titeln välbördig ej gifves mannen (Göran Månssons jordebok). Han bevittnar 1604 sin ofrälse svågers, *Måns Larssons till Stiäng* försäljning af samma Stiäng och beseglar med sitt sigill (half hjort, brefvet i original i Upsala, Stierneldska samlingen' samt är likaledes vittne 1606 då svågern, samme Måns Larsson, säljer Bergsgården i Björkeryd (Göran Månssons jordebok) och erlägger 1607 för rusttjenst 9 daler 10 öre (K. A. Rustjenstlängd.) Han har 2 bröder, hvilka likasom troligtvis han sjelf, återgått i ofrälse, samt 2 systrar gifta med bönder. (Göran Månssons jordebok).

son i Sjögared, som var gift med en sondotter till *Peder Arvidsson Kåse* till Öijhult [1]) och icke blott upptages i de numera säkra adelsregistren utan äfven sjelf år 1610 lemnar uppgift på sina gods, nämnes 1637 såsom afliden (Toftenäsbref), efterlemnande en enda dotter *Anna*, gift med *Mathias Eriksson* till Luttersjö (Ulf af Horsnäs N:o 56.)

Vi vilja ej trötta med uppräknande af de rustande bondesöner, hvilka i likhet med Pelle Pehrsson och hans son både i officiela och enskilda handlingar kallats välbördige och utbytt bomärket i skölden mot en heraldisk figur. Vi hafva blott anfört detta exempel till bevis att möjligtvis flera än dem, vi känna från Riksregistraturen och bevarade sköldebref, vunnit adlig sköld och hjelm. Men härmed vilja vi alldeles icke förneka att just frälseransakningarna kunnat förleda mången att oberättigadt antaga adligt vapen; ty äfven derpå finnas exempel, och dylika tilltag torde hafva framkallat den föreskrift, *Per i Mo* i det ofvan anförda brefvet omtalar, att alle, som voro af adel, skulle bevisa sina vapen och sköldemärken och huru de dem bekommit hade. En sådan ransakning synes verkligen hafva egt rum vid 1602 års riksdag, ehuru den ej omnämnes i riksdagshandlingarne, ty eljest kan ej den omedelbart derefter hos ofrälset och halffrälset vaknade ifvern att afyttra sina frälsegods nöjaktigt förklaras. Från denna tid äro ock adelsregistren mera pålitliga och derföre synes det föga troligt att den nyss nämnde Pehr Pehrsson der skulle upptagits och otvungen lemnat uppgift om sina frälsegods, om han ej varit adelsman. Icke heller skulle väl då de med honom om Bockaboda gård tvistande presterne (Toftenäsbref), som kalla hans fader blott Pelle, gifvit honom epithetet välbördig, och ännu mindre borde väl denna titel tilldelats honom af domstolarne. Det är således mycket sannolikt att han vunnit adelskap, men året torde blifva svårt att uppgifva.

Ett liknande förhållande eger äfven rum med en annan samtida småläuning, hvars adelskap synes mera ostridigt, nämligen *Knut Eriksson till Grafhult.* Han förekommer redan 1604 bland smålands-adeln och för 1607 i skölden en sabel under 2 stjernor samt på hjelmen 2 blad eller kanske påfågelsfjädrar (sigillet är illa graveradt). Utan tvifvel är han samme Knut Eriksson, som är upptagen på den introducerade ätten *Sabelstierna* N:o 206 såsom son till *Erik Knutsson till Hemmekylä* samt broder till den år 1609 adlade *Henric Eriksson*, hvars son år 1634 tog introduction med ett nära öfverensstämmande vapen. År 1610 lemnar han på mönstringen i Jönköping uppgift på den frånvarande *Arvid Bröms'* gods, och synes hafva stått i nära slägtförhållande (varit måg eller svåger?) till denne.

I det föregående är sagdt att äfven gamla grafstenar kunna lemna upplysningar om vår äldre adel. De kunna stundom gifva oväntade men derföre icke mindre beaktansvärda anvisningar att söka frälsebörd der man icke anat den. Vi skola här anföra åtminstone

[1]) Han och hans hustru kalla *Nils Pedersson Sjöblad*, gift med *Malin Pedersdotter Kåse*, sin käre faderbroder (Toftenäsbref).

ett exempel derpå. På Gårdsby kyrkogård i Wärend finnes en minnessten öfver *Benedictus Johannis*, fordom pastor derstädes, och stamfader för friherrliga ätten *Leijonhielm* (N:o 142) och adliga ätten *Ekehielm* (N:o 380). På denna sten ses ett inhugget vapen, som, så konstlöst det än är, omisskänneligen visar i skölden en afhuggen ekegren med 3 qvistar, hvar med sitt ållon,[1]) och deröfver läses följande inskrift: »*Insign. Baziorum ante 100 AN.*» Stenen restes år 1628 af herr Benkts söner *Johan*, sedermera biskop i Vexiö, och *Jöns*, kyrkoherde i Svartarp. Samma vapen, som det här inhuggna, fördes dels af den gamla *Haleby-slägten*, introducerad under N:o 42 med namnet *Ållongren* i Östergötland, dels af den ointroducerade *Våla-slägten*; men att *Bazarne*, som af *Hyltén-Cavallius* räknas till de förnämligaste Virda-ätterna, varit en utgrening från någon af dessa, vilja vi ej påstå. Emellertid och ehuru 100 år här kan vara *numerus certus pro incerto* är det dock möjligt att skriften tyder på ett omkring 100 år före 1628 vunnet adelskap. Uppgiften förtjenar i alla händelser att så mycket mer beaktas, som prester af adlig börd eller med adelsgiften alldeles icke äro sällsynta i Småland och ej heller i Vestergötland under konung Gustafs och hans söners regering, ehuru man ännu vet allt för litet om dem. En herr *Peder Bengtsson* (Hård af Thorestorp N:o 60, ehuru ej upptagen på Riddarhusgenealogien) är pastor i Villstad 1541 och 1545, en *Erasmus Trugilli* (flygande skäkta) i Tranemo 1598 och herr *Peder i Hofmanstorp*[2]), herr *Jakob i Hvitaryd* samt herr *Thorkel Persson i Dädesjö* nämnas bland de adelsmän i Småland, som försummat sin rusttjenst 1562 och 63. (K. A.) År 1576 får herr *Peder Johannis i Tolg* (Toftenäsbref) frihet från »rosstienst» för de gårdar han ärft efter sina föräldrar, och på Bockboda frälsehemman framställa omkr. 1570—1600 prester i Sandsjö och Förlösa bördsanspråk, åberopande sina förfäders frälsegifte. Man kan häraf se att utredandet af slägtförhållanden är en ganska god väg att komma på det klara med icke blott frälsets *personer* utan äfven dess gods, och att med afseende på den urgamla bördsrätten ätteforskningen är af vigt för lösandet af till och med rent kamerala frågor.

Aflägsenheten från alla urkunder och de ofullständiga anteckningar, som under en förfluten, för forskning mera gynsam tid, kunnat samlas, förmena oss nöjet att egna den ointroducerade adelns ättartaflor någon egentlig granskning[3]), men då här och der några förklarande tillägg eller enkla anmärkningar kunnat göras, torde de ock

[1]) *Wieselgren* Ny Smål. Beskr. II s. 840 säger att enligt Gahms försäkringar vapenbilden skall vara 3 ax, men detta vederlägges af inskriften, hvarest bland annat förekommer följande rader:

De quercu veteri surgit nova germina campi.

[2]) Herr *Peder i Hofmanstorp* uppgifves vara gift med *Iliana* (Båt), *Håkan Matssons* dotter till Billa; men detta möter åtskilliga kronologiska svårigheter. Enligt Peringskölds uppgift var *Peder i Hofmanstorp* bondeson.

[3]) Det är endast genom den välvilja, hvarmed kammarh. *C. G. Silfverstolpe* gått förf. tillhanda och det besvär att collationera äldre anteckningar och utdrag med de i Riks-, Kammar- och Vitterhets-akademiens arkiv befintliga urkunderna,

böra framställas, helst forskningen i denna adels häfder icke ännu torde få anses afslutad.[1])

Såluuda hafva vi funnit *Johan Abel* till Stockaryd (s. 1) bland de rustande i Småland ännu 1610, och 1611, då han skrifver sig till Klemmestorp, är han öfverste för den uppbådade allmogen i Småland. *Anders Mårtensson* (s. 5 och rättelserna s. 382) är redan den 17 Juni 1574 (bref i Skara läroverks samlingar) gift med *Kjerstin Torstensdotter Krumme*, som då hade systrarna *Brita*, gift med *Torkel Grijs* (N:o 192) till Halla[2]), *Byretha* gift med ofrälse mannen *Bengt Tolsson* (Tordsson) till Hvitene[3]) och fru(?) *Ingeborg*, antagligen då enka. — På ätten *Agricola* (s. 3) torde såsom en för riddarhusgenealogien tjenlig upplysning böra i likhet med hvad annorstädes skett nämnas, att *Helena Agricola* Tab. 3 i sitt gifte med kyrkoherden *Petrus Johannis Valstenius* (Gen. Sursilliana s. 240) varit moder till häradshöfdingen *Johan Wallstenius*, adlad *Wallensten* (N:o 1,305), enär hvarken dennes moder eller fader återfinnes på hans genealogi. — Om slägten *Camerarius* (s. 40) eller åtminstone *Ludvig Camerarii* arfvingar torde reduktions-handlingar i Kammar-Arkivet lemna upplysning, ty enligt ett reduktions-kommissionens bref af den 28 Oktober 1698 få de vederlag för reducerade köpegods, och bland desse arfvingar var enligt Wieselgren (Ny Smål. Beskrifn. II s. 687) en *Barthold Hartwijk*, som af denne förf. anses vara Ludvig Camerarii måg och son af den 1651 adlade *Johan von Hartwijk* (N:o 539), hvilket allt torde förtjena undersökas, då reduktions-akterna i Kammar-Arkivet icke nämnas bland utg:s källor. Vidare kan på *Göran Jönssons* ätt (s. 103) uppgiften om hans vapen rättas efter en anteckning i Riksregistraturet för 1529 att figuren i öfra sköldfältet varit en kalk, och på ätten *Göthé* (s. 107) tilläggas, att generalqvartermästare-löjtnanten *Nils Eosander*, utom der upptagna tvenne barn, äfven haft en dotter *Margaretha Kristina Göthe*, gift (Gen.

---

hvilket han sig åtagit, som, hvad här meddelats, blifvit möjligt; vi begagna tillfället att här betyga honom samt alla andra, hvilka medelbart eller omedelbart gått oss tillhanda, vår hjertliga tacksägelse derför.

[1]) Då detta icke heller är händelsen med den introducerade adelns, skola vi i noterna tillägga de upplysningar till desammas genealogier, hvartill våra uppgifter i texten kunna föranleda.

[2]) Detta gifte är för riddarhusgenealogien okändt.

[3]) Enligt *Nils Henrikssons* frälseransakning hade denne, som äfven kallas *Bengt Skräddare*, varit 3 gånger gift i frälse och 1574 egt *Göran Tuvessons* (Anrep: Lilliehök Tab. 36) enka. Göran Tuvessons gifte är således på riddarhusgenealogien om ej oriktigt dock ofullständigt uppgifvet. Dennes son *Hans Göransson* kallas ofvannämnde år Benkts stjufson, hvadan han icke gerna kan vara son af Görans uppgifna maka, och Benkt synes hafva innehaft åtminstone en del af sina frälsegods å stjufsonens vägnar, såsom äfven Nils Henriksson förmäler. Vi torde äfven få anmärka att *Hans Göransson* icke varit barnlös i sitt gifte med *Anna Lake*. På Lena sockens kyrkogård i Vestergötland finnes en grafsten öfver *Vilhelm von Salzburg* och hans hustru *Karin Lilliehöök* till Blombacka och Kolbäck, der hennes föräldrars vapen Lilliehöök och Lake nogsamt visa hvars dotter hon varit. Öfverste Vilhelm von Salzburg, som i skölden förde trenne rundtoppiga berg med en hvälfd port till det mellersta, och på hjelmen ett dylikt berg mellan 2 horn, skref sig till Hvitene och Husgiärde. Han dog 1648 den 26 Juni och hustrun den 23 November s. å.

Sursilliana s. 224) med regementspastorn, sedermera kyrkoherden i Virmo *Laurentius Sacklinius* (f. 1676 † 1750) i hans tredje gifte och genom honom stammoder till finska adliga ätterna *Edelsköld* och *Sacklén*.

På slägten *Hamilton* s. 111 anmärkes med rätta att *Malcolm Hamilton* icke synes kunna vara sonson af den med honom samtida *Claude Hamilton*, lord Paisley, och detta slägtskaps-förhållande är äfven för engelska genealoger obekant. Vi hafva varit i tillfälle att se flera ättartaflor för denna i såväl Stora Britanien som andra länder utgrenade ätt, men ehuru ofvannämnde Claude Hamilton der vanligen tilldelas 5 söner, hvaribland en, *sir Fredrik*, stamfader för viscounts Boyne, uppgifves hafva tjent under konung *Gustaf II Adolf*, så söker man dock alltid förgäfves den *Archibald*, som skulle vara *Malcolms* fader. Att de svenska ätterna Hamilton härstamma från den *Jacob*, som 1445 fick sina egendomar förklarade för baroni och blef den förste skotske lord Hamilton, ega vi ingen anledning att betvifla; men deremot synas ätteleden närmast ofvan Malcolm Hamilton af Bellygally vara feltagna, trots det intyg, som *Hawkins* »Ulster King of Arms» år 1755 lemnat. Vida sannolikare vill det synas oss att han varit son eller sonson af *sir John Hamilton* till Clydsdale, en yngre broder till Jacob, andre grefven af Arran och fransk hertig de Chatelherault. Sonson af Claude lord Paisley var han bestämdt icke. I sammanhang härmed kunna vi icke förtiga att äfven många andra svårigheter möta mot ett godkännande af den Hamiltonska genealogien för äldre tider, äfven der såväl de yngre engelska som de svenska ättartaflorna äro fullkomligt ense. Så t. ex. torde det kunna ifrågasättas om slägten Hamilton verkligen är en gren af den gamla ätten *de Bellomonte* eller *de Beaumont*. Denna ätt förde enligt *Yorke* (Union of Honour, London 1640) såsom grefvar af Warwick en snedrutad sköld i blått och guld, omgifven af en röd sköldkant med åtta runda naglar (*Lozengy Or and Azure, on a border Gules 8 Plates*) och såsom grefvar af Leicester ett hermelinbetecknadt femblad i rödt fält (*Gules a cinque foyle Ermine*). *Imhoffs* uppgifter och afbildningar uti hans »Regum Pariumque Magnæ Britanniæ Historia Genealogica» (Norimbergæ 1690) visa deremot att slägtvapnet alltid varit en rutad sköld i rödt och guld, snedrutad för grefvarne af Leicester och schackrutad, men belagd med en hermelinbetecknad sparre, för grefvarne af Warwick. I början af 1700-talet begynna genealogerna härleda Hamiltonska slägten från en *William*, tredje och yngste sonen af *Robert de Bellemont*, tredje grefven af Leicester, hvilken för sina vackra hvita händer kallades »Blanchmains» (*Albimanus*) och dog 1190. Denne *William* (enligt yngre engelska genealoger, men enligt Riddarhusgenealogiens förbättring hans son *Gilbert*) säges hafva flytt till Skotland, der vunnit stora förläningar och grundat ätten Hamilton. Om ätteleden från honom till Jacob, förste lord Hamilton, och dennes närmaste afkomlingar äro genealogerne ense, men deremot måste man med största tvekan antaga uppgiften att de skotske Hamiltonarnes stamfader *sir William de Hambleden* varit samme man som *William Beaumont* (el-

ler de Bellemont), son af Robert Blanchmains. *Yorke* kallar denne sistnämnde (L. C. s. 187) *a leaper* (läs: *leper*), *who was founder of Saint Leonards Castle in Leicester* och *Im-hoff: Vilhelmus leprosus, dominus de Breteuil.* Hans flykt till Skotland är för desse författare alldeles obekant, och synes äfven föga förenlig med den svåra sjukdom, hvarmed han synes hafva varit behäftad. *Buchanan* (Rerum. Scotic, Hist. Lib. VIII.) och *Lesley* (De rebus gestis Scotic. Lib. VII.) härleda visserligen Hamiltonska slägten från en flygtig engelsk ädling, men den förre känner ej hans namn, den senare blott tillnamnet *Hamptoun* (nobilis anglus cognomento Hamptoun) och båda förlägga hans ankomst till Skotland till konung Robert Bruces dagar omkring år 1323. Heraldici och genealoger hafva i alla tider och alla länder gent emot kronologien intagit en oförskräckt och sjelfständig hållning, men derjemte varit ett tjenstvilligt och hjelpsamt folk; synnerligast i Skotland och England, der en framstående man genast måste förses med en storartad »pedigree», som växer allt längre och längre tillbaka in i det förgångna i samma mån han sjelf och hans ätteläggar framglänsa i det närvarande. Folklynnet är också sådant att begreppet *novus homo* der är mera ofattligt, mera obehagligt än annorstädes. Sir William de Hambledens identitet med William Beaumont ser derföre ut såsom en frukt af dylika »pedigree»-författares forskningar eller gissningar; ty då det ligger ett godt stycke århundrade emellan desse båda, faller det sig icke lätt att sammanföra detta tidsafstånd på en enda mansålder. Härtill sälla sig äfven andra svårigheter. Först och främst den sjukdom, såsom det vill tyckas spetälska, hvarmed *William Beaumont* varit behäftad, och vidare den omständigheten att *Buchanan,* då han (L. C. Lib. XII) omtalar att konung Jacob III måst tvinga sin syster Maria icke blott till skilsmessa från hennes första man, *Thomas Boyd* (*Bode?*), grefve af Arran, utan äfven till det nya giftet med *Jacob,* andre lord Hamilton, kallar denne sistnämnde: *»hominem prope novum».* Detta torde han väl ej kunnat säga om en *Hamilton-Beaumont,* äfven om denna sistnämnda ätts, på vårt Riddarhus sannolikt efter *La Roque* (Histoire de la maison d'Harcourt) anförda, härkomst från *Bernhard Danus* icke skulle vara fullt bevislig. Vi våga derföre med temmelig tillförsigt påstå att Hamiltonarnes börd från de gamle grefvarne af Mellent och Leicester icke blott på Buchanans tid i slutet af 1500-talet utan äfven på Im-hoffs tid 100 år derefter varit, i det allra närmaste om ej fullkomligt, okänd. När och huru den upptäckts känna vi lika litet som den lycklige upptäckaren; men att en sådan annexion skett är dock lätt förklarligt. Då Hamiltonska slägten i början af 1700-talet mer och mer utbreddes och dess medlemmar städse vunno nya värdigheter, måste naturligtvis äfven dess »pedigree» blifva föremål för större uppmärksamhet och försök göras att utfinna, hvem den der engelska ädlingen varit, som först flyktat till Skotland och der grundat denna vidt frejdade ätt. Vi kunna då äfven tänka oss att någon ätteforskare under ett sådant sökande påträffat *Yorkes* i följd af så många nyare

genealogiska arbeten i förgätenhet fallna verk, och der om Robert Blanchmains son William funnit antecknadt icke *»He was a leper»* utan *»a leaper»*, hvilket kunde passa på William de Hambleden. Yorke visade derjemte att de äldste grefvarne af Leicester fört ett hvitt femblad i sin röda sköld, och sir William hade ju satt tre sådana i sin. Men nu var William Beaumont tredje sonen af en grefve af Leicester och hvad var väl då naturligare än att han tredubblat det fäderneärfda fembladet. Denna omständighet måste vara öfverbevisande. *William Beaumont* och *sir William de Hambleden* voro således en och samma person. Detta godkändes; de båda ätterna sammanknötos och att William Beaumont varit spetälsk (leprosus såsom Imhoff säger) och den engelske till Skotland flyende riddaren af Lesley kallats *Hamptoun*, det förglömdes lätt i glädjen öfver denna upptäckt. De kronologiska svårigheterna föllo icke heller genast i ögonen, men när man började bemärka dem och att det icke gerna vore tänkbart att en man, som aflidit 1190 kunde ega en son, som ännu 1325 varit om ej ung dock i sina bästa år, så var anknytningen redan ett factum, hvilket ej gerna kunde ändras. Men denna svårighet kunde öfvervinnas. Hvarföre skulle den, som först flydde till Skotland, just vara William? Han kunde ju lika så gerna hafva varit dennes son Gilbert. Ja hvarför icke? Det passade bättre och så fick sonen, såsom i vår Riddarhusgenealogi skett, öfvertaga fadrens rol. Detta var ett i dylika fall mycket vanligt sätt att undvika kronologiska obehag, när dessa störde genealogiska combinationer, och äldre ättartaflor öfverflöda af sådana exempel. Men allt detta oaktadt vilja vi icke bestrida möjligheten af ett samband mellan de äldsta grefvarne af Leicester och den Hamiltonska slägten. Dess nuvarande genealogi må gälla allt hvad den förmår, ty felen här skada ej Sveriges historia; men våra tvifvelsmål hafva vi ej kunnat undertrycka och hoppas att äfven de få gälla hvad de kunna. Vi äro äfven nog djerfva att påstå att Hamiltonska slägten hvarken i England, hos oss eller i andra länder, behöfver denna ovissa glans öfver sina äldre dagar, och att dess skilda grenar, nöjda med den ära de sjelfve obestridligen vunnit, kunna utan uppoffring undvara alla lånta fjädrar, men deremot böra de alla, såsom ett dyrbart arf från deras sagotid, bevara sägnen om deras stamfaders öfvergång till Skotland och denna sägen, som sprider ett romantiskt skimmer öfver ättens första uppkomst, förtjenar att varda känd äfven utom den familj, vid hvars härd han såsom ett kärt slägtminne i århundraden berättats. Omkring år 1323 — så lyder sägnen dels efter Buchanan, dels efter andra äldre uppteckningar — hade en engelsk ädling i sin konungs hof dristat rosa den skotske konungen *Robert Bruces* lycka och mandom. Detta tycktes mången vara ett föga höfviskt tal och förtröt i synnerhet konungens kammarherre *John Spencer*. Med vredgadt sinne och dragen dolk störtar han loftalaren inpå lifvet och tillfogar honom ett lätt sår. En sådan skymf kunde ej lemnas ohämnad, och då den förolämpade hindrades att på stället utkräfva hämnd, dödar han Spencer dagen derpå. Nu måste han fly till Skotland, och

så är sagdt, att de som sändes i hans spår, voro nära att upphinna honom, men i en skog byta han och hans tjenare kläder med tvenne vedhuggare och fortsätta der deras arbete att med såg fälla en ek. Förföljarne nalkas och den förskräckte tjenaren vänder sig om för att bespeja dem, men hans herre tillropar honom ett befallande »through» och de fortsätta sitt arbete. Detta afvänder alla misstankar. Spencers män draga vidare, och den fredlöse flyktingen kommer på en annan väg öfver gränsen och till Robert Bruce, som välvilligt tager honom i sitt beskydd och gifver honom gods (*Kedsow* enligt några, *Eadgow* enligt Lesley) i grefskapet Lauerk. Dessa gods fingo sedan namnet *Hamilton* och öfver sin vapensköld satte den nye godsherren en »crest» som visar *»an oak, fruited and penetrated transversly in the main stem by a frame-saw»*, och tog till valspråk det *through* som räddat hans lif, och säkerligen för mången bland hans talrika afkomma inneburit en kraftig uppmuntran till ihärdighet under motgångens mörka dagar. En sådan slägtsägen är mera värd än ett tusenårigt men tvifvelaktigt ättartal.

Från detta afsteg inpå den introducerade adelns ättartaflor återgå vi till den ointroducerades. Vi anmärka då på adliga ätten *Hund* (s. 133) att *Uriana Hunds* första man *Scipio de Palma* varit en af de 50 svenskar som 1585 studerade vid jesuiter collegiet i Braunsberg, ehuru han såsom det vill synas sedermera återgått eller öfvergått till den Lutherska läran. Der kallades han icke nobilis, men sedermera hafva vi sett honom få detta epithet. Möjligen var den *Ambrosius e Palma nobilis suecus*, som disputerade i Dorpat år 1635 *de virtute heroica* och år 1638 derstädes orerade öfver samma ämne, en son af den *Scipio*, hvilken, om han ej varit erkänd svensk adelsman, dock synes hafva åujutit fullt frälse. — På ätten *Mannersköld* (s. 184) säges att *Assar Pederssons* hustru *Ingrid Germundsdotter* jemte sin broder år 1593 fått af mormodern hustru *Margaretha Nilsdotter* (Winge) de gods, hennes man *Benkt Slatte* gifvit henne i morgongåfva. Denna uppgift kan ej vara fullt riktig, ty såsom här längre fram skall visas, var hustru Margaretha på Skofteby död redan omkring 1584, hvadan hon ej år 1593 kunde bortskänka några gods. Ingrids moder hustru *Dorothea* kan ej heller vara Margarethas dotter; ty om hon varit det, så skulle hon och hennes barn, men ej *Stenbockar* och *Ribbingar* tagit arf efter hustru Margaretha. Så vill det åtminstone synas och derföre torde Ingrids moder hafva varit en dotter till Benkt Slatte af ett föregående men ännu okändt gifte. Detta göres antagligt äfven deraf att hennes barn med *Germund Pedersson* fått Margarethas morgongåfvogods, hvilka möjligtvis räknats såsom fäderne och ej möderne, då bröstarfvingar saknats. Det uppgifna årtalet kan dock detta oaktadt vara riktigt, ty ett bref af drottning *Katarina* samt *Erik* och *Carl Stenbock*, ufgifvet d. 10 September 1694 (Skara läroverks samlingar) omtalar skedd arfsfördelning, och torde hustru Dorotheas barn derförinnan erhållit hvad dem tillkommit. — Hvad beträffar *Olof Arvidssons* ätt

(s. 205) så vill det synas som om denne varit *Olof Arvidsson Hwijth* [1]), en af stamfäderna för adliga ätten *Rosenbielke N:o 52*, åtminstone är dennes adelsbref utfärdadt samma dag. På *Olof Trottessons* ätt sidan 206 kan måhända tilläggas, ehuru vi ej för visso våga säga det, en *Olof Olsson*, son af nämnde Olof, åtminstone är en sådan bekant för Peder Månsson (fol. 187 v.) och då han var nära samtidig med denne, kan han ega vitsord. Om den med namnet *Palmcrona* adlade *Carl Gustaf Boberg* (f. 207) säges att han 1737 blifvit extra ordinarie och 1739 ordinarie cancellist i Kammar Kollegium. Detta synes svårt att förstå, då det några rader derefter uppgifves att han år 1738, 40 varit riksdagsman i borgarståndet. Månne icke här en förvexling af liknämnda personer egt rum, åtminstone synes *Låstboms* uppgift (Höfd. M. II. s. 98) att *Boberg-Palmcrona* på 1730-talet blifvit borgmästare i Norrtelje, mera antaglig. Uttrycket att han varit ledamot af Riksens Ständers Kommission 1742—46 är vilseledande, då det kan framkalla tanken på en under hela denna tid arbetande Kommission, som ej funnits, eller ock förstås så, att han varit ledamot af de Riksens Ständers Kommissioner, som under dessa år förekommit, hvilket ej heller torde vara fullt rigtigt; men 1743 var han ledamot af kommissionen öfver finska kriget. Hans adelskap af 1751 blef ej tillkännagifvet, och 1755—56 är han åter riksdagsman i borgareståndet, (enligt meddelanden af prof. C. G. Malmström). Vid uppgiften om *Staffan Sasses* gifte (s. 253) må erinras att i ett Kammar-Arkivets »register på gods, som adeln rappat från kyrkor och kloster», hans hustru säges vara en dotter af *Bengt Knutson Ulf.*

Slägten *Skraggenstierna* (sid. 271) inledes med den bekanta sägnen om Skraggarnes förnämliga härkomst, och vi få der veta att en skotsk konung en gång i forna tider landat på en obebodd ö och der plågats af hunger. Der funnos dock vilda getter och han lofvade den belöning, som fångade en bock. Detta lyckades och hofmannen, som lemnade bocken, fick godset *Kragie* men tillika namnet *Skragge*, som uppgifves betyda bock (?). Vare det långt från oss att vilja bestrida trovärdigheten af denna märkliga historia. Vi vilja blott som ett motstycke dertill anföra en gammal handling, som visar att Skraggenamnet varit kändt och — hvem vet — kanske äfven uppkommit i Vermland redan på 1400-talet, och detta just i de trakter, der ätten först framträder. I Kammar-Arkivet finnes nämligen ett vittnes-intyg, gifvet af åtskilliga bönder den 28 Februari 1576, om Hällbostads m. fl. skattehemman, hvarur följande må anföras: Thett war enn bonde benemptt Joen Skragga, hann lente enn båth aff enn benemptt Pelle ij Ramstadh oc itt skuttneth oc rodde sedann på Hammaröö schage oc

[1]) Han sjelf begagnade aldrig detta tillnamn, men bär det i äldre genealogier, der han uppgifves varit bondeson; var född i Danmark. Hans gifte med *Iliana Båt, Håkan Matssons* till Billa dotter, är säkert, ty hans enda efterlemnade barn Anna är en af arfvingarne till herr Göstaf Arwidsson till Lina »fordom riddare» som han — redan i lifstiden — kallades. Huruvida hans öfriga giften hos Anrep äro riktiga, må lemnas oafgjordt.

toch ther fyra gietter oc enn handquärn, och sedan rodde hann ij Staffuichen och lade sigh på enn holma, benemptt Kyllingaholmen, till at soffua, och medh hann såff, dreff båtheon iffrå holmæn och in på Messeuich ådde, ther gick hann sönder. Doch sade fförenemde Pelle ij Ramstadh till fforscreffne Joen: Tu haffuer nu fforuerckat 40 mark ortich fför huartt soolasätt, Therffore tock hann fförnempda Helbostadh ij sacköre; såleds är samma gårdh kommen ffrå scatten och till Peder Larisson.[1]) Det torde väl icke kunna nekas att en viss öfverensstämmelse råder emellan denne *Jons* sjöfärd och den skotske riddaren *Skragges* äfventyr, och det är ej ovilkorligen nödvändigt att gå så långt som öfver hafvet för att få en förklaring på Skraggenamnet. Uti det anförda intyget förekommer något, som icke synes höra till frågan om Hällbostads skatte eller frälsenatur, men som dock icke torde vara sagt alldeles utan mening. Bönderne upplysa i förbigående att Jon tagit 4 getter och en handqvarn och denna omständighet ensam kan hafva varit tillräcklig anledning för dem att kalla honom »skraggen»,[2]) som från äldre tider varit, och ännu mångenstädes är ett af vargens många binamn. Detta vedernamn har vidare såsom otaliga andra både i äldre och nyare tider sannolikt öfvergått på afkomman och blifvit ett slägtnamn.[3]) Denna förklaring af det ur-

---

[1]) Sjelfva slutsatsen här kräfver en förklaring. Denne *Pelle i Ramstadh*, såsom han sjelf skrifver sig, eller *Peder Andersson*, som han kallas i sigillets omskrift, en son af *Anders Jonsson* (1414—1417) var af den gamla vermländska *Storkeslägten*. Han förekommer uti handlingar mellan 1473—79 och lemnade såväl Ramstad som Hälbostad till sonen *Ingemar Pellesson* (1480—1519), hvilken åter 1513 sålde Ramstad med 2 ödegårdar till biskopsstolen i Skara. De bördades af en fädernefrände, *Bronntte Olsson*, och från denne kommo de i arf till ofvannämnde *Peder Larsson*, hvilken antagligen varit hans sonson. Peder Larsson, som egde gods både i Vermland och Vestergötland, var gift med en dotter till ofrälse mannen *Peder Andersson på Brennebacka*, skref sig till Bro (nu Vestbro) och var af konung Gustaf under hans sista år mycket använd; men för öfrigt en vild sälle. Han hade blott en dotter, gift i ofrälse med en *Nils Månsson*; och med hans brorsson *Lasse Olsson* till Ramstad och Hjelmarsnäs, höfvitsman för en fana ryttare under Carl IX:des tid, död 1606, utslocknade ätten på svärdssidan, men vapnet: en stork med en orm, i näbben, upptogs oförändradt af hans dottersöner *Nils* och *Joen Pehrssöner* (se adliga ätten Stårck N:o 233).

[2]) Att *skragge* och *skråe* i grunden äro samma ord, har synts oss ovedersägligt och de upplysningar, herr adjunkten B Richert benäget meddelat, hafva till fullo bekräftat detta. Båda orden betyda ursprungligen en utlefvad, gammal och följaktligen ofager menniska. Såväl adjektiver och verber. som åtskilliga sammansättningar bevara i folkspråken denna betydelse, såsom *skragget* och *skråen*, skragga och skrå (jfr *tvaga* och *två*, *slaga* och *slå* o. s. v.) samt *skråpuk*, *skråfälling*, m. fl. Den onde anden kallas äfven *den gamle* (*gammal Erk* i Verml.) *den fule, den lede, den stygge*, och så kom *Skraggen* att blifva ett namn på honom. Men nu är äfven vargen en af af menniskans fiender, och derföre öfverflyttades benämningen *skraggen, skråggen* på honom, som ej får nämnas med sitt rätta namn ty »kallar du mej varg, ska ja bli dej arg». Skraggen svarar här fullkomligt emot benämningen »den gamle grå», som äfven gifves honom, och tron att många vargar egentligen äro förbytta menniskor (varulfvar) torde kanske härtill medverkat.

[3]) Bildandet af sådana namn på alldeles samma grunder fortgå ännu i dag, såsom vi uti en särskild uppsats om namn och känningsnamn hos allmogen införd i *Svenska Familjejornalen* för Maj månad 1876, sökt ådagalägga.

gamla förnämliga Skraggenamnet är visserligen i jemförelse med sägnens alltför prosaisk, — vi medgifva det gerna, — men då Skraggeslägten först uppträder här i trakten, är det väl icke alldeles omöjligt att sägnen adlats på samma gång som familjen, att Killingeholmen vuxit till en obebodd ö, de tama getterna förvildats, och *Pelle i Ramstad,* som tog godset *Kragie* (= Hällbostad) i saköre, förbytts till en skotsk konung, som gifvit det i namnfäste. Ja detta vill till och med synas nästan påtagligt för hvar och en, som gjort sig närmare förtrogen med såväl bondeseder som adlig diktkonst.[1])

På adliga ätten *Swan* (s. 298, uppgifves *Göran Jönsson* såsom egare till Hammar i Väse socken i Vermland. Men detta är ett misstag, ty det Hammar han egde, var Arwid Svans forna sätesgård i Torskinge socken i Vestbo härad. Lika med utgifvarne anse vi troligt ehuru ej ännu bevisligt att Göran varit Arwids sonson, helst han före det egna adelskapet fört dennes vapen. Men det var dock icke genom arf utan på en ganska lång omväg, som han fick sin farfaders gård. Hammar och det derinvid belägna Ryd, hvilka jemte all Arwids öfriga egendom i löst och fast år 1453 dömdes förbrutna, finnas upptagna i en Vadstena klosters jordebok från 1490 eller början af 1500-talet, och hafva troligtvis dit donerats af konung *Carl Knutsson,* som städse varit detta klosters synnerliga befordrare. Vid reformarmationen kommo båda dessa gårdar, som sedan allt framgent varit förenade, i konung *Gustafs* hand och han bortbytte dem mot Argie (Erie, Ergie) och Byholmen till *Arwid Olofsson Drake* på Hambra (Bredaryds socken). Underhandlingar härom började redan 1527 (Riksregistraturet), men bytet kom ej fullt till stånd förr än år 1530 (K. A.). Arwid Drake bodde på Hammar, såsom kan ses af en mängd intyg om dess betesmarker m. m. i Göran Månssons jordebok. Han lär äfven der hafva aflidit, ehuru dödsåret

---

[1]) Bland de många sägner, som tillkommit för att förklara vissa slägtnamn, anse vi oss här böra anföra en, helst densamma vill tillerkänna ej blott frihet och frälse utan till och med adelskap åt en svensk ofrälse slägt, som ännu lefver. Det hände sig en gång — så sägs det — under ett krig, att en Närikes knekt blef tillfångatagen och förd till en stuga, der han före sig fann en annan fången landsman, i hvilken han till sin förskräckelse igenkände sin egen konung. Lyckligtvis voro de, som bevakade dem, okunniga härom, och för att insöfva dem i ytterligare säkerhet, går knekten fram till sin medfånge, fattar honom i armen så gande: Hwa' sitter du hänna din *slorfver* å inte förfäktar dej!», hvarefter de gemensamt anfalla sina bevakare och slå sig ut. Lyckligen undkomne klappar konungen sin räddare på axeln. »Hör du din *slorfver»* — säger han — »detta skall hädanefter blifva ditt namn och skall du bära det med heder såsom adelsman.» Knekten kallades också derefter *Slorff* och detta namn bars af hans afkomlingar till dess vanan att förvända det till *Slarf* förmådde en i förra århundradet lefvande ättling att utbyta det emot *Lundgren.* — Sägnen vill förläggas till konung Carl XII:s krig, men skulle den ega någon grund, måste den omnämnda tilldragelsen skjutas längre tillbaka i tiden, ty redan 1591 nämnes en *Anders Larsson Slorff* såsom konungens fogde i Arboga. På 1620-talet var en *Kjerstin Jönsdotter Slorff* gift med fogden på Säbylund *Jacob Ekander* (fader till *Lennart Ekfelt* N:o 1,442) och 1696 begrofs i Sköllersta kyrka löjtnanten, ädel och manhaftig *Paul Henriksson Schlorff* 80 år gammal. Denne Pauls sonson antog namnet Lundgren och har många lefvande afkomlingar.

är obekant. Enkan, *Brita Pehrsdotter Hård* trädde i nytt gifte med *Göran Jönsson* som således med henne fick Hammar. Efter Görans död 1545, flyttade enkan dit från Kronobergs gård, men konung *Gustaf*, som beslutat upprätta en storartad afvelsgård vid sjön Bolmen, började nu se sig om efter tjenligt ställe för densamma. Redan 1548 hade hans plan härtill mognat, och nu ville han hafva tillbaka de många krono-, kyrko- och klostergods, han der bortbytt till frälset och i synnerhet Drakeslägten. År 1550 befaller han *Nils Birgersson* att uppsöka en lämplig plats i Vestbo eller Sunnerbo att »sättie afwell» på, och då denne förklarar Rydh vid Hammar dertill lämpligast, förständigar konungen sin fogde i Sunnerbo *Anders Pehrsson* att dermed taga befattning, medan som han säger i brefvet till Nils Birgersson, »bådhe Hamar och Rydh oss tilkommer». Han är nu ej längre nöjd med sina byten på 1530-talet och klagar att han dervid kommit till korta. Hustru Brita får derföre befallning att inställa sig hos konungen med de bref och copior, som lyda på det bytet, konungen gjort men hennes första man Arwid Drake. Men hon hörsammar ej befallningen. Nils Birgersson får förnyad tillsägelse att sända henne upp »hvad eller hon wil eller eij». Nu fanns ej längre någon undflykt; hon måste resa.[1]) Huruvida någon uppgörelse, hvilken från hustru Britas sida alldeles icke varit frivillig, kommit till stånd, är ej kändt och synes ej heller troligt, men år 1551 underrättas hon att konungen «beskickat» *Jacob Månsson* till fogde å Hammar, hvarföre hon skall begifva sig dädan och till Kolletorp i Gerums socken och Skånings härad, till dess konungen »finge göra rede på thet byte them emellen war». I stället för Hammar och Rydh m. fl. hemman fick hon sedermera behålla *Kolletorp* och andra gårdar under frälse, och har således Kolletorp icke, såsom utg. säga, tillhört hennes fader. Det hade af konung Gustaf — troligtvis såsom förläning — lemnats åt Britas första man Arwid Drake och sedan öfvergått till Göran Jönsson. Konung *Gustaf*, som tagit sin tillämnade afvelsgård i full och ostörd besittning, börjar nu efterräkningar med öfriga Drakar eller deras arfvingar. Han klagar att han i sina förra byten med dem blifvit besviken, hvarföre de omgöras, allt för att skaffa tillräckligt antal landtbohemman och rättarelag till den nya egendomen, der han — om man får tro *Allvins* uppgift (Beskrifning öfver Östbo s. 15) — år 1557 hade ett betydligt hushåll, hvars utspisning kräfde 45 t:r råg, 36 t:r malt och allt annat i förhållande dertill. Efter konungens död synes afvelsgården Hammar börjat falla i vanhäfd, åtminstone omfattades dess skötsel med föga värme af hans söner. Redan konung *Erik* började frånskilja en del landbohemman och sjelfva hufvudgården bortbyttes år 1592 af konung *Johan* till *Göran Månsson* (Stierna), som år 1598

[1]) Samtidigt skulle *Krabbe Pedersson*, hennes broder, uppsändas med en stockeknekt, men om hustru *Brita* skulle följa i samma färd framgår ej af brefvet. Konungen var dock henne ytterst ogunstig och klagar i ett föregående bref bland annat deröfver att hon tagit några äplen på Bolmsö vid en gård, som hon måtte hafva ansett för sin, men konungen velat vederkänna sig.

fick konung *Sigismunds* stadfästelse på bytet. Göran Månsson bildade häraf sätesgården Bolmsnäs, som var i hans ätts ego till dess en af reduktionstidens lagfarne röfvare, häradshöfdingen *Johan Boderus* (stamfader för adliga ätten *Segercrona* N:o 1649) slog det under sig från sina pupiller och stjufbarn, för att sedan i sin tur plundras af en listigare själsfrände *Daniel Drefflingh*, hvilken, sedan han sjelf adlats *Liljenberg* (N:o 1431), »förbättrade »namnet Bolmsnäs till *Liljenäs*.

Detta om Hammar i Vestbo. Hvad åter beträffar det *Hammar* i Vermland, hvartill *Arwid Göransson Svan* skref sig, så var detta Hammar i Väse socken, och äfven ur denna gårds historia kunna vi lemna några upplysningar. Dess förste kände egare var vermlandslagmannen Holdo, som år 1268 skänkte det till Riseberga kloster, hvarifrån det — ovisst när och huru — åter kommit i enskild ego. I början af 1400-talet besittes det af väpnaren *Arne Siggason*, som tyckes hafva fått det med sin hustru, ty efter hennes död öfverlåter han den 18:de Oktober 1427 tvådelarne i Hammars gård till *Biörn Niclisson* (Winge) till den treding, som var dennes arf efter Arnes hustru. Det blef nu stamgods för Wingeätten och egdes samt efter all anledning äfven beboddes af såväl sonen *Olof Biörnsson* som sousonen *Nils Olofsson*, alla tre lagmän i Vermland. Emellertid synes Riseberga kloster fortfarande ansett sig ega någon rätt till godset, och synnerligast de sista åren på 1490 och de första på 1500-talet hagla stämningar öfver Nils Olofsson, men utan att hörsammas och utan veterlig påföljd. Han behöll godset. Efter hans olyckliga slut blef det af gunst och nåde efterlåtet åt hans dotter *Margaretha* på Skofteby, gift med *Bengt Slatte*, och då äfven hon efter en lång lefnad slutat sina dagar, uppstod en vidlyftig arfstvist, hvarom åtskilliga upplysningar kunna hemtas i Skara läroverks arkiv. Arfvingarne voro afkomlingarne efter hennes syskonbarn på mödernet *Gustaf Olsson Stenbock* och hans syster *Anna Stenbock*, gift med *Nils Knutsson Ribbing*. Hustru Margaretha måtte hafva dött år 1584, ty den 30 Mars 1591 klaga afvingarne af den sistnämnda grenen att deras arfslott varit dem i 7 år förhållen. Ett arfskifte hölls väl 1594, men synes ej hafva varit tillfredsställande, utan till någon del jemkats, 1596; åtminstone lofvar drottning *Katarina* att då komma ned till Torpa och stämmer *Arwid Swan* sig till mötes i Bogesund. Efterdyningar och ersättningsanspråk fortforo ännu år 1621; men från 1594 har Arwid Swan bland andra gods egt detta Hammar.

I det föregående hafva vi något omnämnt nödvändigheten för ätteforskaren att med varsam hand beröra sina föregångares uppgifter samt att en alltför gransynt kritik till och med kan vara farlig. Ett exempel härpå lemnar utg:nes i öfrigt synnerligt förtjentsfulla behandling af *Natt och Dag-slägten* före introduktionen, i deras ättartaflor för de yngre *Sturarne*. Att många uppgifter i den äldre genalogien, som dels varit ofullständiga dels oriktiga, der kompletterats och rättats, måste erkännas; men också hafva medlemmar af denna ätt, hvilkas tillvaro och plats af handlingar fullt bestyrkas, utan angifvet skäl af-

förts. Om vi t. ex. jemföra Anreps Ättartaflor för denna ätt, Tab. 19, med utgifvarnes Stureätt (s. 289—97) Tab. 16, så finna vi *Måns Johansson* på förra stället ega 7 barn, på det senare blott 3, eller sönerne *Erik* och *Nils* samt dottern *Anna*. Huruvida hans första gifte med Åke Göranssons dotter Anna befunnits origtigt, ehuru anledningar ej saknas att antaga tvenne giften, måste vi lemna derhän, äfvensom de 2 i späd ålder aflidna, af *Anrep* upptagna sönerne med namnet *Johan*, men deremot är det otvifvelaktigt att Måns Johansson varit fader till de 2 på förra stället upptagna men här strukna döttrarna *Alfrid* och *Karin*, samt dertill ännu en dotter *Margaretha*, som dött ogift före den 18 Oktober 1562. Alfrids tillvaro bestyrkes deraf, att hon den 12 November 1561 (originalbref i Linköpings Bibliotek, afskrift i Rääfs Diplomatarium) gjort ett jordabyte med sin broder herr *Erik Månsson till Bro*. Vidare finnes (på samma ställen) en af Jöran Gera och Pehr Bagge i Maj 1577 utfärdad vidimation af ett den 11 Juli 1573 utgifvet bref, hvaruti hon, som nu skrifver sig till Lundby, jemte brorsonen *Nils Nilsson* till Säby förklarar, att hon af sin syster (svägerska) fru *Margaretha Grijp* till Bro anammat några handskrifter, lydande på någon gäld (= ogulden och oskiftad fordran) efter Alfrids fader, salig herr *Måns Johansson*, belöpande sig till 4,500 mark k. Gustafs mynt, och $1^1/_2$ läst smör, och hade fru Margaretha gifvit henne och *Nils Nilsson* del i samma penningar med beräkning af hvad fru Margaretha bort ärfva efter sin salige son *Erik Ersson*, sonson af Måns Johansson. — *Karins* och *Margarethas* tillvaro bestyrkes af ett annat bref af den 18 Oktober 1562 (vidimation af 1577 på pergament i Link. Bibl., afskrift i Rääfs Diplom.), deri den förra erkänner sig af sin kära syster (svägerska) fru *Margaretha Grijp* på Bro hafva uppburit alla de lösören (guld, silfver, penningar, koppar, tenn och kläde) henne genom arf tillfallit efter hennes aflidna föräldrar och syster, jungfru *Margaretha Månsdotter*. Det finnes intet skäl att betvifla rigtigheten af detta brefs uppgifter, ehuruväl dateringen i vidimationen synes origtig, ty Margaretha Grip blef ej förr än den 1:sta November s. å. (enligt hvad utg. meddelat och som af hennes morgongåfvobref bekräftas) gift med Erik Månsson. I sammanhang härmed torde några andra rättelser och tillägg till Natt och Dag-Sturarnes ättartaflor äfven få meddelas. Så t. ex. uppgifves Tab. 18 att *Nils Månssons* hustru *Karin Gyllenstierna* varit hofmästarinna hos drottning *Katarina Jagellonica*, en uppgift, som för det angifna år 1583 möjligen kan vara riktig, men den 4 September 1587 kallar konung *Johan* henne sin älskeliga dotters hofmästarinna; och hvad hennes andra gifte angår, så kan detta visst icke bestridas, då det »förklarats för lagligt äktenskap», men för fullständighetens skull hade efter ordet omgift bort inom parenthes tilläggas (utan vigsel), ty sjelfva giftermålet med herr *Ivar Ivarsson* blef aldrig med denna ceremoni fullbordad i följd af »hans stackotte lijfstijdh». Laga fästning och sängledning hade visserligen egt rum Kyndelsmessan 1566, enligt

derom af herr *Nils Johannis*, fordom kapellan hos herr Göran Eriksson Gyllenstierna, utfärdadt intyg d. 12 Oktober 1589, och redan derförinnan, eller den 4:de September 1587, hade fru Karin fått sin af herr Ivar födde son *Ivar Ivarsson* förklarad för äkta, men tvist härom uppstod åter, när fråga blef om arf, och slutades först sedan erkebiskopen och biskoparne i Linköping, Skara och Wexiö den 26 Juni 1602 bekräftat ett den 20 Februari 1594 likaledes af erkebiskop och 4 biskopar med deras capitulares om detta äktenskaps giltighet utfärdadt bevis. — För *Nils Nilsson*, Tab. 19, kan hans första bröllopsdag bestämmas till den 17 Januari 1579, ty dagen derpå gaf han sin hustru Haneströms gods m. fl. gårdar i morgongåfva. Men ehuru denna lemnats med kastad glafven, och öfriga formaliteter och ceremonier iakttagits, hade något bref derpå ej under hennes lifstid utfärdats, hvarföre han *efter hennes död* den 24 Mars 1604 utgifver bref derpå, (orig. på Brokind, afskr. i Rääfs Diplom.), ett förhållande, som för rättsforskaren icke saknar intresse. Slutligen kan på Tab. 22, om *Åke Johanssons* hustru *Ingeborg Nilsdotter*, tilläggas att hon likasom mannen aflidit före den 11 Oktober 1553, då *Johan Åkesson* gifver sin farbroder herr *Måns Johansson* qvitto på arfvet efter de aflidne föräldrarne. (Original på Brokind, afskrift i Rääfs Diplom.)

På Våla-slägten kan om Torbjörn Pedersson tilläggas, att han enl. bref i Riks-Arkivet, år 1547, då han skrifver sig till Södra Våla i Munketorps socken, var häradshöfding i Snäfvinge härad. Karl Nilsson i Gyetorp, som der äfven omnämnes, var enligt Prytz' frälseregister i Upsala bondeson, och då i rättelserna (s. 409) säges att han stämt sin aflidne svågers enka *Karin på Hacksta*, hade detta fordrat en förklaring derföre, att om den uppgifna slägtskapen, hvilket vi ej betvifla, är riktig, det anförda ordet svåger är vilseledande, enär *Jon Olofsson* till Hacksta då varit svåger icke till *Karl Nilsson* utan till hans svärfader *Sten Olofsson*. Upplysningsvis må äfven, såsom ett tillägg till redogörelsen för friherrliga ätten *Stenbocks* vapen sid. 280, nämnas att *Gustaf Stenbock* förde Stenbocks- och Store-vapnen så fördelta som i farfadrens vapensköld, men deremot hjelmarne på samma sätt som fadren. Något fastställdt vapen synes derföre icke hafva åtföljt friherrevärdigheten.

Vid en jemförelse emellan dessa ättartaflor och *Henels* »Florerande Swerige» för åren 1729 och 35, hafva åtskilliga uppgifter i de båda sistnämnda skrifterna förekommit, som berättiga att göra några tillägg i de förra. Så t. ex. torde på ätten *von Bönningh* (s. 39) bland medlemmar af ätten, utan kändt samband med stamfadern, kunna tilläggas en *Gustaf* von Bönningh, som var placerad löjtnant på Savolax regemente 1729 och på Kalmare regemente 1735. Till ointroducerade ätten *von Ceumern* (s. 44) bör äfven föras en *Carl von Ceumern*, som är löjtnant på Gardet 1729, men har afsked eller är död 1735. *Gottfried Cockenhausen* (s. 45) är ännu 1735 öfver-inspektor vid tullen i Stralsund, och *Klemens Ehrenholm*, hvilken (s. 60) uppgifves vara häradshöfding i Skaraborgs län 1718, räknas ännu 1735 bland obefordrade häradshöfdingar, så vida nämligen icke — hvilket

ju kan vara möjligt — ättartaflornas *Klemens* och Henels *Klement* äro skilda personer. I den under adliga ätten *Girs* (s. 87) intagna redogörelsen för slägten *Giers*, kan för general-krigskommissarien Lorentz Giers tilläggas, att han före 1729 blifvit varfskommissarie och öfverkamererare i Byggnings- och Equipage-kontoret i Karlskrona, i hvilken stad han ock aflidit. Till adliga ätten *von Hertzog* (s. 124) böra hänföras *Johan Kristoffer von Hertzog*, hvilken 1729 är placerad som löjtnant och 1735 som kapten på Östgöta kavalleri, samt *Gustaf Magnus von Hertzog*, som 1735 är löjtnant vid amiralitetet i Stockholm. Det är icke osannolikt att dessa varit söner eller sonsöner af den 1693 adlade *Johan Filip*. På ätten *Strahlenheim* (s. 287) må icke heller lemnas oanmärkt att svenska minister-residentens i Hamburg Strahlenheims förnamn såväl 1729 som 1735 uppgifves vara *Karl Kristoffer* och ej *Johan Bernhard*. Slutligen hafva ättartaflorna (s. 305) en *Kilian Tiegerfelt*, hvilken 1714 skall hafva anstälts som fändrik på lifregementet till fot (Östgöta infanteri), men Henel uppgifver för 1735 en fändrik *Kristian Tiegerfelt* placerad på samma regemente, och nämner honom der äfven 1729 ehuru han då orätt kallat honom *Tiegarstedt* (= Tigerstedt). En ur sin tur kommen och blott placerad officer hade den tiden svårt att vinna högre grad, och båda desse kunna derföre vara samma person. Till samma ätt synas de i alla händelser böra räknas.

Vår granskning af hrr Schlegels och Klingspors ättartaflor har redan vuxit till ett alltför stort omfång, men detta oaktadt måste vi fästa våra läsares uppmärksamhet på ett par offentliga handlingar, som bereda tillfälle att göra bekantskap med ganska många och till större delen förut okända representanter af vår ointroducerade adel. Dessa äro lifländska ridderskapets samt magistratens och borgerskapets i Riga vid landtdagen derstädes år 1700, till general-guvernören, grefve Erik Dahlberg afgifna förklaringar i anledning af Patkuls förräderi. Bland dem, som underskrifvit den förra af dessa, finna vi dels några namn, som redan upptagits i ättartaflorna, såsom: *Johan Wilhelm von Beckern, Johan Caspar von Ceumern, Carl Otto von Dinggrafen, Georg von Dunten, R. (Rembert?) von Funcken, Frans Bernhard* och *Johan Wilhelm Liphart, Didrik von Strahlborg (Straelborn?)* och *J. (Jacob?) Witte von Lillienau;* men äfven en del andra, som synas ega grundade anspråk att der inrymmas. Desse äro: *J. W. Brandt,* troligtvis en ättling af *Daniel Brandt, J. C. Bäijer von Weissfelt, J. L. von Brewern, Caspar von Ceumern, Anthony De la Barre, Kristoffer von Dunten, Carl Otto von Freijman, Carl Gustaf* och *Johan von Funcken, Diederich Johan Hastfehr, Benedict Andreas* och *Gustaf Georg von Helmerssen, V. (Volmar?) Leuenstern, Volmar Johan Rigeman, A. von Rosenthal, Johan* och *Michael von Schultzen, Claud. Herm. Samson, J. H. Swanenberg* samt *G. Reinholt, H. (Henrik?), Wolmar Johan* och *Otto Reinhold von Tiesenhausen.* Äfven i den af staden Riga afgifna förklaringen finna vi bland underskrifterna namn, som tillhöra vår ointroducerade adel; främst tre borgmästare: *J. S. v. Öttingen*

R. Witte von Nordeck och *Joh. Benckendorf*, samt bland magistraten *G. von Öttingen* och *Palm. Rigeman*. Till dessa handlingar, hvilka vi ega i tryck[1]) finnas originalen i vårt riksarkiv, (Handlingar rörande Patkull) och äro i heraldiskt afseende ytterst vigtiga urkunder, enär alla, som underskrifvit, äfven beseglat dem. Här erbjudes således ett utmärkt tillfälle att jemföra dervarande sköldemärken med adelsbrefvens uppgifter, och redan en flyktig granskning visar att der äro många iakttagelser att göra.

Innan vi afsluta de betraktelser, som af dessa den ointroducerade adelns ättartaflor framkallats, kunna vi icke med tystnad förbigå de register, som af utgifvarne upprättats. Det första af dessa upptager alla veterligt adlades ofrälse namn, och är till stor nytta för forskaren. Det andra åter är ett kronologiskt register öfver alla för den ointroducerade adeln utfärdade adels- och sköldebref, och äfven detta af stort värde; men allmänheten skulle otvifvelaktigt skattat det ännu högre om större uppmärksamhet egnats korrekturet, ty nu förekommer der åtskilligt, som endast kan såsom förbiseende vid korrekturläsningen förklaras. Att rad för rad genomgå alla årtal och data samt jemföra dem med textens, dertill hafva både håg och tid saknats, men de olikheter, som vid ett flygtigt genomögnande yppats emellan sjelfva bokens och registrets uppgifter, anse vi oss böra anmärka. *Frans Torbjörnssons* bekräftelsebref dateras i registret den 22 Mars och 25 Maj, men i texten 25 Mars och 22 Maj; *v. Wangersheims* bekräftelsebref af år 1646 har på förstnämnda stället d. 4 Aug. men i texten d. 24 Augusti; *v. Helmersens* bref af 1645 dateras i registret den 3, i texten den 30 Januari och *Otto v. Schultzens* konfirmationsbref, som i texten uppgifves vara utfärdadt den 11 September 1723, upptages i registret under den 11 September 1726. Dylika förbiseenden vid korrekturläsningen äro ganska obehagliga, ty den siffra, man i texten fått, förlorar sin trovärdighet när en annan finnes i registret. Bland friherrarne upptager detta *Jürgen Mellin* såsom baroniserad d. 28 April 1691, men hans ätt sökes förgäfves i texten. Han borde dock der funnit ett rum, ehuru med vanlig hänvisning till Anreps ättartaflor, grefliga ätten Mellin, och de under år 1654 i registret upptagne *Johan* och *Henrik von Liljenstjerna* borde väl icke räknas till de ointroducerade, då de, hvilket äfven anmärkes, tagit inträde på riddarhuset, ehuru under annat namn (*von Liljenhjelm* N:o 615); men när de upptagits på registret, borde äfven ett par rader, upplysande om deras namnförändring, hafva förekommit i sjelfva boken. Deremot saknas i registret brefven för 2 i texten upptagna ätter, nämligen *von Baumans* bref af den 17 Juni 1676 och *Hauswolffs* adoptions-

[1]) "Der Liefländischen Ritterschafft, Wie auch Des Magistrats, und der Bürgerschafft, zu Riga, über deß infamen und Verrätherischen Johan Reinhold Patkuls Aufrührisches Verfahren und Calumnieuse Beschuldigungen; Bey dem in Riga anno 1700 gehaltenen Landt-Tage Aufgesetzte, und an Ihro Königl. Majest. von Schweden Rath, Feldtmarschal und General-Gouverneur in Liefland, Dem Hochwohlgebohrnen Herrn Grafen, Erich Dahlberg überreichte Declarationes und Erkläringe." — 36 sidor Qvarto.

bref af den 12 Oktober 1756. Likaså sökas Fahrenbachs renovationsbref af d. 20 Nov. 1650 och Lindskölds andra bref af d. 24 Dec. 1686 der förgäfves. Att brefven för Bauman och Hauswolff uteslutits skulle kunna förklaras då en gren af den förra ätten introducerats på grund af detta bref, och den senare ätten tillkommit genom adoption, men efter den plan utg. i öfrigt följt, borde båda desse hafva upptagits i registret, då så skett med brefven för de introducerade *von Kempfen* och *Liphart* samt den adopterade men ointroducerade *Johan von Helmerssen*. Vi medgifva gerna att tveksamhet här lätt kan och måste uppstå, och derföre hade det varit önskligt om detta andra register fått samma utsträckning som det första, d. v. s. att alla adels-, naturalisations-, konfirmations- och adoptionsbref intagits, hvilket hade kunnat ske, om registret, med bibehållande af den kronologiska ordningen, gifvits en annan och tabellarisk form. Man hade deraf vunnit en lätt öfversigt för olika tider af icke blott regenternas större eller mindre frikostighet med adelskaps utdelande, utan äfven öfver de adlades mer eller mindre allmänna benägenhet att taga inträde på riddarhuset; och detta hade varit välkommet icke blott för forskaren utan äfven för allmänheten, som utan tvifvel mera intresserar sig för riddarhusadeln än för den ointroducerade. Men då vi betona det önskvärda att få ett sådant register, vilja vi dermed icke på något sätt hafva sagt eller ens antydt dess frånvaro såsom en brist i det nu föreliggande arbetet, blott det, att ett sådant register just här skulle hafva varit på sin plats, då dessa ättartaflor genom sin uppställning och det första registret — att icke nämna bokens format och typografiska utstyrsel — angifva sig som ett supplement till de af *Anrep* utgifna. Ett sådant allmänt adelsregister, omfattande både bref och ätter samt uppställdt så, som vi tänkt oss detsamma, måste blifva ganska vidlyftigt och ensamt upptaga ett helt häfte. Det kan derföre utgifvas särskildt och såsom ett fristående verk, grundadt på det föreliggande och adelsmatriklarna; och vi hoppas att hrr Schlegel och Klingspor, som nu lemnat ett så aktningsbjudande och berömvärdt prof på flitig forskning i den ointroducerade adelns häfder, icke skola anse denna afslutad, utan framdeles skänka oss ett tilläggshäfte, innehållande de nya upplysningar och beriktiganden, som fortsatta undersökningar kunna gifva vid handen, och *då* äfven taga i öfvervägande fördelarne af det register, vi nu omnämnt.

G Djurklou.

---

2) **Äldre Vestgötalagen.** *Normaliserad text.* Upsala 1876. Schultz. VIII + 4 opag. + 67 sidor 8:o. Pris 1 krona 25 öre.

Bland de ingalunda fåtaliga literära minnesmärkena från Sveriges medeltid intaga de gamla lagarna utan gensägelse främsta rummet. Genom dem har ända till nyare tider vårt språk i lagstilen vidhållit det okonstlade och flärdfria framställningssätt, som det småningom

mist på flera andra områden. Det är hufvudsakligast dem vi hafva att tacka för, att de svenska lagarnas byggnad hvilar på svensk grund, under det nästan hela det öfriga Europas lagsystem är fotadt på den romerska rätten.

Men om nu Sveriges gamla lagar utgöra så värdefulla urkunder för kännedomen om vårt lands språk och rättsväsende, och om dessa lagar fortfarande, i fall de som sig bör anlitas, kunna göra den svenska bildningen omätliga tjenster, så är det ju ock skäl, att så många som möjligt blifva i tillfälle att sjelfva studera dem. Geijer, som 1833 i Svenska literaturföreningens tidning (N:o 16 o. 17) anmälde de båda första banden af Collins och Schlyters i allo utmärkta »Samling af Sveriges Gamla Lagar», yttrade, att han »af få böcker lärt mera än af de ifrågavarande», och längre fram, att den, som »studerat sjelfva lagarna, känner till en stor del, och bättre än genom något annat medel, Sveriges författning och språk för ett halft tusental af år tillbaka».

För dem, som ega djupgående studier i de nordiska språken, äro de af Collin och Schlyter utgifna upplagorna, med sina förträffliga glossarier, noter och kritiska anmärkningar, fullt tillräckliga; men icke så för nybörjaren och den i språkfrågor mindre förfarne. Collin och Schlyter hafva, såsom obestridligen riktigt var, när det gällde textupplagor, meddelat de gamla texterna, sådana de äro bevarade från forntiden, med alla deras inkonseqvenser och uppenbara skriffel. Man finner sålunda t. ex. i Vestgötalagen om hvarandra *arvi, arfvi, arvæ, ærvi, ærfe* (arfvinge); *bolöþsla, bolözla, boolozla* (husröta); *gengærþ, qengiarþ, gengerd, gingærdh* (sammanskott af lifsmedel); *kristna, cristna, crisna, crisma* (kristendom) o. s. v. Dessa och en stor mängd andra dylika ojämnheter äro ingenting annat än följder af bristfälliga rättskrifningslagar eller af en redan i forntiden befintlig vårdslöshet i uttalet.

Det är för att särskildt vid universitetet underlätta studiet af den äldre Vestgötalagen, som docenten i Upsala *Eugène Schwartz* och filosofie kandidaten *Adolf Noreen* ombesörjt den upplaga, hvarpå vi härmed hafva nöjet fästa läsarens uppmärksamhet.

Så vidt anmälaren förstår, hafva utgifvarne löst sin uppgift på ett förtjenstfullt sätt. Det visar sig mer än tydligt, att de i hvarje särskildt fall noga tänkt sig för, innan de skrefvo. I början af arbetet finnes en ganska utförlig redogörelse för de ändringar i ljudbeteckningen, hvilka utgifvarne företagit. Af denna redogörelse, hvilken måhända bort göras mera tydlig och lättare begriplig för nybörjare än hon är, liksom af sjelfva texten, visar sig, att utgifvarne gått till väga med stor varsamhet. I sådana fall, der de ej tilltrott sig att afgöra hvilkendera af två eller flera olika former, som är den riktiga, liksom då det kunnat antagas, att olika former egt bestånd samtidigt och bredvid hvarandra, hafva de bibehållit dem oförändrade. Ehuru titelbladet angifver att texten är »normaliserad», finner man sålunda uti infinitiv-ändelserna *a* jämte det vanliga *æ*: *koma* på samma sida som *baræ* (böra), *kallæ, vigiæ* (viga), och i samma rad som *döpæ, varæ*,

jämte *hætta*, *vakæ* och *vaka* o. s. v.; i nom. pl. *krussur* jämte *klokkor*; *sopn* alldeles bredvid *sokn* (socken); *vardæ* och *varþæ*, *open* och *upen* (öppen), *iak* och *iæk* i samma rad, *næmpni* och *næmna*, *væsgöta* (gen. pl.) och *væstgötskan* o. s. v.

Vi för vår del känna oss ej öfvertygade om att alla dessa och andra dylika ordformer förekommit samtidigt i samma munart. Vi känna ingen annan dialekt, i hvilken somliga verb hafva *a*, andra deremot *æ* i infinitiven. Det är väl troligt, att ljudet i infinitiv-ändelsens vokal var obestämdt, och att detta är orsaken till vexlingar i handskriften, men det hade varit tillräckligt att antyda detta i noter eller anmärkningar. Hvad formen »væstgöta» vidkommer, är det visst ej osannolikt, att uttalet var vacklande i slutet af 12 århundradet, liksom det är ännu i dag (vestgöte och väschöte), men säkerligen hade utgifvarne kunnat utan våda i *sin* upplaga skrifva *vestgöte*, eller, såsom de teckna *ä*-ljudet i detta ord, *västgöte*.

Värdet af denna upplaga skulle betydligt ökas, om hon finge ett tillägg, innehållande antingen en ordlista eller åtminstone noter. VGL. har, i temligen stor mängd, svåra ställen, både sådana som för den mindre försigkomna kunna anses alltför hårda nötter, och sådana som äro rent af obegripliga. Hvad de senare vidkommer, är det bättre att fästa uppmärksamheten på dem, än att de skola orsaka onödigt hufvudbry och nedslagenhet hos nybörjaren.

—r.

---

3) Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll.
Femte delen. Första häftet: 1652—1654. Stockholm 1873. 336 sid. 8:o. Pris: 3 kronor. Andra häftet: 1655. Stockholm 1875. 387 sid. 8:o. Pris: 4 kronor. I. Hæggström.

Som bekant uppdrogs åt nu afl. lektorn vid kungl. krigsakademien C. V. Tham den af ridderskapet och adeln vid riksdagen 1853—54 beslutade utgifningen af ståndets särskilda protokoll med tillhörande handlingar, från den tid de finnas först förvarade i Riddarhus-arkivet. Från 1855—1858 utkommo sålunda trenne delar, omfattande riksdagarna 1627—1644. Utgifningsarbetet afbröts derefter plötsligen genom den allvarliga ögonsjukdom som träffade utgifvaren, och 12 år förflöto innan det åter upptogs. Först vid 1869 års adelsmöte beslöts ett fortsatt utgifvande från trycket af ståndets protokoll, från och med 1645 till och med 1714. Redaktionsomsorgen öfverlemnades åt amanuensen i Riksarkivet friherre B. Taube, som med energi och omsorg allt fortfarande besörjt sitt uppdrag. Af honom redigerad utkom under åren 1871 och 1872 fjerde delen, fördelad i tvenne häften och omfattande riksdagarne 1645—1649 samt 1650—1651; och hafva vi nu framför oss ofvannämnda femte del, äfven fördelad i tvenne häften.

Dessa handlingars betydenhet för vår historia behöfver ej här med många ord påpekas, då vi väl känna det framstående rum ridderskapet och adeln såsom stånd intagit i våra riksdagars historia, och detta främst märkbart under det århundrade, dessa protokoll enligt senaste bestämning kommer att omfatta, eller det 17:de till och med 1714: ett århundrade, då vi företrädesvis hos detta stånd hafva att söka den öfverlägsenhet, som kunde bereda det största inflytande vid de allmänna angelägenheternas behandling. Och då vi vid genomgående af dessa protokoll finna att i desamma äfven lemnas en mängd upplysningar rörande förhandlingarna inom de andra stånden och en ständig kommunikation stånden emellan är rådande, dervid principatet länge godvilligt tillerkännes ridderskapet och adeln, kunna vi lätt förstå, det intresse de måste ega, serdeles då de äfven lemna en trogen kulturbild öfver den tid, som de beröra.

Den del, som vi här närmast hafva att behandla, sönderfaller, i likhet med den fjerde delen, uti tvenne häften ej blott genom sin yttre fördelning, utan i en ej mindre grad genom den bestämda karaktersskilnad, som de deri behandlade riksdagarne hafva. I förra häftet ligga framför oss de tvenne riksdagar, som tillhöra slutakterna i drottning Christinas historia såsom Sveriges drottning, i det senare mötas vi af den egentligen första riksdagen under Carl X Gustafs regering och den betecknande begynnelseakt af en efterräkningstid, då första uppslaget göres till den reduktion, som under sonen, Carl XI, kom att tillämpas i all sin skoningslösa stränghet. Vid de tvenne i första häftet behandlade riksdagarne 1652 och 1654 står Axel Oxenstjerna ännu qvar vid statsrodret och gifver sin mäktiga andes prägel ej blott åt gången af det hela, utan man kan nästan våga säga det i en ej ringa grad åt hvarje detalj, ty till allt sträcker hans omfattande snille och verksamhet äfven nu, då ålder och en vacklande helsa synas vilja bryta de fysiska krafterna. En orättvisa skulle dock vara att ej erkänna att han kraftigt stödjes af embetsbröderne inom ett råd, som med full rätt högt bär sitt hufvud, ty det är sammansatt af landets verkliga högadel, vare sig att man ser på vunna krigslagrar eller statsmannainsigternas djup och värde. Att samtidens mening äfven varit sådan ses bäst af det under riksdagarnes gång ständigt förekommande hänskjutandet af alla vigtigare riksdagsangelägenheter till rådets särskilda bepröfning, hvarigenom dess medlemmar i dubbel mening, både såsom regering och som rådgifvare, på samma gång somståndsmedlemmarne i det första stånd, hvilket de till följd af sina anor eller sina förtjenster tillhöra, komma att blifva de bestämmande.

Betydelsen af de särskilda riksdagsförhandlingar, som vid de i denna del behandlade riksdagar förekomma, är så stor, att man gerna ville dröja vid de fleste af dem; här tillåter oss dock trymmet endast att flyktigt framhålla några af de mest framstående. Tilläts det oss att ingå i en närmare framställning af de för ridderskapet och adeln med öfriga stånden gemensamma frågorna skulle vi återfinna månget drag, som äfven i våra dagar har sin motsvarighet, och främst detta som i alla tider hos men-

niskan blir det öfvervägande, nemligen: att strängt hålla på egna rättigheter och förmåner, under det att hon utmärker sig af en stor fyndighet i att från sig sjelf skjuta bördorna, för att i stället lägga dem på andras skuldror, när de faror äro öfver, som för sjelfbevarandet göra det till en nödvändighet att dela deras tyngd. Vi följa här de särskilda riksdagarnes yttre gång.

Riksdagen 1652 har samlats i Oktober. Ståndet har blifvit kalladt att infinna sig på riddarhuset den 10:de. Mångfaldiga ursäkter anföras för uteblifvande vid riksdagens början och för oregelbundet bevistande af öfverläggningarna, så ursäkta sig i förra afseendet några dermed att »the wore förhindrade med inventerandet på Stegeburgh effter H. F. N:de Pfaltzgrefven»; och i senare anföras sjukdomsorsaker; så säger sig en ädling »laborera qvartana» men lofvar »the dagar han var frij, vara thilstädes». Till landtmarskalk hade Christer Bonde blifvit förordnad, och den 12 Oktober öppnas riksdagen på rikssalen. Den oration, hvarmed rikskansleren då först redogör för anledningarna till riksdagens sammankallande lemnar en ingalunda glad målning öfver ställningen i Europa och den fara, som till följd deraf äfven hotar vårt land genom ett störande inflytande på dess utveckling i många riktningar.

I den kongl. propositionen, som sedan uppläses, framlägges närmare det särskilda tryck, hvilket de främmande makternas fiendtliga ställning till hvarandra utöfvar på vårt land, och huru särdeles genom fiendskapen mellan England och Nederländerna skeppsfart, näringar och handel lida.

Hvad som K. Maj:t med anledning af allt detta funnit lämpligt att förelägga ständerne att besluta om är, huru, då genom flera anledningar, såsom afskedandet af det främmande krigsfolket, det öfrigas förminskning och försvagning genom ålder, sjukdom och »andre wederwärdigheter», den svenska krigsstyrkan blifvit nedsatt, densamma skall kunna återupprättas. »Ty begärer Kongl. M:t», såsom det i propositionen heter, »allernådigst, att Ständerne detta ährendet optaga i flijtigt och troget betänckiande och betrachta huru krigsfolcket bäst och starckast må kunna förmeras, Regementerne opfyllas och stärckias, till Rijksens tienst, styrkia och förswar; på det man, när så omtränger, icke må finnas oberedd och rådelöös och taga skada, då den inthet mehr till att bota står». Och detta gäller icke blott krigsmakten till lands, utan äfven till sjös. — Vi stå inför samma frågor, som efter mera än 200 år ännu äro de mest brännande!

Till slut är det K. Maj:ts vilje att Ständerne måtte öfverse den »Skiutzfärdz- och Krögare-Ordning», som K. M. låtit författa, och »sigh sammansättia och förena öfwer hindren och beswären och gifwa der sitt samfälte rådh uthi, på det H. Kongl. Maij:t Ordningen renovera och förnya och henne uthi en fullkombligh execution sättia kunde», och »det store beswär och tunga, som Allmogen åhängde medh Skiutzfärder och gästning» måtte afhielpas.

Såsom af propositionens hufvudpunkter ses, blef riksdagens vigtigaste angelägenhet krigsmaktens iståndsättande, och detta kunde under

då varande förhållanden icke ske utan genom utskrifning. Frågan blir då efter hvilka grunder utskrifningen skall verkställas. Redan vid adelns första möte efter propositionens emottagande gifves af vice presidenten Gustaf Rosenhane, på landtmarskalkens förslag om utskrifning, å tredje klassens vägnar följande svar, som i några få drag visar utgångspunkten för öfverläggningarna: »Att the godhe herrar aff den classe hafwa wäl intaghit K. M:tz proposition; hwadh belangande fälkets förstärkning, säger han uthskrifning wara thett bästa medlet, men att en part säija gårdethalet icke så wela förslå, som elliest manthalet: men likwäl gårdethalet wara wissare och richtigare och mindre underslef underkastatt; wara ock thet i förra möthet A:o 1642 aff Rijksens Råd approberat» etc. Men ehuru man sålunda inom ståndet är ense derom att utskrifning måste ske, och äfven de andra stånden deri instämma, utspinna sig dock öfverläggningarna allt mera i fråga om sättet, hvartill komma de ömtåliga frågorna om de öfriga medlen att fylla rikets behof, och särskildt krigsmaterielens förskaffande och armeens underhåll, och svarade presidenten i »Bergz-Embethe» Erik Fleming, på landtmarskalkens uppmaning, att man »wille gifwa en relation här uthinnan, huru med Cronans medel kunde wara beskaffat och hwarest dhe hinder kunde igenfinnas, som dem så merckeligen förminskade», följande: »Medlen besynnerlig wara först desse tree: Mantalspenningar, Kyrcketijond, Skiutzfärdzpenningar: och skulle dhe medlen stijga till en anseenlig summa högre, der Opbördzmännen rätteligen der med omginge; sade wara mycket af nödhen, att opbördzmannen och den som sådant anteknar blifwa distenctæ personæ, och der med stort underslef kunna afskaffas».

Genom anförda exempel på de bedröfliga falsarier, som härmed bedrefvos, visades att den tidens uppbördsmäns förfarande lyckligtvis i vår tid endast i de mest sällsynta fall har något motsvarigt. Som vanligt vänder sig ståndet allt jemt vid de brydsamma frågornas afgörande till rådet, men dertill möter oss här åter ett hemligt utskott för öfverläggning med K. M:t om de riksvigtiga angelägenheterna, hvilket utskott efter sig lemnat ett fullständigt protokoll, hvilket har så mycket mera intresse, som det är det första i sitt slag; tillsättandet af hemligt utskott för vigtiga fall går deremot tillbaka till 1627 års riksdag. Vidlyftigt deduceras vid utskottets första sammanträde af rikskansleren »hwadh K- M:t hadhe förorsakatt att convocera ett utskått», och hafwa öfverläggningarna inom detta hemliga utskott sin stora betydelse främst af den oförtäckta bild, som de gifva oss af landets egna politiska förhållanden och särskildt den ställning, som man ansåg sig böra intaga till Danmark, som genom sin allians med Holland kommit i fiendskap med England och derigenom framkallat det störande afbrottet i handeln för Sverige. De förda öfverläggningarna låta oss redan nu ana att Brömsebrofreden skulle få en ganska kort varaktighet, helst det vanliga berserkamodet redan i detta utskott hade sina målsmän, som ej funno det för tidigt att der ropa på krig eller att man »defenderade the Danske och trädde med honom, effter

han inthet är bastant, ij wärkett», och man skulle knappt, då man läser detta protokoll, tro att anfallet på Köpenhamn ännu i sex år skulle låta vänta på sig.

Den betydenhet, som dessa enskilda öfverläggningar med K. M:t ega för riksdagen visas bland annat deraf, att riksdagens gång, särskildt adelns öfverläggningar inom ståndet, för utskottets sammankomster under flera dagar afbrytas, såsom ses af ståndets protokoll den 4 Nov., der det säges att »H. Landtmarskalken lät förnimma orsaaken wara det dhe några dagar haa innehållit med conferentier, att Uthskåttet har ij medlertidh opwachtat K. M:z willje».

Men vid sidan af det som närmast rörer bestämmandet af hvad som skall göras för krigsmaktens upphjelpande och de dermed förenade oneras fördelande framträder allt mera trängande besvarandet af den fråga, hvilken K. M:t framstält derom huru de besvär och den tunga, hvaröfver adelns skattebönder klagade, skulle afhjelpas, särskildt den tunga dagsverksskyldighet, hvaraf de på flera håll trycktes, hvilken dagsverksskyldighet väl blifvit reglerad genom en af K. M. faststäld ordning, men som dock i sin tillämpning ej visat sig å någondera sidan tillfredsställande, och hafva öfverläggningarna härom i socialt, historiskt och statsekonomiskt hänseende det allra högsta intresse. Såsom en serdeles karakteristisk bild af discussionerna i dessa angelägenheter kan anföras följande från öfverläggningen på riddarhuset den 16 December:

»taltes om expedient att sökia uthi Skatteböndernes dagzwärken. effter K. M:tz befallningh, som hadhe daghen tillförende den 15 Dec. kallat H. Landtmarsk. på Slottet och begärt att sambla där oppe flere thil hopa, thå K. M:t hade talt medh them om en moderation, icke så att K. M:t wille sitt mandat förringa, men emädan några skäl kunde finnas på Bönderues sidha, däm man icke så nogha hade affweetat, thy wore icke oskäligt att taga i betänkiande. Beswären bestodhe i Dagzwärkens myckenhet och synnerligh i the peng:r i stället att uthgöra; och wore the, som bodde långt bårt och i magre orther owane här wedh. Discursen war omsidher, doch the andre godhe herrars meningh och betänkiande oförgripeligbit, fallen på en moderation af 3:ie parthen, nempl. 12 drängedagzwärken och 6 ökedagzwärken. Detta togz ad referendum och begärthe H. Landtmarsk. att the godhe herrar wille thetta allt öfwerwägha. Sadhe thertill, att wij moste så lagha, att K. M:t, cujus est ferre leges, icke rescinderar thet igen, efter thet är något nytt. H. K. M. wille för den skull hafwa bönderne med Adelen thill samtaal. H. Landtm. undanböjde detta och begärthe att K. M. icke wille thillstädja med them såsom oförståndigt fålk at disputera. Där på K. M:t sadhe: Jagh moste jagh käpla (!) med them, thet kunnen J ock göra». — — — — — — — — —

»Effter middhagen kom Adelens uthskåt opp och talte à part med RikzCanzleren, hwilken fuller i begynnelsen myckitt föll allmogen bij, men sedhan H. Landtm. remonstrerade alla the inconvenientier thärpå följde, tog RikzCanzl. wäl wedh sigh». Rikskansleren underhandlar derefter med de inkallade bönderne, men ehuru han då ej kommer

till rätta med dem, se vi honom dock följande dag, den 17 Dec., vid öfverläggning med ridderskapet och adeln på riddarhuset åter uppträda till böndernes försvar och med tal om moderation bemöta landtmarskalkens förnyade påminnelse, »att the godhe herrar af Rådet wille likwäl så höghe Öfwerhetens intresse som Adelens considerera och icke tillåtha att skattebönderne således måtte en godh ordningh förstöra, och att Rådet wille hielpa thär till at thet komma måtte till ett godt uthslagh». »J weten wäl, the som wore thillstädes», sade rikskansleren, hwad göra jag hafwer hafft med them, såsom jagh ock K. M:t berättade, att the inthet stå till öfwerthala. Och kunna the hafwa skäl, thy the blifwa också tryckte aff Fogder och andhre, att the synes hafwa orsak att alienera sigh. Så ähr ock stor åtskillnat på ortherne, thär dagzwärkerne göras, så at man icke seer kunna anställas med skäl en lijkheet [1]). The hafwa nämpnt Grönbärgskan till exempel, som fordrar allt för långe wägs dagzwärken. Offenderas ock däraff, att the skole göra aff ett extraordinarie och aff en hielp ett ordinarium».

Naturligtvis möter rikskanslerens tal stort motstånd och landtmarskalken förifrar sig derhän, att han i några få ord sammanfattar hela det missförhållande, som utgjorde tidens främsta afvigsida: det skefva begreppet om menniskorätt. »Wara under», säger han, »att thet fålk, som är skapt thill träla, skole judicerns frij». Dertill svarar rikskansleren lika bestämdt: »Thet moste man inthet säija, skatt skole the göra, men thill drägeligheten och whanan». Landtmarskalken åter: »Thet är allenest 4 D:r som fordras i peng:r». Rikskansleren: »Thet är nogh, the kuna inthet så snart få 4 D:r». Landtmarskalken: »The ha frihet nogh, then friheten för uthan». Rikskansleren: »See på allt hwad han skall gee uth, gör räkning där på. När han allt hafwer giordt uth, kan han näppligen ha brödhet». Landtmarskalken: »Thet är nogh att husbonden skall allt gifwa effter och bondhen hugna sigh aff frihet». Rikskansleren: »Gud gifwe man kunde öfwerthala them, jag begärar inthet ha en fyrk aff honom i mitt grefweskap. Kunna the inthet göra uth, inthet kan iag truga them, inthet will iagh beswära them».

Det är sådana taflor ur historien, som förtjena att läsas i sin helhet och som i få drag gifva oss profbitar på hela tidehvarf, men ock, såsom här, låta oss bakom den kloke statsmannen skåda den verkliga menniskan.

Ur förhandlingarna vid denna riksdag kunna ytterligare hemtas flera synnerligt betecknande drag af den sjelfrådiga ställning, som adeln vid denna tid kommit att intaga i samhället, och skyr den ej

---

[1]) Som exempel på den tunga, som låg i denna skatteböndernes dagsverksskyldighet kan från ett annat ställe i protokollen anföras, att somlige bönder hade så långt till den ort, der dagsverket skulle utgöras, att det fordrades en dagsresa dit och en dän, och att der penningar erlades för dagsverket fordrades af några ända till 1 D:r K:mt. Detta på samma tid, då det i Skjutsfärdsordningen bestämmes att för en mils skjuts skulle »på de stora sträckvägar som löpa åt Upsala, Westeråhs och Nykeping» för höets dyrhets skull betalas 6 öre k:mt och i Småland 4 öre.

att derom afgifva de mest naiva sjelfbekännelser. Så säges det om samma här ofvan omtalade dagsverksordning, då fråga af landtmarskalken blifvit framställd, »om icke wore nödigt, att han med tree andre Cavalieri ginge opp till K. M:t och talte om den Ordningen med Skattebönderne effter det är Ridderskapet och Adeln angeläget: Alle hölle det före hafwa warit bättre att ingen Ordning haq warit giord, än att nu på Böndernes begäran någon lindring skee skulle». Och åter på ett annat ställe säges det af landtmarskalken, då fråga framställes om mantalspenningarnas utgörande och bestämmande af hvilka personer, som de med afseende på ålder skulle utgöras: »Wore olijdeligit att Cronans fougde skulle examinera våre barn, huru åldrige the wore».

De hopade missförhållandena hade dock blifvit allt för stora och frukterna af den frälsefrihet, som drottningen lättsinnigt bortslösat, framträda allt mera i dagen. Det är ej blott bönderne, som vid denna riksdag hafva besvär att anföra, äfven presterne komma med de skarpaste klagomål öfver de olägenheter som uppstå, icke ensamt genom den allt för långt utsträckta, adeln beviljade jus patronatus, utan äfven genom kronogodsens öfverlåtande i adelns händer, säterifrihetens utvidgande och »Rå och Rörs extension», hvarigenom både kyrkans och presterskapets inkomster till en oroande grad minskades, särdeles då dertill komme, att äfven här blifvit lemnadt ett synnerligt stort fält för godtycket. Och äfven presterne hafva att i sina andraganden omtala en dam, hvilken likt »Grönbärgskan» utöfvade en ganska tryckande myndighet. Så beropa de sig, vid begäran att de för ridderskapet och adeln måtte angifva något faktum, som berättigar deras klagomål, på D. Brunium, »som har sagt att H. Grefve Stenbocks Grefwinna tagher hela sochnerne och frijkallar them; hafwer opprättat ett contract, att niutha uthaff kyrketienderne ett vist Quantum, hwilket hon fordrar uth».

Och vända vi oss till adelns ställning till de näringsidkande klasserna, hafva äfven dessa protokoll att anföra ganska slående intyg på, huru man vill på sjelfva den inre handeln lägga de mest tryckande band, under det att adeln sjelf endast med svårighet gjort eftergifter i den i privilegierna med ganska stor utsträckning medgifna tullfriheten. Ganska naivt framkommer man med den frågan »om man icke i stället för tullens cession så mycket skulle kunna nhå, att Adelen nuthe thet prijs på warurne, som köpmannen niuther i fremmande landh, när man exciperar frachten och andre skählige omkostnader?»

Här uppträder landtmarskalken i en annan anda än då frågan gälde böndernes dagsverksskyldighet, och fattande frågan från hennes rätta synpunkt, säger han: Thet kan inthet practiseras; partzelerne stiga åhrligen och prijset förandras. Kunna ock hända att godzet ligger här länge förr än thet försäljes och sedan moste uthborgat warda; huru kan då köpman gifwa köp? Men thet är ett consilium at laga så, att wij få månge köpmän. Om wij haa Spannmål, Jern etc. och få så inge köpmän, hwem skall då winna der med? Fördelen

måste wara: När man får månge köpmän, så slaknar prijset; och är fuller ett obilligt stegrande, så i Köpmans-Ståndet som i Skråerne, inthet stort att undra, när fåå kunne haa förmånen och dhe andre måste stå till baaka».

Hvad föröfrigt i dessa protokoll anföres om flera förhållanden, hvilka angå privaträtten, såsom om systrars arf emot bröderne, om den brudskatt, som af brodern borde utgöras, om det slutliga bestämmandet af grunderna för utskrifningen och dermed åtföljande beskattning för krigsmakten, om rusttjensten, om strängare åtgärder för öfverflödets hämmande vid adelns gästabud och i klädedrägten, om krögare- och skjutsfärdsordningens ytterligare granskning etc. etc. förtjenade allt att här vidröras, men vi måste inskränka oss till att slutligen med några få ord fästa uppmärksamheten på de åtgärder, som vid denna riksdag, hvilken afslutades sjelfva julaftonen eller den 24 december 1652, togos för fullbordandet af den nya riddarhusbyggnaden med dermed sammanhängande angelägenheter. De direktorer, som med dessa saker först haft befattning och andre i deras ställe förordnade hade derifrån dragit sig undan, förebärande olika hinder, och hela bördan hade nästan uteslutande kommit att hvila på rikskansleren, som äfven här med sin allt omfattande kraft måste ingripa, oaktadt han endast ad interim åtagit sig detta uppdrag och såsom han sjelf sade: »hadhe gärna excuserat sigh för sin höghe ålder och swaghet icke så kunna tagha på sigh directionen aff Riddarhuswäsendet: men mädan sakerne låge nedre och ingen war som wårdade sigh där om, thy togh han på sigh thet». Den största svårighet som här möter, är den städse öfverklagade att ridderskapets och adelns ledamöter alltjemt visa den största försumlighet och motvilja vid utgörandet af de gärder, hvilka för riddarhusets fullbordande blifvit ålagda och beviljade enligt ståndets egna beslut, hvarföre också en af dess ledamöter vid öfverläggning härom ansåg det vara »icke mehr än billigt att the som icke bethala, wijsas på godzen, som utpantade». Herr Lars Fleming anförde: »The gamble aff Adel hadhe gifwit förr för Rustiensten, thet the nye inthet ha giordt». Rikskansleren talar här för ganska allvarliga åtgärder. Så säger han: »Wij unna hwar och en gärna then ähra, att the med Adelig titul äre honorerade, men the moste och betrachta theras ähra och skiuta till med. Och the som hafwa låfwat at gifwa och inthet thet göra, theras wapn skulle man kasta gönom fönstret och wijsa them på dörren». Landtmarskalken förklarade sig »inthet bättre expedient finna här emot, än en Fiscal at förordna, then K. M:t med fullmacht och instruction authorizera tächtes, som fordrade uth gällen, oachtadt hwem thet wore»[1]).

---

[1]) Under öfverläggningarna om riddarhusets angelägenheter visar sig att den förre byggmästaren M. Henrik hade dött och att en annan nu måste antagas. Stridiga meningar uppstodo då huruvida man skulle välja en svensk eller en byggmästare från främmande land. Valet synes varit deladt mellan holländske »Architecteuren» Winkeboom, förordad af Lars Fleming, och La Vallée (Jean de), föreslagen af Åke Axelsson samt Nicodemi, hvilken då perigrinerade i byggnadskonsten i främmande land och föreslogs af rikskansleren. Af följande riksdagsförhandlingar visas

Riksdagen 1654. Kalladt till Upsala, att med öfriga stånden rådslå om rikets angelägenheter, kom ridderskapet och adeln att der hafva sitt riddarhus på »Collegio Gustaviano».

Denna riksdag har såsom bekant är sin största märkvärdighet i utförandet af Christinas till mognad komna och likväl så omogna beslut att nedlägga sin ärfda krona för att öfverlemna henne på samma riksdag åt den af henne designerade och af ständerna antagne tronföljaren. De försök, som nu göras af ständerna att förmå henne att afstå från detta steg, visa sig väl i början rätt varma, men blifva då drottningen synes obeveklig, snart ganska svaga, som särskildt kan slutas af det meddelande landtmarskalken lemnar ridderskapet och adeln öfver den rådplägning han i ämnet haft med rådet. Han berättar nemligen, huru, då han »frågade der hoos Rådet, om the funne rådsampt och nödigt att man skulle ansökia H. Maij:tt att blifwa wed Regemendhe, effter H. K. Högheet nu allreda wore inkommen, der till swarades af deres Excellentier, att ehuru det förr wore af dem allreda giort, och att man väl seer att dermed är ingen förandringh likwäl wore det som en höfligheet att man det giorde: och wore allenast desse twenne att göra: Bedia och recommendera. Med bönen anhålla, att K. Maij:tt wille blifwa wed Regementhe; och der sådant alldeles blifwer uthslaget, underdånigst recommendera H. M:tt bådhe fädernes-landzens wälfärdh och wårt Stånd». Bönderne taga saken mera enkelt och säga: »Deres eenfaldige mening wore denne, att effter H. M:t som een qwinspersoon förtröttas wed Regements bördan, wela dhe erkänna Hans Kongl. Högheet för sin Konungh och Landzens Fader».

Ridderskapet och adelns protokoll för Riksdagsn visa föröfrigt, att, näst frågan om den afträdande drottningens underhåll, omsorgen om ståndets wälfärd och dess privilegiers »styrkjande» och möjliga utvidgning intog främste rummet i öfverläggningarna. Detta blir ock den angelägenhet, som af ståndet ifrigast framhålles vid uppsättandet af den försäkring, hvilken föreläggs den på tronen uppstigande konungen. Men en annan omsorg, som dermed står i något sammanhang, är att kunna något stäfja all den blandning, som trängt sig på ståndet genom drottningens allt för obegränsade utdelning af adelig

att Winkeboom blifvit de andra föredragen, men att det snart kommit i dagen att han föga förstått sig på saken, hvarföre det då mentes att han »väl kunde få dimission uhr tjensten, så väl för den orsakens skull som eljest hans stora tractamente», hvilket tractamente varit 800 rdr om året förutan fri våning och vedbrand etc., så att hans hela underhåll kommit på 1,200 rdr. Vid det då uppstälda förslaget om annan byggmästare kom valet att väga emellan Winkebohms förre medtäflare, La Vallée och Nicodemi. Det stannade vid den förre, hvilken, såsom vi känna fullbordade byggnaden. Redan vid 1652 års riksdag väcktes förslaget om det gamla riddarhusets försäljning. Postmästaren hade en längre tid kostnadsfritt der haft sin bostad, såsom det angifves, »thil att bewara huset», under det att ridderskapet och adeln dock fortfarande begagnat sin gamla lokal, ehuru det under byggnad varande nya riddarhuset understundom delvis användes. Det afgörande beslutet om det gamla riddarhusets försäljning fattades vid 1655 års riksdag och kom det med en del af den tillhörande tomten 1657 i tyska kyrkans ego; 1656 hade alla vapnen blifvit nedtagna för att förflyttas till nya riddarhuset.

värdighet åt personer, hvilka ej räknas ståndet till någon heder, och det stöd, som hon gifvit åt obehöriga anspråk på en högre värdighet inom sjelfva ståndet. Detta allt föranleder också ridderskapet och adeln att till drottningen inlemna »en supplik emot de obefogade ståndsupphöjelserna», hvilken supplik, såsom man väl kunnat vänta det, högst onådigt upptages och anföres bland annat ur drottningens svar, att hon sagt: »dhe skulle inthet haa brukat den impertinentzen (eller war något ordh dess lijkt), wore icke så när wed Abdication», och vidare: »sade sigh inthet haa än skickat någon Catalogum på Ridderhuset öfwer dem hon will göra till Adelsmän, Frijherrar eller Grefwar», hvartill hon slutligen fordrade att »dhe skulle komma genom ett starkare utskått och afbedia den fauten». De här förekommande tvister vid Steinbergs upptagande till grefve utgöra en ytterligare belysning till denna frågas brännande natur.

I hvad för öfrigt rörer ståndets egna angelägenheter träffar man vid öfverläggningen den 12 Juli ett förslag, som i tid upptaget kanske skulle betydligt förändrat sakernas nuvarande utseende. Lagerfeldt säger nemligen: »Om thet icke skulle wara för när talat, så synes wara nyttigare att Ridderskapet och Adelen waalde sine Deputatos som föreeste till Rikzdagen». Deremot invänder landtmarskalken: »Man har nu möda att förswara sigh hoos dem som hemma äre, hwad ord skulle man då höra af dem?» Och Udde Odla protesterar än kraftigare med det påstående: »Så skulle man haa i hwart Landskap såsom een Landstugu, der dhe skulle komma tillhopa och communicera med hvarannan, när dhe wäljas skulle; blefwe så för månge små Ridderhuus». Dertill lägger landtmarskalken slutligen: »Konungen skulle näpligh consentera der till». Vid samma plenum väckes äfven en i senare dagar återkommen fråga om de olägenheter för länen uppstå, när landshöfdingarna för andra kall — här såsom medlemmar i rådet, vore från dem aflägsnade, och efter åtskilliga olika tankar om skadan deraf blir man derom ense: »det man väl kunde begära att Landzhöfdingarne residerade, men der dhe blefwe af Konungen kallade, eller eliest lagligen förbindrade, att dhe satte då een sådan vicarium, som tiänligit wore». Slutligen finner man äfven vid detta tillfälle förslag förekomma om att ridderskapet och adeln skulle hos konungen anhålla att sjelf få välja sig landtmarskalk »eller och föreslå några, hwaraf konungen sedan finge taga hwem honom täcktes», hvilket förslag dock af landtmarskalken helt och hållet afböjes. Rörande såväl den oordning och försumlighet, som ståndets medlemmar visade vid besökandet af riksdagarne och öfverläggningarne och deras tröghet att fullgöra sina förbindelser till riddarhuskassan uppstå flera öfverläggningar och påkallas slutligen regeringens medverkan för vinnande af kraftigare åtgärder.

På ett annat område lemnar denna riksdags protokoll flera slående intyg på den försigtighet, hvarmed man kringskansade sig mot faran af inflytandet af främmande religionsbekännare. Den öfverläggning som med rådet och utskott af alla stånden hålles på riddarhuset

den 27 Maj rörande de särkilda punkterna i »Försäkringen» är i afseende härpå så målande att vi till densamma i hennes helhet hänvisa hvar och en, som för frågan är intresserad. Ett nyss afslutadt religionskrig förklarar och ursäktar något de förvånande ensidigheterna. Rörande en väntad kyrkoordning säger Rikskansleren: »Kyrckeordningen belangande har fuller H. Maij:tt arbetat der opå, men ju flere som haa warit der öfwer, uthi ju flere Labyrinther är thet stannat, och komma aldrigh till en endskap der medh». Commentarierna göra sig sjelfva.

Riksdagen som varit sammankallad till den 2 Maj afslutas den 20 Juni. Erik Fleming hade under den samma innehaft uppdraget att vara Landtmarskalk. Innan vi, från 1654 års riksdagsprotokoll komma till följande riksdags förhandlingar, möter oss ett »Protocoll öfwer det som handlat blef af Ridderskapet och Adeln Anno 1654 in October, då dhe woro hijtförskrefne till Hans Kongl. Maijtz Bröllops Högtid». Utgörande egentligen ett slags adelsmötes-protokoll, innehåller denna akt nästan uteslutande uppgifter rörande ytterligare åtgärder för bekräftandet af ståndets privilegier, dervid Fleming fortfarande fungerar som landtmarskalk. Axel Oxenstierna finnes nu icke mera, men hans sista verksamhet för ståndet har varit egnad åt utverkandet af det »Mandatorial» hvilket, såsom landtmarskalken meddelade ståndet: »nu nyligit wore underskrifwidt, förmedelst Hans Excellentz Sahl. Richs-Cantzlerns gjorde för detta hoos Kongl. Maij:tt der om gode Recommendation; effter som ock Rijksens Ridderskap uthi sidsthåldne Upsala Richsdagh flijtigt hoos Hans Excell:tz der om anhölle». Sonen grefve Erik väljes att intaga faderns rum i riddarhusets direktion och ombedes ikläda sig omsorgen om privilegiernas confirmation, hvilket uppdrag äfven blifvit honom af fadren något före hans död recommenderadt, och blef ridderskapets och adelns begäran, såsom protokollet säger, af den unge rikskansleren »med stoor humanitet» upptagen. Bilagorna lemna upplysningar rörande deltagarne af ståndet i krönings- och bröllopshögtidligheterna.

1655 års Riksdag är sammankallad till den 26 Februari, och den 2 Mars se vi Ridderskapet och adeln anmäla sig på riddarhuset. Till landtmarskalk förordnas friherre Erik Fleming. Riksdagens öppnande på rikssalen verkställes den 12 Mars, således först 14 dagar efter sedan ständerna blifvit sammankallade. Först nu sattes i full gång denna riksdag, som i flera hänseende kan anses vara af stor märklighet. Den Kongl. propositionen lägger i första rummet i öppen dag den högst osäkra ställning, hvari Sverige äfven nu står i afseende på krig eller fred med främmande makter, närmast sina grannar, och, huru oaktadt stridigheterna med Bremen blifvit bilagda, många vigtigare antändningspunkter förefinnas. Af stort intresse är att följa de öfverläggningar, som för denna angelägenhets behandling förekommer i det hemliga utskott, hvilket derför blifvit tillsatt och der konungen sjelf under flera diskussioner är närvarande. Märkbart förnimmes att krigslusten något stillat sig och att fredspartiet har flera anhängare än fordom.

Särskildt yrkas att man ej må till fredsbrott taga anledning af de formella oegentligheter, som man främst har att beskylla Polens konung för. I fredlig anda uttalar doktor Laurelius den förhoppning »att konungen söker någon respiration under fredens nyttiande, och icke kastar sig i krig för titulens skull». Borgmästaren Pryss önskar äfven, »att allt må under wahnlig moderation sökias ett godt förtroende, som sigh göra låther, uthan K. M:tz och Rikets reputations förminskning», dock tillläggande att »the äre för sine personer skyllige at upsättia lijf, egendom, mod och blod». Konungen, då tillstädes, säger öppet: »Jagh employerar gärna hwad iag kan, thil thet allmenna bästa och mina tankar där på fred anwänder; önskar freden, och allt fredligen aflöpa, men i widrigt fall förhoppas, att J migh bijspringe, och att J gören nu som senast skedde för 2 åhr, när Drotning Christina sökte deras consilium, thå allt umgickz medh stor tysthet och stillhet». Konungen aflägsnar sig, och den derefter följande debatten visar allt fortfarande samma fredliga tendens, såsom särskildt ses af Leyonstiernas discurs, dervid bland annat förekommer: »Thet synes att pacta, som äro juris gentium inthet kunna ryggias, uthan prægnante orsaker, besynnerligh medhan thet beropas där i upå en amicabili compositione. Ahr nu så att remedierne ähre sökte, thet iag inthet wet, gänom commissarier, så är thet wäl. Hwar icke så kunde man ännu vi pactorum sökiat». Öfverläggningen utdrager flera dagar och konungen uttalar sig den andra dagen ännu bestämdare i det märkliga tal, deri han säger: »Wij hafwe ingen disputas om blåtta nampnet, uhtan om Cronan; skulle wij släppa, där wij så offta blifwit illuderade, mehr nu än förr, och icke låtha oss mehra gå till sinnes en sådan högh och considerabel saak, hwadh skulle då föllia, än the skulle wäl komma med mehra efftertryck, och hoc casu göra oss än nye materier hwart åhr effter annat. Och skulle thet wara ledsampt nogh at låtha på sådant sätt föra sigh i qwal och beswär. Hwarföre är af nöden att sättia sigh i författning aff ett säkert tillstånd». Resultatet af öfwerläggningarna blifver på tredje dagen, att saken öfverlemnas åt konungens eget afgörande, hvartill det af representanterne för de särskilda trenne stånden i utskottet hänskjutes. Så säger landtmarskalken: »att såsom K. M:t hadhe gifwit dem rådrum att tahlas wed och betrachta hwar med annan, hwad uthi discursen och propositionen är förebracht: Altså takka the K. M:tt underdånigst för then konglige omvårdnat för Riksens bästa, och ställa gärna till K. M:tz höghe konunglige nådh och betänkiandhe, inthet twiflandes, att K. M:t alle görlighe medhel seer och finner till fäderneslandzens conservation och säkerhet». Och om de tvenne andre stånden säges: »Doctor Laurelius på Cleriçiets wäghnar, samt Bårgmästaren på Bårgerskapets wäghnar lämpna allt i K. M:tz nådige åhåga och disposition». Konungens »åhåga och disposition» gifver sig snarligen tillkänna, ty månaderne, ja dagarne äro nu räknade till utbrottet af kriget med Polen. I närmaste sammanhang med det anförda står öfverläggningarne inom ståndet rörande krigsmaktens förstärkning medelst utskrifning, och hafva äfven de flera beaktansvärda punkter, belysande adelns

ställning till de öfriga stånden. Riksdagens andra stora fråga: reduktionen af de från kronan bortgångna godsen, blifver med öfriga frågor rörande statsverket föremål för en långvarig underhandling mellan Rådet och ett af adelns utskott. Öfverläggningarna i sin helhet visa en större offervillighet å adelns sida än man skulle väntat och senare reduktion företedde; men förhållandet var nu ock vida annorlunda. Nu är endast fråga om huru mycket man är beredd att gifva, då om det lilla man kan få behålla. Utan synnerligt stor inskränkning erkännes oegentligheten af de s. k. expectantierne, och anses de böra underkastas en vederbörlig inskränkning. Redogörelsen för förhandlingarna i frågan är hållen med den klarhet, att den kan sägas utgöra en färdigskrifven historia i ämnet.

En angelägenhet, som kan betraktas såsom riksdagens tredje stora fråga, är den lägre adelns ställning till grefvarne. Den utbredning af sin domsrätt, som desse tillvällat sig i sina grefskap, har stigit öfver alla fördragliga gränser, »i ty att the de under sijne uudfångne grefwelige Donationsbref, och där å Anno 1651 giordhe förklaringh söckia att extendera sin jurisdiction aff Häradz- och LagmansRätten uthi deras Lähn fast widare, än dess natur och egenskap kunna tillåtat; apprehenderandes directionen aff sielffwe justiciens administration, icke allenast öfwer sine Landboer, uthan och öfwer Ridderskapet och Adelen medh deras Landboer, som innom grefweskapetz district besittne ähre, så att alle dhe Controversier och Rättegånghz saker, som deras Landboer angå, och efter Lagh till Häradz- och Laghmanstingh, såsom deres rätte competens forum och Laga Domställen höra och lända, dem draga de nu under sin rätt och Jurisdiction, där sammastädhes att upptaghas, ransaakas, afdömmas och exeqveras»; såsom det allt heter i den inlaga till K. M:t, som först af Ridderskapet och Adeln emot grefvarnes privilegier blifvit uppsatt, men hvilken för sin alltför hårda ton icke inlemnades utan ersattes af en annan till stilen fogligare, men i det faktiska lika lydande. I denna senare inlaga, som är ständ såväl emot friherre- som grefveståndet, visas än bestämdare, huru den öfverklagade utsträckningen af domsrätten, om ej de deraf uppstående misshållandena i tid rättas, måste föra mycken oreda af sig, »hälst nu sedhan Sweriges Rijke, wårt kiäre Fädherneslandh, med en stoor ymbnoghet både af Grefwe- och Friherreståndh samt jemwäl af Adel är förökt». Sammanställer man det anförda med hvad som för öfrigt i detta protokoll förekommer, rörande ridderskapet och adelns motstånd mot hvarje åt andra medborgare beviljad förmån, då deri spåras minsta skymt af inskränkning i ridderskapets och adelns privilegier, så känner man sig verkligen stå midt inne i feodalismens mest godtyckliga tider.

Rörande ridderskapet och adelns goda ställning till de öfriga stånden, der det ej gäller befarade ingrepp i adelns privilegier, lemnar riksdagens protokoll flera intyg i de täta conferenser, de hafva med hvarandra, och ehuru bönderne allt fortfarande klaga öfver den betungande dagsverksskyldigheten m. fl. dem tungt tryckande onera, se vi dem dock med stort förtroende hos ridderskapet och adeln söka

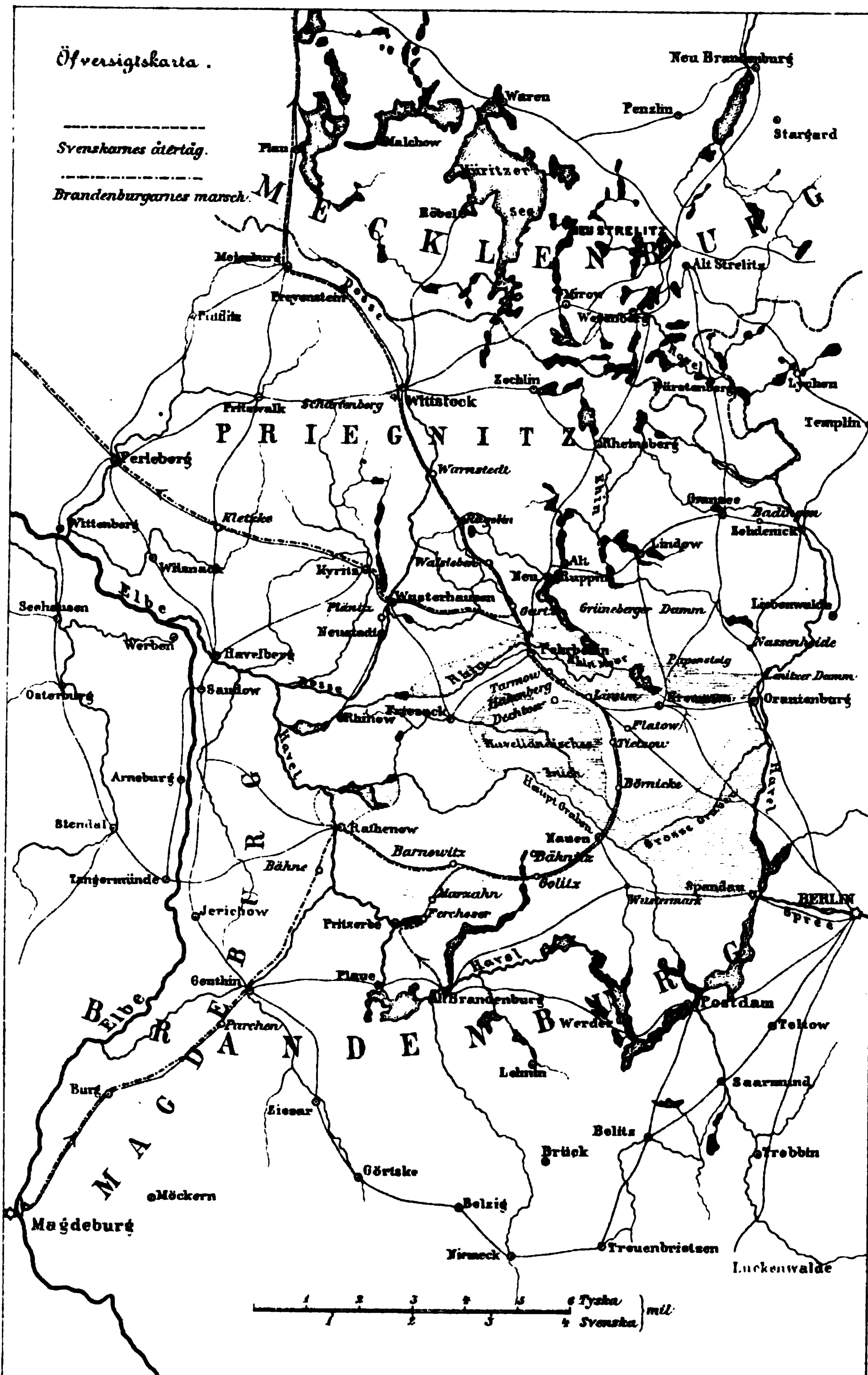
råd, då det för dem gäller att fatta sin mening för besvarande af den kungliga propositionen. Så förekommer redan vid riksdagens början meddelandet derom, huru ett utskott af allmogen begärde »att komma till Audienz hos Ridderskapet, och då denna blifvit beviljad», en af dem steg fram, »hällsade Ridderskapet een lycksalig god mårgon; sade att gemene allmogen tackar Gudh, att de höghe Herrer äro medh god hällsa komne tillhopa ij denne Rijksdagh, önske ock att dhe medh god hälssa måtte komma hemm igen. Och mädan Kongl. M:tt hafwer meddelat dem proposition, den dhe i sin eenfaldigheet icke så kunne förstå, äre nu upkomne till dhe höghe herrar, som Gudh hafwer med högre förstånd begåfwat. ij acht och meningh att sökie deres rådh.» Hos Ridderskapet och Adeln söker äfven bönderne råd och hjelp såväl rörande saltets betungande dyrhet, hvilken af några tillskrifves saltkompagniet, som i de öfriga besvär, som trycka dem och blifvit dem ännu svårare, sedan presterne genom sina privilegier blifvit befriade från deltagandet med dem i flera onera, och de dertill »med många huus och andre inventarier måste komma Prästegården till hjelp».

Rörande den nya riddarhusbyggnaden och beslutet om det gamla riddarhusets med dess tillhörande tomts försäljning innehåller protokollet med tillhörande bilagor för saken vigtiga upplysningar, hvarjemte dock ses att riddarhuskassan, långt ifrån att såsom det behöfdes tillväxa, tvärtom synnerligen led, ej blott genom uteblifvandet af de af ståndets medlemmar sig sjelfva pålagda contributioner, utan ock genom de lån ur den samma blifvit gjorda utan att betalning hvarken af kapital eller ränta skett.

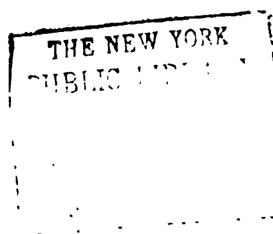
I afseende på öfriga angelägenheter, som vid riksdagen blifvit behandlade och utrymmet ej här tillåter oss att vidröra, hänvisa vi till sjelfva protokollet med dess bilagor. Utan tvifvel skall hvar och en som, utan att afskräckas för den tvåhundraåriga stylen, gör sig i sjelfva urkunderna bekant med dessa riksdagsprotokoll, finna att på samma gång han har i behåll ej blott den pålitligaste historia öfver de riksvigtiga angelägenheternas behandling under 17:de århundradet, såvidt de under riksdagens pröfning läggas, han äfven här i mer än ett hänseende har en säker gradmätare af den kultur, hvartill vårt land då hunnit.

I afseende på de här föreliggande protokollens redigering tro vi oss till hvad i föregående blifvit sagdt, tryggt kunna tillägga, att den nuvarande utgifvaren liksom hans föregångare visar en samvetsgrannhet och en sakkännedom, som äro uppgiften värdiga. Genom begagnandet af alla honom tillgängliga källor och trogen hänvisning till de samma ger han sitt arbete en ökad historiskt betydelse. I afseende på språkformen håller han sig med den trohet till akterna, att språkforskaren skall vara honom tacksam att äfven han derigenom kan begagna dessa protokoll som en urkund för sig. Den raskhet, hvarmed utgifningen under hans hand fortskridit, är oss en borgen att, såvidt det på honom beror, vi ej allt för länge skola få vänta på protokollen från en ny riksdag.

O. v. F.

Gen. St. Lit. Anst.

THE NEW YORK

4) **Minne af Riksmarsken Grefve Svante Sture.** Af *V. E. Svedelius.* (I Svenska Akademiens Handlingar, 51 del.).

Den tid, då Svenska Akademien tilldelade Magnus Lehnberg och Axel Gabr. Silverstolpe sin högsta belöning för deras »äreminnen» öfver Birger Jarl, eller då hon åt den senare skänkte samma utmärkelse för hans äreminne öfver den yngre Sten Sture, var det, som bekant, endast de akademiska fraserna hon lade i sin vågskål. Det ligger något naivt i den lilla anmärkning, med hvilken Silverstolpe ansåg lämpligt att förklara orsaken hvarföre hans skrift om Birger Jarl icke var försedd med några historiska noter. »Den innehåller» — säger han nämligen — »intet annat än hvad förut är bekant genom Hofkansleren von Dalius och Kansliårdet Lagerbrings Historier samt Birger Jarls Lefverne af Kammarrådet af Botin». Man har väl velat säga att Akademien temligen länge hållit fast vid denna sin ungdomsvana, men vill man vara rättvis, så torde man icke kunna förneka att skilnaden mellan de bilder, som hon på senare tider uppstält i sitt pantheon, och de, som först stäldes dit, är ungefär densamma som emellan byster af marmor och af förgyld gips. I samma förhållande torde deras förmåga stå att trotsa tidens tärande tand.

Något mer än trefjerdedels sekel sedan de ofvan nämnda äreminnena höllos, var det en annan hand, som tecknade samma period. Med »Birger Jarls och Stockholms grundläggnings sexhundraåriga minne» började professor Svedelius den rad af historiska bilder, som han sedermera fortsatt med minnena af Olaus Petri, Erik Sparre och Carl Piper, samt nu senast af riksmarsken Svante Sture. Då Akademiens stiftare stält till dess ledamöter den maningen, att »ära store mäns minne», ser det nästan ut som om de store männen tagit slut, när man läser förf:s ord om den mannen Svante Sture, att »det vore ej rätt att kalla honom en *stor* man, men en aktningsvärd man var han» — o. s. v. Det må nu anses icke höra hit huruvida i vår historia funnits andra män, hvilkas storhet berättigat dem att vid de akademiska minnesfesterna komma i åtanka förr än Svante Sture; det vissa är, att man må vara väl tillfreds då man fått emottaga den af herr Svedelius tecknade bilden icke blott af en historisk person, ryktbar vorden genom sitt sorgliga öde, utan äfven af ett fristående kapitel, utan motstycke, i vår historia, då landet styrdes och lät sig styras af en vanvetting, då, såsom förf. säger, »rikets konung var blifven en för allmänna säkerheten farlig person». Visst är det mycket af hvad som på historiens område tilldrog sig under kunung Erik XIV:s korta men ödesdigra regering, som blifvit fördoldt för efterverldens forskande blickar, men då historieskrifvaren, såsom här är fallet, på samma gång är den djupsinnige tänkaren, märker man knappt att det finnes några luckor i de skildrade händelsernas sammanhang. Till och med de villade tankar, som aflöste hvarandra i konungens töckenhöljda hjerna, blifva här likasom utredda och framstälda, man skulle vilja säga det,

i sin fulla följdrigtighet. Härtill kommer att hufvudföremålet för denna förf:s skildring äger i och för sig ett gripande intresse och concentrerar i sig så många af den tidens mest pikanta faser.

Det minnesvärda Sturenamnet ger förf. anledning att först kasta en blick tillbaka på de tider, då de, som buro detta namn, voro de, som styrde Sveriges rike, efter att hafva stält sig i spetsen för ett upproriskt parti, som dock »arbetade i rent *svensk* anda». Sedan han visat huru olyckans minne mera än lyckans är fästadt vid äfven de älste Sturarnes namn, öfvergår han till den egentliga skildringen af »det olyckans offer, med hvilket Sturenamnet slocknar i Sveriges historia», och börjar denna med en framställning af Svante Stures slägtförhållanden. Den genealogiska utredningen synes väl icke egentligen intressera förf., men att han dock icke vill träda i opposition emot dem, som hålla före att genealogien är en nyttig och ofta nödvändig hjelpreda i historiska frågor, visar sig deraf, att han sjelf ganska omständligt redogör för Svante Stures härkomst, och lägger ingen ringa vigt på de, särdeles under den tid han här skildrar, betydelsefulla slägtförbindelserna, som i de flesta fall voro bestämmande för de politiska partimännens gruppering. En anmärkning torde derföre här vara tillåten. I fråga om Sten Sture den äldres börd upprepar förf. (sid. 81) den gamla sägen, att den slägt (d. hel. Birgittas), hvilken Sten Stures mormoders mor, fru Helena Israelsdotter [1]) tillhörde, var den, »som gaf upphof åt Braheätten». Förf. omnämner detta på tal om »familjeförbindelsernas utgrening från slägt till slägt». Då han såsom sin källa för denna uppgift anför Sv. Adelns Ättartaflor, utgifna af Anrep, synes han förlita sig på de derstädes förekommande slägtledningarna, ehuru det numera blifvit ådagalagdt [2]), att dessa ättartaflor, särskildt i afseende på slägten Brahe, äro bygda på en grund, som redan störtat. I korthet är det sanna förhållandet följande: den älste med säkerhet kände stamfader för den svenska Brahe-ätten, hvars namn var Magnus Larsson, uppgifves hos Anrep vara sonson af d. hel. Birgittas brorson, fru Helenas broder Per Israelsson, och för detta ändamål har man uppfunnit en viss Lars Persson, hvilken fått sin plats i slägtledningen såsom Per Israelssons son och Magnus Larssons fader. Att dock den nämnde Per Israelsson icke lämnade några bröstarfvingar efter sig här i verlden, framgår deraf, att det icke var någon närmare anförvandt än hans systerdotters man Anund Sture, som (1429) gjorde arfsanspråk på hans efterlemnade gods. På ett annat ställe (sid. 259 not. *), der talet är om Christiern Pedersson, yttrar förf. med en viss försigtighet, att denne »är omtalad såsom broder till Göran Persson». Det kan väl så vara, att detta någon gång blifvit sagdt, men den ätt han i verkligheten tillhörde, var en helt annan än Göran Perssons. Den kallade sig Hjort till Flishult och förde i vapnet en half hjort i stället för Göran Perssons trenne tegelstenar.

[1]) G. m. riddaren Carl Ulfsson till Tofta.

[2]) Se t. ex. Styffe: Skandinavien under Unionstiden, sid. 214, not. 2.

Vid skildringen af Svante Stures barndomsöden är förf. i tillfälle att åt hans moder Kristina Gyllenstjerna egna de loford, som hennes själsstorhet så mycket mer förtjenar, som det icke hade varit något för menskliga känslor främmande, om hon, med saknad af de förgångna tidernas glans och ära, hade önskat att omständigheterna gestaltat sig annorlunda än som skedde, då hennes makes makt och välde öfvergingo i Gustaf Vasas konungsliga händer. »För Sturens familj gälde nu det språket ur den heliga skrift, som en gång skulle blifva öfverskriften på en olycklig konungs graf: 'riket är förvändt och vordet min broders'. Det vore ej oförlåtligt om Kristina Gyllenstjerna och hennes son erforo en viss känsla af saknad. Men om de besinnade saken rätt, måste de erkänna de följande orden i samma bibelspråk: af Herranom är det hans vordet».

Redan under Sten Stures vistelse vid unga år i Lübeck, då han der blef »internerad» och frestad med allehanda förespeglingar om makt och ära i det rike, der hans fader fört regementet, började det visa sig, att den ställning i samhället, som han genom födseln erhållit, skulle blifva orolig och kunde blifva misstänkt, derest han icke tydligt lade i dagen sina ärliga afsigter att tjena sin konung lika troget som hans fader tjenat sitt fosterland. Hans ungdom omhuldades af konung Gustaf, mot slutet af hvars regering han blef upphöjd till en bland de mera betydande männen i landet, och då osämjan mellan konung Gustaf och »arfkonungen» Erik slutligen gjorde Svante Stures plats, såsom medlare dem emellan, ganska äfventyrlig, manade väl förhållandena honom till försigtighet, men intet bevis finnes för att han med ränker sökt befästa sin lycka i den blifvande konungens gunst. Huru molnen började skocka sig öfver hans hufvud under vistelsen såsom befälhafvare i Reval (1562—1564) är af historien väl bekant. Såsom bevis på att han, vid sin återkomst derifrån, icke ännu hade förlorat sin herres ynnest, anför förf. (sid. 179—180) dels att han ägde tillträde till ett ganska förtroligt umgänge med Erik och dennes öfriga omgifning, — huru motbjudande det än må för honom hafva varit att ställas vid sidan af Göran Persson och dennes likar —, dels att konungen lät med stor högtidlighet fira hans i danska fejden stupade son Stens begrafning i Upsala domkyrka. Ett annat exempel, som med tydligare röst än dessa talar om att konungagunsten ännu bestod, och som derföre här må anföras, är den »benådning» grefve Svante erhöll då Nämnden i Maj 1565 blifvit anbefald att ransaka angående de adelsmän, som försummat sin rosstjenst. Det hade icke gått väl med kriget mot danskarne och sedan konungen än på den ena än på den andra kastat skulden för sina planers tillintetgörande, fann han för godt att låta Nämnden ställa till ansvar de af adeln, »som icke tillfyllest hållit den rosstjenst af deras frälse och förläningar, som dem hafver egnat och bordt». Det är en känd sak, att konungen var hufvudet högre än hans Nämnd och att ytterst hennes beslut fingo rätta sig efter hans vilja, hvarföre ock Nämnden i vigtiga fall — och få kunde vara vigtigare än de, som rörde skattkammarens

angelägenheter eller rustningens upprätthållande — stundom i sina domslut inlade ett underdånigt vädjande till den kungliga instansen. När nu adeln från de olika provinserna framkallades för att höra sin dom, blefvo månge »sagde ifrån frälset»; andre frikändes af det klara skäl »att de inga gods hade», men till dem kunde ingalunda grefve Svante räknas. För honom likasom ock för grefvarne Per Brahe och Gustaf Johansson (tre rosor) trädde nu den konungsliga nåden emellan på ett synnerligen märkbart sätt, i det de fingo förblifva i oqvald besittning af sina frälsen, och sluppo undan med en påminnelse om de vilkor, »som i deras obligationer voro angifna». I sammanhang härmed kunna vi icke undgå att rigta en anmärkning mot det alltför ensidiga totalomdöme förf. fäller om konung Eriks Nämnd. Han säger (s. 149), att hon »tecknade sitt domarekall med blod, som utan skäl utgöts», och vidare att hon »kunde blifvit en grundval för en beståndande ordning, ett värdigt minne från sin stiftares tid; nu blef hela inrättningen insvept i fördömelsen, som träffade den fallne konungen, och saken förgicks med sin upphofsman». Det kan väl vara sant att den Nämnd, inom hvilken ofta Göran Persson uppträdde såsom åklagare, hyste få betänkligheter för att fälla de dödsdomar han äskade, utan att dock alla derföre gingo i verkställighet, men hvad som icke bör förbises, då Nämnden sjelf ställes inför efterverldens dom, är bl. a. den storartade verksamhet hon i rättvisans namn utöfvade, då fråga blef om att skaffa ersättning åt de talrika personer, frälse såväl som ofrälse, hvilka blifvit lidande genom konung Gustafs indragningar af gods till kronan. Här är icke tillfälle att närmare ingå i en skildring af de förhållanden, som blefvo uppenbara genom Nämndens ransakningar i denna fråga, men visst är, att de vanliga begreppen om menskliga rättigheter mera öfverensstämma med Nämndens domslut i ifrågavarande mål, än med konung Gustaf den Förstes »anammande af gods på vederlag», — som uteblef.

Då Svante Sture vid denna tid erhöll ett nytt uppdrag, nämligen att ifrån Vestergötland anskaffa krigsförråd och proviant för garnisonen i Varberg och för det krigsfolk, som belägrade Bohus fästning, kunde det icke dröja länge innan äfven han skulle blifva öfvertygad om huru omöjligt det vore, att göra en herre med konung Eriks ombytliga lynne till lags. Konungen lär väl också å sin sida icke hafva saknat anledningar att klandra mycket af sina krigsbefälhafvares operationer, likasom ock af de åtgärder, som oskickligt vidtogos eller alldeles försummades af hvad man i våra dagar skulle kalla härens intendentur, men ett utmärkande drag i de ordres och befallningar konung Erik plägade utdela till sina tjenare, var deras hvarandra motsägande innehåll, som gjorde det omöjligt att lyda honom i ett, utan att bryta mot honom i ett annat. Man må icke tro att detta förhållande hade sin enda grund i den kända ombytligheten och oefterrättligheten i konungens sinnelag. Der bakom stod en annan orsak, som kastar sin mörka skugga öfver konungens, men ännu mera öfver hans gunstlingars minne. När efterräkningen började rörande Nils Stures

förhållande vid belägringen af Bohus, sade man, att »herr Nils aldrig kunde komma till att uträtta något af den ena befallningen förr än honom blef en annan tillskrifven igen» (sid. 204), och dylika exempel voro så talrika, att icke fruktan för konungens eller Göran Perssons hämnd slutligen kunde tillbakahålla en ganska allmän klagan häröfver. De misshagliga offer, som snärjdes genom denna list, voro icke få; stundom vågade de öppet inför Nämnden förklara, att »konungen ställer så sina instruktioner för en och annan, dem ingen kan fullkomna, utan måste på ändalykten sätta der lif och lem till» [1]. Sådant kunde ske då onda rådgifvare förde i ledband sin konung, hvilken, för att begagna ett af förf:s uttryck, »slarfvat bort sitt sunda förnuft».

Att Nämndens dom öfver Nils Sture var orättvis, derom torde icke någon vilja tvista, men då förf. talar om den »svåra förvirring i föreställningarne om lag och rätt», som skulle hafva röjts deri, att »ett mål, som ej rörde konungens personliga uppvaktning i hans hof, utan rikets tjenst i offentliga värf, kunde behandlas efter hofartiklarne ej efter allmän lag», så må man dock dervid erinra sig, att detta ingalunda var här något undantagsfall, utan hade tillämpats alltifrån den stund, då dessa hofartiklar utfärdades, d. v. s. vid Eriks tillträde till regeringen. Väl var det hufvudsakligen konung Christoffers landslag, (hvilken vid denna tid alltmera börjat undantränga Magnus Erikssons) som lades till grund för lagskipningens utöfvande, men alltifrån Nämndens tidigaste verksamhet blef det allmän praxis att i de frågor, på hvilka man kunde mera ordagrant tillämpa hofartiklarnes paragrafer än den allmänna lagens, döma efter dem äfven i sådana mål, som i intet afseende rörde »konungens personliga uppvaktning i hans hof». Än tillämpades de vid domen öfver en kammarskrifvare, som i kammarens räkenskaper infört mindre än han af kronans fogdar uppburit, eller öfver en annan, som försålt kronospanmål »sig till profit», hvaraf följden blifvit att »bryggning och bakning till flottans behof försummades»; än var det på grund af dem, som dom fäldes öfver en underfogde i landsorten, som falskeligen beskylt sin förman för försnillning ifrån kronan o. s. v. Att dock mannamån och en vådlig godtycklighet ofta varit rådande i lagskipningen, vilja vi ingalunda förneka.

Slutligen kom ordningen också till Svante Sture att kallas till ransakning inför Nämnden. Vid framställningen af denna märkliga rättegång, som hölls på Svartsjö den 8—16 Maj 1567, följer förf. det förslag till dom öfver de för högmålsbrott anklagade, hvilken af Göran Persson framlades inför ständerna i Upsala, samt konung Eriks egna dagboksanteckningar. En annan urkund finnes dock äfven bevarad, nämligen utdrag ur Nämndens protokoll rörande samma ransakning, och som visar, att de ord förf. anför (sid. 264) ur konungens dagbok, att han »examinerat hvar och en af desse adelsmän särskildt»,

[1] Detta yttrande fäldes (1567) af kammarskrifvaren Volmar Vickman, som derföre dömdes till döden. Andra hade före honom yttrat detsamma.

böra så förstås, att de anklagade äfven då undergingo en formlig ransakning inför Nämnden, och icke enskildt af konungen förhördes.

Författarens derpå följande psykologiska utredning af det tillstånd, hvari konung Erik befann sig vid den tid, då Sture-morden begingos, utgör måhända den yppersta afdelningen af denna intressanta teckning. Vansinnets furier voro då lössläppta och drefvo den arme konungen från den ena blodiga scenen till den andra, förtjenta att framställas af Macbeths och Richard den Tredjes skald.

Innan vi afsluta vår anmälan af detta »Svante Stures minne», som vi anbefalla åt hvarje vän af fosterlandets historia, må det tillåtas oss att yttra några ord i afseende på förf:s framställning af preseståndets roll vid riksdagen i Upsala, då ständerna skulle underskrifva domen öfver de anklagade herrarne. Förf. anser att presterne sökte att genom ett »intet sägande tillägg» komma ifrån hela saken, i det de valde ord, som enligt hans förmenande icke skulle betyda annat än att i allmänhet »den, som begår förräderi, han är förrädare». Enligt tidens sätt att uttrycka sig var dock väl meningen med preseståndets yttrande icke så enfaldig. Orden föllo, att om nämligen de anklagade voro saker till de angifna förbrytelserna, »så voro de otrogne, menediska och ärelösa menniskor, Kongl. Maj:ts och Sveriges rikes förrädare». Presterne gåfvo sålunda tillkänna att de, såsom fridens budbärare, icke ville sätta sig till doms i ett mål af så svår beskaffenhet, eller med andra ord, att de icke ville eller tilltrodde sig kunna härvidlag uttala ett bestämdt *skyldige* eller *icke skyldige*, men att, om brotten kunde bevisas, de skyldige vore förtjente att straffas såsom »Kongl. Maj:ts och rikets förrädare».

När ständernas dom föll, hade, som bekant, morden redan blifvit verkstälda. I sammandrag skildrar framställningen derefter konung Eriks öde, till dess att fängelseportarne tillsluta sig om honom. »Nemesis divina, Guds rättvisa dom, betygade sin magt».

Vi erinra oss att en gång, då prof. Svedelius offentliggjorde en annan minnesteckning i samma Akademies handlingar, den önskan offentligt uttalades, att »samma hand mätte uppresa mången bild i de svenska minnenas galleri»; hvarje gång förf. villfar denna önskan, gifver han ock förnyad anledning att upprepa den.

—*rst*—

---

5) Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset af *F. F. Carlson*. Tredje delen: Carl XI. 2. Stockholm 1874. 373 sid. 8:o. Pris: 4 kronor 50 öre. Fjerde delen: Carl XI. 3. Stockholm 1875. 412 sid. 8:o. Pris: 5 kronor. P. A. Norstedt & Söners förlag.

Hela den del af Sveriges historia, hvilken man med skäl benämner dess storhetstid, sönderfaller, synes det oss, i tvänne perioder,

mellan hvilka Karl XI:s danska krig bildar en naturlig öfvergång. Under den första af dessa perioder löser vårt folk sin första stora uppgift i mensklighetens kulturarbete, räddar protestantismens framtid, grundar sitt Östersjövälde och intager både genom det ena och det andra en stormaktsställning i det norra Europa. Gustaf Adolf är den tidens man. Systersonen, som till sist fick hans krona, ärfde äfven hans planer, och är utan tvifvel den ende, som förmått att riktigt fatta dem. Han förde dem ut längre än någon annan, lyckligt till en del, men gick till sist, måhända lockad af ärelystnadens visioner, långt öfver möjlighetens gräns och frambesvor en väldig storm, ur hvilken vi efter hjeltens död räddades blott genom prestigen af våra vapens sagolika framgångar och fiendernes deraf föranledda öfverskattande af vår verkliga styrka. För öfrigt egde Karl Gustaf vida mer än diplomatens och fältherrens begåfning. I vår inre historia har ej blott hans regering, men han sjelf varit af en afgörande betydelse Reduktionsfrågan, hvilken för en man af Axel Oxenstiernas aristokratiska uppfattning, måste vara mer eller mindre främmande, fattades till hela sitt djup af Karl Gustafs statsmannablick och han har insett ej blott hennes finansiela vigt, men framför allt hennes nära samband med hela vårt svenska samhällsskick. Han var, likasom hela sin ätt, tillräckligt konungsk och demokrat, att ej gerna lida vårt fäderneslands omdaning till en adelsrepublik efter polskt snitt, och han hade studerat sitt Sveriges gamla häfder nog grundligt för att veta, att kostymen, dålig i sig sjelf, dertill hade det stora felet att ej vara nationel. Så tog han reduktionen om hand och genomdref 1655 års moderata reduktionsbeslut, af högadeln ämnadt att blifva en »evigtvarande förordning», af de ofrälse stånden och Karl Gustaf fattadt endast som en klok kompromiss tills vidare. Att med all möjlig kraft och noggranhet genomföra detta riksdagsbeslut borde visserligen hafva varit hufvuduppgiften för Karl XI:s förmyndareregering, för att ej säga, att det rent af var dess första pligt. Dessa förmyndare sveko den pligten, likasom många andra, och det hjelpte föga, att den bäste i deras midt, riksskattmästaren Gustaf Bonde, med en riktig blick i framtiden talade om, att denna reduktionen borde verkställas i den svenska högadelns eget intresse och till dess säkerhet. Vidräkningens dag kunde komma engång och offret blifva mycket större än det, som låg i 1655 års riksdagsbeslut. Åsigten var icke Bondes ensam; den delades af flere, men lyckades ej att tränga igenom. Man sköt i stället undan hela saken, lyste, som Magnus Gabriel De la Gardie ville det, genom stora utgifter, lät för öfrigt allting förfalla och fylde statsbehofven nödtorftigt på hvad sätt som hälst, framför allt genom främmande subsidier. Om politisk klokhet eller heder, om fäderneslandets »veritabla intressen», dess ära och anseende i verlden var det ej ringaste fråga. Det är ej värdt att låta sig bedraga af de granna fraserna. Man kort och godt schackrade med vår storhets trasor, man bjöd ut oss på den allmänna marknaden och sålde oss åt den förste, den bäste, som ville begagna oss vid förverkligandet af sina planer.

Praktstycket af denna politik är 1672 års franska traktat. Nämnd vid sitt rätta namn, var den en förtviflad finansspekulation, ehuru som sådan mindre välberäknad. Den gjorde oss dessutom till vapendragare åt intressen, som icke voro våra och till förrädare mot den sak, för hvilken vår störste konung och hans trogna offrat sina krafter och sina lif.

Af denna franska traktat, hvilken endast en föraktligt svag och dertill samvetslös regering kunde ingå, följde med obeveklig logik våra krig på 1670-talet. De kommo att blifva en strid om vår ställning uti verlden, de medförde en förändring af hela vårt samhällsskick och de drogo öfver sina upphofsmän till sist vedergällningens straffdomar. Att de för oss slötos utan någon nämnvärd territoriel förlust, derför hade vi såsom bekant att tacka vår konungs sega ihärdighet, hans kraft och hans tapperhet i förening med det temligen dyrköpta ädelmodet hos en mäktig bundsförvandt, hvilken behandlade oss utan skymt af aktning och grannlagenhet, men räddade oss, emedan han, trots vår ringhet, ansåg sig ännu en tid behöfva våra tjenster. Men i dessa år af motgångar och nöd var Sveriges unge konung vårt folks enda lefvande förhoppning; han ensam syntes fästa segren vid våra fanor och han förstod, så ung han var, att bringa någon ordning i den förfärliga inre upplösning, som hans förmyndare lemnat honom i arf. Rådet förmådde ingenting, var inom sig söndradt, förödmjukadt och i saknad af all auktoritet. Makten föll, i följd af sakernas egen beskaffenhet, i Karl XI:s hand, och innan freden slöts var Sveriges kung faktiskt enväldig i sitt rike. Allt detta är emellertid en gammal historia.

Ett bör likväl icke förgätas. Midt i sin yttersta nöd fick Karl XI en vän och rådgifvare, på hvilkens oegennyttiga fosterlandskärlek han trodde, på hvars ovanliga praktiska duglighet han såg dagliga bevis och som dertill egde det skapande snillets rikedom af stora tankar. Mot slutet af år 1676 torde det nära förhållandet hafva börjat och vänskapsbandet knutits mellan Sveriges 21-årige konung och Johan Gyllenstierna, och det räckte oafbrutet, till dess döden i Juni 1680 afklippte den senares lifstråd. Det har varit våra dagars häfdaforskning förbehållet att rädda Johan Gyllenstiernas minne från den vanära, hvarmed det varit under århundraden belastadt; och det är det pfalziska husets historieskrifvare, som både först och fullständigast gjort honom rättvisa, som visat vårt folk, hvad han verkligen varit, och gifvit honom den heder, som med rätta tillkommer ej blott det goda hufvudet, dugligheten och kunskaperna, men framför allt annat det redliga nitet, pligttroheten och den oegennyttiga fosterlandskärleken. Herr Carlson har i den för tvänne år sedan utkomna tredje delen af sin historia fullbordat sin 18 år förut påbörjade teckning af den ovanliga statsmannen, en teckning, utmärkt af oveld och grundlig forskning samt af en sällsynt skarp psykologisk analys, vid hvilken det ej torde vara mycket att förändra. Det hela synes oss vara likasom en åt vårt folk gifven dyrbar gåfva, för hvilken det bör vara

tacksam, om det eljes rätt förstår att uppskatta sina stora minnen. För vår egen del tro vi icke, att Johan Gyllenstiernas värde och betydelse för vår utveckling blifvit af herr Carlson på något vis öfverskattad; hällre då motsatsen. Johan Gyllenstierna beherskar enligt vår tanke hela Karl XI:s styrelse nästan från dess början till dess slut; han lefver i viss mening, sedan långt förut hans jordiska bana blifvit slutad. Det är *hans* tankar, som gå igen efter hans bortgång; och Karl XI är först och sist verkställare af *dem*, hvilket icke hindrar, att han kunnat i mycket utföra dem vidare och framför allt på *sättet* att gå till väga lagt prägeln af sin personlighet. Det var nog så, »att Johan Gyllenstiernas planer till en inre förändring voro djupt rotade i sakernas då varande skick» och »för djupt rotade att dö med honom». Det var så med Gustaf Adolfs äfven. Båda hafva de med snillets divination fattat tidehvarfvet i dess innersta, på samma gång de skådat ut öfver århundraden. De hafva hvar på sitt vis gifvit det fullt klara uttrycket åt de ideer, som sökte bryta sig väg, och tillika med praktiskt förstånd *börjat* att förverkliga dem, lemnande åt andra att fullborda deras arbete. Båda hafva de också till sist »bekräftat sanningen af Gustaf Adolfs ord, att ingen dödlig är oumbärlig». Det verk de börjat, »gick sin väg utan dem»; dock icke uti allt. De buro båda på tankar så framtidsdigra, att både en Oxenstierna och en Karl XI voro för små att kunna fatta dem.

Midt under krigets mångahanda omsorger har Johan Gyllenstierna, efter hvad herr Carlson visat, stakat ut den väg, på hvilken hans konung och hans land under den följande tiden hade att fortgå. Fred, men en hederlig fred, måste snarast möjligt slutas för att man derefter skulle fullständigt kunna göra sig till herre öfver den inre oordningen. Strax derpå måste äfven riksdag sammankallas, på hvilken räkenskap skulle kräfvas, konungamakten befästas och en vidsträcktare reduktion beslutas. På de återkallade godsen skulle grundas en ständig krigsmakt, i stånd att stödja den kunglika myndigheten och tillika betrygga vårt oberoende af alla främmande makter. Här ligger hela Karl XI:s följande regering likasom i sitt frö eller så att säga innehållet af vårt politiska lif för tvänne årtionden. Tankarne voro för öfrigt af det slaget, att Karl XI kunde fullt fatta dem och söka skälen till deras förverkligande utur sin egen bittra erfarenhet. Han tog emot dem som ett arf af mästaren, och började genast efter dennes död att med hjelp af sin okufliga viljekraft förverkliga dem, utan att akta några hinder eller frukta några faror. Att framtiden berodde af framgången i arbetet, derom var Karl XI fullt öfvertygad, och man eger ej ringaste rätt att för något hans tillvägagående söka ett annat motiv än hans, låt vara stundom oriktiga, uppfattning af samhällets oeftergifliga kraf, hans pligttrohet, hans varma fosterlandskärlek samt hans starka rättskänsla, ibland visserligen vilseförd. De lägre motiven af hjertats onaturliga hårdhet, hans hämndtörst eller girighet eger man ej att tillgripa för att förklara hans handlingar. Det är, synes oss, den mening man bör komma till, om man något tränger in i hans histo-

ria eller med uppmärksamhet följer hans häfdatecknares lugna och klara skildring af den unge monarkens sätt att bete sig vid fullbordandet af sina verk.

Om det danska kriget med skäl kan sägas utgöra nyckeln till den följande tidens historia, så bildar 1680 års riksdag sjelfva vändpunkten i vår inre utveckling. Den är en af märkestenarna, hvars inskrift man söker att omsorgsfullt tyda. Midt igenom stormarna af en revolution sökte det nya der sin första lagliga begrundning. Det vigtigaste af denna riksdags händelser har herr Carlson långt för detta meddelat åt offentligheten. Han var för öfrigt icke den förste, som skildrade dem; men om vi icke alldeles misstagit oss, har han gjort det klarare och fullständigare än någon annan. Han har icke inskränkt sig till att gifva en allmän karakteristik af förhandlingarnas gång eller att uppsamla deras vigtigaste resultat. Han för oss likasom in i sjelfva verkstaden, tecknar för oss i raska drag de handlande personerna och låter oss nästan steg för steg följa deras arbete. Äfven om intrigspelet, som fördes bakom scenen, får man en aning; slöjan blir visserligen icke helt och hållet undanryckt, men en temligen klar föreställning kan man göra sig om det helas sammanhang. Denna förmåga att individualisera och följdriktigt skildra hufvudhandlingen i den tidens riksdagsdrama utmärker i hög grad författaren och han ådagalägger den, om ock i mindre mon, i sina redogörelser för riksdagarne 1682 och 1686.

Hvad som ovilkorligen fäster uppmärksamheten hos den, hvilken studerar 1680 års riksdag, är den egenheten, att trots konungens uteslutande initiativ de vigtigaste förslagen här framstäldes af ståndens egna medlemmar. Så uttalade Hans Wachtmeister först tanken om förmyndarnes ställande till ansvar, och i riksdagens hufvudfråga, den om reduktionen, satte bönderne först saken uti gång, under det att inom ridderskapet och adeln den ofvan nämnde Hans Wachtmeister egentligen formulerade beslutet. Här spelades ett politiskt spel med på förhand utdelade roler, i hvilken Karl XI sjelf utan tvifvel var den förståndige regissören. Herr Carlson lemnar icke sina läsare i ovisshet derom. Han omtalar landtmarskalkens karakteristiska yttrande till sina ståndsbröder, att »konungen icke kunde göra allt allarm» och att det »derföre ej misshagade honom hvad ständerna begärde». Förf. sammanställer härmed Feuquières yttrande till Karl XI:s närmaste vänner, att de borde ombesörja det förslagen om de planerade förändringarne utgingo från ständerna. Så skedde ock, ehuru riksdagsordningen lade initiativet helt och hållet i konungens hand. De mest ödesdigra frågor kastades fram likasom händelsevis midt under debatten om något helt annat; de togos genast under en lidelsefull ompröfning och afgjordes, såsom fallet var med reduktionsfrågan på riddarhuset, under oordning och tumult. Den parlamentariska anständigheten kastades på dörren och lagens stämma bragtes till tystnad. Man stälde sig på grundvalen af en revolution, der den starkaste behöll segern. Men spörsmålet kan göras, om icke just denna revolution var

en nödvändighet för att betrygga det nya, som ville fram och som måste fram, om fäderneslandet skulle räddas.

Reduktionen är det vigtigaste faktum från Karl XI:s tidehvarf. Det beherskar hela vår inre historia under loppet af ett halft århundrade ända från 1650 års riksdag, då man kan säga att striden väcktes. Hvar menniska i våra dagar vet, att reduktionen egde denna oerhörda betydelse icke blott på grund af sin finansiela vigt, utan emedan med den sammanhängde frågan om vårt samhällsskick, för att icke rent af säga, att med den stodo i närmare eller fjermare samband alla våra inre förhållanden. Att i möjligaste måtto fullständigt skrifva denna reduktions historia vore då en värdig uppgift för hvilken som hälst den lärdaste och bäste af våra häfdatecknare. Tills dato är den oskrifven och torde måhända, om uppgiften ställes alltför omfattande, vara öfver *en* mans höfva. Det är åtminstone den mening vi hafva kommit till genom en flyktig och ytlig bekantskap med det oerhördt rika material, som står till forskarnes förfogande. Men man kan väsentligt begränsa framställningen. Man kan redogöra för reduktionens förlopp och dess finansiela resultat eller i sammanhang dermed utveckla dess politiska betydelse med hänsyn till Karl XI:s envälde. En sådan framställning har gång efter annan blifvit gjord, ibland med, ibland utan färgläggning allt efter skildrarens lynne och åsigter och den större eller mindre grundligheten af hans källstudium. Längre än till ett utkast har det, oss veterligen, aldrig hunnit; och något annat eller mer än ett sådant vill ej heller Karl XI:s häfdatecknare lemna oss.

Herr Carlson redogör med afgjord förkärlek och med den jämförelsevis största utförligheten för reduktionsfrågans behandling och utveckling vid våra riksdagar. Hufvuddragen känna vi måhända till förut, men en och annan intressant detalj få vi till lifs; och i förmågan att klart teckna det helas sammanhang står förf., synes det oss, framför sina föregångare. Ett och annat kunde måhända vara vidlyftigare omrördt, utan att planen för det hela derföre behöft i nämnvärd mon förryckas. Vi tänka särskildt på teckningen af 1680 års riksdag. Der talas om vigtiga aktstycken, som sattes upp och bragte de lättrörda sinnena till väldig fejd emot hvarandra; om deras innehåll, som mycket kan förklara, blir läsaren ej kunnig och löper derföre fara att förlora den röda tråd, som knyter händelserna vid hvarann. Alltför litet får man också veta om 1680 års märkvärdiga reduktionsbeslut och ännu mindre om den reduktionsstadga, som Karl XI utfärdade med anledning af besluten på 1682 års riksdag. Men med denna alltför stora njugghet vid meddelandet af detaljerna får läsaren likväl en ganska god öfversigt af reduktionens skiften ända till den tidpunkt, då man för längesedan i mycket lemnat bakom sig måttan och billigheten och »skridit till extremiteten». Det var nog så, att året 1680 »betecknar epoken»; och att det var då, som »händelserna bröto sig». Man hade sedan att hösta in frukterna, huru bittra än de kunde vara. På hvad sätt det första afgörandet skedde och det svenska länsväsendets fall bereddes är välbekant. Möjligt blef det genom

rådets obeslutsamhet och vanmakt, genom splittringen och afunden inom adeln sjelf samt genom den styrka kungamakten vunnit under striden mot rikets fiender. Så förenade sig monarken med de ofrälse stånden och till förbundet slöt sig demokratin på Sveriges riddarhus, bärande fosterlandet på läpparne, men sämre bevekelsegrunder uti hjertat. Partigängarne skötte sitt hemliga värf, intrigerna spunnos, hatet, hämnden och egennyttan sökte sin tillfredsställelse och vid det häftiga anloppet slogs Sveriges gamla mäktiga högadel till marken. Men hvad man i första segerruset knappast märkte det var, att det svenska folkets frihet samtidigt ljutit döden och att grunden blifvit säkert lagd för Karl XI:s envälde. Emellertid har efterverlden ej skäl till någon klagan. Detta envälde har varit en nödvändighet i Sveriges historiska utveckling och i mer än ett afseende har det verkat till välsignelse. Sjelfva vårt folks politiska framtid har det förvisso räddat.

Reduktionen drefs igenom; men adeln gaf sig ej åt sina fiender bland de ofrälse stånden, utan åt konungen, hvilken genom Hans Wachtmeister meddelade sin vilja. Beslutet i frågan fick formen af en bevillning, gifven såsom ett offer för fäderneslandets kraf; dess verkställande uppdrogs åt en kommission af adelns fullmäktige, dem konungen bemyndigade. Så var skenet vordet bevaradt. De lidande trodde nu måttet vara rågadt och förväntade, att »ingen reduktion vidare skulle blifva proponerad eller de hållas skyldige att någon annan undergå». Denna reservation togs in uti riksdagsbeslutet, men möttes af protester från. de tre ofrälse stånden. Det skulle snart visa sig, att floden icke ännu nått sin höjd; den skulle stiga för att till sist rycka in alla i sin hvirfvel. Det allmännas behof voro alltjämt lika befallande, och så tog man ända till det sista, som man kunde taga. Men då kom ordningen till dem, som räddat sig uti skeppsbrottet 1680 och för priset af de små förläningarna skänkt sitt icke alldeles oegennyttiga bistånd till indragningen af de stora. Vid 1682 års riksdag blef reduktionen en af hufvudfrågorna ånyo, ehuru den icke engång här stäldes fram af konungen sjelf. Den framgick ur de långa öfverläggningarne om rikets svåra finansiela ställning och antog till sist formen af ett ordentligt reduktionsförslag, undertecknadt af »rikesens presterskap, borgerskap och allmoge i det sekreta utskottet». Förslaget, som sopar bort ända till de sista spåren af feodalismen i vårt fädernesland genom att slopa äfven de små förläningarna, omarbetades derefter till en underdånig skrifvelse, som underskrefs af de ofrälse ståndens medlemmar och öfverlemnades åt konungen. Adeln, bringad till det yttersta, sökte i en ingifven skrift försvara sig mot de öfriga ståndens anfall, vederläggande dem punkt för punkt, bedjande konungen skydda deras rätt och anhållande, att han ville i saken besluta som han funne rättvist. Det var en fullkomlig underkastelse på nåd och onåd. Karl XI:s svar både på den ena och den andra skriften blef en ny fråga, genom hvilken han stälde hela saken på dess yttersta spets. Han begärde helt enkelt af sina trogna undersåtar en grundlagstolkning, rörande kap. 4 i Sveriges gamla kunga-

balk om konungs rätt att län läna och hans makt att det »vid riksens stora trångmål och nödige tarfvor återtaga utan ständernas i gemen, ett stånds i synnerhet eller hvar och en donataries ja och samtycke». Svaret borde knappast kunna hafva blifvit mer än ett. Nu svarade deremot adeln på sitt sätt och de ofrälse stånden på ett annat. »Differensen» syntes »reel nog». Men af de båda skrifterna satte Karl XI ihop en förklaring på kungabalkens lagbud, som underskrefs af alla stånden och i sjelfva verket lades hela reduktionen utan inskränkning i monarkens hand. Den yttersta gränsen var nu hunnen och Sveriges konung på sätt och vis herre öfver alla sina undersåtars egendom. Det kunde icke längre gå. Man vill nämna 1686 års riksdag, hvars finansiela karaktär är omisskännelig och hvars beslut mången stämplat såsom just de yttersta af reduktionens öfverdrifter. Herr Carlson har gjort en intressant teckning af denna riksdags förlopp och tydligt angifvit dess rätta art. Han kallar den liquidationsriksdag, i jämförelse med de begge föregående såsom reduktionsriksdagar. Hufvudfrågan var betalandet af rikets skuld. Den steg till icke mindre än 40 millioner daler s. m. eller 400 tunnor guld och hade isynnerhet genom de höga räntorna förökats. Man ville betala den, och då den drygaste bevillning icke förslog, grep man till den utväg, som låg i riksdagsbesluten om pantegodsen, om köpegodsens ovissa räntor samt om de föregående regeringarnas köpetaxor. Det sista beslutet fick ej gällande kraft. Om dem alla gäller nog, att de hörde till reduktionens »extremiteter» och att de kommit till utan att hänsyn tagits vare sig till »justitia causæ» eller »salus reipublicæ». Framför allt är detta fallet med beslutet om pantegodsen, hvilket genom sina godtyckliga och retroaktivt verkande ränte- och amorteringsbestämningar på en gång innebar ett hänsynslöst våld och med nödvändighet rubbade statens kredit.

För hela denna reduktionens utveckling vid 1680-talets riksdagar har herr Carlson klart och med en jämförelsevis större fullständighet redogjort »sine ira et studio» såsom hans vana alltid är och såsom det den äkta häfdatecknaren anstår. Han gifver äfven sina intresserade läsare en i hufvuddrag hållen teckning af reduktionsverket fram till den tidpunkt, vid hvilken hans arbete — åtminstone det, som är beräknadt för svenska läsare — tills vidare stannat. Han gifver oss någon kännedom om sjelfva tillvägagåendet, han karaktäriserar, om ock i korthet, de vigtigaste personerna och de arbetande myndigheterna, den stora reduktionskommissionen i Stockholm och de små i landsorterna, och han ställer oss under ögonen det nära sambandet mellan reduktionen och ett annat af Karl XI:s jättearbeten, hans indelningsverk. Man får en aning om de väldiga andliga krafter, som af en endes starka vilja sattes i rörelse för att mot lönen af denne endes bifall och det egna samvetets vittnesbörd främja fäderneslandets väl. Det hela, och reduktionen med, är en tafla till uppbyggelse. De mörka skuggorna af orättfärdighet, egennytta och hämndlystnad, hvarom man talar, de finnas der nog, men beherska taflan

göra de icke. Spåren af mensklig svaghet finner man i alla tidehvarf, mest i de stora omstörtningarnas, som naturligt är. Karl XI:s var ock ett sådant, men dertill ett upprättelsens, hvilket ursakar mycket. Sjelf var han med alla sina många fel en stark sedlig karaktär, hvilken nog förmådde att lägga tygel på de onda viljorna och tvinga dem att troget arbeta i fäderneslandets tjenst. Hvad särskildt angår dessa på vissa håll illa anskrifna »reduktionsherrar», hvilka skola lockat och tubbat den allt annat än svage Karl XI till allsköns ogerning, så torde deras lifsverk tåla vid en närmare skärskådan än man förmenar. De enskilda dragen af egennytta och hämndlystnad vilja och kunna vi ej förneka, när man bevisat dem. För egen del tro vi, med ledning af det lilla vi lärt känna af deras arbete, att de i allmänhet lagt i dagen ej blott insigter och duglighet, som man haft mycket svårt att frånkänna dem, men äfven nit, samvetsgrannhet och kärlek både till konung och land. Om de stora grundsatserna, hvarefter de gingo, kan man ju sedan tvista eller till och med anse bevisad det förderfliga i deras tillämpning; knappast eger man likväl derföre rätt att bestrida ärligheten i deras öfvertygelse. Till sist kan frågan blifva om konungens egen ställning till reduktionen under dess fortgång; hans historieskrifvare har angifvit den och på samma gång kastat ljus öfver hela Karl XI:s personlighet. Teckningen vittnar om kärleken till föremålet, men äfven om den lugna oveld, som inger läsaren en fast tro på omdömenas tillförlitlighet. Sådan som nu Karl XI ställes inför oss, varsnar man lätt verksamhetsdriften, förvärfsbegäret, ordningssinnet samt behofvet att sjelf se och öfvervaka allt; men man ser också jämte envåldsmonarkens autokratiska sinnelag pligttroheten i det lilla som i det stora, den lågande fosterlandskärleken samt en ömhet om folkets väl och en rättskänsla, icke mindre verklig för det, att den ibland tar miste. Hämndlystnaden och girigheten ser man ej till; den förra var hos Karl XI den berättigade vreden öfver pligtförgätenheten hos dem, som styrde hans rike, när han sjelf ej kunde det; den senare var endast begäret att samla gods som medel att återföra ordning uti förvaltningen samt sätta vårt land uti det skick, att det kunde värna sin sjelfständighet. Han såg å ena sidan statens djupa nöd, samt å den andra statens oafytterliga rätt till allt, som var eller någon gång hade varit dess egendom. Han höll då till det yttersta på den senare för att afhjelpa den förra. Men bevisningsskyldigheten ansåg han knappast höra staten till och derföre kom han att gå öfver den gräns, der statens rätt tog slut och den enskildes begynde.

Men med alla de stora förtjenster, som utmärka herr Carlsons framställning af Karl XI:s reduktion, kan det ändock ej hjelpas, att den uppmärksamme läsaren efter ändadt studium af densamma erfar en känsla likasom af sviken väntan. För den stora allmänheten, som om hela denna vigtiga del af vår historia litet eller intet vet, må det synas tillräckligt, som författaren meddelar, så mycket mer som man i hans från alla håll vitsordade samvetsgrannhet och grundlighet vid de många källornas genomgående tror sig ega en fullgod borgen för

uppgifternas tillförlitlighet. Men det finnes för visso en mängd speciele älskare af den svenska häfdaforskningen, hvilka med ifver tillegna sig denna forsknings resultat för att sålunda komma till klarhet öfver de dunkla ställena i vår utvecklings historia. Karl XI:s reduktion har tillräckligt mycket, som spänner uppmärksamheten, men äfven nog af dunkel att framkalla flere spörsmål. Fryxell, Svedelius, m. fl. hafva visserligen hvar för sig sökt tyda gåtorna, men på en och annan hafva de gifvit olika svar, och mången hafva de lemnat helt och hållet obesvarad. Herr Carlson var då en så betydande auktoritet, att man bidade på hans ord för att få utslaget i de fall, hvarom det tvistats, eller en upplysning och utredning med afseende på det vigtigaste, hvarom man intet visste. Det var denna förhoppning, hvilken om icke i allt så åtminstone i mycket gick om intet. Flere vigtiga sidor af reduktionen har förf. lemnat helt och hållet å sido och för bedömandet af rättsfrågorna i många fall har han stält läsaren utan tillräcklig ledning. Reduktionens ekonomiska resultat fram till 1687 har han meddelat på ett par sidor i texten samt i ett par noter, ehuru de källor, hvilka förf. synes hafva begagnat och som för öfrigt förut användts af Svedelius, kunde hafva manat till större utförlighet och till en mängd af intressanta kombinationer. Uppgifternas tillförlitlighet i och för sig är emellertid höjd öfver allt tvifvel. Mest bedragen känner man sig på framställningen af reduktionens genomförande i de eröfrade provinserna. Der hade, måhända mer än på andra ställen, en fullständig utredning af sjelfva rättsförhållandena varit nödvändig, på det att läsaren skulle sättas i stånd att bedöma reduktionens art i dessa trakter. Fryxell har försökt en sådan utredning, men den är så starkt färglagd, att en revison behöfves, och materialet till en dylik finnes rikligen för handen. I synnerhet gäller denna anmärkning Liffland, hvilken provins lemnade det största bidraget till reduktionens slutsumma. Man frågar sig ovilkorligt, om tillvägagåendet derstädes var helt enkelt ett upprörande våld, ett hänsynslöst rofferi, eller om det ej fanns åtminstone ett sken af rättvisa, som förklarar, om ej försvarar vederbörandes sätt att gå tillväga. Herr Carlsons utkast säger ej mycket derom, det meddelar endast några få facta om reduktionens utförande i Liffland till och med år 1682 samt dess pekuniära resultat till 1687. För egen del kunna vi icke lemna några nämnvärda bidrag till dessa frågors besvarande. Riksdagsbeslutet 1680 hade utsträckt reduktionen i Liffland ända till Härmästarnes tider och bestämt, att den skulle omfatta alla gods, som varit ärkebiskops- och biskopsgods samt andra andeliga gods såsom ock ordens- och härmästargodsen. Till verkställande af detta beslut afsändes en kommission under generalmajor Lichton, försedd med en instruktion af den 20 Januari 1681, men senare den 29 Januari utrustad med en hemlig instruktion, som i icke oväsentliga punkter förmildrade innehållet af den förra. Enligt den tidigare skulle Lichton vid sin öfverkomst anmoda generalguvernören Krister Horn att sammankalla en landtdag till Riga samt under tiden göra sig under-

rättad om hvarje gods natur efter tillgängliga handlingar. Vid landtdagens sammankomst borde Lichton aflåta en kunglig proposition, men noga tillse, att under deliberation icke kom hvad som i Stockholm beslutits rörande svenska adelns i Liffland innehafvande gods, utan blott hemställan gjordes att den liffländska adeln i lika måtto ville sig med ridderskapet och adeln i Sverige förena». Landtdagen, som sammanträdde den 12 Juli 1681, tillställdes genast den kungliga propositionen, dagtecknad Kungsör den 27 April. Propositionen, affattad i 3 punkter, innehöll först och främst en hemställan om reduktionen, noga efter riksdagsbeslutets ordalydelse, vidare en begäran om adelns bistånd till landets uppmätning och kartläggning, samt till sist ett ganska märkligt förslag om lifegenskapens upphäfvande. Den kungliga propositionen blef i mycket ödmjuka ordalag afslagen genom en förklaring, som adeln afgaf den 26 Juli. I denna förklaring åberopar adeln, att dess besittningsrätt blifvit bekräftad af biskopar, ärkebiskopar och konungar; att Sigismund August hade »deren Freiheiten, Immuniteten, Gerechtigkeiten und Possessionen confirmiret» och förvandlat länsrätten till en evig arfsrätt; att Karl IX hade »die Dorptsche und bald darauf die Wend- und Pernauische Ritterschafft, als sie sich Dessen Bothmessigkeit unterworften, für evig bestetiget und confirmiret»; att Gustaf Adolf lemnat dem i lugn besittning af deras egendom; att Kristina och Karl XI sjelf stadfäst deras privilegier samt att den senare resolverat år 1678, att »die in Schweden vorgegangene Reduction sie nicht wieder Bewilligung graviren sollte». Sin vägran till lifegenskapens upphäfvande på dess gods motiverar den liffländska adeln med åtskilligt tal om böndernes »boshafte Natur», med försäkringar att friheten ej skulle medföra de lyckliga följder Karl XI förespeglat, utan blott drifva dem att utrota adeln och fylla hela landet med mord och blod, hvarjämte de, syftande på bönderne, göra till sitt eget Stefan Bathory's citat: »Phryges non nisi plagis emendantur». Hvad angår de svenske regenters, af liffländarne åberopade stadfästelse, så var den nästan af samma lydelse hos alla och omfattade deras »förra och gamla privilegier, statuter, riddarrätt, immuniteter, friheter samt rättmätige och rolige possessioner och egendomar», men hade äfven en förslåtlig clausul, som i confirmationen af 1660, gifven af Karl XI:s förmyndare, löd: »salvis constitutionibus et statutis regni», och som i drottning Kristinas stadfästelse och i den, som Karl XI sjelf afgaf den 10 Maj 1678, hade samma lydelse, nämligen: »Oss eljest och härjämte vår och Riksens höghet och rätt uti allt förbehållen och utan dess prejudice eller skada». På adelns vägnar svarade Lichton med en ny inlaga till landtdagen eller rättare ett nytt reduktionsförslag, dagtecknadt den 29 Juli och uppsatt i öfverensstämmelse med mildringarna i hans secreta instruktion och de nya ordres, som han på våren erhållit. Han lofvade, att adeln *icke* skulle undergå reduktion af de gods. som dess medlemmar erhållit donationsvis eller annan »legitimo titulo», *innan* de kommit under Sveriges krona. Och hvad anginge de gods, som *svenske* kungar gifvit, så skulle blott

de återgå, som fordom varit anslagna »ad publicos usus», men äfven med hänsyn till dessa skulle gälla, att om någon fått sådana allodialiter till donation eller på Norrköpings besluts vilkor och de sedermera blifvit sålde, förpantade eller gått i arf och liqviderats, så förbehölle sig kronan endast rätten att *lösa* dem. Vidare erbjöds åt possessorerne af de kronan »caduque hemfallne» godsen att få behålla dem på Norrköpings besluts vilkor, om vederlag icke gifvits. Såsom det lätt synes, innebar allt detta betydliga eftergifter i 1680 års reduktionsbeslut, och vid dem stod Karl XI fast åtminstone ett år, hvilket synes af hans bref till Lichton den 30 Aug. 1682. På dessa nya anbud gaf emellertid landtdagen ett nytt afslag, för andra gången åberopande sig på Karl XI:s löften att skydda deras privilegier och icke i något fall kränka dem. Detta gaf Lichton anledning att i en längre skrift söka vederlägga liffländarnes argumentationer och bevisa den rättsliga giltigheten af Karl XI:s anspråk. Skriften, som ingafs till landtdagen den 3 Aug. 1681 och föröfrigt framkallade en motskrift af adeln, är af något intresse såsom innehållande om icke alla, så åtminstone flere af skälen, hvilka af Karl XI och hans män åberopades för rättmätigheten af den liffländska reduktionen under dess första mildare skede. Lichton ställer sig i sin bevisföring på ståndpunkten af det mildare reduktionsförslag, som han i sin konungs namn erbjudit den 29 Juli, och förklarar till en början, att de län, hvilka svenske konungar gifvit enskilda, »sind keinesweges unter die alten hermeisterliche oder polnische privilegia begriffen». Den föreslagna reduktionen har derföre platt intet att skaffa med någon af härmästarne eller polske kungar förvärfvad rätt, »sondern es ist eine Sache, die sich auf das Recht grundet, so K. M:t competiret und expresse vorbehalten ist». De beneficier, som svenske kungar gifvit, kunna icke basera sig på härmästerliga eller polska stadgar, utan äro underkastade svenska stadgar, hvartill hör »att konungen competerar att disponera beneficier, som conjuncturerna och rikets säkerhet dicterar». De flesta af de liffländska donationerna voro äfven inrättade efter svenska stadgar och innehades på Norrköpings besluts vilkor. Till svar på landtdagens vädjan till de svenske regenternes confirmationer af deras privilegier kastar Lichton vederbörande i ansigtet den uttryckliga, af oss nyss anförda klausuln: »Vår och Rikets höghet i allt oförkränkt», hvartill enligt hans åsigt i synnerhet hörde den fria dispositionen öfver alla förläningar. Liffländarne hade äfven anfört 3:dje momentet af Karl XI:s resolution på deras besvär, dagtecknad den 10 Maj 1678, såsom stöd för sin åsigt, att de med intet slags reduktion kunde hemsökas; men Lichton förklarar med fullaste fog, att det af den vid momentet bifogade clausulen framgår, att Karl XI, undanskjutande verkställigheten af 1655 års reduktionsbeslut, sätter i utsigt en framtida uppgörelse i ämnet mellan honom och Lifflands ridderskap. Såsom vi sett, blef en bestämd vägran svaret å den liffländska adelns sida på hvarje, äfven det mildaste reduktionsförslag. Vi hafva ej tillfälle att följa saken i dess vidare utveckling; vi hafva

endast velat antyda parternas ställning gent emot hvarandra vid stridens begynnelse. Hos adeln förband sig ödmjukheten uti ord med trotset uti handling. Karl XI föll i början undan för motståndet och gick längre i eftergifter än man med kännedom af hans autokratiska sinne hade skäl att vänta. Till slut brast tålamodet och våldsåtgärderna begynte. I likhet med Fryxell tro vi, att kungabrefvet af den 6 Aug. 1688 med dess bestämning om indragning af de s. k. »hergebrachte» godsen utgör i *rättsligt* afseende en vändpunkt i den liffländska reduktionen. I ekonomiskt afseende hade den redan burit sina mest lysande frukter, hvarom red: kom:s berättelse af den 17 Dec. 1687 bär ett ojäfaktigt vittnesbörd.

En egen betraktelse förtjenade utan tvifvel Karl XI:s förhållande till det välmående Riga, Lifflands hufvudstad. Den hade sina privilegier; den hade af svenske konungar med gods donerats och den utöfvade på grund af gammal häfd en makt, som kunde synas utgöra ett ingrepp i monarkens eget prerogativ. Den uppförde och underhöll murar och vallar och den hade dispositionsrätten öfver tyghus och arsenal. Med Karl XI:s begrepp om konungslig makt och hans omsorg om landets säkerhet lät sig allt detta ej riktigt väl förlikas, i synnerhet som han knappast ansåg stadens trohet och goda vilja höjda öfver allt tvifvel, Reduktionen skulle nu komma och måhända öka missnöjet. Den skulle sträcka sig äfven öfver stadens gods. Sina farhogor förråder konungen i sin hemliga instruktion till Lichton, hvilken befalles att öfverlägga med Krister Horn och tillse, på hvad sätt »kastellet skulle kunna försäkras och icke hafva något från staden att befara, samt förmå stadsborne till att öppna eller åtminstone sänka vallarne på den sidan, som vette åt kastellet. Snart for Lichton öfver till Liffland och inom kort hade reduktionen nått äfven staden Riga. Invånarne synas hafva gjort motstånd likasom adeln och inför Karl XI framburit sina klagomål. Konungen utfärdade den 7 Juli 1682 en instruktion för Lichton med hänsyn till denna reduktion och anbefaller deri en åtgärd, som herr Carlson funnit obefogad, men som enligt vår tanke har sin fulla förklaring i händelsernas sammanhang. K. M:t föreskref nämligen, att af stadens gods borde det som blifvit förvärfvadt genom köp eller pant lemnas oförkränkt, men hvad som var pur donation eller fordom varit härmästare- och biskopsgods skulle återkallas, dock icke förr än magistraten inkommit med »en rätt och exakt specifikation» på stadens inkomster och utgifter, början de med år 1661. En sådan redovisning hade deras konung rätt att fordra och var det deras undersåtliga pligt att gifva. K. M:t kunde sedan jämföra det ena med det andra och utlåta sig, huru mycket »han fann godt och nödigt till deras skäliga och fulla utkomst att lemna dem». Befallningen öfverraskar icke; den var sådan Karl XI måste gifva den. Men han tillägger, att allt öfrigt, som Lichton uppräknat, såsom qvarnar, holmar, betesängar, en mängd tomter och platser, skulle Riga oqvaldt behålla, »viljandes han icke göra en så bra stads vilkor sämre än de sämstes i hans rike». Vidare förbehåller sig Karl XI jus epi-

scopale eller rätten att efter uppgjordt förslag ensam utnämna stadens kyrkoherde samt förständigade Lichton till sist att befria de goda Rigaborne från mödan att bygga och underhålla sina vallar och murar, meddelande dem K. M:ts vilja att taga »stadens defension och fortifikationsverk» helt och hållet på sitt ansvar. För båda dessa ingrepp i Rigas häfdvunna rätt åberopar Karl XI ingenting mindre än stadens egna privilegier, i hvilka »alla regalia, digniteter och högheter äro K. M:t förbehållna». Hvad härpå följde, kunna vi nu ej meddela; det hör ej häller hit. Vi hafva blott velat med några facta belysa Karl XI:s ställning till Liffland och hans anspråk under den stora reduktionens första tider.

De tvänne sista delarne af Pfalziska husets historia hafva äfven andra kapitel än de ofvan berörda, hvilka läsaren kan följa med det största intresse. Hvad herr Carlson har att säga om Karl XI:s arbete med vårt indelningsverk, vår förvaltnings ordnande, vår lagstiftning och våra näringars upphjelpande, allt detta är mödan värdt att taga reda på, af alla dem, som älska våra häfder. Särskildt värda att beaktas äro de vigtiga förändringar, som administrationen undergick. Författningens ombildning i autokratisk riktning gjorde med nödvändighet ända på den gamla förvaltningsformen, så att den, efter herr Carlsons ord, endast »stod qvar som en stomme för det hela». Förändringen sträckte sig icke blott till slopandet af de gamla ärevördiga riksämbetena, utan till sjelfva de aristokratiska rikskollegierna både med hänsyn till sammansättning och ämbetsverksamhet. Karl XI ville hafva en kraftfull och snabb förvaltning samt dertill lätt att kontrollera och så gick hans sträfvan alltmer derhän att åt den centrala förvaltningen gifva en byråkratisk organisation, utan tvifvel en sorglig historia för dem, som skulle vilja från den starkaste regering Sverige egt söka hemul för all möjlig murken »kollegial högbet». Hvad som emellertid är alldeles visst, det är att under Karl XI:s tid, om någonsin, man kunde tala om, att Sveriges konung regerade Sveriges rike. Det var ej så, att någon annan förde styrelsen i Karl XI:s namn; han förde den i egen person, enväldigt i alla stycken, ingripande öfverallt, vakande öfverallt. Men derföre blir också han hufvudpersonen i sin historia, den hvars bild höjer sig högt öfver samtiden, och på hvilken framför allt belysningen skall falla. Teckningen af Karl XI sjelf är enligt vår tanke det yppersta uti herr Carlsons arbete; den är ej fullbordad ännu, men det kan man redan se, att när den blir färdig en gång, blir den ett verk för århundraden.

Det är ännu en del af detta arbete vi lemnat ovidrörd. Det är den jämförelsevis fullständigaste och handlar om Sveriges förhållande till främmande makter ända fram till Altonafördragets afslutande 1689. Den innehåller en redogörelse för Johan Gyllenstjernas och Bengt Oxenstiernas planer med afseende på vår utrikes politik samt de senares seger öfver de förra; den framställer vidare afslutandet och den för Sverige och Europa epokgörande betydelsen af garantialliansen i Haag, krigsfarorna 1683, stilleståndet i Regensburg, det nya uppslaget i Sveriges holsteinska politik samt till sist den svenska diplomatiens

farliga framgång vid kongressen i Altona. Om denna utredning är i det hela ej annat än godt att säga. Läsaren erhåller en i möjligaste måtto fullständig, klar och med de diplomatiska akterna öfverensstämmande skildring af den svenska politikens skiftningar under loppet af ett årtionde. Likväl synes det oss, som kunde förf. i klarare belysning hafva framhållit både Danmarks och Brandenburgs diplomatiska förbindelser med oss, med Frankrike och med hvarandra under början af 1680-talet. Ej blott Bengt Oxenstiernas »memorialer» och sändebudens depescher i vårt riksarkiv, men äfven främmande värderika källor lemna dertill bidrag. Framför allt af vigt är Brandenburgs förhållande. »Den store kurfursten» var ej blott under kriget, men äfven efter freden vår farligaste fiende. Svenska Pommern, nyss ryckt utur hans klor, lemnade aldrig hans tankar; den naturliga lystnaden derefter kom honom att enligt vår tanke förråda Tysklands intressen för att tillgodose Brandenburgs genom att smida intriger mot vårt fädernesland. Det hemliga fördrag, som afslöts mellan Meinders och Pomponne uti Paris den 20 Oktober 1679 samt den deraf följande defensivalliansen mellan Frankrike och Brandenburg, afsluten med grefve Rebenac uti Berlin på våren 1680 höra till tidens allra märkvärdigaste politiska facta. De kasta det klaraste ljus ej blott öfver de kontraherande parternas, men öfver Sveriges egen ställning. Kortast uttryckt innebära de ett utbyte af tjenster. Frankrike skulle i frid få renniera i trakterna af Rhen mot det att Brandenburg vid första tillfälle skulle på vår bekostnad få reuniera vid stränderna af Östersjön. Ludvig XIV hade all önskad framgång i sin ädla idrott; att den sluge politikern vid Spree ej hade samma framgång uti sin, derföre hade vi utan allt tvifvel att tacka Karl XI:s och Bengt Oxenstiernas politiska klokhet.

Vi hafva hunnit slutet af vår flyktiga granskning; den är ej sådan vi velat, men som vi kunnat gifva den. Tid och krafter hafva fattats. Vi hafva intet att lägga till, om ej den önskan, som hvarje vän af historisk forskning hyser: att förf. snart må unnas tillfälle att fortsätta och fullborda teckningen af våra Karlar. De vänta att ställas för vårt folk i sanningens fulla ljus. Det är nog så, att staten har på förf. stora anspråk, men vetenskapen har också sina; och för öfrigt: åt fäderneslandets historia skänkte förf. först sin tro.

Magnus Höjer.

---

6) Danmark-Norges udenrigske Historie under den franske Revolution og Napoleons Krige, fra 1791 til 1807.

Af *Edvard Holm*. Kjöbenhavn 1875. G. E. C. Gads förlag. 8:o. 1 delen 445 sidor. 2 delen 391 sidor.

Detta arbete af Professor E. Holm, den äfven i Sverige för den historiska forskningens vänner välbekante danske häfdatecknaren, grun-

dar sig hufvudsakligen på otryckta källor. Beträffande sådana, har författaren dock icke inskränkt sig till hvad danska arkiver hafva att erbjuda, utan har derjemte i Stockholm genomgått de i riksarkivet och i utrikes departementet befintliga diplomatiska aktstycken, som tillhöra den tid och de förhållanden han skildrar. Utöfver den skandinaviska nordens gränser har han icke utsträckt dessa sina arkivforskningar. Visserligen hade en vid danska beskickningen i London anställd tjensteman åtagit sig att i engelska utrikesministeriets arkiv göra utdrag af sådana handlingar för år 1807, hvilka för vår författare kunde vara af vigt att känna. Men tillträde till dessa handlingar blef ej beviljadt. Naturligtvis har författaren anlitat en stor mängd tryckta källor och deribland, såsom man kunnat vänta sig, äfven svenska. Af det rikhaltiga material, tryckt eller otryckt, som stått honom till buds, har han begagnat sig med den öfvade vetenskapsmannens sjelfständighet och kritiska blick, hvarjemte han ådagalagt en berömvärd sträfvan att opartiskt bedöma de ofta mycket invecklade och stundom för hans fosterlandskärlek upprörande förhållanden, som utgöra föremålet för hans teckning.

Första boken af detta författarens historiska verk är att betrakta såsom en öfversedd och tillökad samt derjemte i icke ringa mån omarbetad upplaga af hans år 1869 utgifna akademiska tillfällighetsskrift: *Danmarks politiske Stilling under den franske Revolution fra 1791—1797, særlig med Hensyn til Sverige.*

I det adertonde århundradet hade Danmark efter det stora nordiska krigets slut följt en fredlig politik, som en tid bortåt, särskildt sedan huset Holstein—Gottorp erhållit tronföljden både i Sverige och i Ryssland, hufvudsakligen afsåg tillvägabringandet af det bekanta »Mageskiftet». Danska regeringen hade i början hoppats att med Frankrikes tillhjelp kunna uppnå detta mål; men, när ett sådant hopp slog fel, hade den i stället närmat sig Ryssland och på detta sätt omsider lyckats vinna en fördelaktig lösning af den ömtåliga frågan. Genom anslutningen till Ryssland hade således i Danmarks allianssystem ett fullständigt omslag egt rum. Det nya systemet, som dessutom varit betingadt af den fara, hvaraf Danmark hotades genom det svenska konungahusets ovänliga stämning och detsammas planer på Norge, hade erhållit stadga genom den s. k. »eviga» alliansen år 1773. Det medförde visserligen den fördel, att Gustaf III:s år 1783 tillämnade anfall blef genom Katarina II:s mellankomst förhindradt, men då kejsarinnan sjelf, år 1788, under det hon var upptagen af sitt krig mot Turkarna, blef af konung Gustaf angripen, var Danmark i sin ordning, ehuru mot sin vilja, tvunget att bistå henne. Det måste således uppträda mot Sverige, och det med väpnad hand. Äfven i anledning af Rysslands och Österrikes dåvarande krig mot Turkarna uppstodo ledsamheter för Danmark. Författaren skildrar alla dessa förvecklingar samt huruledes Danmark endast med knapp nöd undslapp det brydsamma dilemmat att antingen blifva krossadt af England eller nödgas ådraga sig Katarinas bittra fiendskap.

I Frankrike pågick, alltsedan 1789, revolutionens väldiga rörelse. Denna syntes komma att blifva vådlig för de monarkiskt-absolutistiska styrelseformer, som voro rådande i nästan hela det öfriga Europa, hvars regenter naturligtvis med ovilja betraktade det stora skådespelet. Med afseende härpå framställer författaren bland annat Gustaf III:s och Katarina II:s planer och hållning, samt huru den dåvarande ledaren af Danmarks utrikes ärenden, Andreas Peter Bernstorff — hvars personlighet och frisinnade grundsatser utförligt skildras — förhindrade, i trots af Katarinas stötande magtspråk, Danmarks inblandande i de åtgärder, som hon ville sätta i sceu mot Frankrike. Likaledes får man veta, att Bernstorff var föga angelägen om Danmarks anslutning — som för öfrigt ej heller kom att ega rum — till den svensk-ryska Drottningholms-alliansen af den 19 Oktober 1791. Nu, när Sverige och Ryssland så oförmodadt blifvit hvarandras bundsförvandter, befann sig således Danmark i ett temligen isoleradt läge. Då inträffade Gustaf III:s plötsliga frånfälle, hvarigenom sakernas ställning i norden i väsentlig mån förändrades.

Den svenska förmyndarestyrelsen, inom hvilken Reuterholm snart blef allrådande, följde ingalunda Gustaf III:s senaste politiska system. Länge dröjde derföre ej, innan den råkade i ett spändt förhållande till Ryssland. Nu såg den sig om efter medel att förskaffa Sverige större motståndskraft och föll så på den tanken att närma sig Frankrike, för att af detta möjligen erhålla subsidier till belöning för sin neutralitet. »Det var en mislig og vanskelig Politik» — säger författaren — »paa samme Tid at ville være neutral og dog faa en krigførende Magt at udbetale sig Penge; men Regeringen havde modtaget en meget uheldig Arv fra Gustav III, dels ved Finansnøden, dels ved den Indflydelse, Rusland havde paa hans ivrige Tilhængere». Att söka sig ett stöd äfven hos Danmark, som för tillfället ingalunda stod på förtrolig fot med Ryssland, ansåg den svenska regeringen vara nyttigt; »man følte Trang til al den Sikkerhed, man kunde faa». Den danska regeringen åter, som genast insett, att de nordiska rikenas inbördes ställning undergått en betydlig förändring genom Gustaf III:s död, visade, särskildt sedan hans vänner och förtrogna blifvit aflägsnade från det svenska statsrodret, »i det hele en stærk Tilbøjelighed til at opfatte Regentens och hans Raadgiveres Holdning fra den bedste Side». På våren 1792 hade kriget begynt mellan Frankrike och de båda tyska stormagterna, och dessa senare hade genast uppfordrat äfven Danmark att med dem göra gemensam sak. Också Ryssland hade kort efteråt i Köpenhamn framstält en begäran i samma syfte. Alla tre hofven fingo emellertid af Bernstorff ett vägrande svar. Men nya påtryckningar kunde från dem väntas, och kanske äfven från England, som vid slutet af år 1792 tycktes stå i begrepp att tillträda koalitionen mot Frankrike. Allt detta gjorde den danska regeringen särdeles benägen att visa sig tillmöteskommande mot den svenska. »Det saa ud» — säger författaren — »som om den store europæiske Rystelse skulde lære dem at nærme sig til hinanden, istedenfor at den nylig havde truet med end mere at fjærne dem fra hinanden».

Den 21 Januari 1793 föll den franske konungamartyrens hufvud under guillotinens bila. Frankrike, som den 1 Februari förklarade krig äfven mot England och Holland, befann sig snart i kamp mot nästan hela Europa. »Medens her et Sammenstød begynder, mere skjæbnesvangert end noget tidligere i den nyere Tid, og samtidig med at den demokratiske Terrorisme udvikler sig med rivende Fart i Frankrig, fører den absolutistiske Terrorisme, støttet ved disse Forhold, imod Øst et Dødshug imod det ulykkelige Polen». Sistnämnde rikes andra delning, som nu egde rum, visade, att de tongifvande magterna följde en politik, inför hvilken inga andra rättigheter voro gällande, än styrkans. Det var naturligt, att en sådan politik, särskildt under det pågående stora kriget, måste uppväcka de smärre staternas oro, helst de snart fingo se sin sjelfständighet och sin neutralitet hotade. Danmark och Sverige, hvilka såsom innehafvare af tyska riksländer voro pligtige att lemna kontingenter till den tyska riksarmén, tillätos visserligen att blott medelst motsvarande penningebidrag fullgöra denna skyldighet; men de allierade magterna visade dock på mångahanda sätt sitt missnöje med deras för öfrigt iakttagna neutralitet och sökte förmå dem att uppgifva densamma. Koalitionsmagterna »saa Jakobinere allevegne — eller forstode att skabe dem allevegne, hvor de behøvede det for at vise sig paatrængende». De skandinaviska staternas regeringar blefvo föremål för ett odrägligt spioneri. Författaren utvecklar, huruvom de koaliserade magternas närgångna uppfordringar likväl ingalunda mägtade framskrämma en anslutning af Danmark och Sverige till koalitionen, utan i stället föranledde ett helt annat resultat, det nemligen, att hofven i Köpenhamn och Stockholm lemnade sitt inbördes misstroende å sido och sinsemellan ingingo neutralitetsförbundet af den 27 Mars 1794, hvilket närmast afsåg att genom hotelse om repressalier söka skydda de båda staternas neutrala handel.

Huru och i hvad mån denna konvention förmådde lösa sin uppgift, tecknas ganska utförligt, äfvensom de svårigheter och misshälligheter, som, oaktadt de båda regeringarnas ömsesidigt uppriktiga sträfvan att hålla tillsammans, dem emellan stundom uppstodo och hvilka hade sin grund deri, att man icke lyckades blifva ense om en i allo gemensam politik gentemot de främmande magterna. Så t. ex. hade den svenska regeringen någon tid för afsigt att mot Ryssland bilda ett stort förbund, hvari, jemte Danmark, äfven Frankrike, Porten, Spanien, Preussen, ja till och med de nordamerikanska fristaterna borde deltaga. »En større og større Udvidelse af det nordiske Forbund» — anmärker författaren — »var saaledes Maalet for den svenske politik; men dette maatte nødvendigvis opfattes som om Sverige havde taget sit Parti og valgt Ruslands og Englands Fjendskab och Frankrigs Venskab». Den danska regeringen åter ville hvarken att Sverige skulle än ytterligare stöta sig med Ryssland, eller att det skulle alltför mycket närma sig Frankrike, och Bernstorff bibehöll alltjemt sin gamla förkärlek för upprättandet af en trippelallians mellan de båda skandinaviska staterna och Ryssland. Helt andra förhoppningar och afsigter

än fordom, fästade han dock numera vid en dylik allians. »I Gustav III:s Dage havde han ment» — säger författaren — »at den skulde være et Værn imod Angrebsplaner fra selve Sveriges Side. Nu er det, der leder ham, foruden Tanken om den Sikkerhed og Fred, som den skulde kunne skjænke Norden under almindelige europæiske Forviklinger, tillige Haabet om, at man paa den Maade lettest kunde holde Ruslands Anmasselser Stangen». Att hvarje öfvertag från Rysslands sida i en dylik allians skulle genom en inbördes fast vänskap mellan Danmark och Sverige kunna förekommas, den tanken uttalade Bernstorff i den hemliga instruktion, som han den 13 Maj 1795 utfärdade för sin son, när denne just stod i begrepp att såsom danskt sändebud afgå till Stockholm. Vår författare påpekar detta aktstycke såsom särdeles vigtigt, enär det »viser Bernstorffs svenske politik paa dens sidste Stadium».

Det närmande, som egde rum mellan de skandinaviska regeringarna, helsades med bifall af de skandinaviska nationerna sjelfva. Allt sedan det stora krigets slut, vid utgången af det adertonde århundradets andra decennium, hade freden mellan de nordiska brödrarikena endast *en* gång blifvit bruten, nemligen år 1788, då Danmark på grund af sitt med Ryssland ingångna förbund nödgades uppträda såsom Sveriges fiende. Men då förefanns i Danmark — så säger oss vår författare — icke mera det gamla nationalhatet mot svenskarna. Tvertom önskade man dem allt godt och ville helst lefva i fred med dem. Neutralitetsförbundet af år 1794 väckte liflig glädje hos den danska allmänheten, hvars välvilliga stämning mot Sverige alltmer utvecklade sig. Att en motsvarande stämning, om också icke med lika styrka, visade sig i Sverige, framhålles af författaren. Så t. ex. funno de röster, som från Danmark höjde sig för tillvägabringande af äfven en litterär förbindelse mellan de båda landen, genklang i Sverige. Vid de nu omnämnda stämningarna vill författaren dock ej fästa alltför stor vigt. Alltsammans var i det hela »kun en Begyndelse, hvor det endnu kun var et forholdvis ringe Antal Mænd, som havde virkelig Varme for Sagen, och der maatte Tid til, for at den skulde slaa Rod hos Nationerne og faa Bugt med Ligegyldigheden, der stillede sig imod den som imod alt Nyt og var en ulige farligere Fjende end de Levninger, som endnu kunde være tilbage af Nationalhadet».

Efter att hafva tecknat de händelser, som föranledde den bekanta freden i Basel (d. 5 April 1795), och efter att hafva kastat en blick på den genom detta fredsslut förändrade ställningen i Europa, omtalar författaren Rysslands nyssnämnda år fruktlöst gjorda försök att förmå Danmark öfvergifva förbundet med Sverige. Derjemte afhandlar han de skandinaviska staternas ställning till England åren 1795 och 1796, Danmarks politik år 1796 mot de tyska magterna och mot Frankrike, samt huru det ovänliga förhållandet mellan Katarina II och den svenska förmyndarestyrelsen genom eftergifter å den senares sida omsider någorlunda bilades. Det snart efteråt inträffande tronskiftet i Ryssland tycktes icke komma att innebära någon fara för lugnet i

norden. Äfven efter Gustaf IV Adolfs eget tillträde till regeringen i Sverige rådde ännu fortfarande ett godt förhållande mellan detta land och Danmark. Vid denna tid tycktes koalitionskriget närma sig sitt slut, enär Österrike genom Bonapartes segrar tvangs att (d. 18 April 1797 i Leoben) ingå på de fredspreleminärer, som denne föreskref. I Frankrikes uppträdande såsom en eröfrande magt såg dock Bernstorff icke något lyckligt förebud för varaktigheten af freden i Europa.

Sådan var nu sakernas ställning, när den store statsmannen afled den 21 Juni 1797.

Andra boken.

Vid Andreas Peter Bernstorffs död blef hans son Kristian Günther Bernstorff, under titel af »Statssekretær», Danmarks utrikesminister. Såsom sådan erhöll han i viss mån helt annan ställning, än den hans fader innehaft. Han blef icke president i det s. k. tyska kansliet och icke, förrän år 1803, medlem af »Geheimestatsraadet», der han således dessförinnan icke egde rösträttighet. Också visade, efter A. P. Bernstorffs död, kronprinsen Fredrik [1]) mera håg än förut att göra sin vilja gällande. Men Kristian Bernstorff egde dennes förtroende och hade äfven hos ett par andra ledamöter af statsrådet att påräkna stöd för sina meningar. »Uden at han var Bærer for Danmark-Norges Udenrigespolitik efter den Maalestok, hvorefter hans Fader havde været det, maa han gjælde for att have haft stor Indflydelse på den» — säger vår författare, som för öfrigt väl ej frånkänner honom statsmannaskicklighet, men dock icke anser honom hafva egt fadrens högre begåfning. Den unge ministern fasthöll företrädarens åsigt, att neutralitetssystemet borde utgöra målet för den danska regeringens utrikespolitik. Ställningen i Europa var i hög grad kritisk. Den tyska riksförfattningen hotades med upplösning. Men just denna författning betraktades af den tidens danska statsmän såsom ett värn för Danmark mot söder. De ansågo, att Preussen vid Baselerfreden uppoffrat Tysklands sak åt Frankrike och de fruktade, att förstnämnde stat skulle till vederlag för sina åt Frankrike redan så godt som afträdda besittningar vester om Rhen, möjligen erhålla något eller några af de till Danmark gränsande tyska rikslanden. Men ju mer den danska regeringen efter freden i Campo Formio (d. 17 Oktober 1797), började komma under fund med Österrikes hemliga löften till Frankrike, dess mer sökte den att åter närma sig Preussen, hvars handlingssätt den nu såg i ett mildare ljus, oaktadt den ej kunde annat än harmas öfver den passivitet, som Preussen i likhet med Österrike iakttog mot Frankrike på den skändliga kongressen i Rastadt (December 1797—April 1799). Kejsar Pauls politik började emellertid nu blifva betydelsefull för Europa i allmänhet och således äfven för Danmark, enär han år 1798 sökte bilda ett stort försvarsförbund mellan alla de nordiska magterna, till hvilka äfven Preussen och Österrike då för tiden räk-

[1]) Kronprinsen förde regeringen i sin sinnessvage faders, k. Kristian VII:s namn.

nades. Den danska regeringen var detta förslag mycket bevågen, nemligen innan den ännu visste, att kejsaren ville i förbundet upptaga äfven England, Frankrikes dödsfiende. Hela planen strandade emellertid så godt som genast, enär Paul ej kunde tillvägabringa någon försoning mellan Österrike och Preussen, och enär det senare vägrade att frångå sin neutralitet. Defensivförbundet, i händelse det kommit till stånd, skulle säkerligen snart med Frankrike råkat i krig, hvari då äfven Danmark, såsom förbundsmedlem, skulle hafva blifvit indraget. Från en sådan olägenhet var detta senare rike nu räddadt genom Preussens vägran att ansluta sig till Ryssland och Österrike. Kort derefter utbrast emellertid, i slutet af år 1798, det s. k. andra koalitionskriget.

Beträffande författarens skildring af den dansk-norska handelns och sjöfartens ställning under tidsskedet mellan freden i Campo Formio och konsularregeringens upprättande i Frankrike medgifver oss utrymmet icke att lemna någon närmare redogörelse. Författaren visar bland annat, hurusom särskildt den omåttliga tillvexten af de franska kaperierna, hvilka befrämjades af direktoriets och femhundramannarådets hänsynslösa och orimliga handelspolitik gent emot de neutrala magterna, omsider förmådde den danska regeringen att omfatta det af densamma hittils förkastade konvojsystemet. Danmark och Sverige företogo sig att gemensamt tillämpa detta system.

Författaren återgår nu till de rent politiska förhållandena och skildrar, hurudan Danmarks ställning var efter utbrottet af det andra koalitionskriget. Mellan Sverige och Ryssland hade ett närmande egt rum. Försvarsförbundet af år 1791 förnyades genom fördraget i Gatschina d. 29 Oktober 1799. Sådant tycktes bebåda en Sveriges blifvande anslutning till koalitionen. Paul tillkännagaf på många sätt sitt misstroende mot Danmark, hvilket han, på grund af dervarande fria pressförhållanden, ansåg vara ett af stamhållen för jakobinismen. Gustaf VI Adolf åter, som på våren 1799 brutit med direktorium, beslöt då att för alla kapare tillstänga de svenska hamnarna, samt uppfordrade Danmark att göra sammaledes med de norska. Oaktadt sin fruktan för Frankrikes harm beslöt den danska regeringen att ingå på detta förslag. Den önskade nemligen stå väl hos Ryssland och England, hvilka länge beklagat sig öfver tillståndet vid de norska kusterna, der årligen en mängd engelska fartyg uppbringades af franska kapare. Framför allt fruktade den, att, enär vapenlyckan hittills varit koalitionen ganska bevågen, blifva utsatt för hvarjehanda närgående uppmaningar från Ryssland och England, som nu voro med hvarandra så nära förbundna. Men innan den danska deklarationen angående de norska hamnarna hunnit utfärdas — hvilket skedde d. 14 Juli 1799 — hade kejsar Paul af vanligt misstroende mot Danmark, inblandat sig i saken, samt med otålighet fordrat, att nämnde hamnar skulle genast tillstängas. Efter någon tid, och sedan hans skuggrädda harm öfver den förmenta danska jakobinismen blifvit ytterligare uppstegrad genom en sqvallerhistoria från hans gesandt i Köpenhamn, rigtade han

derjemte den uppfordran till Danmark, att detta skulle offentligen, ehuru blott såsom passiv medlem, tillträda koalitionen. Den danska regeringens nödtvungna bifall, den danska pressfrihetens inskränkande, den danske gesandtens hemkallande från Paris, äfvensom det sätt, hvarpå denne förstod att undvika ett fredsbrott med Frankrike, der direktorium just samtidigt blef störtadt af Bonaparte — allt detta skildras, hvarjemte författaren äfven kastar en blick på Danmarks dåvarande ställning till de tyska stormagterna.

I Frankrike hade direktoriets »politique des passions» blifvit efterträdd af Bonapartes »politique de calcul», Han följde nemligen en sådan under första tiden af sitt konsulat. »Ligesom Bonapartes skarpe politiske Blik strax bragte ham til at træde op som den, der ønskede Fred udadtil, saa vilde han give de neutrale Magter Indtryk af Billighed hos den nye franske Regering i Modsætning til det Vanry, hvori Direktoriet havde staaet». De neutrala magternas rättigheter beträffande deras handel och sjöfart blefvo nu af Frankrike i det hela vederbörligen respekterade. Danmark hade således ej någon särskild orsak till missbelåtenhet med den nya franska regeringen, och denna å sin sida visade sig särdeles vänligt stämd mot Danmark, oaktadt den mycket väl visste, att detta stod i begrepp att tillträda koalitionen. Då emellertid snart kejsar Paul, förbittrad på England och Österrike, dem han tillskref de förluster hans trupper lidit under kriget, frånträdde nämnde koalition, undslapp således Danmark att i densamma nödgas deltaga. Deremot råkade det i förvecklingar med England i anledning af sin fortsatta tillämpning af konvojsystemet. Enär den s. k. dansk-norska skeppsfarten ej längre var utsatt för något nämnvärdt öfvervåld från Frankrikes sida, var följaktligen en fortsatt konvojering att anse såsom en åtgärd, den der vore rigtad hufvudsakligen mot England. I trots häraf ville dock den danska regeringen icke afstå från sitt förfaringssätt. »Den gjorde derved» — säger författaren — »det Skridt, hvis Konsequenser førte til Krigen 1801». Visserligen ingick Danmark, dock mest af nödtvång, med England konventionen af d. 29 Augusti 1800 och lofvade då att upphöra med all konvojering, till dess de båda magterna hunne blifva ense beträffande konvojfrågan i allmänhet. Men redan före konventionens afslutande hade den danska regeringen »paa en utvetydig Maade» uppmanat kejsar Paul att återupprätta neutralitetsförbundet af år 1780. Denne tillsände nu hofven i Köpenhamn, Stockholm och Berlin en inbjudning till ett sådant förbund. Den danska regeringens belåtenhet öfver denna inbjudning framhålles af vår författare, men också dess förhoppning att, innan neutralitetsförbundet hunne få någon praktisk betydelse, kunna genom de trenne andra magternas bemedling uppnå en öfverenskommelse med England, beträffande den genom konventionen uppskjutna konvojfrågan. Denna förhoppning slog likväl fel. Paul hade under tiden, i anledning af tvisten om ön Malta, öppet brutit med England. Af ett förbund, för hvilket han stod i spetsen, kunde denna magt nu icke vänta sig annat än fiendskap. Danmarks

underhandlingar med Ryssland ansågos derföre af Londonerhofvet vara ett brott mot konventionen af d. 29 Augusti. Dessutom, enär ryktet hade mycket att förtälja om ett ömsesidigt närmande mellan Bonaparte och Östersjömagterna, kom man i England på den tanken, att han vore den egentlige upphofsmannen till det blifvande förbundet. De försök, som han samtidigt verkligen gjorde, för att vinna förlikning med Ryssland, de uppmuntringar och löften han slösade på Danmark, hvilket han ville förmå till en fast hållning mot England, samt huru det väpnade neutralitetsförbundet mellan Östersjömagterna kom till stånd, skildras i sammanhang med anförde händelser. »Hvor ugunstig» — säger författaren — »man end vil dømme om Englands Despoti paa Havet, maa man indrømme, at det ingen Grund havde til at give efter for ett Forbund, der blev stiftet under Forhold, som de daværende. Det valgte klogt, først at holde sig til Danmark-Norge, den Magt, der laa det nærmest og var lettest at ramme».

Den första åtgärd, som England nu vidtog mot Danmark, var att i Köpenhamn (d. 27 December 1800) låta framlemna en note, som begärde en tydlig förklaring öfver beskaffenheten och vidden af de förpligtelser, hvilka Danmark, oaktadt konventionen af d. 29 Augusti, torde hafva åtagit sig genom det förbund, som det påstodes hafva med åtskilliga andra magter ingått. Den danska regeringen begick den oförsigtigheten att i sitt för öfrigt mycket vänskapliga svar påstå, det de bestämmelser, som neutralitetsförbundet komme att medföra, ingalunda stode i strid med hvad Danmark tillförpligtat sig d. 29 Augusti. Detta påstående väckte Englands misstanka, att Danmark ämnade helt enkelt bryta konventionen. Härtill kom, att den engelska regeringen mottog nämnde svar på samma gång som den erhöll underrättelse, att neutralitetsförbundet blifvit i medlet af December undertecknadt i Petersburg. England lade nu embargo på alla i dess hamnar liggande ryska, danska och svenska fartyg. De preussiska blefvo förskonade från en dylik behandling, enär i motsatt fall Preussen kunnat till gengäld besätta Hannover samt för den engelska handeln tillspärra mynningarne af Elbe och Weser. De engelska eskadrarna i Vestindien och Ostindien fingo befallning att bemägtiga sig de skandinaviska staternas kolonier. Äfven på andra sätt visade England en fiendtlig hållning mot såväl dessa stater, som mot Ryssland, dock utan att mot dem utfärda någon krigsförklaring. Den inkonsequens, till hvilken den engelska regeringen gjorde sig skyldig, då den mot Danmark och Sverige uppträdde lika fiendtligt, som mot Ryssland, under det den deremot skonsamt behandlade Preussen, blef förgäfves tadlad af det engelska oppositionspartiet. Den Addingtonska ministèren, som efterträdde den Pittska, följde den senares politik mot de nordliga magterna.

Författaren framhåller huruledes Danmark i början af år 1801 var med sina bundsförvandters hållning mycket missbelåtet, samt hvilka skälen dertill voro. Ställningen tycktes dock snart vilja förbättra sig. Kejsar Paul hade åter lugnat sig efter ett plötsligt påkommet och sär-

skildt under dåvarande förhållanden högst opolitiskt vredesutbrott mot Danmark. Gustaf IV Adolf rustade sig för att gemensamt med Danmark bjuda England spetsen, och Preussen aflät till sistnämnde magt en skarp note, som bland annat innehöll ett tillbakavisande af den engelska beskyllningen, att Danmark anstiftat ett mot Storbrittannien fiendtligt förbund. — Också af den politik, som Frankrikes styresman följde vid denna tid, gifver vår författare en teckning. Vi anföra härur endast det, att Bonaparte sökte egga Danmark till kraftigt motstånd mot England, samt att han redan nu åsyftade att med biträde äfven af Östersjömagterna utestänga England från det öfriga Europa. — Färfattaren påpekar Englands fasta hållning såsom motsats till den oenighet, som nu åter framträdde inom neutralitetsförbundet. Både Preussen och Danmark ville undvika en brytning med den mägtiga sjöstaten. De underläto derföre att mot densamma bruka embargorepressalier. Häröfver blef kejsar Paul så förbittrad, att han ville med krig hota nyssnämnde sina båda bundsförvandter. Men just i samma drag blef den nyckfulle och uppbrusande kejsaren mördad. Hans död — säger författaren — »kom tidsnok til at befri Rusland fra at fortsætte krigspolitiken, men ikke tidsnok til at forhindre, at Tusinder af danske, norske og engelske tapre Mænd maatte utgyde deres Blod som Ofre for hans Hensynsløshed». Danmark, som i det längsta vidhållit sina illusoriska förhoppningar att kunna vinna en fredlig uppgörelse med England, hade i London protesterat mot den engelska regeringens tilltag att i sin enskilda tvist med Ryssland inblanda neutralitetsförbundets sak. Denna protest besvarades dermed, att engelska regeringen, som — efter hvad vår författare påstår — sjelf ej trodde på sina förklaringar, att Danmark bure hufvudansvaret för Östersjömagternas fiendtliga politik, men som till förbundets sprängande ville begagna sig af den synbara oenigheten mellan dess medlemmar, lät en flotta, 53 segel stark, under befäl af amiralerna Hyde Parker och Nelson, afgå till Östersjön, för att gifva vigt åt de förslag, som under tiden skulle af engelska fullmägtige framställas i Köpenhamn. Då de underhandlingar, som der egde rum, blefvo fruktlösa, enär Danmark vägrade att med England ingå en defensivallians, var en strid oundviklig. Till en sådan voro Danskarne blott otillräckligt rustade, men utkämpade dock med lysande tapperhet på Köpenhamns redd den minnesvärda sjödrabbningen af d. 2 April 1801. Nelson åter erhöll då — som författaren uttrycker sig — »Lejlighed til att vise, at ikke blot Kanoner, men ogsaa en Parlamentær kan bruges at vinde et Slag med.» Om egentliga orsaken, hvarföre Nelson, genom erbjudande af en interims-vapenhvila, afbröt slaget, om ställningen och stämningen i Köpenhamn, samt om de underhandlingar, som omsider förde till stilleståndskonventionen af d. 9 April, har vår författare åtskilliga intressanta meddelanden. Vi anföra blott, att Danmark i nämnda konvention erhöll vida bättre vilkor, än de engelska amiralerna i början velat medgifva. Danmark nödgades dock utlofva att för en tid af 14 veckor »suspendera» sitt deltagande i neutralitetsförbundet. Under-

rättelsen om kejsar Pauls död kom d. 8 April till Köpenhamn och väckte der stor glädje. Regeringen hade nemligen fruktat, att den skulle få både Ryssland och Sverige till fiender, för det att man, dem oåtsporda, inlåtit sig i en öfverenskommelse med England. Denna fruktan blef således nu i betydlig mån lugnad.

Oaktadt den engelska regeringen låtit företaga ett anfall mot Danmark, undvek den dock att förklara krig mot neutralitetsförbundets medlemmar i gemen, för att icke komma i öppen fejd med Preussen. Men Sverige och Ryssland borde deremot tvingas att uppgifva förbundet. I sin berättelse om de operationer, som den engelska flottan nu verkstälde i Östersjön, visar författaren, hurusom det var på grund af en i vänskaplig ton hållen direkt uppfordran från kejsar Alexander, som Hyde Parker ansåg sig böra inställa de tillämnade fiendtligheterna mot Sverige. Ur författarens teckning af neutralitetsförbundets successiva upplösning böra ytterligare några drag anföras. Preussen, som endast för att hindra en befarad allians mellan kejsar Paul och Bonaparte, anslutit sig till neutralitetsförbundet, drog sig tillbaka derifrån, så snart den förres död gjort slut på närmandet mellan Ryssland och Frankrike. Den nordtyska stormagten visade till och med en stötande hållning mot Danmark. — »Det er» — yttrar författaren vidare — »den sørgeligeste Side ved Neutralitetsforbundets Historie 1801, at det fjærnede Danmark-Norge og Sverige fra hinanden». När den utlofvade svenska hjelpsändningen mot engelsmännen uteblef, väcktes nationalhatet mot Sverige åter till lif i Danmark, till och med inom de högsta kretsarna. Man visste nemligen icke, att Gustaf Adolf med största ifver sökt påskynda sin flottas utlöpande, och man trodde icke, att han på allvar velat bistå Danmark. I Sverige åter, och särskildt i Stockholm, der en allmän förtjusning gifvit sig luft vid underrättelsen om danskarnes hjeltemod i slaget af d. 2 April, betraktade man med missnöje den dansk-engelska stilleståndskonventionen, men öfver de oblida omdömen, som i Köpenhamn fäldes öfver den svenska politiken, harmades man dock mest. Isynnerhet Gustaf Adolf sjelf ådagalade på många sätt sin vrede mot Danmark. Författaren medgifver, att den danska regeringen ej vid denna tid visade mot Sverige all den öppenhet och tillit, som vederbort, men å andra sidan yttrar han om den svenske konungen och dennes rådgifvare, att de »i langt højere grad fulgte en Politik, der hindrede Enighed i Norden». Att Gustaf Adolf hyste planer på Norges eröfrande, framhålles såsom en i betydlig mån medverkande orsak till den danska regeringens misstroende mot honom. — Danmark hade väntat sig, att kejsar Alexander skulle med fasthet häfda de neutrala staternas fordringar gentemot England, så att man med dess biträde omsider skulle kunna bringa till stånd en internationel sjörätt. Men hvarken den unge kejsaren eller hans ministrar egde nog skicklighet, för att på diplomatisk väg kunna lösa en sådan uppgift. Dessutom, varnade af Danmarks öde och väl vetande, att för tillfället det ryska försvarsväsendet befann sig i ett dåligt skick, vågade de ej trotsa England. Glömmande sina gifna löften

att blifva neutralitetssaken trogen, afslöt Alexander snart en traktat med sistnämnde magt, och det utan att rådföra sig hvarken med Danmark eller Sverige. Denna traktat innehöll visserligen åtskilliga för de neutrala magterna förmånliga bestämmelser, men deremot äfven ett fastställande af Englands så envist förfäktade grundsats att »fiendtlig egendom på neutrala fartyg ej kunde skyddas af flaggan, och att konvojer kunde visiteras af en krigförande magts örlogsskepp». Sverige tillträdde inom kort denna traktat, och Danmark nödgades omsider, trots sin förbittring öfver Rysslands beteende, följa Sveriges exempel. Huruledes dessförinnan Kristian Bernstorff, för att åt Danmark återförskaffa dess kolonier [1]) och för att rädda sitt hof från förödmjukelsen af en anslutning till Petersburgertraktaten, gjorde ett, dock misslyckadt, försök att af England utverka en separatkonvention, hvarvid visitationsfrågan skulle lemnas oafgjord, vidare hurusom Bonaparte, vid uppgörelsen af preliminärerna till den fred, som sedermera mellan England och Frankrike ingicks i Amiens d. 25 Mars 1802, svek sina gifna löften att tillgodose de neutrala staternas rättigheter, samt slutligen hurusom Danmark under denna tid (1800—1801) hade stridigheter äfven med Barbareskstaterna: — dessa omständigheter, som af författaren skildras, utgöra episoder, dem vi endast i förbigående hinna påpeka.

Tredje boken.

Kort efter det neutralitetsförbundet fullständigt blifvit upplöst, inträdde ett, dock föga pålitigt, fredstillstånd i Europa. För Danmark blef nu af vigt att gifva akt på hvad politik särskildt Frankrike skulle följa beträffande den förestående ombildningen af det tyska riket. Frankrike och Ryssland hade ingått en öfverenskommelse att vid denna ombildning endrägtigt samverka med hvarandra. Härigenom ökades än ytterligare Frankrikes redan förut öfvermägtiga inflytande. Författaren belyser den allmänna ställningen i Tyskland, samt de planer och förhandlingar, som utspunno sig i anledning af densamma, hvarjemte han beskrifver, hurusom Danmark försökte att, med biträde af Frankrike, ordna sina förhållanden till Oldenburg, Hamburg och Lübeck, samt i hvad mån sådant lyckades. »Den Obmærksomhed» — säger han — »hvormed den dansk-norske Regering fulgte Udviklingen af de europæiske Forhold i disse Aar, skærpedes ved den Holdning, som dens Nabo Kong Gustav IV Adolf viste.» Denne låg ständigt i tvist än med den ena, än med den andra af de utländska magterna. Mot Danmark hade han, alltsedan händelserna år 1801, visat en »isnende Kulde». Danmark deremot, som fruktade, att en uppenbar oenighet mellan de skandinaviska staterna skulle bringa i fara sjelfständigheten af deras politik, önskade att till Sverige stå i ett godt förhållande, eller att i alla händelser bevara åtminstone skenet deraf. Ett sådant uppförande var desto mer nödvändigt, enär en spänning, som omsider blef ganska stark, rådde mellan Sverige och Ryssland åren 1802 och

[1]) Först sedan Danmark tillträdt Petersburgertraktaten blefvo dessa ändtligen återlemnade.

1803. Ryska regeringen sökte då att mot Sverige uppreta Danmark; men detta ville ej lyssna till dylika ingifvelser, oaktadt det, i betraktande af den dåvarande ställningen i Europa och med kännedom om Gustaf Adolfs sinnelag, hade stora skäl att ej stöta sig med Ryssland, utan snarare att önska sig denna magts vänskap. I det hela skulle nu ingenting hafva varit Danmark mer ovälkommet än ett krig mellan Ryssland och Sverige. Också bifogar författaren en notis, att till framkallandet af den eftergifvenhet för Petersburgerhofvet, till hvilken Gustaf Adolf den gången omsider beqvämade sig, och hvarigenom krigsfaran afböjdes, den dåvarande danske gesandten i Stockholm, kammarherre Otto Blome, skall hafva betydligt medverkat.

I Maj 1803 utbröt ånyo krig mellan Frankrike och England. Författaren framhåller, att under de första åren af detta krig Danmarks handel och sjöfart ej ledo särdeles afbräck, och att särskildt den dansk-norska fraktfarten kom, vid slutet af år 1804, i stort flor. Danmarks rent politiska ställning blef deremot — säger han — svårare än under föregående kriget, enär Nordtysklands neutralitet nu var förbi. Att fransmännen besatte Hannover, förmådde danska regeringen att på Holsteins sydgräns uppställa en observationskorps. Den franska ockupationen af Hannover kom att i hög grad inverka på de politiska förhållandena i Europa under den närmaste framtiden. »Østerrigs Nederlag og Preussens Passivitet havde gjort, at Rusland gjalt som Frankrigs eneste Jævning paa Fastlandet». Frankrike och England täflade om kejsar Alexanders vänskap. Snart visade sig dock, att hans sympatier tillhörde England. Hans politik blef allt mer och mer »antifransk». I början af Juli 1803 uppfordrade han både Preussen och Danmark att med honom förena sig om gemensamma åtgärder, som skulle hindra Fransmännen från att öfverskrida Hannovers gränser och från att ytterligare framtränga i Nordtyskland. Danmark förklarade sig vara benäget att efterkomma Alexanders önskan, såvida äfven Preussen bifölle densamma. Men denna senare magt, smickrad af Bonapartes vänskapsbetygelser, afslog de ryska uppmaningarna, oaktadt dessa i Berlin understöddes af dylika både från Danmarks och Sveriges sida. Bonaparte, nu säker om Preussens stillasittande, slungade hånande förebråelser mot Danmark i anledning af truppsammandragningen i Holstein. Lyckligtvis hade dock regeringen — anmärker författaren — då redan upplöst observationskorpsen — en åtgärd som således nu ej kunde anses hafva blifvit framtvungen af förste konsulns hotelser. Emellertid ökades alltjemt spänningen mellan honom och Ryssland. Det senare upptog åter sina underhandlingar med Preussen och Danmark. I slutet af Oktober 1803 uppmanade Alexander den danska regeringen att förena sig med honom till skyddande af Holstein, Mecklenburg, Hamburg och Lübeck. I händelse den inginge på förslaget, vore han sinnad att inbjuda äfven konungen af Sverige, nemligen för Pommerns räkning, samt Mecklenburg och nämnde hansestäder. Regeringens svar var ej afvisande, men den fordrade, att ett försigtigt uppförande skulle iakttagas, så att den ej blefve

komprometterad gentemot Frankrike, och den framhöll till och med att undvikandet af ett öppet fredsbrott mellan Ryssland och Frankrike vore af största vigt för Danmarks säkerhet. — Att Ryssland hoppades kunna till deltagande i detta förbund, när ett sådant väl kommit till stånd, omsider locka sjelfva det motvilliga Preussen, förmodar för öfrigt vår författare.

Under den tid (1804 och 1805), då den tredje koalitionen bildade sig, gjorde — efter hvad författaren utvecklar — den danska regeringen till sin hufvuduppgift att noga observera Preussens hållning och på samma gång undvika att med Ryssland inlåta sig i förbindelser, genom hvilka Danmark kunde blifva försatt i den obehagliga belägenheten att, utan tillräckligt bistånd, nödgas möta ett anfall från Frankrikes sida. Den ryska planen kom ej till utförande, enär Preussen, på hvars biträde Alexander, och nu med mera skäl än vid slutet af år 1803, trott sig kunna räkna, återigen visade olust för en uppriktig anslutning till Ryssland och Danmark. De ryska uppfordringarna till Danmark, hvilka på senare tiden haft en stark bismak af misstänksamhet, fingo omsider ett tragikomiskt slut, hvarom författaren har en rätt målande skildring. Från den danske gesandten i Petersburg blef nemligen en dag en chiffer-klav bortstulen, och det upptäcktes, att stölden skett på anstiftan af ryska utrikesministeriet. Nu upphörde snart de ryska påtryckningarna rörande besagde plan.

Förhållandet mellan Danmark och Sverige under ifrågavarande tidsskede »var uheldigvis ikke et saadant, at det tilstædede en fælles Politik». Gustaf Adolf hade kort förut ånyo förehaft planer på Norge. Ovisst är likväl, huruvida den danska regeringen hade kunskap härom, men hans förbud mot införandet af dansk litteratur i Sverige uppfattades emellertid såsom ett nytt vittnesbörd om hans ovänliga stämning mot Danmark. Sedan han tillträdt koalitionen, syntes han dock hafva funnit rådligt att i någon mån närma sig detsamma. Att Danmark icke blef medlem af nämnde koalition, hade sin grund hufvudsakligen i Preussens obenägenhet att bryta med Frankrike.

Vid den tidpunkt, då det tredje koalitionskriget begynte, blef Danmark föremål för bearbetningar både från Rysslands och Preussens sida. Begge dessa stater ville, fastän i olika afsigt, begagna sig af Danmark. För att såväl mot de koaliserade, magterna som mot Fransmännen skydda sin egen och Nordtysklands neutralitet, begärde Preussen biträde af Danmark, Sachsen och Kurhessen. Sjelf ämnade det besätta Mecklenburg, Hamburg och Lübeck, samt fordrade att Danmark skulle beträffande nämnde städer deltaga i denna åtgärd. Ryssland åter, som ämnade öfver Nordtyskland rigta ett angrepp mot Fransmännen, fordrade, att Danmark skulle draga en kordong utmed Holsteins sydgräns, samt i Holstein emottaga de ryska trupper, som kunde vilja från detta håll operera, Den danska regeringen kom således i en mycket svår belägenhet, som ytterligare förvärrades deraf, att Preussen (i September 1805) intagit en så hotande hållning mot Ryssland, att ett krig dem emellan tycktes stå för dörren. Att bifalla

Preussens begäran, vore att ställa sig i opposition mot både Ryssland, England och Sverige; och att i Holstein emottaga ryska trupper, vore en krigsförklaring mot Frankrike — ja, kanske äfven mot Preussen. I sitt svar till hofven i Petersburg och Berlin valde regeringen en klok medelväg; den förklarade sig nämligen vara villig att i Holstein sammandraga en truppstyrka, men tillbakavisade, dock i försigtiga och vänliga ordalag, de öfriga fordringarna. Regeringen företog emellertid nu vidsträckta rustningar både till lands och sjös, för att vara beredd på alla eventualiteter, som kunde blifva en följd af en sammanstöt mellan Ryssland, Sverige och möjligen äfven England å ena sidan och Preussen å den andra. En här af 20,000 man, under kronprinsens eget befäl, besatte den holsteinska sydgränsen. I detsamma försvann emellertid den närmaste krigsfaran, enär Preussen och Ryssland försonade sig med hvarandra, och emedan Preussen genom fördraget i Potsdam (d. 3 November 1805) åtminstone vilkorligt tillträdde koalitionen. Nu begärde visserligen Ryssland, att äfven Danmark skulle ansluta sig till densamma; men den danska regeringen vägrade. Den betviflade, att Preussen skulle verkligen vilja uppträda mot Napoleon, och i alla händelser fruktade den att under nuvarande förhållanden bryta med denne, hvars lysande framgångar tycktes bebåda, det han snart skulle blifva i stånd att diktera lagar för Europa. Också fick den orsak att vara belåten med sin tillbakadragenhet, enär inom kort underrättelse anlände om slaget vid Austerlitz och om det fransk-österrikiska vapenstilleståndet, hvilket snart efterföljdes af freden i Pressburg (d. 26 December 1805).

Ur författarens teckning af tiden mellan sistnämnde fredsslut och utfärdandet af Napoleons dekret angående spärrningen af det europeiska fastlandet, anföra vi ett och annat. Sedan genom bildandet af det s. k. Rhenförbundet, den forna tyska riksförfattningen blifvit, såsom bekant är, fullständigt upplöst, vardt nu af danska regeringen, på Napoleons uppmaning, Holstein förklaradt för dansk provins. Mot denna inkorporation protesterade dock i viss mån både ryska och svenska regenthusen. Förhållandet mellan Danmark och Frankrike skulle visserligen hetas vara vänskapligt, men Danmark kunde, i anledning af Napoleons mer och mer framträdande afsigt att från kontinenten utestänga Engelsmännen, ej hoppas att länge blifva förskonadt från uppmaningar af honom att understödja nämnde hans planer. Preussen, som anslutit sig till honom och lofvat att för den engelska handeln tillspärra Weser och Elbe, och som befann sig i krig med både Storbrittannien och Sverige, utgjorde ej längre något värn för Danmarks neutralitet. Också kommo snart rykten i omlopp, att Frankrike och Preussen sökte tilltvinga sig sundets och de danska hamnarnes tillstängande för engelsmännen. Vid de förhandlingar, som i anledning af dessa rykten uppstodo mellan hofven i London och Köpenhamn, synes den danska regeringen hafva begått det felet, att den icke med vederbörlig försigtighet formulerade sitt afvisande svar på förstnämnde hofs anbud af en hemlig öfverenskommelse, hvilken skulle mot ett be-

faradt franskt-preussiskt anfall betrygga Danmark. »Det er som en Forløber for Katastrofen i 1807» — tillägger författaren — »at den her fremhevede Stilling har betydning». Angående den allmänna karaktären af Rysslands politik mot Danmark, närmast efter sedan detta vägrat tillträda koalitionen, framhåller han att den ryska regeringen tydligen ville »ved Venlighed og Imødekommen søge at forberede dets Tilknytning till en fremtidig Koalition mot Frankrig». — Hurusom, efter Rhenförbundets uppkomst, Preussen å sin sida sökte till motvigt bilda ett nordtyskt förbund, Danmarks vägran att i ett sådant förbund deltaga, utbrottet af det franskt-preussiska kriget eller det s. k. fjerde koalitionskriget (Oktober 1806), Preussens af Ryssland understödda, men af danska regeringen tillbakavisade begäran om hjelp från Danmark, Preussens nederlag samt hurusom den holsteinska observationsarmén skyddade Danmarks genom Blüchers tåg till Lübeck hotade neutralitet, men sedermera af undseende för Napoleon drogs tillbaka — alla dessa omständigheter erhålla af författaren sin skildring och belysning. Till slut omnämnas några smärre förhandlingar, som mellan den danska regeringen och Napoleon mot slutet af år 1806 egde rum, samt ett försök, som den sistnämnde skall vid denna tid hafva gjort att på Danmarks bekostnad förlika sig med Sverige.

Fjerde boken.

Till en början kasta vi nu en blick på författarens skildring af den verkan, som Napoleons den 21 November 1806 från Berlin utfärdade dekret om spärrningen af det europeiska fastlandet kom att utöfva på Danmarks politik för den närmaste tiden. Naturligtvis var denna åtgärd af Napoleon betydelsefull äfven för Danmark. Visserligen rigtade den franske herskaren icke ännu någon definitiv uppfordran till denna magt att genast tillämpa de bestämmelser, som dekretet innehöll, men regeringen kunde svårligen vänta, det han, sedan Nordtysklands hamnar blifvit stängda för Engelsmännen, skulle tillåta att de danska och norska förblefvo öppna för nämnde nation. »Vilde man kunne undgaa att komme ind i Krigen, enten som Englands eller som Frankrigs Forbundsfælle, det var den nagende tanke hos de dansk-norske Statsmænd og Diplomater» — säger författaren. De första påtryckningarna på Danmark, anmärker han vidare, kommo nu dock icke från Napoleon, utan från koalitionsmagternas — Sveriges, Preussens, Rysslands och Englands — sida. Hvad särskildt England beträffar, så begynte dess beteende mot Danmark blifva närgående och vittnade om en stark misstänksamhet. Författaren visar, att den danska regeringen under dessa förhållanden handlade klokt och varsamt. Den var ense med sig sjelf derom, att den, då den en gång blefve tvungen att välja mellan Frankrike och koalitionsmagterna, gjorde bäst i att ställa sig på dessa senares sida. Men den ville uppskjuta detta val så länge som möjligt, enär ett sådant ändock i alla händelser skulle utsätta Danmark för svåra olyckor. Den ville ej öppet bryta med Napoleon, förrän den genom hans eget uppförande blefve dertill rent af tvungen. Å ena sidan sökte den derför att genom föreställningar

afhålla Napoleon från att vilja påtruga Danmark kontinentalsystemet; men å andra sidan undvek den att ingå någon formlig traktat med England, oaktadt den gentemot detta hof numera »tonede bestemt Flag om den Politik, den vilde følge», i händelse Frankrike våldförde sig på Danmarks neutralitet. Med lifliga tacksägelser besvarade den Englands anbud af eventuel hjelp, samt lät för engelska ministern i Köpenhamn tillkännagifva sin afsigt att, om Fransmännen besatte halfön, med flottan försvara Seland och kringliggande öar.

Ett motstycke till Napoleons dekret om fastlandsspärrningen bildar den »Order in Council», som af den engelska regeringen utfärdades d. 7 Januari 1807, och hvarigenom neutrala fartyg förbjödos att idka handel från franska hamnar till de hamnar, som voro tillslutna för Engelsmännen. Den danska regeringen, som betraktade detta steg såsom ett försök att skada Danmarks handel, begärde att ordern skulle upphäfvas. Den engelska regeringen deremot dref den satsen, att nämnde order komme att bringa Danmark utomordentliga fördelar, enär detta nu (så yttrade den brittiske utrikesministern lord Howick till danska sändebudet i London) säkerligen skulle blifva »en upplagsplats i stort för alla de varor, som icke mera kunde föras omedelbart från en fiendtlig hamn till en annan.» — Danmarks fordran framkallade ett skarpt svar, hvaruti bland annat påstods, att den danska regeringen på mer än ett sätt, och särskildt derigenom att den icke protesterat mot kontinentalsystemet, visade undseende för Napoleon, under det att den deremot till England framställde obilliga pretentioner. Dessa beskyllningar inneburo ett tydligt uttaladt misstroende[1]) mot Danmark, och i dem låg derjemte en åtminstone indirekt uppmaning, att Danmark borde tillträda koalitionen. En direkt anmodan i samma syfte gjordes af Ryssland i Juni 1807, men blef af danska regeringen genast afvisad med förklaring, att Danmark skulle blifva tillintetgjordt, i händelse det under dåvarande omständigheter uppträdde mot Napoleon. Man bör nemligen påminna sig, att just nyligen Danzigs kapitulation ådagalagt — hvad som en tid bortåt varit ovisst — att Napoleon fortfarande var segerherre, äfven efter det kejsar Alexanders härmassor hunnit komma Preussen till hjelp. För den danska neutralitetspolitiken, åtminstone till våren 1807, uppställer författaren en apologi, hvarur vi återgifva blott grundtanken. Huru föga den danska regeringen — säger han — »end var i Stand at hævde sin Neutralitet naar denne for Alvar blev angrebet, var det dog end nu mindre indbydende for en lille Magt, der ikke kunde kaste et afgjørende Lod i Vægtskaalen, under Forhold som dem, Napoleonskrigen frembøde, at slutte sig til større Staters Politik, paa hvilken den ikke var i Stand til at udøve Indflydelse. Den havde al Udsigt til at blifve ofret af sine egne Forbundsfæller og at maatte betale Gildet». Han anmärker sedan att, enär neutraliteten synbarligen ej kunde länge

[1]) Äfven ryska och svenska regeringarna hyste en dylik stämning. Gustaf IV Adolf gjorde ett försök att af danska kronprinsen erhålla bestämd uppgift om Danmarks politik.

bibehållas, det gälde »at gripe et heldigt Øjeblik til at afgive den, og da at komme paa den rette Side». Han framhåller ånyo, att den danska regeringen verkligen ämnat ansluta sig till koalitionsmagterna, så snart en fortsatt neutralitet blefve omöjlig. Den senare tidens historia, säger han, har ådagalagt, att en anslutning till dem skulle varit den rätta utvägen. »Men» — tillägger han — »uheldigvis har Historien ogsaa vist, at Regeringen kom for silde med at tage sit Parti, at den derfor blev tvunget til at vælge et andet Parti, end den havde ønsket, og att skrækkelige Ulykker bleve Følgen deraf».

Genom sin protest mot förenämnde »Order in Council» hade, den danska regeringen stött sig med England. Den i Mars 1807 förnyade engelska blokaden af Elbefloden gaf anledning till nya tvistigheter. Enär den danska regeringen alltjemt vägrade att i de stora politiska frågorna genast gå Englands önskningar till mötes, hade den, menar författaren, bort undvika att tvista med det om sådant, som var af en jemförelsevis underordnad betydelse. Danmarks ständiga klagomål i London öfver uppbringandet af danska och norska fartyg retade den engelska regeringen, som nu misstänkte, att dessa klagomål vore ett försök att smickra Napoleon. När denne sedan efter sin seger vid Friedland slöt (d. 21 Juni) stillestånd med kejsar Alexander, blef stämningen i England ytterst orolig. Bland de mångahanda rykten, som der då kommo i fart, var äfven det, att de engelska transportskepp, som med trupper afgått till Rügen, hade af danskarne blifvit bejdade i Öresund. Osannfärdigheten af detta rykte blef emellertid snart ådagalagd, och den engelska regeringen afgaf till den danska lugnande förklaringar öfver sina samtidigt företagna krigiska tillredelser. Danmarks chargé-d'affaires i London ansåg sig kunna meddela sitt hof, att den engelska flotta, som nu utrustades, säkerligen vore ämnad endast att hålla ett vaksamt öga på de operationer, som Ryssland, Preussen och Frankrike företoge vid Östersjökusten.

Omedelbart efter freden i Tilsit (Juli 1807) ändrade Napoleon sin hållning mot de tvenne neutrala magter, hvilkas biträde han, på grund af deras geografiska läge, närmast behöfde till fyllande af ett par luckor i spärrningen af den europeiska kontinenten. Dessa stater voro Portugal och Danmark. Väl hade Ryssland i Tilsiterfördraget bland annat åtagit sig att till en början uppträda såsom fredsmäklare mellan Frankrike och England, men, för att gifva eftertryck åt denna underhandling, ville nu Napoleon af nämnde båda neutrala magter tilltvinga sig löfte, att de skulle ställa sig på hans sida, i händelse England icke mottoge Rysslands medlingsförslag. Dessa hans fordringar framställdes ungefär samtidigt både till Portugal och Danmark. Det förra hotades af en fransysk armékorps under befäl af Junot, och vid Danmarks gräns stod Bernadotte, som redan i medlet af Juli fått ordres att sätta sig i besittning af hansestäderna, samt att för Engelsmännen tillspärra Weser, Elbe och Trave. Det var nu Napoleons bestämda afsigt att, om han ej på förmånliga vilkor vunne fred med Storbrittannien, gifva Danmark valet mellan krig mot nämnde magt

och krig mot honom sjelf. För det fall att Danmark valde det senare alternativet, hade Bernadotte befallning att besätta den danska halfön. Författaren anser det vara otvifvelaktigt, att den danska regeringen skulle, liksom dess gesandt i Paris på eget bevåg gjorde, hafva tillbakavisat de franska fordringarne, och att den således, trogen sina åt England gifna försäkringar, skulle hafva utsatt sig för ett krig mot Frankrike och dettas bundsförvandter. »Men» — tillägger han — »allerede inden nogen af Frankrigs Fordringer kom til Regeringens Kundskab, havde England ved en Politik, der om muligt var endnu mere dum end forbrydersk, stødt den bort fra sig selv og tvunget den til at kaste sig i Napoleons Arme».

Den bekanta, från olika håll så olika bedömda, engelska expeditionen till Köpenhamn (Augusti—Oktober 1807) utgör i det följande hufvudsakligen den medelpunkt, kring hvilken författaren grupperar sina framställningar och skildringar. Här framför allt äro dessa af ett särdeles rikhaltigt innehåll, hvadan till och med en blott öfversigt af dem skulle för tillfället leda oss alltför långt. Vi inskränka oss således till några få anmärkningar. Hvad nämnde expedition beträffar, torde vårt senast meddelade citat redan hafva antydt, huru den af författaren bedömes. Till yttermera visso har han vidlyftigt och skarpt kritiserat de grunder, med hvilka den engelska ministèren sökte dels inför Europa, genom deklarationen af d. 25 Sept. 1807, och dels i parlamentet år 1808, försvara sitt beteende mot Danmark. Utan att här ingå i enskildheterna af denna kritik, åtnöja vi oss med att blott påpeka densamma såsom särdeles läsvärd och såsom innehållande åtskilliga upplysningar, de der torde vara väl egnade att försvaga den öfvertygelse, som af mången ännu i våra dagar hyses, nemligen att Storbritannien var åtminstone politiskt berättigadt till sitt hårdhändta förfarande. Dock är att beklaga, det författaren ej lyckats få tillgång till de diplomatiska aktstycken för år 1807, hvilka förvaras i britiska utrikesministeriets arkiv. Både intressant och af stor vigt skulle varit, om bland nämnda handlingar kunnat påträffas t. ex. någon bestämd och tillförlitlig uppgift om det sätt, hvarpå den engelska regeringen vunnit sin påstådda kunskap, att Napoleon ämnade bemägtiga sig den danska flottan. Huruvida åter han verkligen hyst en sådan afsigt och stått i begrepp att utföra den, samt huruvida öfverhufvud i denna rigtning något förslag till en fredlig öfverenskommelse blifvit från fransk sida gjordt[1]), låt också vara blott i form af sondering, till någon dansk diplomat eller högtstående person (t. ex. till kronprinsen sjelf) — derom borde, enligt vårt förmenande, en speciel undersökning ske i franska utrikesministeriets arkiv. Vi veta visserligen huru otillgängligt detta, i likhet med det nyss omnämnda britiska, är åtminstone

[1]) Naturligtvis tänka vi nu icke på *den* franska uppfordran, hvarom författaren sjelf talat och hvilken vi nyss omnämnt, utan på någon särskild begäran af Napoleon att få disponera öfver den danska flottan, hvilken han möjligtvis skulle kunna antagas då hafva velat bemanna, helt och hållet eller till en del, med franskt sjöfolk.

för främmande forskare, så snart det gäller aktstycken, som röra t. ex. den här ifrågavarande tiden. Också förmoda vi, att undersökningen skulle leda endast till ett negativt resultat, men vi anse dock, att, innan den egt rum, ett så vidt möjligt är nöjaktigt motiveradt domslut svårligen kan afkunnas i det historiska högmålet beträffande Englands oerhörda tilltag mot Danmark år 1807. Enär likväl ett så qualificeradt domslut säkerligen ännu mycket länge kommer att låta vänta på sig, kunna vi icke tadla professor Holm, för det han i förväg (att vi så må säga), men på grund dels af obestridliga fakta och dels af till visshet gränsande sannolikhet, fritager den danska regeringen från att hafva *velat* svika sina åt England vid slutet af år 1806 afgifna och sedermera under år 1807 ända till kort före det engelska anfallet upprepade vänskapslöften, och för det han således, *more majorum*, framställer den oftanämnda expeditionen till Köpenhamn såsom ett sannskyldigt »Røvertog». En annan sak åter är den, huruvida man får antaga, att kronprinsen — låt också vara att denne, i likhet med de båda bröderna Bernstorff och sina andra rådgifvare, hyste sympati för England — egt nog karakterstyrka för att i det afgörande ögonblicket, d. v. s. i händelse ett plötsligt anfall skett från Napoleons sida, under det ingen engelsk flotta för tillfället funnits i närheten, icke låta sig *skrämmas* till ingående af ett förbund med Frankrike. Författaren anför ganska vidlyftigt de motiver, dem han anser hafva förmått kronprinsen till det afslående svaret på de af det engelska sändebudet Jackson (Augusti 1807) framställda fordringarna. Vi torde böra in extenso meddela dessa motiver. Efter att hafva påpekat kronprinsens harm, samt nödvändigheten för honom att tillgodose hvad hans egen och Danmarks ära kräfde, yttrar författaren: »... den Tanke paatrængte sig ham vist nok ogsaa, at det maaske vilde blive England, der kom til at bukke under i Verdenskampen. ... Det fattedes endog ikke paa vægtige Grunde til at vælge en Alliance med Frankrig og Rusland. Skjønt man vidste, at en Krig med England vilde volde umaadelige Tab, og der særlig kun var liden Sandsynlighed for, at Kjøbenhavn kunde forsvares længe, syntes det ikke utænkeligt, at Napoleons Gjennemførelse af Fastlandsspærringen, naar den støttedes af Rusland, tilsidst kunde tvinge England til at slutte Fred og yde Vederlag for den Skade, det havde voldt. Saalænge Kejser Alexander stod paa Danmarks Side, vilde England ikke kunne hjælpe sin Forbundsfælle Sverige til at erobre Norge. Det var endelig en Trøst, at man ved at slutte sig til Frankrig frelste, hvad der ufejlbarlig var blevet tabt ved at gaa ind paa Englands Forslag, nemlig Halvøen og Fyen. Tanken om at bevare disse Landskaber maatte nødvendigvis have Vægt for den dansk-norske Regering; thi uden dem var Danmark ikke mere til. Hvem kunde i Aaret 1807 forudse, at Napoleon vilde drive sin Erobrelyst til Vanvid og sætte sin Magt paa Spil i en russisk Vinter? Han var dengang kun 38 Aar gammel. Selv om det var at vænte, at hans store Rige vilde styrte sammen efter hans Død, kunde man tænke sig, at han vilde herske i mange

Aar Hvilken sørgelig Tid vilde det ikke være for det tilintetgjorte Danmark?» — Vi fråga nu: månne icke, äfven om det icke varit England, utan i stället Frankrike, som gjort första anfallet mot Danmark, de flesta af dessa grunder för en allians med Frankrike skulle hafva framställt sig för kronprinsens blick, och månne han icke under den dubbla påtryckningen från *dem* och från Napoleons härmassor skulle hafva blifvit så rent af öfverväldigad, att han äfven mot sin innersta önskan nödgats böja sig för verldsherrskarens jernvilja, särskildt om en skymt af hopp varit för handen att hinna med tillhjelp af franska trupper sätta Seland och hufvudstaden i försvarstillstånd, innan engelska örlogsvimplar vajade öfver Stora Belts och Öresunds vågor? Denna fråga bör åtminstone kunna framställas, oaktadt vi icke djerfvas att obetingadt med *jo* besvara densamma. Enär England genom sin hastiga, eller om man heldre vill *förhastade*, mellankomst afbröt den jemna utvecklingsgången af kronprinsens politik, kan ingen med *visshet* veta, huru han i ofvananförda fall skulle kommit att handla. Sannolikheter äro dock icke detsamma som bevis. Men hyllar man denna sats, så måste man också hänföra »högmålet» till antalet af de mål, i hvilka, just på grund af bristande bevisning, en till alla delar fullständig utredning aldrig någonsin kan vinnas.

I fjerde bokens sista »Afsnit» behandlar författaren Danmarks förhållande till Sverige och Ryssland mot slutet af år 1807. Beträffande samma tidsskede lemnar han derjemte en teckning af Gustaf IV Adolfs underhandlingar med England, samt af hurudan ställningen blef dels mellan sistnämnde magt och Ryssland, och dels mellan detta och Sverige. Han framhåller, att den danska regeringen i det längsta sökte förebygga ett ryskt anfall mot Sverige, men också att, när ett sådant icke desto mindre inträffade, den på grund af sin förbindelse med både Frankrike och Ryssland, måste uppträda såsom Sveriges fiende. Gustaf Adolfs vägran att ansluta sig till de med Frankrike mot England förbundna fastlandsmagterna var således den enda egentliga anledningen till den krigsförklaring, som Danmark d. 29 Februari 1808 utfärdade mot Sverige. I detta sitt påstående har författaren utan tvifvel rätt, men då han temligen tydligt synes vilja bryta stafven öfver nämnde beteende af Gustaf Adolf, såsom varande afgjordt opolitiskt, våga vi inlägga den reservationen, att det vida mindre torde hafva varit genom fasthållandet af förbundet med England, än genom sitt oefterrättliga och planlösa handlingssätt i öfrigt, som den olycklige konungen omsider bragte Sverige till undergångens brant. Genom ett ändamålsenligt användande af landets visst icke obetydliga stridskrafter skulle försvaret mot en öfvermagt, som var mera skenbar än verklig, måhända blifvit krönt med framgång. De sagolika och sagosköna bragder, som den finska hären utförde äfven under de mest förtviflade förhållanden, synas oss bestyrka en sådan förmodan. En af deltagarne i dessa bragder, Gustaf Montgommery,

»Han, som då, när Sandels bjöd det,
Genom tusen dödar red —

Som såg Duncker slås med ödet
I den sista natt han stred»[1]),

har i sin »Historia öfver kriget mellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809» framhållit, att äfven efter Sveaborgs »oväntade och nesliga öfvergång» någon möjlighet funnits att frälsa Finland, om nemligen konungen och Klingspor, öfverbefälhafvaren i Finland, »förstått anlita och behörigen använda alla de hjelpmedel, hvilka både inom krigsorten och utanför densamma ännu vore att tillgå». Äfven andra bland finska krigets hjeltar, t. ex. Johan Jakob Burman (i sina efterlemnade »Anteckningar») och Ernst von Vegesack (i sina »Erinringar vid G. Montgommerys Historia öfver kriget etc.) hafva med ännu större bestämdhet uttalat en liknande åsigt. Efter hvad de två sistnämnda påstå, skulle de ryska härafdelningarna i Finland kunnat utan särdeles svårighet tillintetgöras, om den finska hären i Juni 1808 erhållit en förstärkning af 10 à 12,000 man svenska trupper. — Dessa, tro vi, skulle mycket väl kunnat i Sverige undvaras, i händelse konungen velat ersätta dem här hemma med den engelska hjelpkorps, som just vid samma tid låg för hans räkning i beredskap på sina skepp utanför Göteborg. Det är ingalunda oantagligt, att den engelska regeringen, om Gustaf Adolf kunnat leda Sveriges försvar med klokhet och eftertryck, skulle hafva beviljat honom både ytterligare hjelpsändningar och ökade subsidier. Dock — vi afbryta här denna vår deduktion, och vi bifoga blott den anmärkningen, att Professor Holm synes oss hafva underskattat den skada, som Sverige, genom att, t. ex. i början af år 1808, antaga kontinentalsystemet och bryta med England, skulle hafva ådragit sig. Ett förräderi af Sverige mot Storbritannien torde nemligen *då* haft till följd, att den svenska sjöhandeln drabbats icke blott af »store Tab», utan af nästan fullständig undergång.

Hvad till slut dessa våra små recensionsförsök vidkommer, erkänna vi gerna, att de äro af en helt och hållet försvinnande betydelse gentemot de verkliga och stora förtjenster, för hvilka Professor Holms »Danmark-Norges udenrigske Historie» utmärker sig. Vi kunna således, när vi nu nedlägga pennan, ej underlåta att till våra läsares synnerliga och benägna uppmärksamhet på det lifligaste förorda det innehållsrika och värdefulla arbete, hvaraf här en tyvärr blott fragmentarisk och föga upplysande öfversigt kunnat af oss lemnas.

Olof Nilsson.

[1]) Topelius till Montgommery.

Som såg Duncker slås med ödet
I den sista natt han stred» [1]),

har i sin »Historia öfver kriget mellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809» framhållit, att äfven efter Sveaborgs »oväntade och nesliga öfvergång» någon möjlighet funnits att frälsa Finland, om nemligen konungen och Klingspor, öfverbefälhafvaren i Finland, »förstått anlita och behörigen använda alla de hjelpmedel, hvilka både inom krigsorten och utanför densamma ännu vore att tillgå». Äfven andra bland finska krigets hjeltar, t. ex. Johan Jakob Burman (i sina efterlemnade »Anteckningar») och Ernst von Vegesack (i sina »Erinringar vid G. Montgommerys Historia öfver kriget etc.) hafva med ännu större bestämdhet uttalat en liknande åsigt. Efter hvad de två sistnämnda påstå, skulle de ryska härafdelningarne i Finland kunnat utan särdeles svårighet tillintetgöras, om den finska hären i Juni 1808 erhållit en förstärkning af 10 à 12,000 man svenska trupper. — Dessa, tro vi, skulle mycket väl kunnat i Sverige undvaras, i händelse konungen velat ersätta dem här hemma med den engelska hjelpkorps, som just vid samma tid låg för hans räkning i beredskap på sina skepp utanför Göteborg. Det är ingalunda oantagligt, att den engelska regeringen, om Gustaf Adolf kunnat leda Sveriges försvar med klokhet och eftertryck, skulle hafva beviljat honom både ytterligare hjelpsändningar och ökade subsidier. Dock — vi afbryta här denna vår deduktion, och vi bifoga blott den anmärkningen, att Professor Holm synes oss hafva underskattat den skada, som Sverige, genom att, t. ex. i början af år 1808, antaga kontinentalsystemet och bryta med England, skulle hafva ådragit sig. Ett förräderi af Sverige mot Storbritannien torde nemligen *då* haft till följd, att den svenska sjöhandeln drabbats icke blott af »store Tab», utan af nästan fullständig undergång.

Hvad till slut dessa våra små recensionsförsök vidkommer, erkänna vi gerna, att de äro af en helt och hållet försvinnande betydelse gentemot de verkliga och stora förtjenster, för hvilka Professor Holms »Danmark-Norges udenrigske Historie» utmärker sig. Vi kunna således, när vi nu nedlägga pennan, ej underlåta att till våra läsares synnerliga och benägna uppmärksamhet på det lifligaste förorda det innehållsrika och värdefulla arbete, hvaraf här en tyvärr blott fragmentarisk och föga upplysande öfversigt kunnat af oss lemnas.

Olof Nilsson.

[1]) Topelius till Montgommery.

7) **Inledning i Normannertiden.** Af *Johannes C. H. R. Steenstrup.* Kjöbenhavn 1876. VIII + 381 s. 8:o.

Det är för vår tids historiska forskning ett utmärkande drag, att den med förkärlek upptager äldre spörsmål och underkastar dem en ny behandling. Sällan är det fallet att några nya källor blifvit uppdagade, men genom att läsa de gamla och redan väl kända fornhäfderna med ögon, som skärpts af den nyare kritikens mångsidiga hjelpmedel, sättes man ofta i stånd att ställa föremålen i ett nytt sammanhang och en ny belysning. Väl komma alltid nordens forntid och en god del af dess medeltid att erbjuda endast *membra disjecta* af en historia. Just härigenom blir det för forskaren lockande att genom en förnyad undersökning om möjligt åtminstone förminska luckorna och inskränka utrymmet för ovissa gissningar. Till detta slags verk hör det föreliggande. Författaren låter i detsamma kritikens ljus falla öfver den väfnad af missförstådda sägner och den stora mängd af annalistiska uppgifter, som utgöra våra källor för den i hela Europas historia mångfaldigt ingripande Nordmannatiden. Han vänder sig dervid, såsom naturligt är, mot vissa vigtiga partier af sitt ämne och uppställer några få hufvudfrågor, hvilkas lyckliga besvarande måste vara i hög grad upplysande för detsamma. De äro följande: hvilka äro våra källor för denna tid? under hvilket namn äro vikingarne kända i det södra Europa och hvarifrån kommo de? särskildt hvem var stiftare af riket i Normandie? hvilka voro orsakerna till vikingatågen? och slutligen hvad känner man om vikingahärens organisation och äldsta författning? Med lärdom och skarpsinne genomför han hvarje enskild undersökning och det är ej författarens fel, om resultatet stundom endast blir en gissning till eller en sinnrik sammanställning.

Källorna för denna del af nordens fornhistoria, liksom för densamma i dess helhet, äro, såsom nyss antyddes, af tvänne slag: nordens egne historieskrifvare, som lefde omkring 400 år efter händelserna, d. v. s. isländarne och Saxo, och frankernas, tyskarnes, engelsmännens och andra folkslags krönikor, som i motsats till de förre ha den stora förtjensten att vara i det närmaste samtidiga med hvad de skildra. Till en del måste de supplera hvarandra, men man kan ej annat än instämma med förf. deri att de, som åt kritiken gifva det säkraste materialet äro de sistnämnda och att den lyckliga öfverensstämmelsen med dem ofta är afgörande för de förras historiska värde. Hur är det då med dessa källors användbarhet? Förf. utesluter, såsom oss synes med skäl, Tacitus, ty vikingatågen beteckna ett alldeles nytt skede i de nordgermaniska folkens utveckling; han gifver de isländska sagorna blott en underordnad vigt, ty de bero på traditioners värde, som gått öfver många slägtens läppar, innan de upptecknades och som dertill bevarades hos folk, som i sjelfva verket aldrig haft någon afgörande del i de stora nordmannatågen. Återstå

då Saxo, de normandiska historieskrifvarne, samt de enstaka uppgifterna uti andra folkslags krönikor, icke bland dem att förgäta ryssars och arabers. Saxo är visserligen ej att förakta; men med honom eger det egendomliga förhållande rum, att han, som förvarat sådana skatter af minnen från tiden i fråga, alldeles icke känner någon nordmannatid i dess egentliga betydelse. De traditioner han meddelar fördelar han likformigt öfver hela forntiden och älskar att knyta dem vid vissa gynnade konungars eller hjeltars namn. Man får under sådana förhållanden ej alltför mycket förvånas, om mången forskare hopplös vänder sig från den danske sagoförtäljaren. Men herr S. deremot gör till en hufvuduppgift att vända historiskt bevisliga faktas slagruta mot Saxos rikedomar på traditioner och har en fin blick för hvarje hemlig frändskap, som dessa kunna förråda med hvarandra. Men de fasta punkterna för sin framställning måste han söka hos dem, som stodo händelserna närmare än Saxo, och det är klart att den historieskrifning, som snart nog uppkom i den af vikingarne bildade märkliga staten i Normandie måste spela en hufvudroll. Detta är visserligen ej något nytt; den i. fråga varande litteraturen är längesedan känd och begagnad, men herr S. söker att särskildt åt den äldste af dess representanter vindicera en historisk trovärdighet, som långt ifrån alla forskare varit villige att erkänna. Det är nämligen dekanen i St. Quentin Dudo från Vermandois, som på nordmannahertigen Rikards uppmaning åtog sig att blifva Normandies historiograf. Det skedde ungefär 100 år efter Rolfs ankomst till landet, och borde han sålunda kunnat ösa ur en ännu färsk och ymnigt flödande tradition. Just denna urnormandiska tradition anser nu herr S., dervid slutande sig till några af de nyare forskarne, ha fått ett troget uttryck framför allt i nämde Dudos verk, men den kan, enligt honom, äfven spåras hos Dudos efterföljare inom historieskrifningen munken i Jumièges Guillelmus Calculus, hos kyrkohistorikern Ordericus Vitalis, jämte några andra författare från 11 och 12 årh. Denna normandiska tradition anser han vidare förtjena all möjlig tillit och framför allt böra föredragas framför de nordiske författarnes mycket yngre uppgifter. Efter denna källstudie öfvergår förf. till sina egentliga undersökningar, för hvilkas resultat, i åtskilliga punkter afvikande från de vanliga föreställningarne, vi vilja lemna en kort redogörelse.

Liksom herr S. redan i denna sin granskning af källornas värde kommit i opposition till en ännu mångenstädes rådande uppfattning, så bär hans arbete just på grund deraf äfven i det följande karakteren af en skrift mot herskande åsigter. Det är med ett märkligt undantag, som vi genast komma till, hufvudsakligen danskar och norrmän, som tagit på sin part den del af nordens äldre historia, inom hvilken förf:s undersökningar hålla sig, och just mot sina norske medforskare är det herr S. ser sig nödsakad att uppträda. Han har likväl häri en föregångare, till hvilken han kan sluta sig, nämligen den tyske professorn Konrad Maurer i München. I sitt arbete "*die Bekehrung des Norwegischen Stammes*" har redan denne forskare visat baltlös-

heten i prof. P. A. Munchs stornorska teorier. För denne senare kom nämligen, till följd af en förledande namnlikhet, de utländska krönikornas uttryck "normanni" att blifva liktydigt med norrmän och desse hans landsmän tillfölle sålunda alla vikingatidens bedrifter. Det torde dock vara bevisligt — och häri utför herr S. endast skarpare Maurers bevisföring — att detta namn i de nämde författarnes mun endast betyder så mycket som nordbor och att, när de närmare specificera de folk de åsyfta, de ej känna några norrmän, utan endast daner och svenskar, framför allt de förstnämnde. Likaså ha de flesta namn på vikingahöfdingar, som man finner i krönikorna, bevisligen tillhört danska konungasöner. Men det värsta af allt är att de norsk-isländska sagorna sjelfva ej känna till några norrmännens vikingafärder söderut under nionde århundradet. Icke ens under danernamnets vida mantel lyckas det att få in norrmännen. *Dani* fattas alltid såsom en underafdelning utaf *normanni* och kan således ej tänkas såsom något gemensamt namn. Herr S. söker äfven visa, huru den senare traditionen om norrmännens del i dessa vikingatåg har uppkommit. Man lät nämligen af den lika klangen förleda sig att, när namnet Nordvegr, Norge, längre fram blef allmännare kändt, af detsamma härleda den äldre, men så mycket mera vidsträckta benämningen *normanni.* I sammanhang med denna fråga får nu herr S. tillfälle att yttra sin mening om den beryktade vestfoldska riksteorien, som Munch var den förste att framställa. Enligt honom var Vestfold icke blott kärnan i det senare norska riket, utan äfven medelpunkten i en stor eröfringsmonarki, som sträckte sig öfver den jutska halfön. Äfven här har redan Maurer uppvisat haltlösheten i de Munchska teorierna. De stöda sig endast på den nyssnämnda uppfattningen af normannaordets betydelse, samt på namnlikheternas vanskliga grundval, i det att ynglingasagans Gudröd skulle vara de frankiska annalernas Godefrid. I en något förändrad form har en yngre norsk historiker herr Storm upptagit den Munchska åsigten och skildrat saken så, att med Godfrid en norsk ätt uppstigit på den danska tronen samt efter åtskilliga lyckans växlingar behållit densamma i nära ett århundrade. Frågan, som väl får anses vara af en mera underordnad betydelse, beror i sjelfva verket blott på uppfattningen af uttrycken i de tyska annalerna om några stridande kronpretendenter inom det danska riket, med hvilket Vestfold visserligen på ett eller annat sätt den tiden var förenadt, nämligen om Haraldsfränderne och Godfridssönerna. Ingenstädes säges emellertid med uttryckliga ord att endera af dessa ätter hört till Danmark och den andra till Norge, och det märkvärdigaste är att Norges egna historiska källor alldeles tiga om denna forntidens norska storstat, hvars minnen blott skulle ha förvarats af utlandets historieskrifvare, ehuru de äfven hos dem endast lemnat dunkla spår efter sig. Frågan är en af dem, som locka till sinnrika kombinationer, men med våra nuvarande källor svårligen torde kunna lösas. I ett följande kapitel öfvergår förf. till ett försök att historiskt fästa åtminstone några punkter i den berömda Ragnars-

sagan och gifver äfven här en utredning af källornas antal och art. I denna fråga med dess ur historikerns händer halkande halft sagolika uppgifter och hjeltar hade de senaste forskare, som yttrat sig derom, hrr Jessen och Storm, stannat dervid, att den frejdade vikingen Ragnar var identisk med den Reginfred, om hvilken Tysklands krönikor innehålla några uppgifter; hvars broder vidare var den Harald, som spelar en så stor roll i fråga om den vestfold-jutländska staten. Enligt Einhard dog denne Reginfred år 814, men herr S. söker nu genom en skarpsinnig analys af en mängd historiska uppgifter både om Ragnar och Ragnarssönerna visa omöjligheten af denna identitet, åtminstone med bibehållande af Reginfreds uppgifna dödsår. Äfven han stannar emellertid vid den förmodan såsom sannolik att Ragnar, Reginfred och Harald hört till samma familj, t. o. m. varit bröder, men att, skulle man på grund af namnens likhet vela slå Reginfred och Ragnar i hop, dödsåret 814 måste vara oriktigt. En son till någon Sigurd Ring har sålunda Ragnar aldrig varit. I detta skick står alltså denna vanskliga fråga för närvarande. I förbigående nämna vi endast förf:s försök att uppvisa den historiska verkligheten af alla de eröfringar sagorna tillägga Ragnar och hans söner, eller med andra ord deras öfverensstämmelse med från annat håll historiskt bevisliga fakta.

Af synnerligt intresse för förf. måste traditionerna vara om Rollo eller Rolf, grundläggaren af den berömda vikingastaten vid Seinemynningen; de behandlas äfven med stor utförlighet. Här stå nu, liksom uti andra fall, källorna i snörrät strid med hvarandra. Enligt Dudo var Rollo son af en dansk furste, hvars namn han icke känner till, enligt de norska sagorna af Ragvald Mörejarl, Harald Hårfagers samtida. Förf. håller nu som förut mest på den frankiske krönikeskrifvaren och kommer under sin analys af källornas uppgifter till det säkert för många öfverraskande resultatet att Dudos Rollo, Normandies grundläggare, och Snorres Rolf äro två skilda personer och att sålunda det berömda vedernamnet Gånge-Rolf ej tillkommer den förre, utan så till vida bör utrensas ur historien. Nu måste man erkänna att Dudos berättelse om Rollos härkomst i sig sjelf låter föga sannolikare än Snorres, men förf. vet att framlägga andra skäl, som väga mera. Hans bevis äro följande: först och främst skref Dudo, han återkommer till detta faktum, blott hundra år efter nordmannahärens ankomst och borde sålunda haft en ännu liflig tradition om dess ryktbare höfding att stöda sig vid; Snorres kända källor gå ej längre tillbaka än till det trettonde århundradet. Vidare ha tvänne forskare, Gudbrand Vigfússon och Jules Lair, den ene efter isländska skrifter, den andre efter frankiska, undersökt tideräkningen i berättelsen om Rollo, och funnit den ene att Rollo ej kan ha börjat sina vikingafärder förrän omkring 890 och att han först 912 kommit till Frankrike, den andre att han redan vid 880-talet måste ha varit i England och under de närmaste åren gjort flerfaldiga härjningar i Frankrike. Alltså kunna, säger herr S., Rollo och Gångerolf ej vara

desamme. Vidare känna de frankiska historierna ej till Rollos ur de norska sagorna bekanta tillnamn och afvika de från de senare i skildringen af hans utseende och personlighet. Slutligen öfverensstämma ej heller uppgifterna om den frankiske och den norske vikingahöfdingens fränder. Men hur har en sådan förväxling kunnat ega rum? Herr S. svarar liksom en gång förut: genom en senare tids etymologiserande försök att sammanföra Normanni med Norvegia, hvarvid om det äfven i Norge fans traditioner om en Rolf, det var lätt att, på honom öfverflytta den danske Rollos bedrifter. Slutligen söker herr S. gendrifva de vigtigaste beskyllningar, som man framstält mot Dudo för oriktiga uppgifter; vi kunna likväl ej i denna anmälan ingå på hans undersöknings detaljer. Klart är af allt detta att uppgifterna om Normandies grundläggare befinna sig i ett bedröfligt tillstånd af inbördes motsägelse; följer man de ena, föres man till nödvändigheten att förkasta de andra. För den åsigt herr S. försvarar måste utan tvifvel den omständigheten väga icke så litet, att i sjelfva Normandie och så snart efter landets eröfring ingen tradition fans om den norska härkomsten. Härtill kommer vidare att Danmark var det af de nordiska landen, med hvilket Normandie under den närmast följande tiden hade någon historiskt bevislig beröring och att, såsom förf. längre fram utförligt omtalar, sagorna endast sällan tala om norrmäns och isländares besök i detta land. I nästa kapitel "Normandie som dansk kolonialland" redogör förf. just för normandernas beröringar med de nordiska rikena och med England, men vidrör äfven en gammal tvistefråga nämligen om vidden af det danska elementets utbredning och inflytande i Normandie. Att han åt detsamma vill tillerkänna den största betydelse bör ej förundra oss, men då han längre fram i sitt arbete återkommer till samma ämne, kunna vi här tills vidare lemna det. Den andra afdelningen slutar med en kort utflykt rörande Normandies natur och dennas betydelse för de danskar, som bosatte sig i landet och i den tredje öfvergår förf. till frågan om orsakerna till nordmannatågen.

Man har hittills vanligen sökt orsakerna till dessa för norden så märkliga tåg på flera håll, såsom i de politiska förändringar, som den tiden timade i norden, i sammanstötningen med Karl den stores eröfringsrike och äfven, mera allmänt, i dem sett verkningar af samma ande, som en tid förut förde sydgermanerne in på det romerska rikets områden. Herr S. söker hufvudorsaken uti de nordiska rikenas öfverbefolkning och uti månggiftets den tiden utbredda sed och gör till sin uppgift i den tredje afdelningen att föra detta i bevis. Hans hufvudstöd äro äfven här de frankiske annalisterne. En analys af deras framställning förer till följande resultat: att nordmännens hemland varit mycket tätt befolkadt, att detsamma varit öfverbefolkadt, att orsaken dertill varit månggiftet och invånarnes sinlighet, att delar af folket under sådana förhållanden drefvos på öfverhetens bud i landsflykt och att slutligen fadren plägade drifva sina söner ur hemmet. Dessa hypoteser, hvilka alla förf. godkänner, så när som på en, gifva

honom nu anledning till flera lärorika undersökningar på hit hörande områden af nordens fornhistoria. Att äfven han till en väsentlig del måste röra sig med gissningar gör materialets beskaffenhet nödvändigt. I afseende på slutresultatet torde man nog med honom kunna vara enig deri, att de nordiska rikena vid den tid, som är i fråga, verkligen kunnat lida af öfverbefolkning, och han påpekar dervid alldeles riktigt det ringa rum åkerbruket intog bland de då öfliga näringsfången. Äfven deri kan man följa honom att folkökningen måste ha varit mycket stark under denna del af de nordiska folkens lif. Ett slående exempel derpå erbjuder, utom de många enskilda fall, då stora familjer omtalas, den snabbhet hvarmed Island blef befolkadt, så att ön omkring år 1100 hade lika många invånare som för 50 år sedan. Derföre är ju icke heller otänkbart, att skaror af det unga manskapet utvandrat för att söka sig nya bostäder, vare sig till lands eller öfver hafvet. Sådana traditioner möta oss ju äfven hos andra folk; vi påminna t. ex. om "de heliga vårar", om hvilka den romerska fornhistorien talar. Förf. förkastar emellertid sjelf såsom ogrundad den de frankiske historieskrifvarnes utsaga, att dessa utvandringar skulle ha skett på regeringens bud. Var det nu äfven en tendens eller sed, såsom förf. söker bevisa, både i Normandie och i Danmark att öfverlemna egendomen åt en enda bland sönerna eller åtminstone att behålla boet oskiftadt, är det lätt begripligt att några utaf barnen sökte sin utkomst på annat håll. Äfven denna de utländska annalisternas uppgift att de nordiska rikena icke blott varit i förhållande till landens tillgångar öfverbefolkade, utan äfven i det hela haft en mycket stark folkmängd gör herr S. till sin egen åsigt. Att direkta bevis härvid måste saknas är tydligt nog och det är egentligen blott från uppgifterna om vikingahärarnes storlek förf. drager sina slutsatser om nordens täta folkmängd i det nionde århundradet. Då han på ett ställe anmärker att omkring år 800 de nordiska folken redan bebodde ungefär alla de landskap, som nu höra till Danmark, Norge och Sverige, torde man väl emellertid få göra ett betydligt afdrag för hela det norra Sverige och svårt är det alltid att tänka sig en stark folkmängd, låt vara att begreppet är relativt, i de nordiska rikena under dessa tider. Man torde väl ha rätt att befara att uppgifterna om vikingahärarnes storlek och de fallnes antal mången gång blefvo öfverdrifna af författare, som sjelfve erfarit den skräck de fruktansvärde nordmännen injagade hos söderns folk och de förres lysande framgångar berodde väl äfven på deras moraliska egenskaper. Stundom är det vidare endast nordmannafartygens antal som uppgifves. För att häraf kunna sluta till härarnes storlek, antager förf. på grunder han i slutet af sin bok angifver 40 mans besättning på hvarje fartyg. Det torde dock vara vågadt att i detta fall af enstaka uppgifter draga allmänna slutsatser; isynnerhet när skeppens antal, såsom stundom sker, uppgifves till så stor summa som 6 à 700 stycken, är man benägen att tänka på ännu mindre fartyg. Ett annat bevis på vikingahärarnes storlek finner förf. i Normandie, som redan 100 år efter

nordmännens ankomst säges vara starkare befolkadt än andra länder, men när det af nordmännen togs i besittning skulle ha legat öde och öfvergifvet. Det torde likväl af de källor han anför knappast framgå mera än att landet var utblottadt på försvarare, hvilket ju icke är liktydigt med folktomhet. Det är bekant huru de äldsta engelska urkunderna tala om ett fullständigt utrotande af den keltiska befolkningen, när angler och saxer kommo öfver, då icke desto mindre ett stort antal af dessa landets äldre invånare måste hafva fortlefvat ehuru underkufvade och förtryckte och här måste likväl det invandrande folket hafva varit mycket talrikare än de vikingar, som kommo till Normandie. Att en talrik afkomma likväl varit utmärkande för nordborne både i deras hemland och i deras kolonier tyckes, såsom vi redan nämt, framgå ur de spridda uppgifter, man i detta afseende kan hålla sig till. Tvifvelaktigt synes det dock, om man med förf. behöfver taga sin tillflykt till det i det hedniska norden förekommande månggiftet eller de lösa förbindelser, som ej voro ovanliga vid sidan af äktenskapet, för att förklara detta förhållande. Månggiftet åtminstone är en sed, hvars utbredning under vanliga fall finner sin naturliga gräns i ekonomiska förhållanden och hufvudsakligen tillhör de rikare klasserne, också är det ju oftast konungar och höfdingar, hvilka de många hustrurna tillskrifvas. Deremot är det visserligen sannolikt att bland vikingarne och under vikingatiden undantagsförhållanden rådt, liksom på Island lösa förbindelser tyckas ha varit vanliga; men detta är ju en sak alldeles för sig.

Herr S:s arbete är egentligen inledningen till ett större rättshistoriskt verk öfver normanderne. Den sista afdelningen om "hærens forfatningsform" torde sålunda få anses bilda öfvergången till denna fortsättning. Förf. redogör efter den engelske historikern Freemans föredöme för de tre olika skedena i vikingatågen: plundringar, öfvervintringar och bosättning, och framhåller med rätta den stora förändring i dessa företags karakter, som med det andra skedet inträdde; flottorna kommo i sjelfva verket hufvudsakligen att tjena blott som transportmedel för att öfverföra vikingaskaror till främmande land. Dessa vikingar bildade nu en högst märklig, under verkliga krigslagar stående organisation, hvars beundransvärda sammanhållning trots de enskildes frihet herr S. i likhet med norrmannen Sars med allt skäl framhåller; han har upptagit för att utmärka detta samhälle det rent af tekniska namn, som i engelska krönikor och lagar plägar tilläggas dessa skaror: "here" eller hären. Denna här ledsagades nu vidare enligt herr S., och häri kommer han åter i strid med herskande åsigter, i vida större mått än man hittills trott, af nordiska qvinnor, hvarigenom också de senare vikingatågen fingo karakteren af verkliga folk- eller utvandringar, och han uppträder med det samma mot den vanliga meningen, att nordmännen efter en helt kort tid skulle ha sammansmält med de folk, vid hvilkas sida eller bland hvilka de bodde. Äfven senare skulle nordiska qvinnor ej sällan ha utvandrat till landsmännens kolonier i andra land. För det senare antagandet

föreligga emellertid inga bevis och en dylik tillförsel måste väl snart genom omständigheternas eget tvång ha upphört. För öfrigt torde det vara antagligt att dessa, många år i rad kringsvärmande, härar, som slutligen slogo sig ned på en ort för att bosätta sig, under krigarlifvets skiften undergått väsentliga ändringar, som väl ej lemnade så stor motståndskraft öfrig mot främmande inflytande isynnerhet på språkets och rättens områden. Lyckades de under den första generationen att bevara sin nationalitet, måste det redan ha varit annorlunda under den följande; deras nationella egendomligheter måste mer och mer förvandlas till blott provinsiella eller lokala. Åtminstone är det märkligt att det endast var på Island en egen nordisk litteratur uppkom, men hvarken i England eller Normandie, och att man från dessa länder känner så litet om de danske invånarnes rättsväsen.

Ur denna nordmannahär, för att åter följa författarens skildring, framgingo de egendomliga föreningar, som äro välbekanta under namnen väringagardet, jomsvikingaförbundet och tingmannalid. Men äfven de verkliga statsbildningarne buro i början spår af detta krigiska upphof. Det berömda uttrycket, som Dudo lägger i munnen på en utaf Rollos krigare, "vi äro alla like" förblef helt säkert länge nog ett uttryck för den allmänna meningen, äfven om man, hvartill nödvändigheten tvang i Normandie och Italien, underordnade sig en öfverhöfding. Den normandiske adeln var ju långt fram i tiden bekant för sin trotsighet och upprorslusta. Förf. kommer här in på frågan om normandernas ställning till länsväsendet; han framhåller naturligtvis det erkända faktum, att normanderne blefvo några af de ifrigaste utspridarne af länsväsendets grundsatser, men tyckes vilja påstå att detta skulle ha föregåtts af en jämlikhetsperiod, om vi så få uttrycka oss, hvars längd ej finge antagas för knapp. Att den var liten nog framgår till fyllest af den skildring förf. sjelf ger utaf normanderriket i Italien; och månne ej länsväsendet i vissa af sina former innebär åtskilligt, som just för ett dylikt krigarefölje, som normandernas var, kunde ha något tilldragande eller åtminstone lätt nog af dem kunde antagas? Det var ju först efter Englands eröfring, som den normandiska länsrätten under de första mäktiga konungarne af den normandiska ätten inträdde i ett nytt skede. Denna ursprungliga nordmannahärs beståndsdelar söker förf. nu vidare att med ledning af fornengelska uppgifter och af Saxos utsagor att analysera; skada blott att äfven här källorna meddela så få och oklara underrättelser.

Om det normandiska hertigdömets äldsta samhällsskick äro uppgifterna, såsom redan antydts, ytterst knapphändiga. Bevis nog är den mängd af arbeten, hvilkas mål just är att finna sambandet mellan den engelskt-normandiska och den rent normandiska utvecklingsperioden, och som komma till de mest skilda resultat. Herr S. gör ett skarpsinnigt försök att fylla luckorna för Normandies äldsta tid genom att identifiera Saxos s. k. kung Frodes lagar med de påbud, som Rollo säges ha gifvit uti sitt land, och söker äfven att påvisa andra mot-

svårigheter mellan dessa båda personligheter, af hvilka den ene åtminstone står helt inom sagans område. Med en utflykt öfver normandernas och vikingarnes vapen, lefnadssätt och krigssätt slutar det i hög grad sjelfständiga arbete, som vi här ha anmält. Rörande sig på ett historiskt område som detta, der det gäller att sammanknyta de lösryckta faktiska uppgifter, som annalerna sparsamt meddela, och att sönderdela sagans konstrika väfnad, måste förf:s verk till en väsentlig del bestå af hypoteser, af hvilka vi redan i vår korta öfversigt påpekat åtskilliga. Att öfverallt pröfva deras halt har ej ingått i planen för denna anmälan.

E. H.

---

8) **Lunds Universitets Historia 1668—1868.** Första delen af *M. Weibull.* Andra delen af *M. Weibull* och *El. Tegnér.* Lund 1868—76.

Vid vissa betydelsefullare tillfällen uti institutioners liksom uti individers lif framträder af sig sjeft det behof att kasta en blick tillbaka på det förflutna och att göra sig reda för gången af den utveckling, hvaraf det närvarande är ett resultat. När den tidpunkt nalkades, då den Carolinska högskolan i Lund kunde fira tvåhundraåra minnet af sin stiftelse, skulle derföre helt naturligt den önskan uppstå att få utarbetad en historisk framställning af läroanstaltens öden under de tvenne sekler, som snart gått till ända. Visserligen saknades ej alldeles arbeten öfver universitetets historia, men antingen innehöllo de endast matrikelartade biografier, såsom Ståhls bekanta arbete öfver Lunds högskolas professorer, eller omfattade de blott mindre perioder af läroverkets häfder, såsom fallet var med Döbelns, Lindfors' och Ahnfelts verk, hvilka dessutom med hänsyn till genomarbetandet af materialet lemnade mycket öfrigt att önska och ingalunda motsvarade vår tids anspråk på en kulturhistorisk framställning. Det var i adjunkt M. Weibulls händer, som det uppdrag lemnades att företaga en ny och fullständig behandling af ämnet. Om det än först under loppet af sistförflutna år lyckats honom att afsluta sitt arbete, hvaraf en betydlig del likväl utkom redan vid 1868 års jubelfest, så tro vi dock, att ett så omfattande verk vunnit på uppskofvet med dess fulländande, och att den tid, som användts till samlande och bearbetande af det vidlyftiga materialet, både varit väl behöflig och blifvit väl begagnad. I det fullständiga skick, hvari arbetet nu föreligger, utgör det för visso ett värderikt och betydande bidrag till vårt lands mindre än önskligt vore bearbetade bildningshistoria, uti hvilken Lunds universitet eger en ganska vigtig andel. En del af det erkännande, hvaraf herr Weibull, såsom arbetets egentlige författare, gjort sig väl förtjent, tillkommer honom gemensamt med doktor Elof Tegnér, i hvilken han, för den personalhistoriska delen af verket, funnit en nitisk medarbetare. Arbetet utgöres nämligen af tvenne sär-

skilda afdelningar, af hvilka den ena innehåller den egentliga öfversigten af läroanstaltens öden, under det att den andra meddelar icke allenast biografiska underrättelser om universitetets styrelse, lärare och tjenstemän utan äfven sakrika redogörelser för de särskilda lärostolarnes historia. Genom en sådan anordning har arbetet onekligen på det hela vunnit i öfverskådlighet och dymedelst äfven i intresse, ehuru på samma gång den olägenhet ej kunnat undgås, att någongång saker, som nära med hvarandra sammanhänga, måste sökas i olika delar af arbetet. Genom ofta meddelade hänvisningar från den ena delen till den andra hafva författarne sökt att göra denna olägenhet mindre känbar.

Det kan här ej vara fråga om att lemna ens en kortfattad öfversigt af arbetets innehåll eller att med detsamma till ledning meddela någon framställning af Lunds universitets öden. Det må blott tillåtas oss att anteckna några momenter deraf, hvilka, oaktadt förut ingalunda okända, likväl synts oss förtjena att särskildt framhållas.

Redan tidigt i vår medeltids början framstår Lund, den gamla metropolitanstaden, äfven såsom sätet för nordens helt visst första och länge fornämsta läroinrättning, den i sammanhang med domkyrkan och domkapitlet stående, rikt donerade domskolan, om hvilken det ännu vid reformationstidens begynnelse finnes antecknadt, att den dragit till sig talrika lärjungeskaror, ej endast från södra delarne af Skandinavien utan äfven från det dåvarande Sverige. Reformationen, som i Danmark vid indragningen af den kyrkliga förmögenheten gick mycket mildare till väga än förhållandet var i Sverige, reserverade till bildningens befrämjande en ansenlig del af de froma stiftelsers inkomster, hvilka under föregående tidskiften samlats i Lund. Derföre blef det ock möjligt att vid sidan af den gamla domskolan, som icke blotte bibehölls utan äfven genom ökade inkomster sattes i stånd att utvidga sin verksamhet, år 1619 stifta en ny med tillräckliga medel väl försedd läroanstalt, Lunds gymnasium, hvartill Sverige först efter år 1620 erhöll något motsvarande i de nya gymnasier, hvilka i enlighet med nämnda års skolordning småningom der inrättades.

När de sydligaste delarne af den skandinaviska halfön blifvit genom Roeskilde-freden införlifvade med den stat, med hvilken de på grund af sitt geografiska läge rätteligen sammanhörde, skall redan den lycklige eröfraren Carl Gustafs skarpsynta snille hafva insett lämpligheten och nödvändigheten af att i de nyförvärfvade landskapen grundlägga en ny och högre bildningsanstalt, som kunde verksamt förmedla dessa provinsers närmare anslutning till den statskropp, med hvilken de nu i statsrättsligt hänseende förenats. Det kunde också vid pröfning af företagets utförbarhet ådagaläggas, att Lunds kapitelgods ännu lemnade eller åtminstone småningom skulle komma att lemna tillräckliga medel för underhållandet af en sådan ny högskola. Under sina sista oroliga lefnadsår hann konungen dock ej att verkställa sin plan, ja ej ens att i detta hänseende stadga sitt beslut, hvilket fastmer i hans rörliga och förslagsrika ande snart undanträngdes af andra

mera vidtomfattande planer. I det han till enskilda högt uppsatte svenske män bortförlänade en god del af de till bildningens tjenst afsedda inkomster, på hvilka det nya lärosätets ekonomi skulle grundats, försvårade han till och med realisationen af den väl tänkta plan, som han sjelf uppgjort.

Det var först under Carl XI:s förmyndare-regering och på grund af de södra landskapens enträgna framställningar, som förslaget återupptogs, sedan det vid förnyad pröfning visat sig, att ett universitet kunde i Lund upprättas, med användande endast af de för sådant ändamål disponibla kyrkliga inkomster från rikets sydliga landskap och således utan något betungande af den föga rika statskassan. År 1666 fattade regeringen sitt beslut om Lunds högskolas stiftande och den 28 Januari 1668 kunde denna läroanstalt högtidligt börja sin verksamhet. Till dess underhåll anvisades Lunds domkapitels betydliga förmögenhet, hvaraf dock inkomsterna, såsom förut blifvit nämndt, till en stor del voro på vissa personers lifstid bortförlänade och först småningom kunde till universitetet hemfalla. Hela den jordegendom, som läroanstalten sålunda antingen genast emottog eller framdeles skulle emottaga, omfattade mer än 900 i rikets fruktbaraste landskap belägna gårdar.

Af denna lysande utrustning skulle högskolan dock aldrig komma i fullständigt åtnjutande. Den tid kom snart, då sjelfva dess tillvaro sväfvade i fara, och den såg sig omsider, när det förunnades den att å nyo börja sin för tillfället afbrutna verksamhet, inskränkt till några obetydliga spillror af den forna rikedomen. Det redan under läroanstaltens första decennium utbrytande, på lif och död förda krig, i hvilket Sverige måste för andra gången eröfra de södra landskapen, hade visat nödvändigheten af en tillräckligt stor krigsstyrkas upprättande i Skåne. Redan tidigare hade inkomster af skånska froma stiftelser blifvit anslagna till sådana ändamål, som underhåll af Vadstena krigsmanshus eller uppbyggande af sjukhus i Upsala, ett förfarande, hvartill äfven i långt senare tid motstycken icke saknats. Nu blef efter freden i Lund 1679 en af regeringens första åtgärder att till underhåll af de trupper, genom hvilka rikets södra gräns skulle tryggas, anvisa samma jordegendom, som ett decennium förut blifvit åt Lunds universitet anslagen. En tid såg det ut, som om den så nyss stiftade, i följd af kriget för tillfället upplösta högskolan, sedan medlen för dess underhåll blifvit den fråndragna, icke skulle komma att åter upprättas. Förtjensten deraf, att den å nyo kunde begynna sitt arbete, tillkommer den dåvarande biskopen i Lund Knut Hahn, som icke allenast på högsta ort ifrigt förde universitetets talan, utan äfven lyckades gifva anvisning på några till fromma stiftelser donerade inkomster, hvilka ännu ej blifvit för främmande ändamål disponerade och som sålunda kunde till universitetets nödtorftiga underhåll användas. Sjelf afstod Hahn med ädel oegennytta till högskolan en ej obetydlig del af sin biskopslön. Ringa voro dock nu och förblefvo fortfarande under halftannat århundrade de yttre medel,

hvartill universitetet såg sig hänvisadt. Ännu vid slutet af Carl XI:s regering uppgick dess budget till föga mer än hälften af det belopp, hvilket i 1668 års stat upptagits såsom erforderligt till dess utgifters bestridande. Då Carl XI i en offentlig handling af år 1695 gifver sig sjelf det vitsordet: "det är hvarjom och enom nogsamt bekant, att vi snarare eftertrakte att förbättra än förringa hvad till pios usus af våre predecessorer Sveriges konungar är blifvit förlänt", så har detta sin giltighet endast genom den gjorda inskränkningen till anslag gifne af *Sveriges*. regenter. Af de för bildningens ändamål gjorda donationer, som förskrefvo sig från Skånes danska tid, hade blott helt litet blifvit för det ursprungliga syftemålet bevaradt.

Under Carl XII:s regeringstid skulle äfven af detta lilla endast en del komma universitetet tillgodo. För det långvariga och förödande krigets behof togos penningar — och måste de tagas — öfverallt, der de kunde erhållas, hvadan universitetslärarne, oaktadt de nödgades erlägga utomordentliga kontributioner och derjemte esomoftast med mer eller mindre frivilliga sammanskott bispringa det allmänna, likväl sjelfva först efter flerårig väntan fingo uppbära någon del af sina löner, under det att den till fattige studenters understöd afsedda kommunitets-spanmål indrogs till fältmagasinerna. När härtill lägges, att provinsen å nyo blef skådeplats för ett blodigt krigs förhärjningar, och att den lilla universitetsstaden under åratal åtnjöt den med tunga bördor förbundna äran att vara på en gång kungligt residens och högqvarter för en armé, har man lätt att föreställa sig, i huru hög grad universitetets verksamhet måste hafva blifvit hämmad.

Med frihetstiden återkom fredslugnet och förhållandena blefvo å nyo mera normala. Men i samma mån som universitetet kunde ostördt arbeta på fullgörandet af sin i och med vetenskapernas utveckling allt svårare och mera omfattande uppgift, i samma mån visade sig äfven allt tydligare, huru otillräckliga läroanstaltens tillgångar voro. Under detta tidskifte blef visserligen konstitutionernas föreskrift om anställande af adjunkter något annat än en tom bokstaf, men då antingen inga eller endast knappa löner kunde för dessa nya lärare åstadkommas och de således till en del måste åtnöjas med stipendier, lyckades det icke alltid att genom denna anordning vid högskolan fästa och bibehålla de bästa krafterna. Nya och väl behöfliga professioner inrättades, men äfven åt dessas innehafvare hade man inga löner att erbjuda, utan de fingo trösta sig med den ovissa utsigten att i en kanske aflägsen framtid tillträda någon då ledigblifvande professorslön. Naturligtvis kunde under sådana förhållanden medel endast i ringa mån beredas till inrättande och utvecklande af de särskilda institutioner, hvilka för det alltmera utvidgade studiet af medicinen och naturvetenskaperna voro oundgängligen nödiga. Universitetets ställning förblef alltjemnt i ekonomiskt hänseende bekymmersam och fortfor mycket länge att så vara. Ännu under de första decennierna af innevarande sekel hade högskolan knappast andra inkomster att påräkna än de af ålder ad pios usus afsedda, hvilka Carl XI:s

reduktion hade sparat. Vid så ogynsamma omständigheter kunde äfven de mest nitiske universitetskanslerer — sådane män som Carl Gyllenborg och Lars von Engeström — ingalunda alltid genomföra hvad de till högskolans båtnad sökte åstadkomma.

Först vid 1830 års riksdag har den grundsatsen blifvit fullt erkänd, att staten såsom sådan har pligter att uppfylla emot den vetenskapliga bildningen. Från och med denna riksdag börjar för Lunds universitet ett ljusare och förhoppningsfullare tidehvarf. Dess behof af statsmagternas understöd för sin förkofran och sin utveckling hafva sedan denna tidpunkt alltjemnt blifvit med stigande frikostighet tillgodosedda.

Vi hafva här med en viss utförlighet uppehållit oss vid den ekonomiska sidan af Lunds universitets historia, derföre att endast den, som gjort sig en tydlig föreställning om det svåra betryck och den knapphet i yttre medel, hvarmed läroanstalten under sitt arbete i bildningens tjenst haft att kämpa, förmår riktigt uppskatta och göra full rättvisa åt allt, som icke desto mindre kunnat genom detta arbete uträttas. Otillräckligheten af universitetets medel var dock endast en af de faktorer, som ofta hämmande inverkat på dess sträfvanden och lagt hinder i vägen för dess utveckling. Ännu en annan sådan förtjenar att särskildt uppmärksammas. Sedan svenska staten för militära ändamål anvisat den största delen af de kyrkliga inkomster, som förut varit åt det skånska stiftets bildningsanstalter reserverade, och efter det att den knappa återstoden af dessa inkomster blifvit använd till universitetets återupprättande, saknades alla tillgångar till underhåll af Lunds urgamla domskola. Christian IV:s skapelse, Lunds gymnasium, hade redan vid universitetets första stiftelse upphört. Under halftannat århundrade — ända till Lunds katedralskolas upprättande år 1836 — underhölls i stiftstaden endast en s. k. barnskola med tvenne lärare. De öfriga i Lunds stift befintliga skolor — äfven de jemförelsevis fullständigaste — voro på sin höjd vanliga trivialskolor, i omfång och lärare-antal motsvarande öfre Sveriges s. k. nederskolor, hvilka, såsom bekant, plägade förbereda sina lärjungar till inträde på gymnasierna. Genom sina lärares nit och skicklighet voro de skånska skolorna visserligen ej sällan i stånd att täfla med det öfre Sveriges rikare utrustade läroverk, men ofta voro dock de lärjungar från Luuds stift, som besökte universitetet i Lund och hvilka utgjorde en stor del af dess student-antal, ofullständigt förberedda för den akademiska undervisningen. Högskolan måste då, stundom till men för dess egentliga uppgift, åtaga sig att afhjelpa denna brist på nödig elementarbildning.

Oaktadt dessa och andra missförhållanden, som haft ett ogynsamt inflytande på läroanstaltens arbete, har dock dess verksamhet under två århundraden troget och träget fortgått och burit mången för fäderneslandet och vetenskapen välsignelserik frukt. Brist på tid och utrymme nödgar oss att med hänseende till denna vigtiga sida af vårt ämne inskränka vår betraktelse till några hufvudpunkter.

Den första uppsättningen af universitetslärare företedde nästan en profkarta på de olika nationaliteter, som då lydde under svensk spira. Af de tjugotre professorerna voro endast sju svenskar, de öfriga deremot danskar eller tyskar. Icke få bland dessa lärare voro framstående såsom vetenskapsidkare och undervisare, och en af dem, Samuel Pufendorf, har af samtid och efterverld räknats bland vetenskapens stormän. Det var dock en mera kosmopolitisk än nationell prägel, som högskolan under detta sitt första tidskifte företedde, och för en af sina uppgifter, de södra landskapens närmare sammanslutning med Sverige, kunde den med en så sammansatt lärarepersonal ännu föga uträtta. Deremot när universitetet åter upprättades efter freden i Lund, blef förhållandet helt och hållet ändradt. Läroanstalten var nu alltigenom svensk och dess andel i det med en märkvärdig hastighet och utan svårare brytningar genomförda försvenskningsarbetet kunde derföre blifva högst betydlig. För befrämjandet af nationell bildning och för vetenskaplighet i högre mening får högskolan egentligen under frihetstiden en större betydelse. Då brötos vid detta lärosäte nya vägar af Andreas Rydelius, som först lärde filosofien att tala med svenskt tungomål, af Nehrman-Ehrenstråhle, en bland grundläggarne af ett svenskt rättsvetenskapligt studium, af häfdatecknaren Sven Lagerbring, af Linnés lärare polyhistorn Kilian Stobaeus, af den berömde läkaren Eberhard Rosenblad, som gaf det medicinska studiet en förut okänd utveckling. Såsom orientalister förvärfvade sig Henrik Benzelius och Joh. Engeström äfven i utlandet ett stort anseende. De matematiska vetenskaperna fingo deremot en utmärktare representant först i Schenmark, som blef för sin tid, hvad Spole varit för en äldre generation. De naturvetenskapliga studierna, för hvilka Linnés lärareverksamhet i Upsala var så epokgörande, hade vid Lunds högskola, under inflytelse af tidens allmänna riktning, länge en öfvervägande ekonomisk och praktisk tendens. I senare hälften af seklet erhöllo de dock en högre och vetenskapligare lyftning genom den mångkunnige A. J. Retzius, som grundade den utmärkta skola af naturforskare, hvilken i följande tidskifte skulle sprida glans öfver Lunds universitet.

Den krets af lärare, som högskolan egde under slutet af adertonde och början af det nittonde seklet, har jemte Retzius äfven flera andra för sin tid berömda namn att uppvisa, såsom orientalisten Norberg, den i Ernestis skola bildade latinaren Lundblad, hvars uppfattning af filologiens uppgift länge förblef bestämmande för detta studium vid Lunds universitet, de i synnerhet såsom undervisare förtjenstfulla filosoferna Munthe och Fremling, hvilka vid läroanstalten införde nyare tidsriktningar, läkarne Engelhart och Florman, hvilkas lärareverksamhet inom olika grenar af den medicinska vetenskapen var mycket fruktbringande, den flitige samlaren Sjöborg, som åter upplifvade intresset för den nordiska arkeologien, hvilken vetenskap sedermera genom flere vid Lunds universitet bildade forskare, en Liljegren, Nilsson, Hildebrand skulle vinna en allt högre utveckling. För det

juridiska studiets höjande var Holmbergssons långvariga lärareverksamhet af största betydelse, och i hans skola bildades Collin, Schlyter och Schrevelius.

I följd af den nitiske universitets-kansleren Lars von Engeströms bemödanden blefvo under detta tidskifte flera nya lärostolar inrättade för vetenskaper, som förut icke vid högskolan egt särskilda målsmän. Derjemte lyckades det att åtminstone för en tid vid lärosätet fästa Esaias Tegnér, hvilken såsom snillrik föreläsare åt det grekiska språkstudiet häfdade dess tillbörliga plats vid universitetet, jemte det att han i egenskap af vårt lands mest populäre skald utöfvade ett stort inflytande på hela vårt folks odlingslif. Samtidigt verkade äfven Ling vid högskolan såsom skapare af den svenska gymnastiken och tillika såsom enthusiastisk, af ungdomen högt uppburen målsman för en nordiskt nationell riktning på det andliga området. Efter inrättandet af nya, redan länge behöfliga lärarebefattningar och en fullständigare utveckling af dithörande institutioner kunde omsider de reala vetenskaperna, nu representerade af män sådana som Agardh, Fallén, Fries och Nilsson, inom högskolans studiekrets intaga det rum, som dem rätteligen tillkom. De teologiska studierna erhöllo först något senare genom Ahlman, Bergqvist, Thomander, Reuterdahl och deras lärjungar en mera vetenskaplig tendens.

Ehuru det ej är lämpligt att utsträcka denna sammanträngda öfverblick ända till lärosätets sista ännu icke afslutade tidskifte, må dock erinras om några under de senaste åren inträdda förändringar i universitetets organisation och formen för dess arbete, de der för högskolans verksamhet ega en större betydelse. De länge sedan föråldrade konstitutionerna af 1666, hvilkas tidsenliga omarbetning under mer än ett århundrade varit ett önskningsmål, utbyttes ändtligen år 1852 emot nya statuter, som dock nyligen måst underkastas en partiell revision. Ett behöfligt och fruktbringande komplement till föreläsningarne har den akademiska undervisningen på senaste tiden erhållit i de nyinrättade seminarierna, om hvilkas resultat erfarenheten redan lemnat det bästa vitsord. Ännu återstår dock i samma riktning åtskilligt att uträtta. Genom sin från och med år 1864 utgifna årskrift har universitetet trädt i en lifligare förbindelse med utlandets mest betydande vetenskapliga institutioner. Under tidigare perioder hade på grund af nationella fördomar och en trångbröstad lagstiftnings hämmande föreskrifter förhållandet till och med till Köpenhamns så närbelägna högskola lemnat mycket öfrigt att önska. Gällande författningar försvårade länge för en universitetslärare den obetydligaste resa, och ännu så sent som år 1820 var den då uppkommande samfärdseln emellan arkeologerna i Lund och Köpenhamn ett föremål för polismyndigheternas uppmärksamhet och misstankar. Den kort derefter inträdande skandinaviska rörelsen, hvartill förhållandet emellan Tegnér och Oehlenschläger gifvit ett så kraftigt uppslag, har låtit de gamla skrankorna småningom falla.

Det återstår i herr Weibulls innehållsrika arbete mycket, som, huru förtjent af uppmärksamhet det än är, icke här kunnat ens antydas. Hit hör uppvisandet af det sammanhang, som förefunnits emellan de allmänna tidsriktningarne och de särskilda tendenser, hvilka i universitetets verksamhet framträda. Hit hör redogörelsen för examensväsendets utbildning, hvilken här som annorstädes icke alltid haft helsosam inflytelse på förverkligandet af högskolans egentliga uppgift. Hit hör teckningen af forna dagars studentlif, som öfver hufvud taget fått sin prägel af den rådande tidsanden och är för denna i hög grad betecknande. Genom den med mycken omsorg utförda framställningen af dessa och andra sidor af sitt ämne har herr Weibulls arbete blifvit en af de oumbärligaste källorna för kännedomen om vårt lands kulturhistoria. En lika fullständig och innehållsrik framställning af Upsala universitets ännu så föga bearbetade historia har länge varit önskad. Med verklig tillfredsställelse har den svenska allmänheten försport, att denna önskan med snaraste torde komma att gå i uppfyllelse.

— *a* —

---

9) **Die Universität Paris und die Fremden an derselben im Mittelalter.** Ein Beitrag zur Geschichte dieser hohen Schule. Von Dr *Alex. Budinszky*, Prof. an der Univ. Czernowitz. Berlin 1876. ss. IX + 234. Pris 7 kr.

Det 12:te århundradet betecknar ett vigtigt skede i mensklighetens bildnings- och kulturhistoria. Så väl inom tankens som handlingens och konstens områden gjorde sig då en genom riddarväsendets blomstrande utveckling och dess bärares nära sammanslutning under korstågen utbildad samhällighetsanda gällande. Inom den vetenskapliga verlden tog denna lust för sammanslutning mellan personer med likartade intressen sin form i de med tiden så betydelsefulla bildningsanstalter, som först kallades "Studia generalia" och sedan fått namn af universitet. Under nämnda århundrade var det, som de på arabiska traditioner grundade läkareskolorna i *Montpellier* och *Salerno* uppblomstrade till inflytelserika högskolor. Det var då, som upptäckten af Justiniani "Institutiones" samlade en skara af vetgirige lärjungar till den nybildade juridiska skolan i *Bologna*, der de under Irnerius, Thaddæus m. fl. egnade sig åt studiet af den pånyttfödda rättsvetenskapen. Samma århundrade var vidare tidpunkten för den i sin begynnelse lifskraftiga art af filosofisk spekulation, som fått namn af skolastiken, hvars utveckling i *Paris* genom Guillaume af Champeaux, Anselm, Abelard, Petrus Lombardus, Thomas af Aquino, Duns Scotus m. fl. kan sägas hafva grundlagt universitetet i denna stad samt i närmaste sammanhang dermed det i *Oxford.* Af alla de nämnda bildningsanstalterna har ingen i betydelse kunnat mäta sig med Parisuniversitetet. Fastmer hafva de alla först småningom ernått sin fulla

betydelse såsom högskolor genom att efterbilda dettas yttre och inre former, hvilka redan så tidigt som under förra hälften af 13:de århundradet vunnit fullständig fasthet och bestämdhet. De voro samtliga under sin första tillvaro snarast fackskolor eller fakulteter, hvilkas betydelse ökades och minskades allt efter beskaffenheten af de lärarekrafter, som vid olika tidpunkter stodo till buds, och hvilkas dragningskraft minskades i samma mån, som Parisuniversitetets ställning tryggades genom privilegier och vetenskapliga traditioner. Det parisiska lärdomssätet räknar sin uppkomst från den helige Abelards dagar och kan sägas hafva utgått ur föreningen af den *teologiska skola* i Notre Dame, som, ehuru befintlig alltifrån Karl den stores tid, först genom *Abelard* erhöll sin vetenskapliga grundval i och med den skolastiska spekulationsmetodens införande — samt de på Montagne S:te Geneviève inrättade *logikskolorna*, hvilka likaledes genom Abelards föreläsningar öfver Aristoteles blifvit verldskunniga och lockat aflägset boende främlingar i tusental till Paris. Sedan Abelard 1136 dragit sig tillbaka ifrån verlden fortsattes hans traditioner på ett ärorikt sätt af hans lärjungar, som inom kort gjorde Paris' namn kändt öfver hela den bildade verlden. Det friska vetenskapliga lifvet vid den unga högskolan utöfvade länge en mäktig lockelse och Parisuniversitetets historia under medeltiden kan med skäl sägas innefatta i sig hela den europeiska medeltidsbildningens historia. Giltigheten häraf ligger i öppen dag, om man betraktar denna högskolas universella inflytande på hela medeltidens vetenskapliga, framför allt teologiska, bildning, ett inflytande, som den under ett par århundraden oafbrutna tillströmningen af kunskapssökande från äfven de mest aflägsna länder, väsentligen bidrog att fortplanta i vida kretsar. Denna det första universitetets genomgripande betydelse för hela medeltidens allmänna vetenskapliga ståndpunkt kan, närmare bestämdt, sägas börja vid medlet af 12:te århundradet och sluta vid utgången af det 16:de, på samma gång som feodalväsendet, skolastiken och Europas religiösa enhet nått sin upplösning. En flägt af renaissansen genomfor äfven den gamla lärobyggnad, som, hvilande på en traditionell logiks grundval, dittills känt sig tryggad genom sin egen auktoritet och den okränkbara höghet, som öfverdrifna privilegier skänkt. Med den kungliga myndighetens växande maktfullkomlighet blef det dock småningom slut på universitetskorporationens oberoende ställning, och "konungens äldsta dotter", såsom denna institution älskade att kalla sig, så snart det gällde äskandet af ökade privilegier, måste redan under Ludvig XI finna sig i att behandlas med en viss kraftig stränghet af sin verldslige fader. I början af 1500-talet räknade Parisuniversitetet måhända flere medlemmar än någonsin förut, men det hade förlorat sin makt och storhet. Det var ej längre en plantskola för hela kristenheten, utan började öfvergå till att varda en rent nationell institution, och när det 1598 undergick en reform i modern anda, blef detta blott ett sanktionerande af oförmärkt skedda förändringar, hvilka småningom fullbordats sedan ett århundrade tillbaka.

Det har varit ett mycket omtvistadt ämne, huruvida organisationen i fakulteter eller nationsföreningar varit den äldsta och ursprungliga. För att besvara denna fråga måste man skilja mellan frivillig sammanslutning och en af lagen erkänd korporation, mellan ett faktum och en juridisk rättighet. I 12:te århundradet finner man ej tecken till sammanslutning mellan medlemmarne af Parisuniversitetet. Abelard eftersträfvade sjelfständighet och denna sträfvan gjorde sig äfven under hans närmaste efterföljare gällande: lärarne, som täflade att uppfinna nya lärosatser, befunno sig i ett rivaliserande förhållande till hvarandra. Men snart började man frukta, att den oinskränkta lärofriheten skulle blifva vådlig för trons renhet, och följden blef, att ifrån påfven Alexander III:s tid (1159—1181) ingen tilläts bestiga katedern, som ej dessförinnan af kapitelkanslern i Notre Dame erhållit "licentia docendi". En betydande makt lades genom denna anordning i kanslerns hand. Han meddelade och vägrade rätt att undervisa, exkommunicerade de genstörtige, dömde i civila och brottmål, bötfällde och häktade lärjungar och lärare. Dessa senare hade sålunda i kanslern fått en naturlig gemensam fiende, som snart nog måste uppfordra dem till enigt försvar af sina rättigheter. Det är sålunda, å ena sidan, mer än sannolikt, att de lärare, som undervisade i samma lärogrenar, utom det att likheten i sysselsättningar och vetenskapliga idrotter småningom måste dragit dem till hvarandra, derjämte redan tidigt samlades för att reglera sina gemensamma intressen, om ej annat för att skydda dessa mot kanslerns kränkningar, som blefvo allt vanligare, ehuruväl med år 1213 (Robert de Courçons privilegier) en gräns sattes för hans gröfsta maktmissbruk, i det kanslern då förbjöds att vägra licentia docendi åt dem, som lärarne föreslogo till erhållande deraf. Å andra sidan åter är det all anledning att antaga, det de talrika akademiska medborgare, som redan före 1200-talets början utgjorde universitetet, i det nästan hvarje europeisk nation då fanns representerad, tidigt nog grupperat sig efter gemensamhet i språk, härkomst och stift, såsom redan förut skett i Bologna och förhållandet är vid våra dagars tyska universitet. Så mycket vet man, att redan under 12:te århundradet lärare och studenter från samma land lefde tillsammans och bebodde gemensamma hus. Den enas eller andras rätt till äldre anor må sålunda förblifva oafgjord, visst är dock, att nationer och fakulteter redan från 1200-talets början existerat samtidigt såsom faktiska föreningar utan offentlig karaktär, men först småningom konstituerat sig till lagligt erkända korporationer, med eget sigill, gemensam kassa och rätt att gifva sig statuter: nationerna från omkring 1245, fakulteterna från omkring 1260. Universitetet såsom lagligt samfund utvecklar sig sedan hastigt. Under senare hälften af 1200-talet vinner organisationen af de olika samfunden fasthet och stadga, men först under 1300-talet når författningen sin fulländning.

Fakulteterna voro: de tre öfre, innefattande den *teologiska*, den *dekretistiska* (juridiska) och den *medicinska*, samt den artistiska

(faculté des arts), som fått sitt namn af den speciella betydelse, hvilken under medeltiden tillades det latinska order "ars" (logik) och som senare fick bemärkelse af humanistiska kunskapsgrenar i allmänhet.

Utan att i egentlig mening vara en andlig institution, betraktades dock universitetet af kyrkan såsom en dess nära frände. Medicinska fakulteten ensam hade en i det närmaste verldslig prägel, men äfven der liksom i de tre öfriga gaf den fotsida kåpan och tonsuren utseendet af en kyrkans man. Celibatstvånget för universitetets medlemmar upphäfdes ej förr än 1452, och häri mer än i något annat visar sig, till hvilken grad den kyrkliga andan herskade inom denna korporation. Hvad universitetets karaktär för öfrigt vidkommer, så kan det betecknas såsom en federativ republik uti staten. Nationer och fakulteter voro alldeles oberoende, både hvar för sig och sins emellan. De länder, som under universitetets första tid sände till Paris de fleste lärdomsidkare, nämligen Ile de France, Picardie, Normandie och England, gåfvo ock sitt namn åt hvar sin af de fyra nationer, hvilkas uppkomst redan förut berörts. Dessa blefvo sålunda: den *franska*, *pikardiska*, *normandiska* och *anglikanska*. Tyskar, belger, italienare och nordboar, som voro för fåtaliga att grunda särskilda föreningar, fingo sluta sig till den nation, med hvilken de hade största slägtskap, tyskarne och nordboarne till den anglikanska, belgerna till den pikardiska, italienarne och sydländingar i allmänhet till den franska. Alla nationerna, med undantag af den normandiska, voro derjämte delade i provinser, hvilka åter sönderföllo i dioceser (stift). Sålunda var den anglikanska nationen intill år 1331 delad i tvenne provinser, den engelska och den icke-engelska, den senare innefattande 11 konungariken. Bland dessa fanns en afdelning: provincia Daciæ s. Daniæ, till hvilken de studerande skandinaverna hörde. Vid medlet af 1400-talet utbyttes benämningen "anglikanska" nationen för alltid mot den "tyska", hvilket namn efter år 1442 städse användes i universitetets handlingar. Hon fortfor dock att bland sina medlemmar räkna nordboarne. Hvarje nation styrdes af sin prokurator, hvilken genom sin ställning var en ganska betydande man. De fyra stora nationernas prokuratorer utsågo bl. a. samfäldt universitetets rektor, hvilken alltså ej valdes af sina ämbetsbröder bland lärarne. Prokuratorn (som fullständigt motsvarade de svenska nationsföreningarnas 1:ste kurator) hade i sin vård den s. k. "liber nationis" på pergament, inrymmande statuter och privilegier jämte ett kalendarium, som innehöll feriedagarne (les jours de congé). Han förde vidare för sin nation, liksom rektorn för hela universitetet, (alltifrån 1279) ett register, hvari lärarnes och de studerandes namn och data jämte alla märkvärdiga händelser för hvarje år antecknades. Slutligen fördes ock ett register öfver räkenskaperna af nationens "receptor" (motsvarande vår 2:dre kurator). De af dessa innehållsrika handlingar, som trotsat tiden och sina förvaltares försumlighet, utgöra unika aktstycken af den största vigt för studiet af det gamla universitetets äldsta historia. Den anglikanska nationens böcker äro naturligt nog

de, som erbjuda oss svenskar det största intresset, och vi skola derför återkomma till desamma.

För att vara medlem af faculté des arts måste man vara magister, och doktorat i någon af de öfriga fakulteterna fordrades för att få deltaga i deras öfverläggningar. Hela universitetet var ett samfund af magistrar (maîtres), ej af studenter. Denna bestämmelse var nödvändig på grund af studenternas ungdom. Man begaf sig nämligen på den tiden ofta till Paris äfven före fyllda 15 år, åhörde föreläsningarna och deltog i kurserna i logik o. d. långt förr, än man uppnått en stadgad ålder. De unge studenterna slöto sig merendels till en äldre landsman, som redan någon tid vistats vid universitetet, och åtnjöto under sin studietid hans personliga uppsigt och undervisning. Detta hindrade dock ej, att studenterna, isynnerhet på 1200-talet, ofta biträdda af sina lärare, tillsamman begingo de gröfsta förseelser, plundrade vägfarande, lönmördade, gjorde inbrott, stormade väpnade genom gatorna, oroade fredliga vandrare o. d. För att ega möjlighet till kontroll öfver de oroliga elementen, påbjöds 1279 upprättandet af listor öfver de studerande, och genom dessa, som dock ty värr ej finnas i behåll från äldre datum än 1333, kunna vi få fullständiga uppgifter på dem, som idkat studier i Paris, ehuru de biografiska anteckningarna, särdeles hvad utländingar beträffar, äro i hög grad torftiga. Det är hufvudsakligen dessa af prokuratorerna förda förteckningar, kända under namn af *register*, som vi hafva att tacka för den kunskap, vi ega om studieförhållandena vid medeltidens äldsta och vigtigaste universitet.

På grund af den obestridda betydelse Paris haft för hela den europeiska medeltidsbildningen och i sammanhang dermed för kommande tiders och slägtens utveckling, kunna vi ej annat än med glädje helsa det intresse, hvilket på senare tider börjat visa sig för en kritisk undersökning af det rika material, som innehåller nämnda universitets äldre historia och som länge nog till stor del legat obegagnadt i Paris arkiv. Digra arbeten rörande Parisuniversitetets historia hafva visserligen redan förut flere gånger publicerats. Bland dessa bör med allt erkännande nämnas "Historia universitatis Parisiensis" (Paris 1665—73) i sex ofantliga folioband af f. d. rektorn vid samma universitet Bulæus (Du Boulay), hvilket arbete dock, på grund af dess "vidtsväfvande, kritiklösa och tröttsamma metod" (Savigny), [1]) egentligen torde ega betydelse genom den rikedom på urkundligt material, som der förebringas och hvaraf mycket sedan författarens tid under en vårdslös förvaltning förskingrats. Creviers arbete öfver Paris-

[1]) Bulæus är en bland dem, som på god tro förklara Karl den store såsom universitetets grundläggare och upphofsman till indelningen i fyra fakulteter. Denna villfarelse behöfver nu mera ej ens någon vederläggning. Att Karl den store på 1400-talet genom tyskarnes växande inflytelse upphöjdes till tyska nationens och hela universitetets skyddspatron, hade ingalunda någon så djup anledning.

universitetets historia är ett öfverskådligt utdrag ur detta verk, och den lärde dansken Engeltofts 1802 utgifna uppsats "om fremmedes studeringer i Paris i 12 og 13 århundrede" är likaledes blott ett utdrag af det, som hos Bulæus finnes sammanfördt om främlingsbesöken vid berörda universitet. Förtjensten om de nämnda arkivskatternas framdragande i ljuset och vetenskapliga bearbetande i nyare tid tillkommer egentligen tvenne män, som dermed hvar på sitt håll på ett för framtiden löftesrikt sätt börjat sin vetenskapliga verksamhet. Den förste af desse, Charles Thurot, numera professor vid Ecole des Hautes Etudes, utgaf redan 1850 ett högst förtjenstfullt arbete: "De l'organisation de l'enseignement dans l'université de Paris au moyen-âge", der han begagnat de i Paris befintliga källskrifterna för att på ett grundligt sätt teckna universitetets inre organisation, studiemetoder o. s. v. Den andre är professor Budinszky i Czernowitz, som helt nyligen offentliggjort de forskningar, hvilka han under sin studietid vid Ecole des Chartes i Paris anställt uti Sorbonnes arkiv äfvensom i British Museum. Hans ögonmärke har närmast varit att ur de i Paris befintliga registren framleta allt, som kunde inhemtas om de mera framstående utländingar, hvilka under medeltiden såsom lärare eller lärjungar tillhört ifrågavarande universitet. Bägge de nämnde författarne hafva sålunda, under olika synpunkter men hufvudsakligen med begagnande af samma material, på ett särdeles grundligt och kritiskt sätt belyst detta läroverks äldre historia, och deras arbeten utgöra, i det de komplettera hvarandra, tillsammans en högst tillförlitlig och intresseväckande skildring af medeltidens universitetslif. Det är den andre af dessa författare, som för tillfället är föremålet för vår anmälan.

Den vigtigaste af de källor, ur hvilka B. öst, är de redan nämnda registren, 99 till antalet, sedan några år tillbaka förvarade i universitetsbiblioteket Sorbonne, dit de öfvergått jämte hela det forna universitetsarkivet, som vid universitetets upplösning under den stora revolutionen kom i undervisningsministeriets händer och derifrån först nyligen hamnat i sin nuvarande fristad. Bland ifrågavarande register (i det följande betecknade med Reg.) är det i första rummet n:o II—X, tillhörande den anglikanska (sedan tyska) nationen, hvilkas dyrbara innehåll rådfrågats. De omfatta tiden 1333—1730, likväl med afbrott för åren 1365—67, 1384—91, 1493—1520, 1553—1612. De bland dessa Reg. befintliga handlingar tillhörande faculté des arts (åren 1478—1518), äfvensom listor på de graduerade (1492—1517), inkomst- och utgiftsförteckningar af tyska nationens receptores (kassaförvaltare) för åren 1494—1531 (de sistnämnda prydda med miniatyrer) hafva äfven lemnat ett mer eller mindre rikligt material. Af omfattande betydelse är Reg. XCIV, innehållande en samling af universitetets privilegier från 1300 talet. Jämte de nämnda Reg. har B. begagnat trenne i samma bibliotek befintliga handskrifna verk: det första ett mot Bulæus riktadt polemiskt arbete i 3 band, af anonym författare, om Parisuniversitetets och dess fakulteters verkliga uppkomst; — det

andra en 1787 tagen kopia af "Collectio catalogorum d. d. baccalauriorum licentiatorum ab an. 1373 ad an. 1774"; — det tredje "Historia academiæ Parisiensis" i 5 band, af Richer. Till sist anföres bland källskrifter ett i Brit. Museum befintligt mskr.: "Liber privilegiorum et statutorum universitatis Parisiensis", vanligen kalladt "Liber Rectoris. Detta, det äldsta kartular för universitetet, härstammar från 14:de århundradet och innehåller, utom dess privilegier, äfven edsformulär för studenter, magistrar, rektor, bokhandlare och andre, som stodo i någon förbindelse med detsamma, sättet för rektorsval jämte talrika på disciplinen syftande dekret.

Vi nödgas afstå från en detaljerad redogörelse för de många högst roande bidrag till universitetslifvets inre historia, som B. framlagt. Vi hänvisa i detta afseende till förf. sjelf, hvars lediga stil gör hans arbete i hög grad läsbart, och måste nöja oss med att blott i korthet anföra den väsentliga gången af hans afhandling.

Af de fyra hufvuddelar, i hvilka B:s arbete sönderfaller, utgöra de tre första en inledning till den fjerde eller förteckningen på framstående främmande lärare och lärjungar vid universitetet under medeltiden, hvilket kapitel utgör arbetets pièce de résistance och ensamt upptager 159 sidor af de 234. Efter en i allmänna drag hållen teckning af universitetets uppkomst och inre organisation, derunder dock med en af syftemålet betingad inskränkning till nationerna, hvilken inrymts i de två första kapitlen, meddelas i det tredje de sparsamma underrrättelser, som kunnat erhållas om de 8 eller 9 främlingskollegier, hvilka existerade i Paris till härbergerande af utländingar, som der uppehöllo sig för studier. Vi vilja med några ord redogöra för de resultat, till hvilka B. kommit, dervid närmast fästande oss vid de bidrag till våra i Paris studerande landsmäns historia, som förf. ur sina källor lyckats vinna. Vi begagna på samma gång tillfället att komplettera hans intressanta notiser efter ett antal originalhandlingar befintliga i Kgl. Bibl. och Riksarkivet, af hvilka en del finnas upptagna i Dipl. Suec. Af föregångare inom denna del af sin forskning har B., utom de redan nämnda urkunderna, blott haft att följa Geffroys "Les étudiants suédois à Paris au 14:e siècle" (i Revue des sociétés savantes. 1858), alldenstund Schröders afh. "De universitate Parisiensi a Suecis medio ævo frequentata" (1830) äfvensom de i Handl. rör. Skand:s hist., del XII, införda originalhandlingar beträffande försäljningen af svenska nationen tillhöriga byggnader i Paris, ej varit för honom tillgängliga.

Det är betecknande nog för den ifver, hvarmed tillfället till lärdoms inhemtande i Södern omfattades af nordboarne och särskildt inom vårt eget land, att bland de åtta främlingskollegierna [1]) vid Paris' högskola fyra härflöto från Norden, och af dessa ej mindre än tre från Sverige. De voro 1. *Collegium Upsaliense*, äfven kalladt det "svenska kollegiet". Detta hade att tacka för sin tillvaro en testa-

[1]) Det nionde eller engelska kollegiet är högst problematiskt och intet derom med visshet kändt.

mentarisk disposition af domprosten i Upsala Andreas And, lagmannen Birger Perssons broder, om hvars vistelse i Paris tyvärr intet annat är kändt, än att han derstädes från år 1285 egde tvenne med hvarandra sammanhängande hus vid rue Serpente och ruelle des Deux-Portes. Dessa öfverlät han genom ett gåfvobref af 1315 till studerande landsmän från Upsala stift, för hvilkas underhåll redan förut var sörjdt genom flere donationer, bland hvilka ärkebiskop Jakobs anslag af penningemedel (1280), utgörande en del af tionden från Upsala stift (Peringsköld), äfvensom inkomsten af kaniken Hemings dekretaler, som försåldes för 26 mark (Scheff. Chron), voro de most betydande. Kollegiets historia är helt kort; det nämnes blott en enda gång (1333) i de handlingar, som stått B. till buds. Omkring midten af 1300-talet var det redan förfallet och öfvergifvet, och "emedan", såsom det heter i försäljningsurkunden af 1354, "några svenskar sedan lång tid tillbaka ej studerat i Paris", blef det, knappt 40 år efter sitt upprättande, bortarrenderadt till en mag. Yvo Simon, franske konungens sekreterare, för 7 par. livres årlig ränta, hvilken summa säljarne förbundo sig att använda till förmån för de svenskar, som kunde komma att studera i Paris. Nationsträdgården, hvilken bibehållits för svenskarnes räkning, såldes, äfven den, 1374 till mag. Thomas Graffard, som derför årligen skulle erlägga 40 sous. — 2. *Collegium Scarense*, liksom de flesta främmande kollegierna anlagdt under loppet af 14:de årh., grundades för att härbergera studerande från Skara stift, men uppfyllde ej länge detta kall, ty det öfvergick redan 1392, på grund af bristande besök, i anglikanska nationens besittning, som sedermera för egen räkning uthyrde det. Af Reg. visar sig, att det ännu 1476 existerade, i ty att det då uthyrdes till engelska nationens pedell Goswin på dennes lifstid mot 2 francs årlig hyra. Ännu år 1503 omtalas i Reg. en reparation, som nationen låtit verkställa derå. Kollegiet var inrymdt i ett hus beläget inom qvarteret Bruneau ("in vico Brunelli ad imaginem nostræ Dominæ superiorem") på ett Sorbonne tillhörigt jordområde, för hvilket erlades en årlig grundränta af 10 sous. — 3. *Collegium Lincopense*, för studerande från Linköpings stift, befann sig "ad cornu cervi" (härberget "Hjorthornet"), i hörnet af rue du Mont S:t Hilaire och rue des Carmes. Af dess öde känner man ej mer, än att det år 1392 liksom de öfriga skandinaviska kollegierna stod tomt och öfvergick i den engelska nationens besittning. Denna höll dock ej bättre tillsyn deröfver, än att byggnaden år 1436 instörtade. Dess materiel öfverläts då på nationspedellen, hos hvilken den ännu 1442 befann sig

De för alla de svenska kollegierna gemensamma statuter "pro scholaribus Parisiensibus" (de återfinnas i Dipl. Suec. och i Schröders ofvannämnda afh.), som ärkebiskop Johannes 1291 utfärdade, äro af högsta intresse och lemna en ypperlig föreställning om svenskt universitetslif på 12- och 1300-talen. De tyckas eget nog vara okända för vår förf., åtminstone nämner han dem ej. Utrymmet medgifver

ej att här anföra något ur den märkvärdiga urkunden, hur frestande det än kunde vara.

Helt naturligt upptager den i 4:de kap. af B:s arbete meddelade listan på främlingar, som studerat i Paris, ej alla i Reg. befintliga namn, utan blott deras, som genom sin ställning inom vetenskapen eller samhället gjort sig mera bemärkta. Det har nämligen ej, efter hvad förf. uttryckligen säger, varit hans afsigt att skrifva en medeltidens lärdomshistoria, utan blott att med hänvisning till mera beaktansvärda fall gifva en åskådlig bild af främlingsbesöken i Paris. B:s förteckning är ändå i många afseenden (om också ej med hänsyn till svenskarne) vidlyftigare än den af Bulæus meddelade. Det synes oss dock, som vore den åt skandinaverna inrymda delen nog knapphändigt tillmätt. Den är i allt 8 sidor. Helt visst kan man ej af en med vår medeltids historia obekant tysk förf. begära, att han i denna del skall gifva oss så mycket vi åstunda; han har i alla fall gjort mer, än hittills någon svensk gjort. Vi skola tillåta oss här nedan påpeka några af de luckor, som förf. efter vårt förmenande i någon mån kunnat fylla. — Det visar sig af många tecken, att besöken från Sverige vid det sydeuropeiska lärdomssätet varit lifligast vid slutet af 13:de och i förra hälften af 14:de årh. Det är då högeligen att beklaga, det Reg. ej kunna gifva oss några underrättelser från tiden bortom 1333. Vågar man hoppas, att Reg. från och med 1276 någonsin skola bringas i dagsljuset? Omöjligt är det ej. — Af svenska studerande från 1200-talet nämner B. blott tvenne: *Moritz* från Reval, en dominikanermunk, som, efter fullbordade studier i Köln, 1270 kom till klostret S:t Jacques i Paris — samt *Petrus* de Dacia, från Gotland, hvilken likaledes, sedan han i 3 år åtnjutit undervisning af Albertus Magnus i Köln, 1269 inträdde i ofvannämnda kloster i Paris, der han öfver ett år studerade under Thomas af Aquino. Han slutade sitt lif som prior i Visby omkr. 1288. Detta är allt, hvad vi få veta om de svenskar, som nästan samtidigt med Andreas And (omkr. 1280) studerade i Paris. Om den sistnämndes egen person har B. ej ett ord, utom hvad redan är anfördt. Hvad vi hos B. få veta, är, att en *Andreas* de Suecia omkr. 1348 undervisade i filosofi "cum celebritate et ingenti nominis fama", samtidigt med *Conrad* de Suecia, som blef mag. 1347 och hedrades med uppdraget att i Avignon hos påfven representera faculté des arts uti en hennes tvist med den teologiska fakulteten. Bland mera kända namn igenfinna vi biskop *Brynjulf* (Griphufvud) i Skara, som vistades i Paris under 18 år, dels såsom lärjunge dels såsom lärare, och nämnes såsom mag. 1383. Utom den redan nämnde Conrad finna vi äfven andre svenskar, som hedrats med åtskilliga förtroendeuppdrag. Sålunda var *Lorenz* de Suecia 1348 och flere gånger prokurator för den anglikanska nationen, likaså *Nicolaus Johannis*, från Upsala stift, 1357. Denne afsändes vid ett tillfälle till Orléans för att på universitetets vägnar utföra dess talan i en rangtvist med högskolan i nämnda stad. Äfven en *Johannes* de Suecia, från Åbo stift, blef prokurator (1363).

Den högsta utmärkelse, som kunde komma en lärd till del på dessa tider, tillföll *Johannes Petri* Aboensis, då han 1366 bekläddes med rektorspurpurn, en värdighet, som ställde sin innehafvare öfver alla dödlige så när som på påfven och franske konungen (Richer). Utom de anförda finna vi ännu ett par svenskar nämnda: *Johan* af Dulmen, kanik i Åbo, hvilken, då han lemnade Paris, begaf sig till Prag, hvarest han år 1382 omtalas såsom "mag. artium et baccalarius in decretis parisiensis", samt *Laurentius Olavi* från Thuna, kanik i Upsala, hvilken 1437 blef licentiat i Paris. Kaniken *Mathias Laurentii* från Upsala nämnes c. 1350, då han för domkapitlet i Upsala afslöt försäljningen af Upsalakollegiets byggnad vid rue Serpente. Han förmodas af Wieselgren vara identisk med vår medeltida bibelöfversättare Mathias. Så mycket vår förf. Deremot yttras intet om den *Olaus Magnus*, som 1432—35 beklädde rektoratet, liksom ej heller om de flere svenskar, som uppsvingat sig till prokuratorer för den anglikanska eller tyska nationen, sådana som *Henricus Thomæ* de Suecia (1348), *Johannes Olavi* Aboensis (1487), hvilka likväl Bulæus upptager. Det skulle bl. a. hafva varit af särskildt intresse att få veta något om *Nicolaus Hermanni*, sannolikt Linköpingsbiskopen (död 1391), hvilken utan tvifvel studerat i Paris, äfvensom om ärkebiskop *Olaus Laurentii* (omkr. 1430), hvilken derstädes förvärfvade både den filosofiska och juridiska lärdomsgraden. Om en *Bero* (Björn) de Suecia, som dock måste hafva åtnjutit ett visst anseende, alldenstund han, under sitt prokuratel inom anglikanska nationen (1354), valdes att utföra en process mot sjelfve "præpositus Parisiensis", hvilken förnärmat de akademiska medborgarnes rättigheter (Bulæus), — om honom nämnes blott i en not (s. 43), att han i sällskap med tvenne andra magistrar, för att fira sitt väljande till prokurator, arrangerat ett "prandium" för nationens samtlige magistrar, hvilken måltid kostat 4 floriner.

Om också en svensk läsare i detta B:s arbete skulle kunnat önska något större utförlighet i förteckningen på studerande svenskar samt större rikhaltighet i biografiskt afseende, så måste dock erkännas, att vår förf. i alla fall lemnat ett synnerligen värdefullt bidrag äfven till vår studiehistoria. Det vore önskligt, att en svensk man kunde sättas i tillfälle att på ort och ställe ransaka "häfdagömmorna" för att derur framdraga hvad som dock endast har intresse för oss. Ämnet är af stor vigt, ej minst derför att ett närmare studium deraf sprider nytt ljus öfver vårt eget uppsvenska universitets äldre historia, då det i det hela är en trogen, ehuru förminskad, kopia af det vördnadsvärda sydeuropeiska lärdomssätet.

R. G—t.

10) **Bilder ur Sverges krigshistoria. I.** Af *Gustaf Björlin.* Stockholm 1876, Aktiebolaget Nu. 8:vo. 160 sidor. Pris 2,50 kr.

Dessa bilder äro till antalet sju, nemligen efter den kronologiska ordningen (i hvilken de dock ej af förf. äro upstälde):

Här och soldatlif under trettioåriga kriget;

Några blad ur "den stora ofredens" historia (jemte en skildring af slaget vid Storkyro 1714);

Träffningen vid Södra Stäket (1719);

Om soldatens drägt och "frisure" för 100 år sedan;

Slaget vid Oravais (1808);

Landstigningen vid Lemo (1808); och

Träffningen vid Wirta bro.

Då förf. ej i något slags företal angifvit ändamålet med dessa "bilder", och detsamma ej heller genom innehållet blir fullt klart, är det svårt att finna rätta synpunkten för deras bedömande. Har det varit förf:s mening att erbjuda en lätt och angenäm läsning för personer utom krigaryrket, så har detta, i följd af hans framstående stilistiska talang, i icke ringa mån lyckats. Har han derimot åsyftat att åstadkomma något i militäriskt eller historiskt hänseende nytt, vare sig genom en ny uppfattning af kända fakta eller genom sjelfständig forskning — hvilket man skulle kunna förmoda genom arbetets tillegnande åt generalstabens chef — så har detta mål blott i mindre grad vunnits.

Snarare vill det synas, som om förf. vid läsning af andra militära arbeten, funnit ett inre behof att under en lätt och tilltalande form meddela läsarne hvad han sålunda inhemtat, utan att just derföre vilja underkasta sig någon mödosam forskning eller sofring af källorna. Imellertid har han, med undantag af några få fall, icke anfört de arbeten och källor, ur hvilka han hemtat sina framställningar. Detta synes dock så väl billigheten mot hans föregångare hafva fordrat, som det äfven skulle hafva ländt hans arbete till nytta och äfven gifvit hans omdömen, särdeles der de varit skiljaktiga från de vanliga, en ökad vigt.

"Bilderna" kunna betraktas dels ur militäriskt-kulturhistorisk, dels ur vetenskapligt-krigshistorisk synpunkt.

Ur den förra är uppsatsen "om soldatens drägt och frisur för 100 år sedan" otvifvelaktigt den bästa. Förf. anför ur gamla regementsordres m. m. d. en mängd löjliga drag, som på ett målande sätt ådagalägga det oerhörda pedanteri, hvilket i slutet af förra århundradet gjorde sig gällande i afseende på den svenske soldatens klädsel, särdeles hvad håret beträffar. Man ville efterbilda den segrande preussiska armén, men kunde, såsom tyvärr äfven långt senare varit fallet, icke finna sjelfva den anda, som utgjorde segrens hemlighet, utan fäste sig blott vid det yttre, oväsendtliga, ja rent af skadliga.

Framställningen angående "Här och soldatlif under trettioåriga kriget" innehåller dels en skildring angående härarnes organisation, utrustning och taktik — såsom det synes till större delen hämtad ur Svenskt Krigshistoriskt Arkiv, Hamilton m. fl. — dels en målning af de många rysligheterna i den tidens krigföring. Vid behandlingen af sistnämnda ämne är förf., med sin rörliga fantasi, i sitt rätta esse, och hvad han här ur andra författares arbeten anför, är verkligen hårresande. Skildringen af organisationen kunde, äfven med bibehållande af den lätta stilen, hafva varit grundligare. Några korta anmärkningar må tillåtas.

Förf. upprepar den gamla myten, att Gustaf Adolf med blott 15,000 man skyndade de tyska protestanterna till hjelp (s. 88); allmänt bekant är likväl numera, att han för detta ändamål använde minst 40,000 man, äfvensom att han det oaktadt qvarlemnade en nära på lika stor styrka till Sverges skydd mot opålitliga grannar. — Vidare talas om de kämpandes *oförmåga* att föra ett stort och afgörande krig och om arméernas ringa storlek i förhållande till de närvarande, så att de blott liknade större härfördelningar i våra dagar och icke öfverskredo 40,000 man m. m. d. (s. 89 o. f.). Att kriget ej sällan drogs ut på längden och att afgörande katastrofer mindre ofta förekommo, än för närvarande — fastän de derföre ingalunda uteblefvo — härledde sig från *befästningskonstens* dåvarande öfvervigt, hvarigenom fältherrarne esomoftast måste uppehålla sig med de talrika befästade orternas belägring eller med bevakning af en motståndare, som i befästade läger sökt skydd mot öfvermagten. Och hvad beträffar arméernas storlek, hvilken vid flera tillfällen öfversteg 40,000 man, så har förf. ej erinrat sig, att befolkningen under förra hälften af sextonhundratalet knappast var tredjedelen så stor, som för närvarande. En armé på 40 à 50,000 man motsvarade således minst 120,000 à 150,000 för närvarande. Sommaren 1632, då Gustaf Adolf stod på höjdpunkten af sina framgångar, hade han verkligen i det närmaste 150,000 man på benen, visserligen i följd af fästningarnes mängd spridda öfver krigsskådeplatsen, men som dock kunna sägas hafva motsvarat 450,000 man nu för tiden. — Förf:s uppgift att kejserliga rytteriet äfven bildade fyrkanter, såsom fotfolket, torde så tillvida böra berigtigas, att detsamma visserligen stod 5 à 10 man högt, men, då det formerades på stora sqvadroner af ett eller flera regementen, ingalunda kunde anses bilda fyrkanter; i öfrigt antog det efter slaget vid Nördlingen samma formation, som det svenska, nemligen på 3 mans djup. — Af samma art är uppgiften att den nya, efter nederländska skolan bildade, krigskonsten *fullkomnades* i lägret vid Werben; då detta läger blott varade något öfver en månad och allenast bevistades af en del af hären, kan detta svårligen vara rigtigt; den nya krigskonsten utbildades småningom, sannolikt från första fälttåget i Liffland 1621, och sedan särdeles under de preussiska fälttågen.

Bland de rent krigshistoriska bilderna kommer först berättelsen om slaget vid Storkyro, åtföljd af några uppgifter angående ryssarnes

grymma framfart i Österbotten och det deraf förorsakade eländet. I afseende på nämnda slag påstår förf., i strid med de fleste andra skriftställare (och särskildt Nordberg), att det finska kavalleriet under De la Barre förhållit sig väl och icke lemnat infanteriet i sticket. Men då han icke kritiskt jemför källorna, utan blott uttalat förmodanden grundade på *en* källa, torde denna punkt ännu ingalunda böra anses såsom klar eller utredd. Imellertid blir förf:s framställning om stridens gång härigenom olika alla andras. — Hans uppgift att fotfolket enligt tidens sed stod uppstäldt på *en* träffen och fyra man högt, tål så tillvida berigtigande, att båda delarne blott skedde undantagsvis, då den egna styrkan var för svag att, med bibehållande af samma frontlängd som fiendens, bilda tvänne träffen och formera fotfolket på 6 mans djup, men att "tidens sed" ända till franska revolutionens krig fordrade både infanteriets och kavalleriets uppställande på två träffen, fastän infanteriet efterhand fick 4 mans och slutligen 3 mans djup.

Förf:s framställning af striderna vid Oravais, Lemo och Wirta bro synes hufvudsakligen utgöra ett sammandrag af Montgommerys, Mankells m. fl:s arbeten och erbjuder en ganska underhållande skildring. Icke alltid torde förf. likväl hafva tillfullo lyckats uppfatta det väsendtliga af de verkande strategiska och taktiska faktorerna eller att för läsarne göra klara de tre förnämsta elementerna af krigshistorien, nemligen tid, rum och styrkeförhållanden, hvartill bristen af goda kartor äfven bidragit. — Hans yttrande (s. 49) att en förlust af en fjerdedel af styrkan (såsom i slaget vid Oravais) äfven i våra dagar med dess snabbskjutande gevär skulle vara oerhörd, synes antyda att han anser förlustprocenten större i vår tid än i forna dagar. Förhållandet har likvisst varit alldeles motsatt, emedan nämnda procent i äldre tider, då handstriden med blanka vapen var den afgörande, ej sällan uppgick till en femtedel, en fjerdedel eller en tredjedel, då den derimot på senare tider, oaktadt eldvapnens oerhörda utveckling, i allmänhet icke uppgår till en tiondedel, emedan taktiken samtidigt utvecklat sig i den rigtningen, att allt mera sprida stridskrafterna och begagna terrängen såsom skydd. Härom bära uppgifterna om förlustprocentena i det senaste fransk-tyska kriget vittnesbörd.

Uppsatsen om träffningen vid Södra Stäket den 13 Augusti 1719 utgör ett aftryck efter förf:s uppsats öfver samma ämne i Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift, årgången 1872, häftena 12 och 13. Den utmärker sig framför de öfriga genom sjelfständig forskning och kritisk behandling af källorna, samt lemnar en temligen uttömande öfversigt af krigshändelsen, särdeles om man har till hands den karta, som åtföljer Tidskriften. — Såsom origtigt citat måste dock anmärkas, att svenska hären i Februari 1719 blott skulle räknat 28,799 man. Uppsatsen i Tidskriften angifver denna uppgift vara tagen från Tidskriftens årgång 1849. Men uppslår man densamma, så finner man s. 324 att nämnda 28,799 man angifva den inom Sverge varande härens styrka, utom trupperna i Finland, *hösten 1713*, men att styrkan i

slutet af 1718 uppskattades till 60,000 man (se Cronhjelms yttrande s. 321), hvaraf ännu den 31 December 1719 återstodo icke mindre än 44,000 man. Hade förf. genomläst den citerade källan, skulle han både undvikit nämnda misstag och erhållit ganska vigtiga materialier för sin uppsats.

Om man egnat nog mycket uppmärksamhet åt det anmälda arbetet, har det mindre skett med anledning af dess historiska betydenhet, än i följd af ett uppriktigt erkännande af förf:s mindre vanliga stilistiska förmåga, hvilken bör aktas för missbruk. Det vill nästan synas, som om det vid ett och annat tillfälle gått förf. såsom begåfvade talare, hvilka ibland låta orden löpa bort med tankarne, i det han låtit sin lediga penna löpa bort med skildringens hufvudföremål och företrädesvis hållit sig till det pikanta, utan att så noga granska och jemföra källorna. Det förefaller, som om förf. skulle stå vid en skiljeväg, vid hvilken han ännu tvekar hvart han skall vända sig. Han kan antingen välja den historiska romanen, der förflutna tiders händelser blott bilda underlaget; och det vill synas, som om hans penna och skaplynne företrädesvis skulle egna sig åt detta fack, i hvilket han redan lemnat en produkt af värde. Eller också kan han välja den vetenskapliga, vare sig historiska eller militäriska författarebanan, hvartill då fordras mycket och allvarligt arbete, jämte sjelfständiga forkningar; ty till vetenskapens tempel leder ingen kungsväg. Åt hvilketdera hållet han vänder sig, blir det sannolikt till ej ringa vinst för svenska litteraturen.

J. M.

NORDISK ÅRSBOK.

1876.

Efterföljande kronologiska anteckningar äro upprättade, den svenska af herr bibliotekarien *E. von Qvanten*, den norska af herr redaktören *F. Bætzman*, den danska af herr doktor *C. Rosenberg* och den finska af herr doktor *R. Castrén*.

Nordisk Årsbok

för

1876.

Sverige.

Jan. 5. Vetenskapsakademin godkände af hrr komiterade *F. J. Wrede, E. Edlund* och *D. G. Lindhagen* afgifvet utlåtande angående *metriska mått- och vigt-systemets införande i Sverige* samt förslag till författning i ämnet.

— — † Memoarutgifvaren, f. d. handsekreteraren hos konung Karl XV kammarh. *E. G. v. Döbeln.* Född 1818.

— 7. Förordning angående vård och försäljning af *giftiga ämnen och varor.*

— 10. Förnyade *statuter* för *universiteten* i Upsala och Lund.

— 14. Plakat om *böndagar* 1876.

— 15. *Riksdagen* samlades i Stockholm.

— 16. † Inspektören vid Statens jernvägstrafik *N. F. Frykholm.* Född 1823.

— 18. *Kamrarne* sammanträdde in pleno. Talmän och vice talmän: i Första Kammaren landsh. grefve *G. Lagerbjelke*, generalmaj. *J. H. Rosensvärd;* i Andra Kammaren godsegaren grefve *A. R. Fr:son Posse*, grossh. *O. Wijk.* Sekreterare i Första Kamm. riddarhussekr. *C. O. Brakel.*

— 19. Riksdagen öppnades. K. Maj:ts *proposition om statsverkets tillstånd och behof* aflemnades. Sekreterare i Andra Kammaren: fiskalen i Svea hofrätt *G. Westdahl.*

— 20. † Departementschefen i Generaltullstyrelsen *A. Brändström.* Född 1808.

— 24. Till *ordförande, vice ordförande* och *sekreterare* i Riksdagens *ständiga utskott* utsågos: i *konstitutionsutskottet:* ryttmästaren *M. Hallenborg*, kommerserådet *J. Sjöberg*, docenten *E. W. Montan;* i *statsutskottet:* bruksegaren *C. Ekman*, godsegaren *E. Key*, statskommissarien *M. Nordlindh;* i *bevillningsutskottet:* frih. *A. H. Fock*, generaltulldirektören *N. A. Bennich*, v. häradshöfdingen *F. H. Schlytern;* i *lagutskottet:* grefve *E. J. Sparre*, hofrättsrådet *H. v. Gegerfelt*, landssekreteraren *M. Zachrison;* i bankoutskottet: grosshandl. *J. J. Ekman*, redaktören *A. Gumælius*, bankosekreteraren *E. A. Hernblom.*

— 26. † Kaptenen *B. Cronstrand*, Svenska slöjdskolans organisatör. Född 1794.

Jan. 28. Kungörelse att *embetsmyndigheters framställningar*, som äro af beskaffenhet att föranleda meddelanden till Riksdagen, böra ingifvas till Regeringen före *d. 1 Oktober* hvarje år.

— — Till *kameraldepartementschef i Generaltullstyrelsen* utn. kamereraren i samma styrelse *N. O. Lagerheim.*

— — Till *professor i fysik* vid universitetet i Lund utn. adjunkten vid samma universitet *K. A. V. Holmgren.*

— — Till *postdirektör i Stockholm* utn. departementschefen i Generalpoststyrelsen *P. F. T. Winroth.*

— — Till *inspektör vid Statens jernvägstrafik* utn. trafikdirektören frih. *K. J. Ulfson Sparre.*

— 31. Chefen för Generalstaben befaltes föranstalta om tryckning af 5000 ex. af *1875 års härordningsförslag* jemte tabeller och komiterades betänkande, för att, emot ett pris af högst 25 öre exemplaret, hållas allmänheten tillhanda.

Febr. 2. † F. d. vice amiralen i Flottan och befälhafvande amiralen i Karlskrona *S. M. v. Krusenstierna.* Född 1794.

— — † Språkforskaren, ifraren för den ljudenliga rättstafningen, prosten och jubeldoktorn *H. K. Tullberg.* Född 1796.

— 8. † (i Finland) Öfv.-löjtn. *J. G. Grönhagen,* 1808 bataljonsadjutant vid Björneborgs reg., en af hjeltarne i »Fänrik Ståls sägner». Född 1791.

— 10. † Tonsättaren, kormästaren vid K. teatern *J. A. Söderman.* Född 1832.

— 13. † Paleontologen, intendenten vid Naturhistoriska riksmuseum professoren *N. P. Angelin.* Född 1805.

— 15. *Svenska akademin* tilldelade skådespelaren vid K. teatern *E. Swartz* sin *mindre skådepenning i guld* för det sätt, hvarpå han från scenen återgifvit storartade karaktersbilder i Shakspeares dramer.

— 17. † (i Venersborg) Engelsmannen, björnjägaren och skriftställaren *L. Lloyd.* Född 1794.

— 19. Till *statsrevisorer* valde Riksdagens Första Kammare: kammarh. grefve *N. M. G. Gyldenstolpe,* godsegaren grefve *M. E. A. Lewenhaupt,* häradshöfdingen *J. M. Lindgren,* kaptenen *G. af Trolle,* frih. *J. C. Toll,* kaptenen *E. Unge;* Riksdagens Andra Kammare: riksdagsmännen *A. Adlersparre, A. Andersson,* i Intagan, *P. Engman, A. Philipson, Chr. Assarson* samt majoren *R. v. Kræmer.* Till statsrevisors-suppleanter valdes af Första Kammaren: ryttmästaren *R. V. v. Koch,* kaptenen *P. F. v. Celsing,* grefve *O. C. Cronstedt;* af Andra Kammaren: riksdagsmännen *K. H. Hagerman, C. I. Bengtsson, S. F. Norén.*

— — † Bokförl., akademiboktryckaren *F. Behrling.* Född 1808.

— 20. † Konstälskaren och mæcenaten grosshandl. *B. Dahlgren.* Född 1809.

— 21. † Underståthållaren i Stockholm *F. O. Schager.* Född 1825.

— 26. En filialafdelning af föreningen *Värnepliktens vänner* bildades i Upsala.

Febr. 26. De af Kamrarne dertill utsedde elektorer återvalde justieombudsmannen *N. A. Fröman* till *Riksdagens justitieombudsman* och advokatfiskalen *T. A. Billbergh* till hans *suppleant.*

Mars 2. Professoren i *laghistoria* vid universitetet i Lund *C. J. Schlyter* tog afsked från professorsembetet.

— 3. De af Riksdagens Kamrar dertill utsedde elektorer valde till *fullmäktige i Riksbanken*: kapt. grefve *C. M. C. Lewenhaupt* (ordförande) fil. dr. *J. W. Arnberg,* v. häradsh. *A. W. Dufva,* f. d. statsrådet *P. J. v. Ehrenheim,* grosshandl. *C. A. Lindroth,* expeditionssekreteraren frih. *A. H. E. Fock,* hemmansegaren *Liss Olof Larsson;* samt till deras suppleanter: departementschefen i Generaltullstyrelsen *E. C. Ljungstedt,* organisten *J. Rundbäck* och kammarrådet *F. A. Anderson.* Till *fullmäktige i Riksgäldskontoret* valdes: f. d. statsrådet frih. *J. G. N. S. Åkerhjelm* (ordförande), kaptenen *C. G. Hjerta,* professoren *H. Holmgren,* sågverksegaren *G. Häggström,* v. häradsh. *P. Samzelius,* bruksegaren *G. R. P. v. Stockenström,* grosshandl *S. Warburg;* samt till deras suppleanter: revisionssekreteraren (numera justitierådet) *A. Östergren,* grossh. *J. A. Bergman* och godsegaren frih. *D. Th. v. Schulzenheim.*

— — En *komité* tillsatt för att utarbeta förslag till *skjutningsväsendets ordnande* i riket. Ledamöter i komitén: landshöfd. *C. R. Ekström* (ordförande), generalpostdirekt. *A. W. Roos,* brukseg. *R. N. G. Montgomery-Cederhjelm,* landssekret. *C. A. Holmberg* samt hemmansegarne *Carl Ifvarsson* och *Per Olof Hörnfelt.*

— 6. Kabinettssekreteraren grefve *C. Lewenhaupt* utn. till Sveriges och Norges sändebud hos Förenta Staterna i Nordamerika.

— 7. Bulletin utfärdad angående *Drottningens* sjukdom; professor Friedreich i Heidelberg kallad till Stockholm för att konsulteras.

— 10. Till *kabinettssekreterare* i Utrikesdeparmentets expedition utn. expeditionssekreteraren m. m. *C. H. T. A. Lagerheim.*

— — En *komité* tillsatt för att utröna huruvida icke *Karlsborgs fästningsbyggnad,* hittills hufvudsakligen en förrådsfästning, kunde danas till en manöverfästning eller möjligen en replipunkt i händelse af motgång för delar af svenska armén. Ledamöter i komitén: generalbefälhafvaren i 1:a militärdistriktet generallöjtn. *E. M. af Klint* (ordförande), chefen för Fortifikationen generalmaj. frih. *B. A. Leijonhufvud,* generalfälttygmästaren, generalmaj. frih. *C. V. G:son Leijonhufvud,* chefen för Generalstaben öfverst. frih. *C. F. H. Raab.*

— — Den i Stockholm den 16 Oktober 1875 ingångna *tilläggskonvention,* angående Norges anslutning till den mellan Sverige och Danmark den 27 Maj 1873 afslutade *myntkonventionen,* ratificerades.

— — Till *biskop* öfver Kalmar stift utn. domprosten i Linköping *P. Sjöbring,* och till *biskop* öfver Hernösands stift kyrkoherden i Delsbo kontraktsprosten *L. Landgren.*

— — Till *professor* i semitiska språk vid Upsala universitet utn. adjunkten *J. T. Nordling.*

— 11. † F. d. riksdagsmannen *Liss Lars Olsson.* Född 1812.

— 17. Kungörelse att *norskt och danskt riksmynt* af guld, silfver och brons, är från och med den 1 April 1876, lika med det svenska riksmyntet *lagligt betalningsmedel i Sverige.*

— — Konungen biföll högsta domstolens *dödsdom* öfver brottslingarne Hjert och Tektor.

— — Till *medicinalråd* förordnades docenten vid Karolinska institutet *P. A. Törnblom.*

— 20. Kongl. Maj:t biföll af Riksdagen antagna förslag till följande *förändringar i Rikets grundlagar:* om tillägg till 80 § Regeringsformen, rörande ändring i lag, hvarigenom, med *Indelningsverkets upphäfvande,* annan grund varder lagd för ordnandet af krigsmakten till lands och sjös; samt om ändring af 5, 6, 11, 12, 26, 32 34 §§ Regeringsformen angående *Statsrådets organisation,* och i samband dermed af §§ 32, 33, 34, 36 Riksdagsordn. äfvensom af 1, 4, 5 §§ *Tryckfrihetsförordningen.*

— — Till *statsminister och Statsrådets främste ledamot* utn. justitiestatsministern frih. *L. de Geer,* hvilken tillika förklarades fortfarande vara chef för Justitiedepartementet.

— — Förordning angående *eganderätt till skrift.*

— 22. Herr *Okunew* öfverlemnade sina kreditivbref såsom *kejs. ryskt sändebud* i Sverige och Norge.

— 23. † Träsnittartisten *G. Wahlbom.* Född 1824.

— 27. † Språkforskaren, professoren i nordiska språk vid Upsala universitet *K. F. Säve.* Född 1812.

— 31. Till professor i kriminal- och processrätt vid universitetet i Upsala utn. adjunkten *P. S. L. Annerstedt.*

April 3. † Öfverdirektören vid Mynt och Kontrollverken *J. Åkerman.* Född 1798.

— 4. † (i Stockholm) *Joseph Demontowicz,* Polska nationalregeringens kommissarie 1863, omkring 56 år gammal.

— 6. *Drottningen* afreste till Schweiz för att der vårda sin helsa.

— — Ny *Signal- och evolutionsbok* faststäldes för de Förenade rikenas krigsfartyg.

— 7. Myntmästaren *S. Tham* förordnades att tills vidare förestå *öfverdirektörsbefattningen vid Mynt- och Kontrollverken.*

— 20. Till ledamot af Svenska Akademin invaldes expeditionssekreteraren grefve *C. J. G. Snoilsky.*

— 21. Stadga angående måls handläggning i vissa fall af *Högsta domstolens afdelningar samfäldt.*

— — Till *krigsråd uti Arméförvaltningen* utn. sekr. och kamr. *C. L. Forsberg.*

— 28. † F. d. biskopen öfver Hernösands stift *I. Bergman.* Född 1795.

— 29. Herr *v. Pfuel* öfverlemnade sina kreditivbref såsom *kejs. tyskt sändebud* i Sverige och Norge.

— 30. † Genremålaren *A. J. G. Virgin.* Född 1831.

Maj. 2. † Violoncellisten, professoren vid Musikaliska akademins Konservatorium *G. A. Gehrman.* Född 1806.

— 3. † Jernindustriidkaren *G. Ekman.* Född 1804.

— 5. Kungörelse om den af Riksdagens Andra Kammare gjorda nya *indelningen af vissa städer i valkretsar,* som hvardera ega utse en riksdagsman.

— — Kungörelse angående *prègeln* å det *norska mynt,* som är *lagligt betalningsmedel i Sverige.*

— — *Arbetsordning* utfärdad för *Stockholms stads magistrat och rådstufvurätt.*

— — I St. Petersburg utvexlades ratifikationerna till den i nämde stad den $\frac{22}{10}$ Juli 1875 afslutade *internationela telegrafkonventionen.*

— — T. f. presidenten i Kammarkollegium *P. A. Bergström* utn. till landshöfding i Örebro län.

— 10. *Verldsutställningen i Filadelfia* öppnades. Sveriges-Norges kommissarie: *C. Juhlin-Dannfelt.*

— 12. Genom k. skrifvelse till Sundhetskollegium, angående *förändrad organisation af öfverstyrelsen för hospitalen,* förordnades att Serafimerordens-gillets befattning med hospitalen i Riket skall med ingången af år 1877 upphöra; att hospitalens fastigheter m. m. skola från samma tid indragas till staten och vårdas af Kammarkollegium, samt att i allt öfrigt den af Serafimerordens-gillet utöfvade befattning såsom öfverstyrelse för hospitalen i Riket skall öfvertagas af *Sundhetskollegium* från och med år 1877.

— — Kongl. Maj:t, som förklarar att Teknologiska institutet skall omorganiseras, och hädanefter benämnas *Tekniska högskolan,* gifver komiterade uppdrag att inkomma med förslag till reglementen såväl för Tekniska högskolan som de tekniska elementarskolorna.

— — Med fastställande af aflönings- och utgiftsstat för *Meteorologiska centralanstalten,* förordnar Kongl. Maj:t att anstaltens föreståndare hädanefter skall benämnas *professor.*

— — Kungöres att Riksdagen beviljat för 1877 ett *extra anslag af 40,000 Kronor,* till understöd *åt högre skolor för qvinlig lärdom,* samt meddelas vilkoren för delaktighet i detta understöd.

— — Sedan Riksdagen anvisat ett årligt *förslagsanslag af 30,000 kronor,* att användas *till understöd åt folkhögskolor* i riket, kungöras vilkoren för delaktighet i anslaget.

— — K. skrifvelse om reglering af lärareplatserne och förhöjning af lönerna vid Karolinska institutet.

— — *Svenska allmänna djurskyddsföreningen* höll i Stockholm sin första ordinarie årssammankomst. Ordf. grefve *C. M. Björnstjerna.*

— — Professoren vid Karolinska institutet *O. C. Lovén* förordnades att såsom svenskt ombud deltaga i de konferenser, som höllos d. 25—30 s. m., i samband med den i *London* anordnade *internationela utställningen af vetenskapliga instrument och apparater.*

— 17. *Riksdagen afslutades.* Utom omnämnandet af de den 20 Mars af Kongl. Maj:t gillade förslagen till ändringar i Rikets Grundlagar, äro de *vigtigaste punkterne i Riksdagsbeslutet* följande:

Maj 17. Riksdagen hade antagit Kongl. Maj:ts förslag om ändring i 22 § Regeringsformen beträffande *Högsta domstolens sammansättning* i vissa fall; om åtskilliga *chefbefattningars upptagande bland* de i 35 § Regeringsformen angifna *förtroendesysslor;* om sådan ändring i § 1, mom. 1, 3 och 9, *Tryckfrihetsförordningen*, att ur Grundlagen uteslutas alla *bestämmelser om den literära eganderätten.*

— — Riksdagen hade bifallit Kongl. Maj:ts proposition om *stadga angående måls handläggning* i vissa fall *af Högsta domstolens afdelningar samfäldt;* om förändring och tillägg i lagen *om Rikets mynt* d. 30 Maj 1873, med anledning af att Norge biträdt myntkonventionen mellan Sverige och Danmark.

— — Riksdagen hade för sin del beslutit *ändring* i gällande stadganden rörande grunderne för utgörandet af *församlingens bidrag till folkskoleundervisningens upprätthållande;* förordning, hvarigenom stadgas, att laga föreskrifterna derom, att ej någon må vinna *inträde i presterembetet* inom annat stift än der han är född, skola upphöra att vara gällande; bestämmelser, som, vid införandet af det *metriska systemet för mått och vigt,* böra upptagas i allmänna stadgan om mått och vigt; förordning angående *pantsättning af jernväg, kanal* eller annan dermed jemförlig anläggning.

— — Riksdagen hade nedsatt från 10 till 6 öre *befordringsafgiften för brefkort,* som utvexlas mellan inrikes orter, och i samband dermed anhållit hos Regeringen om åtgärder, hvarigenom berörda nedsättning kunde utsträckas till brefkortförsändelser från eller till Danmark och Norge; vidtagit ändringar i 8, 17, 23 §§ i förordningen angående vilkoren för *tillverkning af bränvin;* beslutit ändring i 1, 5 §§ i förordningen d. 30 Maj 1873 om *beskattning af hvitbetssockertillverkningen* i Riket; beslutit ändringar i kungörelsen angående *stämpelpappersafgiften* d. 15 Oktober 1875; vidtagit förändringar i instruktionerna för *Riksdagens revisorer af Riksbanken* och *Riksgäldskontoret;* upprättat nytt reglemente för *Riksbanken* och *Riksgäldskontoret.*

— — Riksdagen hade hos Kongl. Maj:t anhållit, att en *komité* måtte tillsättas för att utarbeta förslag till sådan ändring i *stadgandena rörande vägunderhållet på landet,* att någon skälig lindring i detta besvärs utgörande kunde jordbruket beredas; att Regeringen, så snart ske kan, måtte framlägga förslag till en hela riket gällande *ecklesiastik boställsordning;* att Regeringen måtte, så skyndsamt som möjligt, vidtaga åtgärder för utarbetande af en *fullständig handelslag* för Sverige och äfven egna omsorg deråt att öfverensstämmelse, så vidt ske kan, med motsvarande norsk och dansk lagstiftning dervid åstadkommes; att Regeringen måtte för Riksdagen framlägga förslag till sådana lagförändringar, som kunna anses erforderliga för betryggande af *allmänna ordningen och* den *personliga säkerheten.*

— — Riksdagen hade hos Kongl. Maj:t anmält önskningar och förslag: rörande förändrade föreskrifter för *hushållningen med statens skogar;* angående revision af gällande föreskrifter om *användande af eder;* angående ordnande af *döfstummeundervisningen* i Riket; i fråga om be-

redande af ökad *kontroll å arbetare*, som utom hemorten taga anställning i arbete; om åtgärd för erhållande af årliga offentliga redogörelser rörande *ränte- och kapitalförsäkringsanstalternas* förvaltning.

— — Riksdagen hade medgifvit, att den år 1873 beslutade *tvärbana*, som afser att tillsammans med Sundsvall—Torpshammars—banan och en norsk jernväg mellan Trondhjem och riksgränsen *sammanbinda Bottniska viken och Vesterhafvet*, må dragas från *Torpshammar* vester ut till *Ånge* och derifrån i nordvestlig riktning öfver *Gällösundet och Östersund till Näskott*, samt för arbetena å denna bana och banan mellan Storvik och Hybo stält till Kongl. Maj:ts disposition under år 1877 en summa af 6,000,000 kronor; beviljat till *låneunderstöd åt enskilda jernvägar* och till Kongl. Maj:ts disposition stält ett extra anslag af 10,000,000 kronor, att utgå under fem år, från och med år 1877, med 2,000,000 kronor årligen.

— — *Hufvudtitlarnes anslagsbelopp* hade blifvit bestämda således:

		Ord. ansl.	Extr. ord ansl.	Summa.
1.	Hof. och slottstat.........	1,266,000		1,266,000
2.	Justitiedep..................	3,712,440	170,760	3,883,200
3.	Utrikesdep..................	609,365		609,365
4.	Landtförsvarsdep.........	12,785,700	2,750,600	15,536,300
5.	Sjöförsvarsdep.............	4,831,400	2,872,600	7,704,000
6.	Civildep.....................	13,991,400	1.518,700	15,510,100
7.	Finansdep..................	11,720,800	288,000	12,008,800
7.	Ecklesiastikdep............	8,254,328	1,127,772	9,382,100
9.	Pens. o. allm. indr. stat.	2,005,515,91	536,619,09	2,542,135
	Kronor	59,176,948,91;	9,265,051,09;	68,442,000

Härtill komma:

Anslag till åstadkommande af *jernvägsförbindelse mellan landskapet Dalsland och Smaalenenes amt i Norge*............	1,000,000
Riksdags- och revisionskostnader m. m. förslagsvis...........	582,000
Annuiteter å de *fonderade statslånen* samt *räntor* å öfrig *statsskuld*, efter afdrag af till Riksgäldskontoret ingående ränte- och kapitalbetalningar, förslagsvis.....................	8,234,000
Summa Kronor	78,258,000

Till bestridande af denna utgiftssumma beräknades följande *tillgångar och inkomster:*

behållning i 1875 års statsreglering......................	5,358,000
riksbankens behållna vinst för år 1875.................	1,300,000
statsverkets ordinarie inkomster	27,600,000
tullmedel	21,000,000
postmedel	4,300,000
stämpelpappersmedel..	2,200,000
bränvinsbränningsmedel	13,470,000
hvitbetssockertillverkningsmedel....................	30,000
allmän bevillning för år 1877..................................	3,000,000
Summa kronor	78,258,000

Maj 17. *Riksgäldskontorets* utgifter till 1877 års slut beräknades till ett belopp af kronor 43,211,755,77, dess inkomster för samma tid, befintlig behållning inberäknad, till kronor 31,875,079,10, utvisande således ett behof af kronor 11,336,676,67, hvilka komma att genom *upplåning* anskaffas.

— — Till skådespelerskan *E. Hwasser* öfverlemnades en af K. teaterns medlemmar öfver henne präglad minnespenning i guld.

— 19. En *komité* tillsatt för att förberedande granska *Styrelsens för statens jernvägstrafik* förvaltning. Ledamöter i komitén: kammarh. grefve *N. M. G. Gyldenstolpe* (ordförande), f. d. kaptenen *F. L. S. Hederstjerna*, organisten *J. Rundbäck*, majoren vid Väg- och vatten-byggnadskåren *A. M. Lindgren* samt trafikcheferne *O. M. Agrelius* och *C. J. Hyckert*.

— — Kungörelse om vilkoren för åtnjutande af de från 1877 års början faststälda *nya löneförmåner för justitiekanslern, Justitierevisionsexpeditionen*, Rikets *Hofrätter* samt *Krigshofrätten*.

— — K. skrifvelse angående *Färs och Frosta härads domsagas* delning i *två domsagor*.

— — Kungörelser angående *ändring uti instruktionerna för Riksdagens revisorer* af Riksbanken och Riksgäldskontoret.

— 24. Herr *S. A. Hedin* tillkännager att han med denna dag afgår från hufvudredaktörskapet för tidningen *Aftonbladet*.

— 26. Till svensk och norsk *generalkonsul* i Håvre utn. svenske och norske generalkonsuln i Barcelona *H. S. Bernhoft*.

— — Fil. dr. *P. A. Gödecke* tillkännager att han öfvertagit hufvudredaktörskapet för tidningen *Aftonbladet*.

— — K. skrifvelse ang. *Norrbottens läns delning i fyra domsagor*.

— — *Instruktion* utfärdad för *landsfiskaler*.

Juni 1. Kungörelse om upptagande för Svenska statens räkning af ett *fonderadt amorteringslån* å två millioner pounds sterling.

— 2. Kungörelse angående förändrade bestämmelser om *beskattningen af hvitbetssockertillverkningen i Riket*.

— 7. † *Enkedrottning Josefina Maximiliana Eugenia*. Född 1807.

— 16. *Kronprinsen* fylde 18 år och inträdde, enligt svenska Regeringsformen och norska Grundlagen, i *myndighetsåldern*.

— — Uppdrag meddelades åt adjunkten vid Lunds universitet *E. Tegnér* att representera Sverige vid den *Orientalist-kongress*, som sammanträdde i S:t Petersburg d. 1 September.

— — Cirkulär angående *understöd åt landtvärnsmän* år 1877.

— — † Öfversättaren af Charlotte Birch-Pfeiffers dramer f. d. skådespelaren vid K. teatern *W. Svenson*. Född 1803.

— 30. Kungörelse om Riksdagens nya *reglemente för Riksbankens* styrelse och förvaltning.

— — Öfverfältläkaren *E. Edholm* förordnades att besöka den *Internationela exposition och kongress för helsovård och räddningsväsende*, som öppnades i Brüssel d. 26 s. m.

Juni 30. *Abnorma skolans* andra nordiska läraremöte öppnades i Stockholm. Ordförande: direktor *J. Keller* från Köpenhamn; vice ordförande: föreståndaren *K. H. Alopæus* från Åbo.

— — Till *trafikdirektör* vid Statens jernvägar förordnades trafikdirektörsassistenten *A. V. Sjöstedt.*

— — K. bref om inrättande af en *årlig undervisningskurs för militärläkare.*

Juli 2. † Orgelbyggeridirektören *P. L. Åkerman.* Född 1826.

— 4. En bröstbild af *P. A. Borg,* stiftare af Allmänna institutet för döfstumma och blinda, aftäcktes vid Manilla på k. Djurgården.

— 14. Andra *Nordiska läkaremötet* öppn. i Göteborg. Ordförande: medicinaldirektören *L. W. Dahl* från Rotvold i Norge; vice ordförande: professoren *N. G. Kjellberg* från Upsala.

— 15. Sekreteraren i Statistiska centralbyrån *P. E. Sidenbladh* förordnades att i egenskap af Sveriges ombud deltaga i *Internationela statistiska kongressens* nionde sammanträde, i Buda-Pest d. 1 September.

— — Kongl. Maj:t biföll franska regeringens förslag, att *handelstraktaten mellan de Förenade rikena och Frankrike,* hvilken blifvit uppsagd till den 25 Mars 1877, skall, för den händelse att underhandlingarna om en ny öfverenskommelse icke hunnit dessförinnan afslutas, ega giltighet utöfver denna tidpunkt och intill dess ny öfverenskommelse blifvit afslutad och trädt i kraft.

— 17. † F. d. riksdagsmannen, kyrkoherden i Madesjö teol. dokt. *A. Sandberg.* Född 1797.

— 21. Femte *Svenska publicistmötet* öppnades i Linköping. Ordförande: redaktören *C. F. Ridderstad;* vice ordförande: herr *S. A. Hedin.*

— 22. Större delen af staden *Söderhamn* lades i aska genom vådeld.

— 25. Fjortonde *Allmänna svenska landtbruksmötet* öppnades i Norrköping. Ordförande: landshöfdingen grefve *R. de la Gardie.*

— 26. *Sköfde—Karlsborgs—banan* invigdes.

Aug. 2. † Novellförfattaren, skalden och historieskrifvaren *G. H. Mellin.* Född 1803.

— 4. Generaldirektören *N. J. Berlin* förordnades att såsom Sveriges ombud deltaga i *Internationela sundhets- och räddningskongressen i Brüssel.*

— 8. *Strömstad* förstördes till tvåtredjedelar genom vådeld.

— — *Landsstatstjenstemännens* tionde *allmänna möte* öppnades i Stockholm. Ordförande: landskamereraren *I. Törnebladh.*

— 10. Sångerskan *Kristina Nilsson-Rouzeaud* uppträdde för första gången offentligen i Stockholm.

— 15. *Statsrevisorerne* sammanträdde i Stockholm. Ordförande: (efter kammarh. grefve *N. M. G. Gyldenstolpe,* som insjuknat,): kommendörkapt. *A. Adlersparre;* vice ordförande: grefve *M. A. E. Lewenhaupt.*

— 15. *A. E. Nordenskiöld* anlände för andra gången Ishafsvägen till *Jeniseiflodens mynning,* hvilken han åter lemnade d. 2 September.

— 18. Kungörelse angående den af *1876 års riksdag åtagna bevillning.*

— — Till *ordförande* i årets *landsting* förordnades: i *Stockholms län:* landshöfdingen *W. Stråle;* i *Upsala län:* landshöfdingen grefve *A. Hamilton;* i *Södermanlands län:* f. d. statsrådet grefve *H. L. H. Hamilton;* i *Östergötlands län:* bruksegaren *C. E. Ekman;* i *Jönköpings län:* hofrättsrådet *H. G. v. Gegerfelt;* i *Kronobergs län:* godsegaren *S. Hederstjerna;* i *Kalmar läns norra landstingsområde:* bruksegaren *G. de Maré;* i *Kalmar läns södra landstingsområde:* godsegaren *C. A. Mannerskantz;* i *Gotlands län:* konsuln *R. A. C. Cramér;* i *Blekinge län:* landshöfdingen grefve *H. Wachtmeister;* i *Kristianstads län:* häradshöfdingen *J. F. v. Sydow;* i *Malmöhus län:* kabinettskammarherren grefve *C. Beck-Friis;* i *Hallands län:* godsegaren *C. M. Hammar;* i *Göteborgs och Bohus län:* landshöfdingen grefve *C. A. Ehrensvärd;* i *Elfsborgs län:* landshöfdingen grefve *E. Sparre;* i *Skaraborgs län:* godsegaren grefve *G. M. Posse;* i *Vermlands län:* bruksegaren *E. G. Danielsson;* i *Örebro län:* godsegaren *R. N. G. Montgomery-Cederhjelm;* i *Vestmanlands län:* bruksegaren *P. O. Reutersvärd;* i *Kopparbergs län:* landshöfdingen *J. G. S. de Maré;* i *Gefleborgs län:* häradshöfd. *P. Staaff;* i *Vesternorrlands län:* borgmästaren *L. F. A. Frölén;* i *Jemtlands län:* landshöfdingen *J. G. Asplund;* i *Vesterbottens län:* auditören *C. N. Huldt;* samt i *Norrbottens län:* kollegan vid läroverket i Piteå *A. Lundström.*

— 23. Förordning angående vilkoren för *tillverkning af bränvin.*

— — Kammarrådet grefve *T. H. Wrangel* förordnades att förvalta *presidentembetet i Kammarkollegium* under den tid presidenten i nämda kollegium C. J. Thyselius utöfvar statsrådsembetet.

— — Kungörelse angående *invexling af aflyst danskt silfvermynt.*

— — Förnyad *ordningsstadga* för *bränvinsbrännerierna* i Riket.

— 24. *Drottningen* återvände från sin utländska kurresa.

— 30. † Kommunalmannen, öfverste-kammarjunkaren frih. *C. G. N. Leijonhjelm.* Född 1820.

Sept. 1. I Buda-Pest öppnades nionde *Internationela statistiska kongressen.* På ett förberedande möte redogjorde sekreteraren i Statistiska centralbyrån *P. E. Sidenbladh* för ett af chefen för samma byrå, medicinalrådet *F. T. Berg,* som af sjukdom hindrats att infinna sig, enligt åtagande författadt arbete öfver *Europas befolkningsstatistik.*

— 2. Jernvägslinien *Tillberga-Engelsberg* och jernvägen *Engelsberg-Kärrgrufvan* öppnades.

— 4. I Buda-Pest öppnades åttonde *Internationela antropologiska och arkeologiska kongressen.* Amanuensen *H. Hildebrand* utsågs till en af vice presidenterne och amanuensen *G. O. A. Montelius* till en af biträdande sekreterarne.

— 8. Kungörelse om *förändring* i *Städernas allmänna brandstodsbolags* reglemente.

— 14. † Klarinettisten, musikdirektören *A. Addner.* Född 1799.

— 16. Första praktiska steget till en *högskolas upprättande i Göteborg* togs genom en första föreläsning, om idealism och materialism, af *Viktor Rydberg*, som blifvit fast anställd af högskolefondens styrelse.

— 22. Definitiva *utgiftsstater för Telegrafverket* faststäldes.

— — En *komité* tillsatt för att uppgöra förslag om konstruktion, försöksskjutning och anskaffning af *skjutvapen för Armén och Flottan* genom en och samma myndighet. Komiténs ledamöter: generalfälttygmästaren *C. V. G. Leijonhufvud* (ordförande), kommendören *G. R. v. Feilitzen*, öfversten och chefen för Göta artillerireg. *F. R. Carlsohn*, kommendörkapt. *J. U. G. Améen* och kapt. vid nämda reg. *J. C. Bratt*.

— 29. Kungörelse om *stämpelpappersafgiften*.

— — En *komité* tillsatt för att uppgöra förslag till ändringar i nuvarande *tullsatser*. Ledamöter i komitén: generaltulldirekt *N. A. G:son Bennich* (ordförande), grosshandl. i Gefle *P. Murén*, svenske och norske generalkons. i London *T. Willerding*, föreståndaren för Tekn. högskolan *K. Styffe*, fabriksidkaren i Norrköping, ledamoten af Riksdagen *J. Lenning*, grosshandl. i Göteborg, ledamoten af Riksdagen *O. Wijk* samt ledamoten af Riksdagen *Nils Larsson* i Tullus.

— — Sundhetskollegium förordnade professoren *N. P. Hamberg* att under instundande läseår vara *inspektor vid Farmaceutiska institutet*.

— — Den berömde läkaren, professoren vid Karolinska institutet *P. H. Malmsten* tog afsked från professorsembetet.

Okt. 3. † Justitierådet V. Cramér. Född 1813.

— — Kungörelse om *ändring i vilkoren för tidningars och tidskrifters postbefordran*.

— 5. † Homöopaten och medicinske skriftställaren dr *P. J. Liedbeck*. Född 1802.

— 20. *Nybro-Säfsjöströms-banan* invigdes.

— 23. Revisionssekreteraren, t. f. byråchefen i Justitiedepartementets expedition *A. Östergren* utn. till *justitieråd*.

— — T. f. landshöfdingen, öfverstelöjtnanten vid Väg- och vatten-byggnadskåren *F. W. E. C. Leijonancker* utn. till *landshöfding* i Hallands län.

— — Sekreteraren i Nya lagberedningen, v. häradsh. jur. kand. *J. E. v. Krusenstierna* förordnades att tills vidare vara *Svensk författningssamlings utgifvare*.

— 27. † Skolmannen, f. d. rektorn *O. G. Gumælius*. Född 1791.

— 31. *Högsta domstolens båda afdelningar* sammanträdde för första gången *till plenum*.

Nov. 1. † Landskapsmålaren *J. Berg*. Född 1820.

— 3. Ny *Medicinaltaxa* faststäld.

— 4. Förordning att *Lagens stadgande* i 13 kap. 1 § Rättegångsbalken icke skall ega tillämpning i *hushållsmål af allmän beskaffenhet*.

— — Förordning att stadgandet i den *s. k. indigenatsrätten*, att ej någon må vinna inträde i prestembetet inom annat stift, än der han är född, skall upphöra att vara gällande.

Nov. 4. Revisionssekreteraren *J. O. Wedberg* förordnades att vara byråchef för lagärenden i Justitiedepartementets expedition.

— — En *komité* tillsatt för att utarbeta förslag till *militära helsovårdens ordnande*. Ledamöter: öfverfältläkaren *E. M. Edholm* (ordförande), fältläkaren *G. W. Miltopée* samt regementsläkarne *C. A. Haak, H. W. Hülphers, C. J. Lilljebjörn* och *C. M. Appelberg*.

— — Medicinalrådet *P. A. Törnblom* förordnades att vara ledamot af *Statistiska beredningen*.

— — Förordning ang. *ändring i stadgandena* om *byggnad och underhåll af kyrka*.

— 10. K. skrifvelse om tillsättandet af den nyligen inrättade professuren i *helsovårdslära* vid Karolinska institutet.

— — *Förnyade stadgar* för *Vetenskaps* och *Vitterhets-samhället* i Göteborg.

— — Ny *Veterinär-medicinaltaxa* faststäld.

— 15. 100:de årsdagen af skalden och gymnasiarken *P. H. Lings födelse*. Minnesfest till hans ära hölls å Gymnastiska central-institutet i Stockholm.

— 17. Ny *arbetsordning* utfärdad för *Svea och Göta hofrätter* samt *hofrätten öfver Skåne och Blekinge*.

— — Sekreteraren i Nya lagberedningen *J. E. v. Krusenstierna* förordnades att tills vidare vara *byråchef för lagärenden* i Justitiedepartementet.

— — Den bekante danske litteraturhistorikern *Georg Brandes* begynte i Stockholm en serie föreläsningar öfver danske skriftställaren Sören Kierkegaard.

— 18. Statistiska centralbyrån offentliggjorde följande preliminära beräkning af *årets skörd* i Riket.

	Korntal.	Kub.-fot.	Korntalet större (+) eller mindre (—) än föreg. år.
Hvete, höst-,	7,1.	4,272,500.	— 4 %
» vår-,	5,5.	269,100.	— 7 »
Råg, höst-,	7,1.	25,781,400.	— 4 »
» vår-,	5,3.	260,100.	— 0 »
Korn	6,2.	19,164,500.	— 14 »
Hafre	5,6.	55,120,300.	— 16 »
Blandsäd	6,5.	7,100,700.	— 12 »
Ärter	5,9.	2,334,600.	— 19 »
Bönor	4,7.	339,600.	— 30 »
Vicker	5,7.	930,200.	— 18 »
Bohvete	4,8.	7,800.	— 6 »
Raps	110?,	32,500.	+ 10? »
Potatis	7,5.	74,782,400.	— 3 »

— 24. En *komité* tillsatt för att utarbeta förslag till förändrad lagstiftning i fråga om *väghållningsbesvärets utgörande på landet*. Ledamöter i komitén: landshöfdingen grefve *C. A. Ehrensvärd*

(ordförande), kammarherren grefve *N. G. A. Sparre*, bruksegaren *G. de Maré*, häradshöfdingen *J. N. Freding*, kaptenen *L. Berg*, kaptenen *C. W. Ericsson*, bruksegaren *T. Svedberg*, landtbruksskoleföreståndaren *F. v. Ekenstéen* och hemmansegaren *Jan Andersson* i Jönvik.

— **25.** Tillkännagifves att Sveriges och Norges sändebud i Storbrittanien frih. *C. F. L. Hochschild* återkallats, på derom gjord ansökning.

— — K. Maj:t fastställde de fordringar, som böra ställas på *svenska jernvägarne* vid fråga om deras användande *för militära ändamål.*

— **29.** Kungörelse att *befordringsafgiften för brefkort*, som utvexlas mellan inrikes orter, är nedsatt från 10 till 6 öre.

— **30.** Kungörelse angående förändrad lydelse af § 3 samt § 4, mom. 5, i stadgan om *folkundervisningen* i Riket den 18 Juni 1842. Förändringarna beträffa kostnaderne för och underhållet af skolorna. (Under November öppnades icke mindre än 7 folkhögskolor. Hela antalet folkhögskolor i landet uppgick i slutet af denna månad till 24.)

Dec. 1. Östra *Wermlands jernväg* tillhörande bandelarne Gammalkroppa—Finshyttan och Nyhyttan—Persberg öppnades för allmän trafik.

— **2.** En *konst-industriutställning* öppnades i Stockholm.

— **4.** Tvåhundraårsdagen af *slaget vid Lund.* Högtidliga minnesfester höllos i Stockholm, Lund, Skara och Karlskrona.

— **7.** *Drottningen* afreste åter till utlandet, för att vårda sin helsa.

— **8.** *Instruktioner* för *Statskontoret* samt *Mynt-* och *Kontrollverken* fastställde.

— — *Stockholm—Vesterås—Bergsslags-banan* invig. högtidligen.

— **8.** Kungörelser ang. vilkoren för åtnjutande af de från 1877 års början fastälda *nya löneförmånerne* för *Statskontoret*, *Myntverket* och *Kontrollverket.*

— **15.** *Reglemente* för *kemiska stationer för jordbruket och näringarna.*

— **18.** Skådespelaren *O. U. Torsslow* fylde 75 år. En minnesgåfva, subskriberad af dramatiska konstens idkare och vänner, öfverlemnades till honom.

— **22.** En porträttmedaljong öfver den utmärkte kartografen frih. *S. G. Hermelin* aftäcktes festligt i Ekonomiska karteverkets embetslokal.

— **30.** *Kungörelse* angående ändringar i *byggnadsstadgan* för Rikets *städer.*

— — *Plakat* om *böndagar* 1877.

— — Förnyad *Instruktion* för *Nedre Justitierevisionen.*

— — Kungörelse om *upphörandet af Generalauditörs-expeditionen.*

— — Förordning angående sådan *ändring* i lydelsen af *2 kap. 13 § Strafflagen* att Konungens befallningshafvande eger förordna om förmildring af böter efter 10, 11 och 12 §, der ej för särskildt fall finnes annorlunda stadgadt.

Norge.

Jan. 1. † Landskapsmålaren *C. Schröyen.*

— 4. † General *Jakob Gerhard Meydell,* född 1786, veteran från fälttåget 1814, författare till många krigsvetenskapliga skrifter.

— 5. † *Ole Erikssen Guren* i Tjödling; deltagit i slaget på Kjöbenhavns redd den 2 April 1801.

— 8. Kommendören i Marinen *J. Ferd. von Krogh* utn. till *kontraamiral.*

— — Forstmästaren *P. Chr. Asbjörnsen* tog afsked från sin syssla.

— 11. Extraordinarie *Amtsformandskabs-möte i Tönsberg* lemnade ett aktiebidrag af 200,000 kr. till *Jarlsbergsbanan.*

— 13. K. Kommissionen ang.de *rikets utskiftningsväsende* sammanträdde.

— 15. Höjesteret frikände kapteinvagtmester *J. Brun* och kompanichirurgen *V. A. Mohn* i Bergen från ansvar i anledning af att straffången Storesunde omkommit under honom ådömdt *disciplinärstraff.*

— — Jur. kand. *Bernhard Getz* utn. till *professor* i Lagkunnighet vid universitetet.

— 17. Prof. med. *Frants Christian Faye* frånträdde sin plats såsom *universitetslärare,* efter 30 års tjenst.

— 22. Historikern prof. *Konrad Maurer,* från München anlände till Kristiania för att vid universitetet hålla *föreläsningar.*

— 25. *Afrättades* Jakob Wallin i Bergen.

— 26. Höjesteret frikände pastor *Julius Riddervold* i målet mellan honom och stortingsrepresentanten *S. Jaabæk.*

Febr. 1. *Konungen* anlände till Kristiania.

— — 25 ordinarie *Stortinget* samlades.

— 3. *Stortinget* öppnades af konungen med ett trontal, hvari uppmärksamheten isynnerhet fästades på frågorna om embetsverkens löneförhållanden samt värnepligten.

— 4. Justitiarius *Carl Arntzen* i Kristiania firade sitt 50-åriga tjenstejubileum.

— 5. *Ole Bull* firade sin 66:te födelsedag med att, enligt löfte till konungen, spela på toppen af en af de egyptiska pyramiderna.

— 7. *Tromsö skol-lärareseminarium* firade sin 50 årsfest.

— 18. *Afrättades* Sofie Johannesdotter i Fredrikshald.

— — Biskopen i Tromsö *Fr. W. Hvoslef* utn. till Sogneprest i *Lier.*

— — Universitetsbibliotekarien *L. L. Daae* utn. till *professor* i Historia.

— 22. † *Henrik J. Opsahl,* veteran från 1814.

— 25. K. Resolution, bekräftande Stortingets år 1875 fattade beslut om *Jarlsbergsbanans anläggning.*

Febr. 25. *Afrättades* Nils Grindalen Svartbækken på Löjten (Hedemarken).

— **26.** *Stortinget* biföll k. propositionen om bevillning af 6666 spdr såsom bidrag till inlösen af det Trondhjems borgerliga realskola tillagda *adresskontors privilegium.*

Mars 1. † Rektoren i Arendal *Axel Chr. R. Smith.* Född 1813

— **2.** *Konungen* afreste från Kristiania.

— **4.** † Adjunkten *Gerhard H. Magnus.* Född 1802.

— **6.** *Stortinget* förkastade förslaget om förändring af *grundlagens 52 och 53 §§* (om förlust och suspension af rösträtt.)

— **11.** *Stortinget* förkastade förslaget om förändring af *grund lagens 92 §* (om religionsfrihet för statens embetsmän).

— **13.** *Stortinget* biföll k. propositionen angående utgifvandet af en lag-tidning och offentliggörandet af lagar (sanktioneras d. 1 April).

— **16.** *Stortinget* beviljade ett årligt anslag af 1600 spdr till forstmästaren *J. M. Norman* för utarbetandet af Norges *arktiska Flora.*

— **21.** *Stortinget* beslöt enhälligt att icke detta år taga k. propositionen om *lönereglering* under behandling; beviljade dock tillfälligt löne-tillägg.

— **22.** † Residerande kapellan vid Trondhjems domkyrka *Aage Schavland,* född 1806, åtskilliga gånger stortingsrepresentant.

— **25.** Utsändes inbjudning till upprättandet af ett *konstindustrimuseum* i Kristiania.

— **31.** Artisten *J. L. Losting,* född 1811.

— — *Frankrike* uppsade från d. 25 Mars 1877 *handelstraktaten* med Norge.

April 1. *Stortinget* beviljade årligt *författare-anslag* af 400 spdr åt *Kristoffer Janson.*

— — Prof. d:r *O. J. Broch* utsågs att representera Norge vid den *internationela kongressen i Bruxelles* för sanitets- och räddningsväsendet.

— **4.** *Stortinget* biföll k. propositionen angående några mindre förändringar i *post-lagstiftningen* (sanktioneras d. 3 Maj).

— **9.** † *Thomas Thoresen,* dramatisk författare, född 1845.

— **22.** *Stortinget* biföll k. propositionen angående tillägg till *expropriationslagen* af 1860 (sanktioneras d. 18 Maj).

— — *Stortinget* biföll k. propositionen angående *sälfångstens* inskränkande i Norra Ishafvet (sankt. d. 18 Maj).

— **27.** *Stortinget* beslöt att till regeringen öfversända ett af statsrevisor Johnsen inlemnadt förslag om tillsättandet af en komitté för revision af straffanstalts-väsendet.

Maj 9. *Theologiska Föreningen* i Kristiania nedsatte en komitté för utarbetandet af förslag till nya *perikoper.*

— — † Orientalisten *Christian Lassen* i Bonn, född 1800 i Bergen.

Maj 9. *Stortinget* biföll förslaget om lag angående tillåtelse för bolag att förvärfva *utskänkningsrätt* i städerna (sankt. d. 1 Juni).

— — *Stortinget* antog ny värnpligtslag (sankt. d. 3 Juni).

— — *Stortinget* biföll k. propositionen om förändringar i stadgarna för *den allmänna brandförsäkringsinrättningen för bygnader* (sankt. d. 1 Juni).

— 11. *Odelstinget* beslöt att i anledning af f. d. öfverstelöjtn. *A. D. S. Hjorths* klagan öfver afsättning från sitt embete, förklara att churu det icke kunde gilla de af regeringen anförda skäl för tillämpning af grundlagens 22 §, målet dock icke kunde till någon dess åtgärd föranleda.

— 13. *Odelstinget* förkastade k. propositionen ang:de ny *jagtlag.*

— 15. *Stortinget* förkastade k. propositionen om anslag till fortsatt undersöknig af *kollagren på Andön.*

— — *Stortinget* biföll k. propositionen om inköp af tomt och uppförandet af en byggnad för de geografiska arbetena och den *statistiska byrån.*

— — *Stortinget* förkastade direktionens för Kristiania *teater* begäran om årligt anslag af 5000 spd.

— — *Stortinget* beviljade anslag till två nya professorslöner (en ordinarie i Theologi, en extraord. i Egyptologi).

— 16. Prof. *Konrad Maurer* afslutade sina föreläsningar i Kristiania.

— — † *Knut Rasmussen* ("Viseknut") i Gausdal.

— 17. Aftäcktes vid Eidsvolds kyrka en *bautasten* till *Henrik Wergelands* minne.

— — Doktor *Regnell* i Brasilien skänkte 4000 kr. till förökande af universitetets *botaniska* samlingar.

— 18. En *komitté* tillsattes i anledning af Stortingets förslag om flyttning af *Akershus* fästning.

— 20. *Stortinget* förkastade k. propositionen om förändring i grundlagens § 75, A (om termin för stats-räkenskapernas afslutande).

— — *Stortinget* biföll k. propositionen om ett lån af 1,500,000 kr. till *Dalslands jernvägsaktiebolag.*

— 22. *Stortinget* biföll förslaget till lag ang:de utvidgad rätt att utföra *kyrkliga förrättningar* (sankt. d. 10 Juni).

— — *Stortinget* biföll K. propositionen om lag ang:de skydd för den *litterära eganderätten* (sankt. d. 8 Juni).

— 23. *Stortinget* biföll k. propositionen om upptagande af ett *statslån* på 24 millioner kronor.

— — *Stortinget* biföll förslaget om anslag till en ordinarie *professorsplats i Statsekonomi och Statistik.*

— 24. *Stortinget* beviljade 500 spd. till lön för en konservator vid *Bergens museum* (antiqv. afdeln.) samt fördubblade anslaget för *Kristiania vetenskapssällskap.*

— 27. † Sorenskriver *John C. P. Elieson*, åtskilliga gånger stortingsman, född 1809.

Maj 29. *Stortinget* biföll förslaget till lag ang:de *sjukvården vid hären* (nekad sanktion d. 10 Juni).

— — *Stortinget* biföll förslaget till lag ang:de försäljning af de öfverflödiga bland *prestgårdarna* i riket (nekad sanktion d. 10 Juni).

— 31. Sognepræsten och f. d. stortingspresidenten under många år *Georg Prahl Harbitz* på Nötterö firade sitt 50-åriga tjenstejubileum.

Juni 2. *Stortinget* biföll förslaget om 2000 kr. understöd åt d:r *G. Storm* för utarbetandet af den norräna literaturens historia.

— 3. *Stortinget* förhöjde med 800 kr. statsanslaget för fru *Camilla Collett* och beviljade ett årligt understöd af 240 spd. för den nya tidskriften "*Archiv for Matematik og Naturvidenskab*".

— 7. Dom föll vid Lyngdals sorenskriveri i målet mellan *S. Jaabæk* och prosten *Lasson*, hvarvid den senare frikändes för den förres tilltal och J. ådömdes rättegångsomkostnaderna.

— 8. *Stortinget* afslog k. propositionen om anslag för 2 *generaldecisorer*.

— 9. *Stortinget* afgjorde att den år 1875 beslutade *jernbanan från Eidsvold till Hamar* skall byggas bredspårig; beviljade 6,200,000 kr. till fortsättande af *jernvägsbygnaderna*.

— 10. Stipendiaten *J. D. C. Lieblein* utn. till extraord. prof. i *Egyptologi*.

— — Prof. i Orientaliska språk *Chr. Andreas Holmboe* (universitetets senior, f. 1796, universitetslärare sedan 1822) tog afsked.

— 11. † Öfverstelöjtn. *Fredr. Vilh. Scheel*, f. 1795.

— 13. *Stortinget* förkastade k. propositionen om utvidgning af *hufvudstadens* gränser.

— — *Stortinget* upplöstes.

— 19. Började *Stortingsvalen* för valperioden 1877—79 med valet i Buskeruds Amt.

— 20. Genom ångfartyget "Vöringens", kapten C. Wille, afgång från Husö, begyntes den på offentligt föranstaltande företagna vetenskapliga *expeditionen i Nordsjön*, hvars deltagare voro professorerne *H. Mohn* och *G. O. Sars*, öfverläkaren *D. C. Danielsen*, köpmannen *Herman Friele* och studeranden *S. M. Svendsen*.

— 29. Kgl. Resol. hvarigenom det *Statistiska kontoret* skildes från Departementet för det Inre, för att inrättas såsom en särskild Statistisk Centralbyrå.

— — Invigdes *S:t Pauli katolska kyrka* i Bergen af församlingens pastor *J. D. P. Stub*.

Juli 1. † Adjunkten *Ole Chr. Thistedahl* i Kristiansand, orientalist, bibelöfversättare, f. 1813.

— — Öppnades *Gausdals Sanatorium* (Gudbrandsdalen).

— 13. Sammanträdde det *Norska Missionssällskapets Generalförsamling i Stavanger*.

Juli 15. Utnämndes major *C. W. C. Due* till militär-attachée vid de Förenade Rikenas beskickning i *Berlin*.

— **17.** Höll den *Norska Lutherstiftelsens* andra Generalförsamling sammanträde i Stavanger.

— **20.** † F. d. statsrådet *Hans Riddervold* i Kristiania, f. 1795.

— **26.** † Öfverläkaren vid Bergens stadslasarett *Jens Andreas Holmboe*, f. 1829.

Aug. 1. † Köpmannen *Lyder Wenzel Nicolaysen* i Bergen, f. 1794, stortingsrepresentant 1830, 1836, 1839, 1845.

— **5.** Utnämndes sorenskriver i Nordfjord *Ole Richter* till byfogde i *Trondhjem*.

— **7.** Nedsattes en kgl. kommission för ordnande af *Armeens Utskrifningsväsende* i enlighet med lagen af den 3 Juni 1876.

— **8.** † F. d. amtmannen grefve *Adam Johan Fredrik Poulsen Trampe*, f. 1798.

— **11.** Firade prosten och kyrkoherden i Skedsmo *Fredrik Ingier* sitt 50-åriga tjenstejubileum.

— **12.** Ankom det första *jernbantåg till Röros*.

— **14.** Återkom Atlantiska-hafsexpeditionens ångbåt "*Vöringen*" till Namsos.

— **21.** Ankom den engelska parlamentsledamoten S. Plimsoll till Norge på ett kort besök.

— **23—26.** Hölls det tredje Skandinaviska *Sjöförsäkringsmötet i Kristiania*.

— **25.** † *August Tidemand* i Kristiania, f. 1814.

— — † F. d. kyrkoherden i Hevne *Gunnerus*.

— **26.** Utnämndes expeditionssekreteraren i Justitiedepartementet *Axel Kjerulf* till *justitiarius* i Kristiania Stiftsoverrets första afdelning, och prosten i Hammerfest *Jakob Sverdrup Smitt* till *biskop i Tromsö stift*, samt kand. theol. *Edvard Munch Myhre* till *professor i Theologi*.

— — Ankom "*Vöringen*" till Bergen efter slutad expedition.

Sept. 13. Utnämndes fogden i Söndmöre *Ludvig Daae* till *Sorenskriver i Norre Söndmöre*.

— — Förordnades juris kand. *A. Lorange* till konservator vid *Bergens Musei antiqvariska afdelning*.

— — † Landtbrukaren *Peder Mortensen Fadum*, stortingsrepresentant 1851—1857.

— — Kgl. Resol. hvarigenom Inre-departementet bemyndigades att vidtaga åtgärder för befrämjande af *Norges deltagande i Pariser-expositionen 1878*.

— **14.** Afreste *Ole Bull* från Bergen till Amerika.

— — Fackeltåg i Kristiania för *S. Plimsoll*.

— **21.** Afreste prof. d:r *O. J. Broch* till Brüssel som representant för Norge vid den internationella *kongressen för sanitets- och*

räddnings-väsendet, och prof. *L. M. B. Aubert* till Bremen som representant vid den internationella *kongressen för folkrätt.*

Sept. 29. Sammanträdde i Kristiania till afslutande möte den unionella *konsulat-komitén*, under landshöfding *Bergströms* presidium.

— 30. Tillsattes en kgl. kommission för att afgifva betänkande öfver organisten *L. M. Lindemans* utkast till melodier till Landstads *Psalmbok.*

Okt. 14. Tog sogneprest *Magnus B. Landstad* afsked med en pension af 1000 spd.

— 20. Afslutades ett $4^1/_2$% *statslån* på 24,000,000 kr. med handelshuset Hambro & Son i London; fulltecknadt genom framläggandet af listor i London den 6—8 November till emissionskurs $96^1/_2$ och 40 års amortering.

— 25. Öppnades *nationalteatern* i Bergen med uppförande af B. Ibsens "Hærmændene paa Helgeland".

— 28. Kgl. Resol. ang. reparationen af *Trondhjems domkyrka*, neml. att arbetet begynnes med östra skeppets södra mur, så snart som reparationen af högkoret är afslutad.

— — Kgl. Plakat ang. terminens för *sälfångst i Nordsjön* fastställande till den 3 April.

— — Ankom *konungen* till Kristiania.

— 30—3 Nov. Hölls det *femte kyrkliga stiftsmötet* i Kristiania.

Nov. 2. Afreste *konungen* från Kristiania.

— 6. † Konsul *Karl Konow* i Bergen, f. 1806, stortingsrepresentant 1848, 1851, 1857.

— 10. † Höjesterets assessor *Georg Fredrik Hallager*, f. 1816, produktiv juridisk författare, universitetslärare 1841—1864.

— 14. † Läraren vid Aas högre landtbruksskola *M. F. Irgens.*

— 16. † Skeppsredaren *Vilhelm Foss* i Arendal, stortingsrepresentant 1859—60.

— 18. Utnämndes bureau-chefen *Samuel O. Thoresen* till *expeditionssekreterare i Justitiedepartementet.*

— 19. Förordnades stud. real. *J. Sparre Schneider* till konservator vid *Bergens Musei zoologiska afdelning.*

— 23. Beslöt *Kristiania kommun* upptagandet af ett lån på 2,500,000 kronor.

— — Utfärdades inbjudning till bildande af en *norsk församling i Paris*, under ledning af pastor *Lunde.*

— 25. Afkunnades dom vid Mandals sorenskriveri i målet emellan pastor *J. A. Lasson* i Lyngdal och *S. Jaabæk*, hvarvid denne senare modifierade sina yttranden om L. och ålades att böta 50 spd. samt ersätta rättegångskostnaderna.

— 28. *Dubbelmord på Björnerud* vid Kristiania.

Dec. 2. Beslöts tillsättandet af en konstnärskomité med anledning af *Wergelandsmonumentet*.

— **5.** Höll d:r *G. Brandes* sitt första föredrag om S. Kirkegaard i Kristiania.

— — Afslutades *stortingsvalen* med valet i *Holmestrand*. Resultatet af dessa val var, att 61 representanter från valperioden 1874—76 återvaldes och 18 uteslötos, medan 32 dels undanbedt sig att blifva återvalda, dels af andra orsaker icke kunde återväljas. Af de sålunda ledigblifna 50 platser besattes 15 med män som förr (dock ej under sista sessionen) haft säte i Stortinget, och de öfriga 35 med nyvalda.

— — Firade det *Stavangerska Missionssällskapet* sin 50-års-fest.

— **12.** † *Haldar Nilsen Gravdal*, f. 1789. Veteran från krigen 1809 och 1814.

— **15.** Utrustades ångskeppet "*Varna*" till en *räddningsexpedition* längs vestkusten i anledning af talrika derstädes timade skeppsbrott.

— — † Historikern *Gerhard Munthe*, f. 1795.

— **17.** Invigdes *Kristiania Arbetareförenings nya lokal*.

— **18.** Afgick ångbåten "*Vöringen*" från Bergen på en räddningsexpedition norrut.

— — Tillsattes en kongl. kommission ang:de *Patentväsendet*.

— **20.** Invigdes den *Tekniska Skolans nya bygning* i Bergen.

— **31.** *Tullinkomsterna* för 1876 uppgingo till 17,637,480 kronor, emot 17,462,956 kronor för 1875 och 16,705,288 för 1874.

Danmark.

Jan. 7. För folktingsmannen *J. A. Hansen*, en bland den förenade vensterns ledare, 70 år gammal, hölls en fest, under hvilken socialisterna fingo tillfälle att ådagalägga sin anslutning till venstern.

— **22.** † *Axel Eiebmann*, ung, talangfull kompositör.

— **24.** † *Ole Kirk*, jutsk bonde, politisk veteran, framstående ledamot af jutska provincialständerna (1836—1848), den grundlagsstiftande riksförsamlingen (1848—1849) och flera riksdagar; uppträdde på senare tiden i pressen emot förenade venstern.

— **28.** Kongl. resolution, enligt grundlagens § 19 (»Uden Kongens Samtykke kan den [riksdagen] ikke forblive længere sammen end 2 Maaneder»), hvarefter *riksdagen* (början i slutet af November) *förlängdes* till ytterligare 2 månader. Emedan under en rad af år detta grundlagsbud råkat i glömska, mottogs nämnda kgl. resol. af venstern i folketinget med åtlöje, men ändå påskyndades tingets arbeten, så att den utsatta terminen sedermera icke behöfde öfverskridas.

— — † Premierlöjtnant *Anker*, namnkunnig såsom tapper försvarare af Dybböl-skansen N. 2 under belägringen 1864.

Febr. 2. *Prinsessan Alexandra* af Wales reste hem till England efter ett längre besök i Danmark.

— 4. Folktinget, beherrskadt af en venster-majoritet omkring 55 röster stark (af 102), *förkastade* regeringens förslag till reform af *socker- och salttullen.* Venstern framlade förslag till allmän tullreform, hvilket ogillades af regeringen.

— 6, † *Knud Pederson* framstående seländsk riksdagsbonde, vensterns motståndare.

— 8—10. Diskussion och slutligen omröstning i *folktinget* öfver det af regeringen förelagda lagförslag, om »*overordentlige Foranstaltninger til Forsvarets Fremme*», synnerligen Köpenhamns bättre befästande åt sjösidan och flottans förökande. Venstern fäste såsom vilkor för sitt samtycke införandet af en inkomstskatt och planens ombildning, så att Köpenhamns försvar åt sjösidan endast komme att bero af torpedos och såkallade flytande forter. Regeringen svarade i båda afseenden nekande. Vensterns ombildningsförslag segrade (53 emot 40 röster).

— 16. † *Jens Jörgensen,* jutsk riksdagsbonde, gammal anhängare af den grundtvigska kyrkliga rigtningen, moderat vensterman; samt *J. P. Königsfeldt* f. d. adjunct vid Fredriksborgs latinskola, författare af flera historiska, synnerligast genealogiska arbeten.

Mars 1. Landstinget förkastade vensterns af folktinget gillade *tullreformförslag.*

— 17. † i Reykjavik *Björn Gunlaugsson,* 88 år gammal, som ensam hade uppmätt och kartlagt hela Island och sålunda lemnat materialierna till den af N. Olsson utgifna utmärkta kartan öfver Island.

— 21. Landstinget återförde *försvarslagen* till det af regeringen föreslagna innehåll.

— 23. † Ägaren af stamhuset Molkenborg i Fyn, grefve *A. G. Moltke Huitfeldt* å Glorup, f. d. danskt sändebud vid flera italienska hof, sedermera i några år landstingsman, mycket intresserad af konst och vetenskap.

— 29. Folktinget återinsatte i *försvarsförslaget* vensterns plan (56 röster mot 5); men derefter *förkastades* hela förslaget (med 47 emot 47 röster), emedan den så kallade björnbakska fraktionen, som ville fullständig afväpning, röstade emot.

— 30. Kongl. öppet bref, hvarigenom *folktinget upplöstes* och nya val föreskrefvos; såsom upplösningsgrund anfördes försvarsfrågan.

April 14. † i Flensborg löjtnant *Kloppenborg,* 84 år gammal, under kriget 1848—50 overvagtmester, mycket ifrig dansk-slesvigsk patriot, författare till en bok innehållande minnen från kriget.

— 25. *Allmänna val till folktinget.* Venstern återkom i tinget omkring 75 röster stark.

— 29. † i Rom statsrådet *Bravo,* under många år såsom dansk och svensk-norsk konsul ett utmärkt stöd för alla skandinaver i Rom.

Maj. 15. Kung *Georg* af Grekland och drottning *Olga* med barn kommo till Köpenhamn. — Den urtima riksdagen började.

— 16. Regeringen förelade sina förslag till *härens och sjöförsvarets* ordnande (bådadera i landstinget) till extraordinära försvarsåtgärder (fästningar) och till inköp af nya fältkanoner.

Juni 2. † Prinsessan *Carolina* af Mecklenburg-Strelitz, under åren 1841—46 förmäld med dåvarande kronprinsen, sedermera konung Frederik VII.

— 9. † Den talangfulle marinmålaren *Kloss.*

— 11. † Länsbaronen *Henrik Stampe* till Nysö (Seland).

— 12. Folktinget samtyckte till anskaffandet af nya *fältkanoner* till ett belopp af 2 mill. kronor.

—21—23. Folktinget diskuterade ett af vederbörande utskott med anledning af de *militära lagförslagen* uppgjordt betänkande, och vidtog slutligen (62 röster emot 24) *öfvergång till ordningen för dagen* med tillkännagifvande, det folket vore sinnadt att bevilja 30 mill. kr. (regeringen hade fordrat 33 mill.) under vilkor att en del af samma belopp uttoges genom skatt å förmögenhet och inkomst, till genomförandet af en lämplig försvarsplan, hvilken uteslöte Köpenhamns befästning och omfattade en militär stödjepunkt i Jutland. (Under diskussionen hade konseljpresidenten Estrup yttrat, att regeringen i fall af ytterligare motstånd ville låta saken falla, hvilka ord han sedermera förklarade endast innehöllo, att regeringen då ville försöka att genomföra sin plan efterhand.)

— 24. Folktinget (= vensterns medlemmar, emedan de öfriga folktingsmännen höllo sig undan,) beslöt att tillkännagifva (71 röster) det *ministéren* icke var i besittning af tingets förtroende. — Kgl. befallning genom hvilken riksdagens extraordinära samling afslöts.

— 28. Kungörelse om *qvinnors* rätt att freqventera universitetets *theologiska* föreläsningar.

Juli 4. Svenska och Danska män inbjödo till uppresande af ett försoningsminnesmärke öfver *slaget vid Lund.*

— 7. † Grefve *Wulff Scheel Plessen*, f. d. danskt sändebud i Stockholm under många år.

— 10. Öppnades den *södra fynska jernvägen* (Odense—Svendborg).

— 13. Öppnades den första allmänna *jutska industri-utställningen* i Århus.

—18-21. *Nordiskt filologmöte* i Köpenhamn (177 ledamöter, näml. 31 svenske, 38 norske och 108 danske).

— 16. *Kungliga familjen* for till Ryssland.

— 17. † Genremålaren *A. Plum.*

Aug. 1. † Folktingsmannen, målaremästaren *P. E. Olsen*, en mycket redbar, sjelfbildad man, utgången ur almogens led, en bland den förenade vensterns ihärdigaste motståndare.

— 3. † Öfverstehofmarskalken generalen *V. Oxholm.*

— 8. Invigdes och aftäcktes *Tyghe Brahes bildstod* nära det astronomiska observatorium i Köpenhamn.

— 25. † Länsbaronen *Juel-Brockdorff* till Tåsinge och Schulenborg (Fyn).

—23—26. *Kungliga familjen,* stadd på hemväg från Ryssland, besökte *Bornholm* och ankom till Köpenhamn.

Sept. 3. *Socialisterna* höllo sammankomst å »Nörrefælled» vid Köpenhamn; klagade inför krigsministern öfver den militära disciplinen (med anledning af att en husarrekryt, hvilken såsom socialist begått våldsamheter mot befäl, blifvit straffad.)

— 4. Grundstenen lades till ny kyrka vid Köpenhamn, »*Jakopskyrkan*» vid strandvägen.

— 9. Öppnades ny *jernväg* emellan Randers och Grenå i Jutland.

— 24. Invigdes å nyo med stor högtidlighet, i konungens och hans familjs närvaro, den fullständigt restaurerade *domkyrkan i Viborg* (samma stil och från samma tid — 11:te seklet — som Lunds domkyrka).

— 25. Aftäcktes *H. C. Örsteds bildstod* (på norra boulevarden) i Köpenhamn; med anledning häraf upprättade bryggaren *J. C. Jacobsen* den så kallade *Carlsborgs fond,* utgörande 1 mill. kronor, intecknade i den stora ölfabriken Carlsborg (nära Valby), hvaraf räntorna skola utgå med 20,000 kr. årligen under gifvarens lifstid, sedermera 50,000 kr. årligen, till befrämjande af naturvetenskapliga och tekniska studier och arbeten.

— 27. *Kronprinsen* for till Brüssel för att deltaga i hygieniska kongressen.

Okt. 2. Den *ordinära riksdagssamlingen* öppnades. På »finansloven» (bevillningsförslag och budget) föreslog regeringen upptagandet af flera större belopp till påbörjande af försvarsarbetena; nekade till åläggande af inkomstskatt, emedan landets finansiela ställning var utmärkt god.

— 6. Kung *Georg af Grekland* reste hem.

— 14. Folktinget *förkastade* regeringens förslag till allmän *tullreform.*

— 16. Folktinget *förkastade* regeringens förslag om tillökning af *skollärarnes löner,* hvilka på mångfaldiga ställen knappast äro nog stora, att lifnära en ensam man.

— 17. Folktinget *förkastade* 1) förslag till ombyggning (högst nödvändig) af *polytekniska skolans* lokal, 2) förslag om uppförandet af utställningslokal vid *konstakademien,* 3) förslag om inskränkningar i *bränvinshandeln å Färöarna,* mycket starkt anbefalldt af sjelfva lagtinget (motsvarande »landstingen» i Sverige) på Färöarna. — Den offentligen tillkännagifna hufvudgrunden till dessa beslut var vensterns önskan att sålunda tvinga ministéren att ingifva sin demissionsansökan.

— 27. *Val i Nordslesvig till preussiska underhuset.* Röstupptecknningen utvisade, både att danska delen af Slesvig ännu håller lika fast vid sin fordran att enligt Pragfreden åter komma till Danmark, och att danska nationaliteten icke sedan 1867, när de första valen företogos, lidit någon förlust vare sig i yttre område eller i inre kraft.

Nov. 3. † i Reykjavik konferensrådet *Bjarne Thorsteinsson*, f. d. »amtmand», vän till Rask, medstiftare (1816) af isländska litteratursällskapet (»bokmenta felag»), 96 år gammal.

Dec. 2. *Kongl. resolution*, enligt hvilken riksdagen förlängdes till d. 2 Febr. 1877.

— **17.** † *Cornelius Peterssen*, gammal hedervärd riksdagsbonde från Fyn.

— **21.** Folktinget diskuterade ånyo »*finansloven*»; förkastade alla af regeringen fordrade beviljningar till nya försvarsverks påbörjande, nekade det hittills af staten gifna belopp till understödjande af kungliga theaterns verksamhet.

— **27.** † Skalden *Frederik Paludan Müller*, 67 år gammal.

— **30.** † (i Paris) Skalden *Christian Winther*, 80 år gammal.

Finland.

Jan. 2. *Finlands Statskontor* (Regl. den 26 Juli 1875) begynte sin verksamhet.

— **8.** † Minister—stats—sekreteraren, grefve *Alexander Armfelt* i S:t Petersburg.

— **13.** *Tavastehus—Tammerfors—Åbo jernväg* öppn. för trafiken.

— — Minister-stats-sekreterare-adjointen, frih. *Stjernvall-Wallén* utn. till *minister-stats-sekreterare.*

— **19.** Reglemente angående *inqvartering samt transport af trupper* och militärpersedlar.

Febr. 3. Lag angående vilkoren för beviljande af *koncession för anläggande af jernvägar.*

Mars 30. Förordning angående *patenträtt.*

Maj 8. Förordning angående *berättelse som af Prokuratorn i K. Senaten* hädanefter vid landtdag skall till Finlands ständer afgifvas.

— **24.** † Docenten *K. F. Eneberg* i Mosul under en vetenskaplig forskningsresa i Mesopotamien.

Juni 1. Första finska *kyrkomötet* i Åbo.

— **16.** Kungörelse angående inrättandet af en extra ordinarie *profession i svenska språket och litteraturen* vid universitetet i Helsingfors.

— **22.** *Åbo—Tavastehus—Tammerfors jernvägs* högtidliga invigning.

— **28.** *Wasa hofrätts hundraårsfest.*

Juli 1. Första allmänna finska *konst- och industriutställningen* öppnades i Helsingfors.

— 14. H. K. M., Finlands storfurste *Alexander II besökte* Helsingfors jämte gemål, samt Storfursten Tronföljaren jämte dess gemål och hertiginnan af Edinburg.

— 16. Manifest, hvarigenom då varande vice *ordförandena och ledamöterne i Kejs. Senaten för Finland* förordnades att qvarstå under näst följande tre års period (1 September 1876—31 Augusti 1879).

Aug. 14. Första finska *tidningsmannamötet* i Helsingfors.

— 23. Nådigt påbud till Finlands ständer om en allmän *landtdags öppnande* i Helsingfors den 23 Januari 1877.

Sept. 3. Sjunde allmänna finska *landtbruksmötet* i Helsingfors.

— — Temporär *utställning af boskap* m. m. i sammanhang med den allmänna expositionen.

— 17. Allmänna finska *utställningen* afslöts.

Dec. 13. Kungörelse angående uppbärande af tillskottstull, under benämning *sjöfartsafgift.*

Bibliografi. 2.

Förteckning

på

Böcker och Skrifter berörande Sveriges Historia, hvilka utkommit under år 1876.

Tillägg till 1875.

102. **Caspia.** Von *B. Dorn.* Utgör N:o 1 af »Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg» VII:e série, tome XXIII. Petersburg, Leipzig, Voss. XXXVII + 425 sid. 4:o.
Innehåller bl. a. 2 uppsatser af *Kunik,* som beröra de svenska Varägernas historia. Se nedan: »Recensioner» 209.

103. **Samuel Pufendorf.** Von *Heinrich von Treitschke.* I. Utgör sid. 614 — 655 i »Preussische Jahrbücher», 35 Band. Berlin, Reimer. II. Utg. sid. 61—109 ibid. 36 Band.

104. **Carl XII Verbindungen mit Frankreich während seines Aufenthaltes in Sachsen im Jahre 1706—1707.** Inaugural-Dissertation der philosophischen Facultät der Universität Rostock, vorgelegt von D:r phil. *Heinrich Bundt.* Eisenach, Rostock. 4:o. 20 sid.

105. **Die Katastrophe der Schweden in Schleswig Holstein im Jahre 1713.** Von *Reinh. Koser.* Utgör sid. 529—608 i »Zeitschrift für Preussische Geschichte und Landeskunde, herausgeg. von Const. Rössler». Jahrg. 12. Berlin.

106. **Das Königliche oder Polnisch-Preussen während der Zeit des Nordischen Krieges,** ein Beitrag zur Vaterländischen Geschichte, welchen mit Genehmigung der philosophischen Facultät der Universität Rostock zur Erlangung der philosophischen Doktorwürde herausgegeben hat *August Merten,* ordentl. Lehrer am Königl. Gymnasium zu Culm a / Weichsel. Culm. 27 sid.

107. **Allmän Krigshistoria** af Furst *N. S. Galitzin,* generallöjtnant vid ryska generalstaben. Första afdelningen. Forntiden. Från preussiska majoren Streccius' tyska öfversättning till svenska öfverflyttad af *C. O. Nordensvan,* löjtnant vid K. Andra Lifgardet. Första delen. Med 4 kartor, 9 slagplaner och 3 planscher. Sthlm, militärlitteraturföreningen. XII + 531 sid. Pr. 5 kr.

1876.

108. **Sveriges Historia** från äldsta tid till våra dagar, författad af *Oscar Montelius, Hans Hildebrand, Oskar Alin, Martin Weibull, Rudolf Tengberg* och *John Hellstenius.* Första delens andra och tredje häfte (med 206 träsnitt), sid. 81—240; andra delens första—fjerde häfte (med 248 träsn.), sid. 1—320. Sthlm, Linnström. Pr. 1 kr. för häftet. (Se N:o 1.)
Se nedan: »Recensioner» 208.

109. **Seks Forelæsninger over Nordens Oldtid** ved *Frederik Barfod.* Kbhvn, Schönberg. (Med samlingstitel: »Forelæsninger over Nordens Historie» ved dens.) X + 217 sid. Pr. 2,65.

110. **Historiskt Bibliotek** utgifvet af *Carl Silfverstolpe.* Andra delen. Sthlm, Klemmings Antiqvariat & Sortiment. 436 + LIV sid. Pr. 7,50.
Innehåll:
Förhandl. rör:de Katarina Ulfsdotters kanonisation af *Carl Silfverstolpe.*
K. Johan III:s bygnadsföretag (slutet) af *V. Granlund.*
Handl. rör:de söndringen mellan Hertig Carl och Rådsherrarne 1594—1600 af *E. W. Bergman.*
Handl. rör:de Johan Adler Salvii upphöjelse till Riksråd af *C. T. Odhner.*
Öfversigt af den Polska Litteraturen med särskildt afseende på Svenska Historien af *Xaver Liske.* III.
Granskningar och anmälningar.
Bibliografi.
Se nedan: »Recensioner» 211.

111. **Samma verk.** Ny Följd. Första delen, första och andra häftet. Sthlm, Norstedt. 306 + XCIII sid. Pr. 5,75.
Innehåll:
Medeltidsgillena i Sverige af *H. Hildebrand.*
Om det Vatikanska Arkivet af *E. Hildebrand.*
Hertig Adolf Johans sista lefnadsår af *O. v. Feilitzen.*
Kolonien Nya Sveriges grundläggning 1637—1642 af *C. T. Odhner.*
Sommarfälttåget i Brandenburg 1675 af *J. Mankell.*
Granskningar och anmälningar.

112. **Historisk Tidsskrift** udgivet af den *Norske Historiske Forening.* Fjerde Binds Förste Hefte. Krsta. 112 sid.

113. **Historisk Tidsskrift,** fjerde Række, udgivet af den *Danske Historiske Forening* ved dens Bestyrelse. Redigeret af *E. Holm.* Femte Binds tredje Hefte. Kbhvn. Sid. 333 - 414 + L.1—L.44. Pr. 1,35.

114. **Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv,** indeholdende Bidrag til Dansk historie af utrykte Kilder. Sjette Binds förste Hefte. Kbhvn. 4:o. XIV + 52 sid.

115. **Danske Magazin,** fjerde Række. Udgivet af det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. Fjerde Binds tredie Hefte. Kbhvn, Gyldendalske Boghandel. Sid. 191 - 286. (Med en plansch.) 4:o. Pr. 1,50.

116. **Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- och Litteratur-historie.** Udgivne af *Chr. Bruun, O. Nielsen* og *S. Birket Smith.* Anden Række. Fjerde Binds fjerde Hefte. Kbhvn, Gyldendalske Boghandel, sid. 289—395. Pr. 1,50. Femte Binds förste, andre Hefte. Ibid. sid. 1 - 192. Pr. 1,50 häftet.
Inneh. bl. a.: »Bemærkninger om nogle Haandskrifter i Upsala Bibliotek» af Joh. C. H. R. Steenstrup; »Bidrag til Danmarks Historie under Christian V, samlede fra udenlandske Arkiver af C. F. Allen.» Udg. af Chr. Bruun. VII. Svenske Relationer 1679—99. (Fra Rigsarkivet i Stockholm.)

117. **Aarböger for Nordisk Oldkyndighet og Historie,** udgivne af det *Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab.* 1876. Förste - andet Hefte. Kbhvn, Gyldendalske Bogh. Sid. 1—184. Pr. 4 kr. för bandet (= 4 häften).

118. **Den Nordiske Kirkes grundlæggelse og förste Udvikling.** Af *A. D. Jörgensen.* Tredje Hefte. Kbhvn, Gad. Sid. 385 - 608. Pr. 3,75.
(Se N:o 15.)

119. **Indledning i Normannertiden.** Af *Johannes C. H. R. Steenstrup.* (Med samlingstitel: »Normannerne».) Kbhvn, Klein. VIII + 381 sid. Pr. 6 kr.
Se nedan: »Recensioner» 212.

120\. **Nytt svar på den gamla frågan: Hvar låg Ansgarii Birka?** Afhandling, uppläst i östgöta fornminnesförening den 20 December 1875. Af *L. E. Wiede*, kyrkoherde. Norrköping, Randel. 72 sid. Pr. 1 kr.

121\. **Berättelser ur Svenska Historien.** Andra delen, innehållande Katolska Tiden. Till ungdomens tjenst utgifven af *And. Fryxell*. Tionde upplagan. Sthlm, Hierta. 242 sid. o. 2 tabeller. Pr. 2 kr.

122\. **Äldre Vestgötalagen.** Normaliserad text. (Utg. af *Eugène Schwarz* och *Adolf Noreen*.) Ups., Schultz. VIII + 4 opag. + 67 sid. Pr. 1,25.

Se nedan: »Recensioner» 210.

123\. **Die Universität Paris und die Fremden an derselben im Mittelalter.** Ein Beitrag zur Geschichte dieser hohen Schule. Von D:r *Alexander Budinszky*. Prof. an der Universität Czernowitz. Berlin, Hertz. IX + 234 sid. Pr. 7 kr.

Se nedan: »Recensioner» 213.

124\. **Ueber den letzten Urkundenfund im Revalschen Rathsarchiv.** (Nov. 1875.) Von *Gotthard von Hansen*. Jemte: *Regesten* der im Jahre 1875..... wieder aufgefundene Documente. Von *Eduard Papst* und *Gotthard von Hansen*. Utgöra sid. 147—280 i »Beiträge zur Kunde Ehst- Liv- u. Kurlands, herausgeg. von der Estländischen Literärischen Gesellschaft». Band II. Heft. 2. Reval, Lindfors.

De förtecknade 330 urkunderna omfatta tiden 1248 – 1652. Ett stort antal rör de Sverige.

125\. **Traktaten i Orechovetz den 12 Augusti 1323.** Den äldsta fördragsurkunden mellan Sverge och Ryssland. Kritisk undersökning af *O. S. Rydberg*. Med ett fotolitografiskt aftryck af den ryska texten efter den enda bevarade handskriften, kopia från 17:de århundradet i Kongl. Svenska Riksarkivet. Sthlm, Norstedt. 72 sid. imp. 8:o.

Utgör separataftryck med förord och ombruten text (i blott 15 ex.) af det större verket: »Sveriges Traktater med Främmande Magter», utg. af dens. (1:a delen ibid. 1877.)

126\. **Scriptores rerum Suecicarum medii ævi** edidit et illustravit *Claudius Annerstedt*, in regia academia Upsalensi histor. docens. Tomi III:i sectio prior. Ups., Berling. X + 341 sid. + corrigenda. Fol. Pr. 8,50.

127\. **Svenskt Diplomatarium från och med år 1401,** utgifvet af Riks-Archivet genom *Carl Silfverstolpe*. Första delen. Andra häftet. Sthlm, Norstedt. 240 sid. Pr. 7 kr.

(Se N:o 24.) Omfattar handl. fr. d. 23 April 1403—d. 3 Sept. 1405. Se nedan: »Recensioner» 215.

128\. **Stockholms Stads Jordebok 1427—1474.** Utgifven af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia, med understöd af Stockholms stad, genom *Hans Hildebrand*. (Med samlingstitel: »De Svenska Stadsböckerna från äldre tid. I.») Sthlm. 458 sid. Pr. 7,50.

129\. **Finlands statsrättsliga ställning under medeltiden.** Af *M. G. S(chybergsson)*. Utgör sid. 67—80 af Finsk Tidskrift för Vitterhet, Vetenskap, Konst och Politik, utgifven af *C. G. Estlander*. Tom. I, h. 2. Hfors, Simelii arfvingar.

130\. **Diplomatarium Norvegicum.** Oldbreve til kundskab om Norges indre og ydre forhold, sprog, slægter, sæder, lovgivning og rettegang i middelalderen. Samlede og udgivne af *C. R. Unger* og *H. J. Huitfeldt*. Niende Samling. Förste Halvdel. Chrsta, Malling. 416 sid. Pr. 1 spd. 60 sk.

131\. **De ældste danske Archivregistraturer,** udgivne efter Beslutning af det Kongl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, efter Originaler i Geheimearchivet. Fjerde Binds förste Hefte. Kbhvn, Gyldendalske Boghandel. 420 sid. Pr. 5 kr.

132\. **Hansische Geschichtsblätter.** Herausgegeben vom *Verein für Hansische Geschichte*. Jahrg. 1875. Leipzig, Duncker & Humblot. 1876. 266 + XXXIV sid. Pr. 6,80.

133. Hansisches Urkundenbuch. Bearbeitet von *Konstantin Höhlbaum*. (Herausgegeben vom Verein für Hansische Geschichte.) Band I. Halle, Buchh. d. Waisenhauses. 4:o. XVIII + 524 sid. Pr. 15 kr.
Se nedan: »Recensioner» 216.

134. Hanserecesse von 1431 - 1476. Bearbeitet von *Goswin frhr von der Ropp*. Erster Band. Leipzig, Duncker & Humblot. XXIV + 595 sid. 4:o. Pr. 18 kr.
Omfattar åren 1431—36. Se nedan: »Recensioner» 217.

135. P. A. Munch. Samlede Afhandlinger, udgivne efter offentlig foranstaltning af D:r *Gustav Storm*. IV. Chrsta. 646 sid. Pr. 1,80 häftet.
Denna del, hvarmed samlingen afslutats, inneh. bl. a.: »Visen om Axel Thordsön og skjön Valborg», »Diplomatiska Bidrag till Erkebiskop Jens Grands Levnetshistorie» m. m.

136. Om det Vatikanska Arkivet och Påfvebrefven. Af *E. Hildebrand*. Utgör sid. 96—116 af Historiskt Bibliotek III. (Se N:o 111.)

137. Medeltidsgillena i Sverige. Af *Hans Hildebrand*. Utgör sid. 1—96 af Historiskt Bibliotek III. (Se N:o 111.)

138. Förhandlingarna rörande Katarina Ulfsdotters kanonisation. Af *Carl Silfverstolpe*. Utgör sid. 1—19 af Historiskt Bibliotek II. (Se N:o 110.)

139. Zur Deutsch-Skandinavischen Geschichte des XV Jahrhunderts. Von *G. Freiherr von der Ropp*. Leipzig, Duncker & Humblot. IV + 187 sid. Pr. 4 kr.
Se nedan: »Recensioner» 218.

140. Johann Renner's Livländische Historien. Herausgegeben von *Richard Hausmann* und *Konstantin Höhlbaum*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. XXXV + 427 sid. Pr. 9 kr.
Omfattar medeltiden och intill 1582.

141. Das Verhalten des Reiches gegen Livland in den Jahren 1559 - 1561. Von *F. Reimann*. Utgör sid. 345—380 i Sybels Historische Zeitschrift, 35 Band.

142. Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558 - 62. Auf Veranstaltuug des Rigaschen Raths aus inländischen Archiven herausgegeben von Friedr. Bienemann. Band V. 1561 - 1562. Riga, Kymmel. L + 539 sid. Pr. 13,50. Se nedan: »Recensioner» 221.

143. Ueber die angebliche Belagerung Riga's im Jahre 1567. Von *R. Hausmann*. I »Mittheilungen aus der livländischen Geschichte». 12 Band. 2 Heft.

144. Minne af Riksmarsken Grefve Svante Sture. Af *V. E. Svedelius*. Utgör sid. 59—384 i Svenska Akademiens Handlingar 51 delen.
Se nedan: »Recensioner» 224.

145. Erik XIV:s fall. Historisk berättelse af *J. Mankell*. Med porträtt af konung Erik XIV. Sthlm, Gustafsson. 170 sid. Pr. 2,75.

146. Relazione sul regno di Suezia di Antonio Possevino Montovano, con documente tratti dall'Archivo storico dei Gonzaga. (Publ. p. Pietro Ferrato.) Firenze. 38 + V sid. Utgör Dispensa 3 af »Curiosità storiche Montovane». Samma skrift är förut tryckt i »Thesoro Politico», Colonia 1589, 4:o. sign. A—Diij, samt öfversatt på latin i »Thesaurus Politicus» III, Coloniæ 1611, 8:o. sid. 486—530, och ånyo hos Theiner: »Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl». I. Augsburg 1839, sid. 278—287.

147. Konung Johan III:s Bygnads- och Befästningsföretag. Bref ur Riks-Registraturet 1568—1592, meddelade af *Victor Granlund*. II. Utgör sid. 21—254 af Historiskt Bibliotek II. (Se N:o 34 och 110.)

148. Handlingar rörande söndringen mellan Hertig Carl och Rådsherrarne 1594—1600. Samlade och ordnade af *E. W. Bergman*. Utgör sid. 255—354 af Historiskt Bibliotek II. (Se N:o 110.)

149. **Berättelser ur Svenska Historien.** Femte delen, innehållande Lutherska Tiden. III Afdelningen, Karl den nionde. Till ungdomens tjenst utgifven af *And. Fryxell*. Sjunde upplagan. Sthlm, Hierta. 102 sid. o. 2 tab. Pr. 1,25.
150. **Konung Carl IX:s krig i Livland åren 1602–1605.** Af *G. Tranér*. Akad. Afh. (Ups.) 44 sidor.
151. **Louis de Geer et la colonisation Wallonne en Suède,** par Le D:r *Charles-Frédéric Wiberg*. Avec introduction par S. Bormans, Archiviste de l'État à Namur. (Jemte en stamtafla.) Extrait du Bulletin de l'Institut archéologique liégeois. Liége, Vaillant-Carmanne. 60 sid.
152. **Gustave Adolphe.** Par *A. Claveau*. I »Journal Officiel» 28 janv. 1:er & 3 fév. 1876.
153. **La destruction de Magdebourg et Tilly.** Par *Rod. Reuss*. Utgör sid. 202—227 i »Revue Historique» dirigée par G. Monod et G. Fagniez. Première Année. Tome Premier.
154. **Zur Literatur der Flugschriften über die Zerstörung Magdeburgs 1631.** Von *Holstein*. I »Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg» 11 Jahrg. 3 Heft. Magdeburg, Schäfer.
155. **Tilly nach der Schlacht bei Breitenfeld.** (Von *F. Schnorr v. Carolsfeld?*) Utgör sid. 53—85 i »Archiv für Literaturgeschichte». Band 6.
156. **Zur Kritik der Quellen über die Einname Hanaus durch den schwedischen Oberstlieutenant Hubald am 1 Nov. 1631.** Von *A. Duncker*. I »Mittheilungen des Hanauer Bezirksvereins für hessische Geschichte und Landeskunde». N:o 5.
157. **Der dreissigjährige Krieg,** kurz und schlicht dargestellt von *Ernst Hoffman*, d:r philos. Zweite Aufl. Prag. 96 sid. Pr. 80 öre.
158. **Eine Scene aus dem 30 jährigen Kriege.** Von *C. Wehrmann*. Utgör sid. 131—132 i »Hansische Geschichtsblätter», Jahrg. 1875. Leipzig, Duncker & Humblot.
159. **Die Schlacht bei Wittstock.** Ein Beitrag zur Geschichte des 30 jährigen Krieges. Von *Rudolf Schmidt*. Halle, Gesenius.
Se nedan: »Recensioner» 226.
160. **Johan von Rusdorf,** kurphälzischer Gesandter und Staatsmann während des dreissigjährigen Krieges. Von D:r *Friedrich Krüħner*. Halle, Gesenius. 122 sid. Pr. 2,25.
161. **Trettioåriga Kriget och Underhandlingarna i Tyskland från Gustaf II Adolphs död till Westfaliska fredsslutet.** Historisk undersökning af *Abraham Cronholm*. Första delens första afdelning. Sthlm, Hæggström. Tillegnan, företal, 607+IV sid. Pr. 7,50.
162. **Sveriges deltagande i Vestfaliska Fredskongressen och grundläggningen af det svenska väldet i Tyskland.** Af *C. T. Odhner*. Utgör sid. 37—370 af Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets-Akademiens Handlingar. Tjugondesjunde delen. Ny följd. Sjunde delen. Sthlm, Akademiens förlag.
(Samma arbete som N:o 43.) Se nedan: »Recensioner» 230.
163. **Danmarks ydre politiske Historie** i Tiden fra Freden i Lybek til Freden i Prag. (1629—1635.) Af *J. A. Fridericia*. Kbhvn, Hoffensberg et comp. (Med samlingstitel: Danmarks ydre polit. Historie i Tiden fra Freden i Lybek til Freden i Kjöbenhavn (1629—1660. I). Förord+314 sid. Pr. 4 kr.
164. **Kolonien nya Sveriges Grundläggning 1637-1642.** Af *C. T. Odhner*. Utgör sid. 197—235 af Historiskt Bibliotek III. (Se N:o 111.)
165. **Gesandtschaftsbericht über die Theilnahme der Hansestädte an die Friedensverhandlungen zu Brömsebro 1645.** Mitgetheilt von Staatsarchivar *Wehrmann*. Utgör sid. 407—475 af Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. Band III. H. III. Lübeck, Grautoff.

166. **Bericht über die Gesandtschaft der Hansestädte nach Stockholm zur Beglückwünschung der Königin Christine im Jahre 1645.** Af *dens.* Ibid. sid. 476—488.
167. **Om tullförhållandena mellan de skandinaviska rikena från äldsta tider till freden i Brömsebro 1645, med särskildt afseende på Öresundstullen.** Af *P. A. Hammarström.* Utgör N:o III i Lunds Universitets Årsskrift, Tom. XII (1875—1876). Lund, Gleerup. 4:o. 31 sid.
168. **Handlingar rörande Johan Adler Salvii upphöjelse till Riksråd.** Meddelade af *C. T. Odhner.* Utgör sid. 355—368 af Historiskt Bibliotek II. (Se N:o 110.)
169. **Raimondo Montecuccoli, la sua famiglia e i suoi tempi,** del marchese commendatore *Cesare Campori.* Firenze, Barbèra. 569 sid.
Inneh. bidrag till såväl 30-åriga krigets som dr. Christinas historia, före och efter hennes tron-afsägelse.
170. **Berättelser ur Svenska Historien** af *C. Georg Starbäck.* Fortsättning af *P. O. Bäckström.* Fjortonde delen (i 2 häften). Carl X Gustaf. Sthlm, Beyer. 532 sid. Pr. 2 kr. Femtonde delen (i 2 häften). Carl XI:s minderårighet. Ibid. 440 sid. Pr. 2 kr.
171. **Polnisch-Preussen zur Zeit des ersten schwedisch-polnischen Krieges.** Von *Kawczynski.* Gymnasial-programm. Braunsberg. 24 sid. 4:o.
172. **Handlingar rörande Sommarfälttåget i Brandenburg 1675 och Striden vid Fehrbellin.** Sammanställda af *J. Mankell.* (Med 1 karta.) Utgör sid. 237—305 af Historiskt Bibliotek III. (Se N:o 111.)
173. **Svenskar och Tyskar om Slaget vid Fehrbellin.** Af *J. Mankell.* Utgör sid. 385—412 i Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift (N:o 13) 1876. Sthlm, Norstedt.
174. **Slaget vid Lund den 4 December 1676.** Sthlm, Svensson. 24 sid. Pr. 25 öre.
175. **Slaget vid Lund den 4 December 1676.** (Med 1 karta.) Sthlm. 27 sid. Ej i bokh.
176. **Bidrag till Historien om Pfalzgrefven Hertig Adolf Johans sista lefnadsår och familjeförhållanden.** Af *O. v. Feilitzen.* Utgör sid. 116—196 af Historiskt Bibliotek III. (Se N:o 111.)
177. **Livland im achtzehnten Jahrhundert.** Umrisse zu einer livländischen Geschichte von *Julius Eckardt.* Erster Band. Bis zum Jahre 1766. Leipzig, Brockhaus. XVI + 595 sid. Pr. 10 kr.
Inneh. äfven en inledning: »Livland unter Schwedischer Herrschaft».
178. **Bidrag til Danmarks Historie under Christian V,** samlede fra udenlandske Arkiver af *C. F. Allen.* Udgivne af *Chr. Bruun.* VII. Svenske Relationer 1679—99. (Fra Rigsarkivet i Stockholm.) Utgöra sid. 76—187 af »Danske Samlinger for Historie, Topografi» etc. (Se N:o 116.) Anden Række. Fæmte Bind.
179. **Om konungens utnämningsrätt till ämbeten enligt 1720 års regeringsform.** I. Akad. Afh. (Ups.) af *Edvard Tibell.* Sthlm. 59 sid.
180. **Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719.** Andra delen. 1723. Första häftet. Sthlm, Norstedt. 321 sid. Pr. 4 kr. Andra häftet. Ibid. Sid. 323—522. Pr. 2,50.
På Ridderskapets och Adelns bekostnad utg. af *E. W. Montan.*
181. **Danmarks uppträdande i den Svenska Tronföljarefrågan, åren 1739—1743.** Efter handlingar i K. Danska Geheimearkivet och Svenska Riksarkivet. Af *Olof Nilsson,* Filosofie Doktor. III. Malmö. 24 sid. 4:o. (Se N:o 61.)
182. **Minnesteckning öfver Augustin Ehrensvärd.** Föredragen på Kongl. Vetenskaps-Akademiens högtidsdag den 31 Mars 1876. Af *C. Fr. Wærn.* Sthlm, Norstedt. Pr. 80 öre.

183. **Seekriegsrechtliches aus dem siebenjährige Kriege.** Von *O. Eichelmann.* I »Russische Revue» 5 Jahrg. 2 Heft.
Angår handelstraktaten af d. 27 April 1758 mellan Sverige och Ryssland.

184. **Anmärkningar vid Herr Professor And. Fryxells skildring af Emanuel Svedenborg uti hans Berättelser ur Svenska Historien;** utgifna af *H. I. Carlson.* Sthlm, Nya kyrkans bekännares förlag. 73 sid. Pr. 75 öre.

185. **Historisk framställning af den svensk-finska handelslagstiftningen från Gustaf Vasas regering till 1766.** Akad. Afh. (Helsingfors) af *Ernst Gustaf Palmén,* Filosofie Magister. Hfors, Frenckell. IV + 180 sid.
Se nedan: »Recensioner» 233.

186. **Konung Gustaf III:s efterlemnade och femtio år efter hans död öppnade papper.** Öfversigt, utdrag och jämförelse af *E. G. Geijer.* (Ny upplaga med titel: Supplement till Erik Gustaf Geijers Samlade Skrifter. Första bandet. Första häftet.) Sthlm, Norstedt. 161 sid. Pr. 1 kr.

187. **Gustave III Roi de Suède et Anckarstroëm 1746–1792.** Par M. le Baron *de Nervo.* Membre des Académies de Florence et de Madrid orné du portrait du roi. Paris, Lévy. 420 sid. Pr. 8 kr.

188. **Minnen och Anteckningar af Lars von Engeström.** Utgifna efter handskrifter och samlingar, tillhöriga grefve L. S. von Engeström och Svenska Riksbiblioteket af *Elof Tegnér.* Första bandet, med förf:s porträtt samt fyra färgtryckta planscher. Sthlm, Beijer. XVI + 360 sid. Pr. 4,50. Andra bandet. Ibid. VI + 434 sid. + rättelser. Pr. 4,50.

189. **Catharina II und Gustaf III, König von Schweden, 1789–1792.** Von *K. N. Schilder.* I »Russkaja Starina», 7:de årg. 11 häftet.

190. **Berättelser om förhandlingarna vid riksdagen 1809–1810.** Af *A. Ahlén.* 1. Hist. Afhandling, som jemte theser med samtycke af domkapitlet i Skara till offentlig granskning framställes. Kristianstad, Möller. 107 sid. Pr. 1 kr.

191. **Om 1809–10 års Riksdags statsrättsliga betydelse för statsregleringen.** II. Af *Herman Ludvig Rydin.* Inbjudningsskrift till afhörande af de .... föreläsningar, med hvilka prof. (i Upsala) J. T. Nordling och P. S. L. Annerstedt tillträda sina embeten. Ups. Sid. 49–120. (Se N:o 66.)

192. **Breve fra Danske og Norske, især i Tiden nærmest efter Adskillelsen.** Udgivne af *Ludvig Daae,* Professor vid Universitetet i Christiania. Kbhvn, Gyldendalske Boghandel. 375 sid. Pr. 5 kr.

193. **Paul Christian Holsts Efterladte Optegnelser om sit Liv og sin Samtid,** udgivne af den norske historiske Forening. Chrsta, Mallingske Bogtr. VIII + sid. 193—517. (Se N:o 67.)

194. **Några anteckningar från våra Ståndsriksdagar 1809–1865** af *—lm—* Femte häftet. Riksdagarne 1847—1848 samt 1850–1851. Sthlm, Hæggström. Förord + 246 sid. Pr. 3 kr. (Se N:o 70.)

195. **Carl XV. Politiska Tilldragelser i Europa från 1814 till och med 1876.** Af *Junius.* Första delen. Sthlm, Deléen. IV + 399 sid. + förord och rättelser. (Med porträtt af furst Metternich.) Pr. 4 kr.
Förf. är *G. C. Hebbe.*

196. **Bilder ur Sveriges Krigshistoria.** I. Af *Gustaf Björlin.* Sthlm, aktiebol. Nu. 160 sid. Pr. 2,50.
Se nedan: »Recensioner» 237.

197. **Allmän Krigshistoria** af Furst *N. S. Galitzin,* generallöjtnant vid ryska generalstaben. Första afdelningen. Forntiden. Från preussiske majoren Streccius' tyska öfversättning till svenska öfverflyttad af *C. O. Nordensvan,* löjtnant vid K. Andra Lifgardet. Andra delen.

Med 4 slagplaner och 4 planscher. Sthlm, Militärlitteraturföreningen. VII + 232 sid. Pr. 2,50. (Se N:o 107.)

198. **Åkerns Sagor. Spridda drag ur Odlingshäfderna och Folklifvet på Gotland.** Af *P. A. Säve.* Sthlm, Norstedt. 140 sid. Pr. 1,50.
Ingår äfven såsom 1:a häftet i årgången 1876 (34:de delen) af Handlingar rörande Landtbruket och dess Binäringar utgifna af K. Sv. Landtbruks-Akademien.

199. **Skandinavisk Laghistoria.** Af *Harald Hjärne.* Utgör sid. 178–288 i Svensk Tidskrift för Literatur, Politik och Ekonomi. 1876.
Innehåller äfven en öfversigt af de nyaste arbetena rörande detta ämne.

200. **Statistiska Meddelanden** af *J. Hellstenius.* I. Sthlm, Norstedt. 88 sid. Pr. 1,25.

201. **Sveriges Statsförfattningsrätt.** Af *C. Naumann.* Ny uppl. öfversedd och tillökt. Första häftet. 144 sid. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr.

202. **Inledning till Europas och Amerikas Statskunskap** af *Wilhelm Erik Svedelius,* skytteansk professor vid Upsala Universitet. Förra delen. Upsala, Schultz. IV + 2 opag. + 535 sid. Pr. 5,50. Senare delen. Ibid. VIII + 690 sid. Pr. 7 kr.

203. **Öfversigt af den Polska Litteraturen med särskildt afseende på den Svenska Historien.** Af *Xaver Liske,* Prof. vid Universitetet i Lemberg. Öfvers. från Förf:s tyska original-handskrift. II. Utgör sid. 369–436 af Historiskt Bibliotek II. (Se N:o 74 och 110.)

204. **Illustrerad Verldshistoria från Äldsta till Nyaste Tid,** utarbetad af Doc. *O. Alin,* Doc. *C. Annerstedt* m. fl. under redaktion af *Ernst Wallis.* Tredje bandet. Första—Fjerde häftet. Sthlm, Centraltryckeriet. Sid. 1—288. *Samma bok,* utg. af *Ernst Wallis.* Femte bandet, utarbetadt af Doc. *C. Annerstedt,* Fil. Lic. *S. Boëthius* m. fl. under redaktion af *Magnus Höjer.* Första, andra häftet. Ibid. Sid. 1 160. Pr. 1 kr. för hvarje häfte. (Se N:o 75.)

205. **Skandinavien und Deutschland.** Von *D:r J. J. Borelius,* ordentlichem Professor der Philosophie in Lund. Berlin, Hempel. VIII + 102 + 2 opag. sid. Pr. 2 kr.

206. **Svenskt Biografiskt Lexikon.** Ny följd. Sjunde bandet. Första häftet. Sthlm, Beijer. 208 sid. Pr. 2 kr.
Utg. af *E. Tegnér.* Inneh. bl. a. biografier öfver hertig Magnus af Östergötland, C. R. L. Manderström, Bernh. von Mehlen och Charles de Mornay. Under årets lopp afslutades utgifningen af de omtryckta 8 första delarne af äldre följden.

207. **Sveriges Adel under 1600—1700-talen.** Samtida Minnesteckningar jemte Anmärkningar utgifna af *Carl Arvid Klingspor.* Första Bandet. Ups., Schultz. IV + 574 sid. Pr. 10 kr. Andra Bandet. Första häftet. Ibid. sid. 1—144. Pr. 10 kr. (för hela bandet = 4 häften).
Första Bandet började utgifvas 1875.

Recensioner.

208. **Sveriges Historia** från äldsta tid till våra dagar, författad af *Oskar Montelius, Hans Hildebrand* m. fl. (Se N:o 1 och 108). Recens. i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1876 N:o 31, sid. 1008—1009 och i Finsk Tidskrift för Vitterhet, Vetenskap etc. Tom. I (1876) häft. 1, sid. 49—52 af *G. F.*

209. **Caspia.** Von *B. Dorn.* (Se N:o 102.) Recens. i Götting. Gel. Anzeigen, 1876, Stück 33, sid. 1046—1056 af *F. Justi,* och i Sybels Historische Zeitschrift. Neue Folge, Erster Band, sid. 235—242, af *Alfred von Gutschmid.*

210. **Äldre Vestgötalagen.** Normaliserad text. (Se N:o 122.) Recens. i Historiskt Bibliotek. Ny Följd. I, sid. XXXVII—XXXIX af *—r.*

211. **Historiskt Bibliotek** utgifvet af *Carl Silfverstolpe.* (Se N:o 110.) I, II Recens. i Jenaer Liter.-Zeitung, 1876, N:o 21 och 33 sid. 331—332 och 523—524, af *Konst. Höhlbaum,* i Finsk Tidskrift för Vitterhet, Vetenskap etc. Tom. I (1876) häft. 3, sid. 213—215 af C. G. E(stlander); I, II och III 1, 2 Recens. i Norsk Literaturtidning 1876 N:o 19, och i Framtiden, årg. 1877, 1:a häft. sid. 66—67 af *A. H.*

212. **Inledning i Normannertiden.** Af *Johannes C. H. R. Steenstrup.* (Se N:o 119.) Recens. i Historiskt Bibliotek, Ny Följd, I, sid. XCIV CII, af *E. H.,* och i Jenaer Liter.-Zeitung, N:o 2, sid. 25—27, af *Konrad Maurer.*

213. **Die Universität Paris und die Fremden an derselben im Mittelalter.** Von *A. Budinszky.* (Se N:o 123.) Recens. i Historiskt Bibliotek, Ny följd, I, sid. CIX—CXVIII, af *R. G—t.*

214. **Das Alter des Gesetzsprecher-Amtes in Norwegen.** Von *Konrad Maurer.* (Se N:o 18.) Recens. i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1876, N:o 25, sid. 823, af *D..n.*

215. **Svenskt Diplomatarium från och med 1401.** Utgifvet af Riksarchivet genom *Carl Silfverstolpe.* Första delen Första och andra häftena. (Se N:o 24 och 127.) Recens. i Götting. Gel. Anzeigen, 1876, 1:a häft. Stück 31 sid. 965 - 976 af *Konst. Höhlbaum,* 2:a h. Stück 52, sid. 1658—1664 af *dens.*

216. **Hansisches Urkundenbuch.** Bearbeitet von *Konstantin Höhlbaum.* 1 Band. (Se N:o 133.) Recens. i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1877, N:o 1 sid. 4—5, i Sybels Historische Zeitschrift, Neue Folge, Erster band (1877), sid. 191—195, af *Winkelmann,* i Jenaer Liter. Zeitung, 1876. N:o 48, sid. 744—748, af *O. v. Heinemann* och i Hansische Geschichtsblätter, Jahrg. 1875 (tr. 1876), sid. 135—143 af *Wilhelm Mantels;* anmäld i Götting. Gel. Anzeigen, 1876, Stück 18, sid. 545—549 af *Konst. Höhlbaum.*

217. **Hanserecesse von 1431—1436.** Bearbeitet von *G. Freih. von der Ropp.* 1 Band. (Se N:o 134.) Recens. i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1876, N:o 52, sid. 1725—1727, i Hansische Geschichtsblätter, Jahrg. 1875 (tr. 1876), sid. 153—162, af *Wilhelm Mantels,* och i Jenaer Liter. Zeitung, 1876, N:o 48, sid. 744—748, af *O. v. Heinemann.*

218. **Zur Deutsch-Skandinavischen Geschichte des XV Jahrhunderts.** Von *G. Freih. von der Ropp.* (Se N:o 139.) Recens. i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1876, N:o 24, sid. 782, i Hansische Geschichtsblätter, Jahrg. 1875 (tr. 1876), sid. 213—224, af *Dietrich Schäfer,* och i Jenaer Liter. Zeitung, 1876, N:o 24, sid. 378—380, af *K. Höhlbaum.*

219. **Bidrag till Skandinaviens Historia,** ur utländska arkiver samlade och utgifna af *C. G. Styffe.* Fjerde delen (Se N:o 26); jemte: *De förste Konger af den Oldenburgske Slægt* af *C. Paludan-Müller* (Kbhvn 1874), recens. i Svensk Tidskrift för Literatur etc., 1876, sid. 503—523, af *C. T. O(dhner).*

220. **Christian Kelch. Liefländische Historia.** Continuation 1690—1707. (Se N:o 55 och 97.) Recens. i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1876, N:o 14, sid. 463—464, af *K.—L,* och i Jenaer Liter. Zeitung 1876, N:o 4, sid. 66—67 af *E. Winkelmann.*

221. **Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558—1562.** Herausgeg. von *Friedr. Bienemann.* (Se N:o 142.) Recens. i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1876, N:o 45, sid. 1484—

1489, af *K.—L*, i Augsb. Allg. Zeitung, 1876, sid. 223, i Jenaer Liter. Zeitung, 1876, N:o 41 sid. 632—634 af *Konst. Höhlbaum*, och i Russische Revue, V, 9, af *Schiemann*.

222. **Johann Renner's Livländische Historien.** Herausgeg. von *R. Hausman* und *K. Höhlbaum*. (Se N:o 140.) Anmäld i Götting. Gel. Anzeigen 1876, Stück 18, sid. 549—554 af *Konst. Höhlbaum*.

223. **Livland im 18 Jahrhundert.** Von *Julius Eckardt*. 1 Band. (Se N:o 177.) Recens. i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1877, N:o 2, sid. 36—37.

224. **Minne af Riksmarsken Grefve Svante Sture.** Af *V. E. Scedelius*. (I Svenska Akademiens Handl. 51 delen; se N:o 144.) Recens. i Historisk Bibliotek, Ny Följd, 1, sid. LIII—LVIII af *—rst—*

225. **Histoire de Gustave Adolphe, roi de Suède,** par *E. de Parieu*. (Se N:o 37.) Recens. i Revue Historique, 1876, Tome Second, sid. 268—269.

226. **Die Schlacht bei Wittstock.** Von *Rud. Schmidt*. (Se N:o 159.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Neue Folge, Erster Band (1877) sid. 252—254, af *Ernst Fischer*, och i Jenaer Liter. Zeitung, 1876, N:o 33 sid. 525—526, af *F. Pressel*.

227. **Beschreibung des Schwedischen Krieges 1630—1647** von *Seb. Bürster*. (Se N:o 41 och 87). Recens. i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1876, N:o 33, sid. 1078—1079 af *O.*, i Sybels Historische Zeitschrift, 36 Band. (1876) sid. 551—553 af *Ullmann*, i Götting. Gel. Anzeigen, 1876, Stück. 2, sid. 40—46, af *Alfred Stern*, i Revue Historique, 1876, Tome Second, sid. 270—271, och i Revue Critique, 1876, N:o 19, sid. 309—310, af *R.*

228. **Magdeburg, Gustav Adolf und Tilly.** Von *K. Wittich*. I, II. (Se N:o 86.) Recens. i Allgemeine Militär-Zeitung, red. von Zernin. 51 Jahrg. (1876) N:o 48—50.

229. **Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll.** Femte Delen. Första och andra häftena. 1652—1655. (Se N:o 45.) Recens. i Historiskt Bibliotek, Ny Följd, I, sid. XXXIX—LII, af *O. v. F.*

230. **Sveriges deltagande i Westfaliska Fredskongressen och grundläggningen af det Svenska väldet i Tyskland,** af *C. T. Odhner*. (Se N:o 43 och 162.) Recens. i Historisk Tidsskrift, Fjerde Række, udgivet af den Danske Historiske Forening, Femte Binds tredje Hefte, sid. L18—L28.

231. **Sveriges Historia under konungarne af Pfalziska huset,** af *F. F. Carlson*. Tredje och fjerde delarne. Carl XI, 2 o. 3. (Se N:o 53). Recens. i Historiskt Bibliotek, Ny Följd, I, sid. LVIII—LXXII, af *Magnus Höjer*.

232. **Geschichte Schwedens.** Von *F. F. Carlson*. Fünfter Theil. 1875. (Se N:o 54 och 94.) Recens. i Literarisches Centralblatt für Deutschland, 1876, N:o 24 sid. 782—784, af *—a—*, och i Sybels Historische Zeitschrift, Neue Folge, Erster Band, sid. 213—224, af *Dietrich Schäfer*.

233. **Historisk framställning af den svensk-finska handelslagstiftningen från Gustaf Wasas regering ända till 1766.** Af *E. G. Palmén*. (Se N:o 185.) Recens. i Finsk Tidskrift för Vitterhet, Vetenskap etc. Tom. I (1876), häft. 1, sid. 45—47 af *M. H. S(chybergson)*.

234. **Lunds Universitets historia 1668—1868.** Första delen af M. Weibull, andra delen af dens. och E. Tegnér (tr. 1868—1876). Recens. i Historiskt Bibliotek, Ny Följd, I, sid. CII—CIX af *—a—*.

235. **Danmark-Norges udenrigske Historie under den franske Revolution og Napoleons Krige fra 1791—1807.** Af *Edvard Holm*. (Se N:o 64.) Recens. i Historiskt Bibliotek, Ny Följd. I, sid. LXXII—XCIII af *Olof Nilsson*.

236. **Finlands Historia** af *Yrjö Koskinen*. Sthlm 1874. Den af *R. Tengberg* författade och i Svensk Tidskrift 1875 införda recensionen af detta

arbete har särskildt utgifvits under titel: Finlands historiska ställning af *Rud. Tengberg*, Tavastehus, Lindgren, 16 sid. och i finsk öfversättning: Suomen historiallinen asema *Rudolf Tengberg*'in kirjoittama. Ibid. 16 sid.

237. Bilder ur Sveriges Krigshistoria. I. Af *Gustaf Björlin*. (Se N:o 196.) Recens. i Historiskt Bibliotek, Ny Följd, I, sid CXIX—CXXII af *J. M.*

———◆———

Rättelser:

Sid. 121	rad. 7 uppifr. (äfvensom på några andra ställen i pfalzgrefvarnes bref)	*står:* Pfalzgrefwe	*läs:* Pfaltzgrefwe
» 127	» 17 och 18 nedifr.	» åren 1688 och 1689	» Nov. och Dec. 1688
» 142	spalt 2, rad. 1 »	» tempore tempora	» tempore tempera
» 224	rad. 2 nedifr.	» Carabisk	» Caribisk
» »	» 5 »	» Vackens	» Varkens
» 311	» 1 uppifr.	» Johan	» Jakob
» 322	» 11 »	» 1697	» 1696
» 327	» 16 »	» Adlerstern	» Adlersten
» 386	» 4 »	» Stanislaws	» Stanislaw
» 392	» 14 »	» refendarie	» referendarie
» 394	» 8 »	» »	» »

